

# ETHNOGRAPHIA (NÉPÉLET)

*A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖZLÖNYE*

SZERKESZTETTE  
SOLYMOSSY SÁNDOR

XXXVIII. ÉVFOLYAM.  
1927.



BUDAPEST, 1927.  
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

*Ennek az évfolyamnak megjelenését  
dr. báró Kornfeld Móric úr  
anyagi támogatása tette lehetővé.*



# Tartalom.

## Cikkek.

	Oldal
<i>Berze-Nagy János</i> : A csodaszarvas mondája (I., II.) .....	65, 145
<i>Fehér Géza</i> : A madarai lovas szikladombormű és őstörténeti vonatkozásai ....	16
<i>Harsányi István</i> : Új adatok a Cserebogár-nóta korához és változataihoz .....	232
<i>Kessler-Balogh Edgar</i> : A „szűzgulyahajtás“ .....	251
<i>K. Posonyi Erzsébet</i> : Erdélyi János és a népköltészet (I., II.) .....	81, 165
<i>Solymossy Sándor</i> : A gondolatritmus eredete .....	1
— —: A „Vasorrú bába“ és mitikus rokonai .....	217
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Falucsúfolóink .....	30
— —: Történeti népmondáink (VII.) .....	193
— —: Szatmár megye néphagyományai (I.) .....	241

## Kisebb közlemények.

<i>Balogh József</i> : A portyázó magyarok kucsmája és a német püspökök süvege ..	42
— —: Flagellánsok Magyarországon .....	199
<i>Csefkó Gyula</i> : Szemgyógyítás szentelt vízzel és a szentelményekkel kapcsolatos hiedelmek .....	40
— —: Szarvaskappan .....	201
— —: A Medárd-napi esőhöz .....	259
<i>Ernyey József</i> : Epitóáldozat emléke .....	260
<i>H. Fekete Péter</i> : A hajdúszoboszlói Szilveszter-est .....	202
<i>Magyar Adorján</i> : Villó .....	259
<i>Solymossy Sándor</i> : Magunk ügyében! (II.) .....	203
<i>Szilárd Leó</i> : Szent László a népköltésben .....	43
<i>T. V.</i> : Ördögös vagy: ördögös .....	202
<i>Tolnai Vilmos</i> : Életrekelte szobrok .....	43
<i>Zalán Menyhért</i> : A Medárd-napi eső .....	40
— —: Bornemissza szentostya-babonája .....	200

## Népi szövegek.

### Népdalok.

<i>Ecsedi István</i> : Hortobágyi pásztornóták .....	119
<i>H. Kovács Mihály</i> : Népdalok Makóról .....	48
<i>Kiss Lajos</i> : Csúfolódó versrészlet .....	263
<i>Luby Margit</i> : Népdalok Szatmár megyéből .....	262
<i>Ócsai István</i> : Régi népdalok (1850-ből) .....	204

### Népmesék és népmondák.

<i>Bartunek János</i> : Mért piros a húsvéti tojás? .....	124
<i>Csefkó Gyula</i> : A „világ“ teremtéséhez .....	205
— —: Négy kis monda Mátyás királyról .....	266
<i>Hársing István</i> : Hogy fizet a világ ő jötevőjének? (Udvarhelyi Szeles Mihály XVIII. századi kézírataiból.) .....	49
— —: Az özvegyasszony praktikája. (Ugyanonnan.) .....	208
<i>Kocsis Lajos</i> : A vasorrú bába. (Népmese.) .....	53
<i>Lencse István</i> : Jakab meg az apja. (Halmazó mese.) .....	55
<i>Relković Neda</i> : Mondagyűjtésemből .....	126
<i>Téglás Gábor †</i> : Népmondák a Firtos aljáról .....	46
<i>Újfalusi Szentkereszty Tivadar</i> : Nyitrai népmondák .....	123

*Babonák és babonás történetek.*

	Oida
<i>Dömötör Sándor</i> : A halál országa .....	265
<i>H. Kovács Mihály</i> : Népbabonák Makóról .....	124
<i>Luby Margit</i> : Babonás történetek (I—IV.) .....	206
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Babonák Szatmár megyéből .....	210
<i>Szolomajer Hedvig</i> : Matolcsi babonák .....	210
<i>Terbe Lajos</i> : Egy rontás története .....	53

*Vegyesek (gyermekjátékok, sírfeliratok stb.).*

<i>László Gyula</i> : Célfadobás (suhanc-játék) .....	122
<i>Luby Margit</i> : Régi sírfeliratok Szatmár megyéből .....	205
<i>Sz. Zs.</i> : Néphagyományaink gyűjtőive .....	272

**Irodalom.**

<i>Marót Károly</i> : F. I. M. de Waele: The magic stoff or rod in Graeco-Italian antiquity .....	58
<i>S. S.</i> : Bibó István: A primitív ember világa .....	56
— —: Schmidt Gizella: Német népének a Szepességből .....	56
— —: Kaarle Krohn: Die folkloristische Arbeitsmethode .....	212
— —: P. Saintyves: Les contes de Perrault et les récits parallèles .....	214
<i>Solymossy Sándor</i> : Magunk ügyében! (A szerk. nyilatkozata.) .....	127
<i>Sz. Zs.</i> : Bruckner Győző: A Szepesség népe .....	58
— —: Erdélyi Lajos: Magyar néprajzi tanulmányok .....	58
<i>Név nélkül</i> : Thomsen Vilmos † .....	212
— —: Babonaszótár .....	213

**Ki tud róla ?***(Kérdések és jeleletek.)*

1. A „kelempájsz-madár“ (Triebniggné P. Ella.) .....	60
2. A „letyétár“ kender (Szerk.) .....	60
3. Patkó a küszöbön (T. V.) .....	61
4. Hétszilvafás (T. V.) .....	61
5. Szidja, mint a bokrot (T. V.) .....	61
6. A húsvéti nyúl és tojásai (S. S.) .....	133
7. Betlehemes ének. (Körkérdés.) .....	133
8. Kimuzsikálás (K. Gy.) .....	269
9. Falucsüfölkökhöz (Triebniggné P. Ella.) .....	269
10. Tótágas (Tolnai Vilmos.) .....	269
11. A Szilveszter-esti kolompolásához (Gulyás József.) .....	270
12. A várhelyvidéki oláhok „Ördög-tánca“ (Balogh József.) .....	271
13. Szálláskeresés a Betlehemekben (László Gyula.) .....	271

**Társasági ügyek.**

<b>Üléseink</b> .....	62, 274
<b>Közgyűlés:</b>	
Hóman Bálint elnöki megnyitó beszéde .....	134
Madarassy László főtitkári jelentése .....	136
Pénztári jelentés .....	139
A közgyűlés jegyzőkönyve .....	141
<b>Tagfelvétel</b> .....	62, 274
<b>Hivatalos nyugtázás</b> .....	63, 274
<b>Beküldött könyvek és folyóiratok jegyzéke</b> .....	62, 215, 274
<b>Vegyes közlések</b> .....	142, 215, 274
<b>Német kivonatok (Deutsche Inhaltsangaben.)</b> .....	64, 144, 216, 276



# ETHNOGRAPHIA

---



## NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG  
FOLYÓIRATA  
ÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM  
NÉPRAJZI TÁRÁNAK

## ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTIK:  
SOLYMOSSY SÁNDOR ÉS BÁTKY ZSIGMOND

XXXVIII. ÉVF.

BUDAPEST, 1927

1. SZÁM

---

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT



## NÉPÉLET 1927. 1. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Solymossy Sándor</i> : A gondolatritmus eredete .....	1—15
<i>Fehér Géza</i> : A madarai lovas-szikkadombormű és őstörténeti vonatkozásai .....	16—29
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Falucsúfolóink .....	30—39
<b>Kisebb közlemények</b> : <i>Zalán Menyhért</i> : A Medárd-napi eső (40). — <i>Csefkó Gyula</i> : Szemgyógyítás szenteltvízzel és a szentelményekkel kapcsolatos hiedelmek (40). — <i>Balogh József</i> : A portyázó magyarok kucs mája és a német püspökök süvege (42). — <i>Tolnai Vilmos</i> : Életre kelt szobrok (43). — <i>Szilárd Leo</i> : Szent László a népköltésben ....	43
<b>Népi szövegek</b> : <i>Téglás Gábor</i> †: Népmondák a Firtos aljáról (46). — <i>H. Kovács Mihály</i> : Népdalok Makóról (48). — <i>Hársing István</i> : Hogy fizet a világ ő jótévőjének [XVIII. sz.-i mese] (49). — <i>Kocsis Lajos</i> : A vasóru bába (53). — <i>Terbe Lajos</i> : Egy rontás története (53). — <i>Lencse István</i> : Jakab meg az apja (halmozó mese) .....	55
<b>Irodalom</b> : <i>S. S. Bibó István</i> : A primitív ember világa (56). — <i>Schmidt Gizella</i> : Német népelemek a Szepeességéből (56). — <i>Sz. Zs. Bruckner Győző</i> : A szepeesség népe (58). — <i>Erdélyi Lajos</i> : Magyar néprajzi tanulmányok (58). — <i>Marót Károly</i> : F. I. M. de Waele: The magic stoff or rod in Graeco-Italian antiquity .....	58
<b>Ki tud róla?</b> 1. A kelepájsz-madár. — 2. A „letyétár“ kendő. — 3. Patkó a küszöbön. — 4. Hétszilvafás. — 5. Szidja, mint a bokrot .....	60—61
<b>Társasági ügyek</b> : Üléseink. — Tagfelvétel. — Beküldött könyvek. — Nyugtázás (62=63). — Német kivonatok .....	64

## ÉRTESITŐ 1. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Ecsedi István</i> : A kúnsági olajütő .....	1—3
<i>Praznovszky Géza</i> : Pásztorélet Nagyszalonta vidékén és az orosz pusztán .....	4—11
<i>Bátky Zsigmond</i> : Kémény és kemence .....	11—26
<b>Kisebb közlemények</b> : 26—30. — <b>Régi följegyzésekből</b> : 31—35.	
<b>Irodalmi Szemle</b> : 35—46. — <b>Múzeumi hírek</b> : 46. — <b>Tudakozó-dások és kérdések</b> 46. — <b>Anzeiger</b> .....	47—48

## INHALT DES »NÉPÉLET« (VOLKSLEBEN) 1927 Nr. 1.

	Seite
<i>Alex. Solymossy</i> : Ursprung des Gedankenparallelismus .....	1—15
<i>Géza Fehér</i> : Das Reiterrelief in Madara (Bulgarien) und seine urchichtliche Beziehungen .....	16—29
<i>Sigismund Szendrey</i> : Das Foppen und Verhöhnern einzelner Dörfer .....	30—39
<b>Kleinere Mitteilungen</b> : S. 40—45. — <b>Folklore-Texte</b> : S. 46—55. — <b>Literatur</b> : S. 56—59. — <b>Rundfragen</b> : S. 60—61. — <b>Vereinsangelegenheiten</b> : S. 62—63. — <b>Deutsche Auszüge</b> .....	64

## INHALT DES ÉRTESITŐ (ANZEIGER). JAHRG. XVII. Heft. 1.

	Seite
<i>St. Ecsedi</i> : Ölschläger aus Kumanien .....	1—3
<i>G. Praznovszky</i> : Das Hirtenleben in der Gegend von Szalonta und in der Puszta von Oros. ....	4—11
<i>S. Bátky</i> : Kémény és kemence (Schornstein und Ofen) .....	11—26
<b>Kleinere Mitteilungen</b> : 26—30. — <b>Aus alten Aufzeichnungen</b> : 31—35. — <b>Literatur</b> : 35—46. — <b>Musealangelegenheiten</b> : 46. — <b>Fragen</b> : 46. — <b>„Anzeiger“</b> (Deutscher Auszug) .....	47—48



---

# ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖZLEMÉNYEI

---

1927

---

## A GONDOLATRITMUS EREDETE.\*

### I.

A kutató elmének nem csekély fejtörést okozott már az emberiség beszédbeli megnyilatkozásának az a sajátos módja, amit versnek mondunk, értvén alatta az ilyen szövegeknek bizonyos hangbeli beosztottságát. Mi lehet a vers vajjon? Óseredeti produktum-e, amelynek régisége közös az emberiség első találmányaival, vagy későbbi fejlemény? — esetleg egy- valaki bukkanhatott tán rá valamikor bánatában, vagy véletlenül hangszer- pengetése közben? Bármiként lett légyen is, egy dolog bizonyos: az emberi beszédnek a vers nem veleszületett sajátosága. Schol a kerek világon egyetlen nép sem beszél versben, nem kényszeríti mondanivalóját külső formai bilincsekbe, hanem gondolatai váltakozása szerint ad beszédének meg nem kötött alakban pusztán a gondolati tartalmat tükröző kifejezést.

Eredetkutatások kezdettől fogva kedvelt foglalkozásai voltak a nyug- talanul firtató emberi elmének, amint ezt az actiológiai mondák nagy száma igazolja. Könnyűszerrel összeállíthatnók a vers eredetéről régente keletke- zett s többé-kevésbé ötletes magyarázó történeteket is. Az ilyen utólag kitalált, naiv históriáknak történelmi értéke bizonyára megvan, saját korukra jellemző voltak el nem vitatható, de a kérdés lényegét illetően objektív igazságot tőlük nem várhatunk. A probléma első tudományos megbolygatóit későbbi időkben kell keresnünk: abban az erasmusi huma- nista korszakban, amely megteremtette a szövegkritikát és megfigyelése a beszédbeli kifejezések formái iránt kiélesedett. A kérdést: mi a vers lényege, mi hozta létre? itt vetik fel először azok a jobbára angol teológus- sok és bibliamagyarázók, akiknek sejtésére, hozzávetéseire támaszkodva, végül Robert Lowth, az oxfordi egyetem poétika-professzora (1710—1787) korszakalkotó művében kiértett eredménnyel állt elő. (Praellectiones de sacra poësi Hebraeorum. Oxford, 1753, 4<sup>o</sup>; új kiad. cum notis et epimetricis I. D. Michaelis. Götting. 1758—62. 2. köt.)

Lowth már tudja, hogy a versnek nem a megszabott sorhosszúság, sem a rímek nem fontos elemei, hanem alaplényege a *ritmus*, ami szerinte nem egyéb, mint egyes egyforma beszédszakaszoknak szabályos ismétlődése. Már most e legfőbb tényezőnek, a ritmusnak eredetét keresve, önként rá- terelődött figyelme a Bibliára, az emberiségnek (az ő kora felfogása szerint) legrégebbi írott emlékére. Feltevése önként adódott: minthogy a versnek kezdetleges formái sehol oly ősi alakban nem lesznek megtalálhatók, mint az ó-szövetségi szentírásban, csak meg kell benne állapítani azokat a helye- ket, amelyek patetikus emelkedettségükkel, érzelmi lendületükkel önként elárulják költői mivoltukat; amikről tehát bizton fel lehet tenni, hogy egy- kor énekeltek, hogy versek voltak. Ilyen hely az ó-szövetségi részben igen

\* A címbeli *gondolatrítmus* kifejezés helyett a szövegben mindenütt *gondolat- párhuzam*-ot használunk. A címben meghagytuk, mert ez rá az általán ismert el- nevezés; de minthogy ma már világossá vált, hogy e verses formulának a *ritmus*- hoz, a külső zenei hangoztatáshoz nincsen köze, a már Riedl óta használt helye- sebb kifejezéssel cseréltük föl.

sok van: Deborah győzelmi dala, Miriám himnusza, a Zsoltárok, az Énekek éneke, Jób könyve, Jeremiás siralmi, a Pentateuch ötödik könyve, stb. Terjedelmre is tekintélyes anyag, amely alkalmas arra, hogy ha van bennük valami formai közösség, úgy az törvényszerűnek, általános érvényűnek lesz tekinthető. Valóban ilyen sajátzerű formai megegyezést az ó-szövetség költői helyei mutatnak is. Már Lowth előtt mások észrevették a biblikus szövegnek itt-amott különös kifejezőmódját, amely leginkább a versesnek tekinthető részletekben bukkan fel következetesen. Láthatóan eltér a prózainak mutatkozó epikus helyektől és abban nyilvánul, hogy a *kifejezendő gondolatot egymásután kétszer mondja el*; más-más szavakkal ugyan, de az értelmet hűen megismétli két egymást követő mondatban. Vele a gondolatot mintegy meghimbálja, hullámzást hoz az előadásban létre éppúgy, mint a versben a ritmus.

A rendes beszédtől ez eltérő kifejezőmódra íme néhány szemelvény: példa a Szentírásból:

Legegyszerűbb formái azok, ahol a mondás szó szerint ismétlődik. Péld. Zsolt. XCII. v. I. 3.:

- (1) Bosszúállásoknak Istene, Jehova!
- (2) Bosszúállásoknak Istenc, tündökölj ki!
- (1) Vajh a hitetlenek meddig, ó Jehova!
- (2) Vajh a hitetlenek meddig diadalmaskodnak?

Máshol a páros kifejezések szavai eltérőek, de értelmük azonos marad:

- (1) Oh, Háda és Cilla, halljátok meg szómat,
- (2) A ti fületeket adjátok az én beszédemnek. (Genesis, IV. 23.)

vagy bokorba szedve Mózes búcsúénekében az egybegyült Izraelhez:

- (1) Figyeljete, egek, szólni akarok;
- (2) hallgassa a föld számnak beszédeit!
- (1) Csepegjen, mint eső, tanításom,
- (2) folyjon, mint harmat, szózatom;
- (1) mint permeteg a pázsitra,
- (2) mint zápor a zöld fűre. (Móz., V. 32. 1—2. vr.)

A Zsoltárok lírikus fohászaiból:

- (1) Uram, mely igen megsokasodtak az én ellenségeim;
- (2) Mely sokan vagynak az ellenemtámadók! (Zsolt., III. 2.)

- (1) Perelj, Uram, perlőimmal,
- (2) Harcolj én ellenségimmal;
- (1) Te pajzsodat ragadd elő,
- (2) Én segedelmemre állj elő. (Zsolt., XXXV. eleje.)

- (1) Mikor kijöve Izrael Egyiptomból
- (2) Jákob háza a pogány nép közül,
- (1) Lett Juda ő szent birtoka,
- (2) Izrael az ő birodalma.
- (1) A tenger látá és elfuta,
- (2) A Jordán hátra térüle;
- (1) A hegyek szökdöstek, mint a kosok,
- (2) A halmok, mint juhoknak bárányai... (Zsolt., CXIV.)

Ezt az állandóan jelentkező ismétlést Lowth elnevezte *parallelismus membrorumnak* (= gondolatpárhuzam) s amint az alapforma a szövegek más-más helyén változatosabb kiképzést nyer, az alakokat fejlettség szerint három csoportba sorozta: 1. parallela synonyma (= rokon párhuzam),



2. par. antitheta (= ellentétes párhuzam) és 3. par. synthetica (= összerakó párhuzam).<sup>1</sup>

E fejlettebb formák bennünket az eredet kérdése kapcsán nem érdekelnék, de megállapítható róluk, hogy mindahány világosan a kettőzés kifejezőmódjára megy vissza.

Lowth nyomán később Herder foglalkozik a kérdéssel (Vom Geiste der Ebräischen Poesie. Dessau, 1782. I. 23. l.-tól), egy plátói párbeszédben fejtegetve a formula viszonyát az újabb népköltésben mutatkozó ritmussal. Újat nem igen mond; legfeljebb annyit, hogy a kettőzés nem logikai forma, nem a minél behatóbb magyarázó törekvés hozta létre, mint Lowth gondolta, hanem érzelmi rugók szüleménye; az érzés lendülete, hullámozó természete teremti meg s épp azért vannak más-más változatos kifejezésbe öltöztetve. Ezidőtől fogva szinte megdönthetetlen alapelveként uralkodott a felfogás, hogy a *verselés legősibb formája a gondoltpárhuzam* (I. James Robertson: The Poetry of the Psalms. Lond. 1898., aki a formulát „ideális eurithmiának“ nevezi, 160. l.).

Újabb tudományos feltárások az elméletet csak megerősítették. Sőt igazolta a megállapítás helyes voltát nemcsak a részletekig elmélyesztett héber filológia, amelynek tárgykörébe látszott az egész kérdés tartozni, hanem előállott az a meglepetésszerű tapasztalat, hogy amit sajátos zsidó költészeti formulának voltak eddig hajlandók tekinteni, az később feltárt más nyelvű szövegekből is előtűnt. Napfényre kerültek a Bibliánál hasonlíthatatlanul régibb énekszövegek Egyiptomból, Asszír-Babiloniából s a szólamkettőzéses előadásmód itt is általános érvényűnek bizonyult.

Szemléltetésül álljon itt ezekből is néhány példa:

Az egyiptusiakból (Erman-Ranke nyomán: Aegypten und aegyptisches Leben in Altertum. Tüb., 1923.):

Az egyik Amon-himnusz sorai:

Te megtetted, hogy megmentesz engem,  
Hogy lélekzethez juttatod a megtöröttet,  
Hogy engem, bilincsekbe vertet, megszabadítasz. (465. l.)

Sirkőfelíráson:

Ó sirhalom, te ünnepinek emelttél,  
Te jónak alapítottattál e helyen. (458. l.)

A 3. Thutmozisz-himnuszból:

Én átkarolva öröködök feletted,  
Hatalmam karjai elúzik rólad a rosszat. (473.)

Asszír szövegek:<sup>2</sup>

A Gilgames-eposz tábláiról:

Kicsoda szép a lovagok között,  
Kicsoda pompás a férfiak között?  
Gilgames szép a lovagok között,  
Gilgames pompás a férfiak között. (VI. tábla, 200–202. sor.)

<sup>1</sup> Arany János, aki Lowth elméletével még debreceni tanulókorában Földi János kivonatából megismerkedett („Elmélkedés a 'Sidó Versírásról“, Magyar Hírmondó, 1792 dec. 21., 905–914. ll.), a maga fejtegetésében, ahol e formákat a magyar népköltésben is kimutatja' (A magyar nemzeti versirodalomról. Új Magyar Múzeum, 1856, IX.), a háromféle csoportosítást így nevezi el: 1. *párhuzamos*, 2. *ellentétes*, 3. *haladványos gondolatrítmus*.

<sup>2</sup> A közléseket dr. Dávid Antal kollégám szivességének köszönöm.

vagy:

Az istenek megszagolták illatát,  
az istenek megszagolták a kellemes illatát (XI. tábla, 160—1. s.)

majd:

Feleségét, akit szeretett, megcsókolta,  
Feleségét, akit gyűlölt, megütötte;  
Fiát, akit szeretett, megcsókolta,  
Fiát, akit gyűlölt, megütötte. (XII. tábla, 15—18. s.)

*Istar* istennő híres alvilágba szállásának kezdete:

Az ország felé, ahonnan nincsen visszatérés,  
Irányította gondolatát *Istar*, a holdisten leánya  
Szín leánya: *Istar* gondolatát irányította  
a sötétség háza, *Irkalla* székhelye felé;  
a ház felé, honnan a belépő meg nem térhet,  
az ösvény felé, amelynek útja nem fordul vissza,  
a ház felé, melyben a belépő világosságot nem talál,  
ahol por a táplálékuk és agyag az ételük.

Ima *Istar*hoz (II. vszak):

Aki nem fél istenétől,  
a nádhoz hasonlóan levágatik;  
aki nem tiszteli *Istart*,  
annak testi ereje elfogy,  
mint a hajnalszillag elhalványul,  
mint az éjjeli felhőzet, szertefoszlik ... stb.

Az ókorból közölt eddigi szövegeink láthatóan ünnepélyes, feljegyzésre méltónak tartott énekekből valók, ahol a gondolatpárhuzamot esetleg valami szertartásos megállapodás, majd ennek nyomán a megmerevült hagyomány tehetette kötelezővé. A különös előadásmód jelentőségét azonban messze kiterjeszti, szinte általános emberi érvényűvé emeli egy további tapasztalat. Kiderül ugyanis, hogy nemcsak rég letűnt korokban volt szokásos, hanem mai egyszerű, naiv fokon maradt népköltési termékekben is lépten-nyomon fellelhető. A *vogul* és *osztják* igen kezdetleges éneklésmód például az ókorinak hasonmását mutatja; sőt az eredet kérdésére nézve annyiból megbecsülhetetlenek, hogy az ókoriaknál primitívebb, ősibbnek mutakozó alakot őriztek meg élő ajkakon. A velünk rokon két néptörzs énekes termékei, hála *Reguly Antal*, *Munkácsi Bernát* és *Pápay József* kutató buzgalmának, valamint finn és orosz utazók gyűjtéseinek, ma már szinte teljesen meg vannak mentve a fenyegető elpusztulástól; kötetek sorozatán végig, melyek gazdag változatosságban tartalmazzák isteni, hősi és szertartásos énekeiket, a gondolatpárhuzamot következetesen végigvive találjuk. Az ismétlődő sor itt még szavakban is hű visszhangja a vezérmondásnak; ha pedig egy-két szava eltér, az is legközelebbi szinonimája az első sorban levőnek.

A tömérdek példaanyagból bárhonnán kiszakíthatunk néhány jellemző helyet.

*Vogulból* (*I. Munkácsi Bernát: Vogul Népköltési Gyűjtemény. I—IV. rész. Budapest, 1892—1921.*):

egy szó változtatással:

- (1) A *tápláló* Ob tágas vizét lakom,
- (2) a *halas* Ob tágas vizét lakom ... (II, 2. 1.)

vagy:

*Hét* éjen át énekelnek  
*Hat* éjen át énekelnek ... (I, 39. 1.)



két szó változtatásával:

Im ezen a helyen tört el az ő csontja,  
im ezen a helyen rothadt el az ő húsa... (I, 58.)

három szó eltérő:

Felülről jövő szárnyas isten,  
alulról jövő lábas bálvány... (II, 161.)

*Osztjából* (I. Pápay József: *Osztják népkölt. gyüjt. A harmadik Zichy-expedíció V. kötete.*)

egy hősi ének eleje:

- (1) Valamikor a koros ember sok korának múlása közben,
- (2) az idős ember sok idejének fogyása közben,
- (1) a nős hét vidék felől,
- (2) az uras hat vidék felől
- (1) embere sűrű ellenség járta meg, im,
- (2) fejedelme sűrű fejes had érte el im (t. i. az országot)

egy medveénekből:

A kanyargós vízü folyó forrásvidékén,  
a kacskaringós vízü forrásánál,  
szarvas-rénbika véráldozatos  
isten gyanánt leülök,  
csontos-rénbika véráldozatos  
isten gyanánt letelepülök,  
Abban hagyott énekem vége itt hadd végződjék,  
félben hagyott regém vége itt hadd végződjék.

A közlés e ráduplázó módja a két rokon népnek annyira vérében van, hogy prózai mesemondásukba is sűrűn belekerül. „A szent tűzőzön”-ről szóló mithikus mondájuk prózai közlésében például, midőn az életben maradt öreg vogulpár a főistenhez így könyörög: „A vizi halat fogó (halász) embert áldd meg vizi hal szerencsével; az erdőbe menő (vadász) embert áldd meg erdei állat szerencsével! Leánya éhét onnan csillapíthassa, fia éhét onnan csillapíthassa” (Munkácsi I, 73.).

A kettőzött mondások természetesen nem lehetnek pusztán a vogul-osztjakság elszigetelt tulajdonai, aminthogy a néptanban ilyenmő jelenség sosem fordul elő egyetlen zárt területre szorítva, hanem nyomának kell lenni a velük rokon törzseknél, velük szomszédos helyeken is. Tanulságos megfigyelésre ad alkalmat e szempontból a két kis ugor nép helyzete a többi ugorok, sőt szélesebb kiterjedésben az ural-altáji népek keretén belül. A vogulok és osztjakok kétségkívül legelmaradottabb fokot képviselik az egész nagy népcsalád tagjai között, bár némi visszafejlődés és egykori magasabbrendűség nyomai kultúrhatyományaikon meglátszanak; ám a gondolatpárhuzamos előadásnak ez a teljesen primitív módja náluk mégis amelletz szól, hogy egészben igen alacsony fokon maradtak el többi rokonaiktól. Kiténik ez többek közt abból, hogy a többieknél a kettőző forma már haladottabb alakot öltött, sőt némelyeknél vagy kiveszett teljesen, vagy átalakult oly mértékben, hogy rajta a párhuzamosság alig észrevehető. Az ismétlő énekes formulának e különféle fejlettségi fokozatai az ural-altáji népeken belül tanulságosan mutatják az egyszerű alaktól való eltávolodás, formamódosulás természetes haladását egészen a feloldásig, a kiveszésig.

Az ugoroknál magasabb kultúrkörbe tartoznak az *ázsiai türk* népfajok; amazok vadász-halászok, ezek lovas nomád nyájörzök. Azért náluk is akad elég sűrűn példa arra, hogy az ősi, eredeti éneklésformát még nem

feleadték el. Radloff nagy gyűjteményében („Proben der Volksliteratur der türk. Stämme Südsibiriens“, eredeti szövegközlés és orosz-német fordítás. Szt.-Pétervár, 10 kötet) néhol teljes hősénekek végig kettőzéssel haladnak; ilyen például az abakán tatárok epikus dala Tögös kánról 750 sor (Radloff II, 138—160. II.), vagy az Er Manasz hőseposz eleje (u. o. V. köt. 24.-tól). Itt-amott a forma nem fejlettebb az osztjákokénál: Mergán kánt így óvja huga dühének meggondolatlan kitörésétől:

Te ki vélem egy apától való vagy,  
Mergán kán, ne légy bolond!  
Te ki vélem egy anyától való vagy,  
Mergán kán, ne őrlöngj! (u. o. II, 541.)

vagy midőn a névtelen hősnek anyja haldoklik és utasításul adja fiának, mi-ként lakomáztassa meg népét az ő halotti torán:

A távol lakó népnek hadd maradjon emlékében,  
a közel lakó népnek hadd maradjon emlékében (u. o. II, 431.)

Az ily teljesen ismétlő forma az ázsiai türköknél mégis ritkaság; köl-tésmódjuk általában azt a kialakultabb fokot mutatja, ahová annak idején az ókori feliratok szövegei eljutottak. Ugyanezt a körülírtabb, változatok-ban gazdagabb alakot árulják el a türkökén kívül a mongol énekek (G. J. Ramstedt gyűjtései), a baskir és csuvas dalok (Asmarin, Mészáros) stb. Az az egy azonban kétségtől megállapítható, hogy az összes ázsiai türk népek naiv költésében a gondolatpárhuzam több-kevesebb szabadsággal állandó és uralkodó forma.

Ezekétől némileg eltérő fejlődési irányt vettek a *nyugati rokon* finn népek énekes hagyományai, bár a többiekkel közös kiindulás itt is félre-ismerhetetlen.

A finnek rögtönzött lírikus dalai, melyeket a pillanat új meg új hely-zetei teremtenek, a kettőzést már alig ismerik (l. „Kanteletár“-gyűjtemé-nyüket), annál inkább megtartották a régi epikus hagyományokat tartal-mazó, úgynevezett férfiénekek (*rúnok*). A Lönnrot Illéstől most kb. száz éve összeszerkesztett *Kalevala* hősköltemény (22.800 sor!) végig kettő-ző menetű. De, ami főleg nevezetes, az eddigiektől eltérő új formát visz be az énekek közlésmódjába. Míg eddig az egész vonalon egybehangzóan azt találtuk, hogy egy előadó énekes mondja az egész költeményt, tehát a vezér-szólamot és a ráismétlő második sort, a finnek *rúno*-előadói *ketten* vannak. Az egyik a fő- vagy első énekes (päämies = főember, a vezérsorok mon-dója), a másik a kísérő, kontrázó (kertoja, säistäjä). A mód is, ahogyan ket-ten előadják, különös. Egymásmellett egy lócán keresztbe ülve lovagló mó-don és egymással szembe fordulva, vagy két padkára települve, oly közel ülnek, hogy térdük összeér; kezükkel összefogódnak s folytonos ide-oda-hajlongás közben énekelnek. A főénekes elkezd egy sort s mintegy három-negyedét maga énekli; mikor a harmadik negyedhez ért, a másik belevág s a sor végét együtt éneklik, azután a másik mondja hozzá a párverset, akinek tehát alapjában véve nincs más dolga, mint az elsőt ismételni.<sup>1</sup>

Az itt adandó néhány sornyi mutatványt tehát úgy kell elképzelni,

<sup>1</sup> L. Bán Aladár cikkét a finn irodalomról Heinrich G. Egyetemes irod. tört.-ben. IV. köt. 1911. 77—8. ll., u. o. kép is róla. Behatóbban tárgyalja Kaarle Krohn: *Kalevala-Studien* c. művében. FFC. gyűjtemény, 53. köt. 1924. 26—30. ll. — Ezt az éneklő módot már a XVIII. sz. második felében ugyanígy írja le Henrik Porthan „De poësi fennica“ c. művében: „Cantores vel iuxta se invicem sedent, vel ex adverso, dextrum scilicet unius et laevum alterius, quibus manus concertas ful-ciant, et sub canendi opere corpus lente movent, quasi capite vellent caput con-tingere“.

hogy minden páratlan sorát (a vezérmondásokat) a főember mondja, az ismétlő értelmű párosokat a kontrás feleli rá:

## A Kalevala bekezdése:

Mostan kedvem kerckedik,  
Elmém azon töprenkedik,  
Hogy im dalra kéne kelni,  
Ideje vón énekelni,  
Nemek nótáit dalolni,  
Fajok énekeit fújni.

Édes játom, jó barátom,  
Gyermekkori gyöngykovácsom,  
Jer 'de énekeljünk együtt,  
Kettesben a kántust kezdjük.

Kéz a kézbe, kössünk össze,  
Újjat újjal egybefűzve,  
Dalaink javára gyujtsunk,  
Legeslegszebbikből nyujtsunk,  
Kedveseink hadd hogy hallják,  
Tudni vágyók hadd tanulják.  
A törekvő zsenge népben,  
A növekvő nemzedékben  
Mind a szót, amit szereztünk,  
Mind a verset, amit vettünk.

## A Kalevala végső sorai:

Amde mégis mindhiába  
Csapatát törtem új danákra,  
Csapatát törtem, gallyat szeltem,  
Ágát nyestem, utat leltem;  
Innen megy az út ezentul,

Az új ösvény innen indul.  
Dicsó dalok szerzőinek,  
Különb ének költőinek  
A törekvő zsenge népben,  
A növekvő nemzedékben.

(Ford. Vikár Béla.)

Az eposz előadásának vannak bizonyos szabadságai, ami a hatalmas vers-tömeget tekintve, óhatatlan valami. A főverssornak lehetnek olykor kettő, vagy ennél is több felelő sorai; a főversnek viszont hosszabb sorozata felelő megszakítás nélkül előfordul helyenként ott, ahol felsorolások, betoldások, halmozások kerülnek bele. Már Porthan említi (1770 körül), hogy a párvers helyett néha a kísérő pengető hangszer: a *kantele* szól csak. Mindez mitsem változtat a párhuzamos alapjellegén s a kontrás szerepét is alig zavarja. Ami ez előadásmód régiségét illeti, Kaarle Krohn óvatosa megállapítása szerint (i. m. I, 69.) a kialakulás legkésőbbi időpontját a finnek pogányhitű korszakának végére, a XII. századba helyezhetjük, sőt bizvást visszamehetünk még néhány századdal az úgynevezett viking-idők kezdetéig. Van még Krohn leíró jellemzésének egy pontja, amelyre később vissza kell térnünk. Azt mondja: „Míg a fiatal leányok minden verssort egy vagy több *előénekes* társuk után *karban* ismételnék, az öreg férfiak állandóan kettesben szoktak énekelni“ (id. h. 28.).

Hogy a finnek legközelebbi testvérnemzete: az észti nép naiv költészetében amazokéhoz hasonló formákat ismer, csak természetes. A kis észti nép vérmérséklete elevenebb északi testvérénél, dalosabb, sőt dalosabb a környező letteknél is. Lírikus verseikről már Herder tudja, hogy „az éneklésre összeverődött csapat egyazon hangon (unisono) énekel, de két külön karra oszolva, úgyhogy minden sort, melyet az egyik csoport énekel, a másik kar ismétli“. (Volkslieder. Buch I. az észti dalokat bevezető méltatásban.) Ez is egybevág az előbb jelzett finn lírikus énekléssel. Epikájukat tekintve, amelyet Kreutzwald Frigyes igen szabad átköltéssel a *Kalevipoeg* eposzban egyesített, a hősi énekeket ketten adják elő; egyik az első sort mondja; a másik belevág s ugyanolyan tartalmú szinonim sorral felel. (Példákat l. Budenz Album. 1884. Simonyi Zs. cikkében. U. o. Halász Ignác közöl lapp gondolatpárhuzamokat.)

Teljesség kedvéért fel kell még említenünk, hogy Európában máshol is fel-feltűnik a kettőzések éneklésmód egyik-másik töredékes nyoma, vagy módosultabb formája. *Izlandon* a népdalok előadásában két énekes vesz részt, akik soronkint váltogatják egymást. A litvánok *daino* énekei pedig a kettős kart ismerik; de itt már a két kar: egyike a legényeké, másik a leányoké

s ellenversekkel felelgetnek egymásnak; szövegeik nagyjában azonosak, de amit a férfikar évődésből a nőkre fog, azt ezek visszafordítják a legényekre, ha az egyik öndicsekvésbe kezd, a másik ismétli, de magára vonatkoztatja (l. Tetzner: Daino-kiad. Univ. Bibl.). Érdekes forma az eddig tárgyalt északi népektől oly messze eső *albánoké*. „Az albán hegyek között olykor egy éneket két éneklő ad elő olyformán, hogy szembeülnek egymással s az egyik az előző, másik az erre következő részét dalolja a zárt egészet képező strofának“ (br. Nopcsa Ferenc. Turán, 1918. 396). Ugyanitt a felköszöntő, tehát lírikus természetű alkalmi dalokat úgy éneklik, hogy a két első sort zenekíséret nélkül egy énekes adja elő, a két rákövetkezőt a kar énekli hozzá (u. o. 401. v. ö. Ethnogr. 1918. 293—5. ll.). Íme néhány szembeszköven egyező részlet a fenti finn-ugorokéval. E máshol jelentkező töredékek azonban egyet nélkülöznek: azt a következetesen keresztülvitt jellegzetes kettőzést, amely a finn-ugor, sőt ural-altáji népek egy részénél tipikus teljességben megmaradt. Arra viszont nem lényegtelen tanubizonyosságul szolgál, hogy az az eddig elfogadottnak tekintett felfogás, mintha a megduplázó formát *kizáróan* az ural-altájiak tartották volna fenn, alig lesz ezek után helytálló.

Problémánk magyarázatát, annak természetes okát keresve, az ókori feljegyzések, valamint az ugor és türk szövegek rejtelmességével szemben a finn-észt éneklési mód fontos lépéssel viszi előbbre ismereteinket. Míg amazoknál megfoghatatlannak tetszett az, hogy egy ugyanazon énekes saját mondókáját miért ismétli, duplázza meg folyton? Itt a rejtélynek némi megoldását szolgáltatja a szereplők kettőssége. A rúnó-előadásban ugyan még mindig kényszeredett, nem természetes jelenség az, hogy a szemben ülő társ a hallott sort variálva viszhangozza, annál megfelelőbbnek, elfogadhatóbbnak tűnik fel a lírikus éneklésben a társat helyettesítő karnak, mint *hallgatóságnak* szereplése, amely az előénekes mondókáját együttesen, unisono ismétli. Mert az éneklő társnak lényegében előadó szerepe van, tőle nem ismétlést, hanem újat kellene várnunk; a kar viszont más hivatást teljesít: a hallgatóságot képviseli s mint ilyen, önkéntelenül megismétli a hallottakat.

## II.

A kérdés végleges megoldását, ha egyáltalán van rá mód, kísértsük meg a néptannak szokásos eljárás módjával megközelíteni. Minthogy a tárgyalt kettőző formula nyilván ősréginek mutatkozik, keressük meg, maradt-e ennek valamelyes emléke a mai primitív népek énekes előadásában? A kísérlet, úgy gondolom, új, mert a kérdés legkítűnőbb ismerője, Kaarle Krohn professzor, felvilágosító levelében arról értesít, hogy tudomása szerint a probléma ily szempontból még nem tárgyalatott.<sup>1</sup>

A mai fejletlen néptörzsek életnyilvánulásai közt ugyanis már nem egy ízben sikerült felfedeznünk valamely európai szokásnak, amely önmagában rejtélynek tetszett, egyszerű magyarázatát, vagy azt a kezdetleges reális formát, amelyből idővel elfajzott s mint ilyen korcs töredék maradt meg hagyományaink között. Hátha megleljük ott a gondolatpárhuzamnak is eredeti ősfelműjét, vagy legalább azt az okot, mely e különös költésmódot létrehozta?

Az utazók leírásaiban található igen bő anyagból álljon itt néhány ide tartozó szemelvény:

Az Amazon folyó torkolatának szigetvilágában az indiánusok esti

<sup>1</sup> L. Vikár Béla is említést tesz róla (Ethnographia XII. 1901. 327.): „A gondolatritmust széptani szempontból tárgyalták; a folklorisztikai szempontok szerint való vizsgálatra még kísérlet sem történt“.



összejöveteleiken az aznapi eseményeket dalba foglalják. Pl. az egyik kezdi hittérítőjükről énekelni:

— A pádre beteg volt, nem jöhett el.

A jelenlévők karban ismétlik: — A pádre... (végig).

Utána valami citerafélén játszanak. Majd az előénekes folytatja:

— Azt mondta, menjünk holnap megint hozzá, nézzük meg, jobban van-e?

A kórus: — Azt mondta... (végig).

Igy éneklük meg sorra a többi eseményt is; az énekes danolja a témát, a többi együttes karban visszahangozza. (Wallace: Travels on the Amazon and Rio Negro. Lond. 1853. 65.)

Málhát szállító abessziniai gyerekek libasorban haladnak egymásután és énekszóra lépkednek. Közülük egy rögtönző rákezd:

— Apáink a hős Badinza harcosai,  
Mindegyik megöli a maga ellenségét.  
Mi még ifjak vagyunk, terheket szállítunk,  
De majd később mi is harcolunk, mint ők.  
Most puszta síkságon megyünk át,  
Vademberek és dúvadak vesznek körül;  
De mi is a hős Badinza szolgálatában állunk,  
Meghal érte közülünk bárki szívesen.

Ebből a rögtönző mindig 2—2 sort énekelt, utána valamennyi ismételte a hallott sorokat. (H. Salt: A voyage to Abessinia. Lond. 1814. 235.)

Az Indiai-óceánnak ú. n. Andaman-szigetein a bennszülött minkopiék ünnepestéken előre betanult dramatikussal táncokkal szórakoztatják törzsük közönségét. Először kiáll a dirigens a középre, körülötte kör képződik: egyfelől a nők ülnek félkörben, akik később tapsal, énekkel ismétlik a refraint, a másik oldalt a nézők sokasága foglalja el. A főrendező csattogató deszkája keskeny oldalán nyugtatja lábát és magánénekbe kezd, aminek recitatív jellege van. Ezalatt mindenki hallgat s a nézők is mozdulatlanok. A dirigens rövid szakaszokban énekelve elmondja a bemutatandó táncok jelentését; amint egy-egy mondókát végez, az asszonyok harsányan közbevágják s az utolsó szavakat ismétlik. A program elmondása után a bokrok közt rejtőző táncosok előrontanak s a kör közepén elkezdik táncukat. (E. H. Man a Journal Anthr. Inst. XII. kötetében 390—1. ll.)

„A néger a világ legfecségőbb, legnótásabb népe. Karaványgyaloglás alatt be nem áll a szájuk. Dalolásuk abból áll, hogy a málhahordók egyike sebesen néhány szót kiált, mire az egész karaványcsapat karban ráüvölt a kezdő szavait ismételve. Csak akkor hallgatnak el, ha a menetelés hosszadalmas, vagy a meleg kezd tikkasztó lenni.“ (Pogge: Im Reiche des Muata Jamwo. Berl. 1880. 14.) — „A lundai négereknek külön doktoraik vannak, akik elég sikeresen gyógyítanak füvekkel s vérelvonással. Az ilyen fetisdoktor teljes díszben jelenik meg a beteg kunyhójában; hókuszpókuszai közben a különböző betegségek neveit egyenkint kikiáltja, mire a jelenlévők hangos kórusban ugyancsak ismétlik. Ez a koncert mindig az iskolásgyermekes ütemes lármájának benyomását keltette bennem.“ (U. o. 19.)

A szuaheli szerencsenek lakodalmon, egyéb örömnövényen férfitáncokat szoktak bemutatni. A falu népe összejő a legnagyobb házban. Az asszony-nép feltelepszik a tető alatt futó karzatra és várja a látványosságot. A férfiak a porondon helyezkednek el; közülük egyik az előénekes (szogóra). Zenekaruk kétféle dobból, cintányérból és flótából áll. Az előénekes vezető dalt mond, majd bejelenti, ki táncol melyik társával; minden mondását fenn az asszonyok kara ismétli, a szereplők aztán táncukjongsá-

tások közben megkezdik produkciójukat. (Velten: Sitten und Bräuche der Suaheli. Gött. 1903. 150—52. ll.)

Dahoméban egy angol expedíció vezetőjét egy hivatásos költő üdvözölte fejedelme nevében; a mögötte álló dobosok csapata a költő sorait hangosan utána mondta s a deklamációit ritmikus mozdulatokkal kísérte. (J. A. Skertchly: Dahomey as it is. Lond. 1874. 124.)

Chamisso, a német költő, fiatal korában egy orosz tengeri expedíció vezérhajóján, mint annak természettudósa, világkörüli utat tett. A csendes-tengeri Radack-szigeten huzamosan tartózkodva, a bennszülöttekkel barátságot kötött. Énekelgetve őt is akarták hallani s előttük egy Goethé-dalba kezdett. „A hallgatók a szakvégek dallamát nagy gaudiummal ismételték, sőt az ismeretlen német szöveget is iparkodtak hozzámondani.“ (Reise um die Welt. Cotta kiad. I. 170—2.)

A bullam nép az Arany-partokon fölötté táncoskedvű. A nőket újabb és újabb figurákra vándorló táncmester tanítja. Mikor nevetségesen felcicomázva valahol megjelen, a nők köréje sereglenek s mialatt mutogatja a mozdulatokat és rikácsolva énekel hozzá, a nők kórusban ismétlik és kezükkel tapsolják a taktust. (Winterbottom: Nachricht von der Sierra Leone-Küste. 1805. 147.)

Zlitunban a néger nők búzaörlés közben karban énekelnek. „Három közülük valami történetet adott elő s a többiek közben karénekekkel ismételték. Tulajdonképen a távollevő harcosok hazatértének örömeit énekeltek; majd elmondták, hogy egy kecske belsőrészeiből egyikük szerelmesének halála derült ki s ekkor gyászos sirató énekbe kezdtek, míg gazdájuk a kornyikálást el nem tiltotta.“ (G. F. Lyon: A Narrative of Travels in Northern Africa. Lond. 1821. 336.)

Masui utazó szerint az alsó Kongó mellett a palavereken (népgyülekezés, tanácskozás) az a szokás, hogy a mindenkori szóvivő mondatait az utolsóelőtti szöveg ejti csak ki s aztán megáll; a mondatzáró szót a figyelmesen hallgató közönségnek kell kitalálni és kórusban kiáltani. Aki nem teszi, figyelmetlennek tartják és kiutasítják. (H. Schurtz: Urgeschichte der Kultur. 1900. 477.)

Az ú. n. braknász-arabok énekesei a fejedelmek tányérnyalói. „Benn ülnek a főnökök sátraiban s egy hárfacitera-fajta hangszer mellett a leg-aljasabb hízelgésekkel halmozzák el uraikat; e nótasorokat a nőknek és gyermekeknek ismételniük kell.“ (R. Caillié: Travels through Central-Africa. Lond. 1830. I. 94.)

Szaporíthatnók példáinkat a végtelenségig; mindannyiból csodálatos egyértelműséggel tűnnek elő az énekes eljárás módja azonos volta. Általában az összehasonlító néptannak egyik feltűnő tapasztalata az, hogy a primitív népeknek egymástól rendkívül eltérő berendezkedésük, életmódjuk, világról és vallásról táplált felfogásuk mellett bizonyos dolgokban alig hihetően egyöntetű a viselkedésük. Ezek közé tartozik az énekek és táncnak nemcsak előfordulása, hanem megnyilvánuló formáiban részletekig menő megegyezése. Róluk már régebben kialakult a vélekedés, hogy ősemberi tulajdonokban kell gyökerezniök, természeti törvények érvényesüléseinek kell lenniök, amik kötelezők mindenkire és kiindulásukban nem módosíthatók. Ebben az egyöntetűségben benne foglaltatik az is, hogy fejletlen fokon nem találjuk meg sem a Biblia, sem az ugor népköltésnek ama vonásait, amely egy önálló énekessel mondatja el a párhuzam *mindkét* sorát, éppúgy a finnség előadómódszerét sem a két felelgető énekessel. Ez a két forma csak évezredek szokásátalakulásnak lassú, észrevétlen eredményeként állhatott elő. Az eredeti ősalak pedig a hallgatóságnak valami lélektani, sőt talán élettani törvényeken alapuló ráismétlése lehet csupán, amely ezzel mintegy megkettőzi a költői kijelentést.

Mi készíti most már a naivlelkű hallgatót valamely hallott kijelentés megismétlésére? Itt nyilvánvalóan az *utánzás* hajlama, ösztöne, kényszerűsége az a ható erő, ami a ráismétlés akcióját kiváltja belőlük. Ez az utánzókézség nemcsak énekléskor kel életre az önfegyelméssel még agyon nem fékezett lelkekben, hanem az élet százféle egyéb adottságai alkalmával is.

A középbrázíliai ősalapotú indiánusokról olvassuk az Ehrenreich-expedíció leírójától: „Ha valamely affektusomat előttük szokatlan hanggal kísértem, azt rögtön utánózták; ha halkán magamban füttyörészttem, csakhamar hallom, amint az egyik jókedvvel utánam füttyül. Általános elismerésre talált, ha hangos nevetés közben combomra csaptam; rögtön rácsapkodtak meztelen combjaikra ők is, miközben homéri kacagástól visszhangzott a falu”. (K. von den Steinen: Unter den Naturvölkern Central-Brasiliens. Berl., 1894, 75.)

Chamissoék egy csendestengeri sziget vállalkozó szellemű bennszülöttjét, Kadut, rávéttek, hogy velük utazzék. A vadember a hajón mindent alaposan megfigyelt, az európaiak közül azonban csak a kapitány imponált neki, azt utánózta járásban, modorban, hangban és gesztusokban, a többit mint rabszolgát, lenézte (id. h. II. 106.) — Ugyancsak Kadut figyelték meg, mikor északra kerülve, a Behring-tenger Szt. György-szigetén tengeri fókákat és vízi oroszlánokat vett észre, amint a parton sütkéreztek, mindenütt e sosem látott állatok után járt, figyelte őket és a hajón hámulatosan utánózta mozdulatukat, hangjukat (u. o. II. 108.).

Baegert misszionárius szerint a kaliforniai indiánus csak akkor jött önszántából az állomásra hozzájuk, ha éhes vagy beteg volt. Az egyik azt akarva jelezni, hogy nagyon rosszul van s nem tudva másképp megértetni magát, egy vergődő barmot utánózott nyelvköltéssel, vékonya nyalogatásával, leleroskadásával, oly híven és természetesen, hogy elnevezték „tehen”nek s a név később rajta is ragadt. (G. Klemm: Algem. Kulturgesch. Leipz., 1843, I. 350.)

A becsuán kafiroknál figyelte meg Wood, hogy ünnepségeken a férfiak táncának nézésére összegyűlnek az asszonyok és leányok, külső kört alkotnak s egy darabig csendes szemlélők maradnak. Idővel aztán ők is mozogni kezdenek s a belül ugráló férfiak mozdulatait utánózzák teljes hűséggel. (The Natural History of Man. Lond., 1868, I. 329.)

A haussza törzsek boxerei fölötté öntelt lények; erejükben bizakodva hengegnek s kihíváskor öklüket rázva kiabálnak: „Hiéna vagyok, oroszlán vagyok; aki élém áll, leütöm”. A bámulók tömege kíséri őket, előre izgulnak a küzdelem várható jelenetein; kedvenceik vállára csapkodnak s ők is utána kiáltják: „Hiéna vagy, oroszlán vagy; aki eléd áll, leütöd”. (Denham, a Clapperton-expedíció leírója után Schauenburg: Reisen in Afrika. I. 323.)

Az utánzás a primitívek kiirthatatlan tulajdonsága. A tűzföldi yagan minden hallott szót ismételi, miközben a beszélő modorát és mozdulatát utánózza. (I. Weddell: Voyage towards the South Pole. Lond., 1827, 154.) Az andamani minkopiék a hozzájuk intézett kérdést először mindig megismélik. (Mouat: az Ethnol. Soc. Trans.-ban, N. S. V. 45.). Az ausztrál-negrítónak „megrögzött szokása a hallott szavakat utána ejteni, pedig tudják, hogy az ember kérdezi őket”. (Mitchell: Three expeditions... Lond., 1839, 273.)

Az *utánzás* „*ösztöncselekvés*”, olyan mozgás, mely egy észrevett életfunkciót akar lehetőleg úgy másolni, hogy az eredetihez minél jobban hasonlítson. Nem *szerezett* készség tehát, amely itt-amott a kedvező feltételek hiányában ki is maradhat, hanem veleszületett ösztönös hajlam az emberben. Erre nézve a pszichológusok legtöbbje egyetért. Föllelhető a készség csökkenvényesen az állatokban is, de a képesség reá az emberéhez képest még a majmokban is fölötté csekély. (Kornis Gyula: Lelkiélet. 1919. III. 414.) Már Arisztotelesz szerint: „valamennyi élőlény között az ember leginkább utánzó természetű”. (Ars poet. cap. 4.) Az is kétségtelen, hogy a velünk hozott ösztönök nem egyforma természetűek, még kevésbé fejlettségi fokozatúak; van közöttük homályos, mint a tudatalatti reakciós mozgások, vannak élesebben megnyilvánuló, mint a sírás és nevetés kifejezésmozgásai; az utánzás egyike a legpregnansabb innervációs készség-

geknek, amely az állatokban is tipikus kifejezést nyer. Itt az ösztöntényezők u. i. egymást támogatóan hatnak közre, benne különösen az egyfajbeliek összetartozás-érzése: az ő nyájösztön erős elősegítő tényező, miként az állatokon tett tapasztalatok igazolják.

Humboldt Sándor jegyzi fel úti megfigyelései között a következőket: „Az itteni (északbrazíliai) erdőkn át az utazás nem kellemes. Éjjelenként az araguatok (bőgő majmok) ezrei olyan zajt csapnak, hogy lehetetlen tőlük pihenni. Az indiánok úgy nyilatkoznak, hogy ha ez állatok éjjel rákezednek rekedt ordításaira, mindig van egy „előőnekesük”. A megjegyzés nincs alap nélkül. Többnyire egyetlen erősebb hangot hallani egyideig, majd rázúdul a többi; utána a kezdőnek egy másik eltérő hangon felel s ezt is követi az utánzó ordítás”. (Reisen in die Aequinoctial-Gegenden des neuen Continents. 1859, kiad. Stuttg., Cotta, II. 360.)

Fritjof Nansen arktikus tartózkodása alatt tapasztalt hasonlót. „Az eszkimók jégkunyhóiban irtózatossá melegek; a szűk hely, a sok ember s a közepűtt parázsló tűz tűrhetetlenné teszi a helyzetet. A tető kerek nyílásán kitóduló füst és gőz nem engedi be a külső hideget, aminck még más akadály is van. A kintrekedt kutyák t. i. föltelepszene a kunyhó tetejére és orrukat a nyílás fölött melengetik, szinte eltorlaszolják vele a szabad kijárást. Ilyenkor, nem tudom, az élvezettől-e, vagy mitől, üvöltöni kezdenek. Az egyik elvonítja magát, a többi kórusban utána vonít, amint az első húzza és cifrázza, úgy koncertezik a többi is s ez néha egész éjjel így tart.” (Eskimoleben. Leipz., 1893, 127.)

Különben, aki itthon, a mi mocsaras vidékeinken alkonyattájt megfigyeli a békák unkozását, ugyanazt fogja tapasztalni. Ha a hangadó első béka brekegni kezd, utána vartyognak társai; ha egy másik unkozik, hasonló vontatott melancholikus kar visszhangzik rá. Ha varjak szállnak meg néhány szomszédos fát naplementekor, károkozásuk épp ily felelgető formájú.

Az állatok e viselkedése legfőbb bizonyossága annak, hogy a karban ismétlődő utánzás ösztönös hajlam az emberben is. A mi utánzőképességünk természetesen más színezetű, kultúraltabb és összetettebb jellegű az állatnál. Ha az utánzást nem vesszük abban a tág értelemben, ahogyan a lélektan néhány kutatója felfogja (G. T. Tarde: Les lois de l'imitation. Paris, 1895. vagy: J. M. B. Baldwin: Mental development. 1902.), akik „az ismétlés biológiai világtörvényévé” szélesítik az összes élő szervek alkalmazkodásáig (l. mimikri-jelenségek), az emberi utánzás szövedékéből több különféle lelki indíték szárai bogyozhatók ki. Ide tartozik a belső idegfeszültség jóleső levezetése, a részvétel aktív öröme, a faji ösztön némi háttérbe szorulása s helyette a rokonszenv szerint való pártállás dokumentálása, a játékos beleélés szórakoztató volta, a versengés ébredő vágya, s i. t. Látja az ember mások viselkedésén azok erőfőlségének kellemes kirobbanását s miután minden mozgáslátványra bensőnkben motorikus reakció támad, ez kiváltja belőlünk az utánzás végrehajtását. Feltétlenül örömmérés jár vele; míg a katonazene ritmusára önkénytelen ütemben kezd lépkedni az utca népe, temetesen a gyászinduló nem vált ki hasonló akciót. — Általában ezt az emberiségre oly fontos témát, úgy hiszem, nem méltatták még meg érdemelt jelentősége szerint. Az esztétikusok foglalkoztak vele aránylag legtöbbit s pl. Karl Groos két jelentős műben messzi perspektívát nyit az utánzásnak egész kultúrfejlődésünk folyamán vitt szerepére. (Spiele der Tiere. Jena, 1896; Spiele der Menschen, u. o. 1899.) Nekünk, etnológusoknak, rendkívül fontos annak tudomásul vétele, hogy a *hagyományok fennmaradása az utánzáson fordul meg*; ebben nem az átadó generáció szokásai a ható tényezők, mert azok azzal az ivadékrenddel kivesznének, hanem az átvevő utódok utánzó ösztöne, akik mint mintát látva maguk előtt, elődeiktől ellesik, megismélik és gyakori alkalmazásával a maguk készségei közé iktatják. A haladás láncolata, az egymás vállán való emelkedés folytonossága, a hagyományokhoz csatlakozó új vívmányok további fennmaradása csakis általa valósulhat meg és kész igazság, hogy *„egész kultúránk lényegében az utánzás képességén alapszik”*. (Groos: Sp. d. M. 364.)

## III.

Visszatérve eredeti témánkra, tárgyalásunk folyamán kiderülhetett, hogy az érzelmi elemekkel átítatott előadásnak: a *költészetnek* legprimítivebb megnyilatkozó formája a *reduplikáló mód*, mely előadót és hallgatóságot egyaránt áthatva, egy közös akcióba sodor össze, szóval az a mód, amely *öcscsirája lett minden verses (énekes) előadásnak*.

Közelfekvő most már az a gondolat, hogy a verses alaknak egynémely későbbi formáját le lehetne-e esetleg innen származtatni? Ha a vers mai alkotó tényezőit sorra vesszük: az ütemekre oszló, szabályos hosszúságú sorokat, a rímet és a ritmust, közülük a *rim* mutatkozik elsősorban olyanak, amely a sorkettőzésekkel szorosabb kapcsolatba hozható. Valóban a kettős mondás a maga egészében összecseng elejétől végig. Arra is könnyen rájöhettünk, hogy ha a vezérmondát elmondója hosszan beszél, a kar nem fogja pontosan végigrecitálni az egészet, hanem a *végét* hangoztatja csak újra. — Számos példa közül íme egy mutatóba: Venezuelában a llanok, mezőségek pásztorai esti pihenőn azzal szórakoznak, hogy cinco nevű hangszerükön (öthúros gitár) kísérve magukat, egymásután kuplé-szerű rögtönzéseket énekelnek. A dalos egyedül adja elő szerzeményét, azután a tömeg együttesen ráéneklí az utolsó szavakat. (A. Ernst, Zeitschr. für Ethnologie, XVIII. 42.) Ha ezt áttesszük még kezdetlegesebb viszonyok közé, úgy valóban előáll az eset, hogy a hallgatók e rövid válasza *ráütő rim* gyanánt hangzik.

A rim kezdőtörténetéről még fölötte kevés van kiderítve. Ismereteink róla abban merülnek ki, hogy az ókori Európa lakói nem ismerték (görögben, latinban hiányzik), úgyszintén e nélkül valók az egyiptusi és asszír-babilon költői emlékek; a keltákról és germánokról az elég bő klasszikus híradások nem említik, pedig mint előttük ismeretlen különösséget nyilván szóvá tették volna. Irányadó lehet e kérdésben a középkori keresztény egyházi énekek tanuskodása; ezek körülbelül a X. század elejéig rímet nem használnak. A vallásos latin lírába ekkor nyomul be a klasszikus hosszú sorok helyébe a rövidsorú rímes forma; akár a keleti egyház példáját követve, amely maga még keletebből leste el, akár a spanyol-mórok arab költészete révén, kiknek egyetemein számos később egyházi rendbe lépett vallásos költő tanult. Bármiként is, a rímelő verselés keleti eredetében nincs mit kételkednünk. Ott a rímes költés az ősidők homályába vész. Megfontolandó, hogy kelet egy nagyrészében fennmaradt a költés ősi formája: a gondolatpárhuzam. Könnyen elképzelhető, hogy a természetes haladás folyamán a vezetősor hosszabb énekké bővülve, annak egyes részeinél a hallgató tömeg csupán az utolsó szavakat visszhangozta. Másfelől előállhatott az is, hogy a játékos változatú második sor mindjobban eltérve a fősortól, csak legvégén, épp a ráütő szavaknál tartotta meg és ismételte hűen az első sor végszavait. Nincs tehát abban a feltevésben lehetetlenség, hogy idővel, évszázadok átalakító hatása alatt bizonyos kultúraltabb helyeken a változtatott gondolatpárhuzamból nem rögződött meg más, mint a sorvégek rokonhangzása: a *rim*!

Eleinte bizonyára azonos szavakból állott s csak később vált művészié, más-más szóalakok összecsengésévé. Ugyanide utal különben a népi költésben szinte mindenütt jelentkező *páros rim*, amely csak mesterkedéssel vált később más-más változatú rímelhelyezéssé. — Mintha a mi fejtegetésünk csengne ki abból az ezer évnél régibb keleti mondából, amely a vers keletkezését úgy magyarázza, hogy „régésrégén egy Beramgúr nevű szasszanida fejedelemnek volt egy kedves rabnője: Dilaram. Senki úgy nem ragaszkodott hozzá, senki úgy át nem olvadt az ő lényébe, még szíve dobbanása is követte az uráét. Mikor az uralkodó beszélt vele, Dilaram a hallott mondásokat női nyelve

eltéréseivel egyre ismételte; ezek a váltott mondások mindig összecsendültek s ez oly szép volt, hogy a fejedelem meghagyta, cszerint csinálják ezután poétái az énekeket". (Jos. Hammer: Geschichte der schönen Redekünste Persiens. Wien, 1814. 27.)

A rím mellett hasonló származásúnak látszik a *refrain* is; természete lényegében a rímével rokon, csakhogy nem a sorok, hanem szakok végén ismétlődik. Annyiban más költői forma mégis, hogy nem a mindenkori szakvég szavai ismétlődnek benne, hanem állandóan *ugyanaz* a szöveg. Nyugateurópai (skandináv, angol-skót, breton, francia) balladás vagy lírikus népi verseknek fölötté gyakori refrainjeiben az a sajátos vonás, hogy tartalmilag legtöbbje nincsen összefüggésben a szakok tárgyával. Ez bonyolította a kérdést; pedig az analóg példák nyomán magyarázatát csak abban kereshetjük, hogy a főtörténetek szerzői költeményeiket egy már előbb ismeretes dallamra készítették. A szerző-előadó (középkori énekes, minstrel, jongleur) nyomán a hallgatók kara ráeszmélve az ismert dallamra, annak *régibb* s a mostaninál jobban ismert szövegével felelt. Geijer és Afzelius híres svéd balladagyűjteményét első megjelenéskor egy névtelen valaki megbíráta (Leipz. Musikal. Zeitung, 1816. 35. és 36. sz.) s itt nyomatékkaal vitatta meggyőződését, hogy az addigi refrainmagyarázásokkal szemben az felel meg a valóságnak, hogy a refrain e dalokban eredetileg nem egyéb, mint az énekes dalába koronkint (szakonkint, néha soronkint) belekeveredő kórus, a hallgatóság karénekének szövege. Ez ellen Geijer a II. kiadás előszavában tiltakozik, hiszen egy valaki éneklő a szakokat és a refraint is. Hogy ez törvényszerű későbbi fejlődés, Geijer még nem tudhatta, a recensens éleslátása azonban tiszteletet érdemlő.

A gondolatpárhuzam fejlődéstörténeténc egy fontos kérdését még nem tisztáztuk. Az nyilvánvaló, hogy legkorábbi alakulat az egyszerű utánzás, a jelenlevők együttes ráisméltése volt, mikor is a vezérsor szövege *szószertint* visszhangzott a feleletben. De mi okozhatta itt idővel azt a változást, hogy a kar elhallgatott s helyette az előénekesnek egy *másik* dalos szegődött társaul s az felelt a kar helyett (finn népek, izlandiak, albánok); vagy egyebütt *maga* a vezérének ismételte saját mondását (ókori héber, egyiptusi, asszír-babilon emlékek, vogul-osztjákok, ázsiai türk népek)? — Magyarázatát az *énekesrendek* intézményes kialakulása adja meg. Az énekes ügyesség a rátermetteket igen korán kiemelte a tömeg átlagából, állandóan őt szerepeltették: eleinte előénekes gyanánt, majd mesterségszerű foglalkozássá válván, a társadalmi differenciálódás folyamán valóságos kasztszerű társas osztályba tömörülnek (hegedős, spielmann, trouvère, minstrel, bárd, szkald, stb.), az éneklés pedig monopóliummá lesz. Viszont ezalatt a régi szertartásos énekek a ráfelelő formát megszokottá, kötelezővé tették: misztikus hatásuk veszett volna el, ha változtatnak rajta. Így a hivatásos énekes kénytelen-kelletlen egymaga, vagy másikkal társulva, vállalta a ráisméltés kötelességét is. Nyilván ebben a stádiumban kezdett felmerülni a ráisméltő sor *átstilizálása*; ők, az ügyesek, a szó hatalmával rendelkezők, szinte művészi hajlamuktól indítatva hagyják el a szószertint való megisméltést s öltöztetik más, változatos beszédköntösbe a felelő sort. Csak a gondolatnak azonossága marad meg, mint hagyományos előadó forma, amin változtatni maguknak sem állt hatalmában. (L. nálam: „Az énekesrendek keletkezése.“ Ethnogr. 1906. évf.)

Felvethető lenne végül még az a kérdés is, vajjon azok az uralaltáji népek, kiknek mai népköltése a gondolatpárhuzamot *nem* ismeri, aminők pl. a magyar és az európai türk törzsek (oszmanli, volgai tatár, kalmük, baskír, csuvas stb.), ha szembeállítjuk azokkal a többi uralaltájiakkal, ahol oly bámulatos tökéletességben leljük meg e sajátos költésformát, vajjon mi okát adhatjuk e hiánynak? — Minthogy az utánzás ösztönös emóciója a hallottak megisméltését általános emberi jelenségnek mutatja, az nem



lehet kétséges, hogy ősprimitív fokon e természeti törvénynek minden törzs alá volt vetve: a magyar elem éppúgy, mint a fenti türk népek. Sőt nálunk huzamosabban fennmaradhatott, tekintettel a közel rokonságra köztünk és az ugorok közt; szóval szinte bizonyossággal állíthatjuk, hogy egykor, nem is oly rég, körülbelül a népvándorlás elejéig a mi népünknel s valószínűleg a türk rőrszecnél is ez előadásmódnak kellett meglenni. A népek más-más sorsának kellett közbelépni az őskettőzés fennmaradása vagy kiveszése dolgában. Míg ama közvetlen rokon népeink (vogulok, osztjákok), ahol a forma őseredetiségében megmaradt, a történelem viszonytagain alig mentek át, míg a már eltérőbb alakulat a finneknél az őshazából való elvándorlás kizavaró, de még elég békés hatását mutatja, a magyarság s a nagy szármát síkság türk népei a népvándorlás rettentő felfordulásait élték át a IV—IX. századokban, amely alatt régi emlékeik szinte nyom nélkül elveszhetnek, amint más ősi vonásaik csakugyan erre a sorsra jutottak. Azok a példák népköltészetünk anyagából, melyeket Arany János összeállított, azt hisszük, inkább szórványos esetlegességek s a népléleknek olyan termékei, melyek egész Európában mindenütt előfordulnak; ami fődolog: *állandó* törvényszerűségük a magyar folklor egész vonalán végig nem mutatható ki; a legtöbb idézett példa balladából való, amelyek tudvalevően hegedősének visszhangjai s ott más hivatást teljesítettek: az emlékezetbe idézés számára időnyerésül alkalmazták, amint hogy kiegészítőnek is használták az énekmondók szélében a világon.

De vajjon ilyen fundamentális eleme az ősköltészetnek kiveszhető nyomtalanul a hagyományból, ha egyszer valamikor benne volt? Számos analóg példa ugyanis azt igazolja, hogy az ilyen, egykor megrögzött ősrforma bármi csökevényes alakban, bármi elváltozások árán is, de fenn szokott maradni. Vikár Béla pendített meg egy ötletes, de nem kevésbé merésznek tetsző feltevést (A magyar népköltés remekei. Bpest, 1906. I. Bev. XXV. s köv. II.). Népköltésünk tipikus vonásai közt leggyakoribb, általános érvényűnek leginkább tekinthető a *természeti képpel való énekkezdés*. Az első sor valamely külső megfigyelést, egy képbenyomást vesz a környezetből s a maga érzéseit: panaszát, örömét ehhez kapcsolja többkevesebb szerencsével. Az objektív első képet a szubjektív érzéshangulattal legtöbbször hasonlat köti össze:

Aláfoly a Tisza, nem foly többé vissza,  
Elment az én rózsám, nem jön többé vissza...

Íme egy közös gondolatnak kettős alkalmazása, rendes reduplikált kifejezés, amely alakilag a gondolatpárhuzamnak teljesen megfelel. Az már későbbi formagazdagodásnak tudandó be, hogy néha hasonlat helyett ellentét gyanánt van a két sor szembeállítva:

Szabad a madárnak ágról-ágra szállni,  
Csak nekem nem szabad szeretőmhöz járni...

Valóban e kétféle viszonylat: hasonlat és ellentét kimeríti a természetkezdést és az érzéshangulat viszonyát egész népköltészetünkön keresztül. Minthogy pedig az ősi kettőzés e formái megfelelője nemcsak nálunk van meg így, hanem a miénkhez hasonlóan mindazon türk népeknél, ahol a kettőzéses ősalak szintén hiányzik, közeli a feltevés, hogy a mi természetkezdésünk voltaképpen az ősi gondolatpárhuzamnak erősen elfajzott, de egyes nes leszármazottja; sőt aligha lesz alaptalan az a sejtésünk, hogy a magyarság egyenesen türk befolyás alatt, kikkel négy évszázadon át megosztottuk lovas nomád sorsunkat és velük közös ethnikus egységben éltünk, felejtettük el a kettőzéses (ugoros) alapformát s tanultuk el tőlük a természetkezdést.

Solyomossy Sándor.

## A MADARAI LOVAS-SZIKLADOMBORMŰ ÉS ÖSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI.

Az a tudományos köztudatban máig is élő tétel, hogy a bolgár állam megalapítói a bolgár-törökök, nomádok voltak, abban a korban keletkezett, amikor ez a nép csak a bizánci írók adataiból volt ismeretes s ezek az adatok sem voltak komolyan feldolgozva. Ma már azonban — elsősorban nyelvi és archeológiai adatok alapján — egészen más véleményre kell jutnunk. Hiszen pusztán csak a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai alapján is kételkednünk kell a bolgár-törökség nomád voltában. Ha meg azután a bolgár-törökök archeológiai emlékeivel is megismerkedünk, meggyőződéssé kell bennünk válni annak, amit már nyelvi és históriai adataink alapján is fel kellett tennünk, hogy a *bolgár-törökök letelepült, földművelést és állattenyésztést űző nép voltak*. Erődítményeik, különösen meg *pliszkai* és *madarai* (Bulgáriának sumeni kerületében) nagyszerű kö emlékeik nyilván vallják ezt s vele azt is, hogy azért tudtak éppen csak a bolgár-törökök maradandó államot alkotni a népek átjáróján, mert fejlettebb szellemi és anyagi kultúrával rendelkeztek, mint azok a népek, melyeket mai hazájukban találtak.

Ez emlékek kiásása és feldolgozása tehát óriási fontosságú, nemcsak a bolgár-törökség, de egyáltalán az összes török kultúrájú népek, így különösen a honfoglaló magyarság kultúrfokának megállapíthatása szempontjából is, mert a nyelvészeti eredmények mellett ezek alapján lehet legrevideálni azt a tudományos közfelfogást, amely szerint ezek a népek, mint rabló nomádok jelentek meg az európai történelem színpadán. Nem! Aki csak egy pillantást vethetett e bolgár-török emlékekre, tisztában kell azzal lennie, hogy ezek a népek egy ősi keleti kultúra sokféle értékével jelentek meg itt és győzelmeiket s azt, hogy kettő közülök, a bolgár s a magyar nép maradandó államot tudott alkotni ott, ahol erre előttük egy nép se volt képes, nemcsak erős szervezőképességüknek, de annak is köszönhetőek, hogy volt kultúrájuk s főleg, hogy meg voltak áldva egy másik képességgel: t. i. nyugat kultúráját is át tudták venni s össze tudták olvasztani a magukéval.

E bolgár-török kultúrának, de általában a török kultúrájú népeknek legnagyobb emléke a *madarai lovas dombormű*. A bolgár kánoknak még romjaikban is fenséges palotáival szemben, a madarai festői sziklafalon találjuk ezt a 23 m magasságig érő emléket, mely mindeztől el volt temetve s könyvelve sok ezer kisebb jelentőségű emlék közé.

Legelőször az érdemes magyar származású Balkán-utazó, *Kánitz F.* említi, majd kapunk róla s feliratról egy elég gyarló rajzot, végül gipszlenyomatot is, de mindez nem keltett tudós körökben érdeklődést az emlék iránt. Magáról a dombormúról is csak néhány odavetett megjegyzés szól, a felirat tudományos feldolgozására pedig még kísérlet sem történt.

Amikor három éve a madarai lovas feliratának tanulmányozásába fogtam, azt tudtuk róla, hogy teljesen tönkrement, elveszett a tudomány számára. 1924 áprilisában a Bolgár Archeológiai Intézetben tartott felolvasásomban kifejtettem, mennyire helytelen a feliratról elfogadott eme vélemény. A hiba elsősorban a másolatban van, amely a görög nyelvi és epi-



A madarai lovas-dombormű.

grafikai ismeretek hiányából származó hibáktól hemzseg. Igyekeztem bizonyítani a következőket: a feliratnak vannak megfejthető részei s már abból is, amit a felirat komoly, helyszíni tanulmányozása előtt megállapíthatok, bizonyos, hogy *Európa emez egyetlen ilyenféle szikladomborműve*, a bolgárság, sőt egyáltalában a török kultúrájú népek e legnagyobb emléke *Krum kán siremléke* s továbbá, hogy Madara a bolgár-törökségnek egyik nagyfonságú központja volt. Tehát az emlékekkel érdemes foglalkozni: állványt kell felállítani, hogy elkészíthessük a felirat másolatát és hogy a domborművet is alaposan megvizsgálhassuk.

Felolvasásom hatására a Bolgár Nemzeti Múzeum állványt készített az emlékekhez s megkezdette a már harmadéve folyó ásatásokat.

A domborművel együtt mintegy 40 m<sup>2</sup>-t elfoglaló feliratról sajtó alatt levő bolgár- és németnyelvű munkámban igyekeztem bizonyítani, hogy igen értékes tartalma jórészt rekonstruálható: A domborművet s a tőle jobbra és balra eső feliratot Krum kán testvére és utóda, *Kišin*, egy eddig nem ismert kán készítette s benne Krum tetteit mondja el. Az alsó felirat első oszlopa Krum kán ajándékairól szól, a középső Krum s fia, *Omurtag*, közötti viszonyt tárgyalja (ezt a két oszlopot *Omurtag* készítette), az utolsó oszlop pedig Krum unokáinak történetét mondja el, amely rész *Omurtag* fia, *Malamir* kán felirata.

Magát a domborművet is alaposan átvizsgáltuk. Művészettörténeti szempontból majd kompetens, Kacaroff Gábor, szófiai egyetemi tanár barátom s kedves munkatársam fogja ismertetni, az én dolgom itt csak arra fog szorítkozni, hogy adatokat szolgáltatassak hozzá, és pedig: 1. teljesen érthetők, hogy a bolgár-törököknél ilyen emléket találunk, mert

teljesen megfelel a bolgár-törökök s általában a török kultúrájú népek szokásainak ilyen síremlék és felirat állítása, és 2., hogy a dombormű egyes részletei is hasonlóról tanuskodnak; itt kétségtelenül egy bolgár-török kán képmásával van dolgunk.

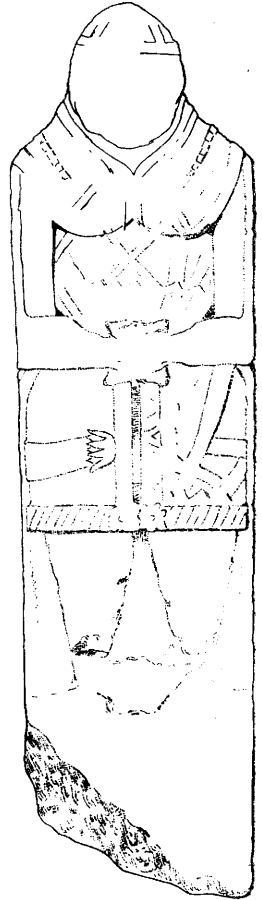
## I.

1. A bolgárokkal rokon török népekről tudjuk, hogy halottaik emlékére képmást, szobrot állítottak fel.

E szokás legprimitívebb formáját Abulghazi Bahadur kán munkájából ismerjük. Szerinte a régi törökök kedves családtagjaik emlékére bábót, bálványt készítettek, amelyet házukban sokáig őriztek, ételt adtak neki, tisztogatták és imádkoztak hozzá.<sup>1</sup> A törökökről meg Zemarchos jelenti,<sup>2</sup> hogy szobraik vannak, amelyeket, mint Vámbéry helyesen megjegyezte, az ősök szobrának kell tartanunk.

E régi török szokás máig is megvan néhány török népnél: Így a déli csuvasoknál a nagy halotti tor azzal kezdődik, hogy hozzáfognak a fejfa kifáragásához. „A fejfa valami jó másfél méteres négy-szögletűre faragott faoszlop, a tetejét fejformára kigömbölyítik s a nyakat jelképező bemélyedést is belefáragják.” Mikor a fejfa elkészült, fejjel a szoba főhelye felé fordítva, lefektetik az ajtó mellett jobb oldalon a padra. Alája nemez pokrócot, feje alá vánkost tesznek s felülről is letakarják, tehát éppúgy bánnak vele, mint magával a halottal. Fejtől egy tálat tesznek ennivaló s egy kis fazekat sör meg pálinka számára s a tor alatt evés előtt mindig először a halottnak, illetőleg fejfa-másának adnak. Másnap este kiviszik a fejfát a temetőbe és pedig pontosan úgy, ahogy a halottat vitték ki annak idején s felállítják fejtől a sírhoz.<sup>3</sup> A csuvasokhoz hasonlóan a jakutok is állítanak fel a halott emlékére alakját ábrázoló fabábút s gyakran, amikor étkezéshez fognak, a fabábút is megvendégelik, és pedig úgy, hogy száját zsírral bekenik és hússal érintik.<sup>4</sup> Az urankhaj népnél meg az a szokás, hogy elhalt nagyjaik képét kőbe vagy fába vésik.<sup>5</sup> A kirgizek régebben embert vagy állatot ábrázoló szobrokkal jelezték az elhunyt fekvőhelyét, melyek előtt sajátos áldozatokat tartottak.<sup>6</sup>

Tehát ősi s egyes török népeknél máig is kimutatható török szokás szerint a rokonok kötelesek a halott képmását elkészíteni. Ez a síremlék- (alterego-) állítás szokása természetesen elősegítette ezeknél a népeknél a művészet fejlődését. Hiszen ha, mint láttuk, általános volt ez a szokás a török népeknél,<sup>7</sup> az előkelők, különösen a kulturáltabb török népek elő-



Kehelytartó sírszobor Bulgáriából. (Eleje.)

<sup>1</sup> Vámbéry, A török faj. Budapest, 1885. 36. l.

<sup>2</sup> Menandri fragm. Hist. Gr. Min. II. p. 52.

<sup>3</sup> Mészáros Gyula, A csuvas ősvallás emlékei. Budapest, 1909. 227—34. II.

<sup>4</sup> Munkácsi Bernát, A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai. Ethn. VII. (1896.) 316. l.

<sup>5</sup> Katanoff, Kel. Szemle. I. 230. l.

<sup>6</sup> Munkácsi, Ethn. VII. 315. l.

<sup>7</sup> A legtöbb török népnél az iszlám hatására tűnt el a képmásállítás szokása. Tagányi, Lebende Rechtsgewohnheiten. I. 76. l.

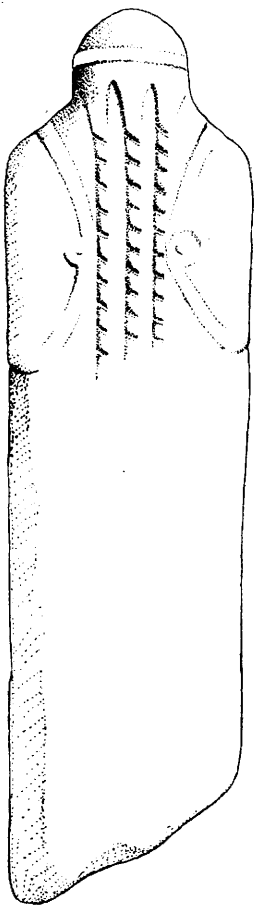
kelői bizonyosan művészi ábrázolásra is törekedtek. S valóban adatok szólnak arról, hogy a műveltebb török népek előkelői művészi formában s tartós anyagból készítették el elhunyt hozzátartozóik képmását.

A legérdekesebb írásos bizonyítékot erre Rubruquis adja, aki szerint „a kunok a halott fölé nagy sírhalmot hánynak és arccal kelet felé forduló köldöke előtt csészét tartó szobrot állítanak neki”.<sup>8</sup>

Arra pedig, hogy ez a szokás el volt terjedve az egész törökségnél és pontosan úgy, ahogyan Rubruquis írja, archeológiai bizonyágunk is van, ilyen kehelytartó szobrokat találtak ugyanis a török népek egész hullámszíni vonalán.<sup>9</sup> Aki látja ezeket a sírszobrokat, nem kételkedhetik az ábrázoltak törökségében: viseletük is teljes egyezést mutat a forrásaink alapján ismert ősi bolgár, magyar s kún viselettel,\* de legjobb bizonyítéka ennek az, hogy az orkhoni feliratok mellett is találtak ilyen oroszul каменные бабы-nak nevezett sírszobrokat,<sup>10</sup> tehát egy egész biztosan török kultúrközpontban. Az viszont szintén természetes, hogy e kehelytartó szobrok óriási területen: Észak-Mongoliától nyugatra, egész Galiciáig el lévén szórva, az érintkező kultúrországoknak (China, India, Perzsia, a görögség) hatásaképp meglátszik rajtuk a velük szomszédos népek sajátos művészi stílusa.

Mindez arról tanuskodik, hogy a török népek-nél a következő szokás dívott: Kiki tehetségéhez képest elkészítette elhunyt hozzátartozója képmását; a szegény csuvas vagy jakut durván faragott fejjával, a gazdag kún, s általában a kehelytartó szobrok készítői kőszoborral róják le ebbeli kötelességüket. Sőt a legkulturáltabb török népek nagyjai még azzal se látták a halott iránt érzett kötelességüket teljesen lerovottnak, hogy szobrát elkészítették, másként is igyekeztek emlékét megörökíteni.

Így a türkökről már azt is tudjuk egy kínai forrásból, hogy elkészítették az elhunyt kán, vagy nagyember szobrát, hozzá egy tetteinek leírását tartalmazó feliratot, és végül egy templomot, az úgynevezett ősök termét.<sup>11</sup> Bizonyosságul felhoz-



Kehelytartó sírszobor Bulgáriából. (Háta.)

hatjuk még, hogy amikor a türkök nagyon jó baráti viszonyban voltak a kínaiakkal s a kínai császár küldött művészeket, az ezt megörökítő helyen ezt olvassuk: parancsára egy oszlopra feliratot véstek s felállították az elhunyt szobrát és egy templomot (az ősök termét). A négy falára kellett megfesteni az ütközetek képét.<sup>12</sup> Szóval a kínai császár művészei is

<sup>8</sup> Munkácsy, Ethn. VII. 305. l.

<sup>9</sup> V. ö. a kérdés irodalmára Д. И. Еварнийский, Публичные лекции по археологии России. С. Петербург, 1890, 44—54. E. Minns, Scythians and Greeks Cambridge, 1913. 234. kk. II.

\* Vámbéry, A török faj. 35. kk. II.

<sup>10</sup> Inscriptions de l'Orkhon. Helsingfors, 1892. VIII.

<sup>11</sup> Inscriptions de l'Orkhon. Helsingfors, 1892. XVIII. V. ö. még Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon. Helsingfors, 1896. 60. l.

<sup>12</sup> Thomsen i. m. 78. l.



türk szokás szerint elkészítették az elhunyt szobrát s egy tetteit tartalmazó feliratot. A falfestmény bizonyára már a kínai ízlés pótléka.<sup>13</sup>

Mindezek szerint a törkök elkészítették a halott képmását s a harcok leírását, amelyekben az elhunyt jeleskedett.

Ez pedig már lényegében ugyanaz, ami a madarai emléken ránk maradt. Ugyanígy rótták le elhunyt nagy halottjuk iránt való kötelességüket Krum rokonai is, amikor elkészítették számára, hozzá, a görögök és avarak legyőzőjéhez méltó alter egoját, a madarai lovas domborművet hatalmas felirattal, amely tetteit mondja el.

*A madarai lovas eszerint egy ősi s a török népeknél általánosan elterjedt szokás megőrzésére vall.* A rokonok kötelesek a halott képmását elkészíteni; ősi török szokás ezenkívül a halott tetteinek felirattal való megörökítése is. Utóbbi kínai forráson kívül leletek is igazolják. Kitűnő bizonyítékok az orkhoni emlékek, ahol sírszobrok és nagyszerű rovásírásos felírások találhatók.<sup>14</sup>

A törköknél a sírszobor mellett fontos, sőt nála fontosabb a felirat. Szintúgy a bolgár-törköknél is — kulturális fokuknak megfelelően — a felirat vált fontossá, annyira, hogy Omurtag és Malamir, akik, mint felirataikból látjuk, kötelességüknek érezték elhunyt főembereiknek síremléket állítani, már nem készítették el a halott képmását — legalább eddig ilyen sírszobor ott nem került elő — csak egy hengeres oszlopon<sup>14</sup> sírfeliratát.<sup>15</sup>



Török kehelytartó sírszobrok.

Ez az értekezésem már rég készen volt, amikor ez idei március 12-én Madarától 8 km-nyire, Endzse falu mellett egy halomból előkerült két

<sup>13</sup> Úgy látszik a templom, az ősök szálaja is török szokásnak volt megfelelő. T. i. *Rubruquis* a kúnokról azt mondja, hogy a gazdag halott emlékére gúlákat, azaz hegyes házíkokat építenek; s látott égetett téglából épített tornyokat és kőházakat is ama helyeken. (*Munkácsi*, 305—6.) Ennek az a természetes magyarázata, hogy igyekeztek a halottat mindennel ellátni, amire a földön szüksége volt, ezért lakóházat is kapott. Valóban *Johannes de Montevilla* azt mondja, hogy mikor a tatár nagykan meghal, sátrát vernek, amelyben trónra ültetik s egy gödröt ásnak, amelybe sátrastól beletemetik. Ők ugyanis azt hiszik, hogy a másvilágon is éppúgy mulathatnak az emberek, ezért adnak fejedelmeikkel sátrast lakásra, ételeket evésre stb. (*Munkácsi*, 307—8.) — Az ilyen ősök háza az előkelő kúnoknál és törköknél már nem sátor, hanem kőház. Nem lehetetlen, hogy az egyik madarai épület is ilyen ősök háza, Krum síron túli lakhelye, szentély lehetett. Ez magyarázatát adná a torony melletti épületnek, amely formájánál fogva sem katonai célra, sem lakásul nem szolgálhatott.

<sup>14</sup> Az oszlopokat, úgy látszik, építészeti célokra használták fel.

<sup>15</sup> Abból a szokásból, hogy az elhunyt tetteit kőbe vésték, származik a bolgár-törökök nagy felirattermése.

kehelytartó sírszobor, az első ilyenemű emlékek Bulgáriában, a két bolgár-török centrumtól, Madarától s Abobától szinte egyenlő távolságra. Ez a lelet óriási jelentőségű, csak röviden annyit, hogy ezzel bizonyossá vált most az, hogy a bolgár-törökök is készítettek kehelytartó szobrokat elhúnytjaik emlékére, és pedig a Déloroszországban és Ázsiában talált sírszobrokkal teljesen egyezőket.<sup>16</sup>

Már most ha azt látjuk, hogy a bolgárok megőrizték az ősi szokást, csak természetes, hogy az emlékek legnagyobb részüké, a görögök és avarak legyőzőjéé, Krum káné lett. A madarai emlék egész művoltában őrizte meg a régi szokást: a nagy halott képmását és tettei leírását adja.

Tovább menve, azt is fel kell tennünk, hogy a madarai lovast bolgár-török szobrász készíthette. A szokás ősrégi volta nagyon elősegíthette a belföldi művészet fejlődését, hiszen állandó munkát biztosított s érthető, hogy ilyen keresett, tehát fejlődő művészet oly fenséges emléket alkotott, mint amilyen a madarai dombormű.

Valóban, a feliratokon kívül, amely a bolgár nép legfényesebb korszakáról beszél, bolgár-török alkotóra vall mindaz is, amit a domborművön látunk. A művész nemcsak hogy megbízáshoz méltóan nagyszerűt adott, de a kán s egyáltalán a bolgár-törökök ízlésének is megfelelőt alkotott. Ez az ízlés hajdan szasszanida stílushatáson fejlődött, szerette a fenségeset, ezért vésték ki a domborművet s feliratát magasban, a sziklafalon. Maga a vadászjelenet is szasszanida mesterek örökségéből való. De a részleteket a bolgár-török szobrász a legteljesebb realizmussal, a bolgár-törökök viszonyainak s ízlésének megfelelően dolgozta ki. Amint a kurgánszobrok legtöbbikén török típus és viselet állapítható meg, úgy itt egy bolgár-török kánt kapunk összes attribútumaival.

\*

2. A dombormű összes megállapítható részletei világosan arra vallanak, hogy itt bolgár-török ember ábrázolásával van dolgunk.

a) A bolgár-törökség igazolására legfontosabb tárgy emlékünknél a kehely. A lovas ugyanis bal kezében négyszögű tárgyat, ivókelyhet tart, amelynek jelentőségét a Vámbéry összeállította adatok alapján megállapíthatjuk. Ezek szerint véres áldozatok alkalmával az áldozati állat húsát az áldozók ették meg, áldozatul csak valami ízes falatot, vagy az állat vérének mutatták be. Az igazi áldozati aktus annyiból áll, hogy az áldozó az isteneknek kitett edényekből ivott egy keveset és így érthető, hogy a vérivást ugyanolyan jelentőségűnek tartották, mint az ünnepies bizonyítást, vagy esküt. E ténynek szép igazolását nyújtják a nyelvi adatok: Az oszmánli *jemin iç-áldást* iszik = esküszik, *and-içkü-áldásital*, eskü (v. ö. a perzsában is „esküt iszik“). Bizonyára ide kell sorolnunk a magyar *esküszik* szót, amely nyilván az *içkü-ivás* köztörök szó családjába tartozik. Mindez azt jelenti, hogy a török népek ivással esküdtek, kötöttek szerződést.<sup>17</sup>

Az esküvésnek, szerződésnek a vérivással való kapcsolata általános a föld legtöbb népeinél.<sup>18</sup> Így a magyar vérszerződés is azt bizonyítja, hogy a hét vezér szerződéskötésül kehelybe csorgatta vérének és sorra ittak belőle.

Hogy a bolgár-törököknél valóban szerepe volt szerződés, eskü alkalmával a vérnek, bizonyítja a bolgár-török *qanar* cím is. A madarai lovas felirata szerint ugyanis ez volt a címe a bolgár kán fiának, amint azt a De Cerim.-ban is a kán fia címében megtaláljuk (*кавалѣиѣвоѣ*).

<sup>16</sup> A két sírszoborra tatár kincskeresők bukkantak. Popoff K. barátommal csak két napig ásathattunk itt, mert a tatár lakosságú vidéken a Ramazán lehetetlenné teszi a munkát. A domb s a mellette levő másik kettő kiásása ez év májusára maradt, amikor madarai ásatásainkat folytatni fogjuk.

<sup>17</sup> Fentiekre Vámbéry, A magyarok eredete. Budapest, 1882. 371. sk. II.

<sup>18</sup> Tagányi i. m. 98. 1.



A *qanar* szó jelentése „vérelesztő, aki megindítja a vért” és nem jelenthet egyebet, minthogy a *qanar* fungált fontos eskük, szerződések alkalmával, ő eresztette meg a vért, olyanféle szerepe volt, mint most az államok közötti szerződések aláíróinak.

Ugyanaz a funkciója volt, mint a magyar *καρχάς*-nak. Konst. Porph. szerint *Bulcsu* a magyarok harmadik fejedelme (mint atyja: *Kál* is) *karkha* volt, bírói tiszt, mint a *gyuláé*. E X. századi nagy magyar hadvezér és diplomata nagyon híres ember. Mint aki külföldön sokat járt, említik őt a bizánci s a nyugati kútfők. De ránk nézve az a legfontosabb, amit a magyar krónikák mondanak, mert ezekből derül ki, mi volt *Bulcsu* funkciója. Anonymus őt „Bulsuu vir sanguinis”-nek nevezi, Kézai pedig *Vérbulcsu*-nak. A hagyomány tehát tudott arról, hogy *Bulcsu*-nak a vérrel volt valami kapcsolata, ő is „vérelesztő” lehetett, mint a bolgár *qanar*. Így értjük meg azt is, hogy mint diplomata szerepelt, ő kötötte az állami szerződéseket.

A *qanar*, magyar karha szerepeltek bizonyára a fejedelemnek a nemzettel való szerződés-kötése, trónralépése alkalmával s egyébként is fontos eskük, szerződések alkalmával. (V. ő. a kunokkal Bizánc is kénytelen volt ilyen révívással szerződést kötni.)

A kehely tehát szerepel az esküvések, szerződések és áldozatok alkalmával. A török ember úgy esküdött, szerződött istennel, majd emberrel is, hogy ivott a kehelyből. Így azután megértjük, miért lett a kehely szentséggé. Így értjük meg, hogy a kurganok képszoibrai kelyhet tartanak a köldökük előtt s amint *Rubruquis* adatából látjuk, a kunok síremlékei is ilyen csészét tartottak. *Vámbéry* szerint így „a megholtakat istennek kedves helyzetben ábrázolták, tudniillik amint imádságukat végzik”, szakasztott úgy, amint a középkori keresztény sírkövek térdelő helyzetben ábrázolják a megholtakat.

Ilyen fontos alkalmakkor szerepelvén a kehely, fontos állami szimbólum is lett. A serleg „*ajak*” a *Kutadru* Bilikben többször előfordul, mint „oly jelkép, mely a zászlóval, pecséttel és dobbal együtt a legfőbb fejedelmi méltóságot jelentette”. Legkiválóbb bizonyítéka ennek az, hogy *Abulgházi* szerint *Batu* kánnak, amikor *Kipčak* trónjára emelték, koronázása jeléül „mongol szokás szerint” átnyujtották a serleget, s amikor kiitta, vele az ünnepies fogadalom aktusát végezte.<sup>19</sup>

b) A másik fontos tárgy a domborművön a *kopja*, mely a ló hasánál kezdődik s az oroslán hátába fúródik.

Milyen volt a bolgárok *kopjája*? Bizonyára olyan, mint a magyaroké, amint általában egész fegyverzetük egyező volt. A magyar *kopjára* pedig elég adatunk van. Nyugati források szerint a magyarok rövid hajítódárdát használtak.<sup>20</sup> Még érdekesebb *Bölcs Leo* taktikájának adata, mely szerint a magyarok fegyverei s bizonyára a bolgárokéi is, *kard*, *páncél*, *nyíl* és *kopja*. A harcban kétféle fegyvert hordanak, a *kopját*, melyet a vállukon s a nyilat, amelyet a kezükben tartanak.\* S hogy milyen volt a magyarok s bolgárok e vállon hordott *kopjája*, azt egy érdekes művészi ábrázolásból tanuljuk meg. A nagyszentmiklósi kincs legszebb lovas alakja bal kezével egy embert cipel, jobbójával meg egy a jobb vállára fektetett rövid dárdát tart.

Ezek nyomán tehát egészen érthető, hogy *Krumnak* domborművünkön rövid hajítódárdája van. De teljes bizonyosság kedvéért lássuk közelebbről

<sup>19</sup> *Vámbéry*, A magyarok eredete. 383. l. — A napokban, *Madara* környékén talált két sírszobor teljesen bebizonyítja e feltevés helyességét, azt, hogy a kehelynek a bolgár-törököknél ugyanolyan szerepe volt, mint más török népeknél.

<sup>20</sup> *MHK.* 336. *MGH.* *Scr.* IV. p. 401. — *Gardizi* a kazárokról is azt tudja, hogy rövid hajítódárdájuk volt.

\* *MHK.* 35.

ezt a kopját. A nagyszentmiklósi kincs lovasának kopjahegye alatt zászlót találunk,<sup>21</sup> amivel megmagyarázhatjuk domborművünknek egy eddig meg nem értett részletét. Az oroszán hátába fúródott kopjahegy felett ugyanis van egy tárgy, amely a kopjanyélnél keskeny, tovább bal felé pedig font szalagvonalak formájában kiszélesedik: ez nem lehet más, mint amit a nagyszentmiklósi lovas kopjahegye mellett láttunk: zászló. A bolgár-törökök zászlójáról pedig azt olvassuk, hogy „cauda equi signum militare in proelio“, tehát, hogy zászlajuk lófark volt. S valóban, ez a tárgy is lófark, éppúgy fonott, mint a lomborművünk lovának farka. Itt tehát egy a török népeknél általánosan használt fegyvert, rövid zászlós kopját találunk, még pedig annak bolgár-török lófarkas, zászlós formáját. Ezzel a zászlós kopja

is a bolgár-török eredet bizonyítékává vált.

c) A lovasnak hosszú haja van. Erre azt mondhatná valaki, hogy ez már csak nem lehet bolgár-török szokás, hiszen az első bolgár fejedelmek névlajstromában olvassuk, hogy a legrégebb bolgár kánok nyirott, borotvált fejűek voltak. Am ez a kifejezés egy késői betoldótól származik s csak annyit jelent, hogy a késői utódok emlékeztek arra, hogy az ősök borotválták fejüket.<sup>22</sup> Valóban a X. századi Liutprand is említi a bolgárok nyirott fejűségét, t. i. követi jelentésében elpanaszolja, hogy Nikephoros császár elébe ültette a Bulgarorum nuntium Ungarico more tonsum,<sup>23</sup> a bolgá-



Lovas harcos képmása  
a nagyszentmiklósi kincs aranykorsóján.

rok magyar módra nyirott követét. Szintúgy Tzetzesztől is tudjuk, hogy az ő korában is megőrizték a bolgárok ezt a szokást. Ebből az világlik ki, hogy a X. században nemcsak a bolgár-magyar hadi taktika és viselet, de a hajviselet is egyező volt. Miután pedig a magyar hajviseletre van néhány adatunk, igyekezzünk ezekből eredményre jutni.

A salzburgi érsekség püspökeinek panasza szerint a morvák a magyarok szokása szerint fejüket „penitus dotenderunt“. \* Szintúgy Regino is azt mondja, hogy a magyarok „bőríg nyirják“ a fejüket.<sup>24</sup>

<sup>21</sup> A török népek kopjazászlóját az avaroktól a bizánci hadsereg is átvette.

<sup>22</sup> Mikkola J., Chronologie der türkischen Donaublicharen. JFOu. XXX<sup>33</sup> (1914) 10. Г. Фехер, Именникът на првите български ханове. Годишникът на Нар. Музей за 1922—25 год. София, 1927, 280.

<sup>23</sup> Karácsonyi, A honfoglaló magyarok hajviselete. Ethn. VII. (1896.) 476. l.

\* Karácsonyi id. h. 475.

<sup>24</sup> MHK. 322.

De milyen volt ez a nyírott fej? Úgy látszik nem volt a régi magyarok feje egészen borotvált. Míg ugyanis idegen források azt mondják, hogy a magyarok borotvált fejűek, magyar forrásadat szerint Vata, a pogánysághoz való visszapártolása jeléül fejét leborotváltatta, csak három fürtöt hagyva meg.<sup>25</sup> Ez utóbbi adat azt jelentené, hogy Vata hajviselete nem egyéb, mint a hun hajviselet avar változata. Prokopios szerint t. i. a húnok elől leborotváltatták a fejüket, hátul pedig leeresztve hosszú hajuk alá lógott.<sup>26</sup> Vata is leborotváltatta elől a fejét, de hátul meghagyott három fürtöt. Jelenti ez azt is, hogy Vata haja nem volt kibontva, hanem három ágba fonva. Valóban ilyen hajviseletre írott s archeológiai adataink vannak. Az avarokról Theophanesnél azt olvassuk, hogy mikor először jelentek meg követeik Bizáncban, az egész város összefutott látásukra, mert pántlikás hosszú hajfonataik voltak.<sup>27</sup> Bizonyára ilyen volt Vata hajviselete is. S valóban e viseletnek szép emlékeit kapjuk a fentebb említett sírszobrokban (kameni babi), ahol egyik-másik férfit ábrázoló szobornak hatalmas három ágba font hosszú haja van, akár a Vatáé.

Ez alapon azt kell hinnünk, hogy a nyugati írók csak azért mondják borotvált fejűeknek a magyarokat, mert a „hosszú-hajú” görögökkel s a „szépen nyírt” frankokkal szemben<sup>28</sup> a magyarok s bolgárok feje borotvált volt elől, hátul azonban meghagyták a hajukat, és pedig, amint a Vatára vonatkozó adatokból látjuk, három ágba fonva.

De ha már ez így van, hogyan magyarázható Krumnak hosszú haja, t. i. feje elől se borotvált.

Több török népről azt olvassuk, hogy hosszú haját viseltek. Így a türkök haja kínai forrás szerint kibontva omlott alá, a kazárokról is azt tudjuk, hogy leeresztett hosszú hajuk volt, asszonyokhoz hasonlóan. A Jü-kü-lü népről meg éppen az maradt fenn, hogy fejüket hosszú haj takarja, főnökeik meg egészen megtartják a hajukat s egy violaszín zacskóba zárják.<sup>29</sup> Ez a legutóbb említett adat különösen fontos, mert arra mutat, hogy a török nép fejedelmei különös gondot fordítanak hajukra „gardent entière leure chevelure et l'enferment dans un sac violet”. Ez alapon azt hihetjük, hogy ha a bolgár-türköknél s magyaroknál divat volt is az elől borotvált fej,<sup>30</sup> viszont a főnökök pedig előkelőségük jeléül egészen meghagyták a hajukat.



Férfit ábrázoló szobor.

<sup>25</sup> Fontes Domestici. II. 164: dedicavit se demoniis radens caput suum et cincinnos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum.

<sup>26</sup> Procop. Anecd. c. 7. ed. Haury III, 44—45.

<sup>27</sup> Theoph. ed. Bonn p. 359: είχαν γάρ τὰς κόμας ὀπισθεν μακρὰς πάλυ δεδέμενας πρηνόις καὶ πεπλεγμέναις. Vö. Corippus ed. Bonn. p. 163.

<sup>28</sup> Karácsonyi, Ethn. VII. (1896.) 477. l.

<sup>29</sup> Marquart, Osteuropäische und Ostas. Sterifizüge. 213—4. I. V. ö. még Abu Dolef szerint a bessenyőknek sűrű hajuk és szakálluk volt. Vámbéry, A magy. er. 306. l.

<sup>30</sup> Nem lehetetlen, hogy a köznép teljesen leborotválta a fejét, aminthogy úgy látszik, a kúnok feje is teljesen leborotvált volt, legalább erre következtethetünk Anonymus eme szavaiból: „a kúnok tar fejüket Álmos vezér vitézei, mint a nyers tököket úgy aprítják vala”. Fontes Dom. II. 9.

A fentebb említett új bolgár lelet a bolgár és a magyar hajviselet kérdésében is meghozta a döntést. A férfit ábrázoló szobornak három hosszú hajfonata van, amiből kétségtelen, hogy az előkelő bolgár-török férfi éppúgy három hajfonatot viselt, mint az egyebünnen előkerült sírszobrok férfi alakjai. De bizonyossá teszi e lelet azt is, hogy a magyar előkelők hajviselete is ilyen volt. T. i. eddig erre csak a Vátára vonatkozó adat állt rendelkezésünkre, amelynek hitelességét méltán kétségbevonhattuk, késői eredete s az idegen forrásoknak a magyarok hajviseletére vonatkozó adatai miatt. Most azonban már nem lehet kétséges, hogy a Vata-félc adat helyes, — sőt, hogy a magyar előkelők általában három ágba font hajat viseltek, — mert ezt találjuk a bolgár-török előkelő ember sírszobrán, már pedig komoly s teljesen megbízható tanu, Liutprand állítja, hogy a magyar s bolgár hajviselet egyező volt. Ha azonban figyelembe vesszük a bolgárok s magyarok borotvált fejűségére vonatkozó adatokat, kétségtelen, hogy a két nép fiai, legalább is az előkelők, *fejüket elől leborotválták, hátul meg három ágba fonva bocsátották alá*. Csak a fejedelm (vagy a fejedelmi család) tartotta meg egészen a haját, mint más török népek fejedelmi s ezért van Krumnak domborművünkön hosszú haja.

\*

Azonkívül, hogy a halott szobrát állítják fel síremlékül, találunk a török népeknél egy más szokást is, amely talán megvolt a bolgár-törököknél is, t. i. hogy az elhunyt sírja mellett felállították csatában elhunyt ellenségei képmását is. A türkökről ugyanis azt olvassuk, hogy felállítják a halott síremlékét s a sír mellé annyi követ, ahány ellenséget megölt életében.<sup>31</sup> E szokás alapja csak a következő lehet: a törökök mindennél el akarják látni a halottat, amire földi életében szüksége volt. Tárgyakon kívül állatokkal, sőt emberekkel, szolgálkával is. De van a török embernek a más világon más szolgálja is, mint az, aki földi életében szolgálta, és pedig a földön megölt ellensége. Legérdekesebb bizonyítéka ennek a *Lél*-monda ismert szavai: „te előttem még és szolgám leszel a másvilágon“. E szolgálk számát egyébként szokták mesterségesen is szaporítani. Így Marco Polo szerint, amikor a nagykánt temették, a kíséret leölt mindenkit, aki útjába akadt, mondván: „menj, szolgálj a mi fejedelmünket és urunkat a másik világon“.<sup>32</sup> A gyászmenet alkalmával megölt embereket bizonyára úgy számítják, mintha a halott ölte volna meg őket, mivel útját keresztelték. Így tehát a sír mellett a megölt ellenségeket jelképező kövek, tulajdonképpen a halottal el nem temethető, általa megölt szolgálkat helyettesítik.

S hogy ez a szokás megvolt a türköknél, arra vonatkozólag vannak már adataink is. Így az orkhoni feliratokon azt olvassuk, hogy a *qayan* ellenségei a *kínaiak*, a *Baz qayan*, Tokuz Oguz stb., s mikor a *qayan* meghal, fia ezt mondja: „atyámat, a *qayan* tisztelve a *Bazqayan* állították fel, mint balbalt“. *Balbal Vámbéry*nél „eine Statue, Säule“, die im vorislamischen Zeitalter bei den Kurganen (Leichenhügel) vornehmer Türken errichtet wurden“.<sup>33</sup> Tehát itt az ellenség alter egóját állították fel a halott tiszteletére, amint azt az orkhoni feliratok más helyein is találjuk.

Sőt e szokásnak archeológiai emlékei is vannak. T. i. az 1890-i expedíció vezetőjének, Heikelnek adatai szerint feliratos emlékek mellett a szoborképmásokon kívül még fejnélküli szoboralakokat is találtak. Miután ismerjük azt a mongol szokást, hogy a megölt ellenség fejét levágják és mint győzelmi jelet magukkal viszik, ezeket a fejnélküli szobrokat a halott megölt ellenségei jelképeinek kell tartanunk. E fejnélküli szobrok igazolják

<sup>31</sup> Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon. 60. l.

<sup>32</sup> Munkácsi, Ethn. VII. 307. l.

<sup>33</sup> Vámbéry, Noten zu den alttürkischen Inschriften. MFSOu XII. (1899.) 41. l.



a kínai forrás adatát, amely szerint a türköknél a megölt ellenség számára megfelelően kövek találhatók a sír mellett.<sup>34</sup>

Ezt a szokást, t. i. hogy győzelem jelül elviszik az ellenség levágott fejét megtaláljuk a török népeknél. Az „Attila kincse”-nek már említett lovasa is az övéen viszi megölt ellenségei fejét. Megtaláljuk ezt a szokást a magyaroknál még a XIII. században is.<sup>35</sup> Éppúgy megvolt a bolgár-törököknél: Krum levágta Nikephoros császár fejét, beüzüstöztette s ivott belőle főnökeivel, ami a fentiek alapján nem lehet más, minthogy császári ellensége koponyáját, mint győzelmi jelet, különös becsben tartotta.

Mindezek alapján úgy találjuk, hogy a türköknél vannak az elhunyt szobrán kívül más kövek is a sír mellett, amelyek az elhunyt megölt ellenségeit, másvilági szolgálait jelképezik.

Nem lehetetlen most már, hogy így kell magyaráznunk a bolgár káni székhely körül levő úgynevezett *devtaslarokat*. Hatalmas kőtömbök ezek 5×5, 7×7 s 9×9 stb. csoportokban. E kérdésre természetesen majd csak az ásások adhatnak bővebb választ. Hasonlóra vall azonban Rubruquis következő mondata: „Másnemű temetkezési helyeket láttam kelet felé, t. i. kőből rakott nagy szérüket, melyeknek némelyike kerek, másika négyszögletű volt; azután pedig négy hosszú kő meredt a világ négy tájéka felé a szérű körül.” (Munkácsi Ethn. VII. 306.) Ilyen kőcsoportok bőven találhatók Oroszországban. A burjátoknál a samán emlékek jelül három oszlopot vernek be az út mellé, másutt kőhalmot hordanak össze (u. o. 314. l.). A kirgizek meg temetkezési helyül rendszeren magas, dombos helyet választanak ki s a sírra földből s kövekből halmot emelnek. „Emlékjel gyanánt a gazdagabbak ma négyszög-, vagy gúlaalakú téglapítményt állítanak a sír fölé, felül a kirgiz sátrakéhoz hasonló tetőnyílással” (u. o. 315. l.).

## II.

A síremlékek ez ismertetése után el kell mondanom, mit tudunk a bolgár-törökök temetkezési szokásairól.

A bolgár-török korból elég sok emlék maradt ránk: fényes paloták romjai, tornyok, vízvezetékek, sírfeliratok, rovájszövegek (köveken, téglákon, cserepeken s sziklákon), de temetkezési szokásaikra vonatkozó archeológiai adatok eddig nem kerültek napfényre. Bár Pliszkában sok sírt találtak, Madarában meg éppen egy hatalmas sírmezőt tártunk fel, semmi sincs e sírokban, amiből arra lehetne következtetni, hogy melyik a bolgár-török közöttük. Mindössze a múlt nyáron került elő egy sír Madarában egy bolgár-török épület romjai között, amelynek bolgár-török eredetét a benne talált arany övrészek bizonyítják. A bolgár-törökök temetkezési szokásairól e szerint ma még nem írhatunk leletek, csak írásos forrás alapján.

Írásos adatunk sincs bőven, csak arab forrásokból tudunk meg egyet-mást. A legrészletesebb, egy Ps. Mas'udi-féle leírás, a következőket mondja: „Amikor meghal közöttük valamelyik nagyember, összegyűjtik a megholt szolgálait és kíséretét és miután ajánlásokat adtak nekik, elégetik őket a halottal együtt; így szólnak: „elégetjük őket ezen a világon, de nem égnek el a másikon”. Vagy nagy gödröt ásnak, amelybe leeresztik a halottat, mellé teszik a feleségét és a kíséretét s otthagyják őket, amíg meghalnak.”<sup>36</sup>

Megfelelnek-e ezek az adatok annak, amit a bolgár-törökökkel rokon népek temetkezési szokásairól tudunk? A török népek temetkezési szokásaira vonatkozólag elég végignéznünk Nagy Gézának az Arch. Ért. XIII.

<sup>34</sup> Inscriptions de l'Orkhon. Helsingfors, 1892. VIII.

<sup>35</sup> Pauler, A magyar nemzet tört. Szent Istvánig. Budapest, 1900. 129. l.

<sup>36</sup> J. Marquart, Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 204—205. l.

kötetében megjelent három értekezését,<sup>37</sup> Munkácsi Bernátnak az Ethnographia VII. kötetében,<sup>38</sup> s Katanoff N. Th.-nek a Keleti Szemle I. kötetében megjelent cikkeit.<sup>39</sup>

1. A bolgároknál kétféle temetést találunk: elégetést és elhantolást. Szintúgy a magyarországi sírmezőkben a lovassírokkal egyazon korból urnasírok is találhatóak: Keszthelyen a lovassír fölött találtak urnát. Szilágy-Nagyfaluban urnatemetkezést találunk olyan griffes csattlelettel, mely a lovassírookban találtakkal egyezik. Sőt Keszthelyen kétféle elégetés található, és pedig a holttestet kinyújtóztatva sírba tették s félig elégették (10. sír), vagy urnába tették a hamvait (12. sír). Mint a leletekből megállapítható, mindezek egykorúak az ugyaníttani lovas sírokkal. Nagy Géza szerint „Az a körülmény, hogy Keszthelyen az egyik lovassír fölött találtak az urnát, a halottait elégető és a lovas népesség közötti szorosabb kapcsolatra enged következtetni. Talán amaz szolgája volt emennek? Az urnák díszítése hullámvonalakból áll s ha ez a díszítési mód a szlávoknak tulajdonítható, akkor ez a népelem szláv volt”.<sup>40</sup>

Nagy Géza gondolatát folytatva, azt hihetnők, hogy a Ps. Mas'udi említette kétféle bolgár temetkezés talán a bolgár-szlávok s bolgár-törökök temetkezésének kétfélesége. De amellett, hogy a hullámvonalból, mint Richthofen Niederlével szemben meggyőzően bizonyítja,<sup>41</sup> semmire se lehet következtetni, bizonyos, hogy miként a szlávoknál, a törököknél is el volt s el van terjedve az elhantolás mellett az elégetés is. Tehát teljesen megfelel a török kultúrájú népek temetkezési szokásainak az, hogy az elhantolás mellett elégetést is találunk. Erre vonatkozólag elég adat áll rendelkezésünkre.

Egy kínai forrás szerint a törökök elégették halottaikat lovukkal és egyéb használati tárgyaikkal együtt.<sup>42</sup> A jakutokról azt olvassuk, hogy kiváló halottjaikat lovukkal és szolgálkaikkal együtt temetik el; a régi időben elégették halottjaikat szolgálkaikkal együtt (Munkácsi id. h. 315.). Az altáji tatárok az elhunyt holttestét vagy egy faalkotmányba helyezik el, amely négy oszlopon van a földbe erősítve, vagy a hegyekben ássák el kedvelt lovával együtt, vagy elégetik, vagy nyirfahéjba göngyölve felakasztják egy fa ágaira (u. o. 314.). Az urjankhaji népnél a szegény nép (*kara sök*) halottjait kidobják a steppébe, az előkelőket (*ak sök*) elégetik, a középosztályhoz tartozókat elhantolják (Katanoff id. m. 230.). Lehet, hogy a magyarországi lovas népeknél s a bolgároknál is rang szerint járt ki a halottnak elégetés, vagy elhantolás. Elégetést találunk elhantolás mellett a *burjat* mongoloknál és *kalmüköknél* is (Munkácsi 313. és 317. II.).

Tehát írásos s archeológiai források, szintúgy mai népszokások is igazolják, hogy elégetés és elhantolás található gyakran egyazon török népénél éppúgy, mint azt a bolgár-törökökről olvassuk.

2. Forrásunk szerint a bolgárok élve elégették vagy eltemették a meghalt úrral együtt szolgáltaikat is.

A szokás credete kétségtelenül az, hogy a halott a néphit szerint folytatja földi életét a másvilágon. Erre vonatkozik a Ps. Mas'udi idézte bol-

<sup>37</sup> Arch. Ért. XIII. (1893.) 105—17: A régi kunok temetkezése; u. o. 223—34: A magyarországi lovas sírok; u. o. 313—23: A hunn-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése.

<sup>38</sup> Ethn. VII. (1896.) 297—323: A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai.

<sup>39</sup> Keleti Szemle I. (1900.) 100—113, 225—33, 277—86: Über die Bestattungsgebräuche bei den Türkstämmen Central- und Ostasiens.

<sup>40</sup> Arch. Ért. XIII. (1893.) 226—27. l.

<sup>41</sup> Archeologiai Értesítő. XL. (1923—26.) 140. sk. I. Richthofen: A szláv kérdés Magyarországon régibb középkori archeológiájában.

<sup>42</sup> W. Thomsen, i. m. 59—90. l. V. ö. K. Sz. I. 102. l.

gár mondás: „elégetjük ezen a világon, de nem égnek el a másik világon“ (amelynek parallelje megtalálható Ibn Fa'llan-nál, aki szerint a kazárok királyuk „sírját paradicsomnak nevezik és a meghalt királyról azt mondják, hogy bement a paradicsomba“). Ezért temetnek el a halottal sok mindent, aminek életében hasznát vehette: lovát, ruháit, pénzt, pálinkát, ételt, fegyvereit, pipáját stb. (Katanoff id. h. 100. és k. l.), sőt a mén mellé kancát is temetnek, hogy a másvilágon a halott lovai is szaporodjanak (Munkácsi id. h. 303.). Így kell értenünk talán azt is, hogy szolgát is temettek a halottal.

Van is elég bizonyítékunk arra, hogy a török népek a halottal együtt szolgáit is eltemették, amint azt a bolgároknál olvassuk: Így Albericus szerint Jonás kún király holtteste mellé jobbról és balról nyolc fegyverhordozóját akasztották fel elevenen, „akik így szabad akaratból haltak meg“ és hasonlóképen 26 lovat is akasztottak oda elevenen (Munkácsi 308.) Ugyanezt tanuljuk *Jean Joinvilletől*, aki szerint egy gazdag kún mellé elevenen temették el legjobb lovát és legjobb fegyverhordozóját (u. o. 309.).

Így kétségtelenül a török népeknél is megvolt az a szokás, hogy a szolgát elevenen eltemették megholt urával. Erre ugyan azt mondhatná valaki, hogy éppígy van adatunk arra is, hogy a szlávoknál hasonlóképp megvolt ez a szokás. Erre a következőt kell felelnünk: A Ps. Mas'ūdī-féle elbeszélés megőrzött egy kifejezést, amely kétségtelenül igazolja, hogy itt valóban törökökkel, török szokással van dolgunk. Nála ez áll: „a bolgárok összegyűjtik a meghalt úr szolgáit s miután *ajánlásokat adnak neki*, elégetik őket a halottal együtt“. Mit jelent az, hogy a szolgák, akik urukat követik a halálba, mielőtt elégetik őket, ajánlásokat kapnak?

Teljesen megértjük ezt a kifejezést, ha idézzük a már említett Jean Joinville leírását: „A csatlós, mielőtt a gödörbe helyezték volna urával, elbúcsúzott a kúnok királyától és más gazdag uraktól s mialatt ő búcsúzott, emezek egy kendőbe számára nagy rakás aranyat és ezüstöt vetettek és így szólának neki: „Ha én a másvilágra jövök, visszaadod-e te nekem, amit én rád bízok?“ És ő felelé: „Nagyon szívesen fogok úgy tenni!“ *A kúnok nagy királya most kezébe adott egy levelet, mely az ő előbbi királyukhoz volt (intézve) s melyben neki jelenti, hogy ez a derék ember igen tisztességesen élt volt, hogy igen híven szolgált (miért is kéri), hogy jutalmazza meg szolgálatait.* Ezután a csatlóst urával s a lóval gödörbe helyezték és elhantolták“ (Munkácsi 309.). Íme biztos magyarázat arra, mit jelent az, hogy a bolgár előkelő halott szolgáit csak azután elégették el, hogy ajánlásokat adtak nekik: ők is ajánlást kaptak a már elköltözött bolgár fejedelemhez, hogy fogadja jól s becsülje meg őket, mert híven szolgáltak a földön.

Ez a kún s mint láttuk bolgár-török szokás megtalálható a türköknél is. Menander elbeszélése szerint Turksanthos khagan azt mondja Valentinus követnek, hogy atyját gyászolja, tehát török szokás szerint ő is vágdalja meg az arcát kardjával. Majd a gyásnapok egyikén elővezettek négy megkötözött kún foglyot s az elhúnyt lovait s Turksanthos megparancsolta nekik, hogy menjenek atyjához s jelentsék neki...<sup>43</sup> (Ezután hiányzik néhány szó a szövegben.) Tehát itt is küldenek a másvilágra értesítést.

3. Csak egy pont van forrásunkban, amelyet nem tudok mint ősi szokást igazolni a török népeknél, míg ugyanaz a szlávoknál kimutatható. Azt találjuk ugyanis, hogy a *halott mellé* nemcsak a szolgáit, de a *feleségét is eltemetik élve*.

Mit tudunk a török asszonyról, ha özvegyen marad?

A török népek is vásárolták az asszonyt, amint azt bizonyos kultúrafokón a világ minden népe tette és teszi. Ha asszonyáért a török férj a

<sup>43</sup> Menandri fragm. Dindorf. Hist. Gr. Min. II. 89. 1.

kalimot megfizette, a nő férjéhez s férje családjához tartozik. A férj halála után pedig, mint férje öröksége, a családra száll, mint a többi tulajdon. Így azután teljesen érthető, hogy e török népek mindnyájánál kimutatható a leviratus intézménye, t. i., hogy az özvegyet elhalt férje rokonságának valamelyi tagja veszi el.<sup>44</sup> Tény, hogy ez a szokás megvolt a hunoknál s a türköknél (Thomsen id. m. 60.), Rubruquis tudósítása szerint a tatároknál is (Munkácsi 306.). De megvan ma is a tatároknál, kirgizeknél, burjátoknál, kalmüköknél (Tagányi 45.). Megvolt a honfoglaló magyaroknál hasonlóképp; t. i. erre vonatkozik Szent István rendelkezése: „az özvegyet senki sem kényszerítheti, hogy újra férjhez menjen“. Szóval a leviratus megvolt az összes rokon s rokonkultúrájú népeknél, amiből az következik, hogy a bolgár-törököknél is meg kellett lenni. A szokás, a körülményekből következően, teljesen érthető is. Ha ugyanis a török népek örökségnek tekintik az özvegyet, a családban kell tartani továbbra is. Úgyannyira, hogy pl. a kirgizek, ha a vőlegény vagy menyasszony meghal, az öccsel vagy húggal helyettesítik, hogy ne károsodjék a család (Tagányi 46.). Szóval azt kell hinnünk, hogy a bolgár-törököknél az özvegy férje valamelyik rokonához ment nőül (mint a hunoknál, türköknél, régi magyaroknál s ma is több török népnél).

Viszont a szlávokra vonatkozólag sok adatunk van arra, hogy az asszony férje halálát nem éli túl. Böles Leó Taktikája (és forrása) szerint a szlávok asszonyai annyira ragaszkodnak férjükhöz, hogy legtöbbször férje halálát a maga halálának tekinti és magát önként megfojtja, mert az özvegyiséget nem tartja életnek. Ugyanezt találjuk Szent Bonifác egy levelében, Thietmarnál, az arab írónál.<sup>45</sup> Vagyis a szlávokról bőségesen igazolható az, hogy az asszony követi férjét a halálba, és pedig a források szerint azért, mert ragaszkodik férjéhez s mert az özvegyiséget nem tartja életnek. Úgy látszik a szlávoknál az özvegy gazdasági helyzete nem volt biztosítva úgy, mint a törököknél.

Ez a thrákoknál, gétáknál, germánoknál és szlávoknál kimutatható szokás Niederle szerint megvan minden népnél primitív fokon, így a törököknél is,<sup>46</sup> holott nemesak hogy nem igazolható a török népeknél, mint ősi szokás, — nekem legalább nincs adatom rá, — de éppen valószínűtlen, amit a török asszony helyzetéről tudunk.

S így a dilemma megoldása alig lehet más, mint az, hogy míg egyébként a bolgár-törökök igen sok ősi vonást és hagyományt megőriztek, kivált temetkezési szokásaikkal kapcsolatban, ezt az egy szokást idegenből kellett idők folyamán kölcsönvenniök.

Szófia, 1927 április hava.

Fehér Géza.

<sup>44</sup> Tagányi, K., *Lebende Rechtsgewohnheiten* 45—46. l.

<sup>45</sup> Az anyagra v. ö. Котляревски, *Сочинения* III Санктпетербургъ 1891, 42 к. II.

<sup>46</sup> Нидерле, *В тѣхъ и культура древнихъ славянъ*. Прага 1924. 92.

## FALUCSÚFOLÓINK.

(Típusok és tipikus motívumok.)

A népmondák egy fajtáját *blason populaire* nemzetközi elnevezés alatt szokás csoportosítani és pedig azért ezzel a francia terminus technikussal, mert eddigelé Franciaországban, vagy legalább is francia nyelvterületeken dolgoztak a legalaposabban és legtöbb eredményt felmutató rendszerességgel a folklóre ez ágában.<sup>1</sup> Magába foglalja pedig ez a mondacsoport mindazon népies hiedelmeket és magyarázatokat, tréfás és csipkelődző ráfogásokat, amelyek valamely nép, család, vallásfelekezet, mesterség, helység nevére, eredetére, címerére, jellemvonásaira, vagy csak koholmányból rátapadt nevezetességére vonatkoznak. Ide tartoznak tehát az ú. n. *falucsúfolók* is, amelyekből „Híres faluk” cím alatt már Jókai is összeállított egy kis gyűjteményt.

Mellőzve most mindazokat a kérdéseket, melyek a falucsúfolók vizsgálatával kapcsolatban felvethetők volnának, mint pl. az eredet, a történelmi korba illesztés, a külső forma, stb. különben igen érdekes és tanulmányos kérdéseit, előljáróban csak annyit említek meg, hogy adataim alapján falucsúfolóink két nagy csoportra oszthatók: 1. az egyszerű és 2. epikus maggal is bíró falucsúfolók csoportjaira. Amazok pusztá etimológiai, jelzők, szólások, hasonlatok és közmondások, amelyekhez semmi epikum, semmi elbeszélő elem sem fűződik, emezek pedig apró csipkelődző történetkék, történelmi színezettel bíró vagy történelmi személyhez és időhöz kötött gúnyos anekdoták és adomák, külön alfajként az ú. n. *rátótiádákkal*, melyek a községet lakosainak vagy előljáróságának komikus korlátoltságával, vagy naiv furfangosságának tréfás felsülésével teszik neveltségessé.<sup>2</sup>

### I. Falucsúfolók epikai mag nélkül.

1. Egyrészüik a község nevéen alapuló *rím-* vagy *szójáték*. A rímjátékok néha csak összecsendő rigmusok, melyekben a rímzónának a községre vonatkozólag semmi csúfoló vonatkozása sincs s így a bosszantás alapja csak a község nevére rímelő szó megválasztásában áll, pl. Bácsi, kend nem ácsi? (sfj., bácsi sfj, gulácsi M. Nyv. 8:282., mohácsi Sir. 13.).

<sup>1</sup> *Barjavel*: Dictions et sobriquets patois du Vaucluse; *Canel*: Blason populaire de la Normandie; *Clément-Janin*: Sobriquets des villes et des villages de la Côte-d'or; *Clouston*: The book of Nodles; *Gaidot et Sebillot*: Blason populaire de la France; *Haron*: Blason populaire de la Belgique. (Rev. d. Trad. pop. II. 224.)

<sup>2</sup> *Idézett munkák*: Abafi: Figyelő, Ballagi: Közm., Budapesti hírlap, Budai: Polg. lex., Dugonics: Közm., Erdélyi: Közm., Ethnographia, Gönczi: Göcsej, Hasznos Mulatságok, Irodalomtört. Közl., Jankó: Balaton, Jókai adomái, Kálmány: Szeged népe és Koszorúk, Korponay: Abauj vm. monographiája, Kovács: Közm., Magyar Nyelv, Magyarság, Magyarország vármegyéi (Bihar, Pozsony, Szatmár), Margalits: Közm., Népköltési Gyűjt., Néprajzi Értesítő, Nyelvőr, Osztrák-magyar monarchia, Osváth: Sárrét, Pesty: Magyarország helynevei és kéziratot Helységnévtára, Récső-Ensel: Helynevek magyarázója, Sirisaka: Közm., Ujság, Vályi: Magyarországnak leírása, Vas Gereben adomái, Vasárnapi Ujság és saját feljegyzéseim.



De a határozottan csúfoló jellegű rimjátékokban is a csúfoló szó vagy csak éppen azért került a szövegbe, mert a községnévvel asszonál, pl. *Diska-miska* (amilyen a neve, olyan a leve, *M. Nyv.* 8:283.), *Nem megyek én Bökömbbe, csak a lábom lököm be* (*Nyr.* 7:382.), vagy mert hozzá hasonló kezdetű, vele alliterál s éppen azért sokszor egy tőből fakadtnak látszik, pl. *Ragály ragad, stb.* (u. o. 19:237., 32:458.). A pusztá rimjátékokon ugyan már túl, de még mindig a hangutánzás keretén belül vannak azok a szójátékok, amelyek a községnév és csúfoló szó teljes hangegyezésén alapulnak, mint pl. a *Csepel-Köttse-Szólád-Szárszó* (*Réső-Ensel* 7., *Nyr.* 13:329., *OM. Mon.* 13:317.), vagy a *Tarcsa-Furta-Vércsorog* (sfj.) községek nevéhez fűződő kissé vastag falucsúfolók; néha a szófelbontás is lehetőséget ad az ily falucsúfolók létrehozására, mint pl. *Hadház* (ejtve: hat ház) nem falu (*Dug* 1:79.). De éppígy fel szokták használni a községnévvel egyező közsőznak szinonimáit is, pl. *Serke: tetűfészek* (*Nyr.* 32:458.). Érdekes adatokat nyújtanak a néprajzi jelentéséhez azok a nagyszámú szójátékok, melyekben a községnév valamely hozzá hasonló alakú jelentős szó helyett áll; nyelvi érdekessége kedvéért hadd álljon itt valamennyi:

Apagyra készül a szeme (*Erd.* 12., *Nyr.* 26:239.), Én Tarcsán lakom, az uram meg Adonyban (u. o. 14:190., 25:478., 29: 287.), Megjöttek az atyafiak Álmosdról (*Erd.* 19., *Sir.* 139.), Asszonyfán<sup>3</sup> is élkel a bor (*Dug.* 2:189., *Erd.* 16.), Baján van ő most (*Nyr.* 29:287.), Völtá-e már Bánátban? (u. o.), Nem Bátorban lakik, hanem Futakon (*Erd.* 31., 149., *Sir.* 161., *Nyr.* 14:190., 22:523., 25:478., 29:287.), Legjobb Békés megyében lakni (*Dug.* 1:4., *Erd.* 37., *Sir.* 126.), Láttam Budapestet (membrum muliebre. *Erd.* 58., Debrecen városát, sfj.), Eljöttek Derecskéről az éjszaka (*Nyr.* 14:190., *MO Bihar* 231.), Te is Farkasdon tanultál mórest (*Nyr.* 33:472.), Deszkát árul Földváron (*Erd.* 85., *Nyr.* 26:327., *M. Nyv.* 8:283.), Futakon vásár van (*Erd.* 149., *Nyr.* 38:188.), Heves vármegyéből való (u. o. 29:287., *Marg.* 747.), Hunyadra ment (*Nyr.* 26:426.), Azt hiszed: Lökön vagyunk? (u. o. 29:287.), Marján eszkbál-ták össze (u. o.), A gazda azóta már Munkácson jár (u. o.), A fene Rádra ment (*M. Nyv.* 8:284.), Gyere Rendeke (u. o.) Megjöttek az atyafiak Restéről (*Sir.* 139.), Tán Sárváron jártál? (*Nyr.* 29:287.), Sohasem voltam én Szerencsen (u. o.), Tör-telre ment (*Erd.* 394., *Sir.* 234., *Nyr.* 44:333.), Ez a ruha is már Ujhelybe való (u. o. 25:478., 29:287.), Hol vetted ezt a lovat? Vásárhelyen (u. o.); — melléknévi formában: Adonyi asszony megcsalja az urát (u. o. 16:41., *Marg.* 23.), Alpári ember (együgyű, *Dug.* 1:86., *Sir.* 5.), Megjárta az alpári táncot (mint Zalán: rajtavesztett, *Dug.* 1:29., *Sir.* 139.), Jőllakott, mint a dobi kutya a löki piacon (*Nyr.* 8:82.), Hozz egy kis fehérvarit (u. o. 29:287., *M. Ny.* 8:283.), Hadházi (ejtve: hat házi) macska (amely a szomszédban is olyan jól érzi magát, mint otthon, *Nyr.* 25:525.), Hozó familia ez, nem kéri (*Erd.* 194., *Sir.* 79., *Marg.* 215.), A fogfájósnak türgyei olajat javasolnak (*M. Nyv.* 8:285.), Vámosi ember (*Marg.* 746).<sup>4</sup>

Van azután néhány tudatosan etimológizáló szójáték is:

Némelyik a község valamilyen dialektusi sajátására vonatkozik és pedig hangejtésére, mint pl. a csikiaké erre: *Hat ökörvel, szekrivel bé Gyergyóba, edényvel* (*Nyr.* 34:85.), vagy bizonyos állandó mondatkezdő szókra, mint pl. a Dédes névesúfolója erre: *Hol lakik kiend, íedes? Diédesbe, íedes! Mit árul kiend, íedes? De íedes ómat, íedes! De íedes-é jaz, íedes? De íedes bi ja jíedes!* (*Pesty* 12:98., *Nyr.* 19:237., 32:459.), vagy egyes tájzavaira, mint pl. Meddig tart ez a dülő? A kükörösfáig, mondja a vasi ember (*Vas* 10:332.). Mások valami idegen kifejezéshez vagy mondathoz kötik a falu nevét, pl. a rossz útjairól híres Göcsejét

<sup>3</sup> Asszonyfának nevezik a csapszékben azt a törzsököt, melyen ül az asszony, midőn bort ereszt.

<sup>4</sup> Sőt: tulajdonképen nem létező, hanem költött helynevekkel is: *Kutat*, mint a fiteli macska a kobozi piacon (*Nyr.* 34:220., sfj.), *Én csak kútvári borral élek* (*Nyr.* 29:287.), *Hol jártál? Nekeresden* (u. o.), *Elég fehérbolhája van a nyakadi pusztán* (*Ball.* 125.), *Szaladj vármegyébe való* (*Erd.* 355.), *Szurkiba van* (*Nyr.* 31:111.).

a borvásárló osztrákok gyakori „Gott schei!” felkiáltásaihoz (Gönczi 22.), s a Korkovány hegyét ugyanazok „gár ká vájn!” becsmérő szavaihoz (Deák Ferenc után Pesty Hn. 1665., Bátorfi 5:182., Jankó Bal. 64., Bp. H. 1884. VIII. 19., 1897. VI. 15., Nyr. 35:416.).

2. A névcsúfolókön kívül a község fekvése is számtalan motívumot ad a falucsúfolók létrejöttére; ha síkon, hegyen, hegyoldalon, a hegy lábánál, mélyebben stb., sáros, mocsaras vidéken fekszik, akkor efféle csúfolók járatosak:

Föltelepedett, mint Sukoró a hegyre (Nyr. 43:46.), Hegynek szaladt Kisborosnyó (u. o. 47:480.), Part alatt pissogató Mikéfa (u. o. 8:48.), Nagykörös három méterrel alacsonyabban fekszik, mint Kecskemét (Bp. H. 1885. XI. 27.), Komádiba, Tótiba bockorban jár a liba (Ny. Gy. 14:175., Ethn. 1927:199.), Tizenháromváros végig, végig, de végig sáros; nem urak ott mások, csak a taligások (Debrecen egyik városrésze, Bp. H. 1899. III. 21., Ethn. 1923:179.). — Miért, miért nem: Kój (Nyr. 3:333., Debrecen Bp. H. 1904. VII. 31., Enying Haszn. Mul. 1819. 1:177., Gerege M. Nyv. 8:823., Ispánk Nyr. 31:55, Maconka u. o. 4:24., Nagyenyed Ethn. 8:237.) a világ közepe, Csobaj (Nyr. 3:333, Börvely sfj.) a végezte; ha a szarvasi molnár szárazmalma mestergerendájának közepe alá áll: nadrágszíjának csattján van a világ közepe (Ethn. 8:137.).

A község fekvése okozta kellemetlen *természeti jelenségek és elemi csapások* (szél, köd, jégverés, villámcsapás, árvíz, tűzvész stb.) is elég gyakori motívumai falucsúfolóinknak:

A veszekedő ember fúj, mint a gyulai szél (Nyr. 9:374.), Uszik, mint Csente a ködben (u. o. 23:282.) Úgy nézel ki mint Martinka, mikor a jég elverte (u. o. 21:43., 29:275.), Sebessen hull, mint Dejtárra az istennyila (u. o. 22:283.), Úgy megy belé, mint Ladányba a mennykő (Erd. 256., Nyr. 6:417., 12:334., 29:539., 33:587., Sir. 43., M. Nyv. 9:91., Mság 1927. I. 16., Lódámba Nyr. 7:274., 21:43., 33:587., Glódánba u. o. 28:375., Zsadánya u. o. 12:334., Osgyánba u. o. 38:284., Mság 1927. I. 16.), Aldjon meg az Isten, mint a suhai malmot (Nyr. 2:464., 25:332., 477., 38:331., Sir. 10., Mság 1927. I. 23., szuhai Dug. 2:34., Nyr. 1:323., M. Nyv. 8:285., uzorai u. o. 8:284., Szuhai malmát Nyr. 1:323., munkácsi szénát Sir. 10.: egy nyáron 9-szer ütött bele az istennyila). Várják, mint a szegediek az árvizet (de mégsem tesznek ellene semmit, Nyr. 28:230., tiszahátiak Sir. 222., bodroglőzöcsk Nyr. 11:283., tivadariak u. o. 20:475.), Megszokta, mint Debrecen az égést (u. o. 1:183., Marg. 193.), Helyre zökkent, mint Gyöngyös a tűz után (Nyr. 18:371., Sir. 73., Gerjen Nyr. 8:276., mikor t. i. másodszor is leégtek), Megjelentek, mint Mádon a görények (u. o. 33:472.).

A községek *belsejére* vonatkozó csúfolók legtöbbje a helység kicsinységét, rendetlen, összevissza építkezését, kerületekre osztását s ezek nevét használja fel motívumul:

Hetye, Berény, Simaháza: belefér egy tarisznyába (Nyr. 15:141., 44:191., Csempesz, Kopács, Gutaháza M. Nyv. 8:283.), Vasperen az utas hétszer bolondult el, míg kitalált belőle (Ethn. 3:66.), Az egyszeri katona nem tudott kitalálni Jókából: ott veszett (Nyr. 33:472.), Olyan messzi van, mint Makó Jeruzsálemtől (u. o. 28:141., Jeruzsálem: Makó egyik városrésze, a szőlés tehát eredeti értelmétől éppen ellenkezőre változott), Nagykörös szerint a Kecskemét nagysága hazugságon épül: mert 11 *tizedre* osztlik; Kecskemét szerint pedig Körös csak azért van kétrészre: al- és felszögre osztva, mert kicsinysége miatt nem tellett többre (Bp. H. 1891. I. 16.).

A község különböző *épitményei*, a templomi és útszéli képek, szobrok és feszületek, utak stb. is igen sok csúfolóra adnak alapot:

Jópipák: még Vácról ismerik egymást (M. Nyv. 8:285.), Az egriek addig válogatnak a sok templomban, míg a pincék közé kerülnek (Sir. 247., sfj.), A galambosi templom oly kicsi, hogyha a pap az oltár elé térdel, csizmájának sarka kívül kerül az ajtón (sfj.), Megcsikózott, mint a zavariak tornya (restauráláskor a négy sarokra egy-egy apró tornyot építettek, MO. Pozsony 248.), Keresztúri magos torony: beléakadt az ostrom (Nyr. 28:377., a halasi u. o. 35:273.), Úgy nézel ki, mint a pócsi szűz (u. o. 11:36., 28:380.), Bámul, mint Dócban szent Ferenc (u. o.

9:374.), Osliban nincs helye Krisztusnak (u. o. 31:530., 37:87., Csicsóban M. Nyv. 9:91.: mert a falun kívül van), Hallgat, mint a kecskeméti szélmalom (a körösiek szerint azért, hogy okosabbnak lássék, Dug. 1:256., Erd. 283., Sir. 179.), Szuhai malom az esze (nincs vize, nem forog: buta, Erd. 122.), Felnőtt, mint a debreceni kútágas (ész nélkül, Nyv. 9:31.), Buta, mint a ladoméri országot (u. o. 46:240.).

A *búcsú* és *vásár* mint motívumok részint a község kicsinységére vonatkoznak, részint sikertelenségük vagy rendes verekedéseik miatt s mint híres férjfogdosó alkalmak kerültek a csúfolókba:

Hiába Kámba búcsúra (Marg. 403., Kurdra Sir. 38., Marg. 164., Gogyra M. Nyv. 8:283.: még az sincs t. i.), Ilyefalva városforma, még sincs sokadalma (Nyr. 47:180.), Lóg az orrod, mint a komondi búcsú (u. o. 21:475.), Eltört, mint a petravai vásár (Marg. 170.), Pócsi búcsú, mádi bál, disznói nagyvásár (Nyr. 33:119.), Lesz még Csicsón búcsú (u. o. 30:440., 37:371., Sir. 128., Abán u. o.).

A község lakosainak származására vonatkozó néphit nem mind csúfoló, csak azok, melyek egyúttal a származással járó viselkedésre, jellemvonásokra, szokásokra s foglalkozásra is céloznak:

Nemes ládonyiak (mert szegénységük mellett is erre igen büszkék, Nyr. 45:459.), A kalotaszegi tatárok (azért oly verekedők, Bp. H. 1881. XI. 7.), A kercesligeti rackók (azért oly korcsmázók, Nyr. 26:144.), Minden szálán cigány Cup (sok benne a muzsikus, u. o. 8:48.), Annyi, mint Óbudán a zsidó gyerek (Sir. 6.).

A *valláscsúfolók*, vagy a katolikusok vagy a protestánsok ellen szólanak:

Kálvária nyalogató széplakiak (Nyr. 25:429.), A bácsiak Bezdánba járnak bugyogót csókolni (Sir. 12.), Csiripel, mint a szentkúti veréb nagybőjtben (u. o. 25.), — Karórágó szentgyörgyiek (Nyr. 8:48.), Se árt, se használ, mint a körösi szenteltvíz (u. o. 19:477., 37:375., Sir. 182.), Se ize, se büze, mint a lözsi szenteltvíznek (Marg. 767.), Nem igaz, mint a Krisztus feltámadása Csongrádon (Nyr. 19:138.).

Számtalan motívumát nyújtják aztán még csúfolóinknak a *jellembeli fogatkozások* is:

A csokaji legények nem legények: lepények, eltátják a szájokat, úgy nézik a lányokat, s ha a lányok akarják, az ágy alá bedugják (K. Szn. 3:72., a ballai legényekről: a hamuba takarják, Ethn. 5:185.), Csepeliek pupákok: némán járnak a táncot (sfj.), A papucsos somogyi ember még a társaságban is csak felesége mellé ül (Sir. 213.), Térdig ér a baksi kender, mind bolond a baksi ember: feleségét más öleli, ő meg az ablakon lesi (OM. Mon. 3:380.).

Nagykún kényes, kiskún fényes, jász ostoba (Marg. 769.), Azt sem tudják Tolnán, mi terem több: savanyú káposztaz-e vagy édes (Nyr. 30:365., Kassán u. o.). Röhög, mint a fóti paraszt (butaságát nevetéssel palástolja, Sir. 172.), Beszélj velc, Bákán lakik (nem a kérdésre felel, Nyr. 9:134., 46:240., Sir. 16.), Körösfői legények ludat loptak szegények; nem jól fogták a nyakát, elgágotta magát (Bp. H. 1881. XI. 7.), — Nagykörösi nem merik a taligát tolni, mert félnek, hogy belelépnek (Nyr. 31:55.), Lipárton nem zsákban hordják haza a lisztet a malomból, hanem vékával (u. o. 8:284.).

Debreceni szemé van (büszke, túlnéz az emberen. Jókai 19:12.), Nincs édesebb a hevesi dinnyénél, nincs kényesebb a szajáni legénynél: háromnak sincs hat krajcár a zsebében, fene majd megessi kényességében (K. Szn. 2:198.).

Soponyán tanult emberséget (garázda, Nyr. 3:95., Marg. 650.), Ugy válogat az ételben, mint a dobronyi ember a nyavalyában (Nyr. 37:143.), Váci, kecskeméti (sfj.), ócálvi (Nyr. 31:288.), mándoki (u. o. 6:268., M. Nyv. 2:422.), hantházi (u. o. 2:422.), fene, radai rosszszab (Nyr. 9:229.), Megyeresi sűgás Aranyosra hallik (nagyszájúak, u. o. 37:142.), Gebe, Bere, Gencs: Isten tőle ments (verekedők, MÓ. Szatmár 13:135.), Ugy nézel ki, mint akit Gyulán megtéptek (Nyr. 48:135.), Lévai fejkötő (pofozkodó kofáiról, Sir. 129.), Divat, mint Győrben a félszem (Nyr. 31:111., Petroszellón, u. o. 28:335.), Híres, mint az őri bicsak (Marg. 767.), Van belőle, mint Kajáron a bicsakból (u. o.).

Hazugéró-csukéró dűsnokiak (Nyr. 26:144.), Munkácsi, mármárosi tanu (sfj.), Budai vékával mér (Dug. 2:141., Erd. 58., Sir. 20.), Bujkotajon még a pap is tolvaj

(Bp. H. 1885. V. 10.), Papi, Csati, Geleji: mind zsvány az eleji (Nyr. 19:286., Marg. 765.), — Papzsák tabiak (telhetetlen, Nyr. 26:144.), Drégelyi vendégség (fösvény lakoma, u. o. 22:283.), Bodosi lakodalom (ahol éppen annyi van mindenből, amennyi elég, de semmi sem marad, u. o. 9:36., 35:45., Bp. H. 1884. IV. 4.), A potyát szerető verőcei vendég kívárja a háromnapos búcsút, a gazda egy hétre követező névnapját, lányának három hétre hirdetett esküvőjét, a háziasszony második heti szülését, az újszülött keresztelődjét: csak a gazda özvegy sógornőjének bejelentett érkezése tudta hazariasztani (Bp. H. 1894. XII. 5.).

Iszik, mint a budai török (M. Nyv. 9:91., berényi Dug. 1:95.), Szépen iszik, mint a szabadkai ember (Sir. 132., 224.), Maga iszik, mint a csonoplai tamburás (u. o.), Elhagyja, mint a csépai gyerek a sírát (mikor t. i. borral kínálják, Marg. 76.), — Menyecskeszerető Resznek (Nyr. 7:480.), Arra alá Baranyában nagy természet van a lányban: maga mondja a legénynek: Csókoljon kend engemet meg! (u. o. 2:327.), A komáromi lány csak otthon jó (Dug. 1:210., Erd. 240., Sir. 184., kőrösi Nyr. 22:377.), — Miskerülő Rédcis (u. o. 7:149., Ethn. 3:127.), Kerüli, mint a mesztegynei a kápolnát (Kovács 228., Erd. 290.), Nem él vele, mint a kajáriak Jézus nevével (Marg. 391.), — Akit Baján meg nem szólnak és Zomborban el nem raknak, Szabadkán meg le nem isznak, s akit Újvidéken még valami nagyobb kalamitás nem ér: átmehet a világon (Nyr. 26:144., Sir. 113., Marg. 655., Debrecen, Bőszörmény, Nánás Nyr. 33:113., Rozsnyó, Szentpéter, Kassa Sir. 69., Marg. 400., Szokolya, Perőcsény, Diósjenő Mság 1926 I. 17:26., Sirok, Bakta Ethn. 5:185., Szalonta, Kötegyán, Sarkad, Gyula sfj.).

A *külső alakra* vonatkozó csúfolókban az alacsony termet, kövérség s a különböző testi hibák és fogyatkozások szerepelnek motívumokként:

Az apró termetű hódrusi bányászok pipára gyujtva feleségük hátikosarába ülnek s így szállítatják magukat az aknáig (Ethn. 6:239.), Sárközüljak. Adorján: ott terem a kövér lány (Nyr. 19:428.), Debreceni hideglelésben szenved (hizik, Erd. 84.), Görbelábú jutiak (Nyr. 39:39.), Gogyolánsnyakú kapuváriak, dudanyakú csornaiak (u. o. 25:429.), Nagy a feje, mint a beledi ebnek (Kovács 107., Marg. 137.), Laposhasú bodonyiak (Ethn. 5:185.).

Gyakori motívum a *ruha* és a *hajviselet* is: a magáétól különbözőt minden község furcsának találja; legtöbbször csak egyszerű jelzős kifejezések (pl. Nagykalapú Topolya, Nyr. 32:239.), néha azonban ötletes formát öltenek:

Szűszog, mint a somogyi bocskor (u. o. 4:433.), Rojtos gatya, nagy ület: kenderesi viselet (u. o. 29:430., ballai Ethn. 5:185., kelenyei Nyr. 22:93., debreceni Népr. Ért. 1912:25.), Hátastaliczkás gartaiak (Nyr. 25:429.), A baranyai ember csak akkor van felöltözve, ha már tarisznyája: 'kamarája' is oldalán van (Dug. 1:126., 2:250., Erd. 26., Nyr. 5:126., Sir. 13., 180., telkibányai Nyr. 14:567.), — Már Gyöngyösön sok az ifiasszony, idres-bodros főkötője vagyon; az urának vászon a nadrágja, toldott-foldott fejelés-csizmája (u. o. 3:288.), A maráci híres lányok mind totyafeszésbe járnok (u. o. 4:240.), Cifra, mint a szölgényi lány lipityője (Marg. 767.), Olyan ráncos a pofája, mint a somogyi pendely (Kovács 45.), A veres-egyházi szoknya azért olyan kurta, mert az utcákon nagy a sár (Nyr. 31:280., szegedi Sir. 122., szeremlei Nyr. 12:378., Sir. 122., Marg. 676.), Magostornyú selymosiak (Ethn. 5:185.), Libakontyos szentmihályiak (Vas. Ujs. 1883:475.), Taligakontyú panyitaiak (Rozsnyói Híradó 1881:2., Abafi Figy. 10:157.), Éghasító kontyú Dobronak (Nyr. 8:48., Eth. 2:372.).

Néhány csúfoló a *helyi ételeken* fordul meg:

Csiknyalगतó osliak (Nyr. 45:459.), Virgancevő szentistvániak (u. o. 26:144.), Sülttökös Kápolna (u. o. 7:480., Ethn. 3:127.), Devecserbe tököskányás rétest sütnék (M. Nyv. 8:283.), Szegeden a gombócot gereblyével tolják a tányérra (Nyr. 23:237.), Olyan, mint a vaskúti káposzta (hús nélkül főzik: ízetlen, u. o. 30:439., 39:184.), Van szaga, mint a csói mákosmetéltnek szüretkor (kozmas, u. o. 37:143.).

Igen sok s változatos motívumot szolgáltat falucsúfolóinknak a lakosok foglalkozása is:

Bodoson még a pap is csak arról tudja, hogy vasárnap követezik, mert hat kerék készen fekszik előtte (Bp. H. 1884. IV. 4.), Csetneki csizma (rabbilincs, Erd. 66., Sir. 24.), Összeálltak, mint a szemeyei posztó (vadházások, Nyr. 29:476.), Vadkörte-rohasztó babotaiak (u. o. 25:429.), Megyünk Tokoresra ecetet őrölni (a szomszédos ecetfőző községek Tokorcson eserélnék búzát, Kovács 179., Dug. 1:120., Schickander-Sághy Postakocsisok: Magy. Játékszín I. eszt. 1793. III. 163., Vas 10:353., Sir. 231., M. Nyv. 11:325., Karabukára Marg. 398.), Ég Lagmac (mészégetők, mindig szomjasok, Marg. 192.), Dudariak nem élhetnek, hacsak szent nem égetnek; akkor is csak úgy élhetnek, ha bükkfaszenet égetnek (Jókai 9:241.), Szappanfőző Szentmihály: szegény utas, itt ne hálj! (Abafi Figy. 2:313.), Anyi mint Szegeden a kofa (Dug. 1:235., Sir. 5.), Az örökké házaló hetényiek soha sincsenek odahaza, s ezért fel sem támadhatnak, mert a feltámadás sem fogja őket odahaza találni (Nyr. 37:44.), Keszthely város híres város, sok benne a praktikus (Bp. H. 1897. X. 13.).

*Termése is, különösen bora, krumplija minden községnek a magáé a legjobb:*

Édes, mint a salánki szőlő (csókcsucsorító savanyú, Sir. 46., Marg. 698.), Rabbvallató, mint a beckői bor (Marg. 743., magyarosi M. Nyv. 8:283., zsidu u. o. 9:92.), A tarpai bort ollóval kell elvágni a szájától, annyira nyúlós (OM. Mon. 7:47.), A rakamazi krumpli olyan szapora, mint sváb termelői (sfj.), A bodosi pityóka olyan hosszú, hogy az egyik gazda földjéről átnő a másikéba és ezért mindig veszekedés van miatta (Bp. H. 1884. IV. 4.), Ungi bor, beregi búza, szatmári prókátor, szabolcsi okos, ugocsa szolga, sárosi vitéz, pápai szűz, lévai jámbor: nem teszen bőséget (Dug. 1:172., Szirmay Irod. Közl. 12:216.).

Sok és igen különböző tartalmú falucsúfolót teremt az egyes községek szegénysége is:

Csak akadék, mint Vitnyédén a kenyér (u. o. 31:530.), Hilip, Haraly, Gelence, ez a három egy megye, nincs a papnak kenyere (u. o. 13:576.), Győrőről a gombóc átszökött Círákra (Erd. 168., Sir. 278.), Nincsen kutya Szentpálon, mind megették a nyáron (u. o. 174.), Minden van, mint Madán, hol a koldus éhen halt (Nyr. 39:184., 43:143., Győrön u. o. 17:231., 37:86.), A tésényi legényeknek nincsen pénzük, szegényeknek; bankóért nyúlnak zsebükbe: tökmag akad a kezükbe! (u. o. 15:576., keresztúri u. o. 15:521.).

Végül igen sok falucsúfolónknak bizonyos *történelmi háttere, alapja* van:

Hajlik, mint Putnok (a XVII. sz.-ban hol kurucz, hol labancpárti volt, ahogy éppen érdekei kívánták, Sir. 65.), Eb lesz Budán bíró (mert a XVI., XVII. sz.-ban nagy felelősséggel, veszedelemmel járt, Erd. 94., Sir. 31.), Eb lesz Liptón vicispán (Sir. 31.), Makóra, ha rossz vagy (a betyárnak csak a Maroszon kellett átjutnia, mert a Bánáthban már nem volt hatalmuk a vármegyéknek (Nyr. 2:333., 26:325., Sir. 134.), Makó felé tekintett (mondják, ha a gazdasszony elsózta az ételt, mert ott nagy sópiac volt régen, u. o.), Összehúzza magát (meglapul, kuporog, úgy ül), mint Komoró végén a gutta (sfj., Gömörö Nyr. 7:130., Gömöre Erd. 164., Nyr. 14:517., Komoró Sir. 188., Komolló Nyr. 9:35., Komoróc u. o. 23:332., Homoród u. o. 8:278., 27:40., falu végén Kovács 184., Nyr. 44:314., és: Úgy ül ott, mint Guta a kamra végén u. o. 37:46., Meghúzza magát, mint Guta mellett a mennykő Erd. 164., Sir. 138.; a XIV. sz.-ban Guta Jakab nevű haramia a komorói erdő szélén meglapulva leste és parittyázta le az utasokat, Dug. és Szirmay után Erd. 164.; egészen másképp és tévesen I. Meglapul, mint Gyömöre mellett a Guta. Mság 1927. II. 13.).

## II. Falucsúfolók epikai maggal.

Majdnem ugyanazokat az emberi furcsaságokat, hibákat és véletleneket gúnyolják ki, mint az előbbieket, csakhogy nem a pusztá megfigyelés vagy ráfogás, hanem valami véletlenül megtörtént vagy kitalált esemény alapján. E történetkéket csattanója szerint azonban még sem lehet köztük típusokat és motívumokat megállapítani, annyifélek azok a népi élet és találékonyság nyújtotta események: de valamennyi a falu valamelyik tag-



jához (pap, kántor, bíró, mesteremberek, az egész falut képviselő egy-egy lakos, asszonyok, zsidó, cigány) fűződik s az általános emberi furcsaságok és hibák kieszelt vagy kiszínezett történetkéivel ezeket igyekeznek a szomszédos falu rovására nevetségessé tenni. S bár ezek a furcsaságok és hibák az elősorolt alakokban majdnem ugyanazok, a hozzájuk kieszelt vagy fűzött történetkéik azonban éppen a személyek osztályhelyzete miatt természetesen más jellegűek s ezért csak ez az egy mód: a személyekhez kapcsolt csoportosítás kínálkozik az epikai maggal bíró csúfolók egyedüli tárgyalási alapjául.<sup>5</sup>

A pap külseje, termete, legemberibb testi furcsaságai és tettei mind torzítva látszanak a nép szemében, de mégis leggyakoribb az imában való megakadás és a prédikáció-csúfoló.

Meg ne egye a kutya a ruhádat, mint a dóci papét („a dóci pap ruhája olyan zsiros volt, hogy mikor levetette, a kutya elszaladt vele s összerágtá”, Nyr. 38:189.). Megtoldották, mint a zaláti papot (a pap alacsony ember, a szószerk korlátja pedig magas volt, ezért a kurátor téglát tétetett a pap lába alá, Mság 1927. III. 27.). Lesuvadt, mint a papolci pap a szószerkről (a papolci templom falhoz erősített szószerkét elől egy faláb tartotta; ez idők folyamán elkorhadt s midőn egyszer a pap leghevesebb gesztusaival ostorozta híveit, közepén megtört s a pap „Jaj, édes híveim, ne hagyjatok!” kiáltással hasra konyult hívei előtt, Kriza Vadr. után Sir. 128.), Kifogy belőle, mint a csoknyai pap a Miatyánkból (v. a jádi pap az imádságból, Nyr. 34:51.), Kezetek a kulacson, szemetek a kalácson, kár Acson a karácson (mondotta a karácsonyi ajándékot keveslő ácsi pap híveinek, Erd. 217., Nyr. 15:141. 46:226., Sir. 98.), Édes atyámfiai, gyeviek, ne legyenek kentek olyan kevélyek, mint a vásárhelyiek, mert — ebadta legyek — megveri az Isten kenteket! (M. Nyv. 2:421.).

Mások és többfélék a kántorra vonatkozó ilyen falucsúfolók típusai; itt ugyanis a motívumok vizsgálata után a következő típusok domborodnak ki: részegesség, fizetésének furcsa módja, szegénység, függő helyzet miatt a gyengébbekkel való hatalmaskodás, hencseregés, a falusi dolgokban való járatlanság, s végül természetesen a véletlen eset:

Rákezdte az éneket, mint a mellétei kántor („Mellétében kántort hívtak próbára, de ez az istentisztelet előtt oly sokat ivott a kurátorral, hogy a szentének helyett tévedésből ezt kezdte el: Csillagos a nagy ég, csillagos, fűgefa levele harmatos”, u. o. 197., Mság 1927. II. 13.). Még a templomban is hazudik, mint a szentesi mester (virágvasárnapi passio előtt betért a kocsmába, hogy néhány pohár torokolajjal hajlékonyá tegye a gégéjét; de meglátták s amikor a templomban rákezdte az éneket, hogy „Mennyből jövök most hozzátok”, az egész templom megértőleg bölintgatott az orgona felé, sfj., máskép Sir. 220., Marg. 675.), Nem veszi be a gusztusa, mint a szováti mester gyomra a káposztát (fizetéséhez tartozott az is, hogy mindennap más háznál kapott ebédet; egy téli héten véletlenül minden háznál mindennap káposztát kapott; attól fogva nem kellett neki a káposzta, Sir. 178., Marg. 404., 767.). Egy állapotban van, mint a Samu nadrágja (Busi Samu, mezőtúri tanító, megválasztásakor vett nadrágjának a térdére s hátuljára előrelátó óvatosságból azonnal foltot varrt, s aztán valahányszor a folt elkopott, elszakadt, mindannyiszor újabb foltot tett rá: nadrágja tehát egész életén át új maradt, Sir. 32., 210.), Annyi önérzet sincs benne, mint a begei rektorba (mert az legalább visszarúgta a szamarat, Nyr. 19:236.), Elibe harangoznak, mint Jádon a lúdnak (új tanító került Jándra, egészen fiatal, városi gyerek; estefelé, mikor a libák hazatartottak a legclőről, füstnek nézte a port; rémülten futott a harangozó után, s mert nem találta, maga állott neki a harangot rángatni, sfj., v. ö. Nyr. 20:475.).

A legtöbb ilyen falucsúfoló azonban mégis nem a paphoz és kántorhoz, hanem a bíróhoz fűződik, mert hiszen az ezek hivatalos ténykedése

<sup>5</sup> Így járt el Jókai is „A magyar néphumorról” tartott akadémiai székfoglalójában (96. köt.), valamint „A magyar nép” c. tanulmányában is. (OM. Mon. III. 1:279—359.)

sokkal több alkalmat és lehetőséget ad a kifigurázásra. A hozzájuk fűződő falucsúfolók legnagyobb része azonban az úgynevezett *rátótiádák* közé tartozik, ide pedig csak a következő típusok: bírógóg, korlátoltság, főképp intézkedéseikben s az úri szokásokban, tudatlanságuk naiv palástolása, csavaros furfangosságuk:

Ugy ül a székben, mint a tömördi bíró (Dug. 1:210., Marg. 681., Ugy eltehénkedik, mint a páli öregbíró a község asztalánál, Nyr. 37:88., Megfekszik a kocsi-ban, mint a paksi bíró, Erd. 318., Sir. 279.), Elverte a jég, mint Komádiban a rákot (ösi szokás szerint a komádi bíró látta el rákkal a főszolgabíró asztalát; az új bíró megfélekedzett erről az üzusról, s mikor a főbíró kérdőre vonta, zavarában a sok jégverésre hivatkozott, Osváth 443., MO. Bihar 230.), Megkapaszzkodott, mint a pipaszárába a paládi bíró (mint lelkiismeretes ember, saját szemével akart meggyőződni róla, hogy előírás szerint dolgozik-e a kőműves; hogy le ne essen a rozoga állásról, egész úton a szájában tartott pipaszárba fogózkodott, sfj. v. ö. mint a bugyberki kőműves M. Nyv. 9:91.), Ismeri, mint a pilisi bíró az asztalkendőt (az alispánhoz volt ebédre híva a pilisi bíró s mihelyt az asztalhoz ül és meglátja az asztalkendőt, mint aki érti a figyelmeztetést, azonnal kézbe kapja és hatalmasan zsebkendőnek használja; az alispán int az inasnak s ez új kendőt tesz a bíró elé; ez pedig udvariasan eltolja magától az asztalkendőt tartó kezét, mondván: „Sose fáradjon, nem vagyok náthás!” (Bp. H. 1895. IV. 8.), Nem disznókomodom én vele, mint a bótrágyiak a Miatyánkkal (mindenáran nyugdíjba akarták erőszakolni öreg papjukat a bótrágyiak, de ez sehogysem akarta átadni helyét a község fiatal választottjának; egyszer eltévesztette a Miatyánkot s ekkor a presbitérium ultimátumot küldött neki; a pap fogadást ajánl nekik, hogyha a szöszéken egyik sem sül bele a Miatyánkba: ő lemond, de ha csak egy is belesül: fizessen mindenik 10 forintot a templom pénztárába; sorjában felmennek, valamennyien beleakadnak s fizetik a 10 forintot; a bíró nem akarván tekintélyét kockáztatni, előre kinyálazza a pénzt, mondván: „Itt a 10 pengő, tiszteletes uram, én bizony nem disznókomodom a Miatyánkkal!” (Nyr. 25:332., 477., 37:87.), Szentendrei törvénytől ments meg Uram minket! (Szentendre valamikor arról volt híres, hogy ott még az anyja hasából is kilopták a borjút; szörnyen restelte a bíró a falu rossz híret, azért mikor egy gazda ismét panaszt tett, hogy búzáját ellopták, nem a rögtön elfogott tolvajra, hanem a gazdára mérette rá a 25-öt, mondván, hogy máskor jobban vigyázzon a portájára s ne csábítsa bűnre a szegény embert, Bp. H. 1894. X. 11.), Spanyololdatot ittak, mint a tihanyiak (az előljárási ülés után borral szokás megpecsételni a határozatokat; a tihanyi bíró hivatalosnak tartván az ivást: a községpénztárból fizettette s a számadásokba spanyolviaszként íratta be, Nyr. 28:143.)

Sok falucsúfoló valamelyik *mesteremberének* valami elfucsolts munkája után ragadt a falura; ennek a típusnak legjellemzőbb példái:

Nem tarthat örökké, mint a lévai kemence (a lévai városháza kemencéje még aznap összedőlt; a kérdőre vont mester így védekezett: „Hát hisz nem tarthat örökké! Dug. 1:81., Erd. 267., Sir. 169., baktai Nyr. 4:95., ivánci kályha u. o. 1:463., a Kempler kályhája Ethn. 14:196., az iványi ember kuttyája Erd. 208., Sir. 278., Marg. 131.), Fancsali pofa (haragszik, mert az egyik latornak két ballábat csináltak, Bp. H. 1885. I. 13., Ethn. 1924:180., — felállítása éjjelen az egész határt elverte a jég és pedig a pap magyarázata szerint azért, mert most már saját szemével győződött meg a fancsaliak istentelenségéről; erre az egyik esküdt létrára mászott, lehajította a bádofjejet s kivágta két szemét, Kovács 50., Dug. 2:301., Erd. 128., Sir. 10., 225., Nyr. 22:474., 23:332., 29:539., 39:84., M. Nyv. 12:92., az andocsi feszület, Nyr. 30:489.)

A falut képviselő *egyessel* történt komikus esetek is igen sok típust teremtenek; ezeknek legnagyobb része is azonban rátótiáda. S ami nem az: a korlátoltság, ravaszág és furfang, részegség, elszólás, félreértés, elnézés stb. különböző megnyilatkozásain alapul:

Telkibányi őszinteség („Kedves ökröcském, szépen kérek, húzzatok ki a sárból; mert ha nem, az apátoknak azt a keserves nemjóját, úgy végigverek rajtatok az ostornyéllel, hogy a süstörgős ménkű ahoz képest csak simogatás!” mondta a sárbaakadt telkibányi gazda, Mság, 1927. II. 13.), Megszereztetné, mint az udvarhelyi székely az órát (faliórára alkudozik a vásáron az udvarhelyi székely, de sokalja az

arat: „Szerezze meg k  azzal a kicsivel!” mondja s egy kis arany rara mutat, Nyr. 4:322.), K nl dik, mint a helesfai ember a csap alatt (olyan nagyv rto volt, hogy nem is edényből itta a bort, hanem a csap alá fekvőt s addig eresztette torkába, amig szomjúsága megszűnt; egyszer azonban megszor lt a csap s már majdnem megf lt a nagy er lk d sben, Sir. 111.), Cs nyaisten  Csömödér (bork stol sr l ment haza a csömödéri paraszt; a faluvégi kereszt nl  gy elmélkedik: „Jaj,  des Krisztusom, de csúnya vagy, akárcsak a p kai kasznár!” (Nyr. 8:48.), Raposk n megett k az intelligenciát (a kiránduló tapolcaiak azt k rdezt k a raposkai kocsm rost l, hogy van-e ott intelligencia: „V lt felelte ez, de tegnap megett k az ut lj t”. M. Nyv. 9:92.), Kénytelen volt vele, mint a kiliti legény (a Si ba félt s mikor kifogták, apja fájdalmában ily szókra fakadt: „Ejnye, fiam, h t kénytelen voltát te evvel?” Nyr. 8:371., Ethn. 34:180.), Kutya baja, mint a szentesi halottnak (nagy záporeső csapott egy szentesi temetésre; a gy szn p a legközelebbi házba rohant s mikor már valamennyien szárazra helyezkedtek, valamelyiknek eszébe jutott, hogy h t a halottal mi van? „Kutya baja, felelt k a halottviv k, betoltuk a félszer alá”, Marg. 674.; máskép Sir. 123., Nyr. 1:43., 22:523., 25:378., 33:243., 37:86.).

Az asszonyokhoz fűződő cs f l k leggyakoribb motívumai: a fecseg s, affekt l s, tudatlanságuk vagy fels l s k palástolása, a körültekintés és óvatosság hiánya, a főzésben való járatlanság, babon ss g, iszákosság:

Siet, mint a szanyi asszony a h s rt (a reggeli t zrak skor azzal sebbel-lobbolt el hazulról, hogy abban a minutában visszajön; vissza is jött, de csak a déli harangszó után, mert addig mindig akadt beszélni valója, Nyr. 1:326.), Kereszt lesett, mint a pocsaji menyecske a lakodalmon (addig k nyeskedett, hogy bárcsak kereszt lesett volna már a lakodalmon, amig menyasszonyi ruhájában szerencsésen keresztül is esett az ajtó mellé tett moslékos d zs n, mikor este valamiért az udvarra kiment, u. o. 6:130., sfj.), Nincs a keze útjába, mint a szimei lánynak a tánc ( gy menteg z tt, mikor táncosa sehogy sem b rt vele, u. o. 33:473.), Mulat, mint a szutori asszony a kútban (a sötétben egy beomlott kútba esett s kih z oinak kérdésére, hogy került oda, azt felelte: „mulatságból”, u. o. 24:331., 27:239.), Megadta a módját, mint a patai asszony a táncnak (táncba hívtak egy lányt a patai legények; de az nem tudott táncolni, s azért, hogy baj ne essék, anyja rögtön munkába fogta; de hogy senki meg ne lássa a t ncor t, a padra vitte fel tanítani; itt aztán szoknyáját felhúzva mutogatta a lépéseket, mondván: „ gy ni, lányom,  gy add meg a módját!” közben azonban nem vette észre, hogy a felj r ig jutott s egy ceppedli-lépéssel a felnyitott ajtón  t lehuppant a konyhába, u. o. 37:372., Sir. 136., Marg. 707.),  rt hozzá, mint a szentmiklósi asszony a k v f z shez (bab gyanánt, füstölt diszn h ssal megfőzte, Kálm. Kosz. 2:178., a csetneki asszony Bp. H. 1884. IV. 6., a bajesi Kovács 234., Erd. 23., Sir. 235.), Ha Isten akarja, m g a mesztegyei asszony bundája is elsz l (búcsúról jövet csuromig ázott a bundája, odatette h t a t z mellé; s mikor száradás közben patogni kezdett, babonás ijedelemmel kiáltozott segítségért, hogy: elsz lt a bundája, megszálltak a rosszlelkek, Nyr. 19:87.), Helyben vagyunk már, mint a miskolci asszony a pincében (ezzel a f h sszal szokták a miskolci asszonyok a kulcsot a szoknya zsebéből előhúzni, Erd. 293.).

Falucs f l ink idegen alakjai közt legkedveltebb a zsidó és a cigány; a falu szemében a zsidó: csaló s azért  gy áll bosszút rajta, hogy mindig a zsidó a rászedett; a cigány pedig furfangj val és akasztófa-humorával v lt tipikus alakká:

Az  jhelyi vásárra szándékozott a m di zsidó s hogy korán oda rjen, már hajnalban megindult; közben azonban elszunyókált s a szembejövők visszafordították a lovat, úgyhogy d lire, mire felébredt, ismét otthon találta magát (Erd. 284., Nyr. 7:32., 28:378., Ujság 1927. I. 9.), Kiáll a feje a boltból, mint a m ri zsidónak a l b l („Egy lóháton men  zsidót úton értek a tolvajok. Minden tl megfosztották, de lovat elvenni nem mert k, mert különössége miatt ráismertek volna. Azt tehat kihas f tott k és  gy varrták bele a zsidót, hogy farka alatt szakál-las és borzas feje j l kitetszen k.  tet az arra men  emberek csud llott k, hogy valamint lova,  gy boltja is különös.” Kovács 133., Dug. 1:206., Erd. 295., Sir. 102., Marg. 764.), Furfangos, mint a nagyb nyi cigány (a vásárban pénz telt a földön s hogy észre ne vegy k, m g felveszi, kiabálni kezdett: „D l a torony!” mire mindenki odab mult, Jókai 180.), K nycs, mint a madarasi cigány (mikor tolvajs ga miatt megkorb csolt k,  gy sz dta a községet a rossz korbács miatt: „Cifra

tornyot tudtok építeni, ugye, de becsületes korbácsot nem tudtok venni a tisztesség ember számára!" u. o. 180.).

Sok falucsúfolónk valami *állattal* történt komikus véletlenül alapul:

Pislog, mint a miskolci kocsonyában a béka (belefagyott, Erd. 293., Bp. H. 1884. V. 19., 1885. IV. 10., Nyr. 19:236., 29:539., 37:142., 41:341., M. Nyv. 8:284., Sir. 193., februári Erd. 135., szepesi Marg. 675., Piskótiné kocsonyájában Nyr. 28:379.), Lót-fut, mint a csobánci kutya (Csobáncon nincs kút, a lakosság Disztelből hordja a vizet; a kutyák is oda futnak vizért, de mire visszajönnek, megint megszomjaznak s így folyton oda s vissza futnak vizért, Vas. Ujs. 1889: 420., Nyr. 31:111., M. Nyv. 8:283., Marg. 770., Mság 1927. II. 20.).

*Történelmi vonatkozású* falucsúfolóink kevés kivétellel mind a harcoss idők hagyományai:

Kínálgatják egymást, mint a mikolaiak (a tatárok közeledtének hírére menekülni kezdtek; egy pallóhoz érve addig udvariaskodtak, hogy „tessék komám-asszony, tessék komámuram!” míg a tatár beérte és levágta őket, Nyr. 16:376, Sir. 109.), Ellődözték a puskaport, mint a nagyidai cigányok (Budai 3:99., Vályi 2:211., Pesty 1:462., Erd. 80., Korponay 1:18., ÓM. Mon. 18:246.), Heten vannak, mint a gelsei ördögök (betyárok a XVIII. sz.-ban, Erd. 159., markotai Dug. 1:210., Erd. 285., Nyr. 37:86., 143., 43:142.).<sup>6</sup>

Visszatekintve falucsúfolóink típusaira és motívumaira, nemcsak tartalmuk s a bennük megnyilatkozó néphumor miatt kell őket értékelnünk, hanem s főképp néplélektani szempontból; mert megláthatjuk belőlük, hogy mit tart a magyar nép magához valónak, magához méltónak, s mit ró meg erkölcsileg. S ezért is nem szabad őket tisztán a komikum szempontjából tekintenünk, — nem volna tudományos eljárás őket üres és nevetséges népi nugatióknak nézni, mert bárha (a rátótiádákon kívül) igen kevés adatot nyújtanak is az összehasonlító folklornak, de igen becses anyaggá válhatnak a népszichológus kezében.

Szendrey Zsigmond.

<sup>6</sup> A rátótiádákról az Ethn., 37:45. közöltem rövid egybeállítást.

## KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

### A Medárd-napi eső.

Az időjárás figyelőse már ősidőktől fogva gondja volt minden földművelő népnek, mert tőle függött élelme, egészsége. Innen van az, hogy népies régi kalendariumaink olyan nagy gondot fordítottak az időjárásra és a régiak egyes „jeles” napokhoz bizonyos jóslásokat fűztek.

Népies időjósolásaink credete nagy részt a homályba vész ugyan, de azok a jóslások, melyek szentek neveivel, vagy ünnepekkel vannak kapcsolatban, minden bizonnyal már a kereszténység korában keletkeztek, vagy már keresztény népektől kerültek hozzánk.

Égész népünkél járja ezen mondás: „Ha Medárd napján esik, akkor negyven napig esik.”<sup>1</sup> Ezen időjósolás a magyar irodalomban tudtommal legrégebben egy 1462-ből való kéziratot breviárium naptárában kerül elő.

Ezen breviárium, mely most a német-újvári ferencendi kolostor könyvtárában van,<sup>2</sup> erdélyi eredetre mutat. Többször említi Geréb László humanistát és egyik lapon kezeírását is megőrizte. A breviárium elején egy művelődéstörténeti szempontból is érdekes naptár van, mely szokatlanul megvan tömve mindenféle egészségi szabályokkal és minden hónap mennydörgéséhez is bizonyos jóslatot fűz. E naptárban Szent Medárd napjához egy XVI. századi kéz a következő bejegyzést írta: „*Opinio Rusticorum alemannorum, si hic pluit, quadragesima sequentibus diebus pluit.*” (A német parasztok véleménye szerint, ha ezen a napon esik, akkor a következő negyven napig esik.) Az a körülmény, hogy ezen időjósolás egy nálunk külön-

sebben nem tisztelt szent nevével van kapcsolatban, már valószínűvé teszi külföldi eredetét. Az a körülmény pedig, hogy a nyugaton általánosan ismeretes ez a mondás, egyenesen a külföldre utal bennünket a közmondás eredetének kutatásánál.

A fentebb említett bejegyzésből a következő tények vonhatók le: 1. Hazánkban a XVI. században Erdélyben már ismerték ezen időjósolást. 2. Már akkor is idegen eredetűnek tartották, mert a szerző Németországra hivatkozik.

Mivel naptáraink hasonló bejegyzései mind nyugati eredetűek, igaznak kell tartanunk a bejegyző állítását.

Pannonhalma. Zalán Menyhért.

### Szemgyógyítás szenteltvízzel és a szentelményekkel kapcsolatos hiedelmek.

Az Ethnographia XXXVII, 37. lapján Balogh József közöl egy rendkívül érdekes adatot arról, hogy a XIV.—XV. század folyamán hazánkban a miséző pap a mise végétével a kehelybe töltött szenteltvízzel locsolgatta a szemfájások szemét gyógyítás céljából. Hogy valamely egyházi szertartással kapcsolatban előfordul-e még ma is valamerre a szembajosok ilyenféle vagy ehhez hasonló gyógyítgatása, vagy van-e neki valahol valamelyes szertartásbeli nyoma, azt nem tudom. De hogy a szenteltvíznek a nép hite szerint sok betegségben, köztük a szembajokban is, gyógyító ereje van, annak nem egy esetét láttam már és tapasztalom ma is.

Baján vízkereszt előtti délutánon vizet szentel a pap és az új szenteltvíz nagy kádokban, hordókban ott áll a papok temploma mellett, meg a ferencendi barátok udvarán. A nép innen visz haza üvegben, kancsóban, kantában vagy kánában annyit belőle, amennyire valószínűség szerint szüksége lesz egész esztendőn át. Ebből a háromkirályoki

<sup>1</sup> Katona L.: Irodalmi Tanulmányai. II. 287—292.

<sup>2</sup> Jelzése: Kiállítás 942/295. Ismertette: Fejérpataky: Magyar Könyvszemle. 1883. 108. l.



szenteltvízből mindjárt a szentelés délutánján néhány cseppet bele szoktak önteni a kútba, hogy a vize meg ne romoljék. Meg kell vele hinteni a szoba falait és a háztető csücskét gyulladás és villámcsapás ellen. A szemverés elhárítására való szenesvíz is sokkal hatásosabb, ha szenteltvízből csinálják. Ha hálott van a háznál, ott áll lábtól a ravatalnál a szenteltvízes edény, amelybe kis rozmaryng- vagy borsika- (*Satureja hortensis*) csokrot tesznek, hogy a halottnézők azzal hintsék meg a boldogul-  
tat. A bunyevác asszonyok szenteltvízzel üveg nélkül nem mennek a temetőbe. Hozzátartozóik sírjára öntenek belőle egy keveset minden látogatás alkalmával, temetéskor pedig a nyitott sírba loccsantanak abból pár kortyantásnyit.

Beteg testrészeknek szenteltvízzel való borogatása, kenetése sem hiábavaló. De nagyon hasznos ez a szent folyadék a szemfájós felnőtteknek és gyermeknek egyaránt, ha szorgalmasan mosogatja vele beteg látókáját. Gyermekkoromban egy öreg ember lakott a szomszédunkban. Örökké véres és gyakran könnyező szemének saját állítása szerint csak két orvossága volt: a pipa meg a szenteltvíz. Az előbbi a fájdalom enyhített, az utóbbi a könnyezésen. Ugyancsak gyermekkori emlékem a következő is: A templom szenteltvíztartójába jó mélyen belemártottuk három ujjunkat, s ami szenteltvíz keresztvetés után rajtuk maradt, azt néha pajkosságból ráfecsken-  
deztük társainkra. S ha valamelyiknek a szemébe hullott pár cseppje, azzal vizgasztaltuk az illetőt: „Nem baj, legalább nem fog fájni a szemed!”

A csecsemő természetesen nem tud keresztet vetni. Ha úgy esik a sor, hogy az anyja magával kell hogy vigye kicsinyét a templomba, a keresztvetés helyett szenteltvizet hint rá, és ha ilyenkor néhány csepp a gyermek szemcskéjébe permetezik, nem vallja kárát, mert használ a szemének.

Bajától dél felé néhány kilométernyire, a Türr-csatorna közelében van egy látogatott búcsújáróhely. Régebben szláv szóval Vodicanak hívták, pár év óta szép magyar névvel Mária könnyének nevezik. Az ottani két szentkútnak friss forrásvíze szintén igen jó hatású szemfájás ellen. Kisasszony napi búcsú-

kor, midőn a legtöbb ájtatoskodó keresi föl, gyakran lehet látni a hűvös, tiszta vízzel szemüket mosogató búcsúsokat. Meg kell itt jegyezni, hogy Baján akik kevésbé (?) babonásak, azok nem hisznek a szenteltvíz szemgyógyító voltában, hanem szőlőmetszések, midőn a szőlő sír, a könnyező venyige nedvét fogják fel és azt használják szemvíz gyanánt.

A szenteltvíznek szemgyógyító ereje azonban nemcsak a bajai néphitben van meg, hanem mondhatni, hogy ez a hit szinte általános a hazai katolikusság körében mindenfelé. A szenteltvíz a katolikus nép hiedelme szerint a leghatékonyabb orvosságok egyike. Így tudják ezt pl. a szegediek is. Az alsóvárosi bárányok udvarának szentkútja szintén ilyen hasznosvízű a legkülönbébb betegségek: főfájás, torokfájás, gyomorfájás, hasogatások és szagatások stb. esetén. A fájós szemet borogatják is, mosogatják is vele. A félegyházi határban fekvő Szentkút búcsújáróhely csodatevő hűvizét is sokféle bajban használják a hűvek orvosságul.

A szenteltvíz tehát éppúgy gyógyít, vagy legalább is fájdalmat csillapít, avagy elejét veszi a bajnak, mint sok más szentelvény. A szentelt gyertya a haldokló kezébe adva, az elmúlás kínjait enyhíti. Az utolsó perceit élő perleskei nótáriusról azért énekli Gvadányi: „A' halál veríték ki-ütött homlokán. *Szentelt gyertyát adták kezébe szaporán.*” (A' fal. nót. elmélk., betegsége és halála, 229. l.). A szentelt gyertyatekeres a beteg nyakára illesztve a torokfájásnak igen hathatós orvossága. Gyermekkoromban az én nyakamat is megfeküdte hidegvizes borogatás helyett. Erre a gyógyító módra különben a régiségből is tudok egy adatot. Ime: „Ezen *összetekert viaszgyertya* mire való? *Föl van szentölve*, az én leányom szentölte föl, mikor az gyermekek betegek, akkor *az nyakára teszik*”. (Komáromy: Magy. boszorkányperek oklt., 690 l., 1758-ból.) Ugyanezen forrásnak egy jóval régebb — 1584-ből származó — adata szerint szentelt gyertyával orbáncot is gyógyítottak: „Mondék én, hogy *szent Antal tüze* volna a lábán és holol hallottam vala, hogy effélet *szentelt gyertyával*

kellene megfúni, azzal én magam fúvám meg." (U. o. 36. l.)

A szentelt tömjén sem utolsó orvos-sága az odvas fog sajtásának. Ha sehogyssem akar szünni a fájás, csak egy picurkát kell a fájós fog odvába tenni és mindjárt kiáll. „Ki hát — vetik el-lene az értetlenebbek — de csak a tömjén áll ki [t. i. a fogból], nem a fájás!” A virágvasárnapján (másként *barkaszentelő vasárnap*-nak vagy röviden csak *barkaszentelő*-nek is nevezik) szentelt fűzfaág molyhos barkája szintén hasznos orvossága sok mindenféle belső nyavalyának, többi között pl. a torokfájásnak is. Sőt meg sem kell várni a bajt, jobb megelőzni azzal, hogy a templomból hazaérve, még azon frissiben lenyel az ember egyet a szentelt barkák közül. Még jobb, ha egymásután három napon ismétéljük ezt a műveletet. Haladéknélkül tegye is meg mindenki, különösen akkor, ha abban az esztendőben nem *balázst*. A szentelt barkával csak a Szent Tamás-napján (dec. 21) szentelt karácsonyi méz, vagy a húsvét vasárnapja reggelén szentelt kalács morzsája vetekedhetik hathatóságban. Az utóbbi, valamint a bövedesti (karácsony estéje) morzsalék a baromfiak egészségének is javára válik. Az úrnapi körmenet alkalmával az Oltárszentség tiszteletére a körmenet útjára hintett fűből is szokás hazavinni egy csomócskát. Igen használ a tehenek mindennemű betegsége ellen, jobban is tejelnek utána, a rúgott borjú pedig szemlátomást erősödik tőle. Jó a házinyulaknak is adni egy kevéskét belőle, akkor nem pusztúlnak el oly könnyen a nyári melegben, fadzásuk is életrevalóbb lesz. Mi gyermekek azonban annakidején a körmenet útja mentén felállított négy oltársátor zöldág és virágdíszét megerősítő madzagokra vetettük magunkat. Mert ha ennek a *szentőt madzag*-nak, *szentőt spárgá*-nak egy darabját rákötöttük bokánk fölé a lábunk szára, akkor egészen bizonyos volt, hogy sohasem fogja meg lábunkat fürdés közben a görcs.

A bajai bunyevácok Szent János napján (dec. 27) bort szentelnek. Otthon aztán minden boroshordóba töltenek egy keveset belőle, mert biztosan útját vágja a bor megromlásának.

Csefkó Gyula.

## A portyázó magyarok kucs mája és a német püspökök süvege.

A mozgalmas életű *Ratherius*, lüttichi püspök (887—974) 934-ben kiadott nagy művében, a *Praeloquia*-ban (Migne P. L. CXXXVI., 146) egy helyen kimerítően ismerteti és bírálja kora egyháznagyjainak életmódját, erkölcsait, szokásait, — így a többi közt *ruhaviseletét* is. Nemcsak szertelen fényűzést és világiasságot hány a szemükre, hanem — ami igen feltűnő — azt is, hogy idegenből is kérnek kölesön divatot: *peregrinis*, quam patriocitis amiciuntur ornatibus (i. h. 294). Öltözkük oly világias, hogy a püspöki cappát, a püspök-kalapot és a pástorbót kopennyel, süveggel, jogarral cserélték fel:

Tum vero videas quoddam mastruga pro cappa, galero Ungarico pro sacerdotali pileo, scepro uti pro baculo, nec cogitare illud Apostoli: *Non in veste pretiosa* (I. Tim. ii, 9); nec illius dicentis reminisci: *Quod superest date elemosynam* (Luc. xi, 41) etc., etc. (i. h. 295.).

Amint látjuk, akik Pál apostolnak és az Evangéliumoknak egyszerűségi parancsairól megfeledeztek, nem érték be holmi hazai kalappal, hanem mintául a *portyázó magyarok kucs máját* vették, a *galerus Ungaricus*-t. Milyen lehetett ez, mit értett *Ratherius* ezen, nehezen mondható meg. Annyit tudunk, hogy a klasszikus latinságban *galerus* „prémes kucs májt” jelentett. Minthogy *Ratherius* a papi szerénységgel világi fényűzést állít szembe, feltehető, hogy a portyázó magyarok — akiket a *Modus Ottincis* adáz parthusoknak nevez,<sup>1</sup> tehát (Horatiusi analógiára) valami legendás keleti népnek érez — fényes, ékköves, forgós kucs mával tűntek fel Európaszerte. A hódító gyakorta divatot is teremt.

Balogh József.

<sup>1</sup> Ez a valószínűleg 1000 előtt keletkezett vers, amelynek nemrégiben kaptuk új kritikai kiadását a berlini K. Strecker-től — *Die Cambridger Lieder*, Monum. Germ. Hist., Weidm. 1926, 33. l. — így emlékezik meg a magyarokról: *Excitatus — spes suis surrexit, — timor magnus — adversis mox venturus; — nam tunc fama volitat — Ungaricus — signa in eum extulisse.* (Magy.: Ottó övéinek reményeként fölkélt. — kisvártatva

**Éltrekeltek szobrok.**

Helmetzi István (1670—1753), duna-melléki ref. püspök és nagykőrösi lelkész, egyik könyvének üres lapjaira külföldi útjairól mindenféle jegyzetet írt. (Közli Benkó Imre: A nagykőrösi Arany János-Társaság Évkönyveiben. I. 53, 1926.) A hollandiai Delftről többi közt a következő megnevezendő nevezetességeket jegyzi föl: „Delphisben templomokat kell nézni, kikben igen igen híres monumentumok vadnak. Az utza közepén van az Erasmus statuája, kinck kezében egy könyv vagyon s *mindenkor egyet fordít, mikor az óra üt.*“ (Ez utóbbi mondat áll van húzva.) Itt egy világszerte elterjedt tréfás mendemondával van dolgunk, mely, úgy sejttem, ókori eredetű s vándorlásai közben mindenfelé meghonosodik a helyi körülmények szerint. Így Pozsonyban, a Városház-téren van egy igen szép, XVI. vagy XVII. századi kút, széles medencével, melynek közepén lévő magas kőtalpazaton egy páncélos lovag kőszobra áll (azt tartják, hogy Miksa király képmása). Erről azt tartja a helyi monda (rendszerint a város nevezetességeit néző idegeket tréfálják meg vele), hogy „valahányszor a *déli harangszót hallja*, kiveszi zsebóráját és megigazítja“. A budapesti Lánchíd négy kőoroszlánjáról is hallottam a nyolcvanas években, hogy „mikor a Mátyás-templom toronyórájának *éjjeli ütését hallják*, fölállanak, nyujtóznak egyet és egymással helyet cserélnek“. Világos, hogy itt ugyanazzal az indítékkal van dolgunk, mely a szobrok életrekelését attól teszi függővé, hogy *meghallja* a harangszót vagy az óra ütését. A jámbor idegen első meglepetésében nem veszi észre a furfangot, mely a komolyan előadott tréfában rejlik s aztán kinevetéssel végződik; talán ezért húzta ki *utólag* méltó bosszúságában nagytisztelétű Helmetzi István uram a rávonatköző mondatot, pedig a döntő *hallja* szó nyilván kimaradt a

nagy félelme lészen ő ellenfeleinek; mert száll a hír, hogy a magyarok hadra keltenek ellene.) A vers további folyamán már csak perzsákról esik szó: *Ecquis ego, dixerat Otto, videor Parthis?* (Magy.: Nem üznek-e csúfot belőlem a párthusok? monda Ottó) s. i. t.

csonka közlésből. Érdekes volna a tréfa régebbi nyomait és esetleges más hazai előfordulását kideríteni.

Tolnai Vilmos.

**Szent László a népköltésben.**

„Szinte hihetetlennek látszik — mondja *Pintér Kálmán Szent László a magyar költészetben* (Budapest, 1892.) c. munkájának 13. lapján —, hogy a ma is gyógyó emlékü Szent László királyról, a mondai hagyományokon kívül, oly kevés, mondhatni semmi népköltési maradványt sem tudunk felmutatni, egy-két töredéken kívül.“ *Pintér Kálmánnak* e szomorú feljajdulása teljesen indokolt. Megmagyarázhatatlan végzettségűnek kell mondanunk a Szent Lászlóról szóló népköltési termékek sorsát. Mert kellett lenniök népies daloknak, amelyek hőse az a nagy király, akinek tettei és viselt dolgai oly közel tudtak férközni a nép lelkéhez. Oly sok mondai hagyomány őrzi Szent László emléket és ez bizonyítja, hogy a hős csodálatos cselekedetei századokon keresztül foglalkoztatták a nép képzeletét. Százrölszázra kellett átszármaoznok daloknak a szent királyról. Énekmondóink is gondoskodtak róla, hogy Szent László tettei minél szélesebb körben ismeretessé legyenek. Egy történeti régi feljegyzés szerint László és Géza cserhalmi diadalát oly lelkesen magasztalták, hogy ezáltal Salamonban féltékenységet költöttek fel. (*Szvorényi József: A magyar irod. tanulm. kézikönyve*, 380. l.) *Toldy Ferenc* így nyilatkozik ez énekekről *A magyar költészet Zrinyiig* c. művében: „Történeti költészetünk felvett oly tárgyakat is, melyeknek mondaiságáról az írott emlékek nem tanuskodnak ugyan, de annál világosabban viselik homlokukon a hagyomány, sőt költői tárgyalás bélyegét... miket oly drámai élet és eleven szemléletesség leng által, hogy világosan nem a királyi kancellária s a klastromi barátok feljegyzéseire, hanem a jocularok énekeire mutatnak, mint forrásokra.“ (91. l.) Adatunk van arra is, hogy a XVII. század végén még mindig éltek a nép száján víg dalok, amelyeket a török elleni háborúk idején tábortűz mellett énekelgettek a magyar katonák. *Hormayr József Ta-*

*schenbuchja* 1837. évf. 315. lapján ilyen helyet közöl: „1684. jún. 27. Ma valék a keresztyén táborban Vácznál, midőn Rüdiger-Stahrenberg Ernő éppen csatára rendezé azt. Vele lovagoltak Károly, lotharingiai herceg és Avián Márk atya. Stahrenberg nem mást szolt ezrede előtt, mint: harcoljunk vitézül a keresztyénségért s miénk a győzelem. Márk atya pedig fölmutatá a katonák előtt a keresztet e szavakkal: E jelbe vessétek hiteteket! Erre félóráig zenéltek és kivált magyar víg dalokat mondanak szf. László tiszteletére, kinek ünnepe éppen ma volt.“

Ugyan hová lettek ezek az énekek, melyeket ma még csak töredékesen sem ismerünk? Elhervasztotta őket is a megsemmisülés dermesztő lehellete, mint ahogy elérte végzetük virágénekeinket. És ez a kevés is, aminek sikerült a végpusztulásból megmenekülnie, oly csekély értékű, hogy szinte alig éri meg a vele való foglalkozást.

Pintér Kálmán hivatkozik idézett művében néhány ily népies töredékre.

Egyik a következő kis gyermekjáték verse, amelynek több változata ismeretes:

Lengyel László jó királyunk,  
Az is nekünk ellenségünk.

Változatai:

1. Lengyel László jó királyunk,  
Van is nekünk ellenségünk.
2. Lengyel László jó királyunk,  
Az is nekünk ellenségünk.  
Hidunk lábát letörette.
3. *Kapus:* Ki népei vagytok?  
*Vezér:* Lengyel László jó királyunk!  
*Kapus:* Az is nekünk ellenségünk!
4. Tíz kis pénz, ki népei vagytok?  
Lengyel László a királytok.  
Haja magyar népe!

Erdélyi János is felveszi a közmondások könyvében (4933. sz. alatt) *Dugonics* András gyűjtéséből e mondást, de ily változatban: „Lengyel László kis királyunk.“ És ezt a magyarázatot fűzi hozzá: „Ha valaki nagy terveket emleget, mint általa kiviendőket, mondhatni rá: „Lengyel László kis királyunk“, azaz úgy nem fogsz belőle nagyot csinálni,

mint nem vitt véghez nagy dolgokat Lengyel László.“ *Kacziány Géza* (*A magyar versalakok Erdősiig*, Irod. Tört. Közl. I. köt. 9—10. II.) szintén foglalkozik a gyermekverssel és e kérdés alapján *Ki is az a Lengyel László jó királyunk?* a következő megállapodásra jut: „*Szilády* Áron a RMKT. I. k. 280. lapon az Erdy-kódexre hivatkozva azt állítja, hogy ez Szent László (Ki méltán hivatattik annyáról lengyel Lászlónak). Ez bizonyosság volna, ha hasonló tekintélyt nem szegeznénk ellene. Werbőczy Hármaskönyvének bilinguis kiadása (1589-ből) s javított kiadása 1611-ből több helyen, a 281. lapon kétszer is Lengyel Lászlónak mondja I. Ulászlót, a várnai csata szerencsétlen áldozatát. Werbőczy fordítója pedig, Laskai János, gyulafehérvári káptalani requisitor tehát bizonyára van oly tekintély, mint az Erdy-kódex névtelenje. Tehát a két tekintély egymást — régi magyar jogunk szerint — *elidálja*, — mit mond tehát az okoskodás? Nem lehet Szent László az, mert a népszerű királyt, mi helyt csak lehetett, mindjárt Szent Lászlónak nevezték, s a nép tudalmában e néven él maig is. I. Ulászlónak természetesen nyert neve lett a *lengyel László*, éppúgy, mint IV. Lászlónak a *Kun László*, Durazzo Károlynak a *Kis Károly*, megkülönböztetésül a vele egyidőben élő s előtte két évvel megkoronázott V. Lászlótól, az Albert fiától. Két László lévén, az egyiknek jelzőt kellett adni, kapta a lengyel király a *lengyel László* nevet. Az Erdy-kódex későbbi írója bizonyosan hallván a *lengyel László* nevet, s tudván, hogy Szent László Lengyelországban született, ráfogta, hogy ő a lengyel László. Ugyanannyi joggal I. Gézára a *lengyel Géza* nevet rá lehetne adni s ezzel azt hisszük, hogy a gyermekdal korát is meghatároztuk, hogy az 1442-nél régebbi nem lehet. Megjegyzem még, hogy Werbőczy eredeti latin szövegében I. Ulászlót mindenütt *Vladislaus polonus* nek nevezi, mi szószerint fordítása a *lengyel Lászlónak*, tehát a nép is úgy hívta Ulászlót (lásd a hivatkozott Tripartitum kiadás 279. l.), míg Szent László mindenütt *Sanctissimus Rex et Confessor Ladislaus*.“

Bármennyire szeretnők is tehát Szent Lászlóra vonatkoztatni e kis töredéksorozatot, helyesnek kell elfogadnunk Kacziány érvelését, különösen ha a Dugonics-féle változatot is figyelembe vesszük. Így a Szent Lászlóra vonatkozó, amúgy is szegény népies költészetünkben megfogyatkozott a László-tárgyú régieknek vélt töredékek száma.

Lisznyay Kálmán tanúsága szerint a palócok között több népregei töredék maradt fenn Szent László királyról. Ezeket ő maga gyűjtötte össze *Palóc dalai* között. Mindenesetre nem oly régiek, mint amilyeneknek az előbbi töredékeket gondolták. *Ipolyi Arnold* tüzés-tescben foglalkozott velük (*Magyar mythologia*, Pest, 1854. 170—171, 202, 269, 274. lapokon), de maga is bevallja, hogy nem tudja megállapítani, mennyiben eredetiek e töredékek.<sup>1</sup> Különösen találóak azok a részletek, amelyek László lovaglóképességéről emlékeznek meg:

László kirá lovagónyi  
Mihá arkangyautó tanót,  
Mikó meghóut, egy darabig  
Az ég lovázmestere vót.  
Ő hajtá a göncöl szekér  
Csillagsörényes lovait,  
Ragyogó ostorul fonta  
A hódvilág sugarait.

Ugyanő említi, hogy a palóc mythológia szerint László

Budavarábó egy szuszvau  
Mátra tövébe ugratott.<sup>2</sup>

(Önkéntelenül is felidéződik bennem Arany Szent Lászlója!)

A következő dalban (Lisznyay 151.) kitűnő hőсреgei vonás nyilatkozik meg. Amint a hősök az állatok nyelvét, a madarak beszédét értik, a fákkal és növényekkel beszélnek, úgy a palóc fel-fogás szerint

<sup>1</sup> I. m. 171. l.

<sup>2</sup> Lisznyai, 150. dal.

Szent László kegyes beszédét  
A virágok is értették,  
S hol megcsókolta a földet,  
Ott egy szép forrás fakadt.

Még egy töredékről emlékezik meg *Pintér*, aki egy rábaközi vőfélyköszöntőben akadt egy tréfás vonatkozásra a *Nyelvőr* XV. kötetének 378. l.:

Mikor ién a hadba főökapitán vuótam,  
A temetőkerbe sok bozzát leváktom,  
Mikor Nagyvárod alatt buóhán nyarga-  
[luóttam,

Tiszta paripámmol magamat hánytottam,  
Mikor Szent Lászlóának hírit se hallot-  
[tam,

Hogy oda mehessek, arru gondukot-  
[tam... stb.

(Ehhez hasonló köszöntőt hallottam most nemrégiben a baranyamegyei Somberek községben, csakhogy abban Szent László helyett *Dávid királyt* említették.)

Gyér nyomokat lehet még találnunk egyes szólásokban, mithikus vonatkozásokban is, amelyek mind Szent László népszerűségét igazolják. Ha csak a Szent László szekere csillagképre, lova, dárdája, sisakja nyomán fakadt forrásokra, kutakra gondolunk, melyek szerte az országban Szent László emlékét őrzik, főleg arra a palócföldi kútra, melyben

Arany patkójából egy szeg  
Most is fenekén ragyog.

ki is merült a Szent Lászlóra vonatkozólag rendelkezésünkre álló népköltési anyag. Mindössze ezt az elszomorítóan kevés adatot lehetett összeszedni népköltési termésünkből. Mily elenyészően csekély ez ahhoz a virágzó műköltéshez képest, mely főleg a XIX. századból maradt reánk. Gyűjtőink csak későn ismerték fel népköltészetünk óriási jelentőségét és véghetetlen értékét. Akkor — sajnos — már késő volt! Az, ami így megmaradt, nem kevés, hanem mondhatni — *semmi!*

Pécs.

Szilárd Leó.



## NÉPI SZÖVEGEK.

### Népmondák a Firtos aljáról.

(Néhai Tégla Gábor archeológus hátrahagyott feljegyzéseiből.)

1907 októberének második felében Marostorda megye nyáradszeredai járásába eső Ilyésmező nevű kisközségbe utaztam le székelyföldi tanulmányaim folytatása céljából. Fájdalom, az időjárás szeszélye hirtelen zordra fordult s mikor a helyszínére kiértem, olyan hóvihar fogadott, hogy ázva-fázva vissza kellett menekülnöm az alig 200 lelket számláló hegyi községbe.

Ott az idő javulására lesve, az időt a honn talált falusiak hiedelneinek lejegyzetetésével igyekeztem hasznosítani. A forgalomtól félreeső kis helység lakói állattenyésztéssel, erdei munkával foglalkoznak. Életük javarészt az erdők mélyén bolyongván át, a hirtelen támadt légköri változások okát természetfeletti erők beavatkozásában keresik. Vallásra a többség görögkatholikus s a kisebbség római katolikus székely, de kivétel nélkül magyarul beszélnek s székelymagyaroknak is vallják magukat. Képzeletüket leginkább a lidércmondák képzelte veszedelme foglalkoztatja. Ennek egyik változatát *vaskalaposnak* emlegetik s különösen ezt gyanúsítják a tehéntejelés zavarainak okozójául.

#### I. Rapsonné váráról.

1. A kis helység felett a Parajd felé következő hegygerinc egyik trachytesúcsát *Rapsonné várának* nevezik. Erről szóló mesék végéremehetetlenek. A hegytető össze-vissza van egészen turkálva, mert a regebeli kincsespince nyitját ott keresik. Még távol vidékekről is érkeznak ide ilyen szerencsevadászok.

A várhegy alatt több ponton pyrit csillan elő a trachytváladékban s ennek gálicos oldata egy-egy részből szivárog elő. Az ilyen jeles helyeket azután fel-

kutatják s egész tárnameneteket vájnak belé. Az ú. n. *Deszkás vár*, melybe sok szegény képzelődő kincssóvár már vagyónát beásta, voltaképp szintén ilyen pyritvájat.

#### 2. Rapsonné várának kincsespincéi.

Parajdról egy fiú egy magyarországi legénnyel katonáskodván, egyszer azzal a kérdéssel lepte meg a pajtása: Tud-e a Rapsonné váráról? Hogyne tudnék — felelé a kérdezt —, mikor a falum határában van éppen! De ekkor meg ő kérdezte meg a pajtás érdeklődésének az okát s ő akarta volna tudni azt: mi képen vehetett az idegen létére Rapsonné váráról hírt? Nagy álmélkodására ekkor elbeszélte társa, hogy az ő apja 20 esztendeig pénzelt a Rapsonné vára alatt rejtőző kincsespincékből. Egyszer őt is elvitte gyermekkorában s kétlovas szekérral utaztak.

Jól emlékszik rá, hogy a Juhodvölgyén egy patakköböl rakott prizmánál állapodtak meg. Az volt t. i. a kiindulás jele. Onnan egy árkon folytatták útjukat egész odáig, hol a vízszivárgás a pince torkát jelezte. A vízszivárgásnál egy faragott követ csak ki kellett fordítani s akkora rés támadt, hogy az apja bebújva, jól betarisznyázhatott a kincsből. A zárókövet azalatt lecövekelve a fiú őrizte. Az apa, dolgát szerencsésen elvégezve, a zárókövet ismét helyrefordította s kívül sárral betapasztotta, száraz levelet (lapit) szórt rá, hogy más emberfia fel sem ismerhette többé a rejtekajtót.

A katona emlékezete szerint hármaskincskamra következett ott egymásután. A benyiló csupa aranyeművel volt tele. Egy aranyeke clé fogott ökörpár ragyogott színaranyból.

A második pinceüreg telidestele vala vert ezüstből készült drágaságokkal.

A harmadik pincében már minden rézből készült.

Azt is megtanulta az apjától, hogy aki ismerte a varázsigéket, Szent György éjszakáján benyithatott a vár kincseskamráiba, hol az aranyekén és ökörpáron kívül mindenből teletarisznyáztattott az éjféli kakasszóig. Összebeszéltek tehát, hogy a legközelebbi Szent Györgykor együtt fognak ellátogatni Rapsonné várához. Akkoráig azonban a katonapajtás elhalt s a paraszdi fiú nem tudott a kincsespince nyitjára ráakadni. (Ambrus Bertalan elbeszélése Ilyésmezőn.)

### 3. Kénes kigyulás Rapsonné vára közelében.

Kiss György ilyésmezői gazda kukoricakapáláskor Rapsonné vára közelében, a Szitosvölgyén marhát legeltetve, egyszerre kékes láng felvillanását pillantotta meg maga előtt a sötét éjszakában. Amultában el is kiáltá magát, úgyhogy társai is jól hallották, amikor ezt kiáltotta: Ne, te, ne! milyen szép, kék láng! Abban a minutában másodszor is felvetette magát a tűz. Gyuri ekkor már tisztába jöven a látomás mibenlétével, hajadonfővel nekiiramodott a tűz irányának s a hegy oldalán kikapaszkodva két kő mellől, jel gyánsánt elkaparta a földet.

De siettékben mégsem jegyezhetette meg a helyes irányt s a nagyobbik kő mellett leászva, csak egy óriás fazékre bukkanak. Akkora volt, mint egy láda; csakhogy már kiürítette volt valaki. Pap András is látta.

## II. A lidércről.

1. Kis György a Juhod keskeny völgyén hosszan épült Ilyésmező felső temetője közelében egy éjjel a lidérc felszállásának tanuja lehetett. A temető sarkából kikelő lidérc feje tájáról tűzkévéket szórt szerteszéjjel. Feje alakját éppen azért nem bírta felismerni. Teste fokozatosan vékonyulva, karvastagon végződött.

Ilyésmező fölé emelkedve, sebesedő repüléssel völgymentére haladt, míg a falu derekán lakó Minya Laciék háza táján egy szempillantás alatt úgy szétfoszlott, hogy többé nem látszott semmi.

Kis György felfogása szerint a lidérc a férje után erősen bánkódó és sirán-

kozó özvegyet az elhalt férj képében meg szokta látogatni.

### 2. A lidércről elragadott szolgálégény.

Ilyésmezőn Kun Gyuri nevű szolgálégényt a lidérccek egyszer elragadták. Egy hét mulva azután a Borzás kövínél egy hegytetőn akadtak reá s annyira el volt alélva, hogy alig éleszthették életre. A fiú gazdája: Bokor Mihály attólfogva nem akarta vacsora után kibocsátani, bezárta a kaput s az újjas ködmönyje nyakát fokhagymával jól bekente. De a fiú folyvást ki akart szökni s fel-felugorva, mutogatott az ablak felé, honnan hívó hangokat hallott folyvást. Minya bácsi vasvillával riasztgatta az ablakról a lidércet s fokhagymával erősen megrakta az ablakpárkányt.

Három este ismétlődött még a lidérc hivogatás, míg az erős fokhagyma szagától mégis meghátrálván, a szolgálégény megszabadulhatott a lidérc üldözésétől.

### 3. A lidérc férfi képében.

A lidérc férfi képében is jelentkezik. Simon János ilyésmezői bíró egy karácsony éjszakáján 11 óra tájt feleségével egy szomszédjától hazafelé bandukolva, egyszerre egy férfit pillantott meg, ki szénacsomót cipelt a hátán.

Minthogy akkortájt szénalopás éppen napirenden vala, hivatásából kifolyólag üldözni kezdte az alakot. Csakhogy az egy szempillantás alatt már túl volt a legközelebbi kerítésen s a Juhod patakját is átugrotta. Amikor a tulsó patakárkon is könnyűszerrel túllebbent, akkor tűnt fel a bírónak, hogy nem hallja léptei koppanását s közbe-közbe sugárzik is a furcsa idegen lábanyoma. Legott tisztába jött kilétével, nem követte s a temető árkában hirtelen el is tűnt az.

### 4. A vaskalapos lidérc.

Ilyésmezőn a lidérc férfialakját, ha az a borjúk és tehének kínzására veti magát, *vaskalaposnak* nevezik. A tehének különösen szenvednek a vaskalapos kínzásától, olyannyira, hogy nyelvüket kezdik kilógatni, étvágyukat elvesztik s tejük megromlik. Ennek legbiztosabb

ellenszerét a tehén méhének „sajtja“ (bizonyosan a placenta) képezi.

Azért a tehén legközelebbi borjúzása sakor ezt a sajtot gondosan félreteszik s a mestergerendán vagy a konyha tűzfogójában jól kiaszalják. Mihelyt a tehén fejéskor ismét farolni, rúgni, szóval „varjalódni“ kezd, egy csipetnyit levágnak a kiaszalt méhlepényből, szertintük sajtból. Ehhez azután egy tizenháromcikkos fokhagymából kilenc cikket, egy kovászból kilenc csipetnyit adva, kilenc szem sóval behintve, az egészet a tehén moslékjába keverik.

Alig ivott a tehén ebből az „uruságból“, szemlátomást vidámulni kezd s szépen tovább fejhető ismét, mert előbb élvezhetetlen teje ismét édes és tápláló lesz.

### III. A szép asszonyok (tündérek).

A Kisküküllő mellől Erdőszentgyörgynél a Firtos-hegy alá vezető oldalvölgyre térve, ott a vidék csúcspontját alkotó Firtos-hegyhez fűződő regék uralkodnak a lelkeken.

A rómaiak végvára is ott pusztul énlakánál s az odavezető útmaradványokat Kőrispatak és Bozódújfalú felett „Szép asszonyok“ (Tündérek) útjának tartja a néphagyomány. A Szép asszonyok az erdő sűrűjében énlaka felé vezető római úton szoktak mulatozni s jaj annak, kit büvökörükbe ragadhatnak.

Ezt a következő két elbeszélésből is meg lehet ítélni.

1. Lőrincziné nevű özvegyasszony nagyanyja, Debora, egy éjjel egy kislánnyal az erdőn át mendegélve, egyszerre csodás szép muzsikát és éneklést hallott. Hát a tündérek táncoltak ott egy tisztáson. Mihelyt megpillantották őket, barátságosan közeledtek hozzájuk s mézes-mázás szavakkal csatlakozásra csábították mindkettőt. Debora asszony erős vonzódást is érzett magában s bizonyosan elmegy velük, ha a szepgő kislány gondja vissza nem tartja.

2. Egy Antal nevű kőrispataki gazda a (székely) keresztúri vásárról egy téli éjjel Kőrispatakra gyalogolván, a Tündérek útjánál a csengős-bongós szánkóban vágató tündérekkel szembetalálkozott. Nappali világosság áradt előttük mindenfelé s vidám nótázásuktól

csak úgy zengett az erdő. Őt is csábították a tündérek; de ő családjára, gyermekeire gondolva, ellen tudott állni a kísértésnek. Akkor azután úgy megpofozták s tépázták, hogy alig tudott hazavánszorogni. Otthon ágynak esett s három álló esztendeig nem tudott talpra állani.

### 3. Tündérek a Firtos várán.

A völgy fejet alkotó Firtos-hegyen is a Tündérek otthonát tudja a néphit. Az ott pusztuló romok a tündérek várából valók s éjjelente jó lélek nem szívesen jár arrafelé, mert aki a Tündérekkel találkozik, verve van. Ime a példa reá.

Kőrispatakról az előbb említett Lőrinczné elbeszélése szerint egyszer egy asszonynak hirtelen nyoma veszett. Hasztalan kutattak utána, senki sem tudott felőle. Mintha a föld nyelte volna el, úgy eltűnt a szegény asszony, kit már halottként kezdtek siratni rokonai.

Hét esztendő múlva azonban általában csodára ismét előkerült az elveszettnek hitt asszony s amint nagy rongyosan lepusztultan beállított az ura portájára, álmélkodással hallották a vele történt szörnyűséges esetet.

A mezőről hazatérteben, ráborulván az éjjel, egy forrásos helyen hirtelen elérebent a Tündérek raja s őt táncukkal, énekükkel addig csalogatták, míg a Firtos hegyére nem érkeztek vele. Ott azután a vár pincéjébe zárva őrizték s most is csak véletlenül szabadulhatott ki rejtékéből. De ha még egyszer visszatálna oda, megmutatná azt a tömegtelen drágaságot és csillogó aranykincset, amit neki kellett őriznie.

Az asszonyt valóságos túlvilági lénynek kezdte a falu tisztelni. Olyan szent volt, hogy Lőrinczi Pálné szerint még a fiatalok is meghajoltak előtte. A szomszédok látták el azontúl mindennel s neki nem kellett háza szükségleteivel vesződni.

### Népdalok.

#### 1.

Édösanyám, de sáros a csizmám,  
Házasodnám, de nem gyünnek hozzám,  
Olyan kényős lányok laknak ére,  
Rá sē néznek a szögény legényre.

Kék a kökény, zöd a petrezselyöm,  
Tótágast áll bennem a szerelöm.  
Édösanyám mos má mi csinájjak  
Keressek-é, vagy tótágast ájjak.

2.

Ha csikorgós kedvem támad,  
Elballagok én is ára felétök,  
Ha az anyád nem vösz észre,  
Hozzád is egy ölelésre  
Betérök .

3.

Az eke a földet feketére szántja,  
Az anya a lányát nem magának szánja.  
Ha pedig magának, zárja kalickába,  
Né engedje el vasárnap a kalákába.

4.

Az eke a földet feketére szántja,  
Az anya a fiát nem magának szánja.  
Húsz évig magának, aztán mög maj  
[másnak,  
Kerek három évet szógál a királynak.

5.

1. Dombon van a kis angyalom tanyája,  
Biciklivel járok el hozzája,  
Ha fölülök rája, nyomom is a pödált  
[odájig,  
(Hogy) nő fájjon a babám szíve  
[sokájig.

2. Dombon van a kis angyalom tanyája,  
Vasaskocsin járok el hozzája.  
Fából a kereke, gyémánt a tengely-  
[szöge,  
Fekete a babám szöme.

6.

Tejbe fürdik az én rúzsám, ha fölkel,  
Törülközik piros rúzsalevéllél,  
Fehérebb is az orcája a hónál,  
Pirosabb a fölfakadó hajnalnál.

7.

Rétön, rétön, sej a szögedi rétön,  
Elvesztöttem a zsebbevaló késöm,  
Késöm után a karika gyűrűmet,  
Azt sajnálom, nem a régi szeretőmet.

8.

Amint mentem hazafelé  
Kinyílt az ég három felé  
Ragyogtak rám a csillagok,  
Mert tudták, hogy árva vagyok.

Ethnographia—Népelet.

9.

Ha tudtad, hogy nem szeretttél,  
Hálódba mért kerítettél,  
Hagytál volna békét nekem,  
Más is megszeretett volna  
[engemet.

10.

Ki tanyája ez a nyárfás?  
Nem hallik be a kurjantás,  
Vagy alusznak, vagy nem hallják,  
Vagy talán nem is akarják.

De a kis lány meghallotta,  
Az anyjának sírva mondta,  
Eresszen ki édesanyám,  
Búcsúzni jött el a babám.

11.

Vékony deszka kerítés,  
Átlátszik az ölelés,  
Ölelj babám kedvedre,  
Nem vetik a szemedre.

12.

Nem zörög a zúgi malom,  
Mert a zúgását nem hallom,  
Talán beteg a molnárja,  
Szerelem a nyavalyája.

Makó.

H. Kovács Mihály.

**Hogy fizet a' világ ő jó tévőjének?**

(Népmese: Udvarhelyi Szeles János  
XVIII. sz. kézírataiból.)

Utópiában a' Tej tengernek Pogátsa szigetében Pánkó faluból el indul né- mely együgyű paraszt ember a' városba hol miket a' ház szükségére vásárolni. Uttya lévén pedig egy kő sziklás völgy- ben, hall igen keserves jajgatással ele- gyes sirást, arra tér a' honnan a' sirás hallatott, s. a' helyre érkezvén láttya, hogy egy szárnyas kigyó (vagy inkább sárkány) egy nagy kő alá szorult, a' ki se ki, se bé magát nem vonhatván olyan keservesen jajgatna. S meg látván az oda közelgető embert:

— Jer, segélly (ugy mond) akár ki vagy, s végy ki engem ezen veszedelem- ből, bizonyára nagy jutalom nélkül nem hagyom jó téteted.

Előbb meg látván a' nagy irtóztató

kigyót meg rettene a paraszt ember, s mint egy hátra is akarja vala magát vonni, de halván keserves kérését meg bátrodik s közelebb menvén, azt kérdi:

— Mit fizetsz nékem, ha meg szabadtitlak?

— Én (ugy mond a kigyó) azt fizetem néked a' mit a' mostani világ szokott az ő leg jobb jó tévőjének fizetni.

Ezen jó reménségtől meg bizván magát a' paraszt ember, oda mégyen, a' követ el forditya, s a' kigyót meg szabadtitya, s együtt ki is mennek a' sikra. Akkor a' paraszt ember kérni kezdi meg ígért jutalmát jó téteményének, a' kigyó pedig ki dugott fulánkos nyelvél feléje kezd szökdösni. A' paraszt meg ijedvén, s elébb s elébb ugrosván azt mondja:

— Hiszen nékem azt ígéréd, hogy ha meg szabadtitlak, ugy meg fizettsz nékem, a' mint a' mostani világ az ő leg jobb jó tévőjének szokott fizetni, te pedig nékem fogadásod ellen jó téteményemért halállal akarsz fizetni.

Mondá a' kigyó:

— Én a' mint ígertem s fogadtam, a' szerént is fizetek, mert a' mostani világ a' leg nagyobb jó téteményért is leg nagyobb rosszal fizet.

Már meszsztetskére álván a' paraszt a' kigyótól:

— Várj egy kevésé (ugy mond) jó kigyó, ne légy magadnak bírája, hanem mennyünk egy olyan valakihez, a' ki ezen vikotát<sup>1</sup> mi köztünk el igazítsa.

Reá áll a' kigyó s meg is indulnak ketten. Midőn a' rétre ki érkeztek volna, találnak a' gyepe mellett egy ösztövért nagy tsonstos lóra. A' látván ezen tsudát, hogy az ember a' kigyóval egy uton jöne feléje, meg röhögi magát, s utazásoknak okát kérdezi. Akkor a' paraszt az egész dolgot eleitől fogva a' mint folyt elő beszéli, s most már (ugy mond) azért jöttek hozzája, hogy tegyen igaz itilletet ezen dolog iránt közzöttök. A' ló nagyot sóhajtván így kezdé beszédét:

— Hogy a' ménesből a' tsitkó<sup>2</sup> számból ki fogának s nyereg alá tanítának,

<sup>1</sup> *Vikota* = szóvita. (Udvarhelymegyei tájszó. L. Szinnyei: M. Tájszótár II. 991.)

<sup>2</sup> *Csitkó*: csikó. (L. Szinnyei: M. Tájszótár I. 313.)

én kezdék lenni s én is valék az uramnak jobb s kedvesebb paripája. A' miért egy ló ditsirtetni szokott, én mindenkében ebben a' tartományban leg ditsiretesebb s hiresebb voltam. Ha verset kellett futni, tsak a' fel rugott port láták utánnam, ugy el hagyttam a' több lovakat. Ha ellenséget kellett kergetni, leg első voltam az ellenség nyomában, ha pedig az ellenség meg szalasztott, akkor is leg első voltam, a' ki az uramot az ellenség közül ki hozttam. De mit emlegetem én immár ezeket s több ezekhez hasonló illyeneket, mivel az elmém sem arra valo, hogy mind eszembe jutassa, a' nyelvem sem, hogy mind ki beszélhesse uramhoz való sok hív szolgálatomat. De ha szinte ezek meg lehetnének is, sok üdő kívántatnék annak elő számlálására, hanem a jelen való rossz állapotomat, a' melyet tapasztalok s ti is látjátok, rövideden el beszélem. Hogy meg üdösödvén erőmből ki kezdék fogyni s pallyát mint az előtt, ugy nem futhatni, le kezdé az uram rólam mondani s mást vén fel helyettem. A' paripák közül ki fogának s a' tsigáslovak közé szállítának, az abrakot, szénát meg kezdék huzni, mégis a' terhes szekeret a' többivel vonnom kellett. De tsak hamar erőtlenségem mián ezen szolgálatból is ki fogyván, ez előtt harmad nappal az uram az Istalókot járván s engem meg látván azt mondja: Kanyhót (a' volt a' nevem) innét ki kell vezetni s főbe löni, ne egye itt heába a' szénát. El gondolhatjátok, mely keservesen esett nékem ez a' hir sok jó szolgálatomra. De ugyan tsak a' Lovász mester közbe szólla s azt mondá: Régi jó szolga lévén ne veszesztessék olyan erőszakos halállal, hanem üdeje bé telve, hadd hallyon tsendes halállal meg. S ezen meg könyörölvén az uram, azt a' jót tévé, hogy ide ki vezettete, hogy itten töltsem életemnek hátra maradott részét, a' hol a' mint látjátok, még a' lud sem ehethék eleget, nem hogy én vén ló valamit haraphatnék. Láttjátok ezen tanorokot,<sup>3</sup> ez is uramé, de meg hagyá a' kotsis inasnak, hogy abba bé ne ereszszen. Ezt halljátok s látjátok

<sup>3</sup> *Tanorok* v. *tanórok*: finom réti gyöp. (Udvarhelymegyei tájszó. Szinnyei: M. Tájszót. II. 651.)

nékem minden sok hiv szolgálatomért így fizet a világ. Én több Deliberátumot nem mondok, ti lássátok, hogy igazthyátok tovább bajotokot.

Meg retten ezen a paraszt ember s azt mondja:

— Ez a maga baja szerént teszi a törvényt, hanem mennyünk olyan bíró cleibe, a ki nem interessatus a dologban.

Reá hajlik a kigyó s onnan elébb indulnak. Tsak egy puska lövésnyére, egy sövény kert mellett egy rongyos szőrű, ösztövér, kopár (a mint ismértethetett) kopóra akadnak. Ez is meg látván az kigyónak az emberrel való utazását, a mint lehet a farkát meg tsavaritya s kérdi, mi dologban fáradoznának? Itt is a paraszt ember elé szöll s a dolgot cleitől fogva, a mint történt, mint a lónak, úgy el beszéli. S kérdi a kopó:

— Hát a ló mitsoda Deliberátumot mondott?

Azt is rendel elé beszéli a paraszt ember. Ekkor a kopó meg kauntzolván<sup>4</sup> magát így szöll:

— Iffiu koromban akár mi féle vadászatban első és leg kedvesebb kutyája voltam az uramnak, mert akár vadkant, akár medvét vagy szarvast kellett hajtani, én voltam a leg első, a ki a fene vadat meg fogtam, a szarvast a lábáról le rántottam, akár mitsoda farkast egyedül meg tartoztattam s a földre le vertem. Láttjátok ama tsepleszt?<sup>5</sup> Sokszor még az uram az hajnali álmod alutta, hogy én oda ki rugaszkodván, a nyulat elevenen el fogtam s néki cbédre való sültet szerzettem. Sok vidék béli nemes és uri emberek sok arannyon kívántak meg venni az uramtól, de ő töllem semmi képpen meg nem válhatván, a vadászatban való minden győnyörüségét bennem tartotta. A tzipót különösen ketteivel adatta számomra. Ilyen betsületben voltam mind addig az uram előtt, valameddig szolgálatom oly hiven folytathattam mellette. De meg kezdvén vénülni, hogy a vad

kant, medvét, farkast nem kezdetém el vérti, de sőt még tsak a nyul után is futni, meg kezdé felölem unakozni, a tzipót nem hogy kettejével, de még tsak egygyivel sem kezdé adatni, hanem az udvar kapuján ki tsapatván, ottan az ismérős paraszt gyermekektől úgy kapogattam egy egy kevés kenyér héjat, s azzal kezdék tápláltatni. Tegnap éppen jó reggel az uram a tornáztban ki álván pipálni, hogy engem a pajta alatt fekünni meg láta, azt kiáltya a kutya petzérnek: Hivjátok bé a hóhért, hadd verje agyon Rontót (mert úgy neveztettem), ne lássam itt a szemimmel. Én mintha nem is hallottam volna ezen keserves sententziát, reszketni kezdék s várni utolsó veszedelmemet. De a petzér könyörületesebb lévén mint az uram, azt mondja: Ne veressük uram agyon a régi jó szolgát, hanem kivezettem a falun kívül a sövény mellé, ott lássa, hallyon meg maga tsendes halálával, a mint hogy a hóhér inással ki is vezetete, de ételemre semmit nem rendelének. Már most itten koplalok, az uton járók hajigálnak, magamot nem oltalmazhatom, a nyú a faromba belé esett, azt az erőtlenség mián nem takarithatom s az halálnál egyebet már nem is várhatok. Ezt magatok láttjátok, nékem a világ minden jó tétéményimért így fizet.

Halván s látván a paraszt ember, hogy apellált causájának is mely veszedelmes ki menetele legyen, meg ijed, a fejét vakarni kezdi s szerte széllyel a szemeit a mezőn hordozni, ha valahol valami segítséget láthatna, mivel a kigyó meg bizván magát igen kezdett vala ellene fenekedni.

Az sövény kerten belől a bojtorján kórok között meg huzta volt magát a Róka s ottan az egész dolgot halgatta. Végre folyván pedig ki kerül onnét s mint ha semmit se tudna benne, feléjek mégyen s kérdi, mi dologban fáradoznának? Ennek is a sérelmes paraszt ember az egész dolgot cleitől fogva a ló és kutya Deliberátumával együtt elé beszéli. Mond a Róka:

— Hadd szólyak az all peressel egy kevsset.

S félre szólítván azt kérdi tőlle:

— Mit fizetsz nékem, ha meg szaba-

<sup>4</sup> *Kauncol*: kéréleg nyifog v. vonít. (Háromszék. tájszó. Szinnyei: M. Tájszót. I. 1073.)

<sup>5</sup> *Cseplesz*: Gyér, ritkás erdő. (Háromszék. tájszó. Szinnyei: M. Tájszótár I. 290.)



ditlak ennek a kigyónak üldözésétől? Avagy nem bánod é, hogy olykor, olykor a' tyukaidból vagy egyet el vigyek?

Erre a' paraszt ember keze fel fogva s mint egy hálálkodya igéri, hogy nem tsak egyet, kettőt, hanem a' mennyi vagyon is, mind hordja el, tsak ebből a' nagy veszedelemből segéllye ki őtet. Viszsa menvén így kezd a' Róka szólani:

— Az mely törvényt a' ló és a' kutya tettek, azon nem lehet meg indulni, annyival is inkább aztot Executioba venni, mivel tudva való, hogy az olyan véneknek, még pedig el szigorodott<sup>6</sup> nyavalyás véneknek az eszek sintsen helyén. De ha szinte elméjekre nézve semmi ki fogás nem férne is hozzájuk, ugyan tsak kétségbe lehetne hozattatni itileteknek azon okból, hogy minden bizonyosság, vagy szemmel való látás nélkül a' magok ügyökhöz szabva mondotak sententziát. A' jó és igazságot szerető bíró magára semmit nem vigyáztván, vagy Tanuk vagy szemmel való látás által végére mégyen előbb a' dozlognak, ugy tézsen ahoz képest való itéletet. Meszsze van é (mond tovább a' Róka) az az hely, a' hol meg szabadítottad a' kigyót?

— Tova emez kő sziklás erdő között (mutatya a' paraszt).

— Jertek (mond ismét a' Róka), mennyünk oda, hadd lássam magam szemcimmal a' környül állásokat s ugy igazítsam minden bajotokat.

El indulván s el is jutván a' lik előtt meg állapodnak. A' Róka a' likba bé mégyen, szemeskedik minden felé. Meg ki s meg bé mégyen. Kérdi, ha ez a' kő volna é, a' melyet a' kigyóról el hengerített a' paraszt ember? Végtere azt mondja:

— Én immár látom itt a' környül állásokat, hanem azt kívánnám tudni s látni, mely helyen és mi formán szorult volt meg a' kigyó?

A' kigyó meg akarván azt is mutatni, oda kezdi magát helyheztetni a' honnan a' paraszt ember ki szabadította volt. Ekkor int a' Róka a' paraszt em-

bernek, a' ki elé ugordván, a' követ a' kigyóra hengeríti, s úgy oda szoritya azt, a' mint eleibben volt s ott hagyván ketten a' falu felé indulnak.

A' sok törvényközésben, alá s fel való járásban el tölt volt a' nap s estvéledni is kezdett volt s a' mig a' faluhoz jutottak bé is setétedni. A' paraszt ember meg mutatya a' kerttye kapuját a' Rókának, s el utasitya, hogy azon bé menvén merre keresse a' tyuk őlt, maga pedig haza mégyen.

Alig lépik bé az ajtón, a' felesége szidni kezdi:

— Nő te részeges disznó (ugy mond), ideje ha egyszer haza mászsz, lám a' szemed el méntseredett,<sup>7</sup> a' szined el változott a' sok ital mián. Hát vásároltál é a' mi kellett a' házhoz?

— Nem vásároltam (felel nagy lelke szakadva az ura), nem is az italtól szigorodott el az ortzám, hanem a' nagy félelemtől s rettegéstől. De sőt köszönd, hogy haza is jöhöttem s még egyszer láthattz engem.

— S hát mi az ördög mart volt meg az uton (kérdi a' felesége), hogy haza ne jöhöttél volna?

Akkor elő beszéli az ura az egész napi sok bajait s végtére hogy szabadult meg a' Róka által. Az aszszony mint egy gyanitván a' dolgot azt kérdi:

— Hát a' Róka hová lett el?

Mondja az ura:

— Annak jó szolgálattyáért szabadságot adtam, hogy a' tyukokból annyit vigyen el magának, a' mennyi tettzik.

Ezen fel tsattan az felesége:

— S hát te rossz disznó (ugy mond), az én tyukaimra mertél szabadságot adni a' Rókának, inkább vesztél volna s veszz el magad mint sem az én tyukaimot a' Róka el hordja. Eredjetek (szólitya a' tselédek) Lörintz, Kata, lessétek meg a' Rókát s verjétek agyon, nem tartom én prókátorságáért tyuk hussal.

Azok szaladván a' Rókát a' tyuk ólban találják, a' ki nagy biztában a' tyukoknak kövéreit válogatya vala. A' béres szolgálja a' farkánál fogva onnan ki rántya s addig veri a' fejét az ólhoz.

<sup>6</sup> *Elszigorodik*: lesoványodik. (Háromszékm. tájszó. Szinnyei: M. Tájszótár II. 553.)

<sup>7</sup> *Elméncseredik*: elkeseredik. (Háromszékm. tájszó. Szinnyei: M. Tájszótár I. 1429.)

a' mig szerte hull az agya. Akkor a' Róka maga temetése felibe tétetendő ily verset Dictála rövideden:

Pártyát fogám a' mely ember életének, Annak tselédei itt agyon verének, Hogy a' gazdájok el' engem meg ölének, Igy fizet a' világ ó jó tévőjének.<sup>8</sup>

Közli: *Hársing István.*

<sup>8</sup> Az ember hálátlansága az őt megsegítő állattal szemben világszerte ismert mesemotívum, amely háromfajta mesetípusban fordul elő. Az első a „Csizmás kandúr”, melynek végső jelentésében tűnik ki a királyá tett csavargó szívtelensége jötevő pátrónusa: a róka iránt (nyugateurópai változatokban róka helyett itt kandúr szerepel). L. e típus tárgyalását: Macculloch, *The childhood of fiction.* 1905, 225. „Puss in boots”; Saintyves, *Les contes de Perrault.* 1923, 459–498. II. és Bolte-Polivka *Grimm-jegyzeteiben* I. 325–34. II. Magyar változatai: Kriza, *Vadrózsák* 17. sz.; Horger, *Csángómesék* 35. sz. és Kálmány L. *Szeged Népe* I. 124. I. — *Második* típus: „A róka, medve és a szegény ember”, ahol a róka a szántogató földmivest a fenyegető medvétől szabadtítja meg, de kialakított díja helyett a paraszt kutyáit uszítja rá. *Monografia róla:* Kaarle Krohntól: *Mann und Fuchs.* Helsingfors, 1891. Típuszáma Antti Aarnenál 153. Nálunk Arany Lászlótól van egy változata a *Magy. Népkölt. Gyűjt.* I. k. 1872, 42. sz. a. — *Harmadik* csoportba tartozik fenti közlésünk. Típusa: „A kígyó és a hálátlan ember.” Antti Aarnenál 155. típuszám. Keleti változatai közül egy indiai megvan magyarul: Vámbéry Á. „Indiai tündérmesék” kötetében: „A brahmán, a tigris és a hat bíró.” (Lefordítva Miss F. Frere: *Old Deccan Days, or Hindoo fairy legends.* Lond. 1868, 1. sz. nyomán, ami a magyar könyvben nincs jelezve.) Itt róka helyett a pórus jár megsegítő állat a sakál. Meseváza azonos a miennkel, csak a bírák vannak többen: 1. banánfa, 2. teve (ló h.), 3. ökör, 4. sas, 5. krokodil. A keleten szelvényben elterjedt történet Európába a középkor derekán került át hispániai mór-arabok közvetítésével. Első előfordulása földrészünkön Petrus Alfonsus spanyol szerzetes *Disciplina Clericalis*-ában 1110 körül található (VII. sz.), aki nyíltan keleti forrásokra hivatkozik. Ennek nyomán felveszik történeteik sorába a különféle

### A vasorú bába.

Eccer egy nagy erdőnek a kellős közepin lakott három vasorú bába, akiknek a vót a szokása, hogy aki jabba jaz erdőbe tivett, asz mékfokták, oszt bezvitték az ü házokba, ott bezárták a pin-cébe, josz minden szombaton mékkorbácsolták. Eccer törtínetésen egy vitéz mént arra ja felesígelvel. Amint mének, méndégélnek, méglátnak egy fára félszégezétt kötöt, amelyikre jaz vót írva, hogy aki jeszt a kötöt, elébbe köti, ojan erős léssz, hogy a világ legerössebb emberitül sè fél. A vitéz osztán kapta fogta, jazonnal elébbe kötötte ja kötöt. Amint tovább ménnck. eccer csak nagy lúdobogást hallanak, mer jöttek ám a vasorú bábák, oszt az aszony úgy mégíjett, hogy félmászott a fára, de ja vitéz csak a fa dèrektájig tudott mászni, mer akkorra odajirték a vasorú bábák. De ném véttik őket észre, haném elméntek mellettük. Akkor osztán a vitéz még a felesige lészállottak, oszt clindultak arrafelé, jamerre ja vasorú bábák méntek. Igy osztán elérkéttek a vasorú bábák házáho, amelyikén egy táblára jav vót írva, hogy aki ide hemégy, az ingyen ihat, még éhet, mi neki téccik. Ennek osztán nagyon mégörült a vitéz még a felesige, mer a hoszú bojongásba bizon még is éhészték, még el is fáratat. Amint beméntek az ajtón, elébbék mégy a vasorú bábák szógája, joszt kérdi túllök, hogy, hogy mertek ide bezönni? Mongya joszt a vitéz, hogy azír jöttek be, mer a van a zajtóra járva, hogy

példagyűjtemények, közöttük a híres *Gesta Romanorum*, melynek 174. példája szól róla. Egyházi prédikációkba szöve, a hívők között elterjed Európa összes népeinél. Nálunk Ipolyi Arnold népmese-gyűjteményében van meg: „Az ítéző róka, a hálátlan ember és a csalfa kígyó” címen. (*Magy. Népkölt. Gyűjt.* XIII. köt., 28. sz. a.); irodalmi formában „A világ díjja” *Koszorú, Széplíter.* Ajándék. 1834, 126–8. II. edvi Illés László közlése német szöveg után. Mésénk irodalmára általában I. Oesterley Herrm. *Gesta Romanorum* kiadását (174. sz. hoz.). Keleti előfordulásaira: Chauvin: *Bibliogr. des ouvrages arabes.* II. köt. 233. és IX. köt. 18. II., a nyugatiakra még Benfey: *Pantschatantra*, I. köt. 36. és 71. §§. Szerk.

idebë mindenki ingyen éhet még ihat. Monggya joszt a szöga, hogy az igaz, de jaki ëccër ide bejött, az többet innen ki nem mëgy, mer ez a vasóru bábák tanyája. A vitéz még a felesége csak most ijettek még igazán, mikor mëgtutták, hogy huvá jutottak. Mikor oszt az ijedelëmbül nimikëppen kijöcsúttak, a vitéz elszánta magát, hogy vagy mëgöli a vasóru bábákat, vagy ott elpusztúl, de jinnen másfelé nincs mënekülis. Ezir oszt elkírte ja szöga ruháját, abba félöltözött, elëbbe kötötte ja kötöt, a kötö alá dukta ja kargyát, oszt bëmënt a vasóru bábák szobájába. Kettö alutt közzüllök, ëgy mëg csak szunyókált, de mikor a vitéz benyitotta jaz ajtót, felnyitotta ja szëmit, oszt látta, hogy a szöga mënt be, osztán kérdëzi tüille, hogy mit akar? A vitéz aszfeleli, hogy a tüzet piszkájja mëg. A vasóru baba mëgnyugodott benne, oszt befelë fordult, a vitéz mëg kivette ja kötö alól a kargyát, jól neki huzalkodott, oszt ëgy csapással lejutotte ja vasóru baba fejit. Azután mëgölte ja másikat mëg a harmadikat, oszt azután kimënt, a szögával kinyittatta ja pince ajtaját, a sok nïpet szabadon bocsátotta. Ezëk osztán ott az erdöt kijirtották, lëtelepültek, oszt hálálbul a vitézt tettik mëg királyoknak, aki mëg most is bódogan il, ha mëg nem halt.<sup>1</sup>

Nagyszalonta.

Feljegyzö: Kocsis Lajos.

<sup>1</sup> Nem kerek mese, egyetlen ismert típushoz sem tartozik. Inkább mondai hagyományokból összeállított történet. De értékes régi elemeket tartalmaz. A boszorkányok lovagolnak, kastélyuk van. Még semmi vonás rajtuk a későbbi keresztény boszorkányüldözések idejéből (ördöggel cimborálás, rontó erö stb.), de megfelelnek annak a boszorkányfogalomnak, melyet népünk keletről hozott magával s amely egyezik a mai tatár-kirgiz hagyományok varázsló banyáinak fogalmával. Ott az ilyen vasórrú banya (ugyanígy hívják) a sárkányok anyja, embercöv, kastélya kacsalábon forog, az odátévedteket edledül zárva tartja, s. i. t. L. róluk számos helyet Radloff V. közléseiben. (Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiricus. I. 112., II. 171. „rézorrú banya“, IV. 454. II.) Nálunk: Ipolyi A. Magyar Mythologia 1847. (címszó sze-

### Egy rontás története.

Hogy mitü van a könyökömön ez a nagy fóradás?

Hát rontástü.

16 éves vótam akkö. Egy legény járt hozzám, de az apám kicsúfóta, amikö mëkkërte a kezömet. Nem gyütt ë többet a legény. Másnap asztán 4 babát látok ám az úton lészúrva. No, mondok, — a gyerökök mëg ilyenkö összé is ráérnek jáccani, oszt förúktam a jobb lábammá. Mingyá nagyon rosszú löttem. Göres fokta mög aszt a lábam, de mëg a kezömet is. Ügy hogy mire haza értem, csak a lábammá tuttam kirúgni az ajtót. Otthun mingyá nagyon mögijettek. Apám ëhita az orvost. De bizson, az nem tudott mondani sömmit, csak aszonta, hogy mökhütem. Akkö beteg vótam két ës fél esztendejig, de olyan ám, hogy némikö a fejem a lábambö görbüt.

Mán sokáig beteg vótam, amikö ëmöntem a *búbájos asszonhon*, aki mögrontott. Ü asztán mindönnap gyógyított. Évíttek hozzá, oszt két hónapig az ü házába feküttem. Telis-teli vót kelessë a balödalam, a két karom mög a jobb lábam. A balödalamon egy bordacsont mán ki is láccott. Az asszony asztán mögmonta, hogy ki rontatott mög. Hát az a fiatalembör vót. De az sosë válata.

Az asszony asztán sokat imátkozott a sebökre, mög háromszö *fölajánlott az újholdnak*. Ez úgy vót, hogy amikö előszö möglátta az új holdat, kivezctött a ház mögé, asztán ott imátkozott fölöttem. Nagyon sokat fizctött az apám, mire egészen kigyógyított. 18 évet betötöttem, amikö ëmüt a rontás. Valaki másnak atta át a *búbájos asszony*. Máig së tudom, hogy kinek.

Mikö mán beteg vótam, akkö tuttam mög, hogy ha beléptem vóna a négy baba közé, hát röktön végöm lött vóna. De így is elevenön mögrohadok, ha nem mëk ahhon az asszonyhon, aki a

rint sok helyen); György Aladár: „Vasórrú baba“ Koszorú (Petöfi-Társ.) 1881. évf., u.-cz bővített szöveggel: „Frau Eisennase“ Ungar. Revue, 1881. 587—602. II. Szerk.

rontást mögcsináta, mer csak ű tudja mögfordítani a bajt.

Igy is csak későn tutták mög, hogy rontás a bajom. Én előszó nem mertem mögmondani az apámnak, hogy mi történt velem az úton a babákká. Hát azok a babák ojanok vótak, hogy szórré mög hajjá vótak ötösztetve. Az mán úgy van, hogy mindég annak a hajabú mög szórszálaibú ötösztetik, akit mög akar-nak rontani. A hajbú (férfiná a baszuszbu is), asztán a 2 hónájru, a 2 láb-szárú és a lábak közirú való szórbú van az egész. Eszt asztán rácsavarják valami fadarabra.

Ezé mondom én aszt, hogy sosé tud-hati az embör, hogy ki micsodás szán-dékká van irányába.

Elmondta: Bezenyi Istvánné, 40 éves, Szegedalsótanya.

*Terbe Lajos, tanárjelölt.*

### Jakab még az apja.

(Halmazó mese.)

Az Opérénciás tengären túl, az üvekhégyekén innen, a korpakazalok köszt vót, kidöd-bedöt kemencének écs csépp ódala sé vót, mégis annyi bogácsa méksült benne, hoty három szeker sé birta jel. Ára szalatt egy mesztelen cigánygyerék, mind az inge dörékába hánta. Én is szalattam utánna, hogy majt hozok belüle; mébbotlott a lábam éty hancsiggödörbe, ojan szikrát vetétt az órom, hogy lejégétt szám, baúszom, tovább nem tudok beszényi.

Ülök a deresre,

Mének a peredre,

Mének a mesék elejbe,

Ott vannak a jászóho kötözve.

Mégláttak, el kesztek szalannyi,  
Vót kösztök éty sánta,  
Mékfoktam; hopp! maj tégéd  
elmondolak:

Hun vót, hun nem vót, tán nem is vót, vót a világon egy embör, annak vót éty fija. Jakabnak hiták.

Éccer az apja kikütte Jakabot, hogy arassa lè ja zabot. De Jakab nem aratta lè ja zabot. Akkor az apja kikütte ja botot, hogy verje még Jakabot, mer nem aratta lè ja zabot. De ja bot nem verte még Jakabot, hát kikütte jaz apja ja tüzet, hogy égesse még a botot, mer nem verte még Jakabot. De a tüz nem égette még a botot, akkor kikütte ja vizet, hogy óccsa jel a tüzet, mer nem égette jel a botot. A víz nem ótotta jel a tüzet, kikütte ja bikát, hogy igya még a vizet, mer nem ótta jel a tüzet. A bika nem itta még a vizet, kikütte a mészárost, hogy vágja lè a bikát, mer nem issza még vizet. A mészáros nem vákta lè a bikát, akkor kikütte jaz egeret, hogy rágja jel a mészáros gatyamadzagját, mer nem vákta lè a bikát. Az eger nem rágta jel a mészáros gatyamadzagját, hát kikütte j macskát, hogy fogja még az egeret, mer nem rákta jel a mészáros gatyamadzagját.

A macska kimént, mékfokta jaz egeret, az eger elrákta ja mészáros gatyamadzagját, a mészáros levákta ja bikát, a bika mégitta ja vizet, a víz elóttotta ja tüzet, a tüz mégégette ja botot, a bot mégverte Jakabot, Jakab még lèjarratta ja zabot.

Seres István 11 éves el. iskolai tanuló meséje után lejegyezte:

Jászdózsa.

*Lencse István.*

## IRODALOM.

**Dr. Bibó István:** *A primitív ember világa.* (Szegedi Tudományos Kvtár. II. kötet.) Szeged, 1927. 72 l.

Bibó István műve a mi nagyon gyér etnológiai irodalmunkban számottevő jelenség. Külön elismerésre méltó, hogy tudományunknak mindjárt legsúlyosabb problémáját választja kutatása és elmélkedése tárgyául: az ősalápoton maradt törzsek észmozgását, gondolatvilágát. Kétséggkívül fogós téma minden haladott gondolkodásának közelférközni e különös, bizarr s a mienktől oly gyökeresen elütő lelkivilághoz. — Szerző a modern német (Frobenius Leó-féle) iskolából indul ki, amely a régiebb természettudományos magyarázatok megdöntésével a helyes, új utakat nyitó szel-lemtudományi álláspont hirdetője. Bibó ez alapon megkonstruálni igyekszik a primitív ember gondolkodásrendszerét, vagyis inkább az eddig elért új eredmények kritikáját adja. Amit Tylor: animisztikus, Frazer: mágiás, Levy-Bruhl: praelógikus mentalitásnak hirdet, de velük az összes kezdetleges lelki jelenségeket kimeríteni egyiküknek sem sikerült, azt Bibó ismeretelméleti magasabb szempontokból kiindulva, az *azonosítással* véli megmagyarázhatónak. Tény, hogy a primitív ember elgondolt képzeteket a való képzeteivel, élettellejeset élettellel egyezőnek, a képzelet szubjektív látomásait a való világ jelenségei szerint konkrétumoknak tekinti s a naiv elhívés beállításában azonosít teljesen heterogén elemeket; ily értelemben megállapítása haldadás az eddigiekhez képest. De azt hisszük, az ily kezdetleges, de egyáltalán nem fogyatékos lélek mégsem azonosít mindent mindennel; nem kapcsol mindent kuszált rendetlenségben, hanem van az eljárásban szinte logikus rendszer s e rendszer feltárása az a súlyos probléma, amit gondolkodásunkhoz közelhozni, velünk megértetni még általánosságban is alig leszünk egyhamar képesek. Voltaképp ki kellene egyenkint mutatni a pszichológiai kategóriák során végig a kapcsolat, vagy azonosítás különféle formáit s ez alapon össze-

gezni, ha lehetséges, azok eredményeit. Ez azonban még olyan jövő zenéje, amely az etnológia fejlődő tudományának betetőzését jelentené, mikor pedig még az alapfalakkal bajlódunk.

Bibó jeles és komoly súlyú tanulmányának az a második része, amely az alapfalak lerakásának (a kultúrköröknek) kritikáját nyújtja, annál teljesebb elismerésre találhat. Jól látja hiányait, hézagait és tanácsai ezek pótlására megérdemelnék, hogy a külföldi szak-körök is tudomást szerezzenek róluk. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy művével újabb bekapcsolódás történt e ma fölötté aktuális szakkör világvitájába.

S. S.

**Schmidt Gizella:** *Német népénekek a Szepességből.* (Német Philológiai Dolgozatok XXV. sz. Budapest, 1919. — Forgatomba csak 1926-ban került.)

Ez a derék doktori értekezés gazdag anyagával, gondos összevető jegyzetével, mint folklóre-adalék is számottevő jelenség; még inkább azzá avatja a bevezető tanulmányban összefoglalt sok népeleti megfigyelés, amelyek általános érdekűek. Ezek tömör kivonata mellett kelve van a fűzethez német nyelven. Utóbbinak szövegét a benne foglalt fontos adalékok miatt itt közöljük magyarul:

„A szepesi németséggel mindeddig keveset törődtek a folkloristák s még kevesebbet írtak róla. Pedig, mint általában a nyelvszigetek, úgy ez is elég érdekes terület a néprajz szempontjából.

A háború legvéresebb éveiben népdalokat gyűjtöttem két községben, melyek egymástól alig 20 pernyire a Szepességnek déli német-tót nyelvhatárán fekszenek. *Ménhárd* nagyközség csak félig volt már német akkor is, de északra tőle, *Izsákfalván*, nem lelünk egyetlen tót atyafit ma sem. A két községet a kis Akasztófadomb választja el egymástól, azaz, folklóre szempontból inkább egyesíti, mert itt gyülekezik az ifjúság Ménhárdról is, Izsákfalváról is nyáreji dalosversenyekre. Ezért van, hogy alig

akadunk néhány olyan nótára, melyet itt is, ott is ne ismernének.

A népdal igazi otthona nálunk is a fonó, amely hétköznapiakon elég eszen-des, munkás hangulatú, ünnepek estéjén azonban annál vígabban zajlik le! A régi jó időkben gyakran cigány húzta a talp alá valót, de kiütozt a háború s elvitte a füstösöket meg az „öreg” le-gényeket (19 éven felülieket). Hónapokig gyász borult a tátraalji vidékre: búsan ödöngött szerteszét a nép s csak a sok ünneplőruhára tűzött, háromszínű kos-kárda jelezte, hogy vasárnap van! A harctérről szabadságot katonák idehaza megkedvelték a vígságot, miattuk nyílt meg újra a fonóka! Zénéről is gondos-kodtak: hangszerük volt egy néhány más-más mértékig megtöltött borosüveg, egy villa, meg egy seprűnyél. Az egyik legényke lekuporgott egy alacsony ló-cára, s szétterpesztett két térde között gyors egymásutánban végighúzta a seprűnyelet a rücskös padlón: ez pótolta a nagybögöt. Egy másik közben villával a taktust ütötte ki az üvegeken: cimba-lom se szólhatott sokkal szebben s így csak a hegedűről kellett lemondaniok! A tánchoz németül daloltak, a nóta dal-lama azonban igen gyakran magyar volt.

Ménhárdon, sajnos, már akkor is ki-vesztfélben volt a fonó s inkább „Kranzchen”-ekbe gyűltek a jobbmódú lányok horgolni. S míg a fonókba kor-osztály szerint állanak össze a fiatalok, itt sokkal nagyobb szerepet játszik a rangegyenlőség. A legények mindinkább elkülönültek tőlük s egymás közt kár-tyáztak.

Ha közeleg a tavasz, a fonók oszla-doznak; a fiatalokra is ráfér vasárnap a pihenés kemény földművesmunka után. Áprilisban, májusban aztán a szabadban gyülekeznek társasjátékra s szelíd kör-táncokra. Zöldelő mezőn már nem igen lehet csárdást járni.

A „potokok” népdalainak nyelve igen kevés kivétellel többé-kevésbé irodalmi német, akár tréfás, akár komoly a nóta s dialektusban leginkább csak az itteni tájszólás műköltőinek verseit dalolga-tják. Parasztköltötte dal igen ritkán vá-lik közkinccsé, pedig ők is kísérleteznek néha az effélével. Egy ménhárdi anyóka így mesélte el, hogy hogyan csinálják: „Wo zwei Spassvögel zusammengekomen sind, da hat halt Einer gesagt ein Wort, der Andere hat auch ein Paar dazugesagt und dann haben sie in der Rockentube einen Ton dazu gesucht und es auch gleich gesungen.” Régebbi folkloristáknál azt olvastam, hogy a nó-

tában a dallam együtt születik a szö-veggel, az újabbak ennek ellentmonda-nak s úgy látszik, teljes joggal, mint esetünk is bizonyítja.

Tűlsok zenei érzéke nincs a szépesi szásznak. A szöveg fontosabb előttük a dallamnál, melyen tömeges éneknél úgyis alig lehet eligazodni. Találunk azonban itt is néhány csengő, dallamos melódiát és feltűnő, hogy sok szövegnek, különö-sen balladának, az egymástól órajárás-nyira fekvő falvak csaknem mindegyi-kében más a dallama. Minden fonóban ismernek belőle kettőt, hármat, de leg-szívesebben mindig a „sajátjukat” da-lolják.

Ami az idegen befolyást illeti, szá-m-talan magyar hatásra akadunk szöveg-ben, de különösen dallamban. Rengeteg német dalt énekelnek magyar dallam-mal, de szolgai szövegfordítás sem ritka. Annál kevesebb hatása van a tót nép-költészetnek s ez természetes is, mert ez a két nép egymás mellett ugyan, de mégis külön életet él. A német alsóbb-rendű lénynek tartja a „polyakot” s messze elkerüli a vele való társas érin-tkezést. Csak egyetlenegy nótát találtam, mely tót közvetítésre vall. (Ez is — mint ahogy azóta megtudtam — inter-nacionális daltermék. Magyarban gyer-mekdal: Hol voltál cicuskám — malom-ban Iluskám...)

A német népdalgyűjtők valamennyien keserűen panaszoznak, mennyire pusztulófélben van a népdal. Vajjon nálunk is többet és szebbet daloltak a nagy-anyaink, mint a mai fiatalok? Nehéz lenne felelni rá. Bizonyos azonban, hogy jórészt más nótáik voltak. Először is igen szerették régente a végnélküli *bänkelsänger*-dalokat, ezek ma már ki-vesztek a bänkelsängerrel (= képmuto-gató énekessel) együtt. De akad sok másfajta szép nóta is elsárgult dalos-könyvecskékben. Ez azt hiszem onnan ered, hogy a szigorú igazi „cipszer” er-köcsi felfogás a házasesbert, de külö-nösen a férjes nőt eltiltja minden nótás vígasságtól (kivéve lakodalmat és ke-resztelőt). Nálunk soha meglett ember bele nem vegyül a „zöld” ifjak társasá-gába, sem fonóban, sem „unter der Linde”, mint más német vidéken; ezért a fiatalok nem tanulják el tőlük s ők maguk is elfelejtik dalaikat.

Epikai dalokban kevés az önálló cip-szer termék, de az általános népdal-kincshez tartozó balladák közül sokat dalolnak s többnyire igen érdekes, drá-mai alakban. Ezeket leginkább a leá-



nyok kedvelik s a hétköznapi fonókban rokkához éneklük.

A komoly lírát nálunk (a háború éveiben!) csaknem kizárólag a katonadalok képviselték s ezek is jobbra rekrutadatok, mert a lövészárkokban — szabadságot katonák szavai szerint — csupán a magyar nótá járta. Ezek a rekrutadatok igen szomorúak s fájdalmasan csendülnek fel bennük a hagyományos panaszok: „Der Reiche kann sich helfen, der Arme muss ins Feld...“

A népek tréfás dalai merőben különböznek a tájszólás műköltőinek humorától: emezek műveiből a meglett ember csendes derűje szól, népdalainkat pedig csak a fiatalok dalolják, akiknek az élcelődése persze egészen más! Gúnydalaikkal nehezen hozakodnak elő, legények és lányok, sőt még öreg anyókák se szívesen éneklük el, ami „zum lachen“. Ennek a kifejezésnek itt, t. i. sajátos jelentősége van!

**Bruckner Győző dr.: A szepesség népe.** Budapest, 1926.

A szepesi cipccrek, tótok, gorálok és zsidók rövidre fogott néprajzi ismertetése, teljesnek mondható repertóriummal. Felemlíti valamennyi *népszokásukat* (eljegyzés, lakodalom, keresztelés, temetés, betlehemi és háromkirályjárás, sz. Iván tüze, farsangi álarcosmenet, májusfa, a vízkereszi haláltemetés, az András- és Szilveszter-napi jóslószokások), ismerteti a boszorkányra, sárkányra és a garaboncs-féle huschwaira vonatkozó *népies hiedelmeket*. De legérdekesebbek *bányászbabonáik* (hegyiszellem, törpék), mert hiszen ezekből ismerünk még mindig a legkevésbé, úgyhogy minden kis adat rendkívül fontos az elmagyarosodott és magyar bányászok babonáival és babonás hitéletével való összehasonlítás szempontjából. Sz. Zs.

**Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok.** I. köt., Budapest, 1926.

Kizárólag folklorisztikai cikk ugyan egy sincs ebben a kötetben, de azért mégis föl kell vennünk repertóriumunkba, mert ahol csak módja és alkalma akad, mindenütt tekintettel van a folklore és tárgyi néprajz eredményeire, mindenütt rámutat anyaguk nagy bizonyító erejére. Nemcsak rigorózus nyelvész-szemmel nézi tehát a nyelvi jelenségeket, hanem ezeket az etnográfiai is össze akarja és tudja egyeztetni. A mi szempontunkból csak „*A népnyelv tanulmányozása ügyében*“ írt kis cikke

bír különösebb érdekességgel, mert ebben a folklorisztikai gyűjtések fontosságát és szükségességét hangoztatja és rámutat arra, hogy *mit, kiktől és hogyan kell gyűjteni*. Sz. Zs.

**F. I. M. de Waele, The magic stoff or rod in Graeco-Italian antiquity;** Drukkery Erasmus, Gent, 1927, 222 l.

Rámutatva a felosztás nehézségeire (20. k. l.) szerző a varázsbotot és varázsvesszőt illető görög és itáliai anyagot három fejezetbe rendezi (29—204. l.), aszerint, hogy a botot isten vagy ember tartja, avagy hogy viselője határozatlan, ismeri a klasszikus adatokat, s ahol kiegészítésül szükség van rá, az általános néprajzot is megfelelően tudja értékesíteni.

Műve így nemcsak hézagpótló összefoglalás, de kétségteljesen sokkal jobb és több a hasonló átlagműveknél. Legnagyobb érdeme mégis, hogy — hála szerző józan kritikájának — a munkát némi paradox túlzással, jogosan lehetne a nem-mágikus nem-bot monográfiájának minősíteni; mert a jelenségek mágikus volta szerinte is legtöbbször nagyon problematikus és a bot vagy vesszőalak annyira ingadozó, hogy bátran tekintethető lényegtelennek. E mű fogyatkozása tehát csak az, hogy nem vonta le annak a végső következményeit, amit tudott, saját érdekei és célkitűzése ellen is, ismételtlen meglátni; hogy t. i. a bot állítólagos szereplései, illetőleg mágikus ereje teljesen másodlagos; hogy az ú. n. mágikus jelentőség egyfelől a vallásostól, másfelől a praktikustól mennyire különválaszthatatlan, illetve hogy maga a mozdulat, vagy ahogy inkább mondanám, a helyzetkomplexus és az anyagi „hasonlóság“ a fontos. Pedig a probléma elintézéséhez egyedül az a bensőséges tárgyalásmód vezethetett volna, amely az egyes komplex életjelenségek-ből indul (aminő pl. egy eskü stb.) s a botot, vesszőt stb. eleve csak a differenciálatlan komplexuson belül, mint járulékos, de esetleges („παρὰ τὸν“<sup>o</sup>) gesztusprolongációkat tekinti. Ahogy már 1903-ban I. E. Harrison is (Themis, 473. l.) megállapította, hogy a primitív a maga legközönségesebb eszközeire nem szokott úgy eszmélni, mint a külső világ objektumaira. Számára ezek csak részei cselekedetének, részei a „warm stream of human consciousness“-nek. Hiszen többé-kevésbé mindnyájunknál így van ez a cselekvés eleven pillanatában. A bot csak az „act of brandishing“-része, amelynek külön valóságát legfel-

jebb akkor vesszük észre, amikor pl. a bot, a cselekvő pillanat elszálltával, kiesett a kezünkből. Magában a cselekvésben, az élő vonatkozásban alany és tárgy különbség nélkül egybemosódtak („The sense of action, of relation is vivid and submerges subject and object“). Mint ahogy elvet is csinált ebből Der Eid als Tat című munkám (1924, 26., 21. l. stb.) és ahogy aztán E. Cassirer is (Sprache u. Mythos 1925, 48 s. k. II.) hasonló értelemben látta az ilyenféle eszközök és szerszámok vallásossá, illetőleg mágikussá való kialakulását. A bot jelentősége — egyedül helyesen — csak a komplex cselekedet fajlag vagy történelmileg követelt, ilyen vagy olyan

mérvű logizálódásától függ és az a természetes éppen, ha bizonyos esetekben a közönséges hatóerő nem különböztethető meg élesen a mágikustól, a mágikus a vallásostól, vagy hogy itt-ott homályban marad a szimbólikus használat „jelentősége“. Annál természetesebb, minél bensőbb összhangban áll egy efféle bizonytalanság a komplex életjelenségek eredendő, misztikus határozatlanságával.

A könyv különben kitűnően van kiállítva, hűsz — persze különböző értékű — képmelléklettel, indexszel és egy táblával, mely a rhabdos-kérykeion-caduceus alakí fejlődését mutatja.

*Marót Károly*

## KI TUD RÓLA?

1.

### A kelep-pájsz-madár.

Kérdés:

Triebnigg dr.-né Pirkhert Ella úrnő Bécsből írja a következőket:

„Tavaly nyáron a diófa alatt álltam s arra megy a szabolcsmegyei származású István kocsisunk, mikor csak nagy zajjal valami a lombok közt fejem fölé lőtt mozogni kezdett. — Ne tessék félni, mondja István, csak egy *kelep-pájsz-madár* vicáncozik odafenn. Éppen akkor ugrik át a fáról másik fára egy mókus. Bizonytalanul kérdezem: Hát nem mókus az? — Nem, instállok, hanem kelep-pájsz-madár, — s ettől nem tágtított.

Honnét származhat ez a szó? Ismert-e más helyen is? István azt állította, hogy náluk Kisvárdán csak így nevezik.

Felelet:

Azt hisszük, tévedés van a dologban, legalább a kocsis származása dolgában. Kelep-pájsz-nak a mókust köztudomás szerint (l. M. Nyelvőr. II. 427. és M. Tájszótár. I. 1087.) csak Zala megye déli részén, Göcsejtől Kanizsáig nevezik, tehát vagy ő odavaló, vagy szülei. A szó magyarázata nem biztos, de nagy a valószínűsége, hogy a német *Kernbeisz(-er)*-ből való (= magharapó) s az ottani vidékbeliek a szomszédos sváb községek egyikéből lesték el. S. S.

2.

### A „letyetár“ kendő.

Kérdés:

Ugyancsak Triebniggé úrnő másik kérdése így szól:

Somogyban szokás volt, hogy vásár alkalmakor a lányok házhoz járó legényember valami legényadó fejében a férjhezadó leányoknak egy-egy szép tarka kontykendőt hozott vásárfiának. Ezt a kendőt *letyetárkendőnek* nevezték.

Honnan e szó származása? Nem látszik magyarnak.

Felelet:

A M. Nyelvőrben (XIX. 287.) ezt olvassuk: *Letyetár* somogyi tájszó és régimódi, divatból kiment kendőt jelent (ugyanígy M. Tájszótárban is). A szokásnak ugyan nem ilyen formájú, de beható leírását közölte a Budapesti Hírlap három híradása a balatonmélleki Szántódról. Az első szerint (1885. júl. 28.): „A letyetárkendő-osztogatás Somogyban szerzte honos. Mikor a polgárnémet ismeretséget köt a legénnyel, visz neki letyetárkendőt, ki azt gomblyukába kötve egyik sarkával, dolmányában hordja ünnepeken. Aki kitűzi, arról már azt tartja a falu népe, hogy jegyben jár. Midőn a kérők elmennek a lányos házhoz, magukkal viszik a kendőt, hogy ez-e az, melyet a ház virága vett s megkérik a leányt, aki szülei karjába borulva, könnyes szemét a kendőbe törli. Megkérés után a legény tovább viseli a kendőt a lakodalomig, még itt is gomblyukában van, mert a belesírt könnyek azt jelentik, hogy sírig tart az a hűség, melyet egymásnak fogadtak. Ezután eltesszik a tulipános ládába s ott van mindaddig, míg a házastársak közül valamelyik meg nem hal s ráteszik a koporsójára“.

A másik két közlemény (u. o. j. l. 23. és 1886. júl. 28.) egy ebből kisarjadt szántódi helyi szokást ír le. Itt a búcsút júl. 25-én szokták tartani s erre az összes balatonparti agglégények összesen kiszemel a többi s annak az elnök ünnepség keretében átadja a *letyetárt*: egy kendőt t. i., melyet a társaság készített s amelynek olyan bűvésztársa van, hogy ha tulajdonosa valami hölgynek adja, az ott tüstént beleszeret és hű lesz hozzá mindhalálig. A kendő vörös alapú, sárga pöttyökkel. (L. még Fővárosi Lapok, 1885. júl. 21.) Van később olyan változata, hogy a megtiszteltnek kötelességévé tétetik egy éven belül megnősülni.

A szó eredete ismeretlen. Minthogy külső alakjára délszláv származásúnak tetszik, kérdést intéztünk a zágrábi mű-

zeum néprajzi táranak igazgatójához: Milovan Gavazzi dr. úrhoz, aki következőkről értesít bennünket. A szóalaknak megfelelő kifejezés nincsen a délszlávságban sehol; ha azonban meg szabadna kockáztatni egy merész kombinációt, azt gondolná, hogy talán egy ismert *licitar* szóval lehetne kapcsolatba hozni, ami *mézeskalácsost* jelent. Oda-lenn ugyanis szokás (Szlavóniában fel-tétlenül s talán átharapózhatott Szomogyba is!), hogy búcsúkon a mézeskalácsos sátorok rúdjaira ilyen cifra menyasszonyi kendők is ki vannak ag-gatva; a fiatalok innen vásárolják az ajándékkendőt jövődöbelieiknek. S. S.

3.

### Patkó a küszöbön.

*Kérdés:*

Mit jelent országszerte a küszöbre szegezett *patkó*?

*Felelet:*

*Dánoson* (Pest m.) azt tartják, hogy ha valaki patkót talál, szögelje a küszögre (!) *befelé*, hogy a szerencse be-menjen a házba. Ha valaki teheti, ellensége küszögén megfordítja a patkót, esetleg egy talált patkót *kifelé* szögel, hogy a szerencse kimenjen a házból. Ezt úgy lehet jóvá tenni, hogy a patkót mindjárt visszafordítjuk és egy még aznap talált patkót melléje *befelé* szö-gelünk, különben szerencsétlenség jön

a házba. *Befelé* úgy kell érteni, hogy ha a ló lábán lenne, a ló feje is befelé áll-lana a házba. — Szokás a patkót az ajtófélfára is szögelni. A *sastoll* is sze-rencsét hoz, ha az ajtó fölé szögelik, de a sast magának a gazdának kell lőnie.

*Budapesten* alig van, különösen kül-városi utcában bolt, melynek küszöbére ne volna patkó szegezve, rendszerint *csizmapatkó*. Itt azonban nem törődnek vele, *kifelé* áll-e vagy *befelé*, de azt mondják, hogy szerencsét hoz; azonban csak *talált* patkónak kell lennie.

A patkóbabona eredete eddig homá-lyos.

T. I.

4.

*Kérdés:*

Mi az eredete a „hétszilvafás nemes- nek“? Néha „hat szilvafát“ is olvas-hatni. Szótárainkban nincsen följegyez-ve, szólásgyűjteményeink közül csupán *Erdélyi János* jegyzi fel (1851) a „ne-mes“ címszó alatt. Van-e ennek a szó-lásnak valamely történeti vagy folklo-risztikai háttere?

T. V.

5.

*Kérdés.*

*Szidja mint a bokrot.* Mi e szólás eredete? Van-e valamilyen folklorisztia-kus alapja? Régi forrásainkban nem ta-lálom; a legrégebb előfordulása Baróti Szabó Dávid, Magyarország virági. 1803, 409. lap.

T. V.

## TÁRSASÁGI ÜGYEK.

**Nyilvános felolvasóülések 1927. év I. negyedében.** Január 26-án délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *Dr. Solymossy Sándor* alelnök. Tárgysorozat: 1. *Dr. Tolnai Vilmos*: A Cserebogár-nóta. (Az előforduló dallamokat énekelte: *Dr. Molnár Imre*.) 2. *Szendrey Zsigmond*: Híres faluk. (A „Falucsúfolók“ második sorozata.) — Február 23-án délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *Dr. Hóman Bálint* elnök. Tárgysorozat: *Dr. gróf Teleki Pál*: A mosszulvidéki ördögimádók. (Vetített képekkel.) — Március 30-án délután 6 órakor a Magyar nemzeti Múzeum tanácstermében. Elnökölt: *Dr. Hóman Bálint* elnök. Tárgysorozat: 1. *Dr. Madarassy László*: Városgazdasági számrovásaink. (Bemutatókkal.) 2. *Szabó Imre*: Oláh települések a Sztrigy völgyében. (Vetített képekkel.)

**Tagfelvétel 1927. év I. negyedében.** Évdíjas rendes tagul: 1. *Fehér Gábor* leánygimnáziumi tanár, Nyiregyháza. — 2. *Kovács Béla* okl. közgazda, Budapest. — 3. *Dr. Balogh József* részvénytársasági igazgató, Budapest. — 4. *Kovács Tódor* gyorsírótanár, Rákosszentmihály. — 5. *Raiith Tivadar* székesfővárosi felső kereskedelmi iskolai tanár, Budapest. — 6. *Malán Mihály* tudományegyetemi tanársegéd, Budapest. — 7. *Dr. Juhász Béla* munkásbiztosítási felsőbírószági tanácselnök, Budapest.

**Beküldött könyvek (folyóiratok) 1926. XI. 23—1927. III. 30.\*** *Dr. Gesztelyi Nagy László*: A magyar tanyakérdés. Kecskemét, 1927. — *Szeibert János*: Sárvár monográfiája. Szombathely, 1926. („A Falu Könyvtára“ 33. száma.) — *A Falu*. VII. évf. 11—12. és VIII. évf. 1—3. száma. Budapest, 1926. nov.—dec. és 1927. jan.—márc. — *A Tenger*. XVI. évf. 7—12. és XVII. évf. 1—3. száma. Budapest, 1926. és 1927. — *Athenaeum. Új folyam*. XIII. köt. 1—2. füzete. Budapest, 1927. — *Bulletin of the New York Public Library*. Vol. 30. Nr. 10—12. és Vol. 31. Nr. 1—2. New York, 1926. okt.—dec. és 1927. jan.—febr. — *Földrajzi Közlemények*. LIV. köt. 9—10. füzete. Budapest, 1926. — *Hadtörténelmi Közlemények*. XXVII. évf. 4. és XXVIII. évf. 1. száma. Budapest, 1926. és 1927. — *Irodalomtörténet*. XV. évf. 6. és XVI. évf. 1—2. száma. Budapest, 1926. és 1927. — *Izvestija Aszerbajdzsanskogo Archeologicseskogo Komiteta*. Baku, 1925. és 1926. — *Katholikus Szemle*. XL. köt. 10. és XLI. köt. 1—3. füzete. Budapest, 1926. dec. és 1927. jan.—márc. — *Kárpáti Lapok*. III. évf. 1—3. száma. Budapest, 1927. jan.—márc. — *Literatura*. I. évf. 10. száma. Budapest, 1926. dec. — *Magyar írás*. VII. évf. 2. száma. Budapest, 1927. — *Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat*. 72. kötet. Az 1920. évi népszámlálás. III. és IV. rész. Budapest, 1926. — *Magyar-Zsidó Szemle*. XLIV. évf. 1. száma. Budapest, 1927. jan.—márc. — *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*. Band LVII. Heft 1—2. Wien, 1927. — *Napkelet*. IV. évf. 10. és V. évf. 1—3. száma. Budapest, 1926. dec. és 1927. jan.—márc. — *Protestáns Szemle*. XXXV. évf. 10. és XXXVI. évf. 1—3. száma. Budapest, 1926. dec. és 1927. jan.—márc. — *Revue des Etudes Hongroises et Finno-Ougriennes*. IV. évf. 1—4. száma. Páris, 1926. — *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja*. XLI. kötete. Helsinki, 1926. — *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia*. LV. kötete. Helsinki,

\* Ezen kimutatásban foglalt könyvek (folyóiratok) megállapodás értelmében átadottak a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának.

1926. — *Társadalomtudomány*. VI. évf. 5. száma. Budapest, 1926. — *Technika*. VII. évf. 9—10. és VIII. évf. 1. száma. Budapest, 1926 nov.—dec. és 1927 jan. — *Turán*. IX. évf. 2—3. száma. Budapest, 1926. — *Turistaság és Alpinizmus*. XVI. évf. 11—12. és XVII. évf. 1—2. száma. Budapest, 1926 nov.—dec. és 1927 jan.—febr. — *Új Élet*. I. évf. 2. és II. évf. 2—3. száma. Budapest, 1926 dec. és 1927 febr.—márc.

**Alapítványi díjak 1927. év I. negyedében.\*** *Dr. Gulyás József* 6 P (kiegészítéssel). — *Czakó István* 6 P (kieg.).

**Adományok (felülfizetések) 1927. év I. negyedében.\*\*** „Magyarság” kiadóhivatala 8 P. — *Berze Nagy Ilona* 4 P 80 fill. — *Alföldi Rezső* 2 P 40 fill. — *Dr. Szalay József* 6 P. — *Dr. Fülep Lajos* 4 P. — *Dr. Jókay-Ihász Miklós* 8 P. — *Dr. Pápay József* 6 P. — *Szerető Géza* 32 fill. — *Özv. Györgyey Illésné* 2 P. — *Vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium* 1000 P.

**Hibaigazítás.** Az *Ethnographia* XXXVII. 198. lapján olvasható népmese-közlésben javítandók a következő sajtóhibák:

1. bekezdés 1. sor: *Égy* embernek h. olv. *Eggy* embernek.
  2. bekezdés 7. sor: *mint* h. o. *mind*.
  3. bekezdés 1. sor: *Azután még* h. o. *Azutánnég*, és uo. *aszonta* h. o. *monta*;
- a 7. sorban pedig *mint* h. o. *mind*.  
Egyúttal megemlítem, hogy a mesét 1894 táján jegyeztem volt le. Z. Gy.

\* Alapítótagoktól érkezett pénzküldeményt csak abban az esetben könyvelünk alapítvány, illetve alapítványkiegészítés címén, ha az illető ezt kifejezetten kívánja.

\*\* Választmányi határozat értelmében, további intézkedésig, költségkímélés céljából a rendes tagsági és előfizetési díjakat nyilvánosan nem nyugtázzuk; azonban a rendes tagsági és előfizetési díjakat legalább 10 fillérrel meghaladó összeget mint adományt (felülfizetést) nyugtázzuk.



## INHALT DER SELBSTÄNDIGEN MITTEILUNGEN.

**Alex. Solymossy: Ursprung des Gedankenparallelismus.**

Seit Rob. Lowth (1753) und Herder (1782) ist der Gedankenparallelismus, d. h. die Verdoppelung des Gedankens im Ausdruck, als die Urform der poetischen Mitteilung; des Verses allgemein anerkannt. Man findet ihn in der Bibel, in ägyptischen und assyr-babylonischen Liedertexten als typische Ausdrucksweise vor und zwar in fortlaufenden, von *einem* Sänger vorgetragene Verszeilen. Die Verdoppelung zeigt sich in diesen alten Texten in stylistisch abweichenden, nicht gleichlautenden Satzformen. Bei Wogulen und Ostjaken werden geschichtliche Lieder heute noch ebenso vorgetragen; die Abweichung der Zwillingszeilen ist aber hier eine weit geringere, sie stimmen beinahe wörtlich überein. In finnischen (Kalevala) und estnischen (Kalevipoeg) Volksepen kommt die Verdoppelung gleichsam vor; nur werden sie von *zwei* Sängern vorgetragen, wobei der zweite stets die Antwortzeile hersingt, eine Gesangsform, die halbverschommen sich noch in Island, bei den Albanen, vornämlich aber bei den türkischen Völkern Asiens vorfindet. — Es ist noch nicht versucht worden, den ethnologischen Grund dieser eigentümlichen Ausdrucksweise klarzulegen. Zu der Untersuchung, ev. Lösung der Frage, ob der Parallelismus tatsächlich die Urform aller Verse sei, müssen die Gesangsformen der primitiven Völker herangezogen werden. Die Belege zeigen hier eine verblüffende Übereinstimmung; bei sämtlichen Pygmäenvölkern und Pygmoiden wird die erste (Aussage-) Zeile von dem jeweiligen Vorsänger vorgetragen, worauf der Chor der Zuhörer das Gehörte wörtlich nachsingt. Es ist eine instinktmässige Nachahmung, die den Satz des Vorsängers wiederholt und lässt dadurch eine Verdoppelung, einen textlich vollkommenen Parallelismus entstehen. Religiös festliche Gesänge verhärteten in dieser Form und auch später, als durch natürliche Differenzierung die Gesellschaftsklasse der Sänger entsteht, muss sie die alte Form der Wiederholung behalten, resp. allein übernehmen. Erst jetzt tritt die stylistische Abweichung der beiden Zwillingszeilen ein. Demnach ist die Urform der poetischen Ausdrucksweise ohne Zweifel der distichalische Wiederholungsvers, womit auch der einfache *Endreim* der beiden Zeilen gegeben ist. Die allmähliche Entwicklung aller poetischen Formen lässt sich daraus stufenweise klar verfolgen.

**Der Reiter von Madara und seine urchenographischen Beziehungen.**

In der Nähe von Madara erhebt sich das einen Reiter darstellende Felsrelief, das laut der auf derselben Felswand befindlichen Inschriften das Denkmal des bulgarischen Chans Krum ist. Die Inschriften liessen Kišin, der Bruder und Nachfolger von Krum, Omurtag, der Sohn, und Malamir, der Enkel von Krum anbringen. Das von Sassanidischem Einfluss zeugende Felsrelief ist zweifellos ein turko-bulgarisches Werk, das mit dem sogenannten каменния бабы und dem allgemein bekannten Reiter des Schatzes von Nagyszentmiklós gemeinsame Züge hat. Die каменния бабы halten nämlich in ihren Händen immer die Opferschale, die der Reiter von Madara in seiner linken hat. Der Reiter des goldenen Gefässes von Nagyszentmiklós ist mit dem kurzen Wurfspieß bewaffnet, den der Reiter von Madara in den Rücken eines Löwen stösst. Am 12. März 1927 wurden auch beim bulgarischen Dorf Endsche, 8 Km weit von Madara, zwei каменния бабы gefunden, die den russländischen und sibirischen ganz ähnlich sind. Wichtig sind diese Funde für uns, weil sie mit ihren Opferschalen von dem auch bei den Bulgaren heimischen Opferritus und mit ihren 3 Zöpfen für die Identität der Haartracht der Hunnen, Avarn, Bulgaren, Ungarn, und den östlicheren Türkvölkern zeugen. Sie werfen überhaupt ein scharfes Licht auf das alttürkische Kulturgebiet, dessen Teil auch das altbulgarische Königreich war.

**Sigismund Szendrey: Das Foppen und Verhöhnern einzelner Dörfer.**

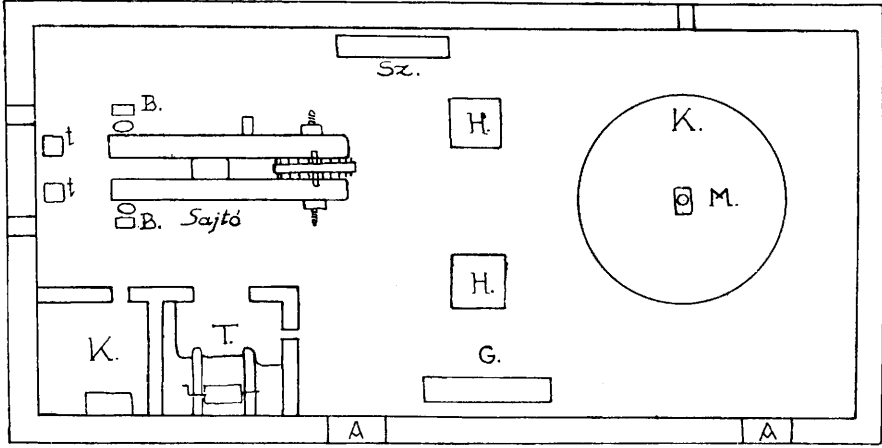
Eine Material-Sammlung ungarischer blasons populaires. Typen und typische Motive. — 1. *Ohne epischen Inhalt*: Wortspiel mit dem Namen des Dorfes; über lokale Eigentümlichkeiten in Dialekt, Sitten, Speisen, Kleidung der Einwohner. — 2. *Mit einem epischen Kern*: Anekdoten über einzelne Stände und typische Gestalten: der Pfarrer, der Dorfschulz, Handwerksleute, Juden, Zigeuner; der Dömmeling, originelle Käuze. Das Verhalten der Weiber: Geschwätzigkeit, Naivität, Aberglauben, Verschlagenheit, geheime Trunksucht.

---

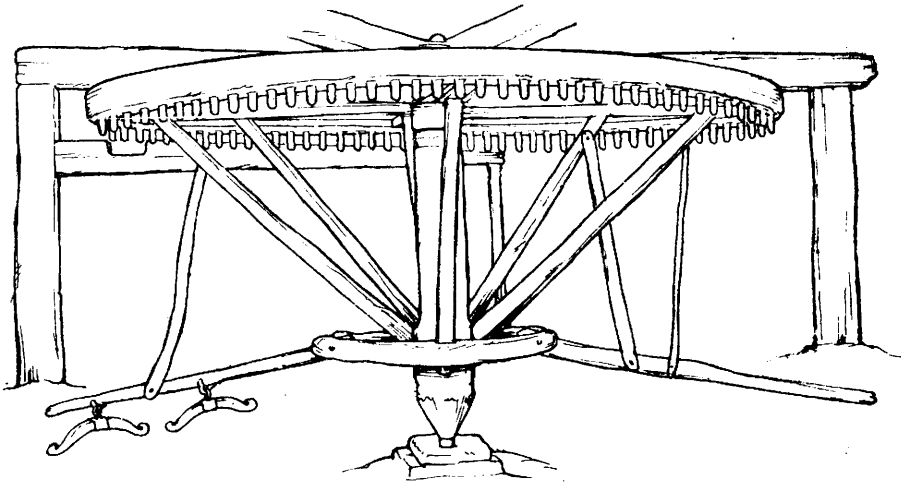
A szerkesztésért felelős: Dr. Solymossy Sándor.

---

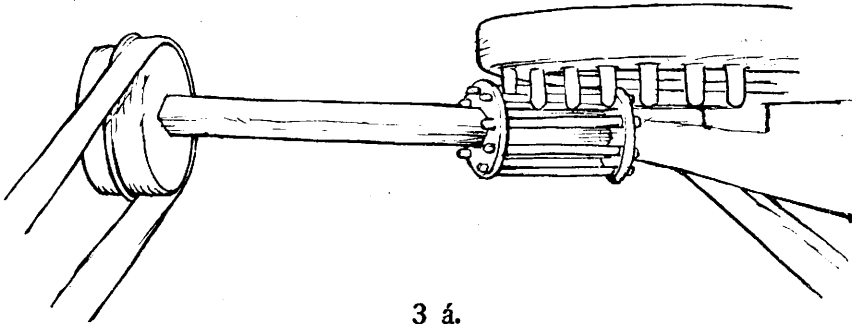
Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — Főigazgató: Dr. Czákó Elemér.



1 á.

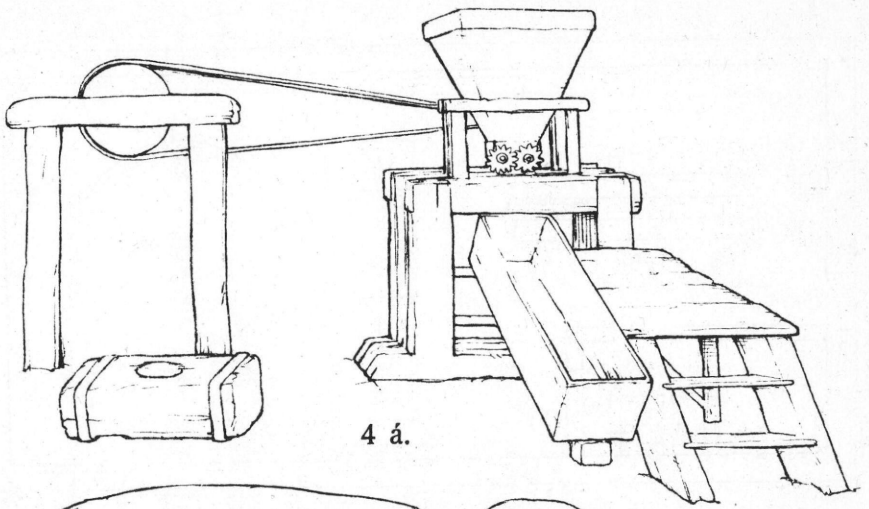


2 á.

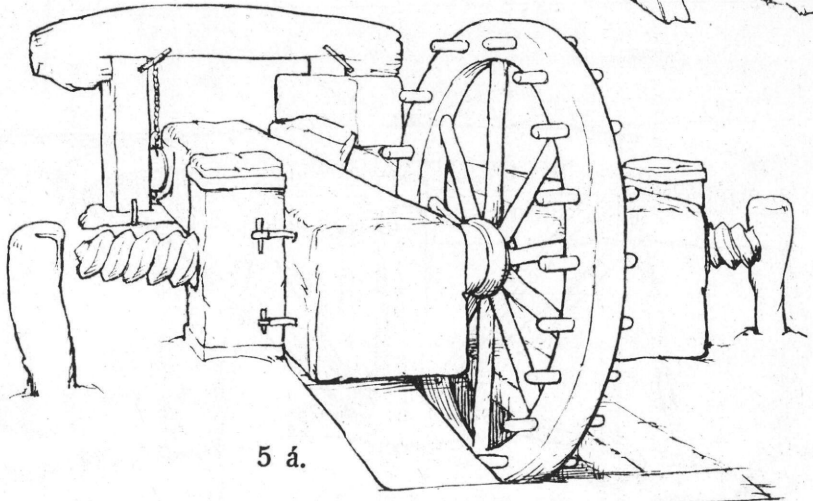


3 á.

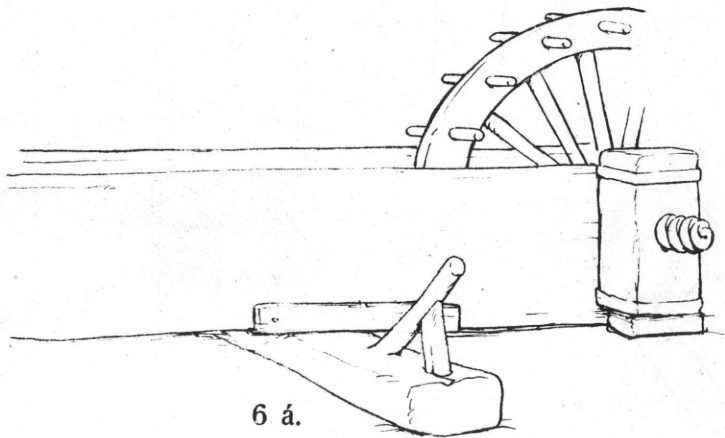
II. Tábla



4 á.

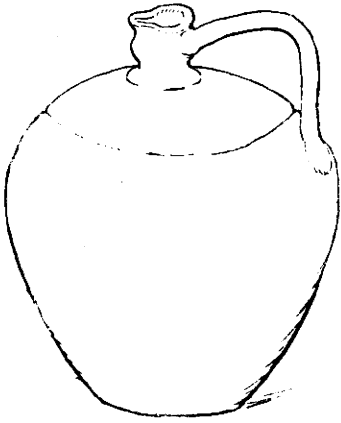


5 á.

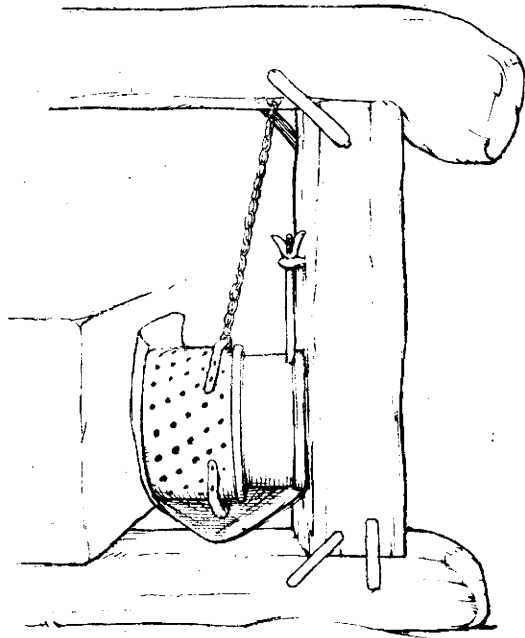


6 á.

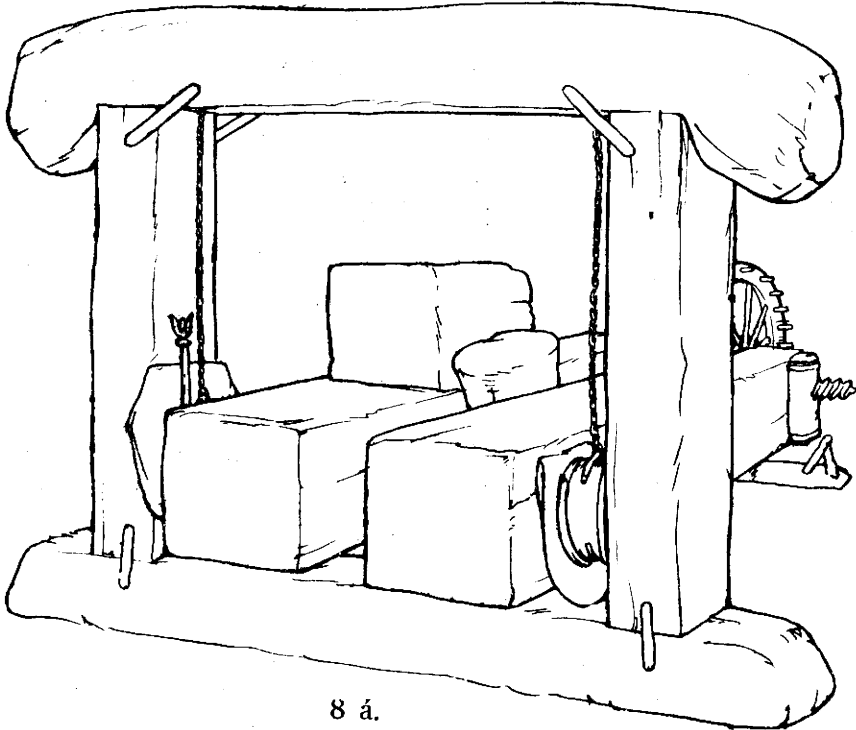
III. Tábla



13 á.

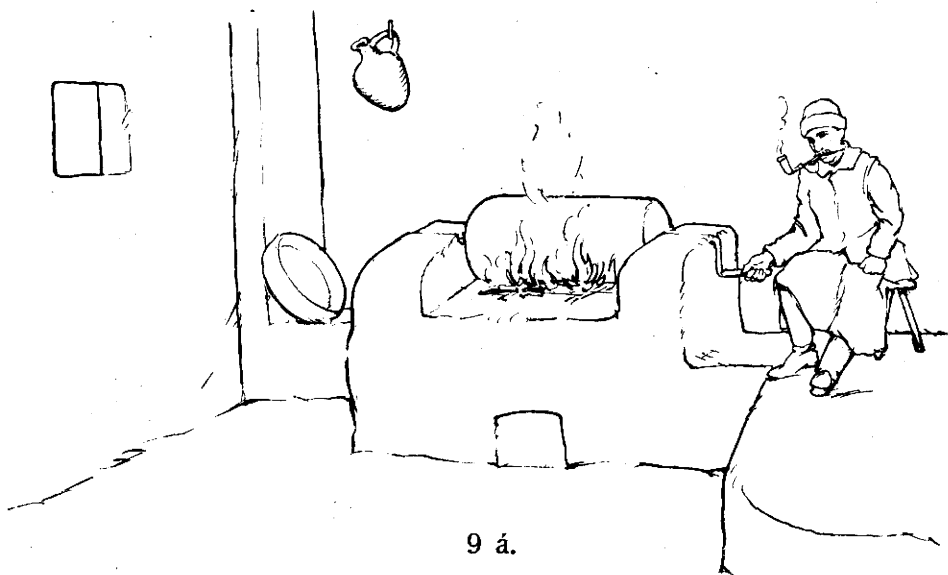


7 á.



8 á.

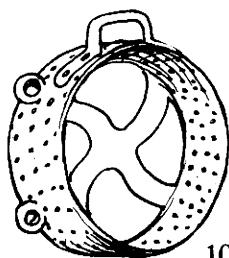
IV. Tábla



9 á.



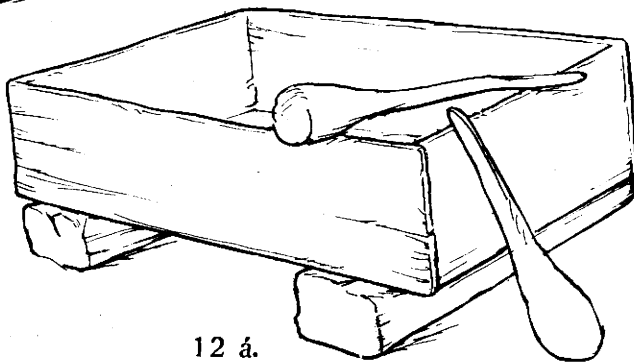
14 á.



10 á.



11 á.



12 á.



# A Magyar Néprajzi Társaság kiadványaiból még kapható:

**Ethnographia** 1890—1891 (I—II.) évf. 1—10. száma; 1892 (II.) 1—6, (7—10. elfogyott!); 1893 (IV.) 4—6. (1—3., 7—12. elf.); 1894 (V.) 1—2. (3—5. elf.); 1895 (VI.) 3—6. (1—2. elf.); 1896 (VII.) 1—6.; 1897 (VIII.) 3., 5—6. (1—2., 4. elf.); 1898 (IX.) 1—6.; 1899 (X.) 1., 3—6. (2. elf.); 1900 (XI.) 3., 6., 8. (1—2., 4—5., 7., 9—10. elf.); 1901 (XII.) 1., 3—10. (2. elf.); 1902—1904 (XIII—XV.) 1—10.; 1905—1922 (XVI—XXXIII.) 1—6. **Népelet (Ethnographia)**. 1923/24 (I/II—XXXIV/XXXV.) 1—2.; 1925 (III—XXXVI.) 1—12. Számonként: 60 fillér.

**Néprajzi Füzetek.** 1. *Munkácsi Bernát*: A magyar népies halászat műnyelve; 2. (elfogyott!); 3. *Nagy Géza*: A szkithák nemzetisége; 4. (elfogyott!); 5. *Alexics György*: Vadrózsapör; 6. *Krausz Sámuel*: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai; 7. *Huszka József*: Tárgyi ethnographiánk östörténeti vonatkozásai; 8. (elfogyott!); 9. *Galgóczy János*: Újabb sumir szöszedet. Füzetenként: 60 fillér.

**Magyar Néprajzi Könyvtár.** 1. *Strausz Adolf*: Bolgár néphit; 2. *Sebestyén Gyula*: Rovás és rovásírás. Kötetenként: 4 pengő.

**Néprajzi Könyvtár. Új folyam.** 1. *Tagányi Károly*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ára: 2 pengő.

**A Magyar Néprajzi Társaság Propaganda-Bizottságának kiadványai.** 1. *Gróf Teleki Pál*: Néprajz és földrajz; 2. *Solymossy Sándor*: Mi a folklóre?; 3. *Herrmann Antal*: A néprajz és a néptanító; 4. *Szendrey Zsigmond*: A néphagyományok gyűjtésének módszere; 5. *Viski Károly*: Néprajz és néprajzi kutatás; 6. *Solymossy Sándor*: A magyar népköltés értékei. Egyenként nem kapható; az egész sorozat ára: 60 fillér.

Az összes fenti kiadványok árából a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 25 százalék kedvezményben részesülnek. Postai kézbesítés esetében a csomagolást, valamint szállítást külön felszámítjuk.

## MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG TITKÁRI HIVATALA

Budapest, X, Tisztviselőtelep. Elnök-u. 13.  
(Hiv. órák: 9—14.)

---

### MEGJELENT

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA  
I-ső kötetéül Dr. RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN bencés tanárnak

## A MAGYARSÁG TÁNCAI

című néprajzi és művelődéstörténeti monográfiája, számos képpel, hangjeggyel és hat műmelléklettel. Kapható a kiadó „Studium“ R. T. könyvesboltjában (Budapest, IV, Múzeum-körút 21) és általa minden hazai könyvkereskedésben. Ára 6'60 pengő.  
(Kemény kötésben, famentes papíron, a szerző aláírásával, 10 pengő.)

---

Keresem pénzért vagy cserébe az „Ethnographia“ 1893. (IV.) évfolyamának 1—3. és 7—12. számait. Cserébe vagy megvételre viszont felajánlom az „Ethnographia“ 1893. (IV.) évfolyamának 4—6. számait. Duplumaimból eladnék régi, ritka néprajzi kiadványokat. *Borbély Sándor*, nyug. m. kir. országos siktetnémaintézeti igazgató, Vác.



## Tudnivalók a Magyar Néprajzi Társaságról.

1. A Társaság 1889-ben alakult; célja a néprajzi tudományt általában, különösen pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelviileg rokon, valamint a magyarsággal együttélő idegennyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjeszteni. Evégből tudományos kutatásokat indít, irányít és támogat; nyilvános felolvasóületeket és vándorgyűléseket tart, folyóiratot, összefoglaló monográfiákat ad ki. Hivatalos közlönye az 1890-ban indult *Ethnographia* (*Népelet*) c. évnegyedes folyóirat, melynek legutolsó, 1926. évfolyama gazdagon illusztrált mellékletével, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának „Értesítő”-jével együtt 25 íven jelent meg. A hivatalos folyóiratot a Társaság tagjai minden külön díj nélkül, az egyéb társulati kiadványokat pedig nagy kedvezménnyel kapják. A Társaság tagja lehet minden nagykorú, feddhetlen jellemű egyén, aki ebbeli óhaját a Társaság valamelyik tagjának ajánlatával a Társaság Titkári Hivatalához bejelenti. (Külföldi állampolgárok tagságához a m. kir. belügyminiszter jóváhagyása szükséges!) A Társaságba vagy alapítótagul, vagy évdíjas rendestagul lehet belépni. Alapítótag az, aki a Társaság pénztárába egyszersmindenkorra szóló, az alapszabályokban megállapított bizonyos összeget lefizet; az évdíjas rendestag az alapszabályokban megállapított évi tagdíjat fizeti. Jogi személy (hatóság, intézet, társaság stb.) csak mint alapítótag léphet a Társaságba. Az *Ethnographia* (*Népelet*) előfizetője lehet bárki, aki az évről-évre megállapított előfizetési díjat a Társaság pénztárába beküldi.

2. Egyszersmindenkorra szóló alapítótagsági díj magánosok részére 100 pengő, jogi személyek részére 200 pengő; a rendestagsági díj belföldre évi 6 pengő, külföldre évi 8 pengő. Az *Ethnographia* (*Népelet*) 1927. évfolyamának előfizetési ára belföldre 8 pengő, külföldre 10 pengő. Az alapítótagsági díj egyszerre, egy összegben előre, a rendestagsági díj pedig minden év első negyedében befizetendő. (A szeptember végéig be nem fizetett rendestagsági díj után felszólítási, illetve beszedési díj jár.)

3. Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek közvetlenül a szerkesztők valamelyikének (dr. *Solyossy Sándor* főiskolai tanár, tudományegyetemi magántanár, Budapest, VII, István-út 91—93, Allami Erzsébet Nőiskola, vagy dr. *Bátky Zsigmond* nemzeti múzeumi igazgató, Budapest, X, Tisztviselőtelep, Néprajzi Múzeum) címére, cserepéldányok, tudakozódások, bejelentések, valamint a folyóirat szétküldésére vonatkozó felszólamlások a *Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatalához* (Budapest, X, Tisztviselőtelep, Elnök-utca 13), tagsági díjak, előfizetések és minden a Társaságnak szánt pénzküldemény pedig a *Magyar Néprajzi Társaság Pénztárához* (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14—16) küldendő.

---

**Nagy megtakarítást ér el, ha tagsági díj, előfizetés beküldésére postatakarékpénztári befizetőlapot használ. Ha a Társaság befizetőlapja nem volna kéznél, úgynevezett biankó befizetési lapot minden postahivatalnál kaphat 3 fillérért. — A Magyar Néprajzi Társaság csekkszámhája a m. kir. postatakarékpénztárnál: 3019.**

---



# ETHNOGRAPHIA

---



## NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG  
FOLYÓIRATA  
ÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM  
NÉPRAJZI TÁRÁNAK

## ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTIK:  
SOLYMOSSY SÁNDOR ÉS BÁTKY ZSIGMOND

XXXVIII. ÉVF.

BUDAPEST, 1927

2. SZÁM

---

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT



## NÉPELET 1927. 2. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Berze Nagy János</i> : A csodaszarvas mondája (I) .....	65
<i>K. Posonyi Erzsébet</i> : Erdélyi János és a népköltészet (I) .....	81
<b>Népi szövegek</b> : <i>Ecsedi István</i> : Hortobágyi pásztornóták (119). — <i>László Gyula</i> : Célfadobás [suhancjáték] (122). — <i>Ujfalusi Szentkeresztly Tivadar</i> : Nyitrai népmondák (123). — <i>Bartunek János</i> : Miért piros a husvéti tojás? (124). — <i>H. Kovács Mihály</i> : Népbabonák Makóról (124). — <i>Relković Néda dr.</i> : Mondagyűjtéséből (126) .....	119
<b>Irodalom</b> : <i>Solymossy Sándor</i> : Magunk ügyében! (A szerk. nyilatkozata)	127
<b>Ki tud róla?</b> 6. sz. A husvét nyúl és tojásai. (S. S.) — 7. sz. Betlehemes-ének .....	133
<b>Társasági ügyek</b> : <i>A Néprajzi Társaság 39. évi rendes közgyűlése</i> : I. Dr. <i>Hóman Bálint</i> elnöki megnyitóbeszéde (134). — II. Dr. <i>Madarassy László</i> főtitkári jelentése (136). — III. <i>Számvizsgálók</i> jelentése (139). — IV. <i>Pénztári</i> jelentés (139). — V. A közgyűlés jegyzőkönyve (141). — VI. Vegyes közlések (142).....	134
<i>Német kivonatok</i> .....	144

## ÉRTESITŐ 2. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Ébner Sándor</i> : A Budapest-környéki községek népi kendermunkája és eszközei .....	49—62
<i>Cs. Sebestyén Károly és Horger Antal</i> : Szék, karszék, karosszék, karfa ..	63—69
<i>Ferenczi István</i> : A tímármesterség Nyíregyházán.....	69—76
<b>Régi följegyzésekből</b> : 76—81. — <b>Irodalmi Szemle</b> : 82—87. — <b>Múzeumi hírek</b> : 87. — <b>Tudakozódások és kérdések</b> 87. — <b>Anzeiger</b> .....	88

## INHALT DES »NÉPELET« (VOLKSLEBEN) 1927 Nr. 2.

	Seite
<i>Johann v. Berze Nagy</i> : Die Sage von der verfolgten Hinde (I) .....	65—80
<i>Frau Elisabeth K. Posonyi</i> : Johann Erdélyi und die ungarische Volksdichtung (I) .....	81—118
<b>Folklore-Texte</b> : S. 119—126. — <b>Literatur</b> : S. 127—132. — <b>Rundfragen</b> : S. 133. — <b>Vereinsangelegenheiten</b> : S. 134—143. — <b>Deutsche Auszüge</b> S. 144.....	119—144

## INHALT DES ÉRTESITŐ (ANZEIGER). JAHRG. XVII. Heft. 2.

	Seite
<i>Ébner</i> : Der Hanfbau und seine Werkzeuge beim Volke in der Gegend von Budapest.....	49—62
<i>Cs. Sebestyén u. Horger</i> : Stuhl, Armstuhl .....	63—69
<i>Ferenczi</i> : Das Gerberhandwerk in Nyíregyháza .....	69—76
<b>Aus alten Aufzeichnungen</b> : 76—81. — <b>Literatur</b> : 82—87. — <b>Musealangelegenheiten</b> : 87. — <b>Fragen</b> : 87. — „Anzeiger“ (Deutscher Auszug) .....	88

---

# ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

## A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖZLEMÉNYEI

---

1927

### A CSODASZARVAS MONDÁJA.

(I. közlemény.)

A magyar hún-mondák kérdése, mely a magyar tudományos kutatásnak több, mint félszázad óta állandóan visszatérő problémája volt, *Gombocz Zoltán*<sup>1</sup> és *Hóman Bálint*<sup>2</sup> kutatásainak eredményeiben, legalább is az alapvető szempontokra nézve, nyugvópontra jutott. Arra, ami a kérdés-komplexumban az első és legfontosabb volt: élt-e a honfoglaló magyaroknál a hún-magyar azonosság hite, kétségbevonhatatlan erejű feleletet kaptunk. Hóman Bálint a nagyjelentőségű eredmények felhasználásával most már annak a kérdésnek tisztázását is megkísérelte: voltak-e a magyaroknak a húnokra vonatkozólag olyan *mondák*, melyek bebizonyíthatólag az azonosság hitében gyökereztek.<sup>3</sup> A válasz javarészt negatív, ám ami benne pozitív eredményt jelent, az annál értékesebb, mert még Hóman szigorú szövegkritikai szűrőjén keresztül is megállapítható volt.

A kutatások ezen eredményeibe kapcsolódva, az alábbi tanulmányban a csodaszarvas mondájával óhajtok foglalkozni. Mivel azonban a csodaszarvasra általában vonatkozó hagyomány az ókortól napjainkig, Japántól a brit szigetekig majdnem minden népnek közös tulajdona, mielőtt a magyar húnkrónikában fenntartott sajátos mondával foglalkoznám, ennek teljes megértése végett végig kell kísérem a monda fejlődésének egész menetét és megállapítanom a hagyomány eredeti értelmét, etnológiai s folklóre-vonatkozásait.

#### A hagyomány anyaga.<sup>4</sup>

##### I. Ókori mondák.

Az üldözött szarvasüő mondája az antik világ hagyományai között több változatban fennmaradt.<sup>5</sup> Ezek között *Apollodoros*<sup>6</sup> és *Pindaros*<sup>7</sup> adata a legfontosabb. Apollodoros szerint Heraklesnek Artemis szent állatát: a *keryniai aranyzarvú szarvasüő*t élve kell elfognia. Herakles az állatot *sem megölni, sem megsebesíteni nem akarja*. Az állat egy évi üldözés után a *Ladon-folyón* át akar jutni; Herakles elfogja, de az Apollon társaságában levő *Artemis elveszi tőle*. Pindaros szerint *Artemis Heraklest* Istriában, a hyperboreusok földjén, hová Herakles a keryniai szarvasüő *üldözése alatt*

<sup>1</sup> *Gombocz Z.*: A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda. (Magyar Nyelv. 1921, 15—21. l.) — <sup>2</sup> *Hóman B.*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi lezármazói. Budapest 1925, 93—97. l. — <sup>3</sup> *Hóman B.*: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Budapest, 1925. Ennek 5—17. l. l. a magyar hún-mondák irodalmára vonatkozó kritikai ismertetést. Ugyanezt l. *Császár E.*-nek: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása c. ért.-nek (Irod.-tört. Közl. 1925) 197—225. l. — <sup>4</sup> Az ókori és középkori nyugateurópai mondaterrületről származó adatokat javarészt *C. Pschmidt* kitünő tanulmánya (Die Sage von der verfolgten Hinde. Ihre Heimat und Wanderung, Bedeutung und Entwicklung mit besonderer Berücksichtigung ihrer Verwendung in der Litteratur des Mittelalters. Inaug.-Dissertation. Greifswald, 1911) alapján tárgyalom. — <sup>5</sup> A változatokat l. *Pschmidt* id. m. 8—22. l. — <sup>6</sup> *Bibl.* II. 81. — <sup>7</sup> *Ol.* III. 5. és *Schol. Pind.* *Ol.* III. 46. b.



jutott, magához fogadta. A Saron<sup>8</sup> és a *stymphelosi vadász*<sup>9</sup> mondája actio-logikus, illetőleg helyi vonatkozású, de a monda néhány alkotó eleme mind a kettőben fennmaradt. A Zeus és *Taygete* és az *Arge* és *Sol*<sup>11</sup> mondáiból nyilvánvaló, hogy *Taygete* és *Arge* a szarvasünnövel azonosak, *Taygete* azonban *Artemis helyettesítője* s *Arge* *Artemisszel* azonos, így a szarvasünnövel, mely régtől fogva szimbolikus állata, *Artemis is* azonos.

Az Apollodorosnál szereplő *Ladon* név nemcsak folyó neve, hanem a Hesperidák aranyalmáit őrző sárkányé is; ez Gaia és Pontos unokája, *maga a tenger*, „mely a világot bekeríti“<sup>12</sup> s a Hesperidákhoz tartozik, „kiknek szigete messze a nyugati tengerben fekszik.“<sup>13</sup> Herakles tehát a szarvasünnöt a Hesperidák szigeténél, a föld szélén túl fekvő mesecsországban éri utól. Ezt Pindaros adata is igazolja, mely a mondának eredetibb alakját őrizte meg, mert a Herakles-mondának a harmadik hőstett után még szüksége volt a hősré, kire még kilenc nehéz feladat várt s az istennővel való szerelmi egyesülése a Dodekathlon kettétörését jelentette volna. Bármily hézagosak is egyenként ezek a hagyományok, annyit mégis elárulnak, hogy az Artemis-szarvasünnövel kapcsolatos mondákban eredetileg szerepelt egy hős, ki szarvasünnőre bukkan, melyet folyóvízen vagy tengeren át követ; ez Artemis-istennővel azonos, akivel a boldogoknak a földön túl fekvő szigetjén szerelemben egyesül.

Még két olyan ókori helyi mondáról lehet szó, melyeket a szarvasünnömondá változataiul tekinthetünk. Az Arrianosnál megőrzött monda szerint<sup>14</sup> „a thrák Bosporos *Jo átkelésétől* kapta nevét. Másik versio szerint azonban Bosporos neve nem Ioval, hanem egy más *tehén*nel kapcsolatos, mely a *phrygektől üldözve* Chalkedon és Byzantion között *átkelt a tengeren* s üldözőinek *isteni jóslat folytán* megmutatta az *átvezető utat*.“ Ezek szerint az Artemis-szarvasünnő szerepét az Io-tehén veszi át.

A másik helyi monda Alba-Longa alapítására vonatkozik.<sup>15</sup> Eszerint Aeneasnak *isteni jóslat* tudtul adja, hogy az *általa alapítandó város helyét* valamely *négylábú állat* fogja kijelölni. Mikor egyszer az áldozat helyén egy *fehérszínű s nagytestű anyadisznót* le akar szúrni, az kisiklik kezéből s egy *dombra* fut, ahol 30 malacot ellik. A csodától megilletődött Aeneas erre elhatározza, hogy a jóslat parancsának azonnal eleget tesz, de egy álomlátás ettől visszariasztja s arra utasítja, hogy az építést a malacok harmincas számához képest csak 30 év után kezdje meg. Halála után az épületekkel megrakott dombot a *disznó fehér színéről Alba*-nak nevezték el.

*Fabius Pictornak* ez az adata csak látszólag üt el az eddig említett mondáktól. A víz eleme hiányzik ugyan belőle, de a disznó feltűnő s a városnak nevetadó színe, a jóslat s az ebben előre bejelentett disznó által a városalapításra alkalmas hely kijelölése s az, hogy a hazátlanná vált trójaiak a dombon végleges otthonra találnak, mind arra vall, hogy ugyanolyan alapító-mondával van dolgunk, mint amilyennel a középkori feldolgozások tárgyalásánál még találkozni fogunk. A disznó, mint a szarvasünnő helyettese, a későbbi mondákban is visszatér.

Pschmidt abból a tényből kiindulva, hogy a mondák szarvasünnőjének aranyagancsa van, holott ilyet a természetrajz nem ismer, továbbá, hogy Apollodoros adata szerint a *keryniai* szarvasünnő Oinoieben élt, a nyilvánvaló elmondások magyarázatát kereste és megállapította, hogy Apollodo-

<sup>8</sup> Pausanias: Descr. Graeciae. II. 30, 7. — <sup>9</sup> Pausanias: VIII. 22, 6. — <sup>10</sup> Schol. Pind. Ol. III. 53 cd. — <sup>11</sup> Hygin. Fab. 205. — <sup>12</sup> A földet bekerítő Okeanos-nak kígyóval való szimbolizálása, így a Pseudokallisthenesnél fennmaradt Nagy Sándor-regényben is. L. Kerényi K.: Ascensio Aeneae. E. Phil. Közl. 1923. évf. 39. l. — <sup>13</sup> Arra nézve, hogy a boldog túlvilág nyugaton van, v. ö. Kerényi K.: Asc. Aen. II. E. Phil. Közl. 1924. évf. 21–22. l. — <sup>14</sup> Id. Moravcsik Gy. E. Phil. Közl. 1914. évf. 336. sk. l. — <sup>15</sup> Eusebius, I, 46, 3. Id. Fr. Caer: Die römische Aeneassage von Naevius bis auf Vergilius. 105. l.

ros szövegében a szarvasünő η κερυνίτις έλαφος néven szerepel, ebből a κερυνίτις szó eredetibb κερνίτις szóra megy vissza, mely egy semita szógyöknek görögös továbbképzése s jelentése: a szarvval ellátott, a ragyogó. Mivel pedig a szarvasünő azonos Artemis holdistennővel s az aranyagancsal eredetileg fényképzeteknek kellett kapcsolódnok, gyanítja, hogy a görögök a kelet népcével való érintkezés hatásaképen „Artemisszel egy szarvasünőnek képzelt csillagistennőt azonosítottak.”<sup>16</sup>

Pschmidt mindezzel nem magyarázza meg azt, hogy — ha a κερνίτις szó a szarvasünőnek, mint fényistenségnek jellegével van szoros kapcsolatban — a Louvreban őrzött versaillesi Artemis-szobron<sup>17</sup> a nőstény-szarvas mégis miért van agancsallal ábrázolva. Erre is a görög mitológia adja meg a feleletet. Hekatet ugyanis régi időkben holdistenségnek fogták fel<sup>18</sup> s ebben a minőségében Artemisszel és Ioval hozták kapcsolatba,<sup>19</sup> akik maguk is holdistenségek voltak. Hekatenak a római Palazzo dei Conservatoriiban őrzött szoborcsoportjában az egyik női alak feje elülső részén két hegyével felfelé álló holdsarlót visel,<sup>20</sup> mely két szarv benyomását kelti. Érthető, hogy Hekatet, mint éjjeli istenséget az ugyanilyen szerepű Ioval hozták kapcsolatba s a holdistenség hírébe került, de hogyan jut homlokára a két tehénszarvhoz hasonlóan elhelyezett holdsarló, mikor a reávonatkozó mitológiai anyag sem állattá való elváltozásáról, sem ilyen állatalakú szimbolumáról mit sem tud? Ez az ábrázolás csak az Io-mitosz hatása alatt keletkezhetett. Ioról tudjuk, hogy neve az argosi nyelvjárásban holdat jelentett s mondája az ókorban igen népszerű volt;<sup>21</sup> a művészek előbb tehén alakjában ábrázolták, melynek szarvai — holdistennői minőségéhez híven — a holdat jelentik; későbbi képe is szarvakat viselő hajadont mutat,<sup>22</sup> melyen a szarvak szerepe ugyanaz. Ez az első nyom arra nézve, hogy a mitikus állat fején a szarvalakú holdsarlót hordozza.

Am holdistennői vonatkozása nemcsak Hekatenek és Ionak, hanem — Ioval egyenlő mértékben — Artemisnek is volt. Ioval a világot átbolyongó, üldözött tehén, Artemisszel pedig a Hesperos-szigetig üzött szarvasünő volt azonos. Moravcsik Gyula a szarvasünő és a tehén ezen feltűnően hasonló szerepének egybevetése után arra a következtetésre jut, hogy a két mitikus állatra vonatkozó monda Szozomenos idejében, Kr. u. az V. sz. első felében a húnokra vonatkozó mondában összefonódott, mert szerinte a szarvasünőnek útmutató szerepe az ókori mondában nem volt, ezt a szerepet először a hún-mondákban, és pedig a kimériai Bosporonon is átmenő és „az Io helyébe lépő tehéntől kapta.” Moravcsik Gyula kiinduló pontjával nem érthetnek egyet; ezzel alább fogok foglalkozni. Következtetésének az az eredménye, hogy a szarvasünő és az Io-monda egybefonódott, megáll, de hozzáteszem, hogy ennek nem a hún-monda keletkezésével kapcsolatban, hanem jóval előbb kellett végbe mennie, még mielőtt Artemist és az agancsallal ellátott szarvasünőt ábrázolták volna, legalább is: mikor a monda aranyagancsos szarvasünőről kezdett beszélni. Ez pedig csak úgy történhetett, hogy az üldözött s fején holdsarló-szarvat viselő Io-tehén képzelete társult a szintén üldözött Artemis-szarvasünő képzetével. Ennek lélektani feltételei a két mitikus állat azonos lunáris vonatkozásaiban adva voltak. Ettől fogva a szarvasünő fejét is el kellett képzelni és látni a fény-szimbólumot jelentő szarvval s ez nem ment végbe az állat természetrajzi jellegének figyelembevétele nélkül: agancsot adtak neki. De mivel ez a holdsarlóhoz kevésbé hasonlít, mint a tehén szarva, avégett, hogy a fény-szimbólum az agancson is kifejezésre jusson, aranyból képzelték el s ezért szól aranyagancsos szarvas-

<sup>16</sup> L. Pschmidt id. m. 22. sk. 1. — <sup>17</sup> Pecz V.: Ókori Lexikon, I. 247. l. — <sup>18</sup> U. o. I. 871. l. — <sup>19</sup> U. o. I. 245. l. — <sup>20</sup> U. o. I. 871—872. l. — <sup>21</sup> U. o. I. 982. l. — <sup>22</sup> U. o. I. 983. l. — <sup>23</sup> Egy. Phil. Közl. 1914. évf. 336—337. l.

ünőről a Herakles-monda s azóta is a mai napig a hagyománynak sokféle változata.

A ἡ ἑλαφος κερνίτις tehát a monda igazi értelme szerint *fénylő* (arany-) agancsú szarvasünőt jelent. Ez az aranyagancs Apollon napsugaras fejével együtt átmenetül szolgált az Io-téhen holdsarlójától a fényjelzésekből álló fejdísz, az ú. n. dicsfény későbbi fejlődéséhez. Ebben, az antik isteneknek járó megkülönböztetésben részesültek később a császárok s a Kr. u. IV. századtól kezdve a keresztény istenség, a bárány alakjában ábrázolt Krisztus,<sup>24</sup> az angyalok és a szentek is.

Valamennyi antik mondában — kivéve az Alba-Longára vonatkozót — szerepel a víz eleme, mely folyó vagy tenger alakjában választja el azt a helyet, amelyen az üldözés megindult, attól a helytől, amelyen az véget ért. A víz a föld szélén van s kígyónak vagy sárkánynak is szokták képzelní. A vizen túl van a Hesperos-sziget, a Hesperidák kertje, vagy az addig ismeretlen földterület, hol a vadász a szarvasünőt (az istennőt) utóléri vagy ahol az üldözők letelepedésre alkalmas helyet találnak, vagyis: a νήσοι μακάρων, a boldogok hazája.<sup>25</sup> Alba-Longa mondájában a disznó megjelölte domb a bujdosók új hazájának az isteni végzés által kijelölt helye.

Pschmadt<sup>26</sup> és Moravcsik Gyula<sup>27</sup> egybehangzóan állítják, hogy a görög mondákban a szarvasnak vezető szerepe még nem volt. Ez tévedés. Hogyan gázolják át a tengert Herakles és a többi monda hősei, ha azon az utat Hesperosig, a boldogok hazájáig nem a szarvasünő mutatja meg? A szarvasünő a monda minden típusában vezető állat; a különbség az egyes típusok között csak az: mi a célja a szarvas vezetésének: a szerelmi egyesülés, városalapítás, az égi vagy földi boldogság helyének kijelölése-e?

## II. Történelmi mondák.

A) *A zsidók kivándorlásának mondája.* Mózes 2. k. 6. r. az Úr ki jelenti Mózesnek, hogy az egyiptomi rabságból kivezeti. A 13. részben Mózes elmondja, hogy „útmutatóul az Úr megy előttük nappal felhőz, éjjel tűzoszlopban.” A 14. részben el van mondva a Mózes vesszejével szétválasztott Veres-tengeren való átkelés s a fáraó seregének pusztulása. A 4. k. 34. r. és 5. k. 1. részében az ígéret termékeny földjének: Kánaánnak kijelölése, az 5. k. 34. részében pedig, hogy Mózes sírja helyét senki sem tudja, senki sem találta meg.

Az Ótestamentomnak ez a mondája egészen sajátos típust képvisel: Mózes előre tudja, miért követi a felhőz és a tűzoszlopot, melyben Isten rejtőzik. E tekintetben a nyugateurópai mondákhoz hasonlít, melyekben Chlodvig és Nagy Károly szintén ismerik a célt, melynek érdekében a folyón át kell kelniök. A Veres-tenger szerepe kettős; fontossága nemcsak abban van, hogy rajta túl van Kánaán, melyet a zsidó nép Isten vezetésével elér, hanem abban is, hogy rajta innen van a szolgaság földje, amelyről a zsidónép a tengeren lefolyó isteni csoda segítségével üldözői elől elmenekül.<sup>28</sup> A túlsópart: Kánaán a monda egész történetén végig-

<sup>24</sup> Real-Encyclopädie der christl. Altertümer von F. X. Kraus. Freiburg, 1882. I. B. 29. l. *Agnus Dei* c. alatt. — <sup>25</sup> Pschmadt: id. m. 79. l. Gruppe: Griech. Myth. 395. l. *Hesiodos*: Theog. 274., 292—294. H. szerint a halhatatlanságra kijelöltek a nyugati *Elysium*ba még életükben jutnak el. L. Kerényi K.: Asc. Aen. II. Egy. Phil. Közl. 1924. évf. 23. l. — <sup>26</sup> Id. m. 31. l. — <sup>27</sup> Id. ért. Egy. Ph. Közl. 1914. 336. l. — <sup>28</sup> A vizen keresztül az üldöző pusztulásával járó menekülés a népköltés területén is ismerős. L. Gaal: Märch. d. Magy. Wien, 1820. 53. l. Die gläserne Hacke; *Arany L.*: Er. népm. 1862. 1—29. l. A vak király. Az üldözést gátló eszközök eldobásának 3. jelenetében az üldöző démon vízbe fullad. V. ö. madár, ló, tündér-mesetípus hasonló indítékával.

vonuló eschatologikus elem szempontjából csak névkülönbséget jelent. Az, hogy Mózes sírját nem találni, arra vall, hogy őt Isten magához vette az égbe s e tekintetben az ó-testamentom mondája *Illés* és *Mohamed* ascenziójával,<sup>29</sup> a *Júlia*-legenda, a lovagi epika termékeinek (*Graellent*- és *Guin-gamor*-mondák), az *Argirus*-, a *halhatatlanságra* vágyó királyfi- és az *angyalbárányok*-típusú mesék hasonló elemeivel párhuzamos.

B) Bizánczi-mondák. Szozomenos (439—450. Kr. u.) adata szerint<sup>30</sup> a thrákok (= gótok) s a húnok között nagy tó terült el; mind a két nép azt hitte, hogy lakóhelyével véget ér a szárazföld s azon túl csak járhatatlan víz van. Egyszer egy bögöly-üldözte tehén kelt át a vizen, ezt a hún pásztor követte, a túlsó partot meglátta s otthon hírt adott róla. Ismer azonban Szozomenos más versiót is. Eszerint a hún vadászoknak menekülő szarvasünő mutatta meg a vizen át az utat. Azok a túlsó parton látott enyhe éghajlatú, termékeny vidékről övéiknek hírt adnak. A húnok a gótokat leverik s területüket elfoglalják. *Prokopios*<sup>31</sup> adata szerint a királynak a birodalmon megosztó két fia: *Utigur* és *Kutrigur*. Innen a nép egy részének neve *utigur*, másik részének *kutrigur*. „Egyszer, ha a szóbeszéd igaz“, vadászó kimmeriai (hún) ifjak szarvasünőre akadtak, mely előttük a vízbe ugrott. „Az ifjak akár hír-, akár győzelmi vágyból, akár pedig isteni végzéstől hajtva“ a szarvasünőt üldözni kezdték s azzal együti a túlsó partot is elérték. Akkor az állat azonnal eltűnt. „Ügy tűnik fel nekem“, írja *Prokopios*, „hogy ez csak azért jelent ott meg, hogy az ottlakó népeknek ártson.“ *Jordanes* szerint<sup>32</sup> „a hún nemzet haragra lobbant a gótok ellen.“ *Filimer*, a gótok királya... népe közül bizonyos csavargó asszonyokat, kiket *haliurunáknak* neveztek, elkerget s a pusztaságban való bolyongásra kényszerít. Ezekkel a pusztaságban kóborgó tisztátalan szellemek egyesültek „s ezt a kegyetlen nemzetet (a húnokat) hozták létre“, mely a szomszéd népeket rablással és csalással nyugtalanította. „Ennek a népnek vadászai előtt váratlanul egy szarvasünő bukkant fel, mely a *meotisi mocsárba* gázolt s hol előrehaladva, hol megállva“ előttük utat mutatott; ők pedig az állat nyomán a *meotisi mocsáron*, melyet *járhatalan tengernek véltek*, átgázoltak. Mikor pedig *Scythia földje*, melyet ők nem ismertek, feltűnt előttük, a szarvasünő eltűnt. „Ezt“, folytatja *Jordanes*, „úgy hiszem, azok a szellemek, melyektől (a húnok) származnak, a scythák iránt való irigységből tették; azok pedig, akik éppenséggel nem tudtak arról, hogy a *meotisi mocsáron túl is van még világ*, a scytha föld csodálatától eltelve s azon hitben, hogy az azelőtt ismeretlen utat előttük isteni végzés folytán mutatta meg a szarvasünő, övéikhez visszatértek...“ A vadászok dicsérik a scytha földet s a hún nép a szarvasmutatta úton *Scythiába* siet.

Ezek a mondák a topographiában (lakott víz, ezen túl fekvő ismeretlen terület), abban, hogy a hún vadászok a vizen való átkelés célját előre nem tudják, a gázlónak a szarvasünő által történt megmutatásában s a szarvasünő megjelenésének céljában (a túlsó parton lakó népek leigázása) tökéletesen megegyeznek. Isteni végzés kényszeríti *Prokopios*nál az ifjakat a szarvas követésére s isteni végzés folytán mutatja meg a gázlót *Jordanes*nél a szarvas (legalább is — *Jordanes* szerint — a hún vadászok így hitték). A lakott hely mellett elterülő vízről a húnok *Szozomenos* és *Jordanes* szerint azt hiszik, hogy *járhatalan* s azontúl már semmi sincs. Ezekkel szemben *Prokopios*nál a szarvasünő útmutatása a *testvérpár* és a

<sup>29</sup> V. ö. *Jungbauer*: Märch. aus Turkestan und Tibet. Jena, 1923, 292. l. 2. j. —

<sup>30</sup> Hist. eccl. VI. 37. (Migne: PG. LXVII. 1404. l.) Id. *Moravcsik* Gy. Egy. Ph. Közl. 1914, 283—284. l. — <sup>31</sup> De bello Gothico. IV. 5. (Ed. *Haury*. II. p. 503—505. l.) Id. *Moravcsik* id. h. 287. l. — <sup>32</sup> Getica c. 24. (ed. *Mommsen*: Mon. Germ. Auct. ant. V. 89—90. l.)



*testvérnépek* genealogiájának keretében jelenik meg, amiről Jordanes mit sem tud, viszont Prokopios Jordanesnek a hún nép eredetére vonatkozó gyalázkodó híradását nem ismeri. Pschmidt<sup>33</sup> és Sebestyén Gyula<sup>34</sup> véleménye szerint Prokopios a mondát saját hallomása alapján, az élő szájhagyományból írja le, amint erre az „είπερ ὁ λόγος υγιής ἐστὶ“ mondatból következtetni lehet, én azonban erre az ő szövegében fennmaradó monda alkatából következtetek. Egyébként Moravcsik Gyula is úgy véli, hogy Priskos eredeti szövegét Prokopios jobban megőrizte, mint Jordanes.<sup>35</sup> Az a körülmény, hogy Sozomenosnál a monda úgy az Io-tehénnel, mint a szarvasünővel kapcsolatban megvan, legfeljebb azt bizonyítja, hogy az Io-tehén átkelésének mondája a kimmeriai Bosporoshoz is hozzáfűződött, ez a húnok betörése idején a görög hagyományban még élt s aktuálisabb lett. Moravcsik Gyula vizsgálódásának azon végső eredményét pedig, mely szerint a szarvasünő-mondát nem a hún nép hozta magával, mert az a megtámadott népek ajkán keletkezett,<sup>36</sup> csak úgy fogadhatjuk el, ha az a mondanak a *bizánci történetíróknál lejegyzett alakjára* vonatkozik, ezt a bizánci mondák tartalma és felfogása igazolja, de ha ezen megállapítás valódi tartalma az, hogy a húnoknak a Maeotison való átkelésről s az azzal kapcsolatos eseményekről nem volt mondájuk s a saját maguk birtokszerzésére és eredetére vonatkozó mondáról a legyőzött ellenségeik által befolyásolt görögöktől értesültek volna, annak valószínűtlensége a monda eredeti tartalmából s a változatok között fennálló különbségből kiderül. A bizánci történetírók adatai a mondában új típust alkotnak,<sup>37</sup> melyben a szarvasünő megjelenésének célja megváltozott: a tulsóparton a szerelmi boldogság helyébe a szomszédos népek leigázása lépett. Psehmadtnak azt a kijelentését, hogy ezekben a mondákban a vadászok gázló felfedezéséről szó sem lehet,<sup>38</sup> a monda majdnem minden változata — s a bizánci görögök józan értelmezése is — megcáfolja.

C) *Nyugateurópai mondák.* A monda — történelmi háttérrel — a Kr. u. VIII. sz. első felében Nyugat-Európában is megjelenik.<sup>39</sup> *Paulus Diaconus* adatában<sup>40</sup> az utat nem ismerő Lopichist, ki az avarok elől menekül, *isteni rendelés folytán egy farkas vezeti, mely eltűnik, mihelyt Lopichis nyilat ráfogja.* Másik mondában<sup>41</sup> *Chlodvig kéri Istent, hogy a megáradt Viennen mufasson neki gázlót.* Ezt *csodálatos nagyságú szarvasünő* mutatja meg neki, hogy Alarich ellen vonulhasson. A *Nagy Károly személyéhez fűződő* mondákban a sereget a *Szentlélek* által küldött *szarvasünő* vezeti<sup>42</sup> vagy az *üldözött* frankok a Moin folyón úgy kelnek át, hogy *isteni irgalom folytán egy szarvasünő* mutat nekik *gázlót* s így érik el az „őhajtott tulsó partot.”<sup>43</sup> Ezekkel a többi monda is megegyezik abban, hogy a Girondeon s a Rajnán átkelni akaró seregnek *Isten akaratából szarvas* vagy *szarvasünő* mutatja meg a *másik partra vivő gázlót.*

A monda Nyugatra a népvándorlás útján s a görög népi hagyományok elterjedése folytán is eljuthatott. Az isteni akarat, a szarvasünő s a gázló ezekben is erősen kidomborodik, a topographia sem változott, a szarvasünő megjelenésének célja azonban feltűnően más: segítséget nyújt a tulsó parton lakók elpusztítására vagy módot nyújt az üldözötteknek az elmenekülésre. Az előbbivel a bizánci mondákban, az utóbbival a bibliai zsidó mondában találkoztunk.

<sup>33</sup> Id. m. 39. l. — <sup>34</sup> Sebestyén Gy.: A regösök. Budapest, 1902. 188—189. l. Ugyanaz: A magyar honfoglalás mondái. Budapest, 1904. I. 324—327. l. — <sup>35</sup> Id. ért. 290. l. — <sup>36</sup> Id. ért. Egy. Ph. Közl. 1914. évf. 336—338. l. — <sup>37</sup> Pschmidt a magyar krónika mondáját nem ismeri. — <sup>38</sup> Id. m. 39. — <sup>39</sup> Pschmidt: id. m. 39—44. l. — <sup>40</sup> Hist. Langob. IV. 37. — <sup>41</sup> Toursi Gergely. II. 37. (W. Giesebrecht. Berlin, 1851.) A szarvas nagyságára nézve l. Dirr: Kauk. Märchen. Jena, 1920. 26. l. — <sup>42</sup> G. Paris: Hist. poet. de Charlemagne. Paris, 1865. 360. l. — <sup>43</sup> MGH. SS. III. 860.

D) *A magyar monda.* A magyar krónikák<sup>44</sup> a húnkrónika nyomán csekély kivétellel szinte szóról-szóra egyetértének. Magog Evilat földjén feleségétől: Enee-től *Magor*-t és *Hunor*-t nemzette. A két fiú vadászat alkalmával *szarvasünőre* bukkan; ezt a meotys-i mocsarakba követik. Az állat azonban itt eltűnik előlük. Sokáig keresik, de nem találják. A mocsarakat bejárják s barmaik legeltetésére alkalmasnak találják. Hazatérnek s apjuk engedelmével minden holmijukkal együtt barmaik legeltetése végett állandó tartózkodásra a meotys-i mocsarakba költöznek. Meotys pedig . . . , melyet *egy gázló kivételével minden oldalról tenger vesz körül*, folyóban, legelőben, erdőben, halban, szárnyas és négy lábú állatokban *bövelkedik; nehéz oda bejutni s onnan kijönni*. Itt öt évig tartózkodnak. A hatodik évben a pusztán barangolásuk közben Belár<sup>45</sup> fiainak a kürt ünnepét ülő s táncoló feleségeire s leányaira akadnak, akik között *Dula, alán fejedelem két leánya* is ott volt. Ezeket elrabolják; egyiket Hunor, másikat Magor *veszi feleségül. Ezekről az asszonyoktól származik minden hún „vagy” minden magyar. Ezután* következik a híradás Scythia elfoglalásáról és elpusztításáról, de — *a szarvas újabb említése nélkül.*

A magyar krónika adata is genealógiai tudósítással kezdődik, melyben Jordanes-szel egyáltalában nem, Prokopios-szal annyiban egyezik, hogy a monda elején a húnok őseiként ez is egy testvérpárt: Utigur-t és Kutrigur-t említi. A bizánci történetírók szerint *hún vadászok* akadnak össze a szarvasünővel, még Prokopios-nál is, ki a testvérpárnak a nevét is ismeri. A magyar krónikában Hunor és Magor, a testvérpár a vadász. A magyar mondában arról nincs szó. amiről a bizánci kútfőkben ismételtelen szó esik: a húnok azon felfogásáról, mi a véleményük a mellettük elterülő vízről, van-e azon túl élet, stb., sem arról, ami a monda egyik fontos eleme s amit Prokopios és Jordanes is hangsúlyozottan említ, mely szerint abban, hogy a vadászok a túlsó partot megismerjék, *isteni akarat* működött közre. A magyar krónika azonban tud arról, hogy a testvérek az eltűnt szarvasünőt hiába keresték. A bizánci mondákban ennek nyoma sincs, még kevésbé annak, hogy a *szarvas keresők* később *leányokat találnak.*

A hún-krónika csak *e mondát követőleg* tud Scythia meghódításáról, de a szarvasünőnek, jóllehet Jordanes könyve járt a krónikás kezében, ebben már semmi szerepe sincs. *Thuróczi* krónikája az egyetlen, mely a szarvasünőhöz fűződő *kétféle* mondát: Hunor és Magor hon- és feleség-szerzéséről és a gótok leigázásáról szólót a mítikus állat említésével *egy- másután* lejegyzí. *Thuróczi* krónikája elsősorban arról értesít, hogy Hunor és Magor Nemroth-nak *elsőszülött fiai*. Ezt követi a hún-krónika szövege a szarvasmondáról.<sup>46</sup> A mocsaras vidék azonban az elszaporodott nemzetet nem tudja eltartani. A krónika így folytatja:<sup>47</sup> „Mondja pedig (t. i. Antho- ninus, flórenci érsek), hogy midőn a *himszarvas* nyomait (*vestigia cervi*) követő hún vadászok a meotisi mocsáron, melyet járhatatlannak vélték, átkeltek, Scythiát tüzetesen kikémlték, amit ott láttak, otthon hírül adták s a mocsarakon való átkelésre a húnokat tüzelték, akkor a húnok ezeknek a vadászoknak vezetése alatt a gótokat legyőzték s őket lakóhelyükről elűzték.”

*Thuróczi*, ki elődjeitől az eredetmondában a *cerva*-t átvette, ugyanígy vette át megnevezett forrásából: a flórenci érsektől, a *cervus*-t is; pedig, ha Jordanes munkáját ismerte volna, feltétlenül a régibb auctor szövegét

<sup>44</sup> *Kézainál* (Mátyás Fl.: Font. dom. II. 55–56. l.; *Marci Chr. de gestis Hungarorum*. Rec. Fr. Toldy. Ed. G. Emich. Pestini. MDCCCLXVII. IV–V. l. *Budai Chr.* (Podhradszky J. kiad. Budae 1838. 8–9. l.); *Chron. Dubnicense* (Mátyás Fl.: Font. dom. P. I. vol. III. 1884. Qu.-Eecl. c. 2., 5–6); *Chron. Posonienese* (Mátyás Fl.: Font. dom. vol. IV. c. 3., 3–4. l. — <sup>45</sup> A többi krónikában: *Bereka*. — <sup>46</sup> *Scrip- tores rerum Hungaricarum, etc. Pars. I. Tyrnaviae MDCCCLXV. 75–76. l.* — <sup>47</sup> U. o. 76. l.

fogadta volna el. Annak, hogy Thuróczi forrásában a *himszarvas* szerepel, oka abban rejlik, hogy a szarvasünőnek, mint mítikus állatnak, ősi szerepe és küldetése azon a területen, melyen Anthoninus vagy az élt, kitől Anthoninus a *cervus*-t átvette, a mondai tudatból teljesen kivesszett s helyébe nyomult a monda egy másik típus alakjából: a nyugateurópai keresztény legendákból a *Krisztussal* azonos *himszarvas* képzete. Az, hogy Anthoninus szövege végeredményben szintén Jordanes-re megy vissza, kétségtelen.<sup>48</sup>

Amennyiben a Bécsi Képes Krónika miniatúra Hunor és Magor vadászatanak illusztrálására olyan képet rajzolt, melyen egy fejedelmi öltözött férfi s egy mellette álló férfi (a fejedelmi alak kezében lándzsát tart, süvege pedig teljesen hasonló a „*primus capitaneus*“ süvegéhez)<sup>49</sup> két-két kopót tart a pórázon, hátuk megett pedig két főből álló férfikíséret áll, előttük szabad szépen szarvasünő halad, ennek jobb oldalán egy kis tó, azon túl pedig erdő terül el, megállapíthatjuk, hogy a kép a mondanak nem a krónikában levő szövege után készült. Ott csak két férfiről: Hunor-ról és Magor-ról van szó, kopókról és kíséretéről nincs említés. Ezekről csak a breton mondateület termékei tudnak, mint a *Guingamor*-, *Pwyll*-, *Manawyddan*-, a *Garin le Lohérain*- és az *Artus*-mondák.<sup>50</sup> A miniatör előtt tehát illusztrálás közben nem a szöveg tartalma lebegett, hanem olyan változaté, melyben az említett nyugateurópai irodalmi termékekhez hasonlóan a vadászó hős mellett férfikíséret s kopók szerepeltek. Bármikor vetették is papírra a hún-krónikának a Bécsi Képes Krónikába átvett szövegét, a XIV. század közepe, amikor a Bécsi Képes Krónika képei készültek, az az idő, amelyben a szarvasünő-mondát a középkori romantikus költészet breton területen élő művelői a kép által igazolt tartalommal tárgyalták. A miniatörnek ezeket a nyugateurópai változatokat ismernie kellett.

D) *Ugor eredetmondák*.<sup>51</sup> *Két pasztör vadász üzőbe vesz egy jávor-szarvast* (hím-e vagy ünő, nincs megmondva). Az egyik szárnyon repül, a másik gyalog megy az állat után. A szárnyas a szarvast messze vidéken lelövi, megnyúzza, háta faggyúját levágja, magához veszi s visszaindul. Jöttében leeresztett szárnyaival a *hóban barázdát von*. Szemközt találja a gyalogspasztört, kinek maradékfaggyúját átadja s tanácsot ad, merre keresse az állat húsát. A gyalogos a *havon húzott barázda nyomán* a szarvas húsát megtalálja, de nagyon messze talált menni, gyalog nem akar visszafordulni; a *földet halban s vadban bővelkedőnek találja*, örökre ott marad s elhagyott földjét teljesen elfelejti. *Tőle származik a pasztör-nemzetség*, mely az *Ob forrásvidékén lakik*.

Bármennyire eltorzult is ez a változat, a monda alapjellemé átcsillan rajta. A szarvastüző *két vadász*, ezeknek lakóhelyüktől a szarvas által messze csalogatása, az egyik vadásznak a szarvas elejtése helyén: megélhetést nyújtó területen való letelepedése s itt a nemzetség elszaporodása — mind a monda vonásai közé tartozik. A topográfia is lényegében azonos az eddigi mondákéval: a lakott helyet követi (a tenger helyett) a nagy havas mező, a gázlót a havon húzott barázda helyettesíti, mely a vadászt a nemzetség elszaporodására alkalmas helyhez vezet. A szarvas megölése feltétlenül romlásra vall. Elmosódott a szarvas alakja is, melyről nem tudni: hím-e vagy ünő. A monda, melyben az állat szempontjából a csodás elem s a feleségszerzés módja teljesen hiányzik, még a magyar szarvasmondához áll legközelebb.<sup>52</sup>

<sup>48</sup> Arra, hogy a húnok a mocsarat *járhatalannak* tartották, itt is hivatkozás történik, mint a bizánci írónál. — <sup>49</sup> L. Marci Chron. id. kiadásában a IV. és XX. lapokat követő facsimilét. — <sup>50</sup> Pschmidt: 73—119. l. — <sup>51</sup> Nyelvtud. Közl. 38. k. 313. l. (Pápay József: Északi ocstják nyelv tanulmányok. I. Szövegek. a) Obdorcsk vidékéről. 13.) — <sup>52</sup> Már Pápay J. észrevette. (Osztj. népk. gy. XXXII. l.)

Vogul változatát említi még *Munkácsi Bernát*.<sup>53</sup> Eszerint is két paszter üldöz egy jávorszarvast, mely eredeti lakóhelyüktől messze csalogatja őket, míg végül a szárnyas paszter leteríti. A rege egyes mozzanatai az égre rajzolódnak. Ott van a Jávorcsillag (Göncöl-szekere), a Tejút, a hullócsillagok s az Aquila hármasa. Ez véleményem szerint annak a mitológiai felfogásnak a kifejezése, mely szerint az égen minden úgy történik, mint a földön.

### III. Keresztény jellegű hagyományok.

A) *Az Eustachius-legenda és közeli rokonai.* A keresztény felfogás a szarvas-monda útján először az Eustachius-legenda által szólal meg.<sup>54</sup> Ez Kr. u. a 600. és a 650. évek között görög földön keletkezett. A legenda megőrizte az ősi vonást: Placidus vadászat alkalmával találkozik a mítikus állattal, melyet nem mer meglőni; ez a *himszarvas* agancsai között a sugárzó feszületet hordja, *Krisztusnak* mondja magát s Placidust *erdőn keresztül hegytetőre* csalja. A himszarvas magyarázatát az alexandriai iskola vallásos irata, az egyes állatok szimbolikus jelentését tartalmazó *Physiologus* adja meg.<sup>55</sup> A szarvasnak és kígyónak már az ókorban ismert ellenségeskedését a *Physiologus* (Kr. u. 140 előtt) *Krisztusra* és az *ördögre* vonatkoztatja. Ezt a jelképes hasonlatot átveszi Origenes s az utána következő egyházatyák is.<sup>56</sup> Ez a Krisztus-szimbólum az egyházi régészeti tárgyak tanúsága szerint igen népszerű lett: a karthagói lámpán szarvas-szimbólum látható, az achmim-panopolisi ábrázolásra a szarvas agancsán Krisztus-monogrammot hord.<sup>57</sup> A himszarvas tehát Krisztussal azonos, mint az ókori mondák szarvasünője Artémisz-szel. Az állat neve tehát attól függ, hogy a szarvas később férfi vagy nő alakját ölti-e magára. Az Eustachius-legenda közeli származékai a *Hubertus*,<sup>58</sup> a *Julianus Hospitator*-legenda<sup>59</sup> és a *Digenis*-ről szóló görög dal.<sup>60</sup> Ezen utóbbiban a himszarvas agancsain a keresztet, fején csillagot s két válla között a *Panagia*-t: Szűz Mária képét hordja. A szarvast Digenis leteríti, tettéért azonban meg kell halnia.

Ezek a mondák új típust jelentenek, amennyiben a mítikus állat a himszarvas, mely isteni küldetéséhez illő jelvényeket hord, isteni voltát felfedezi s a pogány vadászt a keresztény hitre téríti. Célja nem az istennővel való szerelmi egyesülés vagy a földi jólét, hanem a mennyci boldogság elérése a keresztény tanítás szerint. A topográfia is megváltozott: a föld, víz, boldogok hazája helyett az események színtere: erdő és hegytető. Amint látni fogjuk, a topográfia az eddigiektől idegen eschatologikus hatáshoz idomult.

B) *Alapító legendák és mondák.* Egy bizánci mondában<sup>61</sup> *Nikephoros* császár járhatatlan erdőben hatalmas szarvast üldöz, ezt egy később épített monostor oltára helyén leteríti. Vele a keletkezés ideje s a tartalom szempontjából is igen közletről rokon a *Szent Meinulf* legendája,<sup>62</sup> melyben a Krisztussal szintén azonos, igen nagytestű<sup>63</sup> himszarvas az alapítandó templom főoltárának helyét jelöli ki, a szarvasünők pedig a hagiographus szerint<sup>64</sup> azt jelentik, hogy a monostorban szűzek fognak egybeseregleni, kiknek pásztora Krisztus (a himszarvas) lesz. Meinulfnak a monostor

<sup>53</sup> Vogul népk. gy. II. k. 2. füz. 230. l. — <sup>54</sup> Vita c. 1., 2. skk. Acta SS. Sept. VI. 124. Id. Pschmidt: 45. l. — <sup>55</sup> U. o. 35. l.; Ethnographia: XXXIII. (1921.) 1—40. l. (Horváth S.: A Physiologus); Fr. Lauchert: Die Geschichte des Physiologus. Strassburg, 1889. — <sup>56</sup> Pschmidt: 35—36. l. — <sup>57</sup> Pschmidt: 36. l. — <sup>58</sup> Pschmidt: 48. l. — <sup>59</sup> U. o. 50. l. — <sup>60</sup> Schmiedt: Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder. Leipzig, 1877. 38. l. Köhler: Kl. Schr. I. 382. l. — <sup>61</sup> A Theophanes continuatus c. műből közli Moravcsik Gy. (Ethnographia. XXXII. [1926.] 146. l.) — <sup>62</sup> A. SS. Oct. III. 211. Id. Pschmidt: 52—53. l. — <sup>63</sup> Pschmidt: 54. l. Így a Chlodvig-mondában (l. előbb) és egy kaukázusi mesében. — <sup>64</sup> Pschmidt: 52. és 53. l. a jegyzetekben.

helyét imádság folytán Isten mutatja meg. A legenda e tekintetben a Chlodvig- és Nagy Károly-mondákkal rokon. Az agancsok között az „aranyból is fényesebben ragyogó” kereszt-szimbólum az Eustachius-legendából származik.<sup>65</sup> A Felix Valesius és Johannes de Matha legendájában<sup>66</sup> a hímszarvas megjelenésének célja a trinitárius-rend és a Cerfroy-kolostor alapítása. Nagy Károly<sup>67</sup> szintén hímszarvast üldöz, ennek nyomán az aacheni hőforrásokat felfedezi s egy éjjeli látomás parancsára Szűz Mária tiszteletére székesegyházat alapít. IV. Károly<sup>68</sup> ugyanilyen körülmények között bukkan a karlsbadi melegforrásokra. Hasonlóképpen keletkezik a *fécampi* (Ansegisus legendájában<sup>69</sup>), a *kremsmünsteri* apátságok<sup>70</sup> és a *bakonybéli monostor*, melynek helyét Szent Gellért-nek szintén hímszarvas mutatja meg.<sup>71</sup> A magyar földön keletkezett alapító mondák közül nevezetes az, mely a váci egyház alapításával kapcsolatban Szent Lászlóhoz fűződik.<sup>72</sup> Itt a vadászt két fejedelmi sarj helyettesíti, kiknek mindkettejéből király lett. A mitikus állat hímszarvas, mely Szent László magyarázata szerint *Isten angyala*, kinek célja a Boldogasszony székesegyháza helyének kijelölése. Amint ez megtörténik, a szarvas-angyal a vízbe ugrik s eltűnik. Géza a jelenségben égő gyertyákat hordó hímszarvast,<sup>73</sup> László szárnyas és fénylő tollakkal ékes angyalt lát s tisztában van a jelenés céljával is. László alakja ezzel a mondából erősen kidombozódik. A testvérpár szerepét csupán a történeti háttér magyarázza, a legenda valójában csak egy emberről akar szólni: Lászlóról. A mennyei fénynyel megjelenő szarvas az Eustachius-legendával való kapcsolatot mutatja, azzal a különbséggel, hogy a szarvas képében nem Krisztus, hanem angyal jelenik meg, a székesegyház alapításának célját pedig ugyanaz a tömeglélek vitte be az elbeszélésbe, mely kiváló férfiak (szentek, fejedelmek) hasonló cselekedeteit másutt is hasonló kedvvel fűzte a mitikus szarvasban megjelenő gondviseléshez vagy isteni követekhez. A legenda topográfiája csonka: csak a földről s a vízről (Dunáról) van szó; az utóbbi is csak arra való, hogy a szarvas beléugorjék s eltűnjék. A vízentúlról nincs szó; a szarvas célja a vizen innen valósul meg. A Nagyvárad alapításáról szóló mondában<sup>74</sup> a vadászó László királynak „valami jelenség” tanácsolja, hogy a „Köres mellett” a „Bódog-Asszonnak nagy monostort építene s környüle várást ültetne”. (A „jelenség”-en hímszarvast kell értenünk.) László a tanács szerint cselekedett. Barsvár alapításának mondájában<sup>75</sup> a Garam mellett lovagló Bors vezér üldözi, majd megöli az előre futó szarvast és olyan hegyeket pillant meg, melyeken várat építhet. Az *Érdycodex* egyik legendája szerint<sup>76</sup> a Tersona-szigetre száműzött keresztényeknek nincs vizük. Szent Kelemen előtt egy szép fehér bárány jobb lábával a földben ás. Ő is ásni kezd s vizet talál. Egy magyar népmondában<sup>77</sup> a honfoglaló magyarok aranyporos sertéjü vadkant<sup>78</sup> lőnek le, melynek nyomán egy *patakra* s ennek mentén *Abrudbánya* romjaira találnak. A monda eredetileg bizonyára Verespatak és Abrudbánya alapításáról szólott s a

<sup>65</sup> U. o. 54. l. — <sup>66</sup> U. o. 54—55. l. — <sup>67</sup> U. o. 55—56. l. — <sup>68</sup> *Pschmidt*: 58. l. A mondat a „Toldi szerelmé”-ben Arany J. is feldolgozta. — <sup>69</sup> *Pschmidt*: 58. l. — <sup>70</sup> *Zöhrer*: Österr. Sagen- und Märchenbuch. 3. Aufl. Wien u. Teschen. 53—55. l. — <sup>71</sup> *Leg. c. 9. Id. Sebestyén*: A regösök. Budapest, 1902. 191. l. — <sup>72</sup> Bécsi K. Krónika. Id. kiad. c. 59. LXXI—LXXII. l. — <sup>73</sup> A szentet Ida von Toggenburg legendájában is olyan hímszarvas vezeti, melynek agancsain gyertyák égnék. *Pschmidt*: 134. l. — <sup>74</sup> Heltai G. „Magyar Króniká”-jában. (Újabb nemz. könyvtár. 2. folyam, 183. l.) — <sup>75</sup> Anonymus. Cap. XXXIV. Ponyvairódműben: „Barsvár eredete vagy az üzöbévett szarvas”. 1 képpel. Budapest. Bucsánszky A. — <sup>76</sup> Nyelvelméletár. 5. k. 2. fele. 1876. 503. l. — <sup>77</sup> Népélet (Ethnographia) I—II. (XXXIV—XXXV.) évf. 1923—24. Szendrey Zs. ezt az adatot Nagy Miklós „Magyarország képekben” c. művének II. k. 10. l. idézi. — <sup>78</sup> Ó-angol mondában a disznóalakú szörny *ezüstsertéjü*. *Pschmidt*: 68. és 70. l. 6. j.

Tyolet-Perceval-féle irodalmi változatokhoz hasonlóan a *sárkányölő*-mesetípus anyagával keveredett. A vadkan vezető szerepe alárendelt, ezt inkább az aranypor (az aranyagancs racionalisztikus helyettesítője) képviseli, mely az aranyban gazdag patakot s az aranybányákkal körülvett Abrudbányát fedezteti fel. Egy középkori angol mondában<sup>79</sup> Glasteing egy *nyolclábú anyadisznó* után járhatatlan, mocsaras úton termékeny szigetre jut,<sup>80</sup> hol a disznó malacait szoptatni egy almafa alá telepszik. A monda e helyen egy régi egyházat emleget, melyben a hagyomány szerint *Artus királyt is eltemették*. Az anyadisznó szerepe itt ugyanaz, mint fentebb Fabius Pictor adatában. A topográfia (föld, mocsár, ezen át gázló, a mocsáron túl termékeny sziget) a legfőbb származású változatokéval tökéletesen azonos. Végül egy magyar genealógiai monda szerint<sup>81</sup> a tatárok elől menekülő IV. Béla, magyar királynak s kíséretének a „megáradt Sajón át egy szarvas mutatja meg a gázlót; ezt egy Draskóczy lelővi, kifogja s az éhes csapat eledelhez jut...” Ez a monda Nagy Károly menekülést tárgyaló nyugat-curópai mondáira emlékeztet, romlott változat, de a topográfia s az állat célja szempontjából becses adatokat tartalmaz.

Ezekben a mondákban a mítikus állat képében megjelenő gondviselés a lelkiüdvösségnek nemcsak legelső feltételeivel (a keresztség), hanem annak további biztosításával s emellett azzal is törődik, hogy a kiválasztott hős (népek) egészségének, biztonságának eszközeihez, sőt földi kincsekhez is hozzájuthasson. A topográfia nagyrészt az Eustachius-legenda nyomait követi (erdő, templomhely, vagy: erdő, hegy, folyó); a víz eleme alárendelt: a folyó vagy a szarvas eltűnését segíti elő vagy az építendő városok és várak mellett fut el, eschatologiai szerepe nincs; a víz túlsó partjáról sincs szó; a hősök mind a vizen innen — már e földön — érik el boldogságukat. A topográfia csak a *Draskóczy*-mondában bővül ki egy kevéssé s a *Glasteing*-mondában maradt fenn tökéletesen. Ezzel a keresztségű jellegű változatok közül csupán a *regős ének*, a *Júlia*-legenda és az *angyalbárányok*-ról szóló mesei hagyományok topográfiája egyezik meg.

C) *Genovéa-féle hagyományok*. *Szent Egved*-nek a Kr. u. 1000. év körül szerkesztett legendája szerint<sup>82</sup> a vadászó Flavius király és társasága *rendkívüli külsejű szarvasünőre* bukkan. Ez a szent barlangjába fut, kit tejével táplál. Egy vadász nyilat lő a barlangba, de a *szarvasünő helyett a szentet találja*. A király s a püspök a szentet felkeresik. Ehhez hasonló *Szent Prokopius* legendája,<sup>83</sup> azzal a különbséggel, hogy a herceg *hím-szarvas* üldöz, Prokopius nem sérül meg, de láttára a herceg *iját leereszti*. A szenttől *borrá vált vizet* kap, ebben „Isten újját” látja, meggyónik s a szent tanácsára kolostort épít, melyben ő lesz az apát. A borrá változott víz az „angyali vendégség” nyomait őrzi, mely keresztény megfelelője a monda változataiban egyebütt található pogány lakomának. A *nagylábú Berta* mondájában<sup>84</sup> *hím-szarvas*, a *Genovéa*-mondában<sup>85</sup> *szarvastehén* vezeti a férjet az elülődőzt feleséghez, kinek ártatlanságáról meggyőződik. Ezekben a változatokban a *szarvasünő*-monda keveredett a kecske által szoptatott Zeus mondájával. A *hím-szarvas* az Eustachius-féle legendákból való jövevény. A topográfia régi képe teljesen elmosódott.

D) *Júlia legendája*. A székely népköltésnek e kedves darabja<sup>86</sup> a legendák között egyedül áll. Nincs benne szó vadászról, üldözésről vagy kolostor-alapításról, de világosan elmondja, hogy az *égből a földre gyalog-*

<sup>79</sup> *Pschmidt*: 76. l. — <sup>80</sup> A mai Glastonbury. — <sup>81</sup> *Ethnographia*: XXXVII. (1926.) 30. l. Az adat Nagy Iván „Magyar nemesi családok” c. m. 389. l.-ről való. — <sup>82</sup> A. SS. Sept. 301. nr. 11. Id. *Pschmidt*: 59. l. *Érdy-codex* (Nyelvméltár, 5. k. 2. fele, 1876.) 295–296. l. — <sup>83</sup> *Pschmidt*: 59. l. — <sup>84</sup> U. o. 62. l. — <sup>85</sup> U. o. 62–63. l. — <sup>86</sup> Kriza J.: Vadrózsák. Kolozsvárt, 1863. 270. sz. Korondi változat. Hiányosabb sepsi-i vált. l. u. o. 318. sz. a.

ösvény vezet le, melyen „fodor fejér bárány“ alakjában, már jelvényeiről is megismerhetően (szarva között a *nap s hold*, homlokán *csillag*, „két szarvában“ két *arany perec*, két oldalán *égő gyertyák s „mennyi szőre szála, annyi csillag rajta“*) *Jézus Krisztus* jön le az *előre kiszemelt szűzhöz*, hogy az égbe vigye s a mennyei szűzek hiányos karát vele teljessé tegye. Júlia, a méhviasz „földön futó füstyc s ménybe ható langja“, meghal, de az égben újraéled s Jézus jegyese lesz, mint Magyarországi Szent Margit s annyi szent hajadon. Ez a felfogás megfelel a középkori vallásos s a népi felfogásnak is, s úgy tetszik, hogy a rokon változatok közül e felfogásnak az Eustachius-legendán kívül ez a XIX. század derekán túl még népi ajkón élő hagyomány a legköltőibb kifejezése. A székely legenda topográfiája az eddigiektől erősen eltérő képet mutat s csak az Eustachius-legendá topográfiájával rokon. Míg a többi hagyomány ugyanis a monda topográfikus elemeiről (föld, víz vagy tenger, sziget vagy túlsó part) egymás-melletti, tehát lapos világméretű tér elénk, itt a boldogok szigetével azonos „ég“ a föld felett van s a kettő között lévő, járhatatlan területet a lapos világméretű szereplő víz gázlójának analógiájára „gyalogösvény“ köti össze.<sup>87</sup> A *harangok húzatlanul való megszólalása* éppen úgy történik, mint a *Szent Elek* vagy *Amicus és Amelius*<sup>88</sup> legendájában, a *mennyei ajtónak nyitafatlanul való megnyílása* pedig, mint a lovagi mondák s az üldözött szarvasünő-mesék varázskastélyában s az angyalbárányok-mesecsalád kápolnájában. A Júlia-legendá szelleme és felfogása szerint az Eustachius-legendára vezethető vissza, az égből leereszkedő bárány indítéka szempontjából pedig a regös-énekekkel rokon.

\*

A Szent Kelemen- és a Júlia-legendában hímszarvas helyett bárány a mítikus állat. Ennek oka abban van, hogy Krisztusnak a bárány képében való ábrázolása már az V. században megkezdődött s amint az egyház terjeszkedésével az ó-testamentom tanulmányozása is jobban nekilendült, ez az ábrázolás ó-testamentomi előképre: a húsvéti bárányra is támaszkodhatott, melynek az egyház előtt mégis több hitele volt, mint a pogány eredetű hagyományok szarvasának.

Krisztus a fényes mennyországot, mint Artemis a „napsütötte“ nyugati szigeteket, elhagyja s hímszarvassá vagy báránnyá változik s így csalogatja maga után az embereket, hogy azok mennyországban üdvösségének részesei legyenek, a szűzeket pedig, mint „jegyeseit“ (a pogány felfogás visszhangja, mert az antik monda hősei is Artemis jegyesei) a mennyei karba viszi magával. A legendák ezen értelme kétségtelen, Pschmadtnak az a véleménye<sup>89</sup> tehát, hogy a bizánci mondában a Maeotison át vezető szarvasünő küldetésére a keresztény legendák *hímszarvasa* volt hatással, nem állhat meg, mert ennek az említett hagyományokban lévő tipikus különbségek merőben ellentmondanak. *Horváth Sándor*-nak az állítása pedig,<sup>90</sup> hogy a húnok vezető állata a *Megváltót* jelképező *hímszarvas* volt, „aki a húnok őseit a Maeotis ingoványaiból (jelképiesen: fertőzött, bűnös talajáról [!]) új hazába vezette“, a mondáknak nemcsak szellemével, hanem szövegével is ellenkezik s a fiziologizmus hatásának egyoldalú túlbecsüléséből ered. A haza- és feleségszerzés a legendák *hímszarvasának* szerepkörébe nem tartozik, a két mondatípus a két mítikus állat nemének különbségén kívül egymástól még sokban eltér.

<sup>87</sup> Az eschatologikus különbségekre nézve l. alább. — <sup>88</sup> *Tegethoff*: Franz. *Volksmärchen*. I. T. Jena, 1923. 130. l. — <sup>89</sup> *Id.* m. 39. l. — <sup>90</sup> Jelképek, szólás-módok egy ismeretlen forrása. *Magyar Nyelvőr*. 1921. 74. l.



## IV. Középkori lovagi mondák.

E költői feldolgozásokat, melyeknek virágkora a XII. és XIV. század közé esik, azok a rokon szellemű, de más összetételű tárgyak tették változatossá, melyek a szarvasünő-mondával már a népköltészetben összekeveredtek. Aszerint, amilyen mértékben érvényesült ez a kontaminációs anyag, e romantikus termékek is különféle csoportokra oszlanak.<sup>91</sup> A *vizi-tündér-csoportot* legfőképpen a *hattyúnő*-témával való keveredés jellemzi, bár más anyaggal is társul. A *lai de Graelent*-ben Graelent lovag erdőben *fehér szarvasünőt* üldöz; réten fürdő hölgyön, kinek ruháját elrabolja, erőszakot tesz. A hölgy kijelenti, hogy *ő mindezt előre látta* s tulajdonképpen *Graelentért jött a forráshoz*. Graelent a hölgy tilalma ellenére (Árgirus-motívum) viszonyukat elárulja, a tündér az udvarban megjelenik, de azonnal el is vágtat. *Tisztavízü folyóba lovagol, hova Graelent követi; ez alámerül; a tündér kimentí*. Graelent a tündérrel együtt annak országába érkezik, ahol még most is él. A *lai de Guingamor*-ban a lovag *fehér vadkant* üldöz; „veszedelmes folyón“ át pompás *márványpalotába ér*, hol senkit sem talál. Fürdő nő ruháját elrabolja. Ezzel Guingamor a palotában *szerelemben egyesül*. (A *lai* többi része a *halhatatlanságra vágó királyfi*-témához tartozik.) Johannes de Alta Silva *Dolopathos*-ában<sup>92</sup> fiatal nemes *fehér szarvasünőt* vesz úzóbe, melyet sötét erdőn át követ, de egy *mély völgyben*<sup>93</sup> szem elől veszti. Forrásnál fürdő leányt talál, kit *feleségül vesz*. A nő természetfeletti tulajdonságokkal bír. *Hans Sachs* egyik „meisterlied“-jében hasonló témát dolgoz fel.<sup>94</sup> Florenz lovag szép *hím-szarvasra* bukkan, cz *zöld réten eltűnik*, de rögtön *szép leány áll előtte*, ki elmondja, hogy *ő volt a szarvas*; anyja megátkozta, de Florenz *megválthatja*, akkor újra *emberi alakot ölt, felesége lesz* s mivel *király leánya, hatalomhoz, vagyonhoz s örömhöz juttatja*. Minden így is történik, de már az Árgirus-téma keretében. A „meisterlied“ bizonyára nyugati költői feldolgozás alapján készült. *Ercildoune*-i Tamást,<sup>95</sup> kit a tündérkirálynő a *földre visszaengedett*, *hím- és nőstényszarvas* erdőbe csalja, honnan többé nem tér vissza. *Nem halt meg; Tündérországbán él*. Egy XV. századbeli prózai regény hőse: *Ogier le Danois* tengeri útján hajótörést szenved, egyedül marad meg s a *tulsó parton gyémántpalotába* megy, hol *terített asztal mellett egy lóval együtt lakomázik*. Ez lakoma után a *hálóterembe hívja*. Másnap kint a *szép mezőn Morgana tündér* így köszönti: „Isten hozott *Avallon* kastélyába!“ s egy gyűrűvel *meg is ifjítja*. Ogier 200 év múlva visszatér a földre, innen a tündér visszaviszi s *többé nem látják*. A *Partonopeus-csoportot* jellemzi az állatról *visszapattanó nyíl* s a mezei *varázskastély* eleme. A *Gugemar*-mondában a lovag egy *agancsos szarvasünőt* megsebez, a nyíl azonban reá *visszapattan s megsebesíti*. Az állat *megjósolja*, hogy *csak az gyógyíthatja meg*, aki szerelméért nagy kínokat áll majd ki. A lovag a *tengeren egy hajóban*, melyen *élőlény nincs*, szép ágyba fekszik; a hajó egy ország fővárosa előtt köt ki; ennek *királynéja sebet gyógygítja*; ő a kivégzés elől a varázshajón elmenekül s a szerelmes királyné különféle kaland után *felesége lesz*. A *Monte Gargano*-legenda hasonló elemekből alakult. A *Partonopeus*-mondában<sup>97</sup> szintén szerepel a *varázshajó, varázskastély* s *Meliur*

<sup>91</sup> Az egyes költői termékek tartalmi kivonatait l. Pschmidt: 73–121. l. —

<sup>92</sup> Heinrich G. „Lohengrin“ c. ért. l. Egy. Ph. K. 1912. évf. 681–706. l. A *hattyúlovag* témája bizonyára irodalmi úton a magyar népmesék közé is eljutott. l. Pintér S.: *Palócmesék*. Losonc, 1891. 143–154. l. Mesé a *hattyú vitezze*ről. — <sup>93</sup> *Jahn*: *Volksm. aus Pommern und Rügen*. 55. sz. meséjében is a boldogság hazája *Tiefenthal*. — <sup>94</sup> *Bolte*—P.: *Anmerk.* II. 341–344. l. — <sup>95</sup> *Dönnigs*: *Altschottische und Altenglische Balladen*. München, 1822. — <sup>96</sup> *Dunlop*—*Liebrecht*: *Geschichte der Prosadichtungen*. Berlin, 1851. 141. l. — <sup>97</sup> *Tegethoff*: *Franz. Volksmärchen*. I. T. 1923. Jena, 23–29. l.

tündér a történeteket előre tudja. A Gibbon-mondában a szarvasünő a rálőtt nyílat szájába veszi, a hőst a tündérhez egy varázskendő röpti el. A „Friedrich von Schwaben“ c., XIV. századból való költeményben Fr. himszarvast üldöz, mely elárulja, hogy ő elvarázsolt királyleány. Az állat nyomán erdei várba ér, melyben senki sem látható, de az asztal meg van terítve. A leány nappal szarvas, éjjel ember s az állatvölégény- és a hattyúnő-témához tartozó indítékokon keresztül Fr. felesége lesz. A Perceval-monda szerint Caramadis lovagnak sebesvízü folyón kell átkelnie. Vadkan üldözése alkalmával éjjel egy nyitott kastélyba megy, melynek úrnője szerelmébe fogadja s visszatérése alkalmával a folyón „csodálatos híd“-at épít. A Torec-mondában a vadkant üző király fán ülő szép leányra bukkan, kit feleségül vesz. A Tyolet-csoportba tartozó feldolgozások a sárkányölő-mese anyagával kontaminálódtak.<sup>98</sup> A Tyolet-mondában T. előtt egy himszarvas „veszedelmes folyón“ átúszik, lovaggá változik s T.-t a lovagi intézményről felvilágosítja. Egy királyleány csak ahhoz megy feleségül, ki egy, hét oroszán által őrzött himszarvas fehér lábát levágja. A kopót a folyó veszedelmes szakaszán csak T. meri követni. A feladatnak eleget tesz, de a szarvaslábát egy lovag elrabolja tőle, őt is megsebesíti s a leány kezét követeli. Egy ösvéren ülő leány T.-t a „fekete hegy“-be viszi s meggyógyítja. A csalót leleplezik. T. a leányt feleségül kapja. Ezzel egyezik a Lancelot-kompiláció s mind a kettővel a kantártalan ösvér-mondája. Az utóbbiban a hőst egy kantártalan ösvér (a szarvasünő helyett) egy síkságra viszi, melyet széles folyó szel ketté, ezen át a tulsó partra egy keskeny palló vezet. Szerepel a varázskastély úrnője is, de a csaló alakja hiányzik.<sup>99</sup> A feldolgozások egy utolsó csoportjában a szarvas nem a jó, hanem a gonosz szellemmel azonos. Wolf Dietrich aranyagancsú szarvast üldöz, ezalatt feleségét Tresian elrabolja. Hasonló csellel rabol el Oswald egy leányt. Veronai Detrét hatalmas nagy himszarvas csalja ki a fürdőből, fekete ló (az ördög) terem előtte, mely elvágat vele. Örökre eltűnik s a hagyományok szerint elevenen jut a pokolba.<sup>100</sup> Angliai Vilmos elveszített feleségét egy szarvasüzés közben ismeri fel. Felesége figyelmezteti, hogy a szarvast egy kis folyón túl ne kövesse. Vilmost a folyón túl két ellenséges lovas elfogja. Ezek benne atyjukra ismernek.<sup>101</sup>

Az epikai anyag szerkezete valamennyi feldolgozásban a rokon népmesék szerkezetével egyezik. Ez igazolja, hogy a feldolgozók közvetlenül a népköltészetből merítettek. A szarvasünő-monda az Argirus- és a halhatatlanságra vágyó királyfi-mesetémák anyagával a bennük megőrzött eschatológia közössége miatt ezen termékekben is könnyen keveredhetett. A mitikus állat itt a tündérrel vagy a gonosz szellemmel azonos, sérthetetlen (a nyíl lepattan róla), a jövőt előre tudja s az elkövetkező események az ő céljához igazodnak. A hős sorsa is nagyjában ugyanaz, mint a monda más származékában: a tulsó parton lakomában, megifjodásban, a tündér szerelmében s örök életben van része vagy a gonosz hatalmába jut. A topográfia is jórészt az antik mondákéval egyezik: a lakott föld után tenger vagy „veszedelmes folyó“ következik, ezen át gázló vezet, melyet csak a tündér ismer, vagy híd és palló, melyet a tündér épít, vagy rak le, avagy a tündér természetfeletti, titkos irányítása folytán járó hajó, végül a tulsó

<sup>98</sup> Ennek oka Pschmidt szerint a lovagi gondolkodás. Id. m. 68—73., 103—105. és 110. l. — <sup>99</sup> A monda a többi feldolgozónál már nagyon megromlott. Ezeket helyszüke miatt nem tárgyalhatom. — <sup>100</sup> Felix Hemmerlin (15. sz.) adata, Pschmidt: 86—87. l. — <sup>101</sup> A gonosz szellemmel azonos szarvas mondáira nézve l. Pschmidt: 63—65., 86—87. és 119—121. l. Angliai V. mondájában a szarvas mind a két szerepben megjelenik. Összetétele rokon az Eustachius-legendáéval; a szarvasmondához ott is a Crescentia-monda társul.

part, hol a hős szép mezőre, palotára, avagy *Avalon szigetére*,<sup>102</sup> a kelta eschatológia boldog édenére talál. Ettől a topográfiától, mely lapos világképet ábrázol, eltér a *Torec*-monda, melyben a feleségnek való szép leány másféle eschatológikus hatás folytán *fán*, tehát a föld *felett* tartózkodik. A *Gibbon*-monda varázskendője a gázló helyébe lép. Az *agancsos szarvas-ünő* ritka kivételképpen a *Gugemor*-mondában még felbukkan. A himszarvasnak és vadkannak a szarvasünő szerepében való fellépése racionalisztikus beavatkozás eredménye. A monda Európa nyugatára valószínűleg a népvándorlás révén jutott el; nyugati változatokat ugyanis a népvándorlás első évszázadai előtt egyáltalában nem találunk.<sup>103</sup>

V. *A regös-énekek*.<sup>104</sup> Ezeknek indítékait és elemeit kissé részletesebben kell tárgyalnom; abban a rendben, amint jelentkeznek, hogy a regös-ének valódi értelmére ráakadhassunk. Már előre jelzem, hogy azok között fontos szerepe van a *lakoma* elemének, mellyel eddig a hősnek a túlsópartra jutása után találkoztunk (a *Partonopeus*-féle feldolgozásokban).

A változatok túlnyomó részében<sup>105</sup> arról van szó s a legtöbb változat azzal is kezdi, hogy a gazdát költögetik, mert *Isten*<sup>106</sup> száll a házára, egész sereg megy vele, ezek között szárnyas (néhány változatban: *örző*-)angyala is; de nemcsak ezekkel száll le, hanem „terített asztalával, teli poharával“, a gősfai és csősi változat szerint<sup>107</sup> „égő gyertyájával“, a *nova-vidékiben*<sup>108</sup> „sült kappanjával“ is és égi kíséretével *lakomához* ül.<sup>109</sup> Ezt követőleg az énekesek annak az óhajtatásuknak adnak kifejezést,<sup>110</sup> hogy bárcsak a templom az ő házuk,<sup>111</sup> az oltár asztaluk, a misemondó ruha abroszuk, Krisztus teste az ő kenyérük, vére az ő boruk, kelyhe pedig az ő poharuk lehetne,<sup>112</sup> vagy pedig megfordítva: a gazda (a „maguk“) háza templom,<sup>113</sup> asztala szent oltár, ruhája misemondó ruha, kenyere Krisztus teste, pohara szent kehely s a benne lévő bor Krisztus vére volna<sup>114</sup> s „az én regöméntem abba riézt véhetné“.<sup>115</sup> Ha Isten a „gazda“ házához száll, akkor a mennyei vendégségnek a templomba való helyezése nyilvánvalóan romlás s racionalisztikus keresztény felfogás eredménye, amint a változatoknak több, mint a fele is mutatja, melyek a vendégséget úgy képzelik el, hogy az a „gazda“ házában fog lefolyni. Erről tanuskodik a mitológia és a néphagyomány is, melyek szerint az istenség a földi embert meglátogatja, az megvendégeli s jószívűségéért vagy az életben, vagy a halál után jutalmat kap.<sup>116</sup> Legendszerű

<sup>102</sup> *A Lanval*- és az *Ogier*-mondában. Tegethoff: Franz. Volksm. I. T. Jena, 1923. 137–143. l. és Pschmadt: 75., 85. l. — <sup>103</sup> A középkori költői romantika kései hatásának nyomait mutatják a modern reklám-művészet egyes plakáttermékei is, melyeken *zöld mezőben futó fehér himszarvas* van ábrázolva. — <sup>104</sup> Az adatok, ha más forrást nem említek, dr. Sebestyén Gy. „Regösénekek. Budapest, 1902.“ c. művéből valók. — <sup>105</sup> A bajmoki változatban is. Magyar Nyelvőr. 1879. (VIII.) évf. 92. l. — <sup>106</sup> A szentbalázsi változatban: kis *Jézus*, a bánokszentgyörgyi-ben: *angyal*. — <sup>107</sup> Sebestyén: id. m. 105–106. és 136–139. l. — <sup>108</sup> U. o. 177–180. l. — <sup>109</sup> Az „égő gyertya“ a szarvas agancsairól került ide szövegromlás útján. — <sup>110</sup> A rempe-hollósi, gősfai, boldogfai, nova-vidéki, csonka-hegyhádi, szentliszlói, szentbalázsi, alsó- és felső-hahóti, zalaszentmihályi, csányi, sármelléki és galamboki változatokban. — <sup>111</sup> Rempe-hollósi, gősfai, boldogfai és sármelléki változatokban. — <sup>112</sup> Rempe-hollósi, gősfai, boldogfai, szentliszlói, csányi és sármelléki változatokban. — <sup>113</sup> Szentbalázsi változatban. — <sup>114</sup> Hegyhát-saáli, nova-vidéki, hegyhádi, szentbalázsi, alsó- és felsőhahóti, zalaszentmihályi és galamboki változatokban. — <sup>115</sup> Csonka-hegyhádi változatban. — <sup>116</sup> Ovidius: *Metam.* 8, 61. Grimm: *Deutsche Myth.* I. 280. és III. 99. A *Peri-Banu*-típusú meseváltozatokban: *M. N. Gyűjt.* XII. 189–201., *Magyar Nyelvőr:* 1887. 377–380. l., *Kálmány:* Hagy. II. 75–78. l., *Schullerus:* Rumänische Volksmärchen etc. Hermannstadt, 1906. 127–129. l.; *Sünénu:* Basm. rom. 261–262., 441–443. l.; *Bünker:* Schwänke: Sagen und Märchen etc. Leipzig, 1906. 113–116. l.; *Gonzenbach:* Sic. Märchen, Leipzig, 1870. II. k. 171–176. l.; *Hahn:* Griechische und albanische Märchen. Leipzig, 1864. I. 242–243. l.

mesékben Krisztus és kísérete is megjelenik a földi embereknel, kik vagy jószívűségből, vagy számításból megvendégelik.<sup>117</sup> Hogy a lakoma csakugyan nem a templomban, hanem a „gazda” házában ment végbe, *Heltai Gáspár* panaszkodása is igazolja, ki „a sok regélés”-sel kapcsolatos „sok duska ital” miatt tesz szemrehányást.<sup>118</sup> A lakoma pogány eredetű, s ha a regös-ének szent misének mutatja be, mely a keresztény hit szerint a legszentebb lakoma, melyben az ember Istennel egyesül, akkor ezt már keresztény hatásnak kell tekintenünk.<sup>119</sup> Ezek szerint tehát a regösök által felkeresett gazda a regös-énekben említett „gazdát” képviseli, mint ahogyan a regösök a földre szálló égi kíséret szerepét töltik be.

Az énekben most jön a csodás jelenet, mely a vendégségre készülők szeme előtt támad: a sebes folyóvízen túl, a zöld pázsiton feltűnik a ragyogó agancsú hímszarvas.

A víz elemét a regös-ének különféle változatokban tartotta fenn. A *búcsúi* változatban,<sup>120</sup> *aprósásos tóállásról*, valami sekély vízről van szó, melyben a víz s a tulsó part eleme a ki nem elégített értelem kívánságai szerint össze van vonva. A *dozmati* változat<sup>121</sup> elmondja, hogy „ékes nagy út keletkezik”, mellette halastóállás. Az útra vonatkozó értesítés régi vonást őriz, az azonban, hogy az út a tó mellett s nem *azon keresztül* vezet a földre, szintén romlás. A *surányi* változatban<sup>122</sup> a szarvas *kis patakban* fürdik, a *vámoscsaládi* változatban<sup>123</sup> „elinduló sebes folyóvíz”, a *hegyfalusiban*<sup>124</sup> „keletkező”, a *nemesládonyi*<sup>125</sup> és *újkéri*<sup>126</sup> változatban *sebes patak*, a *mesterházi* változatban<sup>127</sup> *keletkező nagy patak* partján történik a jelenés, a *pósfai* változat szerint<sup>128</sup> „elinduló sebes folyóvíz”, a *rádi*<sup>129</sup> szerint csak *folyóvíz* zöld pázsitot vesz körül. A víz rendkívüli jelenség, mely csodamódra támad. A változatok nagyobb része a víz tulsó partjáról éppen nem, vagy csak homályosan emlékezik meg, de két változat világosan megmondja, hogy a víz pázsitot vesz körül, tehát a vizen túl *sziget* van. A rokon adatok tanúsága szerint ez az eredetibb elem. A víz sebessége is régi vonást őriz, mely azt jelenti, hogy a rajta való átkelés nem könnyű feladat s csak a mitikus állatban rejlő felsőbb lény segítségével lehetséges.

(Vége következik.)

<sup>117</sup> *Kálmány*: Szeged u., 1881. I. 153. l., II. 144—145. l.; *Ethnographia*: 1910. 304—306. l. *Bolte-Polivka*: Anmerkungen. II. 210—229. l. — <sup>118</sup> A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus. *Kolozsvár*, 1552. ld. *Kriza*: *Vadrózsák*. 532. l. — <sup>119</sup> V. ö. *Sebestyén*: *A regösök*. Budapest, 1902. 46. l. — <sup>120</sup> *Sebestyén*: id. m. 30. l. — <sup>121</sup> Id. m. 42—44. l. — <sup>122</sup> U. o. 49—50. l. — <sup>123</sup> Id. U. o. 69—71. l. — <sup>124</sup> U. o. 65—67. l. — <sup>125</sup> U. o. 125—126. l. — <sup>126</sup> U. o. 122—123. l. — <sup>127</sup> U. o. 130—131. l. — <sup>128</sup> U. o. 62—63. l. — <sup>129</sup> 239—241. l.

# ERDÉLYI JÁNOS ÉS A NÉPKÖLTÉSZET.

## I.

### *A népköltészet fogalma Erdélyiig.*

„A népi elem“ — a költészetben — „először csak szeméten tengődött, mint a mesei táltos csikó, magára hagyva, ridegen, föl nem ösmerve; azután próbálták fölemelni s egyenjogúvá tenni a hintós fogattal: nem illett közéjük; végre jött a hamúpepelyke Petőfi, fölismerte, szólt hozzá, kapott is feleletet: Pegasus lett belőle.“ (Erdélyi János: „Pályák és pálmák“ 43. l.) De hogy költészetünk birodalmának két leghíresebb királyfiában éppen a népköltészetnek támadt: Petőfiben a „fanatikusa“, Arany Jánosban a „művésze“,<sup>1</sup> — hogy Pegasusuk szárnyalását nemcsak csodálta, de megértette és átérezte nemzetünk: a lelkek erre való előkészítésének munkásai között, legjelentősebb rész jut *Erdélyi Jánosnak*, akinek tevékenysége már ez egy ágban is nevezetes gazdagodást és emelkedést jelent egész szellemtörténetünk folyamatában.

Erdélyinek korszakos szereplőse, amint az természetes, szoros összefüggésben van korának mozgató eszméivel, közöttük elsősorban a *népiségről* táplált felfogással. Ez a felfogás viszont évszázados lassú fogalmi kialakulás eredményeként áll előttünk. Ugy érezzük, hogy ki nem térhetünk ma, egy lényegesen más szemmel néző korszakban az elől a kötelesség elől, hogy bevezetésül ezt a fogalmi kialakulást, ha röviden is, végig ne tekintsük, az utat, mely Erdélyiig elvezet, meg ne világítsuk. Talán nagyon is messze kezdjük; az ab ovo Ladae származtatás talán túlságos körülményesnek fog tetszeni; de maga a népiség, mint fogalom, még ma is annyira elmosódott valami a köztudatban, hogy tisztázása szinte megkívánja a gyökerekig való visszanyúlást s a fogalom történetének lelkiismeretes végignyomozását.

A *népiség*, mint külön fogalom a társadalmi elhelyezkedésben, mint egy önálló társas rétegnek jelentkezése a középkor befejeztével áll elő. Ugyan már régebben is fennállott a különbség a nemes (lovag) és a nem nemes (jobbágy) között, az eltérés azonban csak külső életviszonyokban mutatkozott; *lelkileg* a kettő évszázadokon át közös, homogén egység maradt: vagyis a középkor minden embere mentalitás tekintetében népi fokon állott. A megújulás időszaka (*renaissance*) kezdi lényegében is kettéválasztani a régi társadalmat „tanult“ és „nem tanult“ elemre. A humanizmus tömegeket lenéző gögje a szaktudósok köréből lassan átszüremlik és szétterjed az úri osztály rétegében, midőn az klasszikus tanulmányait a humanistáktól kapva, ú. n. művelt elemmé lesz. A lenézést megvetés és velejáró elnyomás követi s ez reakcióképpen parasztlázadásokat vált ki. A két heterogén réteg ekkor már szembekerül egymással s az ellentét áthidalhatatlanná lesz. Természetes, hogy a magasabb rend többé nem törődik az elmaradttal; élete, lelki tartalma nem érdekli; sötét korlátoltágnak nézi az időközben kifejezett „felvilágosodás korának“, „az ész egyeduralmának“ ridegségével. Innen van az, hogy a XVIII. századig ritka kivételt

<sup>1</sup> Erdélyi J. meghatározásai. („Pályák és Pálmák.“ Kisfaludy-Társaság kiadása. 1886. 50. l.)

a nép szellemi termékeivel való törődés. (Giambattista Basile 1627-i és Perrault 1697-i népmesei feldolgozásai.)

Az általános érdeklődés felébresztése más úton, kívülről, távol eső jelenségek felbukkanásával s az érdeklődésnek magukfelé fordításával indul meg. A XVIII. század egyre táguló, új ismeretekkel gazdagodó szellemi látóköre távol országok ismeretlen népei, újon felfedezett primitív törzsei iránt kezd érdeklődni. (Tengerészexpedíciók Cookig; irodalomban első visszhangjuk De Foe: *Robinson Crusoe*-ja, 1719.) Majd szeme elé tárul a távol Kelet csodás mesevilága. (Antoine Galland átültetésében: *Les mille et une nuits*. Páris, 1704.) Alig valamivel később az angol jellem nagy tisztelete és ragoszkodása hagyományai iránt kezdi régi költészetének emlékeit a kihalástól megmenteni és figyelme ezzel együtt önként átkerjed a régi népköltésnek lappangó, eddig elhanyagolt kincseire, Philipp Sidney a „*Defence of Poetry*”-ban figyelmeztet a „*Chavy Chase*”-ballada szépségeire, Addison nagysúlyú morális folyóirata, a „*Spectator*”, 1711-ben pedig már arra is, hogy ez elszórt kincseket érdemes volna összegyűjteni. Ily előzmények után jelenik meg 1760-ban Macpherson „*Fragments of ancient poetry*” c. gyűjteményével, melynek ugyan körülbelül csak egy negyedrészt teszi az eredeti régi népköltési termék, mégis óriású jelentőségű úgy önmagában, mint következményeiben. Ez és a nyomán keletkezett híres Ossziáni-per terjeszti mind szélesebb körben az érdeklődést s ad erős ösztönzést az első igazi nagy gyűjtőnek: *Percy*-nek. De még ő is bátortalanul, szinte bocsánatot kérve mer csak kopogtatni 1765-ben a „*Reliques of english poetry*”-val és előszavában bevallja, hogy a régiség és szépség kutatása vezette őt a népi költés darabjainak összeszedésére. Annak, hogy ez a munkássága korszakalkotó s vele új kincseshányát fedezett fel, maga sincs tudatában.<sup>2</sup>

Hasonló jelentőségű, de független e mozgalmaktól a nagy *rousseau*i gondolat: „vissza a természethez!”, mely ugyanebben az időben pattant ki Franciaországban és az emberi és faji sajátságoknak eredeti tiszta megnyilvánulását a primitív néplelkekben vélte feltalálni, amelyek a kultúra fertőzésétől mentek maradhattak. Rousseaut, a természetesnek rajongóját néha könnyekig megindították e távoli, ősellapotú népek együgyű románcai (e szó jelentése akkor még közös volt a daléval), anélkül, hogy meg tudta volna határozni, miben van e dalok bája. Tárgyukról megállapította, hogy rendszerint valami szerelmi, gyakran tragikus történet, stílusukról, hogy egyszerűsége által is megkapó, dallamukról, hogy a szavak jellemének megfelelő, minden mesterkélttség nélkülien kedves és természetes, falusi jellegük fősajátságá pedig nem izgató voltakban, hanem naiv keresetlenségükben van.<sup>3</sup> Rousseau hatása alatt hazájában a természetnek és népeinek, az exotikus, ismeretlen tájaknak egész irodalma támadt: Bernardin de Saint-Pierre „*Étude de la nature*”-je 1784-ben, s „*Paul et Virginie*”-je, majd Voltaire „*Candid*”-je és „*Zadig*”-ja, 1801-ben pedig Chateaubriand „*Atala*”-ja és „*René*”-je, mind e hatás jeleit viselik magukon.

Úgy e természetelmélet, mint az angol törekvések együttes hatással voltak Németországra, hol az első gyűjteményekben, még Herdernél is, litván és perui dalocskákat, spanyol románcokat stb. találunk, azon fel-

<sup>2</sup> Dr. Solymossy Sándor egyetemi előadásai nyomán. (1926. I. félv.)

<sup>3</sup> „Le sujet est pour l'ordinaire quelque histoire amoureuse et souvent tragique. Comme la romance doit être écrite d'un styl simple, touchant, ... l'air doit répondre au caractère des paroles; ... rien de maniéré, une mélodie douce, naturelle, champêtre, ... Il n'est pas nécessaire que le chant soit piquant, il suffit qu'il soit naïf... Quelquefois on se trouve attendri jusque aux larmes sans pouvoire dire où est le charme qui a produit cet effet.” *Dictionnaire de Musique*. Bruxelles. 1704. (Tome II. 166. l.)

fogásnak megfelelően, hogy mindaz, ami a természeti népek (grönlandi, lapp, skót stb.) ajkán él, tekinthető főleg igazi népköltészetnek. Az európai föld néperől egyelőre egyáltalán nincs szó; a XVII. század német költője öntudatos göggel nézi még le a népet, mint csöcseléket („Pöfel“). A XVIII. századé kezdi csak meglátni a néplélekből fakadó értékeket. Lessing 1759-ben, 33. irodalmi levelében két litván dalt közöl és már ekkor rousseai lelkesültséggel magasztalja bájos egyszerűségüket. Az angol előmunkálatokra Hagedorn „Oden u. Liedern“ 1747-i kiadásának előszavában mutat rá, majd Rudolph Erich Raspe egyenesen Percyre hivatkozva, hangoztatja 1765-ben annak szükségességét, hogy angol példára a régi német dalok is gyűjtessenek össze. Ő is, mint utána többen, utánozni akarta ezt a költészetet, mert csakhamar általánossá lett a felfogás, hogy népdalokat minden különösebb tanulmány nélkül, pusztá utána csinálással, művelt költő is készíthet (l. Gleim dalgűjteményét: „Lieder für das Volk“). A népi és műköltészet fogalmának lényeges különbözőségére először Herder eszmél, aki már nemcsak azt mondja, hogy a vad népeknek is van költészet, hanem hozzáfűzi, hogy ez egész más, sőt *jobb*, mint a hivatásos költőké; azért oly természetes és őszinte, mert a természetben, a népnél keletkezett.<sup>4</sup> Ugyancsak ő törekszik tisztázni a *nép* fogalmát is, amely nem a legkülönbözőbb elemekből alkalmoszerűen összevagdított csöcselék (*Pöbel*) többé, hanem történelmileg kifejlődött, állandó összetartozó tömegegység (*Volk*); így beszélhet ő már 1773-ban Osszián-tanulmányában *népdalokról* („*Volkslieder*“ első alkalmazása) az oly soká használatos parasztdalok (Bauernlieder) helyett, mely elnevezést nálunk is ő utána alkalmazták, éppúgy, mint a pór-dalok, köznépi dalok, közénekeket. A nép költőjének, Herder szerint, nem kell okvetlenül e tömegből származnia; mert népköltő lesz szerinte nemcsak a „természeti“ ember és a paraszt a maga primitívségében, hanem a művelt költő is, ha műve tartalom, forma és elterjedtség dolgában megfelel a népi költés követelményeinek.<sup>5</sup> Így került bele a „*Stimmen der Völker*“ közé Morhof „*Schlachtgesang*“ c. költeménye és Goethe „*Heidenröslein*“ c. kis dala, mint a népi költés példája, melyről tudja, hogy nem népdalok, sőt talán sohasem is lesznek azokká.<sup>6</sup> Teljes határozottsággal még benne sem alakult ki a népköltészet különválasztása minden más költészet-től, de ő az első között van, akik felismerik a szeméten tengődő csikóban azt a táltost, amelynek varázserejéhez folyamodhat minden nemzet, valahányszor költészetének zsidbadó creje új lendítést igényel. Ezért hibáztatja, hogy nem érdeklődnek eléggé hazájában a nép dalai iránt, pedig ha ezek a különböző vidékekről összegyűlnének, Németország is produkálhatna e téren annyit, mint Anglia (t. i. Percy). Kézbe kellene venni az ügyet és megmutatni a nemzetnek, hogy mi az ő lénye és mi nem, hogyan érzett és gondolkozott ő a multban, vagy hogy érez és gondolkozik ma.<sup>7</sup>

Itt találkozik gyökerében Herder és Erdélyi János felfogása, aki mintegy életének vezérfonalaként vallja, hogy „*nemzetének* lehető *kitudása* volt a cél, melyért a népi dolgokat útjába ejtette“.<sup>8</sup> Hogyan találkozott össze

<sup>4</sup> V. ö. Paul Levy: „*Geschichte des Begriffes Volkslied*. Berlin, 1911. (30. l.)

<sup>5</sup> „*Zum Volkssänger gehört nicht, dass er aus dem Pöbel sein muss, oder für den Pöbel singt; so wenig es die edelste Dichtung beschimpft, dass sie im Munde des Volkes tönet. Volk heisst nicht Pöbel.*“ (Herder: „*Stimmen der Völker in Liedern.*“ Verlag v. Otto Hendel. Halle. Vorrede der Volkslieder. 69. l.)

<sup>6</sup> „*Vorrede der Volkslieder.*“ Ugyanott.

<sup>7</sup> „*Legt also Hand an, meine Brüder, und zeigt unsrer Nation, was sie ist und nicht ist, wie sie dachte und fühlte, oder wie sie denkt und fühlt.*“ („*Stimmen der Völker in Liedern*“ id. kiad. „*Ähnlichkeit der mittlern englischen und deutschen Dichtkunst.*“ 56. l.)

<sup>8</sup> „*Magyar közmondások könyve.*“ Pest, 1851. (460. l.)



a magyar szellem részint Percy, részint Herder nézeteivel, erről szó lesz alább. Most csak annyit, hogy amíg Percy a régiségek iránti érdeklődés, Rousseaut a kultúrából való kiábrándulás, Herdert az esztétikai regenerálódásra való vágy vezette, addig Erdélyi Jánost, aki származása és egyéniségénél fogva a köznépnek volt hű fia, ide vonta lángoló fajszeretete is. A köznépet, melynek lelke rokon volt az övével, azért akarta elsősorban költői kincsei által kellő jelentőségre emelni, mert meggyőződése volt, hogy: „Mikor az iskolátlan népet költészete után becsüljük, annyit tesz, hogy polgárilag is fogjuk, mert a kettő együtt jár”.<sup>9</sup> E gondolatban találkozunk népünk legnagyobb költőjével: Petőfivel, aki a „Toldi” megjelenésekor így ír a szerzőnek: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában uralkodjék, s ez a század feladata”.<sup>10</sup>

A magyar irodalomnak majdnem minden korszakában fajfenntartó jellege volt. A XVIII. században felébred a nemzet történeti eszmélkedése, az érdeklődés a múlt adatai iránt, megindul az irodalomtörténeti kutatás (Czwittinger és mások), mely a faji és művelődési hagyományok megmentését célozza. Ehhez járul a nemzeti nyelvhez való felújuló ragaszkodás az uralkodó hatalom németesítő törekvésével szemben, vele a latin nyelv is kezd lassan kiszorulni az irodalomból, ám hogy ez a nyelv felfrissítésre szorul, azt mindenki érezte.

Itt van a csira, melyből később a népköltészetnek olyan hatalmas fája terebélyesedik. Faludi volt az, aki nyelvét és stílusát művészi öntudattal támasztotta Pázmányra és a népre, őt ragadja meg az a régi énekműfaj, mely Balassi óta lassan fejlődik és Amadéval kezd esztétikai értelemben is dal lenni. Ezeket a hagyományokat ápolja részint báró Orczy Lőrinc („Beszéd. A szegény paraszt néphez” 1756, „Bugaczi csárda”), majd az ú. n. magyar iskola. Dugonics nyelvében annyira magyar akar lenni, hogy már sokszor keresett, de még inkább pórias lesz, Gvadányi megteremti a parlagi falusi nótárius alakját, de az Arany János által „öntudatlan népieség” korának nevezett lírai áramlatnak Adaméval vége szakad és következik egy kor, melyben költőinket a tudatossággal együtt talán bizonyos kényszerűség és kuriózumok keresése vezette.<sup>11</sup>

Miután a talaj ilyenformán lassankint elő volt készítve, elhangzik nálunk is az *első felszólítás a gyűjtésre*: 1782-ben Ráth Mátyás „Magyar Hirmondó” c. lapjának 5. „levelében”, magának a szerkesztőnek tollából, aki hivatkozik az ánglius, francia, olasz példákra, különösen pedig a német „Volksliederre”, — tehát tud a herderi munkáról, — szükségesnek tartja, hogy mi magyarok is „azont cselekedjünk”, mert tőlünk is csak köszönetet és segédelmet érdemlenc az, aki: „*a jelesebb Magyar verseket, valamelyek imitt-amott találtnak öszeveszedné és egy rakásban rendesen kiadná?*” Ezután átadja a szót a Bécsben élő magyar hazafinak (aki a készítendő munka címének említéséből ítélve nem más, mint Révai), ki „*nemzetéhez és hazája nyelvéhez való buzgó szeretettel viseltetvén, arra reá adta magát, hogy ezt minél hamarább véghez vigye.*” Ő maga így szól: Bizonyos lévén abban, hogy nem nyercem vissza költségemet, csakugyan mégis hazám szeretetétől viseltetvén reá szántam pénzemet, hogy én is részemről valamennyire felingereljem a hazafiakat *anyanyelveknek* mind nagyobb becsülésére, mind pedig gondosabb műveltetésére:” mert „Vajjon aki csak valamit lát nem veszi-e észre, micsoda kincsek vagynak elrejtve avagy csak azokban az énekekben is, melyeket *vig asztalaiknál* mondanak

<sup>9</sup> „Népdalok és mondák.” A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk. és kiad. Erdélyi J. 3 köt. (II. köt. 392. l.)

<sup>10</sup> Arany János „Összes munkái”. (Franklin kiad. 1900. XIV. köt. 51. l.)

<sup>11</sup> Dr. Horváth János professzor úr egyetemi előadásai után. (1926—27. tanév II. felében.)

anya nyelvekben gyönyörködő édes miénk?“ „Én ugyan vigasztalással olvasgatom gyűjteményemet és olyan kincsekhez is férkezvén, melyeket nem sokan láthattak még, azt végeztem magamban, hogy ne csak magam leljem azokban kedvemet, hanem közre bocsássam.“ „Azonban érzem, hogy én egy magam teljes gyűjteményeket nem bírom az efféléknek, és bizonyos vagyok abban, hogy szerzte széjjel mind a két hazában még az enyémnél sokkal több ilyen ritkaságok vagynak elrejtve: kívántam megkérni az urakat, valakik szerencsések azokat bírni: hogy ezt az egybe-gyűjtést ők is előbbsegítvén Hazájokhoz mutatnák azzal szereteteket, és hozzám küldögetnék.“ Figyelme kiterjed mindenre: „Arra is kérem szeretettel, hogy az apróságokat is, helyvel közszel béiktatott kis verseket más könyvekből kiirogatván, sőt a közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekeket is, egy szóval: valami csak vers a könyvekben, a hagyományokban; mind azt elküldeni ne terheltesse.“ „A közénekekben pedig, melyeket az egész hazából együvé küldendenek, a különb-különb vidékekben lakóknak különbözö szó ejtéseket, természet indulatokat gyönyörködve csudálhatjuk.“

Amint e felszólításból látható, Révayt is elsősorban a nyelvi szempont vezette inkább, mint a népies iránti kizárólagos érdeklődés. Amire ő gondol, az egy elegyes versgyűjtemény, melyben régi és népi énekek nem választatnak el egymástól szigorúan. Közelebb áll ebben Révay az első angol, mint a herderi nézetekhez.

Révay felszólításának, bármilyen lelkes, önzetlen hazafiúi buzgalomból fakadó volt is, látható eredménye nem volt, de lelkihatásának kellett lenni, mert a korabeli gyűjtések mind az ő szellemét tükrözik. Példa rá a váci *Énekes Gyűjtemény*, melynek első darabja, Erdélyi János szerint, 1799-ben jöhetett ki.<sup>12</sup> Sebestyén Gyulának (*Ethnographia*. XXIV. évf. 1913. 104—114. l.) sikerült e gyűjteményt felkutatni és megállapítani, hogy két darabból áll, az első tényleg ez évben jelenhetett meg, a második pedig 1801-ben, az egész gyűjtemény Erdélyitől is ismert és használt második kiadásának teljes címe: „Énekes Gyűjtemény. Első darab. Vátzon. Máramarossy Gottlieb Antal költségével. 1803.“ Ennek előszava emlékezik meg az első kiadás idejéről, amelynek Második Darabjából vette tartalmát és kibővítette az Első Darabból vett húsz verssel. A váci „Énekes Gyűjtemény“ előszava tele van lelkesedéssel a magyar nyelv iránt, ennek felvirágoztatása érdekében készült a gyűjtemény, bebizonyítandó, hogy nyelvünk a vers írásra, de főleg „a' Dallokra“ mily kiválóan alkalmas; felsorolja legjelesebb költőink verseit és a „Hazánk minden részén előforduló Énekes Dallokat, mellyekben sokszor annyi elmésség, érzékenység és természeti eleven kifejtések találtak, hogy Horátzius Énekes Dallaival az elsőségről minden magunknakvaló hízelkedés nélkül vetélkednek.“ Ezeket az „Ékességeket“ akarja a kiadó megmenteni az enyészettől. Megemlíti, hogy hoz olyanokat is, melyek már más könyvekben is megjelentek, de nem általánosan ismertek, a dalok tárgya részben komoly, részben tréfás vagy szerelmi, amely utóbbiakhoz még felvilágosító magyarázatot is fűz, mintegy védőbeszédül az annyi időn át üldözött virágénekek mellett. Az előszó végén pedig, épp úgy, mint Révay, a hazafiakhoz fordul, hogy további munkálataikhoz kikérje közreműködésüket, mert: „úgy intéztük fáradságunkat, hogy ez lenne első Darabja a' Magyar Énekek' Gyűjteményének, mellyet azután folytatni lehetne, ha nyelvünk' ditsősségét előmozdítani kívánó Hazánkiai a' kezeknél lévő, vagy lakhelyek-béli jobb ízlésű Énekeket Vátzra a' Könyv-nyomtató Gottlieb Antal Urhoz által küldeni nem fognak terhelteni.“ Azonban úgy látszik ez a felhívás is

<sup>12</sup> „Népdalok és Mondák.“ I. köt. Előszó. (IV. l.)

olyan meddő maradt, mint Révayé, mert a tervbe vett második darab sohasem jelent meg és csak húsz év múlva nyomatták újra az első kiadás második darabját immár harmadszor, de most az eredetihez teljesen ragaszkodva, úgy hogy a betoldások, sőt az 1803-i kiadás előszava is elmaradtak, ami népköltészeti szempontból igen sajnálatos. Új címe lett: „Énekes Gyűjtemény. Öszve-szedegettetett ártatlan multságára az érzékeny szíveknek kedvéért“ és kiadatott 1823-ban Vátzon. Sebestyén Gyula szerint: „Ha most a három kiadást egymással összehasonlítjuk, pontosan megállapítható, hogy a váci nyomda legsikerültebb termelése az Énekes Gyűjtemény 1799-es Első Darabja volt.“ (U. ott: 107. l.) Ebben t. i. sok népi és félnépi eredetű énekszöveg van, de az ezt két év múlva követő Második Darabban már alig 2—3 és így természetesen az ennek szövegét hűen átvevő 1823-as kiadásban is csak ennyi található.<sup>13</sup> Különben az egész gyűjtemény inkább irodalmi jellegű anthologia, mely régi és új verseket vegyesen tartalmaz, főleg Faludi és Csokonai szerzeményeit és kevés olyat, melyet a nép ajkáról közvetlenül jegyezhettek le. Egyetlen irányadó közös szempont az énekelhetőség. Mindannak ellenére, hogy a váci Énekes Gyűjtemény csak szórványosan és más énekekkel keverten tartalmaz népi és félnépi dalokat, mégis mint népköltészetünk első nyomtatott forrása, igen jelentős adalék.

Ilyen elegyes szellemű Pálóczi Horváth Adám gyűjtése is, melyet 1813 táján ő maga írt össze: „Ő és új, mintegy ötödfélszáz énekek, ki magam csinálománya, ki másé.“<sup>14</sup> melyben 450 ének foglalatik, dallamokkal, köztük még a kuruc időknél korábbiak is, mint pl. „Mint sír a fejr hatyú“, melynek szövege 1613-ból, dallama még előbből való; (1572.)<sup>15</sup> azután kuruc-korbeliek, sok külföldi és hazai vonatkozású történeti ének, egyházi ének, bordal, tréfás dal stb. Tartalmaz oly nótákat, melyeket ő még gyermekkorában halhatott és emlékezetből vett be később gyűjteményébe, ilyen az 1741-ből való insurrectionális nóta, a napoleoni háborúkra vonatkozó sok ének és népdalok úgy régiek, mint korabeliek, mert ezeket valóságos szenvedéllyel gyűjtötte. Valahol csak egy előtte ismeretlen dalt hallott, akár dcákos ember, akár a parasztnép ajkán, azonnal lejegyezte szövegét, dallamát. Előbbivel összefüggő és ahhoz hasonló másik gyűjteménye az 1814 körül összeírt „Magyar Arion“. Milyen célok vezették P. Horváth Adámot ezirányú munkásságában? 1. „Az a tárgya az én Énekimnek, hogy a Magyar nyelvnek más minden nyelvek felett alkalmas voltát a Lantos verselésre megmutassák“, („Magyar Arion“ Előszó. XII. l.) s példát adjanak a „Magyar Lantos Poësisnek.“ 2. Közös szempont a váci gyűjtemény: nyelv: az énekelhetőség, ami azonban nála már uralkodó szemponttá válik, annál is inkább, mert neki, Kazinczy szavával élve: „elementuma“ volt a dalolás; a magyar muzsika és magyar nóta iránti határtalan lelkesedés át-meg át-hatotta egész egyéniségét és büszkén vallja, hogy: „a Muzsika, vagy Muzsikálás hozzá illő foglalatosság mind a leghatalmasabb, mind a legbölesebb emberhez.“ (U. ott: IX. l., különben kitünő hegedűs is volt.) Ezért gyűjteménye elsősorban a magyar zene történetében bír fontossággal „A XVIII. sz. népdalát más forrásból, mint az ő gyűjteménye, nem igen tanulmányozhatjuk, az akkori közönség, ha művelte is a zenét, vagy dalt, az idegent művelte, a magyar népdalt sohasem.“ (Fabó B. id. m.

<sup>13</sup> Valószínűleg az első kiadásra céloz Kulcsár István is, midőn a „Hazai és külföldi Tudósítások“ 1811. II. félév 11. számában a köznépi dalok összegyűjtésére buzdítva, megjegyzi, hogy: „Ezt már elkezdette a Vácson készült Énekes Gyűjtemény: de ennek is csak két tsonója jött ki.“

<sup>14</sup> Kézirat a Magy. Tud. Akadémia könyvtárában.

<sup>15</sup> Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése. Akadémia kiad. 1908. (147. l.)

157. l.) 3. P. Horváthnál igen erősen kidomborodik a régi énekek szenvedélyes kutatása, ebben már valóságos műgyűjtő külön volt, aki meg is mondja a „Magyar Arion“ említett előszavában: „Tudnivaló, és sokaknál egész a' neheztelésig tudva van, hogy én a' réginek nagy becsülője vagyok. Itt is megvallom, hogy egy olyan régi kurta darabnak, mint Patyolat a' kuruc, vagy Fut az Oláh hegyoldalon, vagy Arokszállásnál volt nagy veszedelem, kárabbnak tartom örök elveszését, mint a hódoltató Táborból egy hatvan fontos ágyúnak.“ Természetes, hogy aki ennyire át volt hatva nemzete zenéjének és költészetének szeretetétől: maga is írt dalokat, még pedig néha erős népies ízzel, amiért Galamb Sándor őt nevezi „első költőnek, ki öntudatosan alkalmazza a népies hangot“, hisz „népies irányát már egyénisége is magyarázza. Jókedvű, régi fajta nemesember, tréfás, a világtól kicsit elmaradt, folyvást danoló kuruc.“<sup>16</sup> Mintája azonban még sem az igazi népdal, hanem a Faludi-féle magyaros ritmusú ének, sőt tovább megy ennél, mikor „a vers törvényeit a zene törvényeiben keresi; lelkében a magyar ütem fogalma már a tudatosság színvonalára kezdett emelkedni.“<sup>17</sup> Egyesíti a magyar dalt a magyaros dallammal, minden idegent gyűlölő és megvető szenvedéllyel rójja meg az örökösen görög-latin versmértekeket követő magyar költőket.<sup>18</sup> Régi daltöredékeinket néha oly tökéletesen sikerült neki saját toldásával kiegészíteni, hogy pl. az: „Amott kerekedik egy fekete felhő“ kezdetű dalnak mind a négy versszakát közli Thaly a Vitézi énekek között, holott a második kettő már P. Horváth szerzeménye, (ezeknek kezdetét u. i. kéziratában mindig meg is csillagozta.) „Telekes bocskor gyöngyös kaptzá“nak pedig, melyet az „Adalékok“-ban Thaly kurucdalnak vesz, csak első sora régi, a többi Horváth A. saját beismerése szerint, (Magy. Arionban) tőle van hozzá toldva. „Ha néha ilyen sikeres is a továbbköltés, kárhóztatandó akkor, midőn esetleg a sokkal értékesebb régi szöveg elhagyása árán történik. P. Horváth Ádámnak maga szerzette dalaival többnyire nincs magasabb és komolyabb célja, mint vig cimborákat poharazgatás közben elszórakoztatni, a népies kifejezésekkel és motívumokkal inkább csak valami különlegességet adni és mulattatni akar, ezért nem állja az ilyeneket néha durva szókimondásban keresni. De megbecsülhetetlen értékű munkát végzett gyűjtésével, amely tényleg sok olyan régi kincsünket mentette meg irodalmunknak, főleg népköltésünknek, melyet más alig őrzött volna meg; s magyaros stílusú dalaival inkább ösztönszerűleg, mint világos tudattal, az elsők egyike lesz, kik előtt a népköltészet mesebeli táltosmivolta kezd már derengeni.

A magyar népiesség előfutárjai közül úgy egyéniség, mint életkörülmények és részben irodalmi munkásság tekintetében Pálóczi Horváthhoz leközelebb Csokonai áll. Ő benne is megvolt az a bizonyos könnyed világszemlélet, amit hányatott élete minden viszontagsága között is meg tudott őrizni: szeret mulatni, rajong a magyar táncért, a magyar zenéért, különösen Lavotta zenéjéért, amelyet minden idegennél többre becsül: „Talán annyiban jó, hogy a régi Görög és Római Kóták elvesztek, mivel a Muzsikát is Görög Verbunkra és Római Minétre vévén, most már barbarusoknak kiáltanának bennünket, ha Lavotta úrnak Magyarjait kedvellenők.“ (Fabó idézi, id. m. Jegyzet. 278—79. l.) Tolnai Vilmos kimutatta, „hogy Csokonai verselméletére legnagyobb befolyással Horváth Ádám volt, aki-

<sup>16</sup> „A magyar népdal hatása műköltészetünkre, Pálóczi Horváth Ádámtól Petőfiig.“ 1907. (12. l.)

<sup>17</sup> Garda Samu: P. Horváth A. élete. 1890. Nagyenyed. (169. l.)

<sup>18</sup> Azt kérdezi tőlük: „Mi áll ellent, hogy Nemzeti Nótáinkra, vagy Pásztori Dalhangjainkra alkalmaztassuk lantos verseinket? ... ezeknek az itthoniaknak nagyobb igaza van versszerző tehetségünkhöz, mert amazok nem tulajdonunk.“ „Magyar Arion“

vel nemcsak levélben, de személyesen is érintkezett<sup>19</sup> tőle vette át „a verselés szoros kapcsolatát a zenével, sőt ő a verselést egyenesen a zene lezármazottjának tekinti. (U. ott: 22. l.) Ez a zeneszeretet viszi őt is, mint Horváthot a népdal felé. Már első drámai kísérletében a „Tempefőiben“ közöl népdalt, majd „Karnyóné“ban is; ezeket valószínűleg a nép ajkáról vette. Ősi magyar nyelvünket szerinte az együgyű nép jobban meg tudta őrizni a maga eredetiségében, mint „a gyarló fordítók, kik nem az idegen nyelvet a mienkre, hanem a mienket akarták amannak kaptájára szorítani.“<sup>20</sup>

Azt tanácsolja író társainak, hogy az előttük már többnyire ismeretlen sok jó magyar régi szót itt keressék: „Magyarjaim! literátorok! ne csak a külföldi írókat olvassátok, hanem keressétek fel a rabotázó együgyű magyart az ő erdeiben és az ő scytha pusztáiban, hagyjátok föl a gyarló énekeskönyveket, a veszekedő predikációkat, a szűz bibliopoliumon kiterített szennyos románcokat, hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonost; akkor találtok rá az Árpád szerencsi taborára.“ (U. ott.) Ez már nemcsak tisztán a zenéért, a régiért, a nyelvért való lelkesedés, ami Horváthot a népköltés felé viszi, hanem belevegyül a nép szellemi kincseinek bizonyos herderi értékelése is; Csokonai valóban ismerte Herdert. Az ő nyomán írt egy népköltészeti értekezést, s ez irányban már collegiumi éve alatt dolgozott: „Horváth hatása alatt maga Csokonai is népkölteményeket kezdett gyűjtögetni.“<sup>21</sup> Úgy az értekezés, mint a gyűjtemény elveszett, de nyoma megtalálható Csokonainak gr. Koháry Ferenchez 1797-ben Komáromban írott, munkái kiadásáért esedező levelében: „Kézírásban lévő munkácskái“ között található u. i. a következő: „Régibb és újabb magyar népbéli dalok (Volkslieder), melyeket más csinos nemeszetteknek példájára imitt-amott írásból és hallomásból összeszedvén, az elvesztéstől megmenteni kívánt Cs. V. M. Van már ilyen minden nótá valami 300.“ („Minden munkái“ Schedel kiad. 850. l.) Csokonai költészetét illetőleg: „Legnagyobb érdeme Horváthnak kétségtávol az volt, hogy a mire Csokonai Bürgerben külföldi mintát talált, arra magyaros útmutatást tudott neki adni.“ (Haraszti: Csokonai. 201. l.) Dalaiban sok a népies kifejezés, alak, de még mindig inkább komikus hatásokra pályázó céllal. Abban tér csak el Horváthtól, hogy idegen, többnyire jambicus versmértéket használ, amelynek „a nép előtt is becset és kedvességet“ akar szerezni.<sup>22</sup> Vannak egyes dalsorai, melyekre feltétlenül a nép száján tényleg élő dalok hathattak, mint pl. „Lilla dalai“ között a „Habozás“ c.

„Itt hagynám én ezt a várost, ha lehetne,  
Ha engemet az én Lillám nem szeretne.“

E két sor annak a népdalnak nyomán keletkezett, mely Erdélyi gyűjteményében két változatban is megtalálható:

„Itt hagynám én ezt a Muzslát, ha lehetne,  
Ha engemet barna leány nem szeretne.“

(„Népdalok és mondák“ I. köt. 86. l.)

A másik pedig a II. köt. 74. l.-án, így:

„Itt hagynám én ezt a várost, Ha lehetne,  
Ha engemet egy szőke lány, Nem szeretne.“

<sup>19</sup> „Csokonai Vitéz Mihály verstani nézetei“ 1899. Különlenyomat az ág. hitv. ev. gymn. értesítőjéből. (12. l.)

<sup>20</sup> Csokonai M.: Minden munkái. Nemz. Könyvtár. Schedel Ferenc kiad. 1844. „Hévség“ c. bordalhoz írt jegyzet. (302. l.)

<sup>21</sup> Haraszti Gyula: „Csokonai V. Mihály élete.“ 1880. (201. l.)

<sup>22</sup> „Minden munkái.“ Sched. kiad. „Anakreoni dalok“ bevez. (296. l.)

Úgy Csokonainak, mint Pálóczi Horváthnak voltak már olyan költeményei is, melyekben sikerült a népies hangot annyira eltalálniok, hogy ezek ki is jutottak a nép közé, s mint ott elterjedtetek közli Erdélyi gyűjteménye, két-két dalukat a „Népdalok és mondák” II. kötetének „Iróktul” c. csoportjában. Horváthnak: „De mit töröm fejemet...” kezdetű dalát, (476. sz.) mint Debrecen, Sárospatak, „Vigan élem világom...” (477. sz.) kezdetűt, mint Debrecen, Fehér, Rábaköz, Sárospatak, Székelyfold vidékén daloltakat közli; Csokonai: „Estve jött a parancsolat” (478. sz.) és „Ha bort iszom” kezdetű dalait pedig, elsőt mint Debrecen, Pécs, Rábaköz, Sárospatak, utóbbit, mint Sárospatak vidékén elterjedtetek vette fel Erdélyi.

Sem P. Horváthnál, sem Csokonainál a népdalról, mint irodalmi műfajról még nem beszélhetünk. Hiába, ők saját koruk barokk ízlésében és a klasszicizmus szellemében sokkal mélyebben gyökereztek, mint sem hogy attól teljesen el tudtak volna szakadni és a népköltészetnek ettől mentes eszmekörébe helyezkedve, külső formát és belső tartalmat onnan meríteni: De talán nem is akartak, hiszen a népi elemhez, ez újdonsághoz, csak mint valami érdekes kuriózumhoz mintegy kirándultak mulatságos helyzetek, komikus alakok, sőt gyakran túlságosan is népies kiszólások keresése céljából. Csokonai a „Tempefői”-ben gúnyolja a kályhafűtő cigányt, aki népmeséket mond, a „Dorottya”-ban a vén huszárt nevetséges népi alakként állítja be. Egy valami van azonban, amit egészen komolyan vett, aminek fontossága az egész irodalomra nézve már teljesen világos volt előtte: ez a népnek a nyelve. „A magyar népnyelv lelkét ő vitte be a költés művészetébe. Líránk vértelen nyelvét a népnyelv erejével tette színessé, ifjúvá, üdévé.”<sup>23</sup>

Amíg a népdal egyes elemeinek a műköltészetbe való olvasztására ilyen kísérletek történnék, a vele való foglalkozás eszmei kohójában a népdal fogalma is kezd lassan tisztulni. *Kulcsár István*, minden magyar kulturális ügynek fáradhatatlan harcosa veszi kezébe e nagy nemzeti kincsünk kiaknázásának ügyét. „*Hazai És Külföldi Tudósítások*” c. lapjában (1811. év II. félév, 11. sz.) egy hozzá beérkező dal („Híres Buda vára alatt, Tegnap előtt forrás fakadt...”) közlése kapcsán hangoztatja a következőket:

„Igen kívánatos dolog volna, az ilyen, a *köznép hangján írott Énekeket összegyűjteni*, s közönségessé tenni.” Itt emlékezik meg a váci Énekes Gyűjteményről, mely már az ily tevékenység kezdetét jelzi, majd hivatkozik angol és német példákra, melyekből látható, hogy ez országokban a „Köznép énekei pompás kiadásban láttak világosságot. Ezt nálunk annál helyesebben lehetne tenni, mivel tudjuk, hogy valamint Homerus a görögöknél alkalmatosságra készült verseket a Nép előtt maga elénekelt, úgy nálunk is mind a régiek, mind Tinódi Sebestyén a Nemzetnek történeteiről Énekes Verseket készítették, s el is dalolták.” Valószínűleg a külföldi irodalom és főleg Herder tanulmányozása folytán Kulcsár már tudatában van annak, hogy az *igazi népdal alapföltétele nem annyira a régiség* — mint Révay és P. Horváth gondolták, — hanem inkább az, hogy az irodalmi műveltségtől távol álló népnek, a *köznépnek ajkán énekszóban tényleg éljen is*. Ilyen szellemben szólít fel újra 1818-ban előbbi lapjának szép-irodalmi mellékletében: a *Hasznos Mulatságok* 8. számában (A köznép dallai c.ú közleményben), a gyűjtésre. Ez már a nép iránt való egészen komoly ethnographiai érdeklődést sugároz: „Az ángliusok, franciák, németek vetélkedve gyűjtögetik a köznép dallait. Az ártatlan természet festi ezekben magát és a *Nemzetnek természeti bélyege, erkölcsi szokása, s életének foglalatosságai világosan kitetszenek*. — Bár a pusztákon és falu-

<sup>23</sup> Pintér Jenő: „A magyar irod. történetének kézikönyve.” Franklin-Társ. kiad. 1921. I. köt. 328. l.



kon forgó tudósb hazafiak ezen dalokra figyelmesebbek volnának, s összegyűjtve vagy egyenként közölnék velem. Így fenntarthatnánk sok együgyű, de szép gondolatot; s nem adnánk maradékainknak oly panaszra okot, amilyennel vádoljuk mi ös Eleinket, kik már Attila és Árpád udvarában, sőt Mátyás király alatt is a vitézeiknek viselt dolgaikat énekeltek, de írásban ránk nem szállították.“ Ezután közöl három dalt, elsőnek vidékét is említi (Békés m.), amelyek tiszta népdalok és különböző vidékeken tényleg énekeltek is.

„Ritka rendet vágtam;  
Sűrű boglyát raktam,  
Minden boglya alatt  
Egy pár tsókot kaptam.“

„Víz, víz, víz!  
Nincsen olyan víz,  
Mint a Kőrös víz.  
Potyka, csuka terem benne,  
Szép leányka fürdik benne,  
Nincsen olyan víz,  
Mint a Kőrös víz.“

„Záporeső után eszterhaj megcsordul,  
Talán még valaha szíved hozzám fordul.  
Sem eső nem csik, sem felhő nem látszik,  
Az én bundám mégis, két oldalról ázik.“

Úgy állítja oda ezeket, mint a nemzeti szellemű költészetnek mintáit, melyeket megőrizni hazafias kötelesség: „*Aki az ilyeneket velem közölné, nemcsak engemet, hanem egész nemzetét lekötelné,* mivel a nemzeti költőhözteségnek példáit ez által fenntarthatnók s nem kéntelenítettnek csak az szonettokat, Canzonékat csudálni.“ Az idők változását mutatja, hogy az ő felszólítása már nem maradt pusztába hangzó szó, hanem megértő lelkekre, a nemzeti célt átérezni tudó szívekre talált, mert ugyanez év folyamán 12. sz.-ban (I. köt.) újra megjelenik pár dal, melyekről megjegyzi, hogy „Minapi kérésünkre egy hazafi velünk ezen Dalokat közölte, melyeket mi is másoknak felsekerentésökre közönségessé tenni nem késünk“ (köv. „Záporeső után...“ mint feljebb, továbbá: „Édes babám gyere ki, Hozz egy kupa jó bort ki...“) Ezután rendszeresen, mintegy állandó rovatképen közli az ilyfajta dalokat, melyeknek elnevezése is nála fejlődik a „köznép dallai“ (H. M. 1818. évf. 8. sz. és 12. sz.-ban, majd a II. köt. 32. és 42. sz.-ban) „köznép énekei“ („Hazai És Külföldi Tudósítások“ 1811. évf. II. félév 11. sz., H. M. 1818. évf. 35. sz., II. köt. 19. sz.) -ből lassankint „népdal“-lá, mely szó az 1818. évf. II. köt. 47. sz.-ában fordul elő magyar nyelven először, de még általánosan használtta sokáig nem válik, hiszen még 1826-ban is Kölcsey csak „köznépi dalokat“, majd „pórdalokat“ említ a „Nemzeti hagyományok“ -ról szóló értekezésében.<sup>24</sup> Kulcsár figyelemmel kíséri a korabeli ily irányú mozgalmakat, amint láttuk pl. a váci gyűjtemény megjelenését is, sőt P. Horváth munkásságát is, akitől több népies hangú dalt közöl (pl.: „De mit töröm fejemet?...“ az 1818. évf. II. köt. 13. sz., mint „Fehér v.-megyei Dall“) a 14. sz. pedig „Emlékeztetést“ ad a Magyar Arion tudós szerzőjének „hogy azon kellemetes munkáját mennél hamarabb kiadni siessen: különben idővel legszebb énekei is kézről kézre jutván eredeti szépségeiket elveszthetik.“

Kulcsár e tisztult felfogása a nép- és műköltészet különbségeiről eleinte csak elméletileg alakult ki teljesen s ezt a gyakorlat csak lassankint tudta követni. Az időrendben következő dalgyűjtemény még mindig vegyes tartalmú: „*Régibb és újabb részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti Dalok gyűjteménye*“ *Sárospatakon. 1826.*, de már nagyobb számban hoz

<sup>24</sup> Először: Élet és literatura (1826. évf.), azután „Munkái“. Franklin-Társ. kiad. 1886. (37. l.)

népdalokat és népies dalokat, mint a vácinak valamennyi kiadása együttvéve. Haladást mutat ugyancsak az „Érzékeny és vig dalok gyűjteményének” 2. meg bővített kiadása, (*Spatakon 1834-ben*) ez a meg bővítés éppen abban áll, hogy a változott ízlésnek kedvezni akarva, még nagyobb számban közöl népi zű dalokat. Ezt a kiadást használta Erdélyi János gyűjteménye összeállításakor s a váci énekes könyvhöz képest „nemcsak általános költészeti, de népköltészeti szempontból is sokkal értékesebb”-nek mondja. („Népdalok és mondák” I. köt. Előszó. IV. l.) Tisztán népdal benne 70 drb van; de nem vette fel mind a maga gyűjteményébe, csak kb. felét; hogy miért épp ezeket, később könyve szerkesztése módjánál látni fogjuk.

A Nyugatról jövő népi szellemű áramlatokhoz nálunk a XIX. sz. elején egy újabb és hozzánk közelebb fekvő is járult; a *szerb népköltészet hatása*, melyet főleg *Vitkovics Mihály* közvetített. A „Tudományos Gyűjtemény”-ben jelenik meg értekezése (1819. évf.-ban „A szerbus v. rácz nyelvéről”), melyben foglalkozik a szerb népköltészet jellemző sajáttságával, hivatkozva *Stephanovics Vuk Karadzics*-nak akkortájt, (Bécsben 1814—15) kiadott „Köznépi énekes könyv”-ére, amely régi szerb dalokat és népköltési maradványokat tartalmaz. Közülök fordítgat egyes darabokat, melyek a huszas években legelterjedtebb folyóiratainkban jelennek meg (Hasznos Multságok, Aurora stb.). Ő, aki szerb származása ellenére szívvel-lélekkel bele tudott olvadni fajunkba, önkéntelenül a mi népköltészetünk iránt is érdeklődni kezdett. Amit itt keres, az már nemcsak a régi hagyomány, a nyelvi kincs, a mulattató kuriózum, mint elődeinél, hanem kezd már a természetességnek, egyszerűségnek, közvetlenségnek komoly, öntudatos keresése lenni. Ő az első, aki tervszerűen és külön csoportosítással ír népdalokat. Helyes érteke van a népdal külső formái iránt, verselésének hangsúlyelhelyezése szinte magával hozza a dallamot s „az első, aki a mellett, hogy utánozza a népdal formáját, megmarad e nemű verseiben népies alapon.” (Galamb S. id. munk. 42. l.) Elsajátítja a népdal belső jellemző sajátságait is: megszólítást (pl. „Pirongatol édesanyám...”) külső képpel, szemlélettel kezdést, mely vagy összefügg a belső, érzelmi állapottal („Magas a jegenye...”) s ekkor kerek egész, vagy nem kapcsolódik hozzá (Fut a szarvas...!) s ekkor erőltetetté válik. Néha szentimentális, idealizálja a népet, („Megelégedés...”) akárcsak br. *Orczy Lőrinc*; alakjai ott lesznek valóságosak, értekei őszinték, ahol hangja tréfalkozóvá válik. Vele kezd nálunk meghonosodni a csakhamar oly népszerűvé váló *helyzet-dal*; ez természetesen fakad a kor ama felfogásából, hogy a műköltőnek, ha népdalt művel, ki kell lépnie a maga mivoltából és valamely népi alak gondolatvilágába kell helyezkednie. *Vitkovics* népdalai nyomtatásban nem is igen jelentek meg, de azért elterjedtek, maga is terjesztette a nála tartott társas összejöveteleken; így vehette föl Erdélyi is „Nem adott az Isten...” (II. 480. sz.) kezdetű, Fehér, Rábaköz, Ung vidékén és „Hej juhászbojtár...” (II. 481. sz.) Rábaközben dalolt költeményeit a gyűjteményébe.

*Szvorényi*, *Vitkovics* műveinek kiadója, rámutat Erdélyi két tévedésére: 1. hogy a „Szép virággal kerted...” kezdetű dalt *Czuczor*-nak jelzi, holott *Vitkovicsé*,<sup>25</sup> 2. a „Hej pajtás be nevetem...” kezdetű dalt, melyet *Vitkovics* „Pásztori dal” néven sajátjául említ, közli, mint ősmert, eredeti népdalt. (I. köt. 224—225. l.-on 270. sz.) Ez az utóbbi tévedés *Vitkovics* népiességének legékebben szóló bizonyítéka, annál is inkább, mert hasonló eset a *Petőfi*-ével, akinek „Juhászlegény, szegény juhászlegény”-e ugyancsak népből fakadtnak van feltüntetve. (II. 226. l.) — *Vitkovics* hatása a kor-

<sup>25</sup> „*Vitkovics Mihály költeményei*” kiad. *Szvorényi József*. 1879. Nemz. ktár. V. köt. (I. köt. *Költemények* 166. l. „*Jegyzetek*” 2. sz.) és u. e. köt.-ben *Jegyzetek* 7. sz. 181. l.)

beli összes neves költőkre, kétségtelen. Vendégszerető háza csaknem valamennyi előtt nyitva állt, ő maga az irodalmi élet középpontjában élt.

Vitkovics Mihály népdalai jelzik az átmenetet a klasszikus eszmekörzötől és formáktól még teljesen szabadulni nem tudó, de már magyaros zenéjű és zamatú dalköltészettől a népköltészet romantikus szellemű, irodalmi hagyományokkal szakító *utánzásához*. Kisfaludy Károly volt az első, akit részben az új romantikus irány, részben Vitkovics hatása a népdal műfajának művelésére serkentett; de ide kellett jutnia az egyre erősbödő demokratikus mozgalmak révén is, hiszen ha valaki, úgy ő a korának eszméihez és ízléséhez való alkalmazkodást sohasem tévesztette szeme elől. Darabjaiban is sok a rokonszenves népi alak és már nem kizárólag komikus beöltöztetésben; „Stibor vajdája” pedig valóságos nyílt lázadás a nép, szorosabban a jobbágyság elnyomói ellen. (1818-ban!) Első népies ízű dalát a „Hűség próbája” c. vígjátékába szötte bele, 1827-ben, s kitűnt, hogy a népi dal kivívta a közönség és az irodalmi körök tetszését. Erre maguk is ráeszmélve, biztatták fel Toldy és Stettner Kisfaludyt a műfaj tüzetesebb művelésére (lásd lejjebb: Bajza levele Toldyhoz, 1828 júl. 31-éről).

Az efféle közbeszótt kis daloknak egyébként már előbb is nagy sikerük volt a színpadon. Déryné naplójának tanúsága szerint neki már Balogh István „Cserni Gyurka” c. színművében is lelkes ünneplésben volt része, midőn a fiatal Rothkrepf (később Mátray Gábor) által szerb népdalmotívumokból hozzákompontált zene kapcsán szerb szövegű népdalokat énekelte. „Volt dicsőség, volt tapsvihár, én még kis életemben olyat nem kaptam, de akkoriban még tán senki sem”,<sup>26</sup> írja Déryné. Mikor pedig 1815-ben Miskolcon játszik, erről a következőképpen emlékezik meg a napló: „Tündérvilág Magyarországon” című kedvelt játék volt kitérve első előadásul... Mondom Murányinének: „En ezt a kis játékot telerakom olyan kedves dalokkal, majd meglátják nagyon fog tetszeni. Úgy veszem észre, hogy itt szeretik az éneket. Elővettem lantomat és énekeltem: „Cserebogár, sárga cserebogár...”, „Mariskám, Mariskám, eszem a szemedet...”<sup>27</sup> egyszerre csak borzasztó tapsvihár töltötte be a léget.

Kisfaludy Károlynak az 1829. évi Aurorában már 25 népdala jelenik meg Szalay Benjámín álnév alatt, következő évben még nyolcat ír s ezzel oly számot ér el e műfajban, mint előtte senki. Népdalain kétségkívül meglátszik még, hogy nem belső élmény, hanem külső ösztönzések készítették megírásukra és talán éppen azért, mert a színpad számára készültek, hiszen ez lebegett mindig szeme előtt, sok bennük a külsőség, a dekoratív jelleg, mintha szerzőjük azt is tudná, mely jelenetbe fognak illeszkedni. Haladást mutat mégis Vitkovicscsal szemben; már nem egy bizonyos népi foglalkozást űző alak (juhász, pásztor stb.) nevében beszél, hanem általában a leány vagy legény ajka révén. A külső sajátságokat néha igen szerencsésen utánozza; igyekszik reá s ez az igyekezet itt-amott erőltetett is lesz. Alkalmazza a megszólítást, a népies felkiáltásokat („Hej violám...” Népd. és Mond. II. 488. sz. Rábaköz vidékinek jelzett) bizonyos rithmikus ismétlését a kezdőképnek (Hej csicsérgő kis madár...” Népd. és Mond. II. k. 403.) de a kezdő szemléletet, mely a népdalban inkább segítőeszköz, többször uralkodóvá teszi s ehhez idomítja, ha erőszakkal is az egész dalt (pl. „Messze fénylik a Balaton...” N. és M. II. 483. sz.) Nyelve nem oly népies, mint Vitkovicsé. A népi élet külső tárgyait: sarló, kasza, rokka, furulya, bokréta kalap stb. sűrűn alkalmazza s amikor ezek még inkább lokálissá lesznek a szokásos megszólítások folytán: rózsám, babám, kincsem, kortársai elragadtatva tömjénezik, mint a legtökéletesebb népdalköltőt. Ő az

<sup>26</sup> „Déryné Naplója.” A Kisf. Társ. megbízásából sajtó alá rendezte: Törs Kálmán. 1879. Ráth Mór kiad. (I. köt. 112. l.)

<sup>27</sup> U. ott I. köt. (260. l.)

első műköltő, akinek dalait Erdélyi nagyobb számban közli gyűjteménye „Iróktul” csoportjában, szám szerint tíz darabot; közülök talán legáltalánosabban ismert és legjobban sikerült a „Szülőföldem szép határa”, (II. köt. 402. sz.) Ez valószínűleg meg a münépdalban először az Erdélyitől vallott felfogást, hogy a nép költészetének tárgya általános emberi eszmekörből való legyen: a család, míg a haza csak szűkebb értelemben: mint otthon, szülőföld. Ha Kisfaludy K. nem is mer még az érzésekbe úgy belemarkolni, mint a nép fia (Galamb S. id. munk. 50. l.) nagyjelentőségű, hogy ő az irodalom vezére végkép szakít a klasszikusok magyar talajba nem illő stílvirágaival és barátait, követőit a falusi élet üde levegőjéhez, egyszerű alakjaihoz, közvetlen érzéséhez akarja közelebb vinni.

Kisfaludy Károly három népdala olvasásának hatása alatt írja Bajza József 1828 júl. 31-én Toldy Ferenchez azt a levelét, melyben kifejti a művészi népdal elméletét. A levél, valamint a reá írt válasz jelentős két adalék; íróik az irodalmi élet kellős közepében állottak s felfogásuk egész korukét jellemzi.

Bajza „azt kívánna a népdalköltő művésztől, hogy ne ő creszkedjék le a néphez, hanem egy magasabb pontot találjon s oda emelje magához a népet, ... ne a költő vetkezze le a maga művészségét, hogy a néphez hasonló legyen, hanem a nép szájában támadt dalt öltöztesse művészi alakba, nemesítse meg művészi gonddal.” „... a természetben a nép schol sincs együtt, hanem elszórva s a művész ezen szépet gyűjti egy szempont alá össze, s belőle egy egészet képez. Már most vedd a népdalokat, melyek eredetileg népdalok, úgy mint természet produktumait, s az ezek szépségeiből alkoss egy gyűjteményt a' magad céljára s ezen gyűjteményből fog az a népdal, mint valamely phoenix feltámadni, melyről mondhatni fogom, hogy *művészi népdal*.”<sup>28</sup> Kisfaludy népdalait szereti, de kifogásolja művészi gondatlanságukat, „olyanok, mintha egy szerencsés erű falusi nótárius készítette volna őket”; legszebb művészi népdal, az ő felfogása szerint Kölesey „Hervadsz, hervadsz” dala, méltó párja a „Bú kél velem”, ezek mellé helyezi Vitkovics „Füredi pásztor dalát” még, melynek konstrukcióját, egyszerűségét, a nép „characteristicai beszédének” helyes el-sajátítását dicséri. Megrójjá Kisfaludy dalainak némely prózaiságát s a fegyelmezettebb műgond megőrizhetésére a dalok „metrum”-ba való írását ajánlaná neki. Bajza theoriája, amennyiben a népdal szolgáló utánzásánál egy magasabb, eszhetikai szempontot akar érvényre juttatni, haladásnak mondható, de keresztülvitele a gyakorlatban olyan túlfinomítást eredményezett volna, melyből a megszületendő műfaj legfeljebb naiv dal lett volna, de sohasem népdal. Pedig ő azok közé tartozik, akik felismerik, hogy mily sok haszna lesz poézisunkban annak, ha „első rendű költőink a népdalokra fordítanak figyelmet.”<sup>29</sup> Toldi válasza gyakorlatibb felfogásról, élesebb megkülönböztetésekről tanuskodik; tudatában van annak, hogy Bajza elveinek megvalósításából nem lehet népdal, hogy Kölesey dalai sem azok s ezért nem lehet őket Vitkovicséival egy sorba helyezni, de a népköltészet bizonyos irányokban való meg-nemesítését ő is helyesli, mert: „a néppoézis sohasem lehet költőink poézisa úgy, amint van, mert érzés költőinknek más, mint a népe; de költőink fogadják el amattól a formát s meg-nemesítve így lesz magyar lyránk; a ki pedig népdalt ír, nemesítse meg annak tartalmát.”<sup>30</sup> Kisfaludy népdalait mintáknak tartja s csak helyes-selni tudja azon „plánumát: jövő tavasszal egy száz dalból álló gyűjteményt adni népünknek, olesó áron, s ez által a népnek nemesebb kézi-

<sup>28</sup> Bajza J. Összegyűjtött munkái. 3. bőv. kiad. Sajtó alá rend. Badics F. Franklin-Társ. 1901. (VI. köt. 264—65. l.)

<sup>29</sup> Bajza id. mű (VI. köt. 266. l.)

<sup>30</sup> Bajza id. mű VI. köt. (455. l. Jegyzet.)

könyvecskét nyújtani. Felvonja ő magához a népet, csakhogy annak ruhájában közelít hozzá.“ Innen tudjuk meg, hogy a gyűjteményben való közreműködésre Kisfaludy már fel is szólította Vitkovicsot, Vörösmartyt és Kölcseyt, fel fogja még Fáy és Bajzát is s az a körülmény, hogy ebben jóformán összes akkori neves költőink részt vettek volna dalaikkal, mindennél jobban mutatja az új nagy eredményt: a *népnek* az érdeklődés homlokterébe jutását. De Kisfaludy Károly a népszerű vezér, a lelkes agitátor, a reformkor eszméinek egyik legelső harcosa, 1830-ban meghalt, mielőtt még szép „plánját” megvalósíthatta volna.

És Kölcsey? Mindenkinél jobban átértette a népiesség igazi lényegét, hiszen „Nemzeti hagyományok” c. értekezésében már benne rejlik egy nagy népies és nemzeti regenerationak eszmecsirája s Erdélyiig, nemcsak mint kritikus és esztetikus áll legközelebb Herderhez, hanem a népköltészet nagy jelentőségének az irodalom összes műfajaira való felismerésével is.<sup>31</sup> Nála bukkan fel először az esztetikának egyik fő gondolata: „Egész nemzeteknek, szintűgy, mint egyes embereknek megvannak az ő különböző koraik”,<sup>32</sup> hogy a nemzetek ifjúsága, ez a félig vad állapot legalkalmasabb arra, hogy a történelmi vizsgálódástól még meg nem világított „sötét-tiszta” légkörben fantáziája szabadon csaponghasson, hogy a nemzeti hőskor nagy alakjainak körvonalai szeme előtt kirajzolódjanak, mert „A nemzeti hőskor hagyja maga után a nemzeti hagyományt; s a nemzeti hagyomány és nemzeti poesis szoros függésben állanak egymással.” („Nemzeti hagyományok” Munkái III. 12. l.) A hagyomány hiánya vagy gyérsége mindenütt megbénítja a nemzeti poesis kifejlődését. Az ily országban „születendő” énekes vagy saját lángjában süllyed el, vagy a külföldi poesis világánál fog fátylát gyujtani; s hangjai örökre idegenek lesznek hazájában.“ Ezt akarja a továbbiakban historiatlan bizonyítani, végig kísérve az európai népek költői szellemének legfeltűnőbb megnyilatkozásait a pogány kortól a keresztény középkoron át az újkori költészet kialakulásáig; végül oda konkludál, hogy a régi görögökéhez hasonló valódi nemzeti poesis egyik európai népnél sem található. Herder gondolatát a német szellemről mi reánk is alkalmazza Kölcsey, mikor azt állítja, „hogy nem minden vitéz nép körében ébred fel a poetai szellem saját erejében. Am amikor Szemere Pál: „Hivatal” c. novellájában („Aurora”, 1822.) őseinktől egyáltalában meg akarja tagadni a poetai szellemet, ezt már faji characterünk kifejtésével és a gyéren, de mégis fennmaradt történeti adatokkal igyekszik megcáfolni, egyszersmind a költészet mindenütt jelenvalóságának azzal a törhetetlen hitével, melyben Herder nyomán Erdélyi sem kételkedik. Nincs tartomány, melynek földében a költésnek bármely kevés virágai is ne tenyésznenek. Mindenütt vagynak a köznépek dalai, ... De vagynak népek, kik az együgyű ének hangját időről időre megnemesítik, az énekes magasabb reptet vesz ... Másutt a pórdal állandóul megtartja eredeti együgyűségét, s a nemzet szebb része felfelé hágván a műveltség lépcsőin, a bölcsőben fekvő nemzeti költést messze hagyja magától. Velünk, úgy látszik, e történt meg“ (id. mű. 36—37. l.).

A nemzeti és népi költészetet tehát Kölcsey el tudja már élesen különíteni egymástól és szükségesnek tartja, hogy ha elődeinkből hiányzott az érzék a hagyományok megőrzésére, pótoljuk a hiányt most költészetünk magyarabbá emelésével, mert „Melyik magyar ismerjen saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sipot, s Tytirus hajhássza bárányait? (id. mű. 38—39. l.) És hol találjuk a szikrát, mely poesisünket új és nekünk mindenesetre melegebb, mert édes hazai lánggra lobbanthatja? „... a való nemzeti poesis

<sup>31</sup> V. ö. Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Bpest. 1918.

<sup>32</sup> Kölcsey: Minden munkái. 3. bőv. kiad. Franklin-Társ. 1886. (III. köt. 5. l.)

eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni; szükséges tehát, hogy pórdalainkra ily céllal vessünk tekintetet. ... Ki merné azt tagadni, hogy a hajdankor tiszteletesebb tárgyú dalokkal ne bírt legyen, mint a mostani? A több százados daltöredék, mely a magyar gyermek ajkán mai napiglan zeng: *Lengyel László jó királyunk, az is nekünk ellenségünk*, bizonyítja, hogy valaha a köznépi költő messzebb kitekintett a haza történeteire" (id. munka 37. l.). Kölcsey éles, kritikusi szeme tehát felismeri azt is, hogy abban a régi korban, az egész világi költészet tulajdonképpen népi volt. De tovább megy Kölcsey herderi nyomokon,<sup>33</sup> midőn a másodrendbeli (lírai) dalokban is több poetai szikrát lel s „bizonyos gondolatlan könnyű szállongás, s tárgyról tárgyra genialis szökdelés“ lepi meg (id. munka 37. l.), azonban ehhez fűzi azt a kijelentést, amit Erdélyi a nép lelkületének és ennek kapcsán költészetének legalaposabb ismerője sohasem fog elfogadni, t. i., hogy „legközönségesebb karakterök nem egyéb mint üres, izetlen rímjáték, mely miatt a legidegenebb ideák egymással öszvefűzetnek, s a köztök olykor elvegyült egymáshoz illőbbel nevetséges tarkaságot formálnak.“ (id. munka 38. l.). De bevallja mégis, hogy „a való nemzeti költésnek csak a nemzet kebelében lehet s kell szárnyra kelnie.“ (id. munk. 39. l.)

Ahogy Kölcsey az antik szellemnek nem utánzását, csak elsajátítását, beolvasztását a mi fajiságunkba tartotta megengedhetőnek, úgy akarta a népdalformákat is kisajátítani a maga egyéni érzelmei számára. Saját egyéni élményeit akarja a népdalok dévaj „tónjába“ öltöztetni. Ezt a törekvését annyira komolyan veszi, hogy álmatlan éjszakák szörnyű gyöttrődései között néha hajnalig jár szobájában fel és alá, a parasztdal tónját találgatva<sup>34</sup> s nem restell háromszor is újra feldolgozni egy rác dalfordítást. Kölcsey érzi, hogy ha a magyar hol búsongó, hol pajzánkodó karakteréhez akar idomulni, akkor az érzelmességbe dévajtságot kell vegyíteni s azért kereste ezt a könnyedebb tónt. Mi lett az eredmény? Nem theatralis helyzetdal, mint Kisfaludynál, de azért Toldy nem téved, mikor azt állítja „Bú kél velem...“, „Hervadsz, hervadsz...“ nem népdalok és nem is lesznek azzá soha; ép úgy, mint a „Csolnakon“ sem az; hanem ezek mind csak személyes naiv dalok, melyek népszerűsége a korban korántsem versenyezhetett a népdalokéval, túlfinomította s már majdnem stílusgyakorlatokká formálta őket.

A Vitkovics-Kisfaludy-féle helyzetdalszerű népdaltípus és Kölcsey egyéni naiv dala mellett, egy új típust képvisel *Vörösmarty Mihály*. A szerb népköltészet hatása alól ő sem vonhatja ki magát („Hedwig“) sem a közönség folyton növekvő óhaja elől, mely a népiest kívánta. Eleinte Vitkovics után indul, kinek egyénisége oly rokonszenves előtte. („Vitkovics emlékezete“ c. költ. 1829-ből.) E korszak eredményei nála: „A gyász-kendő“, „Párja nincs“ (1828-ból), „Ilus panasza“, „Haj, száj, szem“ (1829.) igen külsőlegeseck, ez nem Vörösmarty igazi hangja, de a népdalé sem. Lassankint azonban annyira belc tud mélyedni, hogy többé nem önmagát adja, sem pedig a népi élet dekorációs külsőségeit, hanem annak sajátos belső jellemét; ezek összetételéből áll elő az ő típusa: a *genre dal*, amely humorával kerekül tökéletessé. (Pl. „Pusztá csárda“ 1823. „Gábor diák“ 1830.) Ezt a sajátos fajt, amelyben a Kisfaludy-féle helyzetdal, valamint

<sup>33</sup> V. ö. Herder: Ossian tanulmányában „Sprünge u. kühne Würfe“.

<sup>34</sup> Kölcsey F. Önéletrajza. Iev. Szemerc Pálhoz. Bud. Szemle. 1885. évf. 44. köt. „Pécelen írtam az első románcot, egy egészen új modor, s általlépés az allegóriai, feyerlich tónból a dévajba... (325. l.) 1818—1823. „Kölcsön és Csekén igen igen keveset dolgoztam, de dalaim alakja akkor fejlett ki. Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam... s ha sötét képeim engedték, a paraszt dal tónját találgtám. Nehezebb tanulmányom egész életemben nem vala.“ stb. (327. l.)



Kölcsey egyéni dalát egybeolvasztotta; Vörösmarty a maga nagy ihlet-ségével olyképp tökéletesítette, hogy e téren Petőfiig egyedülállónak lett.

Akinek nevével a „Népd. és mond.“ „Íróktul“ csoportjában legtöbbször találkozunk, az Czuczor Gergely, az egy tévesen neki tulajdonított dalt leszámítva, 12-szer. Erdélyi méltatta Czuczor irodalmi munkásságát 1854-ben a Pesti Napló egy tárcacikkében, ahol kifejti, hogy közrendű szülőktől származva, tősgyökeres magyar vér gyermeke, ki folyton érintkezésbe maradt a néppel s roppant nyelvi kincset nyert általa. Lírai és népdalaiban teljesen ura a népi nyelvnek s naivabb, idyllibb, mint bárki, de viszont a nyers, „nemzetiségben“ is túlszárnyal mindenkit.<sup>35</sup>

1827-ben Toldy buzdítására kezd népdalokat gyűjteni, de nagyon is alsórendűeknek találva őket, elhatározza, hogy ezeknél csinosabb és nemesebb dalokat ad a népnek egy neki szerkesztendő gyűjteményben. Ennek a soha létre nem jött népdalcsokornak a 40-es évek elején írott előszavát az Akadémia levéltára őrzi s Zoltvány Irén<sup>36</sup> tette közzé. Benne pótolni akarta azt a hiányt, hogy a serdülő ifjúság nótázó kedve eddigelé nem találhat „gyakran alkalmas éneket érzelmeinek kifejezésére. Mert némely éneknek se cleje, se velleje, némelyik pedig olyan rövid, mint a nyúl farka.“ (Zoltvány I. II. köt. 241. l.) vagy tele van mocskos kifejezésekkel, éppen ezért: „Ideje már egyszer, hogy a Senki Pál, Angyal Bandi, Zöld Marci, Beeskereki, Czigánylakodalom s több ilyféle igen aljas könyvecskénél valamivel csinosabb népdalok is megforduljanak a jámbor falusi ember kezei között.“ (u. ott: 242. l.) Zoltvány I. kimutatása szerint Czuczor 113 népdalszerű költeményt írt s ezekből 39 ment át a nép ajkára, oly számok, hogy velük elődeit messze felülmúlja! A Vitkovics-Kisfaludyféle árnyalathoz áll közel; élményszerűség alig van dalaiban, a nép életét, érzelmeit többnyire kívülről szemléli. „Kicsin a lány, nagy a gondja“ (Népd. és mond. II. 504. sz.) Vörösmarty „A kis leány baja“ c. költeményével penget rokon hurokat, de hangja a népével rokonabb amannál, „Bort ittam én, boros vagyok“ (II. k. 498. sz.) a legsikerültebbek egyike, különösen az első versszak, mely a következő (499. sz.) dal 2. versszakaként is szerepel. A népi kifejezésformák sajátosságai (külvilági megnyitókép, gondolat-párhuzam, megszólítás, kérdés, refrain, a kedves túlzó dícsérete) mind megtalálhatók dalaiban. Viszont máskor elnyújtja, mintegy a pillanatnyi helyzet üdeségén túlfeljeszti dalait. Hogy a nép természetadta mű-érzéke milyen helyesen ítél, fényes bizonyítéka a mód, ahogyan Czuczor dalait önmagához idomította. Így pl. „Szerilem betege“ c. költeményének utolsó versszakát, mint amely már túlmege az eredeti témán, elhagyta. (Népd. és mond. II. 495. sz.) éppúgy, mint az „Elpártolt leány“ét. (II. 497. sz.) De elhagyta a „Kötődés“ c. dal végső versszakát is (II. 505. sz.), amelyben idegen volt neki a népi alak kómikus beállítása. „Halálvirág“ c. dalát (u. ott 509. sz.) szintén természetesebbé teszi azzal, hogy a leány halálvágyát csak egy felsőhajtás alakjában fejezi ki s kihagyja azt a részt, melyben Czuczornál a lány meg is hal. Czuczornak is van több olyan dala, melyet a nép már annyira kisajátított, hogy Erdélyi eredeti népdalként közölhette: „A szerilem sántája“ (Erd.-nél III. k. 157—58. l. „Fiam, te sántikálsz“), „Kecskeméti legény“ (Erd.-nél II. k. 234. l. „Az alföldnek sík mezején“ kezdettel és csekély változattal), „Farsangon tánc között“ (Erd.-nél: II. 213. l. 402. sz. „Ropog a hó“ kezdet és jelentéktelen változtatással.) „Csárdában“ (Erd.-nél: II. 369. sz. „Zöld levelű gyöngyvirágszál...“ ugyanúgy.) „Széles cszterha“ (Erd.-nél: III. 32. l. „Széles a mi házunk...“) „Üjesztendei kívánás“. (Erd.-nél: I. 346. l. 349. sz.)

<sup>35</sup> Erdélyi: „Pályák és pálmák“ id. kiad. 301. l.

<sup>36</sup> „Czuczor Gergely összes költői művei.“ 1899. Franklin kiad.

Talán éppen Kölcsey nagy értekezésének hatása alatt közöl Toldy az 1828-ban megjelenő „Handbuch“-ban 15 népdalt és említi meg ennek kapcsán, hogy a magyar népdaloknak nincs még eddig gyűjteménye s ezt pótolni kell.<sup>37</sup>

Megemlíti, hogy Rumy egy jelentéktelen ilyenmű gyűjteményt küldött az angol John Bowringnak egyenes felszólítására, s az ezt fordításban és jegyzetekkel ellátva Londonban ki szándékozik adni. („Iris“ Zeitschrift 3. Jahrgang. 1827. Ofen. 380. l.-on említi ezt Rumy is.) Ugyancsak Toldy hangoztatja újra a népköltői elszórt kincsek összeszedésének és mielőbbi kritikai feldolgozásának fontosságát „Tudománytár“ c. lapjában 1835-ben (V. köt. 185. l.). A „Francia literatura“ c. közleményhez csatolt jegyzetekben olvassuk: „Minél több maradványait a népszónak mentjük meg a feledéstől, annál több világosság terül történeteinkre... annál teljesebb és termékenyebb szókincsünk, világosabb nyelvünk története, épülete; gazdagabb szépliteratúránk mezeje. Legyenek tehát nyelvünk baráti figyelemmel minden régi papirosdarabra, minden régi könyv elő- s utólapjaira; tekintsék meg szorgalmasabban a levélgyűjteményeket és társakat, kétségkívül gyűlni fognak és szaporodni ebbeli materiáléink. S jövend majd egy criticali szellemmel s dologismocrettel kikészült nyelvész, aki az újra feltámasztott kincseket korok, tájak és tárgyak szerint elrendelendi.“ (Tudománytár id. köz. 188—89. l.) Hogy az eljövendő valaki Erdélyi lesz, Toldy még nem tudhatta.

Szintén ebben az évben jelenik meg az első önálló tanulmány a népköltészeetről. Ifi Szabó József tollából a „Társalkodó“-ban: „Néhány szó a népdalokról.“ (1835. évf. II. fele, 70—71. sz.) Észrevételei közül figyelmet érdemel mindjárt az első, mely a népek művészi elhivatottságában való hitet hangoztatja, e gondolat Erdélyinek is sajátja.<sup>38</sup> Népdaloknak mindig és minden nemzet körében kellett élniök. Nemzeti és népi költészet körvonalai e tanulmányban még teljesen összefolynak ugyan, de nevezetesebb igazsága az, hogy a népköltészet alapfeltételének tartja, hogy az a nép ajkán valóban éljen: „Nemzeti népdalainkról kívánván szólni, újra mondom, hogy *alattok a most nép szájában közönségesen forgókat értem.*“ (U. ott: 71. sz. 282. l.)

A népi elem e folytonosan növekvő térhódításának lendületet adtak nálunk a 30-as évek követelődző erővel fellépő demokratikus mozgalmai is. Széchenyi prófétai lelke szuggesztív erővel oltja bele honfitársaiba, hogy nemzeti különállásunknak, kultúréletünk európai színvonalára emelésének egyetlen lehetősége a nemzet minden rétegének összefogó együttműködésében rejlik.

Parancsolóan kiáltja Magyarország képviselői felé: „fiatal és régi, nemes és nem nemes, catholikus és nem catholikus fogj kezét most, s hiú szenvedelmidnek, kislelkű viszálykodásidnak ne áldozd fel honod nemcsak javát, de valóban még létét is.“<sup>39</sup> S 1832-ben „lelkiismereti vallomásként“ nyilatkoztatja ki, hogy: „Honunk minden lakosának a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend; kilenc milliónak ezentúl is abbuli kire-

<sup>37</sup> „Man hat bis jetzt noch keine Sammlung ungarischer Volkslieder. Wir liessen an mehrere Gelehrte Ungarns die Bitte ergehen, uns welche cinzusenden, doch sie scheinen bisher diesem Gegenstand keine Aufmerksamkeiten gewidmet zu haben und wir selbst hatten keine Gelegenheit dazu. Darum mussten wir uns begnügen 15 Nummern mitzutheilen, meist aus Kulcsár's Hasznos mulatságok, wo in 22 Bden etwa fünfzig zerstreut sind.“ (Handbuch der ung. Poesie II. köt. 356. l.)

<sup>38</sup> V. ö. Népd. és mond. II. köt. 442.: „Minden egyes nép költő; s el van híva bizonyos magában rejlő erőknek kifejtésére, hogy nevededjk a szellem országa. E nélkül nincs élete a jövendőségnél.“

<sup>39</sup> Széchenyi I. gr. Munkái II. sorozat Akad. kiad. (Stádium. Előszó.)

kesztése ellenben elkerülhetetlen halált hozand anyaföldünkre. (id. kiad. Stádium 38. l.) Ezért mondhatja Erdélyi e korra visszatekintve „A világ folyása kívülöttünk is megváltozott. A nyilvános politikai élet új korszakba lépett s idehaza szintén érték az eszmék. Az, mit nemzet és haza nevek alatt imádunk, eléggé volt már dicsőítve a költők által. A nemesség kevésnek tartott arra, h. egész nemzet legyen; s előjogairól nem leheté már unalom nélkül énekelni.“ (Kisebb Prózai Sz. patak 1865. II. 111. l.) „A nemzetiségnél immár szélesebb tágabb igazságra volt szükségünk; az emberiség igazságai feküdtek lelkünkön. Nemsokára az országgyűlési beszédekből is kihallatszott egy-két hang. Az országgyűlési beszédek eme két szót ejték ki gyakrabban: örök igazság! Meghiszem, hogy ime két szó más-képen is mondatott ki, de a költészetben *népnek, népinek* hitták.“ (id. m. 112. l.) Apródonként a költészet mind jobban felvevé az új éltető elemet s terhesülni érzé keblét utána. Rövid lefolyású idő, egy-két év mulva mind jobban emelkedett a szó értelme. Tegnap szó, ma eszme, holnap ige, hogy testté legyen!“ (u. o. 113. l.)

A nép iránt az érdeklődés kezd tehát egyetemessé válni; a közhangulatnak megfelelnek a „Tudományos Gyűjtemény“ állandó ethnographiai vonatkozású cikkei. Hatalmas mozgalom indul meg s ez kiterjeszkedik a nép nyelvén kívül annak dalaira, szokásaira, táncaira, zenéjére, naiv lelkének minden olyan megnyilatkozására, mely jellegzetesen csak az ő sajátja. Az *Akadémia* kezdődő élete, melynek főcélja nyelvünk és irodalmunk ápolása, természetesen korszakot jelöl ez irányban. És hogy e törekvésben mennyire találkozott a nemzettel, mi sem tanúsítja ékeesebben, mint az, hogy az 1832. év nov. havában tartott heti ülésén felolvassák *Komárom vármegye közönségének* feliratát, mely ilyeneket tartalmaz: „Anyai nyelvünk iránt vonzó határtalan vágyódásunk ösztönéből a T. Tudós Társaságot hivatalosan egyszersmind barátságosan kérjük, hogy szembetűnő lévén a mesterembereknél a számtalan magyar műszavak fogyatkozása, ezen fogyatkozást kipótolni 's egyszersmind a magyar nyelv nagyobb megkedveltetésére alkalmas *népdalokat készíteni és közre bocsátani méltóztasson.*“<sup>40</sup>

Titoknoki felszólítás ment úgy a tagokhoz, mint nem tagokhoz a népdalok gyűjtésére való buzdítással s az Akadémia 1832—34. évi évkönyve (II. köt. 6. l.) már megemlékezik arról is, hogy kik adtak be e felszólításra népdalokat. (Döbrentei, Horváth Endre, Horváth József, Czuczor, Ercsei, Péczeli, gr. Dessewffy Virginia, stb.) s az igazgatóság első előterjesztése lesz: „Ng. Komárom vármegyének azon kívánságára, hogy a' társaság magyar köznépi dalok', lakodalmi multságok' s falusi szokások gyűjteményét adná ki, minden taghoz körlevél ment, 's *mostanig köznépi magyar dalokból öt külön csomó jött be.* Foly ezek megvizsgálása és a java sajtó alá kerülend.“ (u. o. II. köt. 26. l.) A begyűlt anyagot átadják Vörösmarty Mihály és Schedel Ferenc r. tagoknak elolvasás és kijelölés végett, akik munkájukról jelentést tesznek és az 1833. nov. 9-én tartott nagygyűlés jegyzőkönyvi kivonatába már a tervbe vett népdalgyűjtemény szerkesztésében követendő elvek is jelezve vannak. Ezek szerint: „Minden népdalgyűjtemény lehet v. a nép számára készülve, hogy annak ízlését és erkölcsét nemesbítse; v. a psychologus számára, ki az ilyetén eredeti néphangokból a nép characterét fogja elvonhatni. Amabba mehetnek 1. igazi s már a nép közt divatozó népdalok, oly változtatásokkal, melyek a fennérintett kétféle célra szolgálnak; 2. mehetnek belé egyenesen írók által is, de hasonlólag a nép szellemében készült dalok, melyek közt, hogy a nemzeti ére-nyekre s nemzeti hőstettekre is legyen figyelem, különösen óhajtható.

<sup>40</sup> A magy. tudós Társ. évkönyvei II. köt. 1832—34. (6. l.)

A másodrendbeli gyűjteménybe kirekesztőleg a nép közt támadt dalok egész eredeti mivoltokban, csinosítás, nemesbítés nélkül közlendők.” (id. Évkönyv II. 26. l.) Vörösmartyt és Schedel Ferencet nevezi ki a Társaság szerkesztőként. Úgy látszik azonban, hogy a költségek hiánya miatt a megvalósításra sor nem kerülhetett s az egész ügyből évekig nem lett semmi, míg aztán a kizárólag irodalomművelő céllal megalakult *Kisfaludy-Társaság* vette át úgy a gyűjtést, mint az anyag feldolgozását, de az eredeti tervtől eltérő szellemben.

A népköltéssel foglalkozó elméletek fejtegetése, majd pedig a költés termékeinek gyűjtése is a *Kisfaludy-Társaság* kebelén belül vesz új és erős lendületet. 1841-ben szépműtani pályázatot hirdet a társaság ama kérdés megoldására, hogy mit értünk nemzetiség és népiesség alatt a költészetben, különösen a magyarban? A pályázatról szóló jelentés<sup>41</sup> szerint négy pályamű érkezett be s a bírálók Schedel, Szemere és Szontagh lesznek. A mi szempontunkból legérdekesebb az I. számú pályamű, mert Erdélyi felfogásához rokonvonások találhatók benne és a bírálók is éppen ezen vonásokat tartották kiemelendőknek. Már abban is rokon Erdélyivel, hogy Kölcsey nyomain halad tovább, akitől jeligéjét is veszi: „Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg.”

A pályamű szerzője is, mint később Erdélyi, „A magyar nép jellemét leginkább danáiból, vigalmából, v. zenéjéből gondolja legkönnyebben megösmerni,” mert az emberszív legvilágosabb ablakának a dalt tartja, melyen „ha a szív forni kezd, minden titkos érzés, vágy, epedés” kiárad. (id. Évkönyv 38. l.) Elv nála: az ember természetadta költői hajlama, mint előtte Kölcseynél s utána Erdélyinél: „a föld első embere már természeti vadságában is költő volt. (Kisf. Társ. id. Évkönyv 39. l.) Eredetileg Rousseau és Herdertől származó gondolat,<sup>42</sup> hogy a költészet éppen az ilyen „természeti vadságban” élő, kultúrátlan népnél fejlődhet ki teljesen a maga élő eredeti valóságában amíg dalai nem a könyvek számára készülnek, s herderi szellemet tükröz az egész elmélet ép úgy, mint öt évvel később Erdélyi nagy értekezése „Népdalköltészetünkről”, amely szintén Herderhez hasonlóan<sup>43</sup> hangoztatja, hogy „Népdalaink bélycei népünknek, nemzetiségünk és gondolkodásunk tolmácsai”. (Kisf. évk. id. évf. 40. l.) Milyen lesz vajjon e dalokból levonatkoztatva a magyar nép? Szabadságszerető, békétűrő, de nem gyáva, mindenre kész, szerelmes szívé, de nem férfiatlanul epekedő, fájdalmát inkább visszafojtó, minék következtében népdalaink egyik legjellemzőbb vonása a *sírva-vigadás*. A pályaműben a kép, melyet népünkről ad, mégsem kerekedik ki összefüggően, a lelket nem találja meg eléggé mélyrehatóan, ennek a feladatnak tökéletesebb megoldása még „a magyar nemzet pszichológ”-jára,<sup>44</sup> Erdélyire vár. Figyelmet érdemel azonban, amit a nép- és műdal közötti különbségről és a népdal keletkezéséről mond a pályamű: „Népdal alatt nem azokat értem, melyeket Anyos, Csokonai s a Kisfaludyak költöttek; *paraszt legények*

<sup>41</sup> Kisfaludy-Társ. Évkönyvei: R. F. III. 1841—42. (35. l.)

<sup>42</sup> „Je wilder, d. i. je lebendiger, je freiwirkender ein Volk ist, desto wilder, d. i. desto lebendiger, freier, sinnlicher, lyrisch handelnder müssen auch, wenn es Lieder hat, seine Lieder sein! Je entfernter von künstlerischer, wissenschaftlicher Denkart, Sprache und Letternart das Volk ist, desto weniger müssen auch seine Lieder für Papier gemacht und tote Letternverse sein.” (Herder; „Stimmen der Völker in Liedern.” Halle a. d. S. Verlag 6. Hendel Ossian-tanulmány 14. l.)

<sup>43</sup> „Da malen sich alle, da erscheinen alle, wie sie sind...“ „Die kriegerische Nation singt Taten, die zärtliche, Liebe.” (Herder: „Stimmen der Völker in Liedern” Halle a. d. S. Ähnlichkeit der mittlern eng. u. deutsch. Dichtkunst. 56. l.)

<sup>44</sup> Greguss Á. Eml. beszéd. Akad. Évkönyv XIII. köt. II. drb. 21. l.

és lányok költik az igazi népdalokat, s rendszerint többen egyet; az első költő csak egy pár sort gondol ki, s az szájról-szájra addig kering, míg egy más újabb gondolattal vagy folytatással bővíti. E népköltők vezetik a sokaságot s mit társaik éreznek, ők versekben kifejezik.“ (Kisf. Évkönyv. id. évf. 40. l.) Hangot ad az elmélet a nép évszázados elnyomatásának is, melyet Erdélyi is annyira fájlal,<sup>45</sup> megérti, hogy ez volt az, ami elszakította őt a nemzet közös életében való részvételtől: „Ő neki multja nincs, nem törődik sokat honján, mert hol joga nincs, ott hazája sincs (Kisf. Évkönyv id. évf. 45. l.), ezért hiányoznak honfi- és harcidalai s alig tud elődeiről. Kölcsenyhez hasonlóan *játékot* lát a tartalommal össze nem függő dalkedző sorokban: „Népköltőink műveiket többnyire oly gondolaton kezdik, mely tárgyakkal rokonságban sincs; és ezt a rím kedvéért teszik. (Kisf. Évkönyv id. évf. 45. l.) Bár észreveszi, hogy nem mindig ezért keletkeznek a kezdő sorok, hanem néha segítségülhívásképpen is, mikor a költő nem tud érzései elmondásába rögtön belekezdni, ekkor a legelső tárgyhoz folyamodik, ami figyelmét legjobban magához vonja pl-nak veszi:

„Sárga ló, sárga ló, arany patkó rajta,  
De régen nem láttam a rózsámat rajta.“

(Népd. és mond. I. 362. l.)

Az Erdélyitől később annyira kiemelt *keleti vonásait* népdalainknak is észreveszi: a keleti színpompát, a kedvest illető megszólításokban; a virágokkal és drágakövekkel való tobzódást, találkozunk már azzal a gondolattal is, hogy a *síkság*, mely a magyar nép életére legjellemzőbb hatással volt, nem alkalmas szélsőséges képzeleti hajlamok kifejlődésére, amit Erdélyi a képzelőerő hiányaként hoz fel. Állításainak igazolására több népdalt említ, melyek valóban mind a nép ajkáról valók s később többnyire megtalálhatók Erdélyi gyűjteményében. Azonban e sikerült népdalpszichológiai részletektől eltekintve, a pályamű még távol áll attól, hogy a népköltészet és népiesség mibenlétének kérdését minden oldalról teljesen megvilágítsa. Messze van még attól, hogy Erdélyi, majdnem kivétel nélkül helyes ítéletéig eljusson, de a hozzávezető útnak egyik utolsó és közvetlenül megelőző állomását jelenti. Sajnos, szerzőjének nevét nem ismerjük.

A II. sz. pályamű megkülönbözteti ugyan a nemzeti és népi költészet fogalmát, kifejtve, hogy utóbbi a nép házi- vagy magánéletével foglalkozik, de egyebekben nem figyelemreméltó. III. sz. szerint: „népiesnek mondatik a költészet, ha a tudományilag kevésbé kiképzett közönség szellemi miséjéhez, felfoghatóságához alkalmazva van“ (Kisf. Társ. évkönyv, id. évf., 54. l.), amiből kitűnik, hogy a népi és népszerű fogalmát ez is vegyíti. A népköltés tárgyaként szintén a házi foglalatosságokat jelöli meg, szokást, szerelmet, honvágyat, reményt, ájtatosságot, mondákat, meséket. Ezt a pályaművet a bírálók dicsérik. A IV. sz. mű lett, sajátos módon, pályanyertes, szerzője *Müller Godofréd*. Dolgozata a kérdést filozófiai szempontból és korának törekvéseitől majdnem teljesen elvonatkoztatva oldja meg, de minthogy tragikum, hogy kora gondolatvilágából szabadelni mégsem tud, a mi szempontunkból kevésbé jelentős. Kiindul abból az alaptételből, hogy nemzet és nép fogalma fedi egymást, a népiesség csak részfogalma a nemzetinek, kívánja, hogy „minden költői munka egyzersmind népi is legyen“. (Kisf. Társ. évkönyv, id. évf., 379. l.) Tárgyai lehetnek: Isten, természet, történet s hangja inkább víg, mint borongós.

<sup>45</sup> V. ö. „Nép nyelvén nem is tesz egyebet a haza, mint a szülőtte földet, a falut; mi egyrészt igen természetes, mert a népnek sem országa, sem hazája tulajdonkép, hanem csak faluja, szülőhelye volt mindaddig a magyar földön.“ (Népd. és mond. II. 431. l.)

Szontagh Gusztáv különvéleményt jelentett be a pályabírák ítéletével szemben s benne saját felfogását is körvonalozza. Nem tartja elfogadhatónak a nemzeti és népi fogalmak vegyítését, mivel ezek lényege, szerinte, nem azonos. „Nemzet egy független álladalomban és hazában egy nap vagy századok óta önálló társasági (socialis) életet élő népesség egésze”, a nép pedig jelenthet: „külön törzsekből fakadó népfajt”, vagy „a nemzet alsó osztályát, a köznép”-et. (Kisf. évk., id. évf., 55. l.) Ha a nemzet bélyege: a független haza meg is semmisült, a nép még élhet, míg csak nyelve él (u. ott, 56. l.). „Népi, ami a népfajok családi életéből keletkezik” (u. ott). Tárgyi tekintetben is különbség van a két fogalom között, mert a népi tárgyai lehetnek: a családi élet örömei, bajai, vágyai; bor és szerelem; a műveltebbek tárgyai pedig: nagy nemzeti érzésekkel és eseményekkel kapcsolatosak (u. ott, 57—58. l.). Amit azonban Szontagh legjobban kifogásol a pályanyertes műben, az a hegeli filozófia, amelynek ő, az egyezményes iskola híve, esküdt ellensége volt és éppen ezt tudva, a pályabírákkal szemben az ő különvéleményét a díj odaítélésénél, nem vették tekintetbe.

Még egy Erdélyiét közvetlenül megelőző dalgyűjteményre kell rámutatnunk. Vele szembevetőbb lesz, mily nagy emelkedést mutat Erdélyi munkássága, nemcsak a népköltéssel foglalkozó elméletek, de azoknak gyümölcsei: a gyűjtések terén is. Ez *Kecskeméthy Csapó Dániel* „Dalfüzérkéje Válogatott népszerű dalokból”, melynek első füzére 1844-ben jelent meg és a következő két év alatt még további három füzére következett.

Célja az, ami az Akadémia és a Czuczor által tervezett gyűjteménynek lett volna: nemesebb olvasmányt adni a nép kezébe; mintha csak Czuczor szavait olvasnánk: „Míg a M. Tud. Társaság több évi gazdag gyűjteményéből illyes valamit a közönségnek felmutatna: bátorkodom deák-kori gyűjteményemből, az *illyesek után epedő közönségnek, Cisió, álmos könyv, szerencsekerék, Angyal Bandi stb. helyébe*, néhány kisdud dalfüzérkével, csemege gyanánt kedveskedni.” Hasonlóan fejezi ki célját, a négy kötetre mintegy visszatekintve, az 1847. évben megjelent „Nemzeti dalok és marsok” c. gyűjteménye előszavában is (egyébként e gyűjtemény nekünk érdektelen, mert népdalokat nem tartalmaz): „A közelebbi két év alatt közzé tett négy Dalfüzércmben adott Népdalokkal *honi ifjaink és hajadonaink ilyesmik után epedő vágyát kívántam némileg csillapítani*” (mint Czuczor!). A dalfüzérek anyaga nagyrészt irodalmi eredetű, olykor a szerző neve is szerepel. Jellemző a kor ízlésére, hogy népünk igazi költője: Petőfi itt még csak két költeménnyel van képviselve. Igen sok ismert és Erdélyi és mások által is felvett népdalt tartalmaz. Van azonban egy új momentum, mely K. Csapót ily dalok közrebocsájtására ösztönözte: a magyar népdal diadala a *színpadon*, különösen a *népszínművekben*. Hogy milyen elementáris erejű volt pl. Szigligeti „Szökött katoná”-jába és „Két pisztoly”-ába beleszótt népdalok hatása, tanúságot tesz rá az első füzér előszava: „az ott énekelt dalokat, mintegy varázsvesszővel, még a nem magyar ajkú hallgatók közé is átveteményezni szerencsés lón”. (T. i. Szigligeti.) „Ugyanis ez idő óta, nemcsak az egyre dúdoló dajkák és vargáinasoktól, de még a magyar nyelvet nem beszélő gyerkőczkék és lánykák-tól is csupán szajkó módra betanulva úton útfélen hallhatjuk azon dalokat széltire dúdolni, grammatika s nyelvtanulás nélkül.”

Valóban azon hatások között, melyek eredményeképen a népdalok iránt nálunk is erős rokonszenv támad, lényeges szerep jut a *színpadnak*. Amint már Déryné naplójából láttuk, legelőször a szerb népdal zengett fel a magyar színpadon, de 1815-ben ő már magyar népies dalokkal aratta



néhány nagy sikereit. 1790—1837-ig azonban, vagyis a Nemzeti Színház megnyitásáig még elég gyéren találkozunk népies dallal vagy népi jelenetekkel a színpadon; Kisfaludy K. kísérte meg mindkettőt: a népdalt a „Hűség próbája”-ban, népi jeleneteket a „Pártütők”-ben, de inkább csak mulattató kuriózumképen. Volt ugyan közben néhány színésztől összerótt gyarlóság, ahol itt-amott felcsendült egy-egy népi ének, de a silány fércmű a dalt is elnyomta benne. Igen nagy jelentősége volt azonban a Peleskei nótáriusnak (1838), ahol az idegenes stílusú zenész, Thern, a hortobágyi jelenetbe népdalokat iktatott, „s a közönség ezeket úgy fogadta, mint a mennyei manát!” A népdal fölkerül az ország első színpadára és többé diadalútján semmi meg nem állíthatja.<sup>46</sup> A Peleskei nótárius zenéjének népszerűvé válásán fölleskélve ír 1839-ben Szerdahelyi a Ludas Matyihoz részben eredeti, részben kölcsönzött zenét. 1840-ben (július 11-én) kerül színre a Nemzeti Színházban a németből átdolgozott „Tündérlak Magyarhonban” c. vígopera „és ami a német vígjátékban kuriózum: a parasztpár szereplése, az a magyar színpadon födolog lett; így vált későbbi idők folyamán a zenés bohóságból magyar népszínmű” (Fabó id. munk., 300. l.), mint igen jellemző kortörténeti tünet.<sup>47</sup> Zenéjébe beleszóvi a „Cserebogár” nótát is, mely Tolnai Vilmos kiderítése szerint<sup>48</sup> már jóval korábban keletkezett. Szerdahelyi ezután 1842-ben a „Nagyidai cigányok”-hoz, 43-ban Szigligeti első népszínművéhez: a „Szökött katoná”-hoz, 47-ben a „Csikós”-hoz írt zenét. „A dalok szövegét ő és Szigligeti a nép ajkáról vette” (pl. „Ne menj rózsám a tarlóra”, „Zöld asztalon ég a gyeretya” stb.). E nóták akkor „valóságos korszakalkotó nóták voltak, melyeknek kinyilatkoztatásszerűen kellett hatniuk” (Fabó id. mű, 303. l. jegyzet). Szeberényi (Tót népdalok fordítása) szerint rövid idő múlva még a Pesten és környékén dolgozó tót lányok és legények is megtanulták és elvitték haza falvaikba őket, ami újabb bizonyítéka annak, hogy mennyi hódító erő lappang a magyar népdal sajátos lüktetésében.

Miután ezzel bejártuk az Erdélyi Jánost megelőző időből ő hozzát vezető útnak a külföldi és itthoni hatások alatt kialakult jelentékenyebb állomásait s miután láttuk honnan indult, mi volt, amit magával hozott; lássuk, mely lélektani erők predestinálták magát Erdélyt arra, hogy erre az útra térjen.

## II.

### *Erdélyi János életpályája.*

„A népkölteménynek tartalmát és fontosságát csak a rokonszenves műérzék ítélheti meg. Oly tehetség ez, melyet nem a népen kívül élés, hanem annak kebelében születés, veleélés, benne felnevelkedés és megérés öntudatlan okozhat. Ez az együttélés, együttérzés naiv nyilatkozása mellőzhetetlen szükséges a népies műérzékhez.”<sup>49</sup> Imre Sándor e követelményi szösz szerint ráillenek Erdélyi Jánosra; benne, mintegy gyújtópontban futnak össze az alaptényezők: származás, életpályája, egyéni vonások alkalmas volta. Neki már csak ezért is a *népköltészet* kutatójává, esztétikusává, sőt apostolává kellett lennie.

<sup>46</sup> Dr. Fabó B. „A magy. népdal zenei fejlődése.” Akad. kiad. 1908. (230. l.)

<sup>47</sup> „A népszínművek egyenesen a mi esztetikánk szülöttei; ez idő alatt nőttek ki magukat életrevaló friss ifjonccá, meg dalaival s a magyar közélet sajátságai felhordásával letáncolta színpadunkról a jövevény bohózáti műzsát.” (Erdélyi J. Kiscsbb Prózái, Debrecen 1865. (I. 141. l.)

<sup>48</sup> Tolnai V. „Cserebogár, sárga cserebogár” Ethnog. XXXVII. évf. 1926. IV. sz. (161. l.)

<sup>49</sup> Imre Sándor: „A népköltészetről és népdalról.” O. K. 1148—1152. (1900. év) 25—26. l.

Erdélyi az ungmegyei Kiskaposton, szép vidéken, földművelő szüleinek szalmafedeles kis házában látja meg először a napvilágot, 1814 április 1-én. Szüleinek legfiatalabb és egyetlen annyira óhajtott fiúgyermeké, ami miatt megkülönböztetett szeretet és gyengédség veszi körül. Édesatyja: Erdélyi Mihály, tipikus magyar ember, bár egyszerű földműves, értelmes, élénk észjárású, józan ítélőképességű, önérzetes férfi, aki földjének megmunkálása mellett nem rest időt szakítani szellemi művelésére is. Egész kis könyvtárt szerez magának, megtanulja a latin nyelv elemeit, hogy fia az első ismereteit tőle kaphassa. A költészet iránt is fogékony, mindennapi olvasmányának, a bibliának szent történeteit önszántából versekbe foglalja. Az édesanyja: Mocsárból való Kovács Zsuzsanna, puritán kálvinista asszony, aki vallásához férjénél is szigorúbban, szinte fanatikusán ragaszkodik, emellett gyermekeinek példás jószágú anyja, férjének hűséges segítőtársa. A tűzhely körül esténként együtt éneklie az egész család (apa, anya, három leánytestvére és ő) a régi zsoltárokat. Életének hetedik évében atyja elviszi a nagykaposi református iskolába; itt a szelíd, engedelmes, jó magaviseletű gyermek hamarosan első tanuló lesz. Tanítói érdeklődéssel, szeretettel foglalkoznak vele. Felsőbb iskolába atyja nem küldené, de a tanítók rábeszélésének enged s így a gyermek 1824-ben a sárospataki református főiskolába kerül, mint inferior syntaxista. Elszakadva otthonától, sok mélységes emléket hagy maga mögött. Eddig élete tisztán népi környezetben folyt le s lelke azzal volt tele, amit ott látott. Életrajzírója szerint: „Egy-egy lakodalom vagy falusi mulatság alkalmával órákig elhallgatja a daloló legényeket. Ha egy szép új nótát hall, azonnal megtanulja s folyton dúdolja. Ha mesélnek, igazán elemében van. Az öröm ilyenkor kiül arcára s a mese hallgatásába merülve, megfedezkedik mindennéről, ami körülötte történik. Mesét hallgatni a hosszú téli estéken anyjával el-eljárt a fonóházakba s a fosztókba. Ezek a rá nézve szép esték voltak azok, amiket sajnált, midőn felvitték a pataki főiskolába.”<sup>50</sup> Itt kell keresnünk első szikráját annak a később oly nagyra lobbanó szeretetnek és hozzáértésnek, mely lelkét a néplélek minden megnyilvánulásához oly közel vezette. Azért fogta meg később annyira Herdernek és követőinek elmélete, mert bennök legrégebb, legtermészetesebb érzéseinek igazolását találta meg. Herder volt az, aki visszavezette Erdélyit emlékei útján nem a széptani mesterek rideg iskolapadjaira, hanem „dúdolgató apja térdére, a faluvégi pajtások dalos játékaikhoz, a nótás arató lányok közé s a meséssel teli kukoricafosztók körébe: gyermeklelkének oly benyomásaihoz, melyek azóta is melegen tartják szívét”.<sup>51</sup>

Pataki diákelete kezdetén emiatt nehezebben tud behelyezkedni az idegen környezetbe, de szorgalma, szelíd jószága nemsokára megszerzik neki úgy tanárai becsülését, mint társai ragaszkodását, megkedveltetik vele a kollégiumi életet. Segítségükkel eleinte sikerül legyőznie a mind jobban súlyosbódó anyagi nehézségeket. Később azonban (1830) megélhetésének gondja teljesen nyakába szakad és hogy tanulmányait folytassa rá tökélet gyűjthessen, nevelői állást kénytelen vállalni. Először Kecskemén (Szabolcs m.) Répássyéknál, honnan a következő évben visszamegy a kollégiumba s elvégzi gimnáziumi tanulmányait. Ekkor éri az első súlyos csapás: apja halála. Emiatt otthon kellene maradnia, de magasabb céljai hevítik s visszamegy Patakra. Aztán újra nevelő lesz cselei Kolozsy József előkelő házában, hol ismereteit gyarapíthatja; így kerül vissza ismét a főiskolába, amelynek mozgalmáiból tőle telhetően kiveszi részét. 1832-ben

<sup>50</sup> Minay Lajos: Erdélyi János. Sárospatak, 1914.

<sup>51</sup> Beöthy Zsolt: „Erdélyi J. műbölcsélete.” Bud. Szemle 1867. évf. II. köt. (5. l.)

tagja lesz a híres énekkarnak, melynek, mint látni fogjuk, élte végéig híve és csodálója marad. Rácz Lajos közlései szerint<sup>52</sup> itt kezdődik már barátságára Szemere Bertalannal, ki nála két évvel idősebb és úgy az idegen nyelvek tanulása, mint első irodalmi kísérletei terén ösztönzőleg hat reá. Az „Ifjú egyesület“, Parthenon“ c. zsebkönyvében jelenik meg 1834-ben első nagyobb költői beszélye: „Dezse“, mellyel első jelentős sikerét aratja. 1835-ben kitűnő eredménnyel befejezi kollégiumi tanulmányait<sup>53</sup> és búcsút mond Pataknak.

Erdélyi innen új környezetbe kerül ismét, és pedig hosszabb időre: Berzétén (Gömör m.) az előkelő Máriássy-családnál kap nevelői állást, életének következő öt esztendejére ez a környezet nyomja reá bélyegét. Gazdag könyvtár áll itt rendelkezésére, a háznál megismerni tanulja az ország több szereplő és kiváló férfiát, kiktől egyebekben kívül társasági modort, finomságot sajátíthatott el s megtalálja részben az otthon melegét is, tanítványa: Máriássy Béla, őszinte ragaszkodásában, amiben osztozott különben az egész család, mely valósággal tagjának tekintette. Amde éles megfigyelőképeségével észre kellett vennie, hogy nagy és merev elkülönülések vannak az egyes társadalmi osztályok között, amelyeket nem hidalhat át sem a hasonló műveltségi fok, sem az esetleg még fejlettebb szellemi képesség. Lelkébe vésődik a kasztszerű ellentét, amely lelkiekben még nagyobbnak tetszett előtte, mint külsőségeiben. Érzi, hogy ezzel a körülötte élő, mulató, nyüzsgő úri étellel meg kell ismertetnie a tőle oly eltérő, de szintén érdemes népeletet. Ő, aki a népet ismerte, kinek lelke azéval össze volt forrva, nem talál erre alkalmasabb módot, mint dalaiból férközni közel az urakhoz, e révén hívní fel figyelmüket a nemzet dolgozó, lelki értékekkel rendelkező másik felére. Meggyőződése volt, hogy a felsőbbrend az évszázadokon keresztül leszorított alsóbbnak „dalaiból fogja tudni kiolvasni vágyait és gyűlöletét, reményeit és félelmét, panaszát és dicsekvését minden hím-hám nélkül, fogja tudni, mit keres a tömeg, hogy boldogabb legyen, hova epednek vágyai, hogy kielégítenek.“<sup>54</sup>

Költői munkássága közben mind nagyobb mérvű lesz, első verseit Kazinczy Gábor útján küldi Bajzának, ki az 1836—37. évfolyamú Aurórában sűrűn közli verseit. Ezenkívül írogat majdnem minden nevesebb akkori folyóiratba (Emlény, Kassai Szemlélő, Rajzolatok, Részvét Gyöngyei, Eötvös Arvízkönyve), úgyhogy neve csakhamar ismert, költészete pedig kedvelt lesz. Ekkor, mialatt Máriássy Béla Sárospatakon tanul, már sokszor időzik Pesten is, ahol belekerül az irodalmi élet középpontjába és ahol érintkezik Vörösmarty, Toldy, Garay, Vachott Sándor társaságával. Mennyire megbecsülik, mutatja, hogy 1839-ben, huszonöt éves korában már a Tud. Akadémia tagja lesz. Nevelői pályája befejezéseként tanítványával szép külföldi utat tesz: Olaszország különböző helyeire, az Yon-szigetekre stb.; benyomásai „Uti levelek“ címmel jelennek meg a folyóiratokban. 1840-ben megválnak Máriássyektól, de tanítványának mindvégig jó barátja marad; visszajön Pestre, ahol, mint a kir. tábla hites jegyzője, teljesen független életet biztosít magának, bár kitűzött célja ezután is az irodalom művelése lesz és igazi eleme az írói körök levegője.

<sup>52</sup> „Urania“ népszerű tud. folyóirat 14. évf. 1913. év. (160. l-tól.) „Erdélyi János Sárospatakon“ c. közl.

<sup>53</sup> U. itt közli Rácz L. az eltávozásáról szóló anyakönyvi bejegyzést: „Johannes Erdélyi Kaposius Unghnariensis die 13<sup>o</sup> Julii 1837. Testimonium scholast. de annis quinque quos qua Togatus ab anno 1831<sup>o</sup> in altioribus scientiis audiendis consumpsit cum Calculo eminentiae in studiis et 1 ae C. I. in moribus obtinuit.“

<sup>54</sup> „Regélő Pesti Divatlapok“ 1844. évf. 7. sz. „A magy. népköltészetről“ töred. Írta: Erdélyi J.

Aki Erdélyi János érzelmi életének kialakulását akarja megvilágítani, *költeményeihez* kell fordulnia. Bennünket az egész lelki komplexumból főképp kapcsolata a népivel érdekel s lírájának ez oldala világosan mutatja, mennyire ez fakadt legközvetlenebbül érzésvilágából. Helyzete kicsiben olyan, mint Petőfié; és ha Petőfi egész-magának leplezetlenül kidalolását a néptől kapta, Erdélyi nagy őszinteségét szintén a népköltészetből kell magyaráznunk.

„Hárfáján“, — amint ő revezi költészetét, — megcsendülnek gyakran vallásos lelkületének visszhangjai, hiszen a szülői házból hozott, a református főiskolán tovább fejlesztett és a férfiban meggyőződéssé érlelődött hit az, melynek creje életének sok nehézségén töretlen lélekkel segíti keresztül.

„Hajjain bú tengerének  
Egyhűl vérző sebének  
Egy maradt: a pusztá hit.“

(„Az ősz.“ Költeményei. 10. l.)

Hasonló eszmét fejeznek ki: „A könyörgő“ (1837-ből, Költeményei, 43.), „Hymnus“ (1839-ből, Költ. 136.). Isten mindenhatóságának az emberi életre való nagy befolyásában annyira hisz, hogy azt még a népek életének kialakulásában is irányadónak tartja, mert: „Isten hívása után indulnak a népek, ki néha ködnek oszlopában, néha villám fényében jelenik meg előttük, világos kinyomásával ujjai hatalmának.“<sup>55</sup>

Vallásos érzése közös harmóniába olvad hazafiúi érzelmeivel, pl. „Könyörgés“ c. himnuszában, mely már 1835-ben Vörösmarty Szózata előtt megjelent s ahhoz hasonló hurokat zendít meg:

„Isten, magas vezére  
Árpád csatáinak,

Buzdulj dicső segélyére  
Késő utódinak

(Költ.-ei 6. l.)

s befejezése is Kölcsey-Vörösmarty-féle gondolatokat tükröz:

„Támaszd fel újra e hont,  
Erkölcset olts belé,

Hogy közhatás buzgjon  
Közérdekek felé.“

„A bujdosó“ban is azt hirdeti, szintén 1835-ben:

„Polgárnak egy hazája,  
Miként egy istene,

(Költ.-ei 15. l.)

Hazát szerető magyar lelkét tükrözi az „Intés“ c. költeménye is (1836-ból, Költeményei: 29. l.), melyben kifejti azt a felfogását, hogy a költőnek egyenesen kötelessége a honért élni, halni és annak szeretetét dalolni. Ilyenek még: „Vándordal“ (1836), „Új évre“ (1837), melyben már a demokratikus érzelmei is megszólalnak:

„Adj kenyért a föld népének  
Boldog új esztendő!

És szabad hazát szívének  
Szent titkú jövődő!

(Költ.-ei 81. l.)

Az akkor annyira óhajtott hazafiúi vágy: Magyarország és Erdély egyesítésére szintén hangot talál költeményeiben (Új Mózes, 1837, Költ.

<sup>55</sup> „Népköltészetéről.“ Székfoglaló a Kisfaludy-Társ.-ban. (Kisebb Prozái id. kiad. I. köt. 2. l.)

173., majd „Erdély földjén“, 1842.), ettől is a nép nyomorának enyhülését reméli. „Hegyen“ c. költeményében keserűen kifakad az örök magyar átok: a széthúzás ellen (1839):

Én ha volnék istene  
E magyar hazának,

Sujtolnám, míg gyermeki  
Összetartanának.

(Költ.-ei 93. l.)

Hogy mily mélyen gyökerezett lelkében hazája szeretete, mutatja, hogy a költészet nemzeti jellegének megőrzését az általános emberit személtartó fogékonysága mellett is folyton hirdeti.

Megzendül lantján, ami fölötté jellemző, az a *szűkebb értelemben vett honszeretet*, melyet a magyar nép annyira jellemző sajtóságául említ nép-költészeti tanulmányaiban, s mely elsősorban a *szülőföldet* övezi körül. Ilyen értelmű már az 1835-ben Berzétén keletkezett „Honvágó“, melyben régi otthona után visszavágyó nosztalgiaja sóhajt fel:

Epedve gondolok  
Túl e nagy ormokon,

Mert ott virul nekem  
A szívimádba hon.

(Költ.-ei 14. l.)

„Révben“ (1836) Kaposon írott verse szintén a szülőföldtől = hazától való elválás fájdalmát érzékelteti:

„E víz *honom* határa  
Révében állok én.

Isten veled mögöttem  
*Hazám*, szülém!

(Költ.-ei 26. l.)

Az otthonhoz való ragaszkodásba kapcsolódik Erdélyi jellemének egy szintén inkább népi vonása: *erős családi érzései*, amelyek őszintén és közvetlenül szólalnak meg „hárfáján“.<sup>56</sup>

Lirájának e vonásával került legközelebb Petőfi és Arany költészetéhez, kik a magyar nép családszeretét a legnagyobb ihlettséggel és művészettel tudták kifejezni. 1836-ban „A család“ már a családapa örömeire vágyik, kinek sorsa, hogy:

„Ha éjjel-nappal gondok terhelik,  
Am boldogsággal háza megtelik.“

(Költ.-ei 241. l.)

Hasonló szellemű „Családélet“ (1838), továbbá ugyancs évből: „Télen“, mely még mindig csak személytelen epedés a családi tűzhely után:

„Ki tudja még hol serkedez  
Az én jövő menyasszonyom

Akárhol és akárki lesz,  
Csak őt az Isten tartsa meg.

(Költ.-ei 21. l.)

Am itt Pesten nemsokára megismerkedik költőtársának és barátjának, Vachott Sándornak húgával, Cornéliával, aki első látásra mély rokonszenvedést okoz neki. Meg kell tudnia, hogy a leány másnak menyasszonya s ekkor erőszakkal fojtja vissza feltörni akaró keserűségét; fájdalmával költészetéhez menekül, amely ekkor sötéthangú versekben éli ki magát. Ilyenek a „Búdalok“ (1839—40):

„Rövidke pásztoróra  
Adott és visszavett;

Szent Isten! annyiért c  
Szív megszenvedett.

(Költ.-ei 193. l.)

<sup>56</sup> Lirája e jellemző oldalát bőven fejtegeti dr. Deák Elek: „Erdélyi János.“ Figyelő IX. köt. 1880. (81, 198, 275, 337. l.)

Pesszimiztikus hangulatai néha már mintha könnyebben gördülő sorokat, egyszerűbb, természetesebb (sőt népdali) hangokat váltanának ki hárfáján, pl. „Szerető bújá” (1840):

„Nincsen nekem nagyobb bajom,  
Mint ha szívemet fájlalom.”

s különösen az 1841-ben keletkezett „Gonosz molnár” (Költ., 187.):

„A világ nagy rossz malom,                    Rossz malomnak nem lehet  
Összevissza járja,                                Soha jó molnárja.”

Hiába búcsúzik el szerelmétől, nem tudja felejtani. („A felejthetetlen”, 1841.) és talán ez a hűséges kitartás is hozzájárul, hogy a szerelmében először csalódott leánynak, most felajánlhatja szívét. („Esdeklés”, 1841. Költ., 176. l.) 1841 január 23-án pedig jegyet váltanak. Leteszi ügyvédi vizsgáját és ez év március 24. napján eléri szíve annyira óhajtott vágyát: övé lesz Cornélia, megalapíthatja végre saját otthonát. Hogy ez a tudat menynyire boldoggá teszi, tanúsítják barátjához, Szemere Miklóshoz írott levelei is:<sup>37</sup> „Erzem, úgy erzem, miképen kettő szerelme keblemnek: egy hön (jog) és egy leány; bizony, ha elgondolom, milyen sajátságos mixtura ez cenzurára és lakodalomra készülni! S a mind miért? Azért a nyomorú vigasztért, hogy rangom legyen a társaságban, mely kedvét leli a szóban és címben.”

Következő, 1841 március 28-ról keltezett levele azért is érdekes, mert világot vet részben saját felfogására költészet felől, részben arra a nagy és megértő ragaszkodásra, mellyel neje iránta viseltetett. Költészetéről így nyilatkozik: „Nem hinné azt nekem senki, mily kevésbé voltam teljes írói életemben azon hiedelemben, mintha e pályán sokat igényelhetnék; lelkemre mondom, némi titkos kinevető mosoly áradt el bennem azon szíves fogadtatáson, mellyel engem költőnek üdvözlénck. Annyi szent, hogy a nyelvet bírom, s kevés érzéskéimet ha nem mindig is, néha jól kifejezhetem. Nekem csak a nyelv bírása jutott szerencsésül, s ennyi az egész költőiség.” (Irod.tört. közlem., id. évf., 237. l.)

Házasságában megtalál mindent, amit csak keresett: a megértő társat, a meleg otthont. De öröme tisztavirágéletű: alig egy esztendő múlva kis leánya születése (1842) az édes anya életét követelte áldozatul. Ez a nagy fájdalom lelke mélyéig megrázza, költészetében is minden eddiginél mélyebb és erőteljesebb hangon szólal meg, a „Cornélia emlékezete” c. ciklusban örök emléket akar állítani az elveszetteknek, mely:

„Fog élni, mint szobor, melyben nem szenvedély.  
De a dicsőülés szelíd nyugalma él.”

(Költ.-ei 274. l.)

Bánatát tükrözik az „Őszi dalok” (1833—43), „Tünődés” (1842), ugyanaz évből „Életcemből”, következőből „Szerelmem utóhangjai”, „Látogatás” a temetőben, ahová kis leányával annyit jár ki. Keserű humorral festi az özvegy ember nyomorúságos helyzetét: „Cifra nyomorúság”. Nem sokára megfosztja a sors egyetlen vigasztól: gyermekétől is, kinek szíve „anyjához fáj”, s „megszakadt belé”; megnövekedett bánata fakasztja lelkében minden költeményi legszebbikét: a „Családi kép” c. elégiát.

Amint e költeményekből is látható, Erdélyi életének különböző eseményi, különösen pedig az őt ért csapások híven tolmácsolódnak lantján az események pontos időrendjének megfelelően.

<sup>37</sup> „Erdélyi levelei Szemere Miklóshoz” közli Perényi József. Irodalomtört. Közlem. 1905. (15. évf. 234—35. l.)

Szülőföldje festői tájairól hozta talán magával azt a nagy természet-szeretet, mely elkísérte egész életén; a természetnek harmóniájához menekül az étellel való nagy meghasonlásai után: „Nyáréj“, 1842. (Költ. 19. l.), „Tavaszi dalok“, „Május elsőjén“, „Őszi dalok“ stb. mind a természettel való hatalmas együttérzésnek tanúságai, mely a magyar nép lelkében, ha nem is ily túlfinomított formában, nem ily öntudatosan, de hasonló intenzitással megtalálható. Tanártársa, Emödy Dániel, szép jellemzését adja a költő ez alapérzésének.<sup>58</sup>

De életében és költészetében mindig visszatér a neki legfájdalmasabb látványhoz: a nép gyermekének elhagyatott, lenézett, elnyomott sorsához, Széchenyi profeciójához hasonlóan kiáltja ő is:

„Nyiss kart a védtelennek,  
Vagy szétomolsz hazám!

(Költ.-ei 59. l.)

Néha már egész Petőfiéhez hasonló szilaj hangon ostromozza a zsarnokságot: „Napoleon“ (1839), „Irány“ (u. e. ez évből); „Nincs érdemoszlop, van bitófa!“ (Költ., 60. „Egy bitóra“ c.). A maradi nemest („Ósdiakhoz“), „Semmiházi“ a tetlen, egész életét elherdáló nemes úrfit állítja metsző gúnnyal pellengérré. Nemcsak a pór, de a társadalom minden nyomorultja hangos szavú védőt talál benne: a koldus, akinek egyetlen hű kíséroe a bot („Botjához a koldus“), a „Kórvitész“, ki „Hősnek kicsiny, koldusnak magas“ s tettei emléke elvész nyom nélkül, mert míg:

... százezert nagy éj homálya fed,  
A könyvbe írva egy-két ember áll.

(Költ.-ei 230. l.)

Megszólal Erdélyi hárfáján a nő iránt való tisztelet is, de sajnos nem a magyar ember egyszerű, keresetlen szavaival, hanem az ú. n. „almanach-líra“ finomkodó, cikornyás hangján. „Hölgyeinkhez“ c. (1838) költeményének pár sorát csak azért iktatjuk ide, hogy ezt az irányt jellemezze:

Ó ad a bajnok tűzének  
Tette, nagyra lángzatot  
S nyujt erős határozatot  
Közte honvihar dühének.

Ó fűz a költő fejére  
Hervadatlan pályabéрт,  
És akaszt emlényfüzért  
Geniuszként sírkövére

(Költ.-ei 30. l.)

Az ilyen hangú költeményei, továbbá szentimentális dalai (pl. „Titok“, „Csónakos“ 1836-ból, „A beteg“ 37-ből, „A holdról“, „Szellőhöz“ 38-ból, az 1839-ben Berzétén írott „Daliczák“ stb.), továbbá egyes helyzetdalai által — melyekbe ugyan ő már többnyire beleviszi egyéni érzéseit is —, éppúgy, mint némely hazafias irányú versének erőltetett páthosza révén szorosan belkapcsolódik Erdélyi a Bajza—Garay—Vachott-féle gitár-költészetbe.

Erdélyi ettől a mesterkelt iránytól mégis el tudott szakadni akkor, midőn a magyar föld: a szülőföld, az otthon, a magyar család, az édes anya, a hitves, a gyermek iránti szeretet mindenél nagyobb erővel és és teljesebb őszinteséggel csendül meg költészetében. Ez első lépése, melyet a népköltészet felé tett, a második pedig: a korabeli demokratikus eszméknek, származásánál és egyéni tapasztalatainak fogva is, együttérzéssel való felkarolása, erőteljes hangon való hirdetése. Ezen az úton tovább haladva jutott el azután a Bajzáék által a

<sup>58</sup> „Emlékbeszéd Erdélyi J. fölött“ elmondott 1869. júl. 12-én a pataki főiskolán. (Sárospataki füzetek 1869. évf.)



maga valóságában sohasem művelt műfajhoz: a népdalhoz. Már az 1836-ból való „Barkódal”-ának (56. l. Költ.) hangja népies, a „Furcsa vágó” (1843) (Költ., 159. l.) pedig emlékeztet „A királyfi” című néprománra. (Népd. és mond. I. köt., 373. l.) „Szövő leány” (Költ. 163. l.) ismert népdalbéli alak, „Gyermeköröm” c. versében (Költ. 177. l.) „Kibimbózott a rózsafa” kifejezés a népdalból elesett. (Hasonló: Népd. és mond. I. 413. l. „Kivirágzott a diófa...” kezdethez.) A már idézett: „Göncös molnár” (Költ. 187.) népi közmondásokkal és szólásmódokkal van átszöve. Erdélyi maga említi, hogy Kunoss megróttá „Tünődés” c. költeményében (Költ. 278. l.) „Javát megévém kenyeremnek” sor „közrendű” kifejezését. Népi motívumok vannak több hosszabb költői elbeszélésében is, így „Egy éj a csárdában” humoros, tréfás, népies anekdotászerű, „Mátyás, a szántó” (1841-ből, Költ. 206.) szintén nép száján élő hagyományt dolgoz fel, éppúgy, mint a „Választógyűlés”. (1843, Költ. 305.) Népies irányú és tárgyú elbeszélései: már 1838-ból a „Cigány lakzi” (Költ. 152. l.), „A harang csodája” (178. l.) és főleg „Mihók, a bohó” (1842, Költ. 232. l.), amelynek tárgya rokon a Peleskei nótáriuséval, különösen ott, ahol Mihók kifakad a német szó, a divat, a pesti tánc és színpad ellen; tréfás formában demokratikus tendenciájú, különösen ott, midőn Mihók Bécsben herceget látva, így elmélkedik:

„A herceg is csak ember,  
Két lába, két keze;

Egy, mit látnom szeretnék,  
Ha több-e hát — esze?

(Költ.-ei 237. l.)

Verséibe szőtt ezen egyes népies nyomokon kívül *tisztán népies dal* Erdélyi költeményei között 21 darab van. „Közöttük igen sok az elhibázott. Némelyiknek csak a tárgya magyaros, a versformája népies, de az érzés, a belforma éppen nem népdalszerű, majd leírók, majd pedig okoskodók.”<sup>59</sup> Már 1836-ban Kaposon írja első ily dalát:

„Nem vagyok én idevaló  
E faluba.”

(Költ.-ei 68. l. IV. népies dal.)

1838-tól fogva már rendszeresen ír népies dalokat, ez évből való: „Édes anyám nekem...” kezdetű. (Költ. 106. l., XII. sz.) Legtermékenyebb e tekintetben az 1839. esztendő, de előfordulnak ilyenek egész 1843-ig, sőt idő haladtával tökéletesednek.

Erdélyi János népies dalai tehát már intuícióban és tudatosságban az igazi népdal nyomain haladnak, formailag, tartalmilag egyaránt s velük jóval közelebb kerül a célhoz, mint P. Horváth, Csokonai, Vitkovicstól kezdve Kölcseyt át egészen Vörösmartyig összes egykorú költőink.

A mai, talán méltánytalan elfeledéssel ellenkezően költői munkásságát korában rendkívül méltányolták; e révén került be az Akadémiába, majd 1842-ben a Kisfaludy-Társaságba, ahol őt Székács József „Népünk költője”-ként üdvözölte. A „Figyelmező” 1840. évfolyamában y jelzéssel igen elismerően nyilatkozik (talán Vörösmarty vagy Toldy) Erdélyi lírájáról: „kisdéd dalai szívből ömlenek, szívhez szólanak s az ő genialis eredetiségét viselik magukon” (u. ott, 756—58. l.). Elbeszélő költeményeit nem dicséri s ezek valóban többnyire idegen hatásokra mutató romantikus történetek (pl. „Hahold”, „A két kalóz”, „Csoltó vitéz”, „Véres kép”). Gyulai, midőn 1855-ben a Budapesti Hírlapban legújabb líránról mond véleményt, Erdélyiről így nyilatkozik: a német líra, különösen a sváb költői iskola hatása már Garaynál és Erdélyinél is mutatkozott. „Vörösmarty volt a magyar lyra fejedelme s mellette Garay, Erdélyi, Vachott S. foglaltak

<sup>59</sup> Galamb Sándor: „A magyar népdal hatása költészetünkre” (64. l.)

díszes helyet. Mindhárman örökölték a már győzelemre jutott tisztább formát és költőibb nyelvet s azon nemzeti vágyak és törekvések eszméit, melyeket a látnok költő oly hatalmasan zengett. E mellett éppen úgy meglátszott rajtuk a német lyra, a többek közt Uhland hatása, mint későbbi lyrikusainkon Bérangeré." — „Erdélyi sokban rokon volt társaival és sokban elhajlott tőlük, kivált amint demokrata eszméket pendítve meg, a népies felé fordult.<sup>60</sup> Az irodalomtörténetbe Erdélyi alakja először Toldynál kerül be, aki líráját nem sokra becsülte s azt írja róla: „komoly, határozott, mély egyéniség, gondolatgazdag és meleg, bár költeményeiben darabos s a formát, sem a classicait, sem a népiest, tartalmával tiszta összhangba hozni nem bíró, annál nagyobb hatású volt a népköltészet műveinek nemcsak közzététele, hanem annak legbensőbb lényege szerint ismertetése, valamint műbölcsészeti és művészeti munkássága által.”<sup>61</sup> Érdekes megfigyelni, hogy napjaink felfogása Erdélyiről, mint költőről, ez egykorú, inkább elítélő szempontot őrizte meg s elfeledte azt a dicsőhimnuszt, amivel egykor tömjénczték neki. Még utóbbiak közé állt Greguss Agost is, akadémiai emlékbeszédében (1863): „Magyaros előadása és tősgyökeres kitételei, melyek akkori műköltészetünk síma nyelvétől annyira elütnek, mint onkéntelenül fel-felzendülő hangsúlyos rithmusa, mértékes verselőink idegenszerű ütemeitől: mind olyan tulajdonságok, melyek költészetünk ama szakában, Arany és Petőfi megjelenése előtt, még Vörösmarty és Czuczor hason vívmányai mellett is, nagyon méltánylandók.”<sup>62</sup> Az újabb véleménynyilvánítók, majd a legújabbak<sup>63</sup> csak népies dolgait dicsérik, egyéb költeményeit meglehetősen elítélő hangon tárgyalják, az egészen pedig alighanem ott lesz az igazság, hogy Erdélyi előadásában mindig van bizonyos *nehézség*, versben, prózában egyaránt, találó gondolataihoz nem leli meg mindig a kellő, külsőleg is tetszetős formát. Itt valami *érzékhiányt* kell konstataálnunk; minden kellék megvolt benne, hogy maradandót alkosson, hogy Arany és Petőfi után, mondjuk: Tompa mellé jusson, csak a közlés művészi csiszoltságát, egyöntetűen kiforrott jellegét nélkülözzük nála. Az egyszerű paraszti fiú túlsokat tanult s lelkének kettős tartalma: a tiszta népies emlékek, viszont kora intelligens rétegének finomkodó, cifra stílvirágai összekeveredtek benne; az egyszerű magyar előadásmódot megrontotta a hege lista filozófia burkoltsága, idegenszerűsége. Nincsen benne szétválasztva e két merőben heterogén elem.

Viszont a jelzett stílbeli egyenetlenséggel szemben egy kiválóságát nem méltányolták eléggé, legalább a róla emlékezők napjainkig alig említik, t. i. a *népi ritmus* iránt való fejlett *zenei érzékét*. Nem dallambelit, de a szövegben lüktetőt. Ennek törvényeit még nem búvárolta át, mint később Arany János; ösztönös, gyermeki emlékekből táplálkozó hangoztatást követett verseiben s ez a ritmusérzéke már szinte csalhatatlanul biztos. Csak egyik legkedvesebb genreképe: a „Kassai hajdú”-ra emlékeztetek. Eladdig ilyen sorbeosztást nem mert senki megkísérteni.

Nem vagyok úrfi, se katona, se paraszt,  
Más az én rangom, hivatalom, tudom azt...

A 3/2 // 4/3 beosztás változatos elevensége az ő idejében még szabálytalanságszamba ment. Erdélyi aligha tudja, de már érzi, hogy a mi nép-

<sup>60</sup> Gyulai Pál: „Kritikai dolgozatai” 1854—61-ig. Akad. kiad. 1907. (147—148. l.)

<sup>61</sup> A magy. nemzeti irod. története rövid előadásban. 1872. (I. 153. l.)

<sup>62</sup> „Tanulmányai” (I. köt. 153. l.)

<sup>63</sup> *Dengi János*. (Erdélyi J. és Greguss A. életrajza. Pozsony 1885. (7. l.) — *Deák Elek* (Figyelő IX. 101. sköv. lapok). — *Minay L.* (id. m. — *Gálos Rezső* (Irod. tört. i. közlem. 1914. „Erdélyi J. lírája 144. és köv. l.), még *Beöthy Zsolt* (id. tanulm. Bud. Szemle. 1807. II.)

nemzeti versünkben nem a sorok szótagszáma, hanem az ütemek mennyisége és az első szótagok lüktető ereje a döntő, ami azóta kardinális tétele lett a magyar ritmusnak. Népdalgyűjteményében, ha összehasonlítjuk a beküldött, rendelkezésre álló kézirati anyaggal, szemmel látható, hogy az egyforma ritmusokat megtartja és egy közös szám alá sorozza, de ahol a beküldő más rithmusút, bár szótagszámra egyezőt kever hozzá, áthúzza és törli következetesen. Így a népdalok tartalmi elemeibe hatoláson kívül az a formai készség is a legrátermettebb közzétevővé avatja, valamint saját verseiben is érezteti kedvező hatását.

Ami versei külső sorsát illeti, azok 1844-ben jelentek meg „Erdélyi János költeményei” cím alatt Budán s megnyerte velük a M. T. Akadémia dícséretét. Érdekeseek e kiadás előzményei, amint ez Erdélyi 1843 aug. 25-én, Toldynak írott leveléből kiviláglik.<sup>65</sup> A levéllel együtt küldi neki Boileau-nak ő általa fordított és a költészettel foglalkozó tankölteményének egy példányát s ezután említi, hogy miután verseinek kiadása hihetőleg abba marad a Kisfaludy-Társ. részéről”, t. i. pénz hiány miatt, kéri Toldyt, hogy mint indítványozója vonja vissza javaslatát, mert nem akarja egyikőjüket sem fiasconak kitenni, sem esetleg a Társaságot erején felüli kiadásba sodorni. Ugy látszik, ekkor szánta rá magát arra, hogy saját költségén adja ki verseit. Lépését a Társasággal szemben finom tapintatnak kell minősítenünk, mert ő ekkor már a Társ.-nak nemcsak tagja, de ugyanez év aug. 1-től titkára is volt s az is maradt hat esztendőn keresztül. A Társaság kebelén belül valóban más hivatás várt rá. Itt fejlődik ki csakhamar hatalmas munkássága a népköltészet közül. Bár költői érdemei révén kerül ide, már székfoglalóját is (1842 nov. 30) a „Népköltészetről” tartja, amelyben ifjú lelkesedésének egész hevével hirdeti, hogy a népköltészet megbecsülhetetlen értékeket rejt magában s a művelt költészet megújhódása egyedül ezen örök és változatlan értékeknek magába olvasztásától várható, ezért a mai költő hivatása: „*tanulni a népet, az életet, beállni a tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét vevé a Jordánba.*” („Kisebb prózái I. 18. l.) A következő év dec. 30-án tartott ülésén a „Magyar népköltészetéről” értekezik újra s számot ad eddigi kutatásai eredményéről. Ez az értekezés, mint töredék, megjelent az 1843-tól fogva Garayval együttesen szerkesztett „Regélő Pesti Divatlapok” 7. és 9. számában. (1844. évf.) A népköltészet átfogó, minden nemzetre fontos kihatásának tudatossá tételéhez, általános fogalmának tiszta felismeréséhez még egy lépés megtételére volt szüksége. A külföld e nemű munkásságát kellett a helyszínén látnia s erre kitünő alkalmat nyújtott újabb külföldi útja, melyet ismét Máriássy Bélával tett meg. Bejárják együtt Német- és Franciaország nevezetesebb városait, hosszabb időt töltenek Párisban, összeköttetésbe jutnak az ott élő magyarokkal. Erdélyi benyomásait Úti levelek alakjában írja meg és küldi haza a Regélő Pesti Divatlapoknak, melyek szerkesztését ekkor már Vachott S.-nak adta át. Hogy mily erős lendületet adott ez a külföldi út Erdélyi további tanulmányainak, ezt Deák Elek külön kiemeli, hivatkozván barátai előtt tett saját kijelentéseire, hogy: „*hazánk viszonyainak a külállamokévali összehasonlítása folytán érelődött meg lelkeben és lett akarattá azon, különben ifjúkora óta előszeretettel ápolgt eszme: megismertetni a magyar népet a nemzettel, s közelebb vinni az irodalmat, különösen a költészetet a nemzet szelleméhez.*” (Figyelő IX. id. tanulm. 199. l.) És valóban kint ebben az időben egyre növekvő érdeklődést mutatnak mind a nép személye, mind szelleme iránt, amint az a politikában demokratikus áramlatok, az irodalomban népies irányok alakjában szemmel láthatóvá vált. Nagy értekezésében ő maga is megemlékezik arról az érdeklődésről, melyet külföldi tudósoknál

<sup>65</sup> Kézirat a M. Tud. Akadémia kéziratárában: „Toldy F. levéltárcája” c. alatt.

a magyar nép életének speciális sajátosságai iránt tapasztalt: „Németországban utazván eléggé volt alkalmam tudományos férfiakkal beszélni, kik örömmel kérdezősködtek a magyar faj felől. Mikor ennek kis számára jött a szó, nem azt kérdezték: hogy áll, mint áll politikailag, hanem van-e saját öltözete, éneke, tánca, hagyományos szokásai, sőt előítélete? Ha én a német tudósok kezébe egy népdalgyűjteményt adhatnék, bizonyosan jobban megfelelek vala kérdésükre, mint eddigi, a nép körül tett tapasztalataimból.“ (Népd. és mond. II. 376.)

Költeményei kiadásával életének első periódusa: a költői, lezárul, mert ezután, ha ír is még itt-ott egész élete végéig egy-egy verset, rendszeres költői tevékenységet többé nem fejt ki s kezdődik életének másik nagy munkássága, melynek költészete mintegy kitünő előiskolája volt: a *költészet-bölcselő, az esztetikus korszaka*. Hazaérkezve az irodalmi áramlatok közepébe kerül, amelyekben erős visszhangot találtak a vezető politikusok, előbb Széchenyi, majd Kossuth és Deák egyre növekvő jobbágyfelszabadító törekvései, sőt követelései. Amint azok annyi hévvel a politikában agitáltak a népszabadság eszméje mellett, úgy Erdélyi, aki tevékeny, fáradhatatlan buzgóságával annyira beleillett ebbe a lázasan mozgalmas korba, a költészet terén lelkesedett és lelkesített. Midőn a költő elhallgatott, csak azért tette, hogy helyet adjon a mind nagyobb szorgalmú gyűjtőnek, az avatottkezű, biztos módszerű kutatónak. Egyeseket és társaságokat egyaránt meg akar nyerni a nagy eszmének: a magyar nép lelkületét egy népköltészeti gyűjtemény által a maga teljességében világ elé állítani, ennek megértésére nemzetét megtanítani! A Kisfaludy-Társ. magáévá is tette az eszmét, éppen Erdélyi sürgetésének hatása alatt, hogy milyen formában, róla részletesebben később lesz szó, a végeredmény a „*Magyar népköltési gyűjtemény*“ megindításának elhatározása lett; szerkesztőjéül (1846 szept. 27.) természetesen Erdélyi János választatott meg.<sup>65</sup> A gyűjtemény első kötete: „*Népdalok és mondák*“. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János“ cím alatt még 1846-ban meg is jelent, ezt követte 47-ben a II. kötet; utóbbi foglalja magában híres értekezését „*Népdalköltészetünkéről*“. Összegezi benne eddigi kutatásainak eredményeit, úgy a régebbieket, mint az újabbakat, kifejti egész elméletét a tárgyról és a magyar népről, annak külső és belső életéről itt ad először népdalaiból kikövetkeztetve kerek, teljes, élethű arcképet. 1848 elején jelenik meg a III. és utolsó kötet, melyet Erdélyi e cím alatt szerkeszt. Még mielőtt befejezte volna a gyűjtemény feldolgozását, már 1847 elején reá bizzák a Kisf.-Társ. kritikai lapjának, a „*Szépirodalmi Szemlé*“-nek szerkesztését, amelyben további tanulmányai és bírálati jelennek meg, harcolva általában a klasszicizmus ellen, a romantizmus mellett. („Egyéni és eszményi“, „Valami a romantizmusról“, „Vörösmarty epikai művei“) a 26. sz.-ban itt is a népköltéssel foglalkozik: „*Mutató a külföld népdalaiból*“ c. cikkében, melyben Greguss Agostot népdalfordításainak folytatására buzdítja. E sokirányú és buzgó tevékenységét folytonos anyagi gondokkal küzdve folytatta, amint az 1848 febr. 9-én Toldyhoz írott és eddig talán még, mint az előbbi, szintén ismeretlen leveléből kiviláglik, (Eml. kézirat az Akad. lev.-tárban) akinek bevallja, hogy: „ez idő szerint igen pénztelen állapotban vagyok“ miután a mult évben semmit sem kereshettem“, s 20 pengő forint kölcsönként való kiutalását kéri vagy a Kisf.-Társ. pénztárából, vagy Toldy sajátjából. „Én igen lekötelve érzendem magam, akár így, akár úgy, mert igen körmömre égett a szükség.“ Valóban az apostolok önzetlensége kellett hozzá, hogy ily nyomorúságos anyagi körülmények között annyi buzgalommal és lelkesedéssel folytassa tevékenységét.

<sup>65</sup> Lásd: Kisf.-Társ. Évlapjai R. F. köt. 1845—46. (XIII—XIV. 1.)

Mind e békés, elmélyedő irodalmi munkálkodásából kizavarta a forradalom. Őt, aki soha politikai eszmékkel nem foglalkozott, most, amikor demokratikus törekvéseinek megvalósulását, vágyai teljesülését látta, magával ragadta az ár. „Szabad hangok” c. 1849-ben megjelent kis versfüzetében élesen fakad ki a zsarnokság és az elnyomók ellen. Ez az alkalmoszerű, szónoki és bölcselkedő költészet azonban nem volt Erdélyi igazi eleme. Szemere Bertalan felszólítására elvállalja ekkor a „Respublica” c. politikai lap szerkesztését is, melynek ugyan csak 13 napig áll élén és belőle összesen kilenc szám jelenik meg neve alatt, mégis e miatt kell aztán a szabadságharc leverése után bujdosnia. A következő időszak életének legszomorúbb és legreménytelenebb korszaka, a haza és a saját sorsának rombadölte egyaránt gyöttri, szomorú rezignációval írja Szemerének 1850. ápr. 10-én: „Tudod Miklóska, most tudom először, mi az igazi szegénység: a vágyak a lélekben együtt.”<sup>66</sup> Levelezést folytat sógorával, Vachott Sándorral is, szeretne visszajönni a fővárosba, belekapcsolódní újra az irodalmi életbe, de meg kell tudnia, hogy ez a nemzettel együtt halottá lett; ő pedig képtelen tétlenül élni. Keserű önvád marcangolja, hogy nem használt eleget és elég okosan a közügynek. „Mikor az egész világ politikus volt, én az eszthetikát faggattam, most mikor sem hírnév, sem kelet (t. i. népszerűség) nem jár érte díjul, politikát tanulok. Ez az én sorsom. Mindenki tágít az elveken, én fejeskedem.”<sup>67</sup> Mégis visszatér még ez évben Pestre, gyűjtői munkásságát nem szünteti be egy pillanatra sem, de gondjai fokozódnak, megélhetése mind nehezebbé válik. 1850-ben arra kéri Toldyt, hogy ami még őt, mint a Kisfaludy-Társaság titkárát illeti, azt „részére csinálja ki, mert Pesten maradása csaknem lehetetlen.” Szemerének pedig így írja le a következő év júliusában, keserű humorral sanyarú helyzetét: „A nap nemsokára elfogy, mint az én pénzem; de a nap megtelik néhány óra mulva; vajjon meg fog-e az én erszényem? Ez az, min most fejemet töröm, de schogy sem tudok eligazodni. (Irod. tört. közlem. 1905. id. cikk 347. l.)

Ebben az évben adja ki népköltészeti bűvárlásainak újabb eredményét: a „Magyar közmondások könyvét”, melyet a Kisfaludy-Társ. megbízásából szerkeszt (Pest 1851), mely a közmondásokon kívül igen jeles és terjedelmes értekezést tartalmaz „Közmondásokról” c. alatt. Meghatározza ezek fogalmát: „a közmondások elmélete a jelviség, gyakorlata pedig az élet”, (Közm. könyve 139. l.) hogy ahogyan a dalokban a nép költő őrcc, úgy ezekben gondolkozás módja nyilvánul meg s „legalkalmasabban vehetjük ki szelleme arcképét”, ennél fogva „mikor a közmondásokból könyvet csinálunk, csak tükröt tartunk a nemzet elé, hogy lássa benne saját erkölcsi rajzát, jellemvonásait minden árnyéklataival.” (U. o. 445. l.) Visszatekint a magyar közmondások eddigi gyűjtőire s kérdezi, hogy ki fogja majd egyszer egész világosan kimagyarázni: „mi a magyarnak történeti s népnemzeti pszichológiája?”, törekedett rá ő is, de felelőn meg kellett állnia, (U. o. 460. l.) hiszi azonban, hogy lesz még újra felpeszdlő élet s „hogy a népi dolgok iránt csak ezután lesz még figyelem és fogékonyság”, (U. o. 461. l.) addig is Kölcseihez hasonlóan a nemzeti hagyományok tiszteletére int. Szintén 1851-ben terjeszti ki figyelmét a nép életének újabb megnyilatkozásaira: a szokásokra s a Pesti Napló ez évi 425. sz. a magyarázatokkal és elmélettel vegyes felszólítást közöl: „Gyűjtsük a hazai népszokásokat”, cím alatt, mert ezek alkotják a nép második természetét, ezek által keresünk kulcsot a népek szívéhez, kedélyéhez életének formáiból. A „Pesti Napló” hasábjain jelenik meg még egy népköltésre

<sup>66</sup> Irodalomtörténeti közlem. 1905. id. cikk: Erdélyi J. levelei (239. l.)

<sup>67</sup> Erdélyi és Vachott S. leveleit lásd bővebben Minay L.: „Erdélyi János” id. kiad.

vonatkozó cikke ez évben: „Népköltészeünk a külföldön“ (l. alább). Ez időben próbálkozik meg Erdélyi a drámaírással is, („Velencei hölgy“ 1851. Pest, „Két királyné“ kézirat) de igen kevés sikerrel. 1851. júl. 16-án kelt levelében már említi Szemere Miklósnak, hogy Kazinczy Gábor szájával, Hegedüs által megkérdeztették tőle, h. vállalna-e S. Patakon professzorságot s ő hajlandó is lenne, ha „valamivel jobb állapotba tétetik a professori állomás.“ Ugyanebben a levélben valami meghatóan csendes lemondással nyilatkozik a népszerűségről, mely az írói pályán járóknak oly ritkán lesz osztályrésze: „A népszerűség nagy szó, neked ez nincs, mondd; hát ki nek van? Van-e nekem? Keménynek? Toldynak? Tompának? Egy kettő a választott, és már e két számba Vörösmarty sincs befoglalva. Népszerűség! De azért csak írjunk. Ez a mi életünk! Az irodalom.“ (Irod. tört. közlem. 1905. 349. l.) S talán ez a csendes belenyugvás a változhatatlanba, ez a rendíthetetlen hit a hivatás szentségében hozta magával, hogy ő, aki annyira csüngött a gondolon: mindig az irodalmi élet központjában maradhatni, aki olyan lázas tevékenységet tudott kifejteni, minden mozgalomban olyan lelkesen részt venni, lázongás nélkül távozott el egész eddigi irodalmi működése színteréről és ment el a bár igen kiváló, de mégis a központtól oly távol eső pataki főiskolára tanárnak.

Szeremlei Gábor, a phisophia professzora helyébe, ki bécsi egyetemi tanárnak ment, iktatják be 1851 nov. 19-én. Még mielőtt odamenne, gondoskodik valami jó nyomdavezetőről, mert első gondolata az, hogy itt modern színvonalon álló nyomdász és nyomda állhasson rendelkezésére, „nem akar itt eltemetkezni, messzható irodalmi terveket forgat fejében; ő azzal, h. Patakra jön, nem akar lemondani megkezdett, széleskörű irodalmi munkásságáról, hanem folytatni akarja innen s ezzel Patakot és a 300 év dicső hagyományaitól megszentelt főiskolát hazánk egyik irodalmi középpontjává tenni.“<sup>68</sup> Most végre, hogy sok hányattatás után révbe ér, gondolhat arra, hogy újra családot alapítson s egy felsőgalléri földbirtokos leányát, kit gyakori utazásai során ismert meg: Csorba Ilonát veszi feleségül, aki több gyermekkel örvendezteti meg ezután; ezek közül 3 kis korában meghal, de háromnak növekedésében még gyönyörködhetik az apa, aki annyira telve volt a családi élet szeretetével és második házasságában is épp oly ideális családapává lett, mint volt az elsőben.

Irodalmi munkásságát újult erővel folytatta, sőt még ifjúkori kedves foglalatosságához: a költészethez is vissza-visszatér. Nem hanyagolta el szívének legkedvesebb gyermekét: a népköltészetet sem. A „Szépirodalmi Lapok“-ban (1853. 42. sz.) jelenik meg először „Népköltészet körül“ c. tanulmánya, (2. szor Kisebb Prózai I. köt.: „Népköltészet és kelmeiség“ c. alatt) amely már a népies iránynak egyes költők tollán jelentkező elferdülési ellen kénytelen állást foglalni. Ezután 1855-ben „Magyar népmesék“ c. alatt újabb gyűjteményt bocsájt közre, képes kiadásban. A Népdalok és mondák-ba is felvett már előzőleg meséket, de nem nagy számban és csak mellékesen. E gyűjteménye azonban jelentős már csak azért is, mert t. k. ő első magyar nyelvű mesegyűjtőnk, mert „Gáznak mind német, mind magyar gyűjteménye“, mint Gyulai is említi bírálatában, csak kísérlet volt, melynek sok nehézséget kellett meg leküzdenie, s így nem csoda, hogy csak félig-meddig sikerült. De „Erdélyi gyűjteményében már jobb az elbeszélés, élénkebb, folyékonyabb, magyarosb, de még sem eléggé egyszerű. Hiányzik belőle valami, mit bajos megmagyarázni: a könnyed haladás, a keresetlen naivitás varázsa, a természetes fordulatok, a csak oda vetett, de annál jellemzőbb rajz, a hangulat bizonyos zavartalan egysége, a nyelv pongyola bája, szeszélye, festőisége s önkénytelen sajátossága.“<sup>69</sup>

<sup>68</sup> „Uránia“ 1913. Dr. Rácz Lajos: „Erdélyi Sárospatakon“ (160. l.)

<sup>69</sup> Bírálatok 1861—1903. Akad. kiad. 1911. „Magyar népmesék“ bír. (17—18. l.)

Gyulai vele szemben Merényi meséit dicséri. Majd 1857-ben „Válogatott magyar népdalokat“ rendez sajtó alá. Nem szűnik meg buzgó agitációja a gyűjtés mellett sem, így pl. 1864-ben a „Felvidék“ c. folyóirat 5. sz.-ban jelenik meg egy buzdító levél, melyet Lehoczky Tivadarhoz intéz, kiről megtudja, hogy a beregmezei oroszok népdalaiból gyűjteményt akar a magyar közönségnek bemutatni. Erdélyi annál is inkább lelkesedik e gondolatért, mert mint e levelében említi, már a Szépirodalmi Lapok (majd Kisebb Prózai I. 153. l.) hasábjain kifejtette azt a meggyőződését, hogy „Nekünk magyarokul oda kellene dolgoznunk, hogy a velünk egy sorsban levő népszakadékok szellemirányait mind inkább szönök be műveltségünkbe.“ S a beregmezei (sőt ung) megyei oroszok ily régi rokon, szinte testvér népszakadékok, kiknek sorsa, története igen sok közös momentumot mutat a magyarokéval. Lehoczky azután a 8. sz.-ban felel is Erdélyinek s megígéri hogy megfogadja tanácsait. Talán némi része volt a levelezésnek abban, hogy a Kisf. Társ. által kiadott „Tót népdalok“ (1866) fordítói között Szeberényi L. és Törs K. nevei mellett Lehoczkyé is szerepel. Népköltészeti dolgozatainak egy részét 1865-ben egy kis kötetben ki is adta „Erdélyi János Kisebb Prózái“ címmel, de más részük továbbra is folyóiratokban maradt elszórva. Hegel sajtósága felfogását követte abban, hogy folyóiratokban közölt eszmék általánosabb érdeklődésre tarthatnak számot, mint a könyvekéi!

Erdélyi, mint a filozófia professzora különben is minden tekintetben *hegeli* alapokon állott, ezeken állott kezdettől fogva, akkor még szinte öntudatlanul. De most már érzi, hogy Hegel szellemében kell szólnia, minden tétova nélkül, mert Toldy előtt is hangoztatott „aesthetikai vallomása“ban kijelenti: „mióta én cikkelyeket írok, sohasem írtam más, mint hegeli szellemben, elcinte akaratomon kívül, később aztán rendszeresen is.“<sup>70</sup> Erdélyi az emberiség nagy közösségéből kiszakadt népünknek költészetében az *eszméket* keresi, melyek őt az általános emberhez továbbra is kötik, (a *hit, szerelem, hősiségben* találja meg) az általa szerkesztett „Szépirodalmi Szemlé“ben megjelent (1847. évf. 4, 7, 9, 11, 13, 23, 24. számok) „Egyéni és Eszményi“ről szóló tanulmányában, bár Hirt reális széptanának alapján áll, mégis eltér Hirttől abban, hogy a széptan alaptörvényeit nem a pusztá érzékek tanácsa után, hanem *örök eszmei alapokon* akarja felállítani, minden fejtegetéseivel Hegel bölcséletének abszolút eszmeiségéhez közeledik. Most itt a főiskolán alkalma van e bölcséletet, mely annyi támadásnak volt kitéve nálunk, át meg át tanulmányozni és a Szontagh Gusztáv által legnagyobb erővel hirdetett egyezményes v. magyar filozófiával szemben megvédeni. A Petőfi után következő *utánzó kor* az örök szépség és művészet mindenkor kötelező törvényeinek szem előtt tartásáról annyira megfeledkezett, hogy már ennek reakciójaként is annál inkább menekülhetett a hazai főiskoláinkon ekkor általában elterjedt hegelianismushoz. Ily szellemben bírálja már 1854-ben Horváth Cyrillt és a filozófiai mozgalmakat az „Új Magv. Muzeumban. Itt veszi vizsgálat alá ez évben is a következőben a széptan egészét is az „Aesthetikai Előtanulmányok“ban, majd 56-ban a Pesti Naplóban kezdi közölni „A hazai bölcsészeti jelene“ c. dolgozatát, melyet azután önálló művé fejlesztve 1857-ben ad ki S. Patakon. Ebben cáfolja Szontaghék elméletét a bölcsészeti életrevalósága, népszerű előadása és nemzetisége kérdésében, bevallja, hogy ebben is, mint minden munkájában nem volt más célja, mióta íróvá lett, mint „legalább egy vonallal tenni mélyebbé a hazai gondolkodást. („A hazai bölcsészeti jelene“ S. Patak 1857. 43. l.) A nemzeti elvet elengedhetetlenül szükségesnek tartja a költészetben, gyengébbnek a vallásban és elenyészőnek a bölcséletben és a tudományban, de kutatja „mi a magyar-

<sup>70</sup> Toldy F. levéltárcája. Akad. kéziratár.



nak belső embere a gondolkodás szerint“ (U. o. 171. l.) és a részletet „melyet nemzetünk az ész, a tulajdonképeni emberiség ügyében leszolgált, majd azon illetőséget „mely reánk, mint nemzetre, az emberiség egy családára világpolgári kötelesség gyanánt esett a közös teendőkből.“ (U. o. 176. l.) Azt kívánja, hogy helyezkedjünk a bölcsészetben is, mint a költészetben történeti alapokra, vizsgáljuk bölcsészetünk multját, mert annak „összeállításából folyó fogna elő állni a szellemi élet mozgalmával, elevenességével; és ki fogna tünni a munkarészlet, melyet a magyarság elméje vón a gondolkodás nehéz pályáján.“ (U. o. 176. l.)

E munkássága elismeréséül választja meg az Akadémia 1858-ban filozófiai osztályának rendes tagjává, hol Apáczai Cseri János ismertetésével foglalt széket, s úgy ez által, mint később a Bud. Szemle 1865—61-diki folyamaiban megjelent „A bölcsészet Magyarországon“ című cikksorozataival ő lett az első, aki tényleg meg valósította egykori tanácsát, kutatta bölcsészetünk multját, kezdettől fogva, — de sajnos csak a XVII. sz. végéig juthatott el.

Kritikai tevékenységét is áthatja S. Patakon a hegeli eszme, „a szellem krónikása“ akar lenni, aki az írókat és műveiket nem a maguk elszigeteltségében, hanem inkább az eszme egyetemességéhez való viszonyukban szemléli s Hegel kategóriáit alkalmazza a magyar költészet fejlődésének történetére. Ily alapokon közül 1852-ben Szilágyi Virgil „Értesítő“jében „Irodalmi leveleket“ bennük főleg a drámairodalommal és a színi hatás kérdésével foglalkozik; 1854-ben a Pesti Naplóban „arcképeket“ (Toldyról, Czuczorról, Mikcs Kelemenről); bírálja *Petőfit* a Divatcsarnokban. Majd 1855-ben a Pesti Naplóban: „Egy századnegyed a magy. szépirodalomból“ című hosszabb tanulmánya jelenik meg. (1830—55-ig terjed a századnegyed.) A klasszikai tetőzést szerinte az irodalom e századnegyed kezdetén érte el, (klasszikus t. i. nála nem a gör.-római irodalmat jelenti, hanem általában a remeket), de az ezután való irodalom sem az epigonok műve, mint Toldy állítja, hanem a műszellem fejlődésének kényszerúsége, a történet nyilatkozása. Az irodalom hatása nem egyenes vonalú, hanem egymásutáni, egymás fölötti pálya s így korok és irányok egymásból fejlődnek. E nagysikerű tanulmánynak mintegy folytatásaképen adja a Bud. Szemle 1859. évfolyamában „A magyar lyra“ történetét a forradalom utántól 1859-ig, majd tovább az „Ország“ c. lapban, egész 1863-ig.

1857-től kezdve szerkesztői tevékenységét is fejtett ki Sárospatakon, kiadván a „Sárospataki Füzetek“ c. protestáns és tudományos folyóiratot, ebben közli néhány régi neves bölcsészünk ismertetését, emlékbeszédét Majoros András felett; (volt tanártársa) 59-től fogva már nem szerkesztő, de a kiadók között még 1861-ig szerepel a neve. Szerkeszti a „Magyar protestáns egyháztörténeti emlékek“ c. irodalomtörténeti kiadványt is, melyből azonban csak egy kötet jelent meg, olyan, mely a pataki collegium történetét tartalmazza, egy másik pedig beszédet és cikkeket „Emlékkönyv a s.-pataki ref. főiskola háromszázados ünnepére“ c. alatt. Ezekkel mind emelni akarja a főiskola szellemi és anyagi jólétét, mozgalmas irodalmi életet teremteni, épp úgy, mint előmozdítani a népiskolák ügyét a „Népiskolai könyvtár“ megindításával, mely köré egy kis írói társaságot szervez, amelyből a híres „Sárospataki Irodalmi Kör“ fejlődik.

Mint tanár 11 éven át a filozófiai tanszéket tölti be, e pályán lelki ismerete arra ösztönözte, hogy a haza ifjú nemzedékét a gondolat és tudomány magaslataira vezesse. „Ő lelkesedett volt a tanszéken, mert azt valótta, hogy az ifjú ember semmit sem ért meg oly könnyen, mint a lelket.“ Studiumát nem tudta ugyan teljesen kedveltté tenni, annál is inkább, mert annak anyagát kéziratban összeállítva rendszerint egy-egy hallgatójával olvastatta fel s maga csak magyarázó észrevételeket fűzött hozzá, mi által tanítványai érdeklődését nem volt képes állandóan lekötöni, annál inkább

rajongtak tanítványai szeretetreméltó egyéniségéért, mint ahogyan Szinyeyi Gerzson is említi: „Mintha most is látnám a jól megtermett, önérzé-tes magatartású és modorú férfiút, nyílt, kerekded arcával, kissé bennülő kék szemével, amint tanszékére dőlve, Hegel szellembölcsészetét és szépségtanát fejtegeti és gazdag szellemének, szikrázó elméjének kincseit szórja az ajkain csüngő ifjúság előtt. Nem tudtuk ugyan őt legtöbbször a magas-ságba követni s az eszme folytonosságában felfogni, de azt mindig éreztük, hogy egyéniségének hódító varázsa alatt állunk.”<sup>71</sup> Sokat fáradozott a főiskola újjászervezése érdekében is, s mikor ez megtörtént, az 1862—63. tanévben a jogakadémián az észjog, egyházi-jog, jog- és államtudomány-nak lett tanára, míg egy év múlva, gégebaja miatt, saját kérésére a csak heti 3 óraszámot igénylő irodalmi tanszékét veszi át, mely mellett a főiskola könyvtárának rendezését is magára vállalja s könyvtárőr lesz. Tanszékén nemcsak a magyar irodalommal kíván foglalkozni, hanem kiterjeszkedni az egyetemesre is; e célból tanulmányozza a Bud. Szemle 1865. évf.-ában a francia irodalmat s kezdi meg az „Egyetemes Irodalom Törté-*net*“ megírását, melynek azonban csak két füzetet jelenhetett már meg, a római irodalom 2. fejezeténél megszakad.

De minden lelkes tevékenysége közepette is szívében egy titkos vágyat táplált: visszakerülni valamikor Pestre, abba az írói körbe, amely-hez tartozónak magát érezte, amelyben tevékenységének tágabb terű érvé-nyesülését remélhette. Gyulai volt az, aki annak idején kiszorította innen, hogy helyet adjon a legnagyobbaknak s Erdélyi szemrehányással is illeti őt és Csengerit abban a levélben, melyet 1858 május 31-én ír Toldynak. (Akadémiai lev. tár: „Toldy F. levéltárcája.”) Elárulja bizalmasan azt is, hogy Pestről, illetékes helyről, értesítették, hogy ha meghívják a pesti ref. főiskolához tanárnak, ne vonakodjék azt elfogadni, s hogy ez mily jól esne neki: „Ha valósul: örülök, ha eltörik: tűröm. Annyi szent, hogy jobb szeretnék én önök közelében a régi pályán izzadni s talán hatni is, mint itt folyvást küzdeni és talán nem hatni, s mégis bántatni.”

1865-ben részt vesz Komáromban egy ülésen, mely a népiskolai szer-vezet reformjával foglalkozik. Onnét hazafelé utazva, Pesten megszakítja útját, itt a téli időben meghül s ez amúgy is már meggyengült szerveze-tét oly erővel támadja meg, hogy az utcán eszméletlenül esik össze, s ezután hosszabb ideig tartó súlyos betegségben fekszik rokonai lakásán. Ez alkalmommal még hozzásiető feleségének példátlanul gondos és szeretetteljes ápolása, párosulva az orvosok tudományával, megmenti az életnek, de nem a teljes egészségnek. Ezt talán ő maga is érzi és ezért fejt ki még élete utolsó éveiben is olyan lázas tevékenységet, mintha kevés ideje volna már és nagyon kellene sietnie. Kezdi összegyűjteni szétszórt tanulmányait, de ezzel igen kevésre jutott. A halál gondolatától nem félt, kötelességét hiven teljesítette élete utolsó napjáiig, amikor még megjelent hallgatói körében, résztvett a tanárok értekezletében, fölkereste az egyházkerület Patakon időző tagjait, majd hazatért barátságos otthonába, derülten és nyugodtan, mint mindig, tudva, hogy ott mosolygó nyájas arcok és szerető szívek várakoznak reá.<sup>72</sup> És ahogy életének legelső eszmélkedése a kaposi szalma-tetejű házban a családi tűzhely melegének érzése, apja dúdolgatásának és a falusi fosztó- és fonóházak meséinek áhítatos hallgatása lehetett, úgy kísérte végig Erdélyi Jánost a családnak, a dalnak, a mesének ez a rajongó szeretete életének egész pályáján. „Az utolsó jelenet” — írja Emödy — „egészen családjáé volt. Kis fiának egy népdalt danolt el, visszhangjául a letűnt szép napoknak, midőn őt danolni hallani öröm és élvezet vala. Kis

<sup>71</sup> „Emléklapok Erdélyi J. nagykaposi emléktáblájának leleplezése alkalmából.” S. Patak, 1894. (17. l.)

<sup>72</sup> Emödy D. „Emlébeszéd Erd. J. fölött.” Sárospataki Füzetek 1863. évf.

leányát egy tündérregére tanítá meg.“ Ezután nyugodni tért, de nemsokára rosszulétről panaszkodott s pár perc múlva, 1868 jan. 23. napjának éjszakáján elköltözött az élet belőle. Temetése fényes és impozáns volt, nemcsak Patak és Zemplén megye részvéte kísérte utolsó útjára, hanem az egész irodalmi világa is. Az utókor kegyelettel őrizte meg emlékét, amikor a nagy-kaposi ref. templom falába, amelyben keresztelték Erdélyit, 1894-ben emléktáblát helyezett; centennáriuma alkalmából pedig a pataki főiskola szobrot emelt kiváló növendéke, majd tanára emlékére.

Ha sikerült az eddigiekben fogalmat adni arról, hogy Erdélyi János életpályájának kiemelkedőbb pontjai, egyéniségének markánsabb vonásai mennyire teljesen a magyar népből sarjadtak ki és maradtak is azzal mindig közősek, ha gazdag munkásságára pillantva kiérezhettük azt, hogy egész irodalmi tevékenységének bevallottan mennyire legfőbb célja volt nemzetének szellemét részben megismerni, részben elmélyíteni, — azt hiszem, mind közelebb kerülhettünk ahhoz az Erdélyi Jánoshoz, aki a magyar nép esztétikájának és vele együtt lélektanának első, valóban nagy kutatója volt.

(Vége következik.)

K. Posonyi Erzsébet.

## NÉPI SZÖVEGEK.

### Hortobágyi pásztornóták.

Az elmúlt két nyáron a Hortobágyi pusztán végeztem nótagyűjtést. Behatóan foglalkoztam a pásztornép lelki világával, gyűjtöttem a pásztor- és betyárnótákat. Éppen a tizenkettedik órában érkeztem. A nóták rohamosan pusztulnak és ha az a néhány öreg pásztor kihal, egész screg jó, öreg nótát visz magával a sírba. Már ők is sokat elfelejtettek.

Szerencsém volt. Még eddig érintetlen területen jártam. A gyűjtők figyelmét elkerülte a puszta és talán nem is gondoltak arra, hogy a hallgatag ajakokon mennyi szép eredeti népdal él, mennyi költészet lakozik. Fáradságom szép siker koronázta. Több mint ötszáz népdalt sikerült összeszednem s most a rendezés nagy munkáját végzem.

A népdalgyűjtésben nemcsak a szöveg hiteles feljegyzésére fektettem nagy súlyt, hanem fonográfhengerre felvettem a dallamot is. Megállapítottam, hogy a nóták amilyen változatosak tartalomban, éppoly szegények dallamban. Nagyon sokat egy kedves dallamra énekelnek.

A magyar pásztor azért mégsem verselő. Kevés rigmust tud. De nincs is kivel beszélni. Egyik bojtár a gulya egyik, a másik a gulya másik szélén jár. Nem érik szóval egymást. Legfeljebb az itatókútnál találkoznak délben vagy este a vacsoránál. Ekkor sem érnek rá beszélni. Ott erős munkát végeznek, itt pedig esznek.

Ellenben egész nap eszmélkednek, dúdolnak, dalolnak: ekkor születik a nóta. Nem csoda tehát, hogy a pásztor a nóta szövegét nem is tudja elmondani, hanem eldalolja. Szívesebben dalol százszor, mint a szöveget elmondja egyszer.

A gyűjtőnek nehéz feladata van velük szemben. A fiatalok nem tudják a jó régi nótát, az öregebbek lelkéhez nehéz hozzáférni. Bizalmatlanok a gyűjtővel, különösen a fonográfal szemben.

Amde jó bor mellett, az útszéli csárdában megnyílik a hallgatag lélek és jön a nóta. A nóták azonban erősen pusztulnak. Az öregek sokat már csak összefüggéstelen töredékekben tudnak. Sokszor megtörténik, hogy két tartalomlag különböző nótából dalolnak egy-egy sort vagy egy-egy versszakot össze. Ha nem vigyázunk, könnyen megtévesztenek. Minthogy van nem egy népdalgűjtemény, hol a töredékek össze vannak keverve.

A gyűjtőre a nehezebb feladat akkor vár, mikor a gűjteményét rendezi. E munkájában látja, hogy ezek a töredékek jórészen egy-egy tárgyat, egy emlékezetes eseményt, természeti csapást, egy történetet, egy betyárkalandot írnak le. Az a négy sor, amit a pásztor eldalolt, nem egy önálló nóta, hanem része egy esemény hosszabb leírásának. A rendezésnél nagy figyelem, nagy elmélyedés és a néplélek feltétlen ismerete szükséges. Sokszor fedez fel az ember egy történet összeállításakor hézagot. A hézagpótló nóta megkeresésére néha több napot, hetet kellett fordítani, sőt van több olyan hely, amely még mindig betöltésre vár.

Az eredmény megéri a fáradságot, mert csakhamar kitűnik, hogy az egyszerű két- vagy négysoros nótákból hosszas, fáradságos munka után szép pásztorballadát, betyártörténetet vagy a betyárság végét bemutató szomorú rabnótát lehet kialakítani.

Leírónótáik is igen egyszerűek és szépek. Mutatványképen álljon itt az 1830-ban épült híres hortobágyi köhídről szóló nóta.

Debrecennek van egy vize,  
Kinek Hortobágy a neve.  
Arra van egy kúhid rakva:  
Kilenc lyukra van állítva.

Egy másik szól a sokkal régibb, de már 1848-ban elpusztult hortobágyi vízimalomról:

Debrecennek van egy vize,  
Kinek Hortobágy a neve.  
A félsarkán vízimalom,  
Körüllegeli a barom. —

Mind a kettőt a híres hortobágyi vándorhedűs Rimóczi Lajos (67 éves) terjeszti.

A pásztortörténetek közül mutatványképen bemutatok kettőt. Az egyik régi kétsoros, a másik négy soros. Mind a kettőből pár versszakot már bemutattak más gyűjtemények, de ilyen egységes történetbe összeállítva még nem találkoztam sehol vele. A pásztorok sem éneklék ilyen összefüggően, de a nóták tartalma, dallama és ritmusa határozottan arra vallanak, hogy ezek összetartoznak, egy kerek egésznek képeznek. Eredetileg sem egy ember költötte, hanem valaki elperelte, továbbadta és így folyton nőtt, nőtt; most, sajnos, már egyre fogy, csupán egy-két verset tudnak, de azt érzik, sejtik és mondják, hogy van még ez tovább is, de már elfelejtették.

Az egyik ballada egy csikóstörténet, mely azért is érdekes, hogy már elpusztult útszéli csárdák neveit őrzi meg, másfelől a szegénylegény és az útszéli csapláros összejátszását mutatja. A másik egy érdekes juhásztörténetet ad elő rövid párbeszéd formában.

### Lúra csikós, lúra...

Lúra csikós, lúra! elszalatt a mínes.  
Csak egyedül maradt a pányván a deres.

Jau lú vaut a deres, jau lú is ellette,  
Álgya meg az Isten, aki felnevelte.

Nem tehetek rúlla, mer' bevagyok  
[fogva...<sup>1</sup>  
Ott van a kisbojtár, számojjik el rúlla.

Számojj bojtár! számojj az szilaj csikókról...  
Én meg elszámolok az öreg kancákrul.

Hejh! Poródon a Bikás, Ríten a Tirimpó  
Tulsóváros szílen van a Messzilátó.

Híres Külső csárda, táncos a Nóvella.  
Átkozott a Zódág, gyilkos a Kaszárnya.<sup>2</sup>

Most<sup>3</sup> ugrik a csikós a hátas lovára,  
Hegyeken, vögyeken tanál egy csárdára.

Csaplárosné hajja, hozzon egy icce bort,  
Hadd mossa le nékem a torkomról a [port.

Kincsem csaplárosné, miféle csárda ez?!  
Sok szegín legínnék mulatóhelye ez?

Nyissa ki az ajtót, hadd mennek bé [rajta!

Vesse meg az ágyat, hadd aluggyak [rajta!

Nem nyitom, nem nyitom, mer' nem [tudom ki vagy.

Lenn a Tiszántúrról vagy innen való [vagy.

Széles a tornácom, tőgyfa ajtó rajta,  
Sok szegín legín' is bekopogtat rajta.

<sup>1</sup> Bevagyok fogva = be vagyok zárva.

<sup>2</sup> Ez a hét csárda egy emberöltővel ezelőtt megvolt a hajdúböszörményi háztárban, most már eltűnt.

<sup>3</sup> Most felugrik. Elindul a csikós keresni a lovat.





Halod í te juhászfattyú:<sup>17</sup>  
 Oda van a legszebbik juh! —  
 Gazdám,<sup>18</sup> nem tehetek rúlla,  
 Mer' az üdő rám támoda.

Hát a kutyák hún fekűttek?  
 Mind a lábomnál heverték.  
 Uszítottam, de nem mentek.  
 Éhesek vótak szegínyek.

Amint az üdő szorított,<sup>19</sup>  
 Nyájam szíjjel szakadozott.  
 Bevert éngem egy szigetbe,  
 Gyenge nádas közepibe.<sup>20</sup>

De itt sincsen maradásom:  
 Sáros, vizes az állásom.<sup>21</sup>  
 Ha jó örüm<sup>22</sup> nem lett vóna,  
 Nyájastúl ott vesztem vóna.

De a Virág<sup>23</sup> jól vezette  
 A Sugár előre vitte...  
 Nagy nehezen esthajnalra,  
 Eggyütt vaut az egisz falka. —

Kutyám megyen farkas nyomán,<sup>24</sup>  
 Magam pedig a nyáj után;  
 A két bojtár a két szílin,  
 Fakó szamar a közepin.

<sup>17</sup> A számadó széjjel néz a falkában és látja a kárt.

<sup>18</sup> Ez a megszólítás a számadónak szól, mert az fogadja a bojtárt.

<sup>19</sup> A bojtár elmondja a viharban csett kárt.

<sup>20</sup> A régi hortobágyi nádasok zombékos tisztásai jó enyhelyet adva a birkának hideg tavaszi vagy őszi viharban. A Tiszaszabályozás levette a Hortobágyról a vizet, a nádasok eltűntek. Azóta több karámot építenek enyhelynek.

<sup>21</sup> Allás = baromállás = fekhely. Nevét onnan vette, hogy a pásztor pihenéskor előbb összeállítja a jószágot és vigyáz rá, hogy újra legelni ne induljanak. A jószág addig áll, bög és összebúvik, míg végre lefekszik és alszik. Sárban, vízben nem fekszik le, ezért az idő, a sár elcsigázza, lenyövi a jószágot.

<sup>22</sup> Az ürüt a nép örünek mondja.

<sup>23</sup> Virág, Sugár gyakori vezérürü nevek.

<sup>24</sup> A számadó megnyugszik a pásztor emberkedésén és felvidul a falka látára.

### Csütörtökön viradóra . . .

Csütörtökön viradóra  
 Tanáltam egy pej csikóra.  
 Addig, addig kerülgettem,  
 Mig fel nem kötőfikesztem.

Mikor osztán felfikesztem,  
 Debrecennek eresztettem.  
 Kírik a csikót bankójír',  
 Vagy hatvan bankóforintír'.

Ez a csikó nem eladó.  
 Nem csendbiztos alá való.  
 Mer' ha erre pandúr ülne,  
 Még a madár is rab lenne.

(Hortobágyon dalolta Tóth János gulyásbojtár.)

Ez a pár nóta is fényesen bizonyítja, hogy a magyar nép szellemi kincsait minél gyorsabban és minél pontosabban fel kell gyűjteni. A gyűjteményeket szakszerűen kell rendezni, fejtegetni, magyarázni: csak így ismerhetjük meg azt a sok és nagy nemes értéket, amely a magyar néplélekben lappang.

Debrecen.

Ecsedi István.

### Gyermekjáték.

**Céldobás.** Ritka gyermekjáték van szokásban a szatmármezei *Tyukod* községben, amely tán maradványa az ősi galamb, illetve sólyomlövészetnek. A legények ünnepnap délután kimennek a község melletti rétre, ahol a következő játékot is gyakorolják:

Felállanak egy sorban, egymástól 5—6 lépés távolságban, egy ügyesebb dobó, akit *vezérnek* neveznek, a sor balszárnya cél áll, 5—6 lépéssel a sor előtt; kezébe vesz egy 50—60 cm hosszú, egyik végén bunkóban végződő, gyermekkar vastagságú hengeres fát (*célfá*), a sorban lévő legényeknél *hajítófa* van, amely 25—30 cm hosszú, egyik végén hegyes. Most a vezér a célfát ívben eldobja a sor előtt, úgy azonban, hogy az ív másik vége a legénysor jobbszárnán túl végződjék, hogy a sorban minden legény a röplő célfához dobhasson. A röplő célfához minden legény hozzádob, aki eltalálja, az lesz a vezér. A vezérség szép tiszttség, kitüntetés, mert a célfának magas vagy mély ívben — lassúbb vagy sebesebb dobásával ugyancsak próbára teszi a játékosok ügyességét.



Ebben a játékban akkora gyakorlatot szereznek, hogy ritka dobás, amikor már a második v. harmadik legény el nem találja a célfát. *László Gyula.*

### Nyitrai népmondák.

*Vízi ember.* Nagy Czétény mellett folyik egy széles patak, Czétényke a neve. E patakban van egy hely, a hol már nagyon sok ember megfulladt. Itt az embereket egy gyermek nagyságú torz emberke, hordónyi nagy fejjel, fojtogatja a vízbe. Ezt a torz vízi embert már sokan látták.

*A mérnök lelke.* Nagy Czétényben a szőlőhegyen egy mérnök lelke bolyong egy hosszú „slofrokba“ (hálóköntös). Ez a földosztáskor megcsalta a szegény népet. Az uraknak mérte oda a föld javát, mégegyszer annyit, mint a mennyi „dukkát vóna“. Ezért megátkozták és nincs nyugodalma.

*Mély utkai ördög.* Nemes Pann és Nagy Czétény között van egy út „Mély út“ a neve. Ezen az uton már sokan találkoztak az ördöggel. Viselete: vörös nadrág, kék kabát, nagy vörös kalap. Lábai lólábak. Nyelve 1 rőf hosszúságú.

*A vizivő kísértet.* Élt Nemes Pannon egy birtokos, a kinek a birtokán egy patak folyt keresztül. Birtoka alsó felén egy szegény molnár malma állott, a kinek a malmát a patak vize hajtotta. Ezt a malmot rossz szemmel nézte a birtokos és elhatározta, hogy tönkre teszi. Birtokán áttöltötte a patakot, úgy, hogy annak vize nem folyhatott a malom felé. A szegény molnár kérte a birtokost; de ez hajthatatlan maradt. Elkeseredésében elátkozta, hogy ne legyen neki nyugta addig a más világon, míg az elfogott vizet mind meg nem issza. Most minden éjjel éjfélkor megjelen és szürcsöli a vizet. Télen pedig, midőn a patak be van fagyva, a jeget rágja.

*A kétszarvú disznó.* Nemes Pannon élt egy gazdag birtokos. Ennek volt egy unokája s erre hagyta összes vagyonát azzal a kikötéssel, hogy „nagy iskolákat“ is kell végeznie. Az unoka a nagyapa halála után hallani sem akart a tanulásról. Ekkor megjelent a nagyapja egy fekete disznó képében, homlokán két hatalmas szarvval és figyelmeztette,

hogy tanuljon, különben elviszi. A fiu czután sem tanult. Egy éjjel újra eljött a szarvas disznó; hátára vette és elvitte. Sokan látták, midőn végig szaladt vele az utcán. Most is látni lehet holdtöltekor a szarvas disznót hátán a fiatal emberrel.

*Kuglizó kísértet.* Vág-Vecsén lakott egykor egy gazdag földesúr. Nyáron naponkint egyebet sem tett mint egy maga kuglizott. Ilyenkor aztán jaj volt annak a halandónak, a ki őt szenvedélyében háborgatni merte. Egyszer egy vándorló legény oda merészelt hozzá menni alamizsnát kérni. A földes ur rá uszítá kutyáit s ezek letépték „plundráját“. Ez megátkozta a földes urat. Most azon nap évfordulóján éjfélkor a földes ur kilép a sirboltból és két ördög által vont tüzes kocsin megy a régi kuglizó helyére és — kuglizik, sőt többen hallották ugatni is őt közbe-közbe.

*Mi az a mennydörgés?* Nemes Pannon és környékén a mennydörgésről a következőt hiszi a nép. Midőn Isten Ádámot agyagból megalkotta, az ördögök fejedelme is próbát tett, vajjon sikerül-e neki is agyagból embert készíteni. A sár minta kész volt, csak a lélek hiányzott belőle. Az ördög lehajolt hozzá, hogy ép úgy miként az Istentől látta, lelket leheljen bele; de az agyag hirtelen össze gördült és nagy robajjal ment neki az ördögnek. Az ördög ijedtében tüzet kezdett okádni és úgy szaladt az agyag elöl. Azóta folyton szalad és tüzet okádik s ez a villámlás. Az agyag gömb pedig utánna gördül s ennek zörgése a mennydörgés. Ez addig lesz így míg az „anczi krisztus“ meg nem jelenik a földön. Azután nem lesz sem villámlás sem mennydörgés.

*Szórád lyuka.* Van a Zobor hegyében egy mély barlang, a melyet a nép „Szórád luka“ néven ismer. A tormosiak szerint élt a Zobor hegyen egy remete, Szórád volt a neve. Egyszer épen midőn aranyát tisztogatta, rablók támadták meg. Szórád meg akart szökni, de egy szikla előtt volt, a honnan csak a rablók felé volt szabad az út. Ekkor megnyílt a szikla előtte és ő keresztül szaladt a hegyen. Ez a lyuk az, a mely Szórád előtt megnyílt s azért nevezik Szórád lyukának.

*A garabonciás diák.* Egyszer Nemes Pannon megjelent egy fekete ruhás fiatal ember és fekete tyúkoktól tojást és fekete tehéntől tejet kért. Az egész faluban nem volt sem tiszta fekete tyúk, sem tiszta fekete tehén. E miatt a „garabonciás diák” úgy megharagudott, hogy megmondta a birónak, hogy holnap minden ház tetejét megbontatja a sárkánynyal. Másnap csakugyan megjelent a sárkány egy kis felhőn és felszállott reá a falu mellett a „garabonciás diák is” és oly nagy szelet csináltak, hogy minden háztetőt lebontottak, fákat tövestül csavartak ki. A sárkánynak két feje és hosszú kigyó alakú teste volt.

### Békésből.

*Nagypénteki áldás.* Békés-Csaba App. Gerendás nevű pusztáján van egy homok halom, a melyet a nép „Albert hegynek” nevez. E helyen egy templom maradványai láthatók s körülötte temérdek embercsont hever. A monda szerint e templomot a törökök éppen nagypénteken Urfelmutatáskor lötték össze. A pap és ministránsai ott maradtak a romok alatt. Most minden nagypénteken Urfelmutatáskor megjelenik a pap ornatibusban és ministránsai és áldást adnak a csontokra. Ez addig lesz így, míg a törökök fel nem építik a templomot.

*Ujfalusi Szentkereszty Tivadar.*

### Körmendről.

*Miért piros a húsvéti tojás?* Eléáll egy öreg néni s mondja a következőket:

— Jaj, úgy van az lelkem; tudja, mikor a mi urunkat Jézust keresztrefeszítették és ott vergődött az ártatlan, odament egy asszony, épp kosár tojást vitt és megszánta a szegény Üdvözítőt, letette a kosarat s elkezdett imádkozni. Abban a percben egy csepp vér hullt le a keresztről és rácseppent az egyik tojásra, hogy az piros lett tőle. A szegény asszony oda se ügyelt, csak akkor csodálkozott el, mikor imádságát elvégezve, kezébe vette a kosarat és abban — uramfia! minden tojás piros volt. Úgy ám, lelkem, annak az emlékére festik pirosra a tojást húsvétkor!

Körmend.

Feljegyző: *Bartunek János.*

### Népbabonák Makóról.

Cigányasszonnyal találkozni, kéményseprővel s fehérruhás pékkel találkozni, valamint fecskéfészek a házon: szerencsét jelent.

Gólyafészek a házon, megvédi azt a kigyulladástól.

Aki pappal találkozik szembe, az mondja 13, 13, 13 (háromszor) s akkor szerencsét hoz.

Ha a lány kéményseprővel találkozik, annak jobb oldalára kerül, hogy szép legyen a jövődöbelije.

Kéményseprő seprűjéből ki kell tépni egy csomót s azt biztos helyen, összekötvé mindaddig őrizni, míg valami kívánságunk nem teljesül.

Ahol az ember véletlenül megbotlik, ott kincs van elásva.

Talált lópatkó szerencse, s azt kapu, vagy ajtóküszöbre szokás szegelni.

Ha valakinek cseng a füle (a bal jó hírt, a jobb rosszat jelent), s más kitalálja melyik füle cseng, aki kitalálta az kap hírt, ha nem találta ki, akkor az, akinek a füle cseng.

Ha az ember kezefején, vagy nyakán bolhát fog: levelet kap.

Ha valakinek a bal szeme viszket: öröm, ha a jobb: bánat éri.

Ha valakinek a bal marka viszket: pénzt kap, ha a jobb: pénzt kérnek tőle.

Ha a szarka a ház előtt csörög, ha a macskafarkára lépnek véletlenül, ha a kakas az ajtó, vagy ablak előtt kukorékol, ha a kisgyerek sokat hempereg a földön, ha a sparhet ajtó kinyílik: vendég jó.

Ha valaki a falatot kiejti szájából: éhes vendég jó.

Mikor a macska mosdik, akire legelőször ránéz: kikap.

Ha valakinek viszket a háta: verést érez.

Ha valakinek az orra viszket: bosszúság éri.

Ajándékba adott kés: elvágja a barátságot.

Ha valaki — mikor fölébred — kinéz az ablakon: elfelejti álmát.

Ha új helyen (ahol még sohasem aludt) alszik valaki, lefekvés után a gerendákat számolja meg s megálmodja

jövendőjét. Hogy álmát el ne felejtse, tegyen a feje alá bontófésűt.

Ahányat szól a kakuk madár erre a kérdésre: „Kakuk madár mondd meddig élek én?” annyi évet él az, aki kérdezte.

Töves virágot, vagy virágmagot, valamint orvosságot nem szokás megköszönni, mert akkor nem fogják meg, ill. nem lesz hasznuk.

Ha valahol halott van, egy falatot hagynak éjtszakára a tányér szélén, hogy a halott, ha éjjel visszapjön, találjon ennivalót.

Ha valakinek rokona van távol, egy falatot hagy a tányér szélén, hogy az ne éhezzen.

Ha a lány ágya fölött a pók egy szál fonálon lereszkedik, akkor az a menyasszonyi fátylat szövi s azt jelenti, hogy a lány még abban az évben férjhez megy.

Este szemetet kivinni nem szabad, mert ha kiviszik, a ház szerencséjét viszik ki.

Ha kukuk szól a házon, ha a kutya éjjel vonyít, ha a kutya a házfalat kaparja (= sirgödröt ás), ha valaki sárral álmodik, ha valaki álmában a fogát kihúzza: halálesetet jelent.

Pénteki nap, vagy 13-as szám szerencsétlenségét jelent.

Ha nyúl fut át valaki előtt az úton, ha valakinek kocsit elvágja az útját, útról visszafordulni, ha tele kantával jönnek valakivel szembe, ha pappal találkozik valaki szembe: nem lesz szerencséje.

Lányos háznál karácsony és újév között nem szabad a szemetet kivinni, mert a lány akkor nem megy férjhez.

A tyúknak, hogy többet tojjon, búzát, vagy húgyos korpát adnak enni.

Ha estefeled vörös az ég alja: másnap szél lesz.

Ha a galamb vízben fürdik, ha a tyúk porban fürdik, ha a szamár ordít, ha a zöldbeka brekeg, ha valaki halottal álmodik: esőt jelent.

Este lábvizet kivinni nem szabad, mert, aki a lábát mosta: fejfájós lesz.

Sömör ellen legjobb és legáltalánosabban elfogadott orvosság: a pipamocsok.

Fölfúvódott lónak, vagy marhának dohánylevet, vagy záptojást kell a szábjába önteni.

Töven nem szabad virágot szagolni: mert kiszárad.

Ha jég esik, kést, vagy baltát állítanak élével fölfelé a küszöbre: s az elvágja a további jég hullást.

Napfogyatkozásakor, aki szabad szemmel a napba néz: megvakul.

Napnyugta után nem szabad tejet kapun kívül vinni: mert véres lesz a tehén teje.

Tojást kölesön adni kotló alá, mielőtt a gazdasszony magának nem ültetett, nem szabad: mert akkor nem kel csirkeje abban az évben.

Kotlót kölesön adni, mielőtt a gazdasszony saját magának nem ültetett, nem szabad: mert akkor nem kel baromfija abban az évben.

Ha valakinek gilvája van, úgy szabadulhat meg tőle, hogy teljesen új fazékba babot, gyökeret s mindenféle fűvet összefőz, s e kotyvalékkal megkenve a fájós részt, a fazekat a maradékkal együtt, napfölkelte előtt, keresztúton eldobja. Aki legelőször meg rajta keresztül: az kapja meg a betegséget.

U. e. fababával, vagy pénzzel úgy történik, hogy fababát, vagy pénzt köntnek teljesen új zsebkendőbe s evvel megkerékítve a beteg helyeket, a kendőt mindenestől eldobják. Aki felveszi, az kapja meg a bajt. Az ilyen gilvás pénzt úgy lehet veszély nélkül megszerzeni, hogy az ember behúnyt szemmel napnyugat felé egy kissé elrúgja magától.

A legényeknek hétfőn, szerdán, de különösen pénteken, nem szabad a lányokhoz járni. Ha ezt teszik, a lányok hagymát csempésznek zsebukba, sőt pénteken egyenesen kiadják az útjokat, mivel e három nap a legények napja, amikor mulatni kell menniök a kocsmába. (Ez a szokás ismeretes és érvényben van: Makón, Apátfalván, Földéákon, Mezőhegyesen, Csanádpalotán, Mezőkovácsházán, tehát kb. egész Csanád megyében.)

Makó.

H. Kovács Mihály.

Mondagyűjtésemből:<sup>1</sup>

*Felsőaranyod* és *Zalaszentgrót* (Zala vm.) között mély gödör látható, melynek helyén valamikor udvarház állott. A tulajdonos kisleánya súlyosan megbetegedett, s halála közeledvén az orvos meghagyta, hogy minden óhaját teljesítsék. Éjtszaka a beteg azt kívánta, hogy mindenki hagyja el a házat. Mikor megtették, kiáltást hallottak: apám segíts. Erre eltűnt a ház és környéke. A gyermek kiáltása ma is hallható. (Spitzer Magda IV. o.)

*Mende* (Pest vm.) község mellett Sz. István pusztán egy Leányvár nevű kastély elszüllyedt, mert lakói rossz emberek voltak. Helye ma is hepehupás. (Schmiedl Erzsébet III. o.)<sup>2</sup>

*Berzencén* (Somogy vm.) Festetich gróf birtokán vadász lakott, aki a fecskét röptében tudta lelőni. Újév napján vizes hordót állított a ház elé és azt mondta, hogy ha belenéz a vízbe, meglátja, hogy ellensége, aki feleségét elcsalta és éppen Kispusztára ment, mit csinál. Utána belelőtt a vízbe és azt mondta, hogy most halt meg. Úgy is volt. Mikor a vadász meghalt, temetésekor vihar támadt; az emberek azt mondták, hogy most vizzik a pokolba. (Polifka Piroska III. o.)<sup>3</sup>

*A tornai* (Abauj-Torna vm.) bányában víz volt. A bányaszellem megjósolta a munkásoknak, hogy el fogja önteni a bányát. Nyolc munkás nem tudta és ott veszett. A bányaszellem megátkozta, mire ők is szellemekké lettek. Egyszer tetszetős, máskor rút alakban jelennek meg, de jósló képességgel már ezek nem bírnak. (Hevesy Ilona II. o.)

*A selmezbányai* (Hont vm.) bányában szellem lakik, aki kincset osztogat. Egyszer hárman felkeresték. A kívül

<sup>1</sup> Az itt közölt adatokat a budapesti IV. ker., Váciutcai közs. leánygimnáziumi tanítványaim gyűjtötték.

<sup>2</sup> Ismert mondai motívum. Többnyire tó keletkezik a kastély stb. helyén. (V. ö. Ethnographia XXXIII. évf. 59. l.)

<sup>3</sup> A bűvös vadász motívuma: fegyvere mindig talál, mert az ördög irányítja. (C. Michael: Im Geisterkreis der Ruhe- u. Friedlosen. 102. l.)

maradottak kiabálást hallottak, mire az esetet bejelentették a bírónak. Katonasággal vonultak a bányához, melyből víz folyt és tűz csapott ki. A szellem rossznéven vehette a bányászok kincs-szomját és megbűntette őket. Rájuk ült, mire a föld megnyílt. De a szellem eltűnt. (Baán Mária II. o.)<sup>4</sup>

*Bicskén* (Fehér vm.) mesélik: Egy szegény ember kenyerét megette az ördög, mire a megkárosult egy zsák búzácért beállt aratónak. Munka után a zsákot megtöltötték, de a zsák akkorára nőtt, hogy a learatott termés mind belefért. Így akarta kárpótolni az ördög a szegény embert. (Fried Márta VII. o.)

*A Bakonyerdő* szélén három zsvány papot ölt meg és eltemette. De elfogták és a sírfölötti fára akasztották fel. Aki arra jár, gallyat dob a sírra. Sz. Györgykor a rossz szellemek meggyújtják. E napon senki sem jár arra, mert megfogják és tűzbe dobják. (Gutermuth Mária III. o.)

*Munkács* közelében vár van, melyben keményszívű asszony élt. Egy koldus megátkozta. Éjjel megjelenik az asszony a várban, benyul a székénybe s amit megérint, megtüzesedik. (Polifka Piroska III. o.)<sup>5</sup>

U. ott. Egy csordás lovát megszállta az ördög, mire a gazdája eladta. Éjjel tüzes ló ugrik az ablakába fejtelten lozavassal. (U. az.)<sup>6</sup>

Budapest.

Relković Néda dr.

<sup>4</sup> A megtorló bányaszellemet Körmöscön is ismerik. (Ethnographia VI. köt. 238. l., Népélet 1923/24. évf. 107. l.)

<sup>5</sup> Nyugtót nem találó szellemek tüzes kezenyomáról többször csik szó. Ilyen feljegyzést őriz a privigyei kegyesrendiek könyvtára 1696-ból. (Miskolci István: A kegyes tanítórendek privigyei kollégiumának története. Vác, 1907. Műv. tört. Ért. 26. sz., 37—39. l. jegyzében.)

<sup>6</sup> A fejtelten lovas a Meissenvidéki bolygó vadászra emlékeztet, aki Hans Jageteufel néven fejtellenül jár-kel. A középkorban pedig a bolygó vadász gyakran maga az ördög. (C. Michael: Im Geisterreich der Ruhe- u. Friedlosen 89 l., 102. l.)

## IRODALOM.

### Magunk ügyében!

(A szerkesztő nyilatkozata.)

Testvérfolyóiratunk legutóbbi számában (Népr. Értesítő, 1927, I. füz., 35—45. ll.) *Magyary Zoltán* nagy művének („A magyar tudománypolitika alapvetése”) ismertetéscé címén szokatlanul éles támadás jelent meg Viski Károly tollából az Ethnogr.—Népelet alulírott szerkesztője ellen.

Alkalom erre a különös írásra úgy adódott, hogy *Magyary Z.* említett összefoglaló művébe egy referéda-gyűjteményt is beiktatott, amely előzetesen *Kornis Gyula* felkérésére készült és az általa felszólított szakférfiaktól az egyes tudományágakról tájékoztatókat tartalmazott. A cikkek ez előtörténetéről Viski mitsem tudva, azokat úgy tünteti fel, mintha minden részletre kiterjedő programok, tudománypolitikai enunciaciók, szinte harci riadók akartak volna lenni. Erről persze szó sincs. Egyeszerű felvilágosítások voltak csupán, szakvélemények a tudománypolitikát irányító felső intéző körök rendelkezésére. Szívesen csináltuk, mert láttuk az érdeklődést, a segítségére sietés szándékát kultúránk vezetői részéről. Hogy azután e rövid memorandumokat *Magyary Z.* felvette művébe, ismét csak helyesen történt: ahhoz a részletes, nagyarányú képhez, melyben tudományos kultúránk jelen állását, kívánságait, fejlődési lehetőségeit feltárta, oda tartoztak, mint igazoló idézetek, a szakörök hozzászólásai is.

Ennyit általában az ott megjelent szakcikkek keletkezéséről. Ami ezek között a magamét illeti („Néptudomány—Ethnológia” címen, *Magyary* könyve, 96—101. ll., tehát mindössze 5 oldalon! Nem hibám, hogy csak ennyi: előtte *Gombocz Zoltáné* a magyar nyelvészetről 3, *Horváth Jánosé* az irodalom-

történetről 4 oldal!), — ettől a nyúlfarknyi tájékoztatótól rettentő sokat kíván, sőt követel Viski.

Mindenekelőtt nem tartottam meg az utasításokat, melyek 3 pontban azt kívánták a referenstől, hogy tudománysszakjáról adjon: 1. a multakra, 2. a jelen és jövőre nézve, 3. a nemzetközi kapcsolatokra felvilágosításokat.

*Ad 1.* Nekem a magam aránylag újabb keletű stúdiumáról, amely nemcsak itthon, de máshol is igen kevésbé ismeretes, kötelességem volt annak általános képét, nemzetközi kialakulását röviden vázolni; sőt ezt inkább, mint itthoni fejlődését és művelőit, kikről (*Herman Ottó*, *Xantus János*, *Biró Lajos*, *Hunfalvy Pál*, stb.) fel kellett tennem, hogy működésük közismert. (Hogy *Herman Ottó*t meg se nevezem, mint Viski állítja a 39. l. 1. hasábján, nem igaz, mert a néptudomány különböző művelői között 12 előző más kutató nevével és szakirányú munkásságával együtt a 98. lapon szólok róla!) Ez Viskinek alkalmat ad arra, hogy hosszan kitanítson, kik voltak amaz érdemes elődök (beleveszi a földrajzi utazókat és a nyelvészet munkásait!), akiknek méltatását mellőztem. Köszönöm a kioktatást, de nincs szükségem rá; ha helyénvalónak láttam volna, hamarjában legalább is annyi szakerőt fel tudtam volna sorakoztatni, mint ő. — Talán mondanom se kell, hogy ha az a kis referáda a *külföld*nek is szólt volna, mind e jeles előmunkások érdemeit felsorolni el nem mulasztom. Ami itthon magától értetődő s közismert volta miatt vele előhozakodni fölösleges, azt az idegennek adni kell s ha esetleg úgy alakul, hogy nyílik rá alkalom, adom is. Különben e pontnál derül ki leginkább, mennyire nem tudja Viski, miről volt szó

az élelőszóval kapott utasításokban; pedig ha a többi referátát is kellő figyelemre méltatja, azok témafeldolgozásából láthatta volna, mily természetű és milyen méretű előterjesztést kívántak tőlünk. Ugyanitt nehézményezi azt is — s ez úgy látszik, igen fáj neki —, hogy a hatóságos közreműködők közt a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályát nem említetem. Türelmet kérek, mert ennek okára alább, más összefüggésben rá kell majd külön térnem.

Ad 2. Kifogásolja, hogy diszciplinánk hazai fejlettségét nem dicsérem fel kellőképpen. Sajnos, itt is félreért, mint nem elfogulatlan kritikájában számos helyen. Ha az illető részt figyelmesen elolvassa, látni fogja, hogy nem a hazai kutatók működésének *szinvonalát* tartom alacsonyra (csak nem vágom magam alatt is a fát!), hanem annak intenzitását, kihatóságát, hatását a szélesebb rétegekre tartom hiányosnak. Működésünk — hány-szor panaszkodtunk róla — szinte kiáltó szó a pusztában; pedig ha van tudomány, amely alkalmas arra, hogy munkáját és eredményeit a hazai értelmiség, sőt a magasabb népi réteg is érdeklődéssel kísérsje, úgy ebben a mienkkel kevés tudomány vetekszik. Rendkívül hálás, általános érdekű az anyaga, feldolgozása jórészt mintaszerű s nem jogtalan a referátából is kiérezhető lehangoltságom, hogy mind-cz nálunk nem tud felfigyelőkre, kellő megértő viszhangra találni. Itt kellett hivatkoznom a külföldön e téren tapasztalható élénk érdeklődésre, arra, hogy a kis-antant államok *ebben* jogosan dicsérik meg nekünk *kultúrfölénnyel* felettünk! — Ezzel függ össze a másik baj, amit ugyan-ott felpanaszolólok: a közönnyel karöltve járó *szegénységünk*. Küzdünk anyagiakkal, pedig annyi lenne a mondanivalónk, annyi az összegyűjtött és közlésre érdemes népi adalékunk; nem jelenhetünk meg, csak nagy időközökben, egy-egy nagylelkű és kivételes érzékkel bíró mecenásunk lelkes áldozatkészségéből. Ez volt a tónusa az ott közöltnek! — Az nem kétséges (kifejtését adtam „Az etnológia tárgyköre és módszere” c. tanulmányban, Ethnogr., 1926, I. füz.), hogy *önálló* módszerre az etnológia csak újabbban tett szert, független tudománnyá tehát csak azóta vált. Ez sem lekicsinyítés.

Ha szakstúdiumunk 75 év alatt (Tylor óta) eljutott idáig, ezzel időben jóval megelőzte ama régebbi tudományágakat, melyeknek az önállósuláshoz hosszú évszázadokra volt szükségük. Az tehát, hogy: „Solymossy szerint semmink sincs, mindent elülről kell kezdenünk” (41. l., 2. hasáb), több mint félremagyarázása szavaimnak.

Ezzel kapcsolatban kell a *gyűjtést* és annak *elhelyezése* kérdését szóvátennem. Gyűjteni mindenki gyűjthet, ez evidens dolog; meg is tették sokan, vannak hatalmas magángyűjteményeink szerte az országban. A baj ott van, hogy ezek tulajdonosai, bármint kérjük tőlük, nem járhattak el úgy, mint főuraink a maguk családi levéltáraikkal, akik nemcsak régi írásaik kegyeletos megmentése céljából, de azért is helyezték el azokat letétképpen ki a Nemzeti Múzeumban, ki az Országos Levéltárban, hogy a kutató tudomány használhassa. Folklore-gyűjtőink ezt legjobb szándékkal sem teheték meg, mert máig sincs ilyen *központi letéthelyünk: archivumunk*. Az adatgyűjtés azóta is tart és fog tartani, míg csak eleven természetű erő él népünk lelkében. Ezeket is el kell helyeznünk biztos helyen és a kutatóknak könnyen hozzáférhető módon. Hogy a kívánalmak közt ezt is szóvá tettem, csak természetes, valamint propozícióval kellett előállanom annak létesítése módjáról is. Javaslatom ez volt: — Minthogy a Néprajzi Társaságnak, amely erre elsősorban lenne hivatott, helyiségei egyáltalán nincsenek, a letéthely kérdése (központi folklore-archivum) legcélszerűbben valamely *kézirattár vagy levéltár* (pl. a Nemzeti Múzeum könyvtára, vagy az Országos Levéltár) keretében lenne, mint külön osztály, szerény méretekből, szinte költség nélkül megoldható.

Úgy látszik, ezzel Viskiék szemében főbenjáró vétket követtem el. Miért nem akarom a Néprajzi Múzeumhoz csatolni, mikor erről már tárgyalások is indultak meg? Tárgyalások tényleg voltak, azokat a kényszerű szükség hozta magával; de ha egyéb nem, már az is mellettem szól, hogy azok máig sem vezettek eredményre. Az ok maga igen egyszerű, prózai, vetekszik az egyszerű kántor 100. okával. A Néprajzi Múzeum tudvalevően

kint van a város legszélén, hivatalos órát d. u. 2-ig tart. A folklóre mivelőit pedig (tanárok, hivatalnokok) délelőttönként kenyérkereső elfoglaltságuk tartja leköte bent a városban. A kéziratoss anyaghoz férniök így teljes lehetetlenség volna, amint a Fock-könyvtár is emiatt tengődik odakint használatlanul. A hely tehát e célra a lehető legkedvezőtlenebb. — Különbön legjobb tudomásom szerint folklóre-gyűjtemények *sehol a világon* nincsenek kapcsolatban az ugyanott található néprajzi múzeumokkal, még kevésbé vannak ott elhelyezve,<sup>1</sup> hanem mindenütt vagy saját intézményeik kebelében őrzik, vagy könyvtárakban, levéltárakban. A felgyűjtött kéziratoss anyag ugyanis csak ott használható, ahol rendszeresen, archíválisan kezelik egyes, a szakban jártas munkaeörök. Nálunk ilyeneket a Néprajzi Múzeum nem tud s az eddigi tárgyalások szerint nem is akar rendelkezésünkre bocsátani. Így azután a számukra való sértődött reklamálásnak semmi értelme nincs!

Tájékozatlanabbak erre azt felelhetnék, hogy mégis — miért ne? — hiszen

<sup>1</sup> Hadd említsem itt fel a legsúlyosabb példákat:

az *angolok* e szakba vágó archívuma a Folklóre-Society helyiségeiben van elhelyezve (pedig ott van Londonban a South Kensington);

a *franciáknak* 1852-ben (szeptember 13. L. Moniteur, 1853. 1168—87. száma) kultuszminiszteri rendelet folytán végzett országos gyűjtése óriási limbusokban a Bibliothéque National egyik termét töltik meg;

az *észtek* kéziratoss adalékgyűjtése az Etnische Gelehrten-Gesellschaft helyiségeiben nyert elhelyezést;

a *finneké* az ő helsingforsi Irodalmi Társaságuknál van letéve (v. ö. *Pennanen*: Katalog der Folklóre-Sammlungen der Finnischen Litteraturgesellschaft, 1903, Helsingissä.).

Adalékgyűjtő buzgalom tekintetében ez a két kis nép halad minden nemzetek élén; milliónyi kéziratoss feljegyzésekkel rendelkeznek. Néprajzi Múzeuma is mindkettőé méltán híres, de feldolgozott kéziratossalmazukat ott hiába keresnök.

Rengeteg az anyag a bostoni Smithsonian Institute-ban az *amerikai indiánok* folklórejából.

a két stúdiom annyira rokon; folklóre is, tárgyi néprajz is a nép tanulmányozásával foglalkozik, szinte ikertestvérekné mondhatók. Ez valóban így volt a multban, mikor a két stúdiom sajátoss jellege még nem volt oly élesen körvonalozva, mint ma. Csak újabban vált a szakok művelőiben tudatossá, hogy a két diszciplína voltaképp teljesen különbözö, egymástól anyagban, módszerben, hivatásban gyökeresen elütö jellege. — Ez némelyek szemében bizonyára új dollog s egy szavamra el se hinnék; hadd támogassam a külföld modern elméletíróinak nyilatkozataival. Az ügy megérdemel egy kis részletezést. *Ch. S. Burne* szerint (*Handbook of Folklóre*, 1914, 9. l.) a folklórissa anyaga a nép „szellemi“ kultúrájára szorítkozik s a technikai részt (tárgyi néprajz) kimondottan elválasztja tőle.<sup>2</sup> — *C. W. von Sydow* svéd professzor, a Folklóre Fellows Communications egyik szerkesztö-kiadója, könyvében (*Vára folklórin*, Lund, 1919, 18—20. ll.) a két tárgykör alapjellegeből megállapítja a kétféle kutatótudoss munkamódjának és rátermettségüknek eltéréseit: „Az ethno-

Néhány nagyobbstílu *magángyűjtés* elhelyezése:

*Emmanuel Cosquin* anyaghalmaza Párizsban a l'Institut catholique (rue de Vaugirard 74.) könyvtárában van letéve;

*Schlossar* stájer hagyatéka a gráci Egyetemi Könyvtárban található;

*Wossidlo* észak-német gyűjtése (milliónyi kézirat!) külön ajándékképp kapott épületben;

*Wilh. Hertz* páratlan monda-gyűjtéményét és jegyzeteit 80 szekrényben a müncheni Staatsbibliothek őrzi;

*Polivka György* szláv adalékhalmazsa a prágai cseh egyetem szemináriumában van felállítva;

*Reinhold Köhler* világhírü apparátusa a weimári udvari könyvtár egyik büszkesége;

*Johannes Bolte*-é magánkézbén van.

*Sehol* néprajzi múzeumban tehát, pedig ha nem lett volna komoly ok rá, ilyen letéhelyet mindenütt találhattak volna.

<sup>2</sup> „In short it covers everything which makes part of the mental equipment of the folk as distinguished from their technical skill.“



graphusnak (tárgyi néprajzosnak) érzékel kell bírnia a formák és színek iránt, rendelkezni az anyagok és árúk (tárgyak) beható ismeretével s azok feldolgozásmódjaival, gyakorlati készségének kell lennie, hogy a típusokat, a különféle tárgyak technikai kivitelét megítélni képes legyen. A folklorista kutató területe merőben más: a nép gondolavilága, a nép cselekvésmódja, utóbbi csak annyiban, amennyiben az sajátos képzeteiből és nem technikai adottságokból fakad; fő birodalma: a nép képzelettermelései, a népköltészet. Míg a folklorekutató legszorosabban az irodalomhoz, vallástörténethez, filológiához és lélektanhoz csatlakozik, az ethnographia az archaeológiával, technikai tudományokkal, földrajzzal, anthropológiával áll kapcsolatban. "Továbbiakban figyelmeztet arra (s itt van a lényeg), hogy míg a folklore *szellemtudomány* (történelmi és lélektani disciplina), az ethnographia túlnyomóan *természettudományi* alapon és módszerrel dolgozik, vagyis: emez a *természetet* nézi és látja az emberben, a másik az *embert* a természetben, ami annyit jelent, hogy két ellentétes pólus szögéből végzik vizsgálataikat. Aki itt egyeztetni akar, úgy jár, mint Felix von Luschan, aki nihilista kedvtelésében az egyik fél érveivel kölcsönösen agyonütötte a másikat s eredményként pusztáromhalmazt kapott (l. tőle: Voelker, Rassen, Sprachen. Berlin, 1922.). — *Kaarle Krohn* (Die folkloristische Arbeitsmethode. Osló, 1926, 17. s. k. II.) a szellemi és materiális kultúrát ethnológiai téren is különválasztja. Rokonságot nem lát köztük, sőt szerinte a népi anyag egy harmadik független stúdium önállósulását is megkívánja: a *népi zenét*, amely lényege szerint nem tartozik sem a tárgyi néprajzhoz, sem a folklorehoz, bár még inkább ide, mint amoda. (Alapvető művének ismertetését legközelebb adjuk.) *A. van Gennep* végre (Le Folklore. Paris, 1924, 30.) a folkloret teszi meg központi tudománynak, melynek a tárgyi néprajz, mint segédstúdium alá van rendelve s a tárgykörön belül jelentőségben mellékes szerepet játszik. — Annak megjövendöléséhez sem kell jóstehetség, hogy ez a már most is tetemes űr a két stúdium között

a természetes evolúció további haladásával egyre tátongóbbá fog válni. Tudva pedig mindezeket, joggal kérdezhetem: mi okom lett volna javaslatomban folklore-anyagunk letéthyelyül a Néprajzi Múzeumot megjelölni, mikor annak sem elhelyezése, sem természete, sem jövődő iránya erre semmiképen sem teszi alkalmassá? Mert ott van ezidőszerint az ú. n. Fock-könyvtár? és ott vannak a népzenei felvételek? Végleges rendezésnél (a referádban ilyet kívántak tőlem) ezeknek is el kell kerülni onnan; mert nem az a fontos, hogy hol vannak, hanem, hogy hova valók! Mostani helyükön az ott dolgozó múzeisták, mint tőlük idegen dolgokat, nem használják, a folkloristák pedig említett okok miatt nem férhetnek hozzá. Most vannak rendezés alatt a Gyűjteménygyűjtemény különböző osztályai, nagyarányú és a modern kívánalmaknak megfelelő áttelepítések vannak folyamatban. Az egész folklore-anyag minden tartozékával megmaradhat a Gyűjteménygyűjtemény keretében, de át volna helyezendő a külföld egybehangzó praxisa szerint az egyik levéltárba, vagy kéziratárba, mint annak nem jelentéktelen függeléke.

Nagy vétkem Viski szerint, hogy jelentésemben egyáltalán nem emlékeztem meg a Néprajzi Múzeumról, pedig ez a „Néptudomány“ fejezete alá tartozik. Megint a kántor 100. okával felelhetek. Nézzé meg Viski Magyar művének 295—345. lapjait; ott külön fejezet viseli a „Múzeumok, könyvtárak, levéltárak“ címet. A könyv célja szerint itt kell beszélni a gyűjtemények kultúrszeréről, jelen állapotáról, pótlandó hiányokról, stb. De nem is ezt kívánja Viski tőlem. Hogy mire céloz, maga megmondja (38. l., 2. h.): „Lám, Alföldi András (az Archaeológia fejezet írója) mily finom tapintattal idézi meg azokat a munkásokat is, akik sanyarú viszonyok között...“ stb., míg én hallgatok eleve nekéről és holtakról. Tehát személyi értékek felsorolását keresi rajtam. Erre is felelhetek. Alföldi valóban majdnem csupa múzeistát említ meleg szeretettel írt jelentésében: ez nem csoda; hiszen az archaeológia és a régészeti múzeális anyag őrzői sziámi ikrek, egymás nélkül nem élhetnek, össze vannak forrva egy-

mással; viszont a tárgyi néprajz és a folklóre legfeljebb csak annyiban lennének sziámi ikreknek mondhatók, amennyiben hátat fordítanak egymásnak: uti figura (Viski cikke) docet.

Ad 3. Hosszú s ide nem tartozó okoskodás után Viskinek kapóra jön az én személyes panaszom, hogy a külfölddel való kapcsolat fenntartásában csaknem magamra vagyok hagyatva: magyar anyagot szinte csak én szállítok. (Mea culpa, van még valaki, akit kifelejtettem s most ezt töredelmesen pótlom: t. i. Heller Bernát barátom a maga önzetlen buzgalomával, — de ezt a mulasztásomat Viski nem vette észre.) Észrevette azonban, hogy e pontnál nem említem meg a Néprajzi Múzeum érdemeit, és pedig azért, mert: „Solymossy egyszerűen nem tudja, mert sohasem is érdeklődött iránta.“ Ez tény; annyira el vagyunk egymástól szigetelve, hogy nem tudhatam róla, de talán itt sem az érdeklődés hiánya miatt, hanem mert a múzeum a maga hivatalos dolgait nem szokta közölni velem, viszont ha magam firtatom, talán illetéktelen beavatkozásnak is minősíthette volna. Sajnálom, hogy valaki ottani szavaimból nem vette ki, hogy én ott nem dicsekszem, hanem panaszkodom s a terhet már közérdekből is át kívántam háritani egy intézmény (a folklóre-archivum) vállaira.

**Tudománypolitika.** Eddigiekben inkább a hangzatos vádakát igyekeztem való értékükre szállítani s az elfogulatlan olvasó előtt tisztázni a helyzetet, emiatt bocsátkoztam részletekbe is. Itt azonban már szembe kell fordulnom Viskivel. Nem azért, mert e pontnál kritikája átsap fenyegetésbe (ezek hidegen hagynak; vagyok már annyira „Jenseits van Gut und Böse“, hogy nyugodt lelkiismerettel nézek bármi jövővendő fejlemények elé!), — hanem azért, mert felfogása a tudománypolitikáról olyan, hogy az nem maradhat visszautasítás nélkül.

Hogy mi a helyes tudománypolitika, az Magyar művéből (I. kivált utolsó fejezetét: „A magyar tudománypolitika jövő feladatai“, 615. laptól) világosan kitétszik. Létesítői szerint kétféle van, bár alapjellegetben a kettőnek egynek kell lennie: t. i. a fölöttes intézőköröké

és a tudománnyal foglalkozóké. Az első jó kezekben van, bizonyosság rá Magyar műve; amin itt vitatkozunk, az utóbbiakra vonatkozhatnak csak. — Viskit megtévesztette a *politika* szó, vette egyszerűen útszéli értelemben s meglefedkezett arról, hogy a szó összetételében nem ezen van ez esetben az értelmi súly, hanem a *tudományon!* Fejlesztésének két döntő mondata van, ezeket általános okoskodásokkal hidalja át rokon- és ellenszenvről, személyi heterogén meggyőződésekről, stb. Az egyik ez: a tudománypolitika szerinte független a tudománytól, „Mert itt már nem az a kérdés, hogy igaz — nem igaz“ (36. l. 2. h.) ...hanem s ez a másik: „a legfőbb kritérium: a *siker!*“ (37. l. 1. h.) — Hogyan? Tehát el szabad térni egyáltalán az „igazságtól“, a tudomány szentté vált jelszavától? Meg szabad a tudománypolitikusnak percre is felekeznie arról, hogy mi köti, *minek* sikerrejtuttatása érdekében fáradozik? Fő dolog a siker? Tehát (ami ebben hallgatólag bennfoglaltatik) annak bármi módon, bármi eszközzel való elérése? Meggondolta Viski, mit hirdet ezzel? — Nem boncolom a belőle levonható eshetőségeket, bármily hálás lenne is. Tény, hogy egy-egy kifejezés fogalmi jelentésének félreértése gyakran okozott már bajt, a veszedelem annál nagyobb, mennél újabbveretű a kifejezés. A „tudománypolitika“ új és szokatlan összetételű szó, amibe többféle értelemben, többféle fogalmi kép magyarázható bele. Épp azért kell óvakodni a szélsőségek-től. A közélet politikája (vagy az általános politika) úgy értelmezendő, hogy az a mindenkori érvényesülés módja s ahány közéleti ágban, életformában alkalmazásba kerül, mindenütt *más és más* lesz annak módja, eszközei, kivettele. A tudós ember a maga életirányításában nem használhat olyan eszközöket, mint teszem a tőzsdés vagy a közvetítő. Az egyéni és anyagi érvényesülés mohósága ezeket nem állítja szembe gátló akadályokkal, de igenis a tudóst, aki hamleti helyzetbe kerülhet akár hányszor, midőn a sikerért fel kellene áldoznia tudományos meggyőződését, módosítani, elferdíteni az igazat! Ez a politika nem lehet a tudományra hasznos, ezt nem vállalhatja soha a magáé-

nak. A l'art pour l'art elvét újabban kikezdhetnék, de a „science pour la science” elve örökké érvényes marad. A tudósnak tehát a siker jegyében mindegyre kész politikát követnie nem szabad. Aki megteszi, pillanatnyi személyi sikereket elérhet, de tudománya vallja kárát. — Tegyük fel az esetet: egy szervezett kisebbség (olyan Viski-féle „mezzei hadak”), melynek a vezetőség, jó ég tudja miért (nem a tudománya miatt!), nem tetszik, egy a tudomány művelésére alakult társaság egyik nem vonzó ülésén megrohanásszerűen leszavazza a távollevő többséget, félretolja a vezetőket és maga beül a tiszteletbeli stálmokba.... az eljárás *sikerre* vezetett. De ki fogja ezt a tudomány sikerének tekinteni? Jaj lenne annak a tudósnak, amely nem a belső érték és munkaeredmény alapján követelne elismerést, hanem taktika és reklám vinné ideig-óráig való érvényesülésre!

Mindennek van tanulsága, a Viski teórizálásának is. Aligha sodródik lejtőre, ha magát a tudománypolitika fogalmát tartja szem előtt; mert akkor rá kellett volna eszmélnie, hogy ez szükségkép nem lehet más, mint *magának a tudománynak* érvényesítése. Ne kevert volna bele ettől távolálló szempontokat: egyéni érvényesülést, hatalmi kérdést stb., amik mind más lapra tartoznak, nem jutott volna ilyen ferde álláspontra. Minde szempontok igazi komoly tudománypolitikában csak másodszorban jöhetnek számba s akkor is csupán *magán a tudományon keresztül*. Vagyis: az a tudós, aki tudományát jól műveli, egyszersmind jó tudománypolitikus is, mert munkájával emeli annak jelentőségét, horderejét, sikereit. Az egyéni siker csak ennek függvénye le-

het, csak ez *után* állhat elő, vagy esetleg nem áll elő, aszerint, amint a sors, a véletlen, a kiszámíthatatlan eshetőségek neki kedvezően alakulnak, vagy ellenkezően. Viski nem az elsőt, hanem csak ezt a másodikat nézi, pedig ez már kívül esik a tudománypolitikán s pusztán egyéni politikává szűkül. — A tudományban is van versengés; hogy haladna különben? Van egyéni versengés is, de a kettő nem egy! Amaz személytelen, pusztán a tudományért való s itt mindenik versengő fél tiszteletreméltó szerepet tölt be. Nem úgy az egyéni versengésnél, ahol mód és alkalom nyílik nem legtisztább fegyverekkel való küzdelemre, ahol nem mindig a győztes fél az érdemesebb is. Hogy pedig ez lenne a tudománypolitika ideálja, kötve hiszem.

De ne teórizáljunk tovább. Száz szónak is egy a vége:

A tárgyi néprajz és a folklóre, bár egymástól egyre távolodó utakon haladnak, közös célt tűzhetnek maguk elé (Getrennt marschieren, vereint schlagen!). Mindegyik sáfarkodjék a maga portáján, művelje a maga tudásterületét minél intenzívebben, de törekedjék arra is, hogy kifelé figyelmet, érdeklődést ébresszen a maga studiuma iránt, hogy ezúton közvetve ráeszméltesse a magyar társadalmat óriási mulasztására: a *népi réteg* (a nemzet zöme) iránt táplált, meg nem bocsátható *közönyére*. Ennek az áldatlan állapotnak megszüntetése, a föld népe külső (tárgyi néprajzi) és belső (folklóre) értékeinek propagálása, megkedveltetése s ennek kapcsán a két nagy nemzeti rétegnek egymáshoz melegítése olyan hatalmas közös cél, hogy érdemes lenne érte a túlsó félnek talán még — megbékélni is!

Solyomssy Sándor.

## KI TUD RÓLA?

6.

### A húsvéti nyúl és tojásai.

Kérdés:

H. F. úrnő Ceglédre kérde tőlünk:

„Tessék nekem megmondani, magyar eredetű szokás-e húsvétkor nyulat és színes tojásokat ajándékozni? Pláne olyan formában, mintha a tojások a nyultól valók lennének, amint ezt a színes anizskártyák és a cukrászok kirakatai mutatják? Nem rég kaphatták fel, mert nem vagyok idős, de gyermekkoromban nem emlékszem, hogy ismerték volna. Volt-e ennek a furcsa dolognak valami értelme, mert így most nincsen.“

Felelet:

A tojásos fészke mellé ültetett húsvéti nyulat hozzánk a külföldi áruimport hozta be; az eredete sült német. Onnan kerülnek hozzánk az ilyen képes lapok s a cukrász-készítmények is onnan való. Eredeti jelentésével maguk a németek sincsenek tisztában. (Legutóbb Albert Becker írt róla: „Zur Geschichte des Osterhasens und seiner Eier“ c. a. a Zeitschr. des Vereins für Volkskunde 1926. évf. ban.) Megállapítja, hogy a szokásnak aránylag újnak kell lenni, mert első említése 1775-ből való egy svájci idioticonban „Osterhas-jagen“ c. a., majd egy gyermekdal szól róla 1789-ből. Voltaképp a múlt század közepétől vált németföldön általánossá, de ott sem egyforma a hagyomány: Westfalenben róka tojik tojást, a Bodeni-tó környékén a kakukk. — Húsvét ünnepéről tudva lévő, hogy szelvényben, más népeknél is, tavaszünneppé alakult. Ősi pogány szertartások a természet megújulása alkalmából e napra tömörültek össze. A barka pl. az első virágzó vessző, amelynek gyógyító varázsereje van: akit megsujtanak vele, nem éri betegség abban az évben. Ez időtájt engednek fel a patakok vizei (északibb germán tájakon) s az első folyóvízből való megfecskenedés

termékennyé tesz, stb. Mindez persze csak időszak tekintetében függ össze a nyúlal és tojásaival, egyébként mi közük sincsen egymáshoz. A nyúl állítólag a szaporasága miatt lett reprezentáns állattá. A tojás-ajándékozás ettől különálló szokás lehetett kezdetül fogva. A két össze nem tartozó elem egybeolvadására legvalószínűbb az a feltevés, hogy egyszerű népetimológia, félreértésből származott belemagyarítás volt szülőoka. Régebben u. i. számos német vidéken húsvétkor gyöngytyúkot ajándékoztak tojásaival együtt (ilyet kap már 1509-ben a speyeri főpát híveitől.) A gyöngytyúknak *Haselhuhn* a neve, amit sok helyen rövidítve *Haselnak* neveznek; szokásban volt a Haselről és tojásairól beszélni. A népi magyarázat azután a talán ezzel egyidejű nyúl-(Hase)-ajándékozást vele összezavarta s így olvadt egybe a két elütő természetű szokás ilyen képtelen és értelmetlen formává. Igaza van a kérdezőnek: így semmi értelme, még kevésbé nálunk, mint a németeknél.

S. S.

7.

### Betlehemes ének.

Kérdés:

A Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának fonogram-gyűjteményében a 423. sz. hengeren egy martonosi székely asszony töredékes éneke van felvéve:

„Elindula József Bethlen városába;  
Szállást kérdezenek,  
Szállást nem kapának  
A sok vendég miatt;  
De mégis rendelték  
A város végére...“

Mint hogy a betlehemes egyházi hagyománynak ez a mozzanata karácsonyi házaló játékaink kiadott szövegeiben nem fordul elő, érdekünkben volna meg tudni, ismerik-e a motívumot máshol is, kaphatnánk-e róla bővebb, esetleg teljes szöveget?

## TÁRSASÁGI ÜGYEK.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK 1927. ÉVI JÚNIUS HÓ 15-ÉN  
TARTOTT XXXIX. ÉVI RENDES KÖZGYÜLÉSE.

### I.

#### Dr. Hóman Bálint elnöki megnyitó beszéde.

Tisztelt Közgyűlés! A háborúval és gazdasági válsággal ránköszöntött nélkülözések nehéz éveiben tudományos társadalmunk életének egyetlen vigasztaló momentuma a magyar tudósok hittel és lélekkel teli bizakodása volt. Ez tette lehetővé, hogy a legnehezebb anyagi gondok közepette is ernyedetlenül dolgozzanak a tudomány épületén és a magyar tudomány kontinuitását e nehéz korszakban is fenntartsák. A tudósoknak ez a lelkes optimizmusa, tudományunk jövőjében való bizakodása ma már meghozta a maga materiális gyümölcseit is. A magyar kormány és a magyar társadalom jobbjai, látva tudóstársadalmunk önzetlen munkáját és heroikus küzdelmét, segítségre jöttek haladó tudományos társulatainknak. E két hatalmas tényező támogatásával társulataink sorra talpraálltak s közülük az életre képesek fokozott erővel láthatnak hivatásuk teljesítéséhez.

A Magyar Néprajzi Társaságot is a kultuszkormány támogatása segítette át a legnyomasztóbb válság nehézségein, majd egy lelkes mecénás tette lehetővé folyóiratának reorganizálását. E két tényező támogatását folyó évben sem kell nélkülöznünk. A szokásos állami támogatáson felül egy kormányfelügyelet alá tartozó vállalat 6400 pengő évi támogatást helyezett kilátásba az Ethnographia és a Néprajzi Értesítő számára; báró Kornfeld Móric pedig, akinek nagylelkű adománya másfél éven át tartotta a lelket Társulatunkban, ez évre is 4000 pengőt adományozott Társulatunknak a kettős folyóirat céljaira. Ez adományok — amikért most az elnöki székéből is Társulatunk háliját és köszönetét fejezem ki — lehetővé teszik, hogy a múlt évben a régi keretek felelevenítésével teljes erővel megindult munkásságunkat hasonló irányban folytassuk, de velük még korántsem nyert megoldást gazdasági helyzetünk orvoslása. Az állami támogatás csak átmeneti kisegítő eszköz lehet s a társadalom támogatásának sem szabad egy-egy tudománykedvelő mecénás vagy adakozó vállalat áldozatkészségében kimerülnie. Egészséges tudományos élet mellett egy tudományos egyesület sem alapíthatja munkásságát az állam támogatására és egyesek áldozatkészségére. Az állami támogatásnak sok árnyoldala van, mert — ha ma ilyesmitől nem is kell tartanunk — módot ad a mindenkori kormánynak az autonóm életbe való beleszólásra, a tudós munkálkodásnak politikai célzatú irányítására. Az egyesek áldozatkészségét pedig megbénítja és elsorvasztja, ha látják, hogy a támogatott intézmény az ő segítségükre bizakodva semmit sem tesz a maga helyzetének javítására.

Tudományos társulat s általában minden társadalmi egyesülés csak akkor életképes és fenntartása akkor indokolt, ha önmagát el tudja tartani és függetlenségét meg tudja őrizni. Jövő gazdasági programunk tengelyének ezért tagjaink számának gyarapítását s a társadalom szélesebb rétegeinek Társulatunk szolgálatába állítását tartjuk. E tervünk kivitelénél különösen vidéki tagjaink agitatív közreműködésére számítnak. Annál is inkább

súlyt helyezünk erre, mert a vidéki társadalom részvétele Társulatunk munkájában tudományos anyaggyűjtésünket is nagy mértékben könnyíteni fogja.

Korábban, mikor az ethnológusok a XIX. századi természettudományi irányzat hatása alatt a népi jelenségek törvényszerű generalizálására, örök érvényű természeti törvények megállapítására törekedtek s a népélet megnyilvánulásaiban mindenütt természeti törvények által megszabott, szabályosan ismétlődő jelenségeket vélték felismerni, ez az érdeklődés nehezebben volt felkelthető. A néptudomány mai történeti iránya mellett talán első helyen áll azok között a tudományok között, mely iránt a magyar nép szélesebb rétegeinek érdeklődése felkelthető.

Ma már alig vitatható, hogy a néptudomány a szellemi tudományok s ezek körében a történeti tudományok sorába tartozik. Célja, feladata, módszere egyaránt történeti, mint ezt legutóbb Solymossy Sándor is meggyőző erővel fejtette ki az ethnológia tárgyköréről és módszeréről írt útjelző tanulmányában. A történettudomány rendeltetése az emberi lélek szellemi és materiális megnyilvánulásainak, az életnyilvánulásokban tapasztalható fejlődésnek a vizsgálata. A néptudományé e megnyilvánulások egy csoportjának, a néplélek megnyilvánulásainak s a bennük tapasztalható fejlődésnek a megismerése. Az ethnologus minden ízében történeti munkát végez. Mikor élő intézményeket és jelenségeket tanulmányoz, akkor is csak a történetileg fejlett jelenségekre van figyelemmel. Egy példával élve: a nép által használt, de a nép alkotóerejére nem jellemző, nem abból fakadó, pl. a nagyvárosok nemzetközi jellegű ipari reservoirjaiból merített használati tárgyakra a tárgyi néprajz kutatója nem fordít figyelmet, csupán azt keresi, gyűjti, ami eredetében népi termék, aminek létrejövetele és használata a néplélek fejlődésében gyökerezik.

A természettudományi szemléletről és módszerről a történettudományi szemléletre és módszerre való áttérés együtt jár a népélet szinguláris jelenségeinek, az egyéninek, nemzetinek fokozottabb értékelésével s ez még a laikus előtt is kézzelfoghatóvá teszi a maga talán szűk körben mozgó anyaggyűjtésének tudományos fontosságát.

De az ethnológiának szükségszerűen kialakult új történeti iránya nemcsak a közérdeklődés felkeltése szempontjából bír jelentőséggel. Tudományos szempontból ez irány tette az ethnológiát a többi tudományokra hasznos, egyenrangú társtudománnyá. A mult század törvényként hirdett elméletei az egyes kultúrágak evolúciós fokozatairól semmikép sem voltak összhangba hozhatók a történettudományi vizsgálatok eredményeivel. Az új módszer alkalmazásával az ethnológia teljesen új világításba helyezte a történet számos jelenségét. Ennek a módszernek köszönhetjük, hogy ma már tisztában látunk a mondatörténet kérdésében, ennek köszönhetjük oly eddig szinte megmagyarázhatatlannak látszó történeti jelenségeknek világos magyarázatát, aminők a magyarság nemzeti szervezete, öröklési joga, a XII—XIII. század magánharcai, a trónöröklésben a szeniorátus rendszere s a nomád életmódnak magyar szempontból oly fontos gazdaságtörténeti problémája. Az ethnológia ezen új fejlődési fókán vált igazán önálló és öncélú tudománnyá, de viszont épp ez öncélúság által lett más tudományok, elsősorban az egyetemes történettudomány nélkülözhetetlen segédesszüközévé.

A mult század utolsó évtizedeiben sokan akadtak, akik a néptudomány önálló művelésének jogosultságát kétségbevonták, mert — mint mondták — más tudományok határterületén mozog s azok kutatási köréből hasít ki a maga számára egyes területeket. Ma éppen a többi tudományokkal való szoros összefüggése, a határkérdések vizsgálata teszi szemünkben értékké e tudományt és ez teszi előttünk világossá nemcsak jogosultságát, hanem művelésének szükséges voltát is. A mi feladatunk, hogy az

ethnológiának a többi történeti tudományokkal való szoros összefüggése teljes megvilágítást nyerjen s a többi tudományok művelőivel való együttműködésben gyümölcsöző eredményekhez jusson; de e feladatunknak csak úgy tudunk megfelelni, ha a magyar néptudomány minden ágának művelői egymást támogatva és megbecsülve vállvetett erővel dolgoznak s egymás munkájának indokolatlan lekicsinylésétől és gáncsolásától tartózkodnak. Mint már első elnöki beszédemben kiemelttem, most is nyomatékosan hangsúlyozom, hogy Társulatunk s vele szaktudományunk jövő fejlődésének előfeltételét látom a különböző ethnológiai tudományágak művelőinek egyetértésében és békés együttműködésében. Hiszem és remélem, — ha nem hinném, elnöki missziómat befejeztetnek kellene tekintenem, — hogy ez a felfogásom összes dolgozó tagtársunk lelkében visszhangra talál s munkásságunkat a jövőben ebben a szellemben, vállvetett erővel folytathatjuk.

A Magyar Néprajzi Társaság XXXIX. évi rendes közgyűlését ezennel megnyitom.

## II.

### Dr. Madarassy László főtítkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Hivatalos folyóiratunk, az *Ethnographia*, társlapjával, az *Értesítővel* immár rendszeresen megjelenik s egyelőre legalább negyedévenként tájékoztat az eseményekről, amelyek a néphagyományi és tárgyi néprajzi kutatások széles mezején, határokon innen is, túl is történnek. Ez a kedvező körülmény tehát arra kötelez, hogy jelentésemben ezúttal csupán azon eseményekre szorítkozzam, amelyek Társaságunk belső életében folytak le, illetve, amelyek Társaságunk működésével kapcsolatosak.

Társaságunk nagy anyagi áldozatokkal fenntartott hivatalos folyóirata, a hazai néprajznak egyetlen reprezentánsa, az *Ethnographia (Népelet)*, társlapjával, az *Értesítővel* közös borítékban befejezte 1926. évfolyamát és megkezdte az 1927-et. Az utolsó közgyűlés óta megjelent a XXXVII. évf. 2., 3. és 4. és a XXXVIII. évf. 1. száma közel 26 íven. Hogy ezt a szép eredményt elérhettük, azt a szerkesztők buzgalma és tagtársaink áldozatkészsége mellett a nm. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr évi segélyének, különösképen pedig *dr. báró Kornfeld Móric* úr, alapítótágtársunk bőkezű anyagi támogatásának köszönhetjük. Támogatásáért hálánkat más alkalommal ugyan már kifejezésre juttattuk, azonban nem mulaszthatom el ezt az alkalmat sem, hogy áldozatkész figyelméért, amellyel tudományunkat kitünteti, e helyről is a Társaság mély háláját tolmácsoljam.

Hivatalos folyóiratunk megjelenése, miként elnök urunk mai megnyitóbeszédéből szerencsénk volt értesülni, úgy látszik, néhány esztendőre biztosítottnak tekinthető; a bejelentett rendkívüli évi jövedelmet azonban nem szabad másnak tekintenünk, mint bázisnak, amelyről folyóiratunkat nagyra fejleszthetjük. Hogy ezt hivatalos helyeken is így látják, mi sem bizonyítja jobban, mint az a mai értesülésünk, hogy a M. N. Múzeum főigazgatója, a főigazgatói dotációból 1000 pengőt ad a társfolyóiratnak, az „Értesítő”-nek, klisck céljaira. A főigazgató úr, aki egyben elnökünk is, fogadja ezen nagylelkű elhatározásáért hálás köszönetünket!

Egyéb kiadványaink közül a lefolyt esztendőben csupán Emberföldrajzi Szakosztályunk folyóirata, a *Föld és Ember* adott magáról életjelt, amennyiben megjelentette VI. (1926.) évfolyamának 2., 3. és 4. (befejező) számát.

Felsorolt kiadványaink mellett tagtársainkkal és a nagyközönséggel igyekezünk az érintkezést ülések, gyűlések rendezésével is fenntartani. Az utolsó közgyűlés óta tartottunk 7 zárt választmányi ülést, 6 nyilvános felolvasóülést, a maival 1 évi rendes közgyűlést és 1 vidéki vándorgyűlést. Zárt választmányi üléseinkben a Társaságunk anyagi és szellemi ügyeit érintő kérdéseket tárgyaltuk meg. Nyilvános felolvasóüléseink sorozatában szeptember 30-án *dr. Felvinczi Takács Zoltán* tagtársunk tartott bemutatásokkal kísért előadást „A Kozlov-expedíció mongol-



országi leletei és népvándorláskori emlékeink" címmel. — November 24-én *dr. Gulyás József* vál. tagtársunk beszélt Gyulai Pál centenáriuma alkalmából „Gyulai Pál és a népiesség” címmel. Ugyanekkor *Richter M. István* vál. tagtársunk bemutatta „A mesterlegények a céhvilágban” c. tanulmányát. — Január 26-án *dr. Tolnai Vilmos* vál. tagtársunk számolt be „A cserebogár-nóta” körül végzett vizsgálódásainak eredményéről, mely alkalommal az előforduló dallamokat *dr. Molnár Imre* vál. tagtársunk énekelte páratlan magyar nótázó tudásával. Utána *Szendrey Zsigmond* vál. tagtársunk mutatta be a „Falucsúfolók” c. gyűjteményének második sorozatát, a „Híres faluk”-at. — Február 23-án *dr. gróf Teleki Pál* vál. tagtársunk, helyszíni megfigyelései alapján, „A moszulvidéki ördögimádók”-ról tartott vetítettképes előadást. — Március 30-án jelentésttevő főtitkár beszélt „Városgazdasági számrovásaink”-ról, mely után *Szabó Imre* vál. tagtársunk mutatta be „Oláh települések a Sztrigy völgyében” c. nagy tanulmányát. — Április 27-én *dr. Schwartz Elemér* vál. tagtársunk adott elő a „Vallásos néprajz”-ról, *Gönczi Ferenc* vál. tagtársunk pedig bemutatta „A gyermek testi és lelki öröklése a néphitben” c. értekezését. — Mai közgyűlésünket pedig emlékeztetése tette *Móra Ferenc* vál. tagtársunk remekbe készült előadása „Dugonics példabeszédeiről”. — Üléseinknek, gyűléseinknek a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia adott otthont; úgy ezen nagymultú tudományos intézeteinknek, mint *Erdélyi Mór* alapítótagtársunknak, aki előadásainkhoz a vetítógépet a hozzávaló egyéb felszereléssel díjmentesen adta, a Társaság hálás köszönetét nyilvánítom.

1923-ban tartottunk utoljára vidéki vándorgyűlést; a nehéz gazdasági helyzet, amely a vidéket is sújtotta, azóta nem kedvez a propaganda e kétségkívül leghatékonyabb eszközének. Éppen azért kétszeres örömmel fogadtuk Kecskemét város közönségének meghívását, mely október 23., 24. és 25. napokra az Országos Magyar Régészeti Társulattal együtt közös vándorgyűlésre hívott bennünket. A nagysikerű és vidéki közgyűjteményeink helyzetére is messze kiható vándorgyűlés részletes beszámolóját kiadtuk *Ethnographia*-nk 1926. évf.-nak 4. számában. Kecskemét thj. város közönségének és ottani tagtársainknak azonban, akik Társaságunknak ezeket a feledhetetlen napokat szerezték, e helyről újból is köszönetünket nyilvánítnak.

Amennyire időnk és anyagi erőink engedték, megragadtunk egyéb alkalmakat is, hogy Társaságunk zászlaját meglobogtassuk. Így képviseltettük magunkat a Zemplénnvármegyei Általános Tanító-Egyesületnek 1926 június 2-án Cigádon tartott közgyűlésén, illetve a Bodroghöz lakosságának ugyanezen alkalommal tartott néprajzi kiállításán; — a mohácsi vész 400 éves fordulóján, 1926 augusztus 26-án Mohácson tartott emlékünnepen; — a magyar tudományos és társadalmi egyesületeknek ezévi február 20-án *dr. Berzeviczy Albert* előtt tisztelgő küldöttségében; — a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak ezévi május 26-án *dr. Szinyei József* születésének 70. fordulóját ünneplő rendkívüli közgyűlésén; — a magyar egyetemek tanárai részére Szegeden ezévi május 26-án és 27-én rendezett barátságos összejövetelen. Külföldön tartott szakirányú kongresszusokon, anyagi erőink csekélyége miatt, sajnos, Társaságunkat most sem képviseltethettük.

Szakirányú és más, rokonirányú társulásokkal, intézményekkel az összeköttetést főképen cserepéldányainkkal tartottuk fenn. Csereviszonyban állottunk 21 hazai és 11 külföldi folyóirattal. Sajnosan kell megállapítanunk, hogy ez a belföldi és külföldi csere még nem kielégítő; fejlesztése érdekében meg kell tennünk mindent lépést. Ugy a cserepéldányokat, mint a beküldött könyveket, amelyeknek lajstromát az *Ethnographia* minden számában közöltük, megállapodászerűleg átadtuk a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának.

Szaktudományunk érdekeit nemcsak folyóiratunkkal és előadásainkkal szolgáló, még a múltévi rendes közgyűlésünk előtt elhatározta választmányunk, hogy néprajzi gyűjtés céljából tud.egyetemeink több hallgatóját gyűjtési segélyben fogja részesíteni. Ezen elhatározás eredményeképpen az 1926. év nyarára fejésként 500.000 K néprajzi gyűjtési segélyben részesültek a következő egyetemi hallgatók: *H. Kovács Mihály*, — *Kiss Eszter*, — *Pentz Ilona és Terbe Lajos*. A gyűj-

tők munkájáról, illetve az elért eredményekről a gyűjtők személyének kijelölésére, irányítására és ellenőrzésére felkért *dr. Solymossy Sándor* alelnök-szerkesztő úr fog az *Ethnographia* hasábjain beszámolni. Ezen akciónkat az idén is folytatandó, idei költségvetésünkbe 400 pengőt állítottunk be e címen; amennyiben a költségvetést a közgyűlés elfogadja és vagyoni helyzetünk is engedi, az idei nyáron két képzett tudóst fogunk fejenként 200—200 pengő gyűjtési segélyben részesíteni. — Itt tartom megemlítendőnek, hogy az Embertani Szakosztálynak az „Antropologiai Füzetek” III. évfolyamának kiadására az 1926. évre 8.000.000 K segélyt adtunk.

A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára 2. kötetként megjelenő „A magyarság szokásai” c. mű gyűjtési és szerkesztési munkálatai ernyedetlenül folynak tovább. Ezévi költségvetésünkbe e munka táplálására 400 pengőt állítottunk be abban a reményben, hogy miként a múlt évben, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól ez évben is kapunk e célra némi póttámogatást.

Fentebb előadott vállalkozásaink anyagi erőinket túlon túl igénybe vették, úgy, hogy a tagdíjaknak és előfizetési díjaknak emelésére, valamint a tagdíjhátralékok behajtására vonatkozó, többször bejelentett szándékainkat meg kellett változtatnunk. Az 1927-re megállapított tagsági és előfizetési díjaink még így is messze vannak az 1914. évtől és jóval alacsonyabbak más tudományos társulatokénál; de ez az állapot sem tartható fenn sokáig; fokozatosan ugyan, de el kell jutnunk a díjaknak arra a magaslatára, hol 1914-ben állottunk, hogy folyóirataink úgy tarthatómban, mint terjedelemben a világháború előtti színvonalon szolgálhassák tudományosunkat. — A tagdíjhátralékokra vonatkozólag ez év január, február és márciusában szétküldött erélyeshangú felszólítólevelünk körülbelül 2000 pengő jövedelmet eredményezett. Ez az összeg kb. megfelel annak, amit alapítótársasaink a nagy összecmlás óta alapítványaikra befizettek. Minthogy háborúelőtti alaptőkének, mely állampapirokban, záloglevelekben fektült, a valorizáció kilátástalanságai miatt is teljesen megsemmisültnék tekinthető, illő volna, hogy legalább ezt a 2000 pengőt tőkésítsük, mint magvát leendő alaptőkének; ez okból tőkésítés címén 2000 pengőt beállítottunk költségelőirányzatunkba.

Utolsó közgyűlésünk óta új alapítótag nem jelentkezett; alapítványaikat azonban kiegészítették: *dr. balásfalvi Kiss Endre* 250.000 K-val, — *dr. Hodinka Anial* 100.000 K-val, — *Alföldi Rezső* 35.000 K-val, — *Kecskemét thj. város közönsége* 2.000.000 K-val, — *dr. Czakó Elemér* 1.250.000 K-val, — *dr. Gulyás József* 6 P-val, — *Czakó István* 6 P-val, — *Esterházy Hercegi Könyvtár* 58 P-val és *dr. Hóman Bálint* 60 P-val. — Alapítótagjainkat, akik belátták elértéktelenedő alapítványaik kiegészítésének szükségességét, hálás elismerésünk illeti!

Adomány (segély, felülfizetés) címén befolyt 40.485.000 korona és 5077 pengő 32 fillér. Ebből 40.000.000 koronát és 4000 pengőt *dr. báró Kornfeld Móric* alapítótagtársunk egymaga, 1000 pengőt pedig a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium adott. 485.000 koronát és 77 pengő 32 fillért jobbára tagtársaink küldtek be. Nevüket az *Ethnographia* hasábjain időről-időre közöltük; köszönetünket fogadják ez alkalommal!

Tagjaink sorából az utolsó közgyűlés óta elhalálozás következtében 7-et, kilépés címén 54-et töröltünk. Ezzel szemben felvettünk 21 évdíjas rendes tagot. Az összveszteség tehát 40 tag, amely veszteség kivétel nélkül a tagdíjhátralék behajtásának terhére irandó. Taglétszám a mai évi rendes közgyűlés napján: 915.

Elhalálozás miatt törölt tagtársaink névsorából ki kell emelnünk *Fischer Károly Antal* évdíjas rendes tagnak, a magyar rovásírás lelkes és tudós kutatójának, — *dr. Gragger Róbert* évdíjas rendes tagnak, tud.egyetemi nyilv. r. tanárnak, a berlini Collegium Hungaricum igazgatójának, — *Lichtneckert József* évdíjas rendes tagnak, jónévű régiségbúvárnak és néprajzi gyűjtőnek, — *dr. Schuchardt Hugó* külső tagnak, a gráci egyetem világhírű tanárának és a magyarság lelkes barátjának nevét. Emléküket kegyelettel őrizzük!

Tisztelt Közgyűlés! Legutolsó évi rendes közgyűlésünk óta 385 nap telt el; ez a 385 társulati nap nem mutathat fel ugyan korszakos alkotásokat, de nem telt

el tétlenül sem. Nehéz hivatali és társadalmi gondjaink közepette Társaságunk gondoljai is szemünk előtt lebegtek és a munkanapokon nem szüntünk meg kitarátóan és tervszerűen munkálni Társaságunk jövőjén. Ezzel a megnyugtató érzéssel zárom jelentésemet, kérve annak szíves tudomásulvételét.

## III.

## A számvizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság XXXVIII. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét, a bemutatott okmányok alapján, a mai napon megvizsgáltuk és miután az ügykezelést, valamint a pénztár állapotát minden tekintetben rendbenlévőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnok úrnak a felmentvényt a szokásos fenntartással megadni és lelkiismeretes munkájáért neki köszönetet szavazni méltóztassék.

Budapest, 1927 március 8.

Koch Károly s. k.,

Czakó István s. k.,

számvizsgálók.

## IV.

## Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1926. évi bevételeiről és kiadásairól.

## I. Bevételek:

1. Pénztári maradvány az 1925. évről .....	54,510.568 K
2. Alapítótagsági díjak .....	5,045.000 „
3. Rendes tagsági díjak .....	12,812.000 „
4. „Ethnographia”-előfizetési díjak .....	4,246.000 „
5. Kiadványok értékesítése .....	2,987.400 „
6. Segélyek:	
a) M. Tud. Akadémia segélye az „Ethnographia” kiadására ....	15,000.000 „
b) Dr. báró Kornfeld Móricz-féle segély ugyanarra .....	80,000.000 „
c) Vallás- és közoktatásügyi miniszter segélye „A magyarság szokásai” c. mű szerkesztésére .....	4,000.000 „
7. Kamatok .....	5,504.450 „
8. Adományok .....	5,740.000 „
9. Vegyes és átfutó bevételek .....	707.000 „
Bevételek összege:	190,552.418 K

## II. Kiadások:

1. Ügyvitel .....	10,403.661 K
2. Tisztviselői tiszteletdíjak .....	7,320.000 „
3. Írói tiszteletdíjak .....	13,081.500 „
4. „Népélet”, illetve „Ethnographia” nyomdaköltsége .....	60,005.300 „
5. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának az „Értesítő” kiadására .....	40,000.000 „
6. Az Embertani Szakosztálynak az „Antropológiai Füzetek” kiadására .....	8,000.000 „
7. „A magyarság szokásai” c. mű szerkesztésére .....	4,000.000 „
8. Néphagyománygyűjtésre .....	2,300.000 „
9. Részvényjegyzés .....	1,250.000 „
10. Vegyes és átfutó kiadások .....	248.000 „
Kiadások összege:	146,608.461 K

I. Bevételek összege .... 190,552.418 K  
 II. Kiadások összege .... 146,608.461 „

Maradvány: 43,943.957 K

azaz: *Negyvenhárommilliókilencszáznegyvenháromezerkilencszázötvenhét korona.*

*Puchász Károly Tibor s. k.,  
 pénztárnok.*

V.

**Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyónáról  
 1926. évi december hó 31-én.**

a) 3 drb, egyenként 2000 K névértékű 4%-os „Budapest székesfővárosi kölcsönkötvény”	6000 K
b) 1 drb, 100 K névértékű 4%-os „Magyar koronajáradékkötvény”	100 „
c) 19 drb, egyenként 200 K névértékű, 4%-os „Magyar koronajáradékkötvény”	3800 „
d) 16 drb, egyenként 1000 K névértékű, úgynevezett „Hadikölcsönkötvény”	16.000 „
e) 346 drb, egyenként 1000 K névértékű, „Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata R. T.” részvény	346.000 „
f) 1 drb, 100 pengő névértékű „Kir. Magyar Egyetemi Nyomda R. T.” részvényjegyzés	1,250.000 „
g) „Herman Ottó-emlékalap” vagyona a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank 30.685. sz. betétkönyvén	3.175 „
h) M. kir. Postatakarékpénztárban, a 3.019. sz. csekkszámán	5,829.474 „
i) Kézipénztárban	38,114.483 „

**Összesen: 45,569.032 K**

azaz: *Negyvenötmillióöttszázhatvankilencezerharminckettő korona.*

*Puchász Károly Tibor s. k.,  
 pénztárnok.*

VI.

**A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1927. évre.**

*I. Bevételek:*

1. Rendes tagsági díj	2.000 P — fill.
2. Alapító tagsági díj	— „ — „
3. Adomány (segély, felülfizetés)	5.000 „ — „
4. Kamat (osztalék, visszatérítés)	1.000 „ — „
5. Előfizetés	400 „ — „
6. Kiadvány eladás	— „ — „
7. Vegyes (átfutó)	3.515 „ 52 „

**Bevételek összege: 11.915 P 52 fill.**

*II. Kiadások:*

1. Ügyvitel	1.532 P — fill.
2. Folyóirat	7.200 „ — „
3. Melléklet	3.200 „ — „
4. Egyéb kiadvány	400 „ — „
5. Gyűjtési segély	400 „ — „
6. Tőkésítés	2.000 „ — „
7. Vegyes (átfutó)	— „ — „

**Kiadások összege: 14.732 P — fill.**

I. Bevételek összege .... 11.915 P 52 fill.

II. Kiadások összege .... 14.732 „ — „

**Hiány: 2.816 P 48 fill.**

## Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1927. évi június hó 15-én, d. u. 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében tartott XXXIX. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: *Dr. Hóman Bálint* elnök, *dr. Bátky Zsigmond* és *dr. Solymossy Sándor* alelnökök; *dr. Madarassy László* főtitkár, *dr. Bartucz Lajos* titkár és *Puchász Károly Tibor* pénztárnok; *Huszka József*, *Munkácsi Bernát* és *Vikár Béla* tiszteletbeli tagok; *b. Balogh Benedek*, *dr. Bán Aladár*, *Binder Jenő*, *dr. Erdélyi Lajos*, *Ernyey József*, *dr. Ébner Sándor*, *Fekete József*, *dr. Györffy István*, *dr. Heller Bernát*, *dr. Kemény György*, *dr. Lajtha László*, *dr. Lambrecht Kálmán*, *dr. Littke Aurél*, *Mader Béla*, *dr. Makoldy Sándor*, *dr. Melich János*, *Móra Ferenc*, *Relkovič Davorka*, *dr. cs. Sebestyén Károly*, *Szabó Imre*, *dr. Szabó Kálmán*, *dr. Szalay József*, *Szendrey Zsigmond*, *dr. Szilády Zoltán*, *dr. Viski Károly* és *t. Wigand Ede* választmányi tagok; *Baros Gyula*, *dr. Csetényi Imre*, *Czakó István*, *dr. Dékány István*, *Gergely Endre*, *dr. K. Katona Lajos*, *dr. Kéz Andor*, *László Gyula*, *dr. Malán Mihály*, *Nyárády Mihály*, *Schnöller Lajos*, *dr. Solymossy Sándorné*, *dr. Spolárich Lajos*, *Szemkő Aladár*, *Szendrey Akos*, *Szerető Géza*, *Teszák Károly*, *dr. Weöres Gyula* és *Zsirai Miklós* alapító-, illetve évdíjas rendes tagok.

## Tárgysorozat:

1. *Dr. Hóman Bálint* elnöki megnyitóbeszédét, mely a jegyzőkönyvhöz csatolattatik, a közgyűlés lelkes tapssal és helyesléssel fogadja. — *Elnök* ezután üdvözlí a megjelenteket, majd megállapítja, hogy a közgyűlés alapszabályszerűen hivatott egybe s hogy határozatképes. A jegyzőkönyv írására *Dr. Bartucz Lajos* titkárt, hitelesítésére pedig *Huszka József* tiszteletbeli tagot és *Móra Ferenc* választmányi tagot kéri föl.

2. *Móra Ferenc* választmányi tagnak „Dugonics példabeszédeiről“ tartott előadását a közgyűlés nagy tetszéssel és szűnni nem akaró tapssal fogadja. — *Elnök* köszönetet mond előadónak az értékes, szellemes és művészi előadásért.

3. *Elnök* indítványára elhatározza a közgyűlés, hogy a napirend megváltoztatásával előbb a tárgysorozat 7. pontját tárgyalja le. Ennek következtében *elnök* bemutatja a jelen közgyűlés alkalmával alapszabály szerint kilépő, de újraválasztható fővárosi és vidéki választmányi tagok névsorát, valamint a választmány javaslatát 15 fővárosi és 10 vidéki választmányi tagsági helynek az 1927—29. évkörre való betöltésére. — *Elnök* titkos szavazást rendelvén el, kéri a közgyűlést szavazatszedőbizottság kiküldésére. — Közgyűlés a szavazatszedőbizottság elnökévé *Szabó Imrét*, tagjaivá pedig *Gergely Endrét* és *Szemkő Aladárt* egyhangú felkiáltással kiküldvén, a szavazás megejtése és megszámlálása után — *Szabó Imre* szavazatszedőbizottsági elnök jelenti, hogy leadatott összesen 49 érvényes szavazatot, melyből 49—49 szavazatot esett *Bartók Bélára*, *dr. Heller Bernátra*, *dr. Kemény Györgyre*, *Szendrey Zsigmondra*, *dr. Szinnyei Józsefre*, *dr. Thirring Gusztávra*, *dr. Berze-Nagy Jánosra*, *dr. Bibó Istvánra*, *Garay Ákosra*, *dr. Gálos Rezsőre*, *Gönczi Ferencre*, *dr. Imre Sándorra*, *dr. Kogutowicz Károlyra*, *dr. Prinz Gyulára*, *Szabó Imrére*, *dr. Zolnai Gyulára*, 48—48 szavazatot *dr. Kovács Alajosra*, *dr. Magyar Zoltánra*, *dr. Trocsányi Zoltánra*, 46 szavazatot *dr. Melich Jánosra*, 45 szavazatot *dr. Viski Károlyra*, 42—42 szavazatot *b. Balogh Benedekre*, *dr. Lambrecht Kálmánra* és 32 szavazatot *dr. Róheim Gézára*. — *Elnök* megnevezetteket az 1927—20. évkörre szabályszerűen megválasztott választmányi tagoknak jelentvén ki, miután kijelenti még, hogy a fővárosi választmányban egy hely, a választmány javaslatának megfelelően üresen hagyott, indítványára a szavazatszedőbizottságnak, önzetlen fáradozásáért a közgyűlés köszönetet szavaz.

4. *Dr. Madarassy László* főtitkári jelentését, mely a jegyzőkönyvhöz csatolattatik, a közgyűlés egyhangúlag tudomásul veszi s — *elnök* indítványára köszönetet szavaz neki az elmúlt esztendő folyamán végzett eredményes munkásságáért.

5—6. *Puchász Károly Tibor* pénztárnok bemutatja: a) az 1926. év zárszámadásáról, b) az 1926. évi december 31-i vagyonkimutatásra és c) az 1927. évi költség-

előirányzatra vonatkozó, választmányilag letárgyalt jelentését. Ezután — *Czakó István* számvizsgáló mutatja be a számvizsgáló-bizottság jelentését az 1926. évi pénztári ügyvitel megvizsgálásáról. — A pénztári jelentéseket a számvizsgáló-bizottság jelentése, a költségelőirányzatot a főtitkár felvilágosításai alapján a közgyűlés egyhangúlag elfogadván, a jelentéseket a jegyzőkönyvhöz csatolni rendeli, a pénztárnoknak a fölmentvényt, a szokásos fenntartással megadja s úgy neki, mint a számvizsgáló-bizottság tagjainak köszönetet szavaz.

7. Az 1927. évre számvizsgálókul, egyhangú felkiáltással, újból *Czakó István* és *Koch Károly* választatnak.

8. *Elnök* jelenti, hogy a mai közgyűlésre indítvány nem érkezett, a maga részéről azonban indítványozza, hogy az ősz folyamán dr. *Czakó Elemér* társelnök elnökséjével egy ú. n. taggyűjtő-bizottság küldessék ki. Az indítványt a közgyűlés egyhangúlag elfogadván, — *elnök*, a közgyűlés nagy ovációja közben a közgyűlést bezárja.

K. m. f. *Dr. Hóman Bálint* s. k. elnök; *dr. Bartucz Lajos* s. k. titkár, jegyzőkönyvíró. Hitelesítjük: *Huszka József* s. k.; *Móra Ferenc* s. k.

**Nyilvános felolvasások 1927. év II. negyedében.** Április 27-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *Dr. Solymossy Sándor* alelnök. Előadott: 1. *Dr. Schwartz Elemér*: Vallásos néprajz. 2. *Gönczi Ferenc*: A gyermek testi és lelki öröklése a néphitben. — Június 15-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. (XXXIX. évi rendes közgyűlés.) Elnökölt: *Dr. Hóman Bálint* elnök. Előadott: *Móra Ferenc*: Dugonics példabeszédeiről.

**Tagfelvétel 1927. év II. negyedében.** Évdíjas rendes tagul: 1. *Kántor Mihály*, kántortanító, Cigánd, Zemplén megye. — 2. *Radványi Lajos*, tanító, Rimóc, Nógrád megye. — 3. *Temesváry László*, részvénytársasági igazgató, Budapest. — 4. *Szemkö Aladár*, reálgimnáziumi tanár, Budapest.

**Beküldött könyvek (folyóiratok) 1927 III. 31—VI. 30.\*** *A Falu*. VIII. évf. 4. száma. Bpest, 1927. ápr. — *A Gyermekek (Das Kind — The Child)*. XX. évf. 1—3. száma. Bpest, 1927. — *A Tenger*. XVII. évf. 4—5. száma. Bpest, 1927. — *Földrajzi Közlemények*. LV. köt. 1—3. száma. Bpest, 1927. — *Hadtörténelmi Közlemények*. XXVIII. évf. 2. száma. Bpest, 1927. — *Irodalomtörténet*. XVI. évf. 3—4. száma. Bpest, 1927. — *Katholikus Szemle*. XLI. köt. 4., 5. és 6. száma. Bpest, 1927. ápr., máj. és jún. — *Kárpáti Lapok*. III. évf. 4. és 6. száma. Bpest, 1927. ápr. és jún. — *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. XI. évf. Bpest, 1927. — *Magyar Zsidó Szemle*. XLIV. évf. 2. és 3. száma. Bpest, 1927. márc.—ápr. és máj.—jún. — *Napkelet*. V. évf. 4., 5., 6. és 7. száma. Bpest, 1927. ápr., máj., jún. és júl. — *Protestáns Szemle*. XXXVI. évf. 4., 5. és 6. száma. Bpest, 1927. ápr., máj. és jún. — *Társadalomtudomány*. VII. évf. 1—2. száma. Bpest, 1927. — *Technika*. VIII. évf. 3., 4. és 5. száma. Bpest, 1927. márc., ápr. és május. — *Turán*. X. évf. 1—2. száma. Bpest, 1927. — *Turistaság és Alpinizmus*. XVII. évf. 3—4. és 5—6. száma. Bpest, 1927. márc.—ápr. és máj.—jún. — *Új Élet*. II. évf. 4. száma. Bpest, 1927. ápr. — *Bulletin of the New York Public Library*. Vol. 31. Nr. 3., 4. és 5. New-York, 1927. March, April. és May. — *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*. LVII. Band. 3. és 4. Heft. Wien, 1927. — *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg*. Band XXXVIII. Hamburg, 1927. — *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-philologische und historische Klasse*. Jahrg. 1926. Abh. 2., 3., 4. und Schlussheft. München, 1926. — *Sitzungsberichte*

\* Ezen kimutatásban foglalt könyvek (folyóiratok) megállapodás értelmében átadottak a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának.

*der mathematisch-naturwissenschaftlichen Abteilung der Bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München.* 1926. Heft. 1., 2. és 3. München, 1926. — Ü. az. 1927. Heft. 1. München, 1927. — *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne.* LVI. Helsinki, 1927. — U. az. LVII. Helsinki, 1927. — Továbbá a moszkvai „Société des relations culturelles entre l'Union des R. S. S. et l'étranger“, illetve a budapesti „Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ“ útján 22-féle orosz és egyébnyelvű tudományos könyv és folyóirat az orosz szovjetek területéről.

**Alapítványi díjak 1927. év II. negyedében.\*** *Esterházy Hercegi Hitbizományi Könyvtár* 58 P (kiegészítésül). — *Dr. Hóman Bálint* 60 P (utolsó részlet).

**Adományok (segély, felülfizetés) 1927. év II. negyedében.\*\*** *Dr. Balogh József* 3 P. — *Dr. Kiss István* 6 P. — *Dr. Bierbauer Virgilné* 2 P. — *Dr. Óvári Ferenc* 6 P. — *Dr. báró Kornfeld Móric* 4000 P. — *Horváth Miklós* 4 P 80 fill. — *Sántha László* 2 P. — *Laczkó Dezső* 6 P. — *Rudnay János* 4 P. — *Dr. Kramolin Gyula* 2 P. — *Dura Máté* 2 P.

\* Alapítótagoktól érkezett pénzküldeményt csak abban az esetben könyvelünk alapítvány, illetve alapítványkiegészítés címén, ha az illető ezt kifejezetten kívánja.

\*\* Választmányi határozat értelmében, további intézkedésig, költségkímélés céljából a rendes tagsági és előfizetési díjakat nyilvánosan nem nyugtázzuk; azonban a rendes tagsági és előfizetési díjakat, legalább 10 fillérrel meghaladó összeget, mint adományt (felülfizetést) nyugtázzuk.



## INHALT DER SELBSTÄNDIGEN MITTEILUNGEN.

**Joh. Berze Nagy: Die Sage von der verfolgten Hinde. I.**

Die Ursprungsgeschichte des ungarischen Volkes wird in den ung. Chroniken des Mittelalters mit der Wunderhirschen-Sage verknüpft dargestellt. Dieser Sagen-typus findet sich in ganz Eurasien überall vor; weist aber in den Varianten Einzelzüge auf, die eine Sonderung und Gruppierung des reichen Materials ermöglichen. Die ungarische Fassung enthält folgende Motive: Hindenverfolgung des Geschwister-paares Hunor und Magor, neue Landnahme, Brautraub, Abstammung des hunni-schen und ungarischen Volkes von den zwei jungen Jäger. Die Herleitung dieser Ursprungssage bildete eine ständige Streitfrage in den Fachwissenschaften. Histori-ker deuteten sie als eine Rückwärtsprojizierung späterer christlicher Sagenmotive durch kirchliche Chronisten, die abendländische Quellen benützten. Neue Ergeb-nisse (Z. Gombocz und Val. Hóman) stellten seitdem fest, dass die gemeinsame Abstammung der Hunnen und Ungarn als eine ursprünglich aus dem Orient mit-gebrachte Überlieferung im Bewusstsein des ungarischen Volkes lebte und diese Auffassung wurde erst durch ihre Vermittelung im Abendlande bekannt. — Nun ändert sich das Problem und es entsteht die neue Frage: war das Hirschenjagd-motiv schon in der Urheimat mit der Abstammungssage verknüpft, oder erst später unter christlichem Einfluss eingeschoben? Eine endgültige Lösung der Frage kann nur eine folkloristische Untersuchung bringen und zwar in dem Sinne: inwiefern die ungar. Fassung des Hirschenjagd-Motivs einen orientalischen oder abendländischen Charakter aufweist. Zu dieser Untersuchung muss zuerst ein Überblick über das gesamte Sagenmaterial nach vorhergehenden Arbeiten (besonders C. Pschmidt und ungar. Forscher) in Kürze gegeben werden; also: 1. Fassungen aus dem Alter-tum; 2. historische Sagen (biblisch, bizantinisch, westeuropäisch, ungarisch, finnisch-ugrisch); 3. Überlieferungen christlichen Charakters (Eustachius-Legende, Grün-dungssagen, Genoveva- und Julie-Typen); 4. Sagen aus der Ritterromantik; 5. Die ungarischen sog. „Regös“-Lieder (altertümliche Weihnachtsgesänge). Aus allen werden besonders die unterscheidenden Merkmale hervorgehoben.

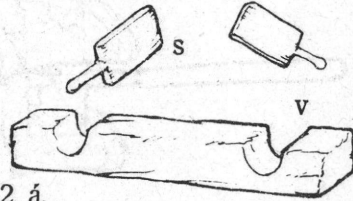
**Frau Elisabeth K. Posonyi: Johann Erdélyi und die ungarische Volksdichtung. (I.)**

I. *Geschichte des Begriffes „Volksdichtung“ bis Joh. Erdélyi.* Volksüberliefe-rungen wurden überall erst in der 2. Hälfte des XVIII. Jahrhunderts entdeckt und viel später anerkannt. Der Erste, der in Ungarn das Sammeln von Volkstexten für wissenschaftliche Zwecke notwendig erachtet, ist Nicol. Révai, der Begründer der historischen Methode in der Linguistik. Von ihm stammt der erste Aufruf (1789.) an die gebildeten Stände her um das vergängliche Geistesgut des Volkes durch Aufzeichnen zu retten; verfolgt dabei hauptsächlich sprachwissenschaftliche Zwecke (Dialekttexte), verachtet aber die naive Dichtung keineswegs. Sein Aufruf verhallt ohne Erfolg. Es folgen mehrere agitative Artikeln überwiegend aus poeti-schen Gesichtspunkten. Das allgemeine Interesse erwacht im Anfang des XIX. Jahrh.-s. Der Zeitabschnitt 1800—1830 steht literarisch unter dem Einflusse herderi-scher Ideen. Eine nationale Reformbewegung tritt auf. Die echt nationalen Züge der ungar. Rasse werden in der Volkspoesie gesucht; es erwacht eine mehr laische Sammeltätigkeit: Märchentexte (Georg Gaal) und Volksliederbücher (in Vác und Sárospatak) erscheinen. — Die ungar. Dichtkunst, die sich bisher in Nachahmungen klassischer, französischer und deutscher Geistesrichtungen und Versformen, zwar mit nationalem Inhalt, erging, wendet sich mit Interesse an Stoffen und Singweisen des Volkes (Csokonai, P. Horváth, Vitkovich, K. Kisfaludy, Czuczor, Vörösmarty). Die volle Tragweite des Folklore entgeht ihnen aber. Das Herbe, Sprunghafte, Formlose in der Volksdichtung missfällt; sie trachten sie zu veredeln, aesthetisch abrunden (Kölesey), werden dabei in dieser empfindsamen Zeit sentimental, gcküm-stelt; es entsteht eine Dichtungsart mit äusserst heterogenen Zügen. Um das Mate-rial der ungar. Volkspoesie möglichst vollständig kennen zu lernen, zu besitzen, entschliesst sich die Akademie der Wissenschaften zu Budapest ein Aufsammeln zu verordnen, welches sich aufs ganze Land erstrecken soll. Die eingesendeten Aufzeichnungen bilden eine bunte und nicht immer verlässliche Masse. Die Auf-gabe es zu sichten, zu ordnen und zur Veröffentlichung vorzubereiten übernimmt die Kisfaludy-Gesellschaft, die mit der heiklen Arbeit sein Mitglied: *Joh. Erdélyi* betraut.

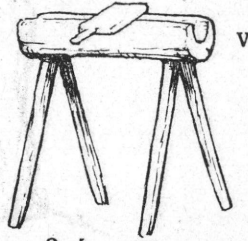
A szerkesztésért felelős: Dr. Solymossy Sándor.



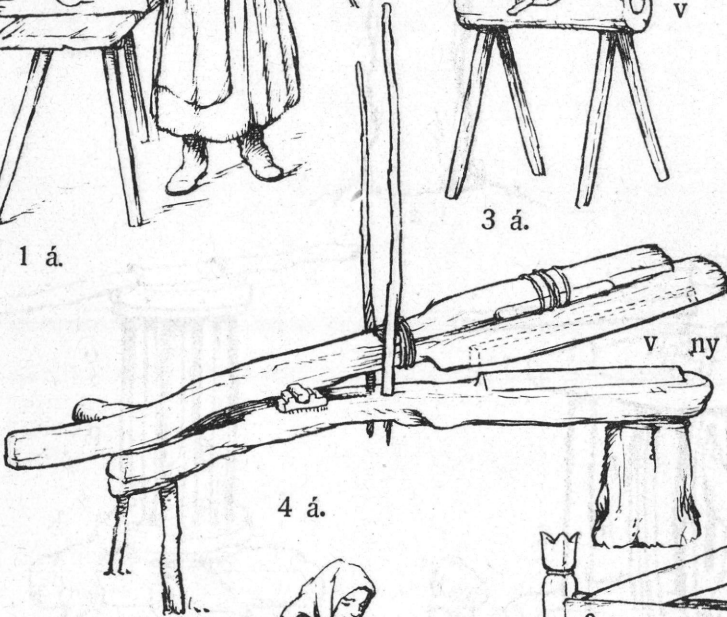
1 á.



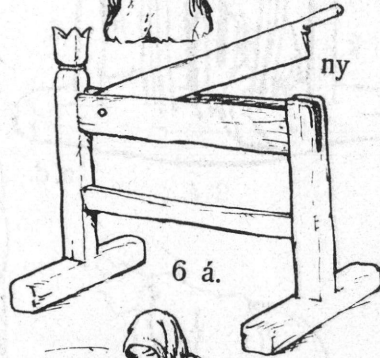
2 á.



3 á.



4 á.

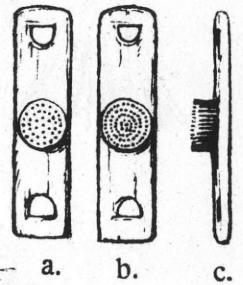
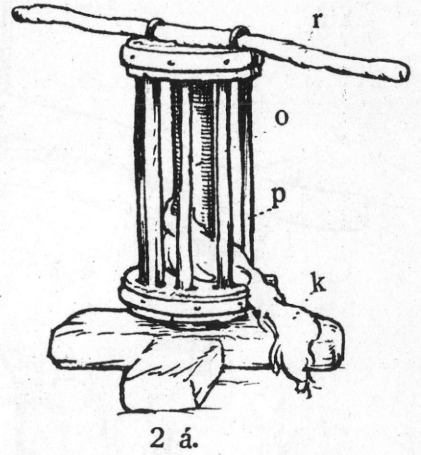
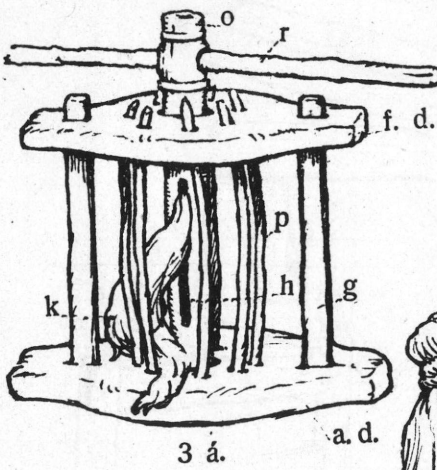
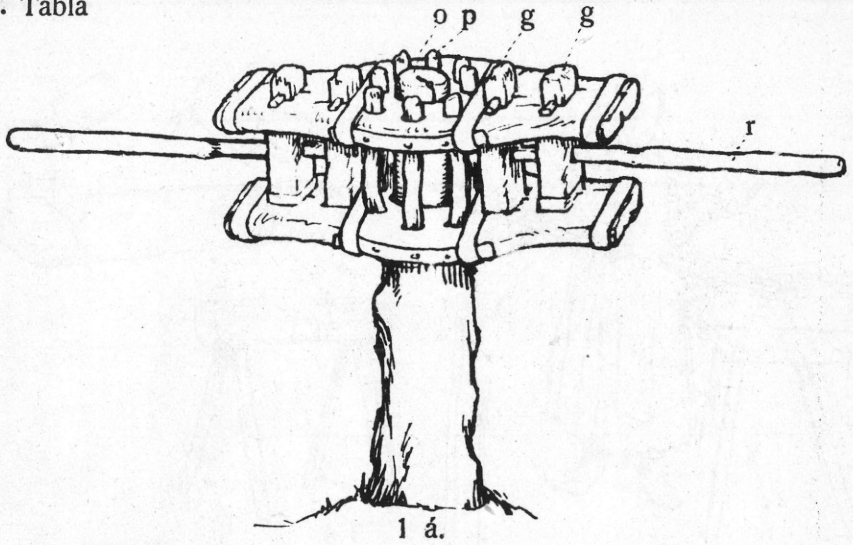


6 á.



5 á.

II. Tábla



III. Tábla



1 á.



2 á.



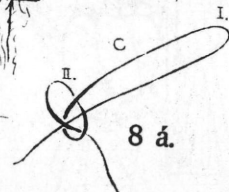
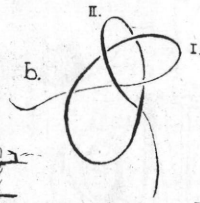
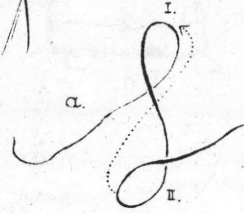
3 á.



4 á.



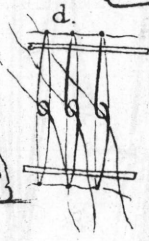
5 á.



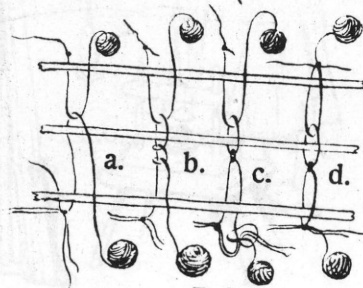
8 á.



6 á.



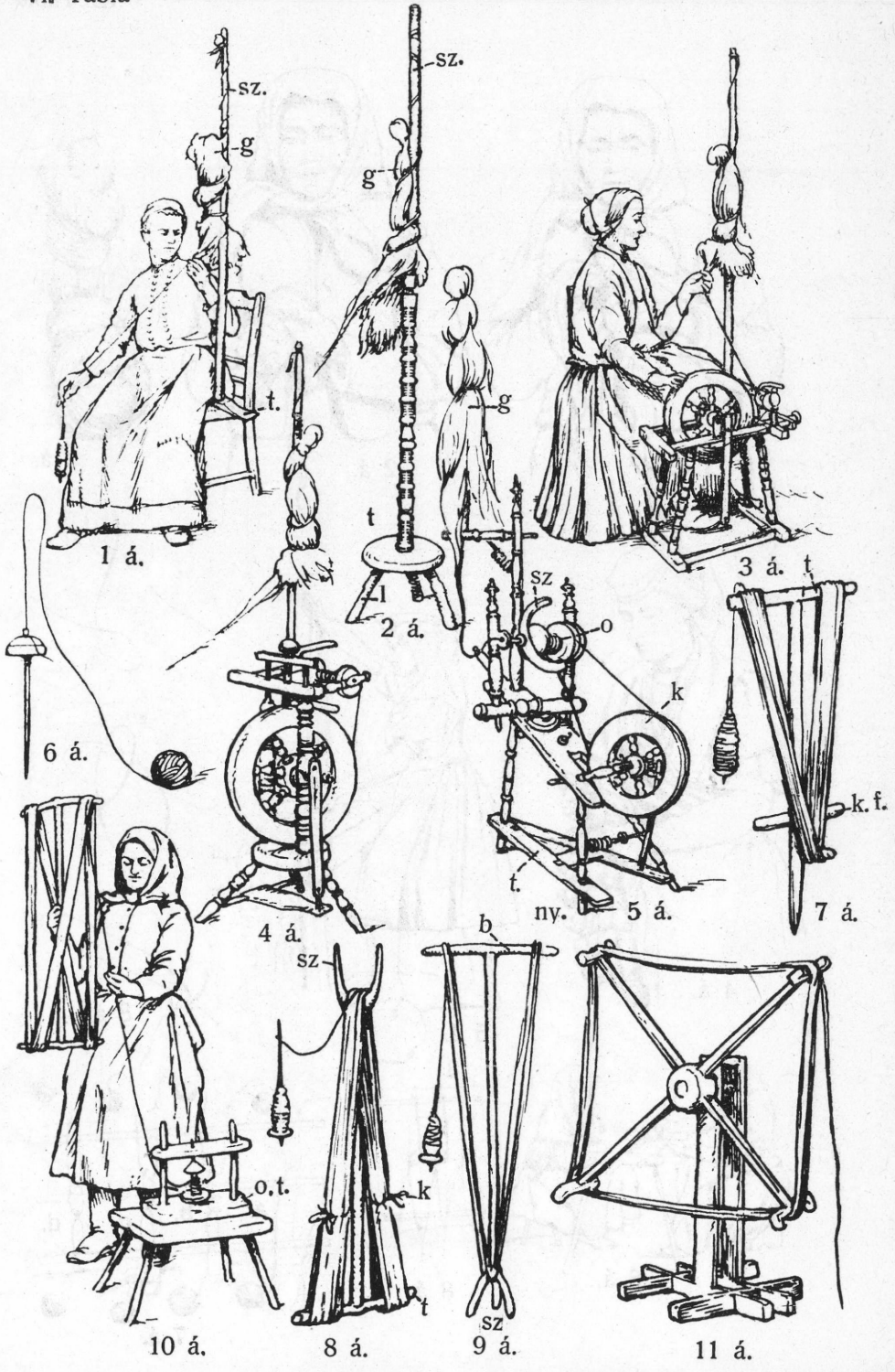
8 á.

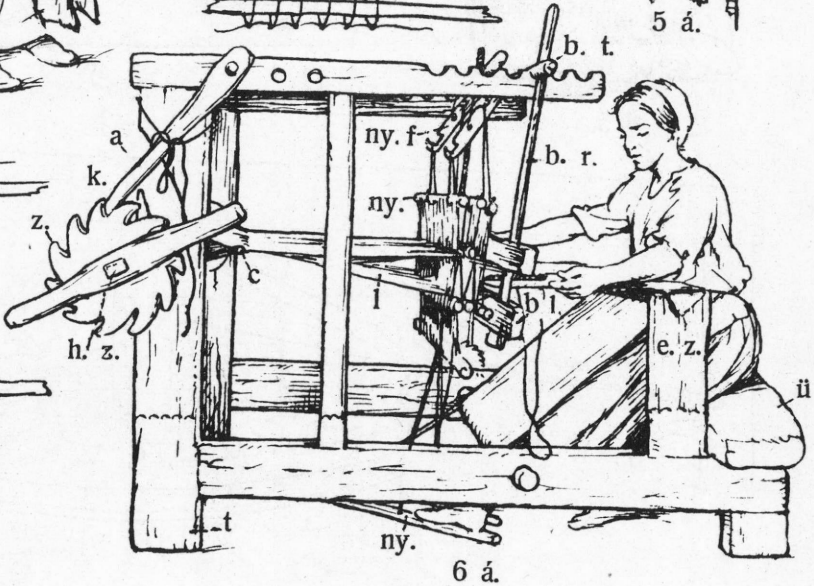
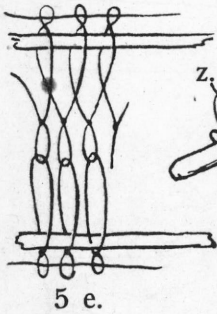
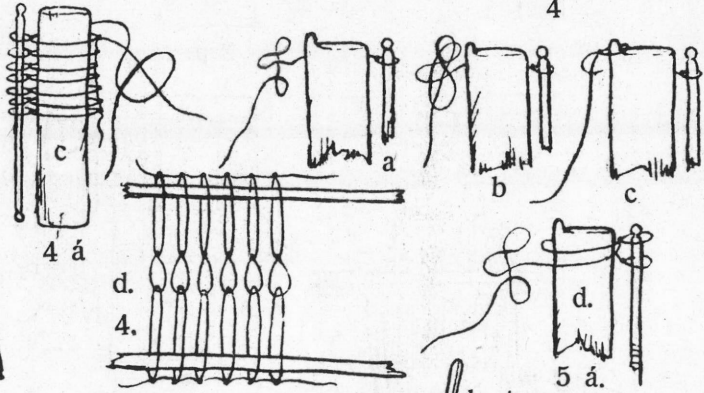
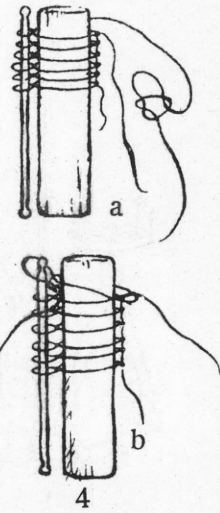
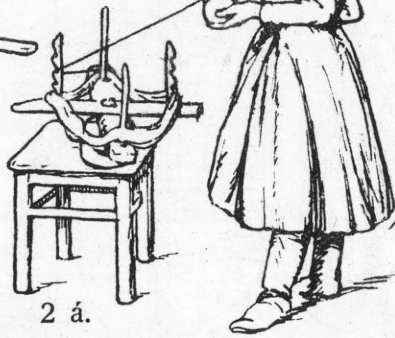
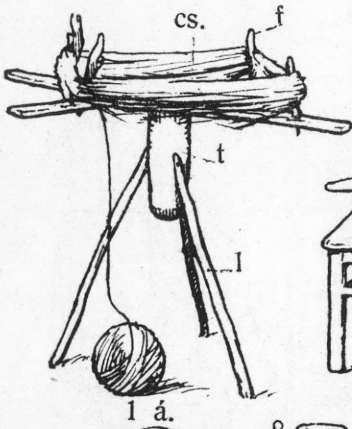


7 á.



VI. Tábla

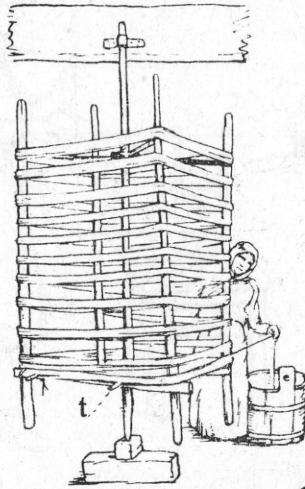




VI. Tábla



1 á.



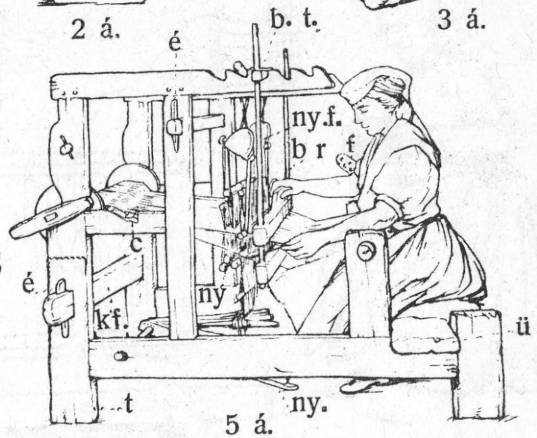
2 á.



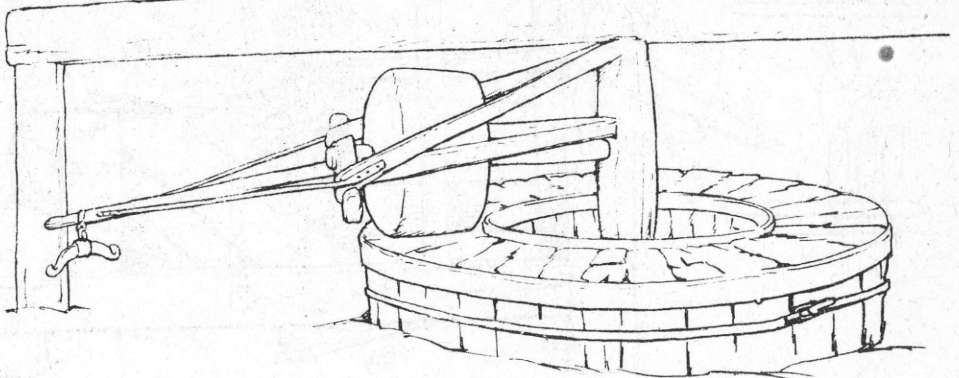
3 á.



4 á.



5 á.



6 á.



# A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

## VÉDNÖKE, ELNÖKSÉGE, TISZTIKARA ÉS VALASZTMÁNYA

### A XXXIX. ÉVI RENDES KÖZGYŰLÉS UTÁN.

VÉDNÖK: *Dr. gróf Klebelsberg Kuno* v. b. t. t., vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

ELNÖK: *Dr. Hóman Bálint*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. TARSELNÖK: *Dr. Czako Elemér*, nyug. h. államtitkár, a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda főigazgatója. ALELNÖKÖK: *Dr. Bátky Zsigmond*, múzeumi igazgató, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának igazgatója és *Dr. Solymossy Sándor*, főiskolai tanár, tud.egyetemi m. tanár.

FŐTITKAR: *Dr. Madarassy László*, múzeumi igazgatóőr. TITKAR: *Dr. Bar-tucz Lajos*, múzeumi ör, tud.egyetemi m. tanár. PÉNZTARNOK: *Puchász Károly Tibor*, múzeumi gazdasági hivatali ellenőr.

VALASZTMÁNY: a) fővárosi: I. az 1925—27. évkörre: 1. *Ballai Károly*, a „Gyermektanulmányi Múzeum“ igazgatója; 2. *Dr. Bán Aladár*, főgimn. igazgató; 3. *Binder Jenő*, nyug. főgimn. igazgató; 4. *Dr. Bodor Antal*, egyetemi m. tanár, a „Falu-Szövetség“ igazgatója; 5. *Dr. Czettler Jenő*, egyetemi nyilv. r. tanár, országgyűlési képviselő; 6. *Fekete József*, áll. tanítóképző-int. tanár; 7. *Magyar Kázmér*, m. kir. gazdasági főtanácsos; 8. *Dr. Mahler Ede*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár; 9. *Dr. Makoldy Sándor*, áll. főreáliskolai tanár; 10. *Dr. Molnár Imre*, a Nemzeti Zenede tanára; 11. *Dr. Báró Nyáry Albert*, író; 12. *Dr. Schwartz Elemér*, főgimn. tanár, tud.egyetemi m. tanár; 13. *Dr. Gróf Teleki Pál*, egyetemi nyilv. r. tanár; 14. (betöltetlen!); 15. (betöltetlen!); II. az 1926—28. évkörre: 1. *Dr. Erdélyi Lajos*, főiskolai tanár, tud.egyetemi m. tanár; 2. *Ernyey József*, múzeumi ör; 3. *Dr. Ébner Sándor*, múzeumi főtiszt; 4. *Dr. Gombocz Zoltán*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár; 5. *Dr. Györffy István*, múzeumi igazgatóőr; 6. *Dr. Kodály Zoltán*, főiskolai tanár; 7. *Dr. Lajtha László*, nyug. múzeumi igazgatóőr, a Nemzeti Zenede tanára; 8. *Dr. Littke Aurél*, főiskolai tanár; 9. *Mader Béla*, nyug. min. s.-hiv. főigazgató; 10. *Dr. Németh Gyula*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár; 11. *Dr. Báró Nopcsa Ferenc*, a M. Kir. Földtani Intézet igazgatója; 12. *Relkovič Davorka*, leánygimn. tanár; 13. *Dr. Szilády Zoltán*, főgimn. tanár, tud.egyetemi m. tanár; 14. *t. Wigand Ede*, m. kir. kormányfőtanácsos; 15. *Gróf Zichy István*, az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum tb. öre; III. az 1927—29. évkörre: 1. *barátosi Balogh Benedek*, sz. fõv. polg. iskolai igazgató; 2. *Bartók Béla*, főiskolai tanár; 3. *Dr. Heller Bernát*, főiskolai tanár; 4. *Dr. Kemény György*, múzeumi ör; 5. *Dr. Kovács Alajos*, h. államtitkár, a M. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal igazgatója; 6. *Dr. Lambrecht Kálmán*, tud.egyetemi m. tanár; 7. *Dr. Magyary Zoltán*, min. tanácsos, tud.egyetemi m. tanár; 8. *Dr. Melich János*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár; 9. *Dr. Róheim Géza*, író; 10. *Szendrey Zsigmond*, reálgimn. tanár; 11. *Dr. Szinnyei József*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár, felsőházi tag; 12. *Dr. Thirring Gusztáv*, m. kir. kormányfőtanácsos, tud.egyetemi nyilv. rk. tanár, a Szföv. Statisztikai Hivatal nyug. igazgatója; 13. *Dr. Trocsányi Zoltán*, író; 14. *Dr. Viski Károly*, múzeumi ör; 15. (betöltetlen). b) vidéki: I. az 1925—27. évkörre: 1. *Dr. Baróti Lajos*, nyug. áll. főreálisk. tanár (Balatonalmádi); 2. sz. *Darnay Kajetán*, keresk. tanácsos (Kaposvár); 3. *Dr. Ecsedi István*,



tanítóképző-int. tanár, tud.egyetemi m. tanár (Debrecen); 4. *Kiss Lajos*, múzeumigazgató (Nyiregyháza); 5. *Kovách Aladár*, nyug. vm. főlevéltárnok, múzeumigazgató (Szekszárd); 6. *Dr. Milleker Rezső*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár (Debrecen); 7. *Dr. Pap Károly*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár (Debrecen); 8. *Dr. Tolnai Vilmos*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár (Pécs); 9. *Dr. Tonelli Sándor*, keresk. és iparkamarai főtitkár (Szeged); 10. *Dr. Zoltai Lajos*, múzeumigazgató (Debrecen); II. az 1926—28. évkörre: 1. sz. *Darnay Kálmán*, m. kir. kormányfőtanácsos, múzeumigazgató (Sümege); 2. *Deák Gejza*, főgimn. tanár (Sárospatak); 3. *Dr. Gulyás József*, főgimn. tanár (Sárospatak); 4. *Dr. Harsányi István*, főiskolai tanár (Sárospatak); 5. *Móra Ferenc*, a Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum igazgatója (Szeged); 6. *Dr. Pápay József*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár (Debrecen); 7. *Richter M. István*, főgimn. tanár (Székesfehérvár); 8. *Dr. cs. Sebestyén Károly*, polg. isk. tanár; 9. *Dr. Szabó Kálmán*, múzeumigazgató (Kecskemét); 10. *Dr. Szalay József*, m. kir. kerületi főkapitány (Szeged); III. az 1927—28. évkörre: 1. *Dr. Berze-Nagy János*, kir. tanfelügyelő (Pécs); 2. *Dr. Bibó István*, min. tanácsos, tud.egyetemi könyvtárigazgató (Szeged); 3. *Garay Ákos*, festőművész (Tolna); 4. *Dr. Gálos Rezső*, felsőkeresk. isk. igazgató (Győr); 5. *Gönczi Ferenc*, nyug. kir. tanfelügyelő, a Somogy megyei Múzeum-Egyesület ügyv. elnöke (Kaposvár); 6. *Dr. Imre Sándor*, tud. egyetemi nyilv. r. tanár (Szeged); 7. *Dr. Kogutowicz Károly*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár (Szeged); 8. *Dr. Prinz Gyula*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár (Pécs); 9. *Szabó Imre*, nyug. p.ü. főtitkár (Székesfehérvár); 10. *Dr. Zolnai Gyula*, tud.egyetemi nyilv. r. tanár (Pécs).

## A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG HAZAI ÉLŐ TISZTELETBELI TAGJAI.

*Dr. Bíró Lajos*, a Magyar Nemzeti Múzeum tb. öre; *Dr. Csánki Dezső*, államtitkár, az Országos Levéltár főigazgatója, felsőházi tag; *Huszka József*, nyug. főgimn. igazgató; *Dr. Jancsó Benedek*, egyetemi tb. nyilv. r. tanár; *Dr. Jankovich Béla*, v. b. t. t., nyug. miniszter; *Dr. Munkácsi Bernát*, tanfelügyelő; *Dr. Sebestyén Gyula*, m. kir. udvari tanácsos, nyug. múzeumi igazgató; *Strausz Adolf*, főiskolai tanár; *Vikár Béla*, nyug. nemzetgyűlési gyorsírói elnöki főtanácsos; *Dr. Báró Wlassics Gyula*, v. b. t. t., a m. kir. közgazgatási bíróság és a felsőház elnöke.

---

**Nagy megtakarítást ér el, ha tagsági díj, előfizetés beküldésére postatakarékpénztári befizetőlapot használ. Ha a Társaság befizetőlapja nem volna kéznél, úgynevezett biankó befizetési lapot minden postahivatalnál kaphat 3 fillérért. — A Magyar Néprajzi Társaság csekkszámllája a m. kir. postatakarékpénztárnál: 3019.**

---



# ETHNOGRAPHIA

---



## NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG  
FOLYÓIRATA  
ÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM  
NÉPRAJZI TÁRÁNAK

## ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTIK:  
SOLYMOSSY SÁNDOR ÉS BÁTKY ZSIGMOND

XXXVIII. ÉVF.

BUDAPEST, 1927

3. SZÁM

---

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT



## NÉPÉLET 1927. 3. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Berze Nagy János</i> : A csodaszarvas mondája. II. (Vége) .....	145—164
<i>K. Posonyi Erzsébet</i> : Erdélyi János és a népköltészet. II. (Vége) .....	165—192
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Történeti népmondáink. (VII. közl.) .....	193—198
<b>Kisebb közlemények</b> : <i>Balogh József</i> : Flagellánsok Magyarországon. — <i>Zalán Menyhért</i> : Bornemissza szentostya-babonája. — <i>Csefkő Gyula</i> : Szarvaskappan. — <i>H. Fekete Péter</i> : A hajduszoboszlói Szilveszter-est. — <i>T. V.</i> : Ördögös vagy ördögös. — <i>Solymossy Sándor</i> : Magunk ügyében. (II.) .....	199
<b>Népi szövegek</b> : <i>Ocsai István</i> : Régi népdalok (1850-ből). — <i>Luby Margit</i> : Régi sírfeliratok Szatmárcsekéről. I—VII. — <i>Csefkő Gyula</i> : A „világ” teremtéséhez. — <i>Luby Margit</i> : Babonás történetek. I—IV. — <i>Hársing István</i> : Az özvegyasszony praktikája. (XVIII. századi mese.) — <i>Szolomajer Hedvig és Szendrey Zsigmond</i> : Babonák Szatmár megyéből. I—II. ....	204
<b>Irodalom</b> : <i>Thomsen Vilmos</i> †. — <i>Kaarle Krohn</i> : Die folkloristische Arbeitsmethode. — <i>Babona-szótár</i> . — <i>P. Saintyves</i> : Les contes de Perrault et les récits parallèles. (S. S.) .....	212
<b>Társasági ügyek</b> : Beküldött könyvek és folyóiratok. Adományok 1927. III. negyedében .....	215
<i>Német kivonatok</i> .....	216

## ÉRTESÍTŐ 3. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Undi Mariska</i> : A magyar hímzés öltéscelemei .....	89—112
<b>Kisebb közlemények</b> : 112—119. <b>Múzeumi hírek</b> : 119. <b>Beérkezett könyvek</b> .....	119—120
Válasz <i>Solymossy Sándornak</i> .....	120—127
<b>Anzeiger</b> .....	128

## INHALT DES »NÉPÉLET« (VOLKSLEBEN) 1927 Nr. 3.

	Seite
<i>Johann Berze-Nagy</i> : Die Sage von der verfolgten Hinde. II. (Schluss.) ....	145—164
<i>Frau Elisabeth K. Posonyi</i> : Johann Erdélyi und die Volksdichtung. II. (Schluss.) .....	165—192
<i>Sigmund Szendrey</i> : Unsere historischen Volkssagen. (VII. Folge.) .....	193—198
<b>Kleinere Mitteilungen</b> : S. 199—203. — <b>Folklore-Texte</b> : S. 204—211. — <b>Literatur</b> : S. 212—214. — <b>Vereinsangelegenheiten</b> : 215. — <b>Deutsche Auszüge</b> .....	216

## INHALT DES ÉRTESÍTŐ (ANZEIGER). JAHRG. XVII. Nr. 3.

	Seite
<i>M. Undi</i> : Die Stichelemente der ungarischen Volkstickerei (mit 3 farbigen Tafeln und 17 Abbildungen) .....	89—112
<b>Kleinere Mitteilungen</b> : S. 112—119. — <b>Musealangelegenheiten</b> : 119. — <b>Literatur</b> : 119—120. — „ <b>Anzeiger</b> “ (Deutscher Auszug) .....	128



# ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖZLEMÉNYEI

1927

## A CSODASZARVAS MONDÁJA.

(II. közlemény.)

A tulsó part indítékának nagyobb számú maradványaival találkozunk. A pófai és rádi változatokról már megállapítottuk, hogy a szarvas *szigeten* legel. A vámoscsaládi, nemesládonyi, újkéri és mesterházi énekekben a szarvas a víz *partján* legel. A töttösi<sup>130</sup> regösök két (= szép) *kerek pázsiton*, a rempehollósiak<sup>131</sup> és csehiek<sup>132</sup> „keletkező kerek pázsiton”, a csősziek<sup>133</sup> *zöld erdőben*, a nagyszöllősiak<sup>134</sup> szintén két *kerek pázsiton*, a boldogfaiak<sup>135</sup> kerekedő pázsiton, a nagymizdóiak, az egerszegvidékiek s még igen sok helyről<sup>136</sup> valók *kerek* vagy *kerekes* pázsiton legeltetik a mitikus állatot, míg más változatokban<sup>137</sup> a szarvas legelő helye *fekete* vagy *homályos felhőben*, vagy *fekete pázsiton*,<sup>138</sup> vagy pedig *kerekes felhőben*<sup>139</sup> van. Számos változat a szövécnek évszázadok alatt végbement romlása folytán már nem vizet emleget, az énekek nagy része azonban a szarvas legelő helyéről, mint *kerek pázsitról*, azaz *szigetről* szól. A „fekete felhő” vagy a kuruc népballadához hasonló kifejezést tartalmazó népköltési termékből<sup>140</sup> került a regös-énekbe, vagy az új-testamentom azon helyének visszhangja, mely szerint a végítélet napján az emberek „meglátják az ember fiát jöni a *felhőkben* nagy erővel és dicsőséggel”,<sup>141</sup> vagy pedig a mindkét helyről szerzett képzetek összeolvadásának eredménye. A tárnoki és nagybakónaki változat *fekete pázsitja* s a mikesfai ének *kerekes felhője* pedig a „*kerekes pázsit*” és a „*fekete felhő*” kombinációja.

A szarvast az egyes énekek a következőképen mutatják be. A búcsúi ének szerint az állat megszólal: „Én sem vagyok csodafiú szarvas... *hanem vagyok Úr Isten követe*”. *Szarva hegvén ezer égő gvertya, két veséjén két arany kereszt*. A dozmati változatban: „...*nem vagyok vad, hanem az Atyaistentől hozzád (Szent Istvánhoz) követ*”. *Homlokán felkelő nap, oldalán hold, jobb veséjén égi csillagok, sarva hegvén szövétnekek ezrei* gyujtatlan gyulladnak s oltatlan alusznak. A salfai énekekben a legelő szarvasnak ezer *ága-boga* van, azokon ezer *misegvertya*; itt a regösök kéri Szent István „mártírt” (helyesebben: királyt), hogy *ne siessen halálukra* (a vámoscsaládi változatban, a szarvas szól így), mert ők is akarnak „üdvözülni”. A vámoscsaládi változat hasonló díszű szarvasa szintén kéri Szent Istvánt (a királyt), ne bántsa, ő nem szarvas, „*hanem Szent Mihály angyal*”. Az újkéri változatban a szarvas *juhok között legel*, a többi énekekben pedig még ennyi eltérés sincsen, mind megegyezik abban, hogy a csodafiú-szarvas<sup>142</sup> ezer *ága-bogán* (ellentétben a természetrajz szarvasának tizenhatos koro-

<sup>130</sup> U. o. 91—92. l. — <sup>131</sup> U. o. 101—103. l. — <sup>132</sup> U. o. 105—106. l. — <sup>133</sup> U. o. 136—139. l. — <sup>134</sup> U. o. 142—143. l. — <sup>135</sup> U. o. 173. l. — <sup>136</sup> Zalaszentgyörgyi. pórszombati, szarka-kálócfa, nova-vidéki, csonkahegyháti, szentlislói, alsó- és felsőhahóti változatok. — <sup>137</sup> Salfai, kisköcski, sorki-tótfalusi, kilimányi, orosztonyi, pacsai, mihályfai, csányi, kiscsörbői, csereszegtomaji, sármelléki, sárhidai, komár-városi változatok. — <sup>138</sup> Tárnoki és nagybakónaki változatok. — <sup>139</sup> Mikesfai változat. — <sup>140</sup> Amott *kerekedik* egy *fekete felhő*, abban tollászkodik egy fekete holló. A kisköcski változat szerint a szarvas még „tollászkodik” is. — <sup>141</sup> Márk. 13, 26. Apoc. 1, 7. — <sup>142</sup> Véleményem szerint a „csudafejú” jelző az eredetibb. A többi jelző idők folytán ebből terült el.

nájával) ezer misegyertya magától gyullad s elalszik s maga a szarvas kerek pázsitzigetben legelész.

A regőlő szokás lassú elhagyásával az énekekben a szarvasmonda tartalma is mindjobban megkopott. Ezért különös figyelemre kell méltatnunk a búcsúi, dozmati, saítai és vámoscsaládi változatokat, melyek még feleletet adnak sok kérdésre, melyre a többi énekből választ már nem kapunk. A szarvas, mikor tiltakozik az ellen, hogy vadnak nézzék s kíméletet kér, mert ő Isten követe vagy Szent Mihály angyal s szavait Szent Istvánhoz intézi, *ugyanúgy szólal meg, mint az Eustachius-legendában, melyben a szarvas Krisztussal azonos*. A regős-ének ugyan nem nyilatkozik ilyen világosan, de a regősök valamennyi változatban, mely a gazda költötésének jelenetét megőrizte, azt mondják, hogy „Isten száll a házadra”. A szarvas szavai azt mutatják, hogy Szent István a szarvasra rá akart lőni, de az kíméletet kér s elárulja, hogy kicsoda. A salfai változatban a regősök Szent István mártírhoz (!) intézett kérése eredetileg a szarvas szerepében volt meg, Szent István királyra vonatkozott s a hagyomány romlása folytán került a regősök szerepébe. A szarvas tehát célját, mint az Eustachius-legendában Placidusszal, Szent Istvánnal is eléri: a pogány vezér megkeresztelkedik. A szarvas itt is Krisztussal azonos s a pogány magyar vezért a mennyei lakomán való részvétel alkalmával megtéríti. Hogy a regős-énekben mennyire fontos volt a mennyei üdvösség elérésének célja, kitűnik a surányi változathól, melyben a regősök az ének végén éneklük: „mennybe menjünk”, a salfai szöveg szerint Szent István szolgálói is akarnak „mennybe menni, üdvözülni” s a vámoscsaládi változatban az „angyalok a magas égbe akarnának menni a nagy Uristenhez”. Krisztus a Júlia-legendában báránypéldében „szép gyalog ösvényen” jön a földre s személyesen keresi fel a leányt, kit a szűzek seregének kiegészítésére kiszemelt, a regős-énekben is „ékes nagy út” keletkezik, Krisztus szarvas képében Szent Istvánnal találkozik, akinek nemzetével együtt való megtérítését előre elhatározta. Ez a párhuzam is mutatja, hogy a „gazda”, kinek „Isten száll a házára” és Szent István, magyar király, kit a szarvas megszólít, *egy és ugyanaz a személy*, mert másképen az ének tartalmát nem lehetne megérteni.

A szarvas külsejére vonatkozó adatok szintén az Eustachius-legendához vezetnek, azzal a különbséggel, hogy amabban a hagiografus a szarvas diszei közül csupán a fénylő keresztre szorítkozott, a regős-énekben pedig a népköltészet minden hagyományos jelvényt megtartott. A gyertya keresztény elem, mint a Szent László-mondában s a Júlia-legendában. Ezeknek csodás kigyúlása s elalvása a szarvasban rejtőző isteni lény rendkívüliségének kifejezése. A szarvas testén lévő égitestek az ő isteni hatalmának jelvényei, melyek a népmesék hőseinél is előkelő származást vagy rendkívüli szépséget jelentenek.<sup>143</sup>

Amennyiben az újkéri változat szerint a szarvas juhok között legel, szintén szimbólikus értelmű. Az üdvözült léleknek bárány vagy juh képében való felfogása az egyháznál közkeletű s a néphagyományokban is igen gyakori.<sup>144</sup>

A regős-énekeknek hol elején, hol közepén s legtöbbször a végén azzal is találkozunk, hogy a regősök a háznál lévő fiataloknak házastársat, a gazdának pedig a vagyon meggyarapodását kívánják. Arra, hogy az utóbbi a néphagyományban Krisztus földönjárásával kapcsolatos, már utaltam, a gondolat azonban a szarvasünő-mondák némelyikében (a magyar mondá-

<sup>143</sup> L. alább. — <sup>144</sup> V. ö. *Szent Meinulf* legendájával (Pschmidt: id. m. 52. l. 2. j. és 53. l. 1. j.) és *M. N. Gyűjt.* I. 376—382., VIII. 461—464., X. 85—96., XII, 163—170., XIII. 172—177. l., *Kálmány*; Hagy. II. 79—82. l., *Ethnographia*: 1922. (XXXIII.) évf. 81—83. l. és *Bolte-Polívka*: Anmerk. II. 424—426. l.

ban, Nagyvárad, Barsvár s Abrudbánya mondájában) is megvan; annak pedig, hogy a misztikus állattal átélt kaland vége a házasság, bizonyágai az antik, a magyar, a középkori lovagi mondák és népmesék. Házasságszerzés ezeken kívül a földön vándorló Krisztusról a legendaszerű mesékben is el van mondva.<sup>145</sup>

Az idegen változatok közül egy *oláh* kolindában<sup>146</sup> a szarvas magát *Keresztelő Szent Jánosnak* nevezi. Másik *oláh* kolindában<sup>147</sup> a vadászt a szarvas testvérei egy forráshoz vezetik, hol a legszebb leányt feleségül választhatja (a vízi tündér-féle változatok reminiscenciája), ismét más *oláh* kolindában<sup>148</sup> az üldözött nyíl magát *Szent Jánosnak* nevezi. Dobruzsai *oláh* változatban<sup>149</sup> a szarvas azzal dicsekszik, hogy a vadász nem tudja leteríteni. Ez így van a Szent Egyed-legendában, a Gugemar-, Monte Gargano- és Gibbon-mondában is, melyekben a nyíl az állatról visszapattan, az Eustachius-legendában s a magyar regös-énekekben is, melyekben a nyíl elröpítését megelőzi a szarvas megszólalása. Hasonlít ehhez egy *bolgár* koleda is,<sup>150</sup> melyben két testvér két *aranyagancsú* szarvasra akad, melyek homlokukon napot, szügyükön holdat, agancsukon csillagot hordanak. A vadászoknak mondják: „ne lopjátok időtöket,<sup>151</sup> nem vagyunk mi vadászásra való vadak, hanem vagyunk két szent“ s feladatuk a kereszténység szeretete. A szarvasok beszéde tartalmilag majdnem azonos a vámoscsaládi változat szarvasának beszédével, külseje is rokon a magyar szarvaséval. Érdekes, hogy éppen bolgár adatban találkozunk *vadászó testvérpárral*. E tekintetben a bolgár koleda a magyar, osztják s vogul mondákhoz csatlakozik.

A regös-énekekben fennmaradt szarvasmonda tartalmát ezek szerint így állapíthatjuk meg: Sebes folyóvíztől körülvelt kerek, zöld pázsiton csodafejű szarvas legel, mely veséin arany keresztet, homlokán napot, oldalán holdat s csillagokat hord, ezerágú szarván magától gyulladó s elalvó misegyertyák vannak. Ez a folyóvízen keresztülvezető „ékes nagy úton“ menyeyei seregével Szent István, magyar királyt<sup>152</sup> keresi fel, aki le akarja teríteni, de felvilágosítja, hogy ő nem vad, hanem Istennek öhozzá küldött követe (= Krisztus). Szent István házában az égi vendégek szent lakomát ülnek s ő maga is kereszténnyé lesz. Krisztus a megtért fejedelem országát áldással halmozza el: vagyonát meggyarapítja s a fiataloknak házastársat ad.

A magyar regös-hagyományban tehát a pogány, a keresztény s a középkori lovagi mondatípusok és régi népköltési hagyományok elemei egyesülnek. Miután pedig a keresztény és a lovagi mondatípusok keletkezésének és virágzásának ideje a Kr. u. VIII. és XIV. századok közé esik, — nagyjában elfogadván Sebestyén Gyula azon megállapítását, hogy a regös-ének keletkezését a XI. századnál későbbre tenni nem lehet,<sup>153</sup> — megállapíthatjuk, hogy a regös-ének a szarvasmondára vonatkozó részében a *keresztény középkor egyik legrégebb, bizánci hatás alatt keletkezett, magyar vonatkozású költői emléket tartotta fenn*, melynek tárgya: a magyarok első királyának, Szent Istvánnak a pogány hitről a keresztény vallásra történt csodás megtérése.

<sup>145</sup> Schullerus: Rum. Volksm. 11. és 20. sz.; Săinenu: id. m. 850—852. l.; Peter: Volkst. aus Österr.-Schlesien. 134—135. l.; Kretschmer: Neugr. Märchen. Jena, 1917. 51. sz. A regös-éneknek ezt a vonását Sebestyén Gyula is különösen értékelte. (A regösök. 432—433. l.) — <sup>146</sup> Sebestyén: A regösök. 202. l. — <sup>147</sup> U. o. 203. l. — <sup>148</sup> U. o. — <sup>149</sup> U. o. — <sup>150</sup> U. o. 210. l. — <sup>151</sup> V. ö. ezzel a Hubertus-legendá szövegét: „Huberte, ut quid . . . pretiosum tempus deperdis? non enim ex hoc bestias, sed homines eris capiens.“ A. SS. Nov. 1. 836. Pschmidt: id. m. 49. l. — <sup>152</sup> A „király“ elnevezés a népköltés tévedése. — <sup>153</sup> Sebestyén: A regösök. 176—177. l.



VI. Népmesei hagyományok.<sup>154</sup>

A) Az *üldözött szarvasünő*-típusú mesék.<sup>155</sup> A szarvasünő-monda anyagát a mesék között leghívebben czck a hagyományok őrizték meg. Egy királyfi (katona; szép, erős legény, stb.) valamely kényszer (Istennek álomban adott intelme, stb.) folytán vadászni megy; aranyagancsú, aranygyűrűs agancsú, stb. szarvasünőre bukkan, melyet sem elérni, sem megsebesíteni nem tud. Ez vizen (patakon, egy vagy több tengeren, stb.) át sötét erdőben fekete kastélyig csalja, hol eltűnik. A kastélyban teljes kényelem várja. Este szép fekete leány, ki a szarvasünővel azonos, közli vele megváltásának feltételeit s következményeit. A hőst mind a három éjjel megölik, de a leány, ki egész környezetével együtt naponkint fokozatosan fehéredik, minden reggel feltámasztja. A hős is minden egyes feltámasztásánál „még szebb” lesz. Végül a leány egészen megfehéredik, az erdő megvilágosodik, a kővé, fává változtatott ország feléled, a hős a megváltott szép leányt feleségül veszi s király lesz. *Pschmadt* véleménye szerint<sup>156</sup> a kastélyban kiállott szenvedés eleme a mondának nem eredeti alkatrésze, hanem valamely idegen mesei elem behatolása folytán keletkezett díszítés. *Bolte* ezt úgy módosítja,<sup>157</sup> hogy a szenvedéssel járó megváltás eredetileg aligha tartozott a meséhez. A két vélemény közül egyikkel sem érthetnek egyet. Az *angyalbárányok*-típusú mesékben a bárányok által vezetett fiúnak azért, hogy a *másvilág*, a *paradicsom* földjére léphessen, előbb egy *veszedelmes folyóvizen* is át kell mennie, melynek vize testéről a húst lesodorja, teste azonban a túlsó parton újra nő, újjászületik s úgy jut a *másvilágra*. Az *üldözött szarvasünő* meséjében a hős háromszoros halál után ugyanannyiszor feltámad, a leány és egész környezete a teljes megfehéredésig három fokozaton megy át, míg az örök sötétség *mind a kettőjük számára* örök világossággá változik át. A hős és a leány a többszöri újjászületéssel és fokozatos tisztulással felsőbbrendűséget ér el s ezzel kölcsönösen méltókká lesznek a zavartalan, örök boldogságra. A változatokban a „feketeváros”-ból hol *Erdély*, hol *Tündérország*, hol a „nap arany kastélya”, stb. s egy német mesében éppen *mennyország*,<sup>158</sup> az örök sötétségből örök világosság lesz. Ezeknek a pogány, zsidó és keresztény eschatológiában az *alvilág (pokol)* és *mennyország* képzetei felelnek meg. A megváltás indítéka tehát nem idegen elem, hanem mint régi keleti világfelfogás világos emléke a mesének szerves része, mely a monda ősből rétegében eredetileg benn volt s az antik monda felfogásától abban különbözött, hogy míg a görög mondák hősei és hősnői újjászületés nélkül, itt csak az újjászületést megelőző szenvedések árán juthattak az örök boldogság örömeihez.<sup>159</sup>

A változatok egyenkint is becses vonásokat tartalmaznak. Tudnak arról, hogy a hős *magasabb hatalom elhatározása folytán* indul vadá-

<sup>154</sup> Helyszüke miatt csak a legszükségesebbeket említem. — <sup>155</sup> Jellemző magyar változatok: *Erdélyi*: Magy. népm. Pest, 1855. 20–25. l. 3. sz.; u. o. 26–41. l. 4. sz.; *M. Nyelvőr*: XVII. 278–282. l.; *M. Népk. Gy.*: XII. 113–118. VI. sz.; u. o. X. 250–260. l. 31. sz.; u. o. XIII. 243–245. l. 39, 501–502. l. 125. sz. *Bolte-Polvka*: Anmerk. II. 318–348. l.; *Dirr*: Kauk. Märchen. Jena. 1920. 19. és 60. sz. — <sup>156</sup> Id. m. 97. l. — <sup>157</sup> *Bolte-Polvka*: Anmerk. II. 345. l. — <sup>158</sup> *Wolf*: Deutsche Hausmärchen. Göttingen, 1851. 16. l. — <sup>159</sup> A szarvasünő meséjében a buddhisztikus és a keresztény felfogásnak összeolvadására nézve v. ö. *Gunkel-Scheel*: Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Tübingen, 1910. II, 627–630. l. és Origenesnek az apokatastazisra vonatkozó felfogására nézve: *Cumont*: Die orient. Religionen in ihrem Einfluss auf die europ. Kultur des Altertums. (Die Kultur der Gegenwart Teubner. Leipzig u. B., 1923. II. Aufl., I, T., III. Abt.) 256. l.

szatra,<sup>160</sup> a felsőbb hatalom célját még kényszer alkalmazásával is eléri,<sup>161</sup> a szarvasünet fehér szarvas,<sup>162</sup> fehér öz,<sup>163</sup> fehér bárány,<sup>164</sup> tehén,<sup>165</sup> vagy kígyó<sup>166</sup> helyettesíti. A mítikus állat természetfeletti tulajdonságát és sértetlenségét igazolja, hogy a fegyver nem fogja vagy eltűnik, mikor rá akarnak löni, vagy ő magyarázza meg kilétét.<sup>167</sup> A természetfelettséget az állat külseje is kifejezi: aranyagancsú, agancsain gyűrűt, vagy teste más részén ékszert hord, vagy feltűnő szépségű.<sup>168</sup> A túlsó parttól elválasztó víz cleme is, mint tó, tenger, nagy víz, hid s határ fennmaradt.<sup>169</sup> A boldogság hazájának szinonimikája nagyon változatos, topográfiája pedig szintén igen érdekes. E tekintetben az *Árgirus*- és a *halhatatlanságra vágyó királyfi*-típusú mesékkel<sup>170</sup> azonos elemeket őrzött meg. A boldogság hazájában örök az élet, az ifjúság s a tavasz. Ez a lakott földdel vagy egy síkban fekszik (*veres tengeren s hármás üveghegyen túl Feketeváros*,<sup>171</sup> *fekete, fehér s veresfolyón túl város*,<sup>172</sup> *üveg-, ólom- s érchegyen, feje, északi s fekete tengeren túl lévő hely*,<sup>173</sup> *tűzfolyón túl királyi palota*,<sup>174</sup> *arany kert*,<sup>175</sup> *világ vége*,<sup>176</sup> *paradicsom*,<sup>177</sup> *a tenger 77. szigete*,<sup>178</sup> *vagy csak sziget, mennyország*, mely három nagy vizen túl, kert közepén, egy kastélyban van,<sup>179</sup> stb.) vagy a fölött függőlegesen van elhelyezve (*tengeren túl üvegvár*,<sup>180</sup> *Feketeváros*, a tündérek vára,<sup>181</sup> *sínai hegyen, fekete tengeren túl üveghegy*, azon „kakas-lábon álló, aranylánccal aranycsillaghoz kötött 12 emeletes palota, mely arra fordul, amerre az áldott nap”<sup>182</sup> *üveghegy*, melyről *varázshíd* vezet a földre,<sup>183</sup> *tengeren túl arany vár*,<sup>184</sup> *Erdély* (hegyes ország),<sup>185</sup> *nagy vizen túl ég tetején álló arany nap vára*,<sup>186</sup> *arany- és üveghegy*,<sup>187</sup> *márványhegyeken kristálymezők*,<sup>188</sup> *tenger fölé akasztott vár*,<sup>189</sup> *folyó túlsó partján az ég kárpitjai leereszkednek, pallóvá változott vessző vezet a folyó felett lebegő*

<sup>160</sup> Erdélyi: Magy. népm. Pest, 1855. 3. és 4. sz.; *M. Nyelvőr*: XVII. 278. sk. 1.; *Schott*: Wal. Märchen. St. u. Tüb., 1845. 21. sz.; *Zaunert*: Deutsche M. seit Grimm. 101. sk. 1.; *Wolf*: D. Hausm. 16. l.; *Veckenstedt*: Wendische Sagen etc. Graz, 1880. 62—63., 264—266. l.; *Radloff*: Proben d. Volkslit. St. Petersburg. IV. r. 99. sk. 1. — <sup>161</sup> Erdélyi: id. m. 3. sz.; *Zaunert*: id. m. 71—81. l.; *Veckenstedt*: id. m. 62—63. l.; *Radloff*: id. m. IV. 99—105. l. — <sup>162</sup> *Bünker*: Sag. u. M. in heanz. Mundart. Leipzig, 1906. 79. sz.; *Säinenu*: Basn. rom. 497—498. l.; *Jahn*: Volksm. aus P. u. R. 55. és 57. sz.; *Wisser*: Plattd. Volksm. 101—108. l.; *Dirr*: Kauk. Märchen. Jena, 1920. 97—101. l. — <sup>163</sup> *M. Népk. Gy.* X. 31. sz.; *Vernaleken*: KHM. 31. sz.; *Campbell*: Pop. Tales etc. 2. kiad. London, 44. sz. — <sup>164</sup> *Gonzenbach*: Sic. Märchen. Leipzig, 1870. II. 60. sz. — <sup>165</sup> *M. Népk. Gy.*: XIII. 39. sz. — <sup>166</sup> *M. Népk. Gy.*: VII. 7. sz., XII. 113—118. l.; *Wolf*: id. 198. l. — <sup>167</sup> A változatok jelentékeny részében. — <sup>168</sup> *Säinenu*: id. m. 262—263., 497—498. l.; *Vernaleken*: id. m. 31. sz.; *Schiller*: Schles. Volksm. Breslau, 1907. 1. sz.; *Wlistocki*: M. u. S. des transs. Zig. 17. sz.; *Zaunert*: id. m. 71—81. l.; *Pröhle*: Märchen für die Jugend. Halle, 1854. 36. sz. — <sup>169</sup> *Säinenu*: id. m. 262—263. l.; *Zaunert*: id. m. 101—108. l.; *Wolf*: id. m. 198. l.; *Wisser*: id. m. 171—176. és 221—229. l.; *Pröhle*: id. m. 36. sz.; *Dirr*: id. kaukázusi meséje. — <sup>170</sup> Vált. l. *M. Népk. Gy.* XIII. 16. sz. meséhez írt jegyzetben, *Botte-Polivka*: Anmerk. II. 335—348. l., illetőleg *M. Népk. Gy.* I. 361. sk., u. o. XIII. 132—142. és 503—504. l.; *Kálmány*: Hagy. II. 68—69. l.; *Kremnitz*: Rum. Volksm. Leipzig, 1883. 16—29. l.; *Säinenu*: id. m. 342—343. l.; *Afanassjew-Meyer*: Russ. Volksm. Wien, 1906. 13. sz.; *Wlistocki*: M. u. S. der Buk. u. Sieb. Arm. Hamburg, 1891. 165. sk. 1.; *Munkácsi*: Vog. népk. gy. IV. k. 1. füz. 366—368. l.; *Dirr*: id. m. 24—27. l.; *Erdy codex* (Nyelvelml. 5. k., 2. fele 1876. 262—275. l. A cluniacum-i kolostor alapító mondája). — <sup>171</sup> Erdélyi: id. m. 3. sz. — <sup>172</sup> U. o. 4. sz. — <sup>173</sup> *Bünker*: id. m. 79. sz. — <sup>174</sup> *Schiller*: id. meséjében. — <sup>175</sup> *Säinenu*: id. 497—498. l. — <sup>176</sup> *Vernaleken*: id. meséjében. — <sup>177</sup> *Säinenu*: id. 262—263. l. — <sup>178</sup> *Kálmány*: Hagy. II. 9. sz. — <sup>179</sup> *Wolf*: id. meséjében. — <sup>180</sup> Erdélyi: id. m. 4. sz. — <sup>181</sup> *Kálmány*: Sz. II. 2. sz. 118—120. l. — <sup>182</sup> *M. Népk. Gy.* VII. 467—489. l. — <sup>183</sup> *Arany L.*: Er. magy. népm. Pest, 1862. 163—175. l. — <sup>184</sup> *Krauss*: Sag. u. M. der Südsl. I, 89. sz. — <sup>185</sup> *Jahn*: id. m. 56. sz. — <sup>186</sup> *Jahn*: id. m. 57. sz. — <sup>187</sup> *Grimm*: KHM. 92., 93. sz. — <sup>188</sup> *Hahn*: Griech. u. alb. M. I. 25. sz. — <sup>189</sup> *Botte-Polivka*: Anmerk. II, 320—337. l. A mennyország szinonimáira nézve l. u. o. III. 245—249. l. és *Grimm*: Deutsche Myth. (Bearb. v. E. H. Meyer.) II. 685—687. l.

*kastélyba* a halhatatlanság királynéjához,<sup>190</sup> *tavon túl a nap ablakán át az ég,*<sup>191</sup> a földre az égből kötél lóg le, ezen át lehet az égbe jutni,<sup>192</sup> vagy pedig szörnyetegek őrizete alatt áll (*sárkánykigyók által őrzött rézhidon túl Tündérország,*<sup>193</sup> *oroszlánok, medvék s farkasok által őrzött vár,*<sup>194</sup> *két orosz-lántól őrzött vár*).<sup>195</sup> Amint már észrevehettük s később is látni fogjuk, ezek a csekélységnek látszó topográfiai elemek a szarvasünő-monda különféle változataiban fennmaradt különféle eschatológikus felfogásoknak hívebb tükrői, mint sok, irodalmi termékben megőrzött adalék. E mesei hagyományokban a szarvasünő általában a *tündérleánnyal* s egy helyütt az *Istennel* azonos,<sup>196</sup> miként a monda legtöbb változatában.

B) *Angyalbárányok-típusú mesék*.<sup>197</sup> A három testvér közül kiváló haradiknak gazdája (*öreg ember*: 1., 2., 3., 4., 5., 7., 9. sz.; *sógora, a Nap*: 6. sz.; *sógora, az Uristen*: 8. sz.; *király*: 12. sz.) parancsára a gondozására bízott állatokat (*bárányok vagy juhok*: 1., 2., 4., 7. sz.; *fekete bárányok*: 5. sz.; *két malac*: 3. sz.; *ló*: 6., 8., 9. sz.; *szamár*: 12. sz.; *fehér libák*: 10. sz.; *tehén*: 11. sz.) követnie kell (1., 2., 3., 4., 5., 8., 9. sz.) s azok elcedeléből haza is kell vinnie (2., 9. sz.). *Sebes vizen* (1., 3. sz.), *patakon* (4. sz.), *vizen* (10. sz.), *folyón* (11., 13. sz.), *tiszta vizen, tej- és vér folyókon* (12. sz.), *nagy tavon*, „melynek másik partját nem lehet látni“ (5. sz.), *rozoga hidon* (2. sz.), *ezüst hidon* (9. sz.), *három hidon* (6. sz.), mennek át; egy esetben a fiú az egyik *bárányba fogózik* (2. sz.), másik esetben (5. sz.) a *bárány hátára ül*, a többiben *ló, szamár, tehén* vagy a *halál* viszi át (6., 8., 9., 10., 11., 12. sz.). A víz a fiúról a ruhát s a húst lesorvasztja, de a juhok a túlsóparton ráfujnak s „*teste különb lesz*“ (1. sz.), a bárányok és az *ő lába is le hull*, de a túlsó parton *újra kinő* (4. sz.); a sebes folyóvíztől *megsoványodnak*, a csendestől *megkövérednek*; előbbi a *bűnbocsánatot*, utóbbi az *újjászületést* jelenti (3. sz.). A *másik parton* van a *túlvilág*, melyből először csak a jók és gonoszak sorsáról látnak változatos képeket (1., 3., 4., 6., 9., 12., 13. sz.; ezen utóbbiban a *látomások* a *vizen innen* vannak), a látomások azonban a *dévai csángó* (6. sz.) és a szerb mesében (9. sz.) már a *hid alatt* megkezdődnek. Odaát a *fekete bárányok megfehérednek* (5. sz.), a libák *fehér bárányokká* változnak (11. sz.). Itt *csodaszép kertbe: a mennyországba* érnek, hol a bárányok *legelnek* (1. sz.), *szép rétet, ezüst- és aranyágú fákat*

<sup>190</sup> M. Népk. Gy. I. 361–375. sz. — <sup>191</sup> Afanassjev-Meyer: Russ. Volksm. 1906. Wien, 13. sz. — <sup>192</sup> Munkácsi: Vog. népk. gy. IV. k. 1. füz. 366–368. l. — <sup>193</sup> Merényi: D. I. 1–37. l. — <sup>194</sup> Kálmány: Hagy. II. 164–168. l. — <sup>195</sup> Vernaleken: KHM. 137–139. l. — <sup>196</sup> Schullerus: Rum. Volksm. 50–55. l. — <sup>197</sup> M. Népk. Gy. XII. 163–170. l.; 2. u. o. I. 376–382. l.; 3. u. o. 85–96. l.; 4. u. o. XIII. 172–177. l.; 5. Ethnographia: 1922. évf. 81–83. l.; 6. Kolumbán S. kéziratos dévai csángó meséje Herrmann A. gyűjtésében; 7. Haltrich: D. Volksm. aus Sieb. 8–13. l.; 8. Schullerus: Rum. Volksm. aus d. mittl. Harbachtale etc. Herrmannstadt, 1907. 16–19. l.; 9. Wuk St. K.: Serb. Volksm. 131–136. l. (ezzel teljesen egyezik: Krauss: Sag. u. M. der Südsl. I. 452–457. l.); 10. Grimm: 27. a. sz. (Bolte-Polivka: Anmerk. I. 260. l.); 11. Zaunert: D. Volksm. seit Grimm. 187–189. l.; 12. Gonzenbach: Sic. Volksm. II. 171–176. l.; 13. A mese legrégebben lejegyzett változata a *Teleki-codex* (Nyelvemléktár, XII. k. 1884. 375–380. l.) adata. *Három* szerzetes elindul, hogy elérje azt a helyet, hol a *menny a földdel egyesül*. Válaszútnál a „kéményebb“ utat választják. Többféle látomásuk van, melyek a mesebeliekkel jórészt egyeznek. Látnak férfiakat, kik fejükön *aranykoronát* viselnek s kezükben *pálmaágot* hordanak, *szép templomot*, melynek minden oldala másféle *drágakövel* van kirakva, felette *csillag ragyog* s körülte a *madarak*, mint *angyalok énekelnek*. *Folyóvízen átmenet édes füvet* találnak, melyből *jóllagnak*. Szent Makáriustól ennek barlangjánál felvilágosítást kapnak, hogy onnan 20 „mélyföldre“ van a *paradicsom*, honnan tovább élő nem mehet. Ezen adat végső jelenetéből a *Sándordal* visszhangja esendül ki. (L. Die Basler Bearbeitung von Lambrechts Alexander. Ed. R. M. Werner, Stuttgart, 1882. Heinrich: A német ir. tört. Bpest. 1886. I. Ir. tört. Közl. 1918. 129–142., 241–253. l. Király Gy.: „Világbíró Sándor mondája régi irodalmunkban“ c. ért.) A codex elbeszélésének topographiája kissé zavaros.

találnak (4. sz.), virágos rétre (8. sz.), szép mezőre (9. és 12. sz.) jutnak, utóbbinak fűvéből a fiú kaszál s hazára elteszi (9. sz.) vagy „szép ország”-ot látnak (10. sz.). Kápolna, templom, kolostor (2., 3., 4., 5., 7., 8., 12. sz.), vagy szép kastély elé érnek (11. sz.), melyeknek kapuja előttük magától kinyílik (3., 12. sz.), a bárányok angyalokká változnak, mindnyájan megáldoznak (2. sz.), a nagy fényességű kápolnában a malacok angyalokká változnak s terített asztalhoz ülnek (3. sz.), a bárányok galambok képében a kápolnára repülnek, míg maga az Isten misézik (4. sz.), mindnyájan „úrvacsorát vesznek”, ettől a bárányok 3 nap alatt megfehérednek s gyermekekévé változnak (5. sz.), sűrű erdőben terített asztal várja őket, de a fiú nem fogad el semmit (6. sz., romlott adat), az oltár felett madárka szálldos, mely a fiú vállára repülve énekel (7. sz.), minden szentet együtt találnak (8. sz.). Ábrahámmal, Izsákkal s Jákóbbal találkozhatnak, kik a szolgáló fejére is koronát tesznek (10. sz.), a kastélyban a tehén ezüst- és aranyjászlakból lakik jól (11. sz.), látják Istent egész mennyei környezetével, kik között Krisztus és Mária trónon ül (12. sz.), a magyar kódex adatában a drágakövelel kirakott templom a vizen innen van, de az édes fű, melyből a szerzetesek a bárányok módjára jóllaknak, a vizen túl nő s ezen túl van az élő ember előtt bezárt paradicsom is. Az oláh (8. sz.) és német (10. sz.) variánsok kívül a mennyország látogatói valamennyi változatban visszatérnek s az öreg ember (Isten) a fiút otthon lakomára hívja (9. sz.), vagy mint vendég apostolaival együtt a királyt a saját házában meglátogatja (12. sz.), égi és földi jutalomban részesíti (1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 11. és 12. sz.) s végül házastársához juttatja (5., 11., 12. sz.).

Ez a mese úgy viszonylik az üldözött szarvasünő meséjéhez, mint az Eustachius-legenda a Herakles-mondáéhoz: keresztény mása a pogány tartalmú és színezetű elbeszélésnek. A regös-éneknek több eleme (a víz, az átjáró, a zöld rét, a lakoma, a vagyonhoz juttatás és a feleségszerzés) itt is megvan. Annak okát, hogy a szarvas helyébe a bárány lépett, nem egyedül a bárányszimbólum hatásában kell keresni, hanem abban is, hogy a néphit és népköltészet a megigazult lelket madáron kívül fehér báránynak is ismeri.<sup>198</sup> A mese eschatológiája kivétel nélkül lapos világképet mutat s a topográfia sokkal részletesebb, mint a monda bármely változatában. A templom, a magától nyíló ajtó, a terített asztal s a testi megújulás vonásaiban felismerjük az üldözött szarvasünő-mese s a Partonopeus-féle költői feldolgozások varázskastélyának a keresztény felfogáshoz idomult elemeit. A szent lakomának világi párja az a lakodalmi vendégség, mellyel a szarvasünő- és az Árgirus-, stb. mesék végződnek. A német mesének (10. sz.) az az adata, mely szerint a túlsó partra jutott pástort ótestamentomi elődei megkoronázzák s a Teleki-codex legendájának az a jelene, melyben a túlvilágon egy csoport férfi fején aranykoronát hord, mint a mennyei felmagasztalás jelét, egvezik az egyház felfogásával, a köznép hitével s népi eredetű egyházi énekek tartalmával, a mesében pedig a hősnék Tündérországból szintén királlyá való koronázásával párhuzamos.<sup>199</sup> Az egész mese kétségtelenül a keresztény felfogás tükrözője, szerkezetének eredetijét azonban, még a másvilági látomásokra nézve is, nem a középkor hagyományaiban, hanem Kelet csodás elbeszéléseiben kell keresnünk. E tekintetben legközelebb állanak hozzá a Peri Banu-típusú mesék.<sup>200</sup>

C) Két egyforma testvér-típusú mesék.<sup>201</sup> A változatok a lovagi epika

<sup>198</sup> Gyal: M. népm. gy. I. 104–110. l.; M. Népk. Gy.: VIII. 461–464. l.; Ethnographia: XXI. 353–357. l.; Kálmány: Hagy. II. 12. sz.; Bolte-Polivka: Anmerk. II. 424–426. l. — <sup>199</sup> V. ö. Szt. Pál apostol: Tim. II. lev. 4. r. 8. v., végezetre eltétetett nekem az igazság koronája”. L. alább is. — <sup>200</sup> Erre nézve l. a 79. l. felsorolt irodalmat. — <sup>201</sup> Merényi: Er. népm. I. 79. l.; M. Népk. Gy.: XII. 113. l.; Ethnographia: 1901. 268. l.; M. Népk. Gy.: IX. 405. l.; U. o. X. 146 l.; U. o. XIII. 59. l.; Kolumbán S.: dévai csángó gyűjtésében; a Kalevala: XIV. és XV. éneke; Bolte-Polivka: Anmerk. I 528–556. l.

enemű termékeivel minden tekintetben rokonok s a szarvasünő-monda többi típusú elbeszéléseinek felfogásban merőben ellenkező, de szerkezetben azonos párijai. Ezekben mindig két vagy ritkán három hős szerepel, akik vagy csodás körülmények között született *ikrek* vagy testvérek. A mese párhuzamos szerkezetű. Első része azt mondja el, hogy a feltűnő külsejű szarvas vagy valamely varázsfény az egyik fivért és állatait erdőbe csalja, hol egy *fán ülő boszorkány* sült béka evésére akarja kényszeríteni, vagy rontó ételt-italt ad neki, megöli vagy kővé változtatja, a másik része azt, hogy az erdőbe szintén becsalt második fivér a rontó női démont megöli, testvérét, annak állatait a valamennyi kővé vált emberrel együtt megváltja; ennek folytán a sötét erdő megvilágosodik. A boszorkány a szarvasünőhöz hasonlóan szintén sérthetetlen (a golyó nem fogja) és fán ül, mint a *Torec*-mondában s a *hét holló*- és *Mária keresztleánya*-típusú mesékben. Az undorító béka-vacsora, vagy romlást hozó étel a monda lakomájának ördögi ellentéte. Mesénkkel párhuzamos a *Rámájána*-nak<sup>202</sup> az az elbeszélése, mely szerint Rávana Ráma szép feleségét *aranyként ragyogó szarvassá vált démon* segítségével rabolja el s a *Talmud*-é,<sup>203</sup> melyben Dávid királyt a nem sebezhető gazella alakjában járó sátán a filiszteusok földjére csalja, hol baj éri.

D) A monda egyes indítékai és elemei azonos szereppel más mesecsaládokban is megtalálhatók. A szarvas s ennek csalogatása nyomán bekövetkező házasság az *őztestvér*-<sup>204</sup> és a *Hófehérke*-<sup>205</sup> a fán ülő leány s ennek a vadászó királyfival való házassága a *hét holló*-<sup>206</sup> s a *Mária keresztleánya*-<sup>207</sup> a Genovéva-hagyomány a *csonkakezü leány*-típusú mesékben,<sup>208</sup> eschatológikus topográfiai elemek pedig szétszórva igen sok meseci hagyományban.

## VII. A monda tartalma és jelentése.

1. *A vadász.* A hagyomány mondai változatainak vadászhai: istenek (Zeus, Apollon), félisten (Herakles), vagy isteni ivadék (Aeneas), királyok, fejedelmek, az egyes népek vezérei és képviselői, szentek, lovagok, a mesei változatok vadászhai: királyok, királyfiak, előkelő emberek, hősök vagy bátor legények. Ezek vagy egyedül indulnak a vadászatra, mint az antik mondák, a regös-ének s a mesék hősei, vagy ketten, esetleg többen is vannak, mint a magyar, osztják, vogul mondákban s az *üldözött szarvasünő* meséjében. Ez esetben vagy testvérek, vagy egyenlő rangúak. A keresztény jellegű hagyományok s a lovagi költészet hősei a mítikus állattal való találkozáskor emberkiséretüktől majdnem mindig, állatkiséretüktől is olykor magukra maradnak. A hősök egy része vagy maga kéri Istentől az állat küldését (Nagy Károly), vagy előre tudja, milyen állattal találkozik s mi lesz a teendője. Mózes is előre értesül Isten vezető szerepéről s a vezetés céljáról. A monda többi származékában a hős semmiről sem tud, a mítikus állatra véletlenül, keresetlenül bukkan.

2. *A mítikus állat.* Az ókori mondák állata az *aranszarvú szarvasünő*, egy-egy változatban *tehén* vagy *fehér anyadisznó*. A zsidó mondában az állat helyett maga *Isten* jelenik meg. A bizánci, nyugateurópai és magyar mondában szarvasünővel, az ugor mondákban jávorszarvassal (neme nincs

<sup>202</sup> *Ethnographia*: 1900. 116. l. Krausz S. adata. — <sup>203</sup> U. o. 116—117. l. Itt a többi között japán változat is szerepel. — <sup>204</sup> *Arany*: Er. népm. 100. l.; *M. Nyelvőr*: XIII. 429. l.; *Lázár*: Alsó-F. m. mon. I. k. 2. r. 616. l.; *M. Népk. Gy.* IX. 44. sz.; U. o. 45. sz.; u. o. XIII. 61., 62. sz.; *Kálmány*: Hagy. I. 15. sz., II. 15. sz.; *Bolte-Polivka*: Anmerk. I. 82—84. l. — <sup>205</sup> *Erdélyi*: Népd. és m. III. 1. sz.; *Merényi*: S. I. 137. l.; *M. Nyelvőr*: XVIII. 283. l.; *M. Népk. Gy.*: X. 44. sz. Csepei (Ugocsa-m.) kéziratosa mese Herrmann A. gyűjtésében. *Bolte-Polivka*: Anmerk. I. 450—464. l. — <sup>206</sup> *Bolte-Polivka*: id. m. I. 70—75. l. — <sup>207</sup> U. o. I. 13—21. l. — <sup>208</sup> *Erdélyi*: Népd. és m. III. 212. l.; *Bolte-Polivka*: id. m. I. 295—311. l.

megjelölve) találkozunk. A keresztény hagyományok nagyobb részét *hímszarvasról* szólnak, de elvétve *fehér bárányról*, *aranszörtés vadkanról*, nyolclábú *anyadisznóról* és *szarvasünőről* is. A lovagi költészet termékeiben *fehér szarvasünő* vagy *hímszarvas*, *fehér vadkan*, *öszvér*, vagy *ló*, a regös-énekben *hímszarvas*, a mesékben *szarvasünő*, *hímszarvas*, *tehén*, *bárány* vagy *kigyó* a mitikus állat. A tehén az Io-monda révén került a hagyományba, a vadkan pedig nevezetesebb vadászmondákkal és a sárkányölő-mesével való kontamináció útján. A malacos anyadisznó mindig szerencséthozó s prodigiosus állat volt s mivel a Fabius Pictor adatában szereplő anyadisznó termékenysége (30 malac) nemcsak a trójaiak boldog jövőjét, hanem Aeneas anyját: Aphroditet, a termékenység istennőjét is szimbolizálja, a szarvasünőnek a malacos anyadisznóval való felcserélését megértjük. Az öszvér, ló és kigyó szerepét az állatvilágé és állatnyelv-mesecsaládok indítékaival való összekoveredésnek köszönheti. A hímszarvas, mint Krisztus-szimbólum, már a kereszténység II. századában ismeretes volt ugyan, de a mondában először a VII. század folyamán az Eustachius-legenda révén jelenik meg s valódi szerepében tovább is a legendaszerű hagyományokban marad meg. A bárány, mint szintén Krisztus-szimbólum, még ennél is később tűnik fel. *A monda eredeti állata tehát a szarvasünő*, mely szerepét és uralmát az ókori adatok óta a ma élő hagyományokig megtartotta.

Ez a szarvasünő az antik mondákban *aranyagancsokat* hord, a bizánci, magyar és ugor mondák állatának külsején semmi különös sincs, a nyugat-európai mondák némelyikében a szarvasnak már fehér színe van, a legenda hímszarvasa agancsai között napnál fényesebb keresztet s azon Krisztus képét hordozza, a görög dalban ezenkívül fején csillagot, vállai között Szűz Mária képét, Szent László legendájában agancsain égő gyertyákat, a *Júlia*-legendában a bárány szarvai között a nap és hold, homlokán s szőreszálain csillagok, két szarván pedig *aranypercek* ragyognak; Szent Meinulf legendájában a szarvasnak még nagy teste is van; a lovagi költői termékekben a szarvas szintén fehér színű, a regös-ének állatának külseje némi eltéréssel azonos a legendákéval, a különbség az, hogy annak szarván „ezer miscgyertya gyujtatlan gyullad s oltatlan alszik“. A mesék szarvasünője nyakán drágaköves láncot, térdein aranypercet vagy homlokán napként világító követ,<sup>209</sup> szarván aranygyűrűt,<sup>210</sup> nyakán különféle ékszereket hord,<sup>211</sup> *aranszaru* és fehér,<sup>212</sup> nagytestű s szarva a felhőkben vész el<sup>213</sup> (mint a Meinulf-legendában) vagy csodaszép.<sup>214</sup> A külső dísz nyomai a két egyforma *testvér*-típusú mesék szarvasán is megmaradtak. Ezek az elemek eredetileg hatalmi jelvények, a természetfelettség külső kifejezései voltak s nem szépség-szimbólumok, mint *Prato* véli:<sup>215</sup> ezekké csak később váltak. Az aranszaru azt jelentette, hogy a szarvasünő Artemisz-szel, a hold istennőjével azonos, az égitestek azt jelentették, hogy hordozójuk az ő uruk, a kereszt, Krisztus, Mária képe s az égő miscgyertyák pedig a kereszténység Istenét. A többi díszítő vonás mind ezekből származik s valamennyiben megvan a fény képzete.<sup>216</sup> A zsidó monda tűzoszlopa is hasonló fény-

<sup>209</sup> *Säinenu*: id. m. 262. és 497. l. — <sup>210</sup> *Pröhle*: Märchen für die Jugend. Halle 1854. 36. sz. — <sup>211</sup> *Radloff*: Proben etc. VI. 95. l. — <sup>212</sup> *Wlistocki*: Märchen u. S. der transs. Zig. 17. sz. — <sup>213</sup> *Dirr*: Kauk. Märchen. Jena, 1920. 6. sz. — <sup>214</sup> *Schiller*: Schles. Volksm. Breslau. 1907. I. sz.; *Zaunert*: Deutsche M. seit Grimm. 71. l.; *Veckenstedt*: Wendische Sagen etc. Graz, 1880. 62. l. — <sup>215</sup> *Sonne, Mond und Sterne als Schönheits-Symbole in Volksm. u. Liedern*. Berlin, 1896. — <sup>216</sup> A fényes arc is természetfelettség jele. Az *Érsekújvári codex*-ben szó van egy asszonyról, kinek „ew zyne“ az angyal gyakori látásától annyira fénylik, hogy a napra könnyebb volt nézni, mint az ő arcára. (*Nyelvemléktár*, X. 2. f. 146. l.) A székely mese hősnője olyan szép, hogy „a napra lehet nézni, de rea nem“. (*Kriza*: Vadr. VI. sz. s a



szimbolumot fejez ki. E fény-szimbolumok sziderikus vonatkozásokhoz vezetnek. Az ógörög monda szerint Aeneas Latiumig, az új hazáig Aphrodite csillag képében vezette s ott megállott. Ugyanez a csillag szerepe a *Jézus bölcsőjéhez* siető napkeleti bölcsék történetében s *Remete Szent Antal* legendájában<sup>217</sup> is, melyben a frátereket a szent sírjához fényes csillag vezeti, ott megáll s haza is vezeti őket. A mítikus állatban is, mint a vezető csillagban, az istenség rejtőzik. A szarvas külsejét jellemző vonások közül tehát, mivel a kereszt, Mária képe s a gyertya a keresztény felfogás révén került a szarvasra, eredetieknek azokat kell tartanunk, melyek szerint az állat vagy aranyszarvat (a hold szimbolumát), vagy égitestet hord magán.

A mítikus állat tulajdonsága ezenkívül, hogy csak az előre kiszemelt hős találkozhat vele, aki szintén keresetlenül akad rá. *Sebezhetetlen és sértethetetlen*. Herakles a szarvasűnőt sem megölni, sem megsebesíteni „nem akarja”, Placidus íja a szarvas előtt lehanyatlik, Digenis-nek a hímszarvas megöléséért *meg kell halnia*, a hímszarvas Szent László vitézeinek nyilai előtt sértetlenül elfut, Szent Egyed legendájában a nyíl nem a szarvast, hanem a szentet találja; a *Gugemar* és a *Monte Gargano*-mondákban a kilőtt nyíl az állatról visszapattan s a hőst sebi meg; a regös-énekekben sem lehet meglőni, mert előbb megszólal, a mesékben nem fogja a fegyver, kíméletet kér vagy eltűnik a lövés elől.<sup>218</sup> A hős sorsát előre tudja, azzal egybekelni már „régí vágya”, erre őt már régen ki is választotta (*Graelent* és *Ogier*-mondák; oláh, német és tatár mesék); a bizánci mondákban az üldözők „isteni végzettől” hajtva követik, a mesékben Isten álomban parancsol a hősrre, hogy menjen vadászni s a szarvasűnővel találkozzék s a visszapattant nyíltól megsebesült hősrnek megjósolja, hogy — a túlsó parton — csak ő gyógyítja meg. A mítikus állatnak természetfeletti tulajdonságai közé tartozik tehát az is, hogy a monda hőst, akit boldoggá akar tenni, erre *előre kijelöli* (praedestinatio). A monda legtöbb származékában üldözője elől hirtelen eltűnik s azonnal vagy kevés idő múlva *királyleány* vagy *tündér* alakjában mutatkozik. Az antik monda állata *Artemis istennővel* azonos, a zsidókat *maga Isten vezeti*, a bizánci mondák szerint ahhoz, hogy a túlsó parton lakó népek sorsában az „isteni végzet” beteljesedjék, a szarvasűnő kellett, a magyar és ugor mondákban szintén a mítikus állat vezette a vadászokat a nemzetalapításra alkalmas területre, a nyugat-európai mondákban is „Isten akaratából, rendelésére vagy irgalmából” jelenik meg a gázló megmutatására; a keresztény hagyományokban s a regös-énekekben vagy saját kijelentése, vagy szerepe szerint is *Krisztus* a mítikus állat, ki a pogányt megtéríti stb. vagy *angyal* (az *angyalbáránvok*-mesecsaládban); a lovagi költészet termékeinek s a meséknek egy részében *ördöggé*, *boszorkánnyá* változik s a magával csalat hőst romlásba viszi. Annak kifejezéseképen, hogy a monda területén a mítikus állatok által képviselt felsőbb lények a nép képzetében mily közel állanak egymáshoz, egy oláh mesében a szarvasűnő eltűnése után a tündér helyett *Isten* jelenik meg.<sup>219</sup>

*M. Népk. Gy.* VII. k.-ben is több helyen.) Szűz Mária is az egyházi ének szerint „fényesebb a napnál, szebb a holdnál, tisztább az aranytól”. — <sup>217</sup> *Érdy-codex*: Nyelvméltár. Budapest, 1876. IV. k. I. f. 454–457. l. — <sup>218</sup> A természetfeletti lények sebezhetetlenségére nézve l. még: *Kálmány*: Hagy. II. 46. sz. (ostva). 47. sz. (szentek képei), *Ethnographia*: XX. 160. l. (Mária szobra); U. o. XXXIII. 59. l. (Kinizsi Pál szobra); *Schullerus*: id. m. 56. sz. (Isten galamb képében), *Mussafia*: Studien zu den mittelalt. Marienleg. Sitzungsber. d. ph.-h. Cl. d. k. Ak. Wien, 1886. 933. l. (Máriakép), *Érdy-codex*: Nyelvmélt. 5. k. 1876. 131. l. (Szent Krisztina), u. o. 329. i. (Szent Kozma és Damján). *Német néphit* szerint az *aranyagancsú fehér szarvas* alakjában megjelenő kísértetről a golyó visszapattan s a lövőt öli meg. *Wuttke*: Der d. Abergl. in d. Gegenwart. III. Aufl. 53. l. — <sup>219</sup> *Schullerus*: id. m. 50. l.

Ezek szerint a mítikus állat nem közönséges vad, hanem vagy pogány istennő, vagy ennek tulajdonságaival felruházott tündér vagy Krisztus, vagy az isteni végzés végrehajtója, vagy pedig a gonosz szellem; mindegyik esetben természetfeletti lény.<sup>220</sup>

3. A monda topográfiája. A cselekvény színhelye majdnem valamennyi változatban: a földön (lakóhelyen) túl elterülő víz, ennek átjárója s a boldogságot nyújtó tulsópart. Az antik monda kétségtelenül eredetibb alakja szerint Herakles a tengeren át követi az állatot, míg a Hesperos-szigetre (a Hesperidák kertjébe) ér; az Io-mondában a phryg vadászok a tengeren túl találják az addig ismeretlen földet; a zsidó mondában a Verestengeren át a kiszáradt útvonal mutatja a biztos utat Kánaán felé; a bizánci mondákban a húnok hitc szerint a lakóhelyen túl elterülő víz „járhatatlan” s „azon túl vége a világnak”, átmenet termékeny földre lelnek; a magyar mondában Evilát földjéről a vizen át csak egy gázló vezet Maeotis termékeny szigetére; a nyugateurópai történelmi mondákban a támadó vagy a menekülő seregek a folyó gázlóján át jutnak a másik partra; az ugor mondában a vadász a hómezőn keresztül húzott barázdán ér el a későbbi megtelepedés helyére; a Glasteing-mondában „vizes út”-on megy át a pásztor arra a helyre, ahol megtelepszik; a Júlia-legendában a földtől az égig terjedő ürt „gyalogösvény” hidalja át; a lovagi mondák közül a Graellent, Guingamoré, Tyolet és az Angliai Vilmos-mondában a hős „veszedelmes folyón”, a Perceval-mondában „sebes folyón”, az Ogier és Gugemar-mondákban tengeren át jut a tündér lakóhelyére (a Tyolet-mondában a „fekete hegy”-be); a regös-énekekben a szarvas legelőhelyét: a szigetet „sebes folyóvíz” vagy csodamódon „keletkező víz” veszi körül. A mesékben nagy vizeken, sőt még az ezeken is túl lévő hegyek tetején vagy még a hegyeken is túl van a tündér szigete vagy vára. Az Alba Longa-mondában és a legendai hagyományokban a víznek vagy semmi vagy csak jelentéktelen szerepe van. Az előbbiben a boldogság helye Aeneas számára egy domb; a legendák helyrajza: járhatatlan erdő után hegy vagy vízmenti hely. E topográfiai elemekben a kezdetleges ősi világtíp vonásai rejtőznek. Ősrégi képzeteket őriznek ugyanis a keleti vallások a lakóhelyet követő vízről, ezen túl fekvő hegyekről s ezen is túl az istenek mesés otthonáról<sup>221</sup> vagy a más világ határán járhatatlan vízről, áthidalhatatlan szakadékról s megmászhatatlan hegyről.<sup>222</sup> A babyloniak, egyiptomiak, zsidók és görögök a világot úgy képelték, hogy a földet mindenütt víz veszi körül, aki ezen át megy, egy szigetre: a másvilágra ér, a boldogok vagy istenek hazájába.<sup>223</sup> A monda világtípusa kettős: a boldogok hazája, mint a Hesperos-sziget, Kánaán, Scythia, a magyar monda Maeotis-a, a kelta hagyomány Avalon-ja, némely alapító mondában az alapítás helye, a mesék nagyobb részében tündérország vagy mennvország a lakóhellyel azonos, vagyis *lapos síkban* fekszik. Ez a Kr. e. VI. század *orphikus* világfelfogását,<sup>224</sup> amennyiben pedig, mint az Alba Longa-mondában, *dombon*, az Eustachius-, Monte Gargano-legendákban, Barsvár és Abrudbánva mondáiban s a mesék egy részében *hegyen*, a Júlia-legendában, a regös-énekekben s némely mesei

<sup>220</sup> Mítikus vezető állatokra s bűvös eszközökre nézve l. még: Grimm D. Myth. III. 329—330. l.; Bolte-Polivka: id. m. I. 434. l. (golyó), a hűtlen feleség (M. N. Gy. IX. 67. sz. jegyzete, Bolte-Polivka: id. m. I. 551. l.) és az állatnyelv-mesecs családok anyagát (Bolte-Polivka: I. 131—134. l. és öt magyar variáns.) —

<sup>221</sup> Lehmann: Die Anfänge der Religion, etc. (Die Kultur der Gegenwart. I. T. III. Abt. Die Religionen des Orients, Teubner, Leipzig, 1923. II. Aufl. 26. l. —

<sup>222</sup> Gunkel-Scheel: Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Tübingen, 1910. V. B. 1246. l. — <sup>223</sup> U. o. I. 524—525. és V. 1893. l. — Csak ezek után lehet érteni a magyar népmese kezdő formáját: „volt az óperenciás tengeren, az üveghegyeken is túl...” Ezzel a mesélő azt akarja mondani, hogy a hallgatót a való világból meséországba viszi. — <sup>224</sup> Kerényi K.: Asc. Aen. Egy. Phil. Közl. 1923. 39. l.

hagyományban a föld feleti van elhelyezve, a sphaerikus világfelfogást mutatja. A hegy, mint az apokalyptikus topográfia egyik eleme, már az ókori népek vallásában érvényesült;<sup>225</sup> az Elysion a görögöknél és rómaiaknál a föld felett van,<sup>226</sup> mintahogyan 7 ég van a föld és egymás felett a babyloniaknál, a zsidóknál<sup>227</sup> és az izlában, nyolc ég Szent Albericus-nál s kilenc ég az araboknál.<sup>228</sup> A léleknek sphaerikus felemelkedése a napba s még magasabbra az ókori keleti vallások egyik fontos eleme.<sup>229</sup> Amint az antik monda Ladon nevű folyója a Hesperidák almáit őrző sárkánnyal ugyanazt a nevet viseli, ez pedig magával: Okeanos-szal azonos,<sup>230</sup> ki a világot körülveszi s amint a meszi származékokban a tündérek várait sárkánykigyók, farkasok és oroszlánok őrzik, a Sándor-mondában is Nagy Sándor repülése alatt a földre tekint s „körben egy nagy kigyót lát, ennek ölelésében pedig szérút“,<sup>231</sup> vagyis az orphikus lapos világképet, a zsidó felfogás szerint pedig az alvilág tenger, mely maga is sárkány, vagy kigyó lakik benne:<sup>232</sup> az arab eschatológiában is vadállatok állnak őrt a túlvilágon,<sup>233</sup> mint a görög-római másvilág bejáratánál a háromfejű Kerberos s a keleti népek másvilága előtt ijesztő szörnyetegek és mitikus állatok.<sup>234</sup> Az antik monda és a mesék tehát a szarvasünő-monda ősi eschatologikus vonásait őrizték meg. A járhatatlan erdő, mely után a hős a mennyországot jelentő templom alapításáig helyére jut, az alvilág (pokol) szinonimája. Így fogták fel Homeros után a klasszikus költők<sup>235</sup> s ez a szerepe a népmeseci hagyományokban is.

Az ókori monda az ősi kozmikus méreteket tartotta meg: a földet, az ezt övező sárkányt és tengert s az ezeken túl fekvő boldogok szigetét. Ehhez hasonlítanak a Júlia-legenda, a regös-ének, a lovagi mondák s a mesék helyrajzi méretei. A többi változat legnagyobb részét lokalizált monda s az ősi világképek már csak összezsugorított méreteit mutatják.

A földet a másvilágtól elválasztó víz (levégő) tulajdonsága, hogy járhatatlan (bizánci mondák, Glasteing-monda, ókori keleti vallások), másik partját nem lehet látni (angyalbáránvok-típusú mese), veszedelmes, mert a vezető nélkül rajta járó belefut (Saron s a stymphelosi vadász, a zsidó és a Graelent-monda), a hajó elpusztul rajta (Ogier le D.-monda), rajta túl van a világ vége (bizánci mondák s a halhatatlanságra vágó királyfi meséje). Ezenkívül tűz, tej vagy vér folyóból áll, soványít, a ruhát, húst a testről lesorvasztja s a rajta átmenő lába lehull (angyalbáránvok meséiben). Rajta csak a mitikus állat vezetése mellett lehet átmenni, mely az átjárót egyedül ismeri. Az átjáró a legtöbb változatban: gázló (Herakles-monda, bizánci mondák, Hunor és Magor-monda, a nyugateurópai történeti mondák, a lovagi mondák nagyobb része). Erre nézve a legvilágosabb értelmű adatot a magyar monda őrizte meg, mely egyetlen gázlóról tesz említést. Átjáró még a hid (Perceval-monda s a népmesék), melyet vagy a tündér épít, vagy készen talál, a palló (Lancelot és a kantártalan öszvér mondái, népmesék), a varázshajó (Ogier le D.-s és Gugemar- és Partonopeus-mondák), melyet a tündér láthatatlanul vezet, vagy pedig csak pusztán a bárány háta, melyre a hős ráül, a folyón keresztben nyílt száraz út (zsidó-monda) és a hómezőn vont barázda (ugor-monda). A sphaerikus világképet őrző adatokban is megvan ez az átjáró, mely az eget a földdel összeköti. Ez a Júlia-legendában a „gyalogösvény“, melyen a bárány lejön, a regös-énekben az „ékes nagy út“, a mesében az üveghegyről a földre

<sup>225</sup> U. o. 43. l. — <sup>226</sup> U. o. 1924. évf. 27. l. — <sup>227</sup> Gunkel-Scheel: id. m. I. 520., 523., V. 1890. l. — <sup>228</sup> Mály F.: Dante eschatológiája. Egy. Phil. Közl. 1926. 113. l. — <sup>229</sup> Kerényi id. ért. Egy. Phil. K. 1923. 43. l. — <sup>230</sup> Pschmidt: id. m. 10—11. l. — <sup>231</sup> Kerényi id. ért. E. Ph. K. 1923. 39. l. — <sup>232</sup> Gunkel-Scheel: id. m. V. 1893. l. — <sup>233</sup> Mály F. id. ért. E. Ph. K. 1926. 114. l. — <sup>234</sup> Gunkel-Scheel: id. m. V. 1246. l. — <sup>235</sup> Mály: F. id. ért. E. Ph. K. 1925. 104—105. l.

vezető varázshíd, a földről a levegőben lebegő kastélyba vivő palló. Mindezek helyett a Gibbon-mondában s az Argirus-mesékben a föld és az ég között levő ürességen a hős varázsszerek segítségével repül át. Mesei változatokban a földet s a másvilágot összekötő hidak alatt mély szakadék tátong (angyalbáránnyok-típusú mesékben<sup>236</sup>), melyekben már tisztítóhelyi jeleknek láthatók.

Ezek az adatok is ősi képzeteket tartalmaznak, melyeknek keleti valóságok a forrásai. A *Zendavestá*-ban a másvilág a pokolból s felette a 7 égbe vezető „cinvat” hidjából áll.<sup>237</sup> *Abenarabi* szerint<sup>238</sup> a pokol felett a tengerből híd emelkedik ki, melynek tetején van a földi paradicsom; a híd csúszós, meredek lejtő, melyen járni nehéz. Az izlám tanítása szerint a léleknek a túlvilágra beretvahídon kell átmennie, mint a magyar mesék hőseinek szintén beretva- és vas-, a török mese hőseinek pedig fahídon.<sup>239</sup>

A túlsó part a változatok egy részében (antik monda, magyar monda, Glasteing-, Lanval-, Ogier le D.-mondák, regös-énekek és mesei változatok) sziget, összefüggő föld, magaslat (domb, hegy) vagy „ahol a menny a földdel egyesül” (Teleki-codex). Legrégibb ezek közül a sziget. Így képzelték el már a babyloniak, egyiptomiak, görögök és rómaiak is,<sup>240</sup> amint a  $\nu\eta\sigma\iota\ \mu\alpha\kappa\acute{\alpha}\rho\omega\nu$  kifejezés is mutatja. A sziget rendszerint csak egy, az ókori mitológia és a mesék szerint azonban több (a mesékben 77) is volt. Ezen a túlsóparton, erdőt követő hegyen vagy a föld felett volt a túlvilág. Ezen a túlvilágon a monda legtöbb változata szerint csak a boldogság hazája, a gonosz szellem-típusú mondák s mesék szerint a pokol volt, a szarvasunó- és az angyalbáránnyok-mesecsaldókban azonban az ősi mitikus felfogáshoz híven a tisztítóhely és mennyország együtt volt, ahová a mondaváltozatok, Homeros és Hesiodos tanúsága szerint, a halhatatlanságra kijelöltek még életükben jutottak el.<sup>241</sup> Ez a boldogság hazája a mennyország, mely korok és népek felfogása vagy érdekei szerint más-más helyen fekszik s más-más nevet visel: Hesperos-sziget, Kánaán, Maeotis, mennyország, tündérország, monostor, stb. A túlsóparton levő mennyország gazdag, mint Kánaán (tejjel és mézzel folyik), Maeotis (fű, hal, vad bőven terem benne s a nép elszaporodására alkalmas), a paszterföld (Maeotiszhoz hasonlít), Scythia (termékeny), Abrudbánya (aranybányája van), Glastonbury (termékeny), tündérország (a tündér tejtóban fürdik, melynek feneké gyönggyel, partja drágakövekkel van kirakva), a paradicsom (virágos, zöld mezők terülnek el, arany- és ezüstágú fák díszlenek rajta, drágakövel kirakott templomban miséznek, a tehén ezüst- s aranyjászolból eszik); pompás aranykastélyok, aranyvárak emelkednek benne, melyekben nagy kényelem s bő vendégség vagy csodaszép kert fogadja az érkezőt (Partonopeus-mondák s mesei változatok). Pindaros egyiptomi származású threnos-töredéke szerint és az arab eschatológiában a megdicsőülteket a másvilágon virágos mező várja.<sup>242</sup> A Nagy Sándor-regényben a boldogok földjén rengeteg drágakövet találnak.<sup>243</sup> A zsidók paradicsomát folyóvíz (a gazdagság szinonimája) szeli át.<sup>244</sup> A túlvilágon örök a világhosszág. Kánaánban a nap egyhelyen megáll; a legendák szarvasát, bárányát fénylő égitestek díszítik (az örök fényt

<sup>236</sup> L. a 86. oldalon a 6. és 9. sz. mesét. — <sup>237</sup> Málly F. id. ért. E. Ph. Közl. 1926. 105. l. — <sup>238</sup> U. o. Egy. Ph. Közl. 1926. 110. l. — <sup>239</sup> Majláth: Magy. Sagen u. Märchen. Brünn. 1825. 199–212 l.; Kálmány: Sag. u. I. 121–123., 137–138. l.; Kúnos: Türk. Volksm. aus St. Leiden. 1905. 95–103. l. A túlvilági beretvahídra nézve l. még Grimm: Deutsche Myth. Berlin. 1875–78. II, 696., III, 248. l. és Wuttke: Der deutsche Abergl. in d. Gegenwart. Berlin. 1900. 312. l. (itt kés elén mennek át a lelkek). — A „cinvat” izlám megfelelője a „szirát”, mellyel a mesék égitető fája teljesen azonos elem. <sup>240</sup> Gunkel-Scheel: id. m. id. m. I. 524–525 l.; Kerényi K. id. ért. Egy. Phil. Közl. 1924. 27. l. — <sup>241</sup> L. utóbbi helyen 23. l. — <sup>242</sup> U. o. és Málly F. id. ért. Egy. Phil. Közl. 1926. 110. l. — <sup>243</sup> Kerényi K. id. ért. Egy. Phil. Közl. 1923. 38–39. l. — <sup>244</sup> Gunkel-Scheel: id. m. IV. 1194. l. ;

magukkal hordják), a *szarvasünő*- és a *két egyforma testvér*-mesékben az örök sötétséget örök világosság váltja fel, az angyalbárányok-típusú mesékben a túlvilág vándorai a túlsóparton nagy fényességű kápolnába mennek, a Teleki-codex legendájában a templom felett fényes csillag ragyog, más mesékben tündérország: a *nap* aranyvára vagy csillaghoz kötött palota, mely mindig arra fordul, „amerre az áldott nap“. Egyiptomi s görög feltevések szerint a lelkek madár alakjában *tenger felett* repülnek a napnyugati napfényes boldog vidékekre.<sup>245</sup> A túlvilágon Pindaros szerint mindig süt a nap.<sup>246</sup> Szent Satorus a világon kívül hatalmas térséget s ragyogó fényt lát.<sup>247</sup> Az ószövetségi szentírás szerint is a jámboroknak az égben örök világosság a részük,<sup>248</sup> a keleti vallások szerint pedig lelkük a *napba* emelkedik.<sup>249</sup> A túlsóparton a monda hőstét *boldogság várja*. Heraklest Artemis szerelmébe fogadja, Aeneas hányttvetett honfitársainak a dombon várost épít, a zsidók az ígéret termékeny földjén független, szabad életet élnek, Hunor és Magor mindenben bővelkedő új hazára s feleségre talál, utódaik elszaporodnak, az ugor mondák vadásza letelepszik s szintén nemzetséget alapít, Eustachius keresztény hitre tér s megüdvözülni, az alapító mondák legendái hősei már e földön részesei az üdvösségnek, Júliát maga Krisztus vezeti a „mennyei szüzek seregébe“, hol a pogány monda analogiájára „Krisztus jegyese“ lesz, Nagyvárad és Barsvár alapításával a lakosság hajlékhoz, élet- és vagyonbiztonsághoz s az üdvösség eszközeihez jut, Chlodwig és Nagy Károly eléri az üldözendő sereget vagy az üldözött sereg menekedéket talál, Genovéva ártatlanságát férje felismeri s a családi boldogságot helyreállítja, a magyarok királya s nemzete a keresztény hitre tér, a lovagi mondák s a mesei változatok hősei tündéri szépséget vesznek feleségül vagy szintén a mennyei üdvösség részesei lesznek, a sarki ellentétben álló mondai változatokban sorsuk az elpusztulás. A túlsópartra érkező hős további jutalma az *örök élet*. Herakles-ről a Dodékathlonból tudjuk, hogy halhatatlanná lesz; a lovagi mondák s a népmesék hősei Avalonban s tündérországban „még most is élnek“; Aeneas, Hunor és Magor, a paszter vadász, mint nemzetalapítók ivadékaikban élnek örök életet, Mózeset Isten „magához veszi“, mint Júliát; a legendák, a regősének s az angyalbárányok-típusú mesék a keresztény mennyország örök életét kapják jutalmul vagy pedig földi életüket mentik meg a veszélytől, mint a nyugateurópai történelmi mondák némelyikében s részben a zsidó mondában is. Ez a hit kezdettől fogva él a legkülönbözőbb vallásrendszerekben.<sup>250</sup> A hős a túlsóparton *újjászületik, megifjodik* vagy a *földön szerzett sebe meggyógyul*. A lovagi mondákban Ogier le Danois-t a tündér megifjítja, Gugemar és Garganus sebéit meggyógyítja, a *szarvasünő*-típusú mesékben a hős háromszoros halál után mindig feltámad s naponkint „még szebb lesz“. Tündér Erzsébet is megifjítja elvénhedt hőstét; a halhatatlanságot kereső királyfi meséje szerint tündérországban nincs öregség, az ifjúság örökös; az aacheni s karlsbadi hőforrások a test épségét adják vissza, a Tersona-szigeten ázott forrás a száműzöttek égő szomjúságát csillapítja; az angyalbárányok-mesékben a víz a hősről a ruhát s a húst lesorvasztja, a juhok azonban a túlsóparton ráfújnak s „teste különb lesz“ vagy a báránvok s az ő lába is lehull, de a túlsóparton *újra kinő*. Ez mind az újjászületés és a *testi feltámadás* egyértékese.<sup>251</sup> Amint pedig a pürkerei csángó népmesében a fiú és a malacok sebes folvóvizzen mennek át s megsoványodnak, csendes folyóvízben pedig megkövérednek s az előbbi a *bűnbocsánatot*, az utóbbi az *újjászüle-*

<sup>245</sup> Kerényi K. id. ért. Egy. Ph. Közl. 1924. 21—22. l. — <sup>246</sup> Kerényi K. id. ért. E. Ph. K. 1923. 31. l. — <sup>247</sup> U. o. E. Ph. R. 1924. 21—22. — <sup>248</sup> Gunkel-Scheel: id. m. II. 609—610. l. — <sup>249</sup> Cumont: id. ért. 249. l. — <sup>250</sup> Gunkel-Scheel: id. m. II. 609—610. l. — <sup>251</sup> L. fentebb 84. l. és Gunkel-Scheel: id. m. II. 616. sk. l.

tést jelenti, az arab eschatológia földi paradicsomának első patakja is „eltörli a bűnök nyomait”, második patakja pedig a „lelket új életre kelti”.<sup>252</sup> Ezekben is tehát régi, keleti eredetű képzetekkel találkozunk. A túlsópart eseményei közé tartozik még a hős megkoronázása. A pogány felfogást tükröző *szarvasünő*, *Argirus*- és *halhatatlanságot kereső királyfi*-típusú mesék szerint a hőst tündérorszámban a tündérral való egybekelése alkalmával királlyá koronázzák, mint az angyalbárányok-típusú mesék s a Teleki-codex legendájának mennyországiában. Az új-testamentom szerint a jámbor keresztények, mint királyok és papok hivatottak résztvenni Isten dicsőségében.<sup>253</sup> A túlsóparti életnek jellemző vonása a *lakoma*. Különösen kidomborodik ez a Julianus Hospitator legendájában, a lovagi mondák Partonopus-csoportjában, a regös-énekekben s a mesei hagyományokban, akár mint pogány nászlakoma, akár mint a keresztények „angyali vendégsége”, melyen a hősön kívül Isten, Krisztus, a szentek és angyalok is jelen vannak. A legendai változatok e lakomáról nem szólnak. Ez felesleges is, mivel a monostor- és templomalapító az „angyali vendégségben” jámbor társaival már e földi életben részesül. A pogány és a keresztény vallás lakomája kölcsönösen természetfeletti megkönnyebbülést s az örök élet ígretét jelenti<sup>254</sup> s régi vallásos felfogás, hogy a jámborokat az égben *isteni lakomára* egybegyűjtik.<sup>255</sup> A hős mindezek felül még külön *jutalmat* is kap: a földre szálló Krisztus földi vagyonát meggyarapítja vagy földi kincsekkel halmozza el s még házastársat is szerez neki (a regös-énekekben s az angyalbárányok-típusú mesékben). A túlsóparton lévő jelenségek természetfelettsége abban is nyilvánul, hogy a lovagi mondák s a *szarvasünő*-mesék varázskastélyában s az *angyalbárányok*-típusú mesei változatok templomában az ajtók nyitlatlanul nyílnak, a Júlia-legendában a harangok hűzatlánul szólnak, mint a regös-ének szarvasának agancsain a gyertyák gyujtatlanul gyulladnak s oltatlanul alusznak. A mennyország gyönyörét fokozza még a madarak és angyalok éneke. A monda változataiban a hős a boldogságot részben túlsóparton, részben a föld határain túl és a föld felett, részben még *itt a földön* éri el. Ez is régi vallásos felfogásokban gyökerezik, melyek az *égi mennyország* mellett a *földi mennyországot* is ismerik.<sup>256</sup> Ilyen földi mennyország a mondában: Kánaán, Macotis, a templomok stb. A változatok közül élesen kiválnak a bizánci mondák, a nyugateurópai mondák közül egynéhány s a gonosz szellemet szerepeltető lovagi mondák s mesék, melyekben a hősnek a túlsópartra jutása vagy az ottani lakók vagy önmaga pusztulását jelenti.

A csodaszarvas-monda tehát nem zodiacusi constellatio emléke,<sup>257</sup> hanem keleti eredetű és eschatologikus tartalmú hagyomány, mely az embernek Istenre és a túlvilágra vonatkozó kezdetleges képzeit az általános mitológia szempontjából igen becses vonásokkal őrizte meg.

Alaptípusát a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Istennő (Krisztus, tündér) kiváló férfiút előre kijelöl, hogy azt szerelmével (lelki üdvösséggel) örök boldogságra juttassa.

2. Szarvasünő (hímszarvas) alakjában vadászó férfi előtt terem, kit fel-tűnő külsejével is (aranyagancs, testén égitestek, szarvai között fénylő kereszt, stb.) saját üldözésére csábít. Sebezhetetlen.

<sup>252</sup> Málly F. id. ért. Egy. Phil. Közl. 1926. 110. l. — <sup>253</sup> Sz. Pál: Kor. I. 4., 8. és Tim. II. 4., 8. V. ö. *Gunkel-Scheel*: id. m. II. 618. l. Szűz Máriát is mennybe felvételekor megkoronázzák. Erről népi egyházi énekek ma is szólnak. — <sup>254</sup> *Cumont*: id. ért. 154. l. — <sup>255</sup> *Gunkel-Scheel*: id. m. II. 609—610. l. Loyolai Sz. Ignác híres imájában a keresztény vallásos lakomát a pogány tivornyával így állítja szembe: *Krisztus teste, üdvözíts engem! Krisztus vére, részegíts meg engem! Krisztus oldalából kifolyó vér és víz, tisztíts meg engem!* — <sup>256</sup> Málly F. id. ért. E. Ph. K. 1926. 110—111. l. — <sup>257</sup> *Sebestyén*: A regösök. Budapest, 1902. 505. l. és *Pschmadt*: id. m. 27—29. l.



3. Tengeren megy át, melyen a gázlót csak ő ismeri. A férfi nyomon követi.  
 4. A tenger túlsó partján (a hegy tetején) eltűnik, valódi alakjában jelenik meg s a kiválasztott férfival örök boldogságban él.

### VIII. A magyar szarvasmonda eredetisége.

Hóman Bálint említett tanulmányában azt a kérdést tette tüzetes vizsgálattá tárgyává, hogy vannak-e mondáink, melyek a hún-magyar közösség hitében gyökereznek. Vizsgálata azzal az eredménnyel végződött, hogy bebizonyíthatólag csupán a *nőrablás* mondája élt a X—XI. századi magyaroknál, a többi nem s még a szarvasmonda sem, mely állítása szerint<sup>258</sup> Jordanes útján került a hún krónikába; Jordanestől való eltérést csak a haliurunak és a testvérpár kérdésében tart megengedhetőnek. További állítása szerint<sup>259</sup> „a Jordanestől független motívumokat (Kézai) a XI. századi Gestának Géza és László csodaszarvasáról adott elbeszéléséből kölcsönözte“. Ezt az állítást alátámasztja egy szövegkritikai megjegyzéssel, mely szerint a Jordanes „cerva disparuit“ kifejezését a hún-krónika még azzal toldja meg, hogy „diutius requisitam nullo modo invenire potuerunt“ s a krónikás a Szent László-féle szarvasmondában ezt mondja: „et eum (cervum) ultro modo non viderunt“.

Ezeknek az állításoknak több oknál fogva ellent kell mondanunk.

1. Jóllehet kétségtelen, hogy a hún-krónika írója Jordaneset bőségesen felhasználta, a szövegkritika által feltüntetett egyezések<sup>260</sup> — értem a szarvasmondára — nem meggyőzők, különösen nem akkor, mikor az egyes motívumokban egyező kétféle típusú monda írói azonos indítékot akarnak lejegyezni. Hogy a szarvas a túlsópartra érve eltűnik, az, mint a monda felsorolt származékainak tömegében láttuk, nemcsak Jordanes adatának sajátja, hanem javarészt benne van igen sok mondai változatban s ezzel együtt az a hozzátoldás, hogy „hosszas keresés után sem tudták megtalálni“, benne lehetett — a szöveg tanúsága szerint benne is volt — a mondanak abban a változatában, melyet a krónikás Jordanes adatán kívül ismert és lejegyzett. Ilyen, csupán szavakra vagy kifejezésekre szorítkozó véletlen és szórványos találkozások az átvétel bizonyosságát nem dönthetik el, mikor a szövegek tartalma lényegesen különbözik egymástól.

2. A húnoknak gonosz szellemektől és haliurunáktól származásáról csak Jordanes tud, sem a többi bizánci író, sem a magyar krónikás, ki ez ellen a legélesebben tiltakozik, de a monda egész élete folyamán sem találkozunk ilyen vagy hasonló származású hősökkel. Lehet, hogy az az üldözött népek szájhagyományában gyökerezik, amint az összehasonlító folkloreszben az ördögök és boszorkányok frigye ismerős,<sup>261</sup> de a szarvasmondában egyedül csak Jordanesnél található.

3. Prokopios szerint a hún ifjak isteni végzés folytán követték a szarvasünőt, Jordanes szerint a hún vadászok csak maguk vélték úgy, hogy az utat a túlsópart felé isteni végzés folytán mutatta meg a mítikus állat, de erős hangsúllyal fejezi ki azt a hitét, hogy ez az irigy, gonosz szellemek bosszúműve volt. A magyar mondában az isteni végzés említve nincs, jóllehet a monda elemeinek összehasonlítása után beleértjük. Ha — amint említettem — a szigorúan keresztény felfogású krónikairó a mondat Jordanes művéből vette volna át, ezen indíték iránt sem lehetett volna érzéketlen, sőt ez az ő felfogása szempontjából is az események alkalmas megokolásául kínálkozott volna. Ez az elem az ugor mondákból is hiányzik.

<sup>258</sup> Hóman B.: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Budapest, 1925. 64—65. l. —  
<sup>259</sup> U. o. — <sup>260</sup> Hóman B.: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi  
 leszármazói. Budapest, 1925. 55—56. l. — <sup>261</sup> Wuttke: id. m. 155—157. l. Grimm:  
 Deutsche Mythologie, II. 888. sk. 1.

4. Jordanes úgy tudja, hogy a hún vadászokat *Maeotisból* vezette Scythiába a szarvasünő. A magyar mondában Hunor és Magor *Evilath* puszta térségein vadászik s onnan *Maeotisba* csalogatja őket az állat. A túlsópart, a mondának a súlypontja, tehát szintén eltér egymástól: Jordanesnél Scythia, a magyar krónikásnál Maeotis.<sup>262</sup>

5. Jordanesnél hiányzik a *gázló* is, míg a magyar mondában nemcsak erről van szó, hanem arról is, hogy Macotist a *tenger veszi körül*. Maeotis tehát *sziget*, mint eredetileg a monda topográfiájában a vizen túl lévő terület, hová „nehéz bejutni, de a kijárás is nehéz”. A mondának két olyan fontos eleme ez, hogy — ha a krónikás csakugyan Jordanestől vette volna át a szarvasünő-mondát — nem lehet elképzelni, hogyan került a hún-krónikába ez a jellemző két indíték, mert Jordanesnél nincs meg. Olyan típusú származék lebegett tehát előtte, melyben ezek is megvoltak. Már pedig ezek más bizánci történetírónál is hiányzanak.

6. Jordanesnél a szarvasünő megjelenése *nem a vizen átvezetett hún vadászok javára*, hanem elsősorban *a túlsóparton lakó népek kárára* történik, akiket a húnok lakóhelyükről elkergettek. A magyar mondában az állat megjelenésének célja egészen más: a testvérpár a túlsóparton nem üz el senkit békés hajlékából. Pásztorokodásra alkalmas, mindenben bővelkedő terület találnak, ahol megtelepszének, ünnepet ülő társaságra bukkannak, ezek közül Dula fejedelm leányait elrabolják, kik felcségek lesznek s akiktől két nemzet elszaporodik. *Jordanes adata az elűzöttek mondája, a magyar krónikás mondája a békés letelepülőké*. Amaz egy racionalisztikus magyarázattal megvilágított, tudóskézen átszűrt, emez naiv hagyomány. Tartalmában, eschatologikus felfogásában és jelentésében mind a kettő külön típus, mely egy műhelyből nem származhatott.

7. Jordanesnél egyszerűen *hún vadászokat* csalogat a szarvasünő, a magyar mondában *testvérpárt*, kik Thuróczi adata szerint elsőszülött iker, „primogeniti”. Az ugor mondákban is *két vadász* szerepel.

8. Valamennyi magyar krónikás, ki a hún-krónikát s annak keretében a szarvasünő-mondát lejegyzí, *utána* elmondja Scythia elfoglalását is, de a szarvasünő említése nélkül; egvedül Thuróczi említi a szarvast (*cervus*). A krónikák ezen helyeiből megállapítható, hogy Scythia elfoglalásánál s a mítikus állat *újabb* szerepeltetésénél a krónikás Jordanes művét használta. Honnan van hát akkor — ismétlem —, hogy a magyar krónikás nem elégedett meg Jordanes mondájával, melyet a nem tetsző helyek kihagyásával is kiigazíthatott volna s miért jegyzett le *külön mondát* a hún s magyar nép eredetéről s külön mondát a gótok leveréséről? A krónikás nemcsak azért nem elégedhetett meg Jordanes mondájával, mert az a gótok pusztulásának okait magyarázta meg, hanem azért sem, mert ő attól eltérő mondát ismert, melyben nincs szó ellenségről, sem háborúról, csak arról, hogy természetfeletti hatalom gondoskodott a két ős birtokszerzéséről, fejedelmi család tagjaival való házasságáról s a két nemzet elszaporodásáról. Scythia elfoglalásánál tehát a szarvasünőt *másodszor* nem említi — pedig erre Jordanes szövege utalt —, mert a szarvasünőnek a magyar eredetmondában már dicsőbb szerepe volt. Thuróczi, ki Anthoninus után Scythia elfoglalásánál Jordanes *cerva*-ja helyett a keresztény legendákból ismerős *cervus*-t ír, a magyar eredetmondában a *cerva*-t híven megőrizte. Azt, hogy a magyar krónikás Jordanes tudósításával szemben maga koholjon egy szarvasünő-mondát, melyet összekapcsol a nőrablás mondájával, a fentebb elvégzett összehasonlító művelet credményei után túlzó szkepticizmus mellett sem lehetséges elképzelni.

9. A csodaszarvas-monda eredetiségét Hóman Bálint még azért sem ismeri el, mert az a „Szent László-mondakör egy része, tehát magyar monda

<sup>262</sup> Ezt a különbséget *Sebestyén* Gy. is felismerte: A magy. hcnf. mondái. I. 324–326. l.

volt s a hún-krónika írója csak a külföldi források hún-mondáinak hatása alatt hozta... a húnokkal kapcsolatba".<sup>263</sup> Ennek az állításnak ellene mondanak az összehasonlítás eredményei. A váci egyház alapításánál Szent László és Géza *hímszarvast* (cervus) pillantanak meg, melynek agancsain égő gyertyák fényltek, s mely, ahol lábát a földre szegezte, az alapítandó egyház helyét jelölte meg. Ez a szarvas Szent László magyarázata szerint tulajdonképpen *Isten angyala* volt. Ez a legenda a keresztény felfogás születte, mely az Eustachius-legenda Krisztust ábrázoló s fényes agancsú hímszarvasát s az alapító legendák jámbor célját szerepelteti. Ezzel szemben a hún-krónika mítikus állata szarvasünő, melynek külsejében semmi feltűnő sincs, megmutatja a vizen átvívó egyetlen gázlót, melyről a Szent László-legenda mit sem tud s megjelenése is homlokegyenest ellenkező célból történik. A hún-krónikában semmi sincs, amit a krónikás a Szent László-mondakörből kölcsönzött volna vagy ami azt igazolná, hogy a krónikás a szarvasünő-mondát a Szent László-monda vonásaival színezte volna ki.<sup>264</sup> De ez nem is történt így, mert a krónikás — bár ismerte a Szent László-mondát s hallhatott Bars-vár alapításának mondájáról is — mégsem választotta a kor felfogásának jobban megfelelő hímszarvast, melyben Krisztus rejtőzik s mely az emberek lelki üdvössége érdekében jelenik meg, hanem a pogány mondának bizonyára már előtte is érthetetlen ünő-szarvasát, melynek célja új hon szerzése, házasság s nemzetalapítás. Mindegyik hagyomány más-más típus. Miután a hún-krónika adata a mondának eredetibb alakját s felfogását őrizte meg, lehetetlen elgondolni, hogy ezt a krónikás a későbbi korban keletkezett keresztény típusú mondából hogyan következtethette ki; ehhez a monda anyagának olyan ismeretével kellett volna bírnia, amilyen nekünk ma rendelkezésre áll.<sup>265</sup>

10. A monda története s összehasonlító vizsgálata azt igazolja, hogy valahányszor a szarvasünő a vadásznak megjelent, azt a legtöbb esetben bizonyos céllal s a hős javára tette. A magyar krónika szarvasünőjének céljait már ismerjük. Ezek a célok a monda majdnem valamennyi csoportjában megtalálhatók, kivéve a nemzetségalapítást, mely csak az ugor mondákban van meg. Eszerint a magyar monda olyan hagyományt beszél el, mely szerint a szarvasünő szintén természetfeletti lényvel azonos, aki az üldözöt a tulsópartra vezeti, termékeny földhöz juttatja, *fejedelmi leánnyá* változik s annak felesége lesz. Ez a hagyomány azonban, mivel az üldözö nem egy, hanem két személy, s leányt sem egyet vesznek feleségül, hanem kettőt, a monda ősi szerkezetétől némi eltérést mutat. Ezt az eltérést szükségessé tehette a kétős szerepe is, de erről nem is szólva, annak, hogy több hős több leányra akad, akik közül mindenik feleségül vesz egyet, éppen a *szarvasünő*-típusú mesékben megvan a néphagyományi igazolása. Ott ez gyakran előforduló eset. Hogy az ifjak a feleségnek való nőket elrabolják, ez csupán a házasságnak egyik tipikus alakját jelenti, mely ethnológiai szempontból fontos lehet, de a monda szerkezetéből szempontjából mellékes körülmény.

Miután láttuk, hogy a magyar szarvasünő-monda a Jordanes által lejegyzett s a Szent László-mondától teljesen független, továbbá, hogy a szarvasünővel való kaland vége, az ősi monda leszármazottaiban a tündérral vagy királykisasszonnyal kötött házasság valamely boldog helyen, az ezzel járó uralom és jólét s miután Hóman Bálint vizsgálódásának eredménye pedig az, hogy a nőrablás mondája a hún-magyar azonosság hitében gyökeresző eredeti magyar-hún-hagyomány: a *mondának a szarvasünőre vonatkozó része is*, mellyel a nőrablásról szóló rész a monda szer-

<sup>263</sup> Hóman B.: A magyar hún-hagyomány, stb. 80. l. — <sup>264</sup> Hóman id. m. 78. l. — <sup>265</sup> V. ö. Császár Elemér értekezését: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. Ir. tört. Közl. 1925. (35. évf.) 210—211. l.

kezete szerint szervesen kapcsolódik, szintén ilyen eredeti hún-hagyomány s együtt alkotják a semmilyen szempont által szét nem választható hún-magyar eredetmondát. Ezzel megdől az az elmélet is, hogy Hunor és Magor alakja a Szent László-monda Géza és László testvérpáralakjáról van a hún történetbe kivetítve.

11. Jordanes és a magyar krónika között még az a lényeges különbség van, hogy a Jordanes a Hunor és Magor nevű testvérpárt nem ismeri. Ezt a különbséget Sebestyén Gyula szintén felismerte,<sup>266</sup> azt pedig, hogy ez a mondának lényeges alkotórésze, Hóman Bálint is elismerte,<sup>267</sup> bár később azt állítja,<sup>268</sup> hogy a Hunor név a Magor név mintájára készült tudós képzés lehet.<sup>269</sup> A Hunor név alkotását Pais Dezső is a krónikás művének tulajdonítja, bár nem tartja lehetetlennek, hogy „a hún népnévhez illeszkedett —r az akkoriban még szórványos alkalmazásban élő —r képző.”<sup>270</sup> Ezekkel szemben a folklóre azt igazolja, hogy egyes mesekörökben, melyekben a hősök vagy *ikrek*, vagy csak *testvérek*, egymásnak hűségese segítői, vagy ellenségei, avagy a gondviselés által egymásnak szánt fiú és leány, a hősök iker- vagy testvérvoltát, a fiú és leány egymásnak rendelését a nép már ezeknek a szereplőknek *nevében* is kifejezésre juttatja.

A két egyforma testvér-típusú mesékben.<sup>271</sup> Az *ikrek* vagy *testvérek* nevei: *Vizi Péter* és *Vizi Pál*,<sup>272</sup> *Jankó* és *Palkó*,<sup>273</sup> *Nap* és *Hold*,<sup>274</sup> *Busuiocu* és *Musuiocu* (bazsalika és majoránna),<sup>275</sup> *Meru* és *Peru* (alma és körte),<sup>276</sup> *Hajnalcsillag* és *Esticsillag*,<sup>277</sup> *Wasserpeter* és *Wasserpaul*, *Johannes Wassersprung* és *Caspar Wassersprung*, *Brunnenhold* és *Brunnenstark*, *Péter* és *Pál*,<sup>278</sup> *Waterpeter* és *Waterhinnerk*,<sup>279</sup> *Leif* és *Leifring*,<sup>280</sup> *Kancafi* és *Farkasfi*,<sup>281</sup> *Erős János* és *Erős Péter*,<sup>282</sup> *Domka* és *Adamka*,<sup>283</sup> ind. mesékben *Asokadatta* és *Vijayadatta*,<sup>284</sup> *Belpomo* és *Bellascorza*, *Rózsa* és *Jázmin*, *Nap* és *Hold*.<sup>285</sup> A két hű barát-mesekörben: *Amicus* és *Amelius*, *Engelhart* és *Engeltrut*,<sup>286</sup> *Péntek* és *Szombat*,<sup>287</sup> *Goudsterne* és *Zilversterne*,<sup>288</sup> *Pedro* és *Pedrito*,<sup>289</sup> maláji mesében: *Klatin* és *Klátón*.<sup>290</sup> Egymást segítő fiú- és leánytestvér (az *öztestvér*-mesekörben): oláh mesében: *Tirion* és *Tiriana*,<sup>291</sup> olasz mesében: *Nennillio* és *Nennella*.<sup>292</sup> Egymásnak rendelt fiú és leány egy középkori francia regénynek a szarvasunó-mesekörhöz tartozó anyagában: *Floriant* és *Florete*,<sup>293</sup> az elígért gyermek-típusú mesében (magyar változat): *Rózsa* és *Viola* vagy *Ibolya*.<sup>294</sup> *Rudolf* és *Rudina*,<sup>295</sup> *Miska* és *Juliska*.<sup>296</sup> francia mesében: *Courtillon* és *Courtilette*. Az *Ezeregyéj*-mesékben<sup>297</sup> Er Rabianak *Niame* nevű fia születik, rabszolgaszáron vesz egy leánykát, ennek *Noam* nevet ad. A két gyermek egy bölcsőben nő s mikor felnőnek, testvérnek szólítják egymást. Szintén az *Ezeregyéj*-mesékben<sup>298</sup> két testvér; a fiú: *Salim*, a leány: *Salmā*, nagyon szeretik egymást. Ugyanott a szerencse és áldás-típusú mesében<sup>299</sup> *Saad* a gazdag, *Saadi* a szegény ember. Az *Igazság* és *Hamisság*-típusú mesékben: szerb mesében: *Upravda* és *Krivda*, *Péntek* és *Szombat*, németben: *Recht* és *Unrecht*, olaszban: *Fidati* és *Nun-ti-fidare*, *Fa-bene* és *Fa-male*,

<sup>266</sup> A magy. honf. mondái. I. 327. l. — <sup>267</sup> A magyar hún-hagyomány. 65. l. — <sup>268</sup> Id. m. 82. l. — <sup>269</sup> Így *Sebestyén* is: id. m. I. 316—317. és 358. l. — <sup>270</sup> *Magyar Nyelv.* XVII. évf. 162. l. — <sup>271</sup> Ir. I. *Bolte-Polivka*: Anmerk. I. 528—556. l. — <sup>272</sup> *Merényi*: E. I. 79. l. — <sup>273</sup> *M. N. Gy.* X, XI. sz. — <sup>274</sup> *M. Nyelvőr*: XXXVII. 185. l. s a közlemény folytatásai. — <sup>275</sup> *Süinenü*: id. m. 653. l. — <sup>276</sup> U. o. 611. l. — <sup>277</sup> *Kremnitz*: id. m. 17. sz. — <sup>278</sup> *Bolte P.*: id. m. I. 530—536. l. — <sup>279</sup> U. o. 536. l. — <sup>280</sup> U. o. 537. l. — <sup>281</sup> U. o. 541. l. — <sup>282</sup> U. o. — <sup>283</sup> U. o. — <sup>284</sup> U. o. 542. l. — <sup>285</sup> U. o. 438. és 538. l. — <sup>286</sup> U. o. I. 56. l. — <sup>287</sup> U. o. 48. l. — <sup>288</sup> U. o. 46. l. — <sup>289</sup> U. o. — <sup>290</sup> U. o. — <sup>291</sup> *Süinenü*: id. m. 746. l. — <sup>292</sup> *Basile*: Pent. 5., 8. — <sup>293</sup> *Bolte-P.*: id. m. I. 440. l. — <sup>294</sup> *M. N. Gy.* 19., XIV. 183. l. és *Kálmány*: Hagy. I. 10. sz. — <sup>295</sup> *M. Nyelvőr*: XVII. 426—429. l. — <sup>296</sup> *M. N. Gy.* IX. 20. sz. — <sup>297</sup> *Henning*: 2. k. VI. r. 47. sk. — <sup>298</sup> U. o. 7. k. XIX. r. 36—53. l. — <sup>299</sup> U. o. 7. k. XXI. r. 34—58. l.

norvégban: *Tro és Utro*,<sup>300</sup> az *Ezeregyében*: *Abu Kir és Abu Sir, Abu Nijje és Abu Nijjetein*,<sup>301</sup> ind. mesében: *Subuddhi és Durbuddhi*, tibeti-ben: *Kshemañkara* (üdvhozó) és *Pápañkhara* (kárhozathozó), *Gedon és Digdon*<sup>302</sup> és így tovább. Igen sok változatban csak *testvérről beszélnek*.<sup>303</sup> Más típusú mesében a bolond nő neve: *Ilók*, az együgyű férjé: *Mihók*,<sup>304</sup> más magyar mesében az egyik testvér neve *Tenkely*, a másiké *Gergely*.<sup>305</sup> Ezek szerint nemcsak a szereplők ikrek vagy testvérek, hanem neveik is valóságos iker- és testvér-szavak, melyek vagy ugyanazon töből vannak alkotva és más-más végződésűek, vagy különféle töből vannak alkotva és végződésük egyezik (összerímelnck), vagy jelentésüknél fogva is közel állnak egymáshoz.

Ha a *Hunor és Magor* neveket és szerepeiket egybevetjük, azt találjuk, hogy — mivel Thuróczi krónikája szerint is ikrek s mivel a szarvasünő-monda egyik típusa a *két egyforma testvér*-mesekörben fordul elő — szerepük ezen mesecsalád hőscinek szerepéhez, nevük pedig azokhoz áll legközelebb, melyekben különböző tövekhez azonos végződés járul. Ez pedig a keleti változatokban gyakoribb. A magyar monda testvérpárjának neve tehát nem tudós képzés, mert hasonló képzésű személyneveket keleti Európában és Ázsiában népi epikai termékekben ma is találunk. Azt pedig, hogy a magyar krónikás egy idegen írónak idegen látószögéből leírt mondai adatát olyan tudákos változtatással ültessen át hazai viszonyok közé, amely változtatást — még a személynevek képzésében is — *utólagosan* igazoljon a minden irodalmi hatástól független közeli és távoli néphagyomány, feltételezni is lehetetlen.

Hogy a testvérpár szerepe a magyar mondában a keletkezés idején is csak annyi volt-e, amennyit a krónikából ismerünk, vagy több, azt csak sejtünk lehet. A *szarvasünő*-típusú mesékben gyakori, hogy több férfit vagy testvért csalogat el egy, vagy több szarvasünő s valamennyi elcsalogatott férfi azonos módon megházasodik. Az a körülmény azonban, hogy *Hunor és Magor* is ikrek, mint a *két egyforma testvér*-mesetípus hősei, hogy a *szarvasünő-monda* egyik típusa éppen ebben a mesecsaládban maradt fenn, melyben a magyar hún-monda „Isten kardja”-nak mesei megfelelője is előfordul s amelyben először az egyik testvér követi és éri el a szarvast s ennek nyomán indul feltámasztó útjára a másik, mint ahogyan feltűnő hasonlósággal a vogul és osztyák mondákban történik, ad valamilyen alapot ahhoz a sejtelemhez, hogy a magyar szarvasünő-monda eredetileg a jelenleginél bővebb lehetett. Prokopios adata, bár a magyar monda önállósága és eredetisége szempontjából az abban említett két testvérnek: *Utigurnak* és *Kutrigurnak* a neve is kiváló fontosságú, e tekintetben az összehasonlításra több támasztékot nem nyújt.

A hún-krónikában fennmaradt szarvasünő-monda tehát a nőrablás mondájával együtt oszthatatlan egészet alkot, mely abban az időben keletkezhetett, mikor a kereszténységgel együtt terjedő Eustachius-legenda Krisztus-szarvasa a Fekete-tenger vidékén még nem volt ismerős: körülbelül a *Kr. u. IX. század körül*. Ez a magyar nép hiteles eredetmondája, melyben a történeti tudatként élő régmúlt eseményeit más népekhez hasonlóan folklorisztikus indítékoknak saját céljai szerint való naiv alkalmazásával egységes keretbe foglalta s melyben a gondviselés által kiválasztott két népnek a hún-magyar azonosság hitének s a holgár fejedelmi dinasztiaival való rokonság történeti tényének állított emléket.

Berze Nagy János dr.

<sup>300</sup> Bolte-P.: id. m. II. 475—479. l. — <sup>301</sup> Henning: 6. k. XVI. r. 47—81. l. és 8. k. XXIV. r. 33—43. l. — <sup>302</sup> Bolte-P.: id. m. II. 480. sk. l. — <sup>303</sup> Hasonló nevek minden mesetípusban előfordulnak, melyben *testvérek* szerepelnek. — <sup>304</sup> M. N. Gy. I. 422. l. — <sup>305</sup> Herrmann A. dr. gyűjtésében.

## ERDÉLYI JÁNOS ÉS A NÉPKÖLTÉSZET.

(Befejező közlemény.)

### III.

#### *A népköltészet fogalma Erdélyinél.*

Erdélyi János „szükségképen lett esztétikussá, mihelyt a nép szellemét a maga alkotásaiban óhajtotta megismerni”.<sup>73</sup> Az alapot, amelyre támaszkodhatott, az előmunkásokat, akikhez kapcsolódhatott, vázoltuk már; nézzük, hogyan alakult ki ezek után elmélete s fejlődése folyamán miképen tisztázódtak esztétikai fogalmai, amíg meg tudta határozni a népi elem igazi helyét a költészetben, éppúgy, mint a népszellem méltó helyét a nemzet belső életében.

*Hol található meg a népköltészet igazi fogalma?* — Felelete Kőlcsey nyomain halad oly értelemben, hogy a népek földi életét az emberi élet korai szerint osztja be és ifjúságukat tartja költészeti szempontból legtermékenyebbnak.<sup>74</sup> Abban a korban, „ahol a történetírás elhallgat, s mintegy szürkületbe vész a régiségbúvárok vizsgálódása“ (Kisebb Prózai I. 1. l.), a költészet az egyetlen világító szövétnék; állam- és családélet, természet és műveltség egy tömegben van még, anélkül, hogy körvonalai élesen kirajzóldtak volna. A nép ezen előkorába, ifjúságába kell visszamennünk, ha a népköltészet mivoltáról helyes fogalmat akarunk magunknak alkotni. Ezért tartotta e kornak a nép által megőrzött költészeti hagyományait az összegyűjtésre kiválóan méltóaknak a görögöknél *Homér*, a perzsáknál *Firdauszi*, újabban pedig az angoloknál *Percy*, németeknél *Grimm*, dánoknál *Sjöfrenson Wedel*, szerbeknél *Vuk Steph. Karadsity* és a finneknél *Lönnroth*.“ (U. ott 5. l.) Tehát: „az igazi népköltészet virágkora megelőzi a könyvirodalmat. Ellenben a könyvtudás növekedtével minden népnél alábbszáll; a művelődés folyvást keskenyebb csatornába szorítja, végre az életből is kitolja.“ (U. ott 4. l.) Kőlcsey és Erdélyi János felfogásának közös alapja szemmelláthatóan a *Rousseau—Herder*-féle elméletből fakadt.

A XIX. század elejétől a 30-as évekig különösen virágzó német romantizmus a felvilágosodás rideg korának visszahatásaként jelent meg, így tehát nemcsak költészeti alkotásainkra gyakorolt befolyást, de esztétikánk kialakulására is. Főleg a *Schlegel* és *Grimm* testvéreken keresztül. Ez irányzatnak *hátránya* volt, hogy szándékosan igen sok homályosságot és miszti-

<sup>73</sup> Bartók György: „Erdélyi J. gondolkozása.“ Erdélyi Múzeum. 1915. évf.

<sup>74</sup> V. ö. „Mikor valamely nemzet a maga félvad állapotában... él és forr: ekkor szokott a hőskor feltetszeni.“ Ebben születik a nemzeti hagyomány s vele a nemzeti poézis. (Kőlcsey: Munkái. Franklin kiad. 1886. III. köt. „Nemzeti hagyományok“ 7., 8., 9., 12. l-ek.



cizmust hozott be a népköltészet elméletébe, a népdalok közé pedig vallásos, sőt mithoszi elemeket vegyített,<sup>75</sup> ebben a titokzatosságban azután szinte természetfölöttinek csodált minden népi produktumot. *Előnye* viszont, hogy Herder és Goethe kozmopolitizmusával szemben a nemzeti szempontok hangsúlyozottabb érvényesítését tartja feladatának. Erdélyi elméletében úgy a kiválóságoknak, mint az eltévelyedésnek nyomai feltehetőek.

*Mi a „nép“ fogalma?* Egyszerűnek látszó felelet reá: a köznép, az alsóbb néposztály! Ámde ez az osztályozás modern statisztikába való. A múltban a társadalom egységes közösségében a primitívség egyenlősége uralkodik; az elkülönülés már a művelődés eredménye, míg, a régi balladák és románok tanúsága szerint, a nemzet különféle rangú tagjai familiáris közösségbe olvadtak össze. (Lásd: K. Pr. I. 6—7. l.) Szóval a *nép* szó eredeti helyes fogalma a *multban* keresendő, mert „a mai miénkféle idő a nép eszméjét elferdítette életben, esztétikában egyiránt, s a népköltészetnek is csak töredékeit bírja felmutatni.“ (U. ott 3. l.) Azokra a természetszerűleg felvethető kérdésekre, hogy mi a népköltészet és a nép fogalma ma, ha a *multban* az egész nemzet tulajdona volt, kié ma? Erdélyinél nem találunk határozott feleletet, amint nincs meg később *Imre Sándornál* sem, aki meggyezik Erdélyivel abban, hogy „a valódi népet... a *multban* kell keresni, a *multban* található fel“ és abban is, hogy az akkori társadalmat szintén teljesen homogén jellegűnek tartja.<sup>76</sup>

*A népköltészet eltérő volta a vad vagy természeti költészettől*, oly kérdés, melynek megoldásában Erdélyi a Rousseau—Herder-féle felfogással szemben haladást mutat, mert a távol országok természeti népeinek taglejtések és tánc kíséretében előadott primitív dalait az esztétika szempontjából csak kezdetnek tekinti. Az igazi, jellegzetes költészet kialakulása csak azon fejlődési fokon következhet be, melyen a népnek már öntudatos léte van, a természeti költészet pedig „mindig megmarad, különösen az alnépnél, mocskos és szennyes versekben, ... ezek az ízlés előtti ízléstelenségek úgy tartoznak a népköltészethez, mint aranyhoz a salak.“ (K. Pr. 7—8. l.) Ez már tisztultabb nézet, bizonyosság rá, hogy Herdernél is lényeges módon és fejlődésen ment keresztül az eredeti „wildes Volk“ fogalma („Landvolk“, majd „Pöbel“ és „Volk“ megkülönböztetéseiig bővült), amint Lévy idézett munkája is kimutatja (33—34. l-on).

*Kik költik a népdalokat?* Erdélyi itt is szoros kapcsolatban áll a német romantikusokkal, akiknek népimádata a tömeg lelkeségének valami titokzatosan kisugárzó emanációjaként csodálta a népdalt, de igyeckszik világosabbá tenni Grimm kijelentését, hogy a népdalok maguk költik magukat<sup>77</sup> s az ehhez fűzött magyarázatban már inkább közeledik a mai felfogáshoz: eredetileg „egyes éneklé azt“ (K. Pr. 17. l.), amint erre a dal folyamán néha célzás is történik, de saját tapasztalata szerint is különbözőleg éneklük ugyanazt a dalt az egyes vidékek, a szájról-szájra adás által folyton csiszolódik vagy romlik, szóval átalakul, nem marad meg úgy, ahogy a szerző eredetileg kidolgozta. Még Steinthal is csatlakozott ahhoz az irányzathoz, mely rendületlenül hitt abban, hogy a népdalok az összesség lelkü-

<sup>75</sup> Ennek tulajdonítható a Népd. és mond. I. köt. ének „Szent énekek“ c. csoportja.

<sup>76</sup> „Az ősi népnél, ... mint a gyermekek világában, csak egyféle emberekből állott a társadalom.“ (A népköltészetéről és népdalról. 1900. 68. l.)

<sup>77</sup> Grimmnek Erdélyi által idézett állítása, hogy „ein Volkslied sich selbst dichtet und anpasst“, 1808-ból ered és W. Grimm „Kleinere Schriften“ben található. (I. k. 141. Anm.) J. Grimm szerint is „Nicht haben es wenige, ausgezeichnete, überlegen begabte Menschen absichtlich hervorgebracht“ (Kl. Schr. IV. 97.), sondern gehen „aus der stillen des ganzen leise hervor.“ (U. ott.)

letének megnyilatkozásai, melyeknek az egyén csak formát ad, de a tulajdonképeni költő maga a nép s az egész benne keletkezik, azért fogadják el és éneklük százezrek, mert mindnyájuk közös érzését tükrözi;<sup>78</sup> reá hivatkozik Imre S., mikor szintén a közösség produktumainak tekinti a népdalokat, bár az egyéni alkotás nyomait nem tagadhatja.<sup>79</sup> A mai nézetek pedig éppen a felé hajlanak, hogy ez egyéni alkotásra helyeznek nagyobb súlyt és kevésbé hisznek a tömeg mindenestre kissé romantikusan elképzelt teremtő erejében.<sup>80</sup> Sőt némelyek ma addig mennek, hogy kételkednek a daloknak a népajkán való létrejöttében s minden általa énekelte dalt eredetileg művelt költő alkotásának tartanak, amely onnan leszűremlett a nép széles rétegeibe. Az igazság alighanem ott lesz, hogy az újabb időben általánosan népdaloknak ismert énekek nagy része tényleg műcsinálmány, de ezek a kulturális központoktól távolabb eső vidékek népe előtt, kik szellemük őseredeti sajátosságát jobban megőrizték, idegenek is maradnak. A legújabb kutatások szerint ezeknek szintén megvan a maguk különálló dalkészlete, melynek termelői a nép fiaiból, lányaiból toborzódnak.

Itt azután felmerülhet a kérdés: egyáltalán *nevezhető-e népdalnak az olyan termék, melynek műköltői eredetéhez nem fér kétség?* Ezt Erdélyi megengedhetőnek tartja, amikor a magyar népköltészetrel foglalkozó töredéktanulmányában két csoportját különbözteti meg a népdaloknak: *tulajdonképiek*, melyek közvetlenül a nép szívéből fakadtak és *kölcsönzöttek*, a költők által írottak, különbség csak eredetükben van, de ha jó a dal, idővel ez is elenyész.<sup>81</sup> „Pályák és pálmák” c. tanulmányában (1867) is az egész különbséget csak a név és névtelenség kérdésében látja. (P. és P. id. kiad. 12. l.)<sup>82</sup> Azt a meggyőződést, hogy művelt költő dala is válhatik népdallá, ha tartalom és elterjedtség tekintetében megfelel a népköltés követelményeinek, láttuk már Herdernél és úgy ő, mint Erdélyi, belevitték ezt az elvet gyűjteményük összeállításába.

*A nép- és műköltészet egymáshoz való viszonyának kérdése.* E probléma Erdélyi népköltészeti tanulmányain is végigvonul és érdekes, miként fejlődött egész élete végéig felfogása anélkül, hogy alapjaiban lényegesen változott volna. Legkorábbi álláspont: a *Herder—Grimm-féle* némileg túlzott rajongás a nép szellemének minden megnyilatkozása iránt és az a felfogás, hogy a népi (Natur) és műköltészet (Kunst-dichtung) eredetileg nem

<sup>78</sup> „Zeitschr. f. Völkerpsych.“ XI. 30. és köv. l-okon.

<sup>79</sup> „A nép dalai közt a legnagyobb s talán a legjobb résznek, nem egyén a költője; nem tudjuk ki írta, ki kezdte. Mindenkié lehetnek...” és így tovább. (Imre id. mű 56. és köv. l-okon.)

<sup>80</sup> *Vikár Béla*: „A magy. népköltés remekei.” I. (Remekírók képes ktára. 43. sz.) „...nem az egész nép költi, hanem csak egyes, arra teremt költői tehetségek alkotják a népdalokat. E tehetségek az ú. n. nótafák” (XII. l.), de „a népdalt csak nagy gyéren sikerül abban az első alakban meglelni, amint kipattan költője szívéből. Mire szemünk vagy fülünk ügybe kerül, rendszeren már egészen vagy részben más költeménnyel van dolgunk. A nótafák környezetének befolyása, esetleg a szomszédos dalterületek pótló költészetének munkája érvényesült.” (XIV—XVI. l.)

*Tolnai Vilmos*: „A nép, mint egészen képzelt egyén, egyáltalán semmit sem alkot; minden alkotás csak az egyesből indulhat ki. A tömeg lelki munkája nem alkotó, de nem is pusztán tétlenül elfogadó, hanem válogató, selejtező, módosító.” (Ethnographia. 1926. XXXVII. évf. 161. l.: „Cserebogár, sárga cserebogár” c. cikk.)

<sup>81</sup> Regélő Pesti Divatlapok. 7. sz.

<sup>82</sup> V. ö. Katona Lajos: „A népköltés a népléktan tárgykörében.” Budapesti Szemle. 1910. (141. k.) „A népköltés termékei is egy-egy emberi elme kohójában születnek; csak abban térnek el a műköltés szülőiteitől, hogy ennél rendszeren meg tudjuk a születés helyi és időbeli s egyéb körülményeit állapítani, míg a népköltés gyümölcseit illetőleg ezek iránt sokszor a legnagyobb bizonytalanságban maradjunk.” (336—37. l.)

esztétikai, hanem történeti viszonylatban állnak egymással.<sup>83</sup> A népköltészet illetően primaire voltak a jegyében született meg a székkfoglaló értekezés leglényegesebb hitvallása: „Mikép mondatik, hogy isten az embert önképére s hasonlatára teremté, úgy kell a művelt költészetnek is a népi hasonlatát viselni, azaz felvenni a népi elemet, különben nem igazi, hanem korcs, fattyú, sehonnai.“ (K. Pr. I. 11. l.) Sőt úgy itt, mint később (1847-ben), nagy értekezésében meg is akarja mutatni költőinknek, hogy *mi az, amit a művelt költészet átvehet a népköltéstől?* A történeti fejlődés folyamán a műveltség növekedtével a népköltészet tere folyton szűkül, de megmarad a műköltés kiapadhatatlan erőforrásának. Mely erőket meríthet innen? 1. *A nyelvét*, annak specifikusan magyar sajátosságait: lefordíthatatlan idiotizmusait, melyek létezése teszi, hogy minden költő tökéleteset csak anyanyelvén alkothat. (K. Pr. 11. l.) Nagy értekezésében a nyelv használatának és költői kezelésének külön fejezetet szentel. Itt sorolja fel a népi nyelvnek a nyelvtudománytól eltérő sajátosságait. (Népd. és mond. 461—469-ig.) 2. *A formát* veheti át a műköltés a népitől. A külső forma, az előadásmódot illetően: „a népköltészetnek egyik jellemvonása, minél fogva az éneket vele kell gondolni“. (K. Pr. I. 12.) Herderhez hasonlóan<sup>84</sup> korán észreveszi a dallam fontosságát a népköltemény életében. Ezért legszerencsésebb eset, ha a kettő együtt születik, így „a különféle vidéki beküldéseket csak azon alapszeme utáni bírálat fogja eligazítani, mikor dalainkat hangjegyekre véve közzé fogjuk tenni.“ (Népd. és mond. II. 437.) „Az ének tette szükségessé a *ritmust*“ (K. Pr. I. 12.), a mozgásnak ezt a bizonyos időben és helyen előálló azonosságát, melyből a verselés keletkezett s amit a természettől lesett el az ember. Minden népnek megvan a maga kedvelt formája, mely vagy eredeti vagy kölcsönzött, e tekintetben is útmutatója lehet a műköltésnek. Béranger annak köszönheti dalainak nagy népszerűségét, hogy a francia népének formáira szabta őket. (U. ott 14. l.) Ami pedig „a nyelv költői kezelését“ illeti (lásd: Népd. és mond. 469—474-ig) Erdélyi is, mint Arany Jánosig költőink általában, verselésünket időmértékesnek tartja s miután a mértéket népdalainkban legtöbbször nem találja meg, mint fejlett zenei hallású ember, zenénket igyekszik segítségül hívni. E tekintetben Fogarasi elméletét fogadja el, ki a magyar verselés törvényeit a magyar zenéből magyarázza, ami helyes eljárás (hiszen Arany J. is követte), csak nem jutott el annak felismeréséig, hogy a magyar vers alapja a hangsúly és nem a mértékes időbeosztás. Abból, hogy speciális magyar zenénk van, amelyet saját menetű (2/4-es) taktus jellemez, következteti, hogy jellemzetes magyar „mértékünknek“ is kell lenni; végül is a „magyar nemzeti vers-idom“ lényegének helyes megállapítása Arany Jánosnak marad elvitathatatlan érdeme. Így Erdélyi, ha tévedett is, több tekintetben mégis kiindulópontja lehetett Arany kutatásainak, aki értekezése folyamán többször hivatkozik is rá. 3. Jellemző és a művelt költő által átvehető sajátossága a népköltészetnek: *az eszmeköre*, melynek három irányban való elágazódását már láttuk feljebb. (Hit, szerelem, hősiség.) Ezek az előbbi kettővel szemben már nem *különleges*, de *közös* tulajdonai minden népnek, csak ezeken belül mozog azután egy-egy nép költészete az etnográfiai és klimatikus viszonyok szerint a képzelet széles skáláján, de mindig kapcsolatban maradva egymással, mert „a népek költészete csak a természet alaphangjainak változata“. (K. Pr. I. 15. l.) Az apostolok hité-

<sup>83</sup> W. Grimm: „Kunstpoesie, ... wenn sie echt ist, setzt diese (d. h. die Naturpoesie) nur fort. (Kl. Schr. I. 114.)

<sup>84</sup> „Das Wesen des Liedes ist Gesang, nicht Gemälde.“ (Herder: „Stimmen der Völker“ id. kiad. 76. l.) V. ö. Erdélyi: „A dalt nem látni, hanem hallani kell, s ez a fő, melynek minden alá van rendelve a népköltészetben.“ (Népd. és mond. 409.)

nek megingathatatlanságával hirdeti, hogy: „A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső csik is; ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz ki őt hallgassa, seregestől találand megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzct.” (U. ott 18. l.)

A hegelianizmus hatása Erdélyinek a nép- és műköltészeiről vallott nézeteire. Lelke intellektuális alkatában kezdettől fogva fellelhetők voltak az eszmei filozófiára való készségek s ezek később a pataki főiskola tanzékén, alkalmas légkörbe jutva, kibontakoztak teljesen. Tapasztalta ez időben, hogy mindaz, amit ő csak direktivaként állított oda, amire csak mint eszmenyre mutatott rá, — az a Petőfit követő, sekélytehetségű költői generációnál szolgáló utánzássá, a részletelemeknek lényegé felfújásává fajult. S miután ő az irodalmat az eszme megnyilatkozásának tekinti, e romlásnak okát az eszme elferdülésében keresi. „Népköltészet és kelmeiség” c. tanulmányában (1853-ban) feltűnteti a *haladást*, melyet a népi elem felvétele képviselt irodalmunkban, de meglátja már ennek *hátrányait* is: némelyek divatot csináltak a népiességből, hívén hogy „népköltészet mind az, mi a népnél, mint ízlési dolog megjárja (u. ott 155. l.), pedig a népi kutatók nem pusztán költészeti elvek szerint szerkesztik gyűjteményeiket. A *Kisfaludy-Társaság gyűjteménye* „egyáltalán nem akar költészeti mintául nézetni” (u. ott 156. l.), ezekben a feldolgozandó anyag, a *kelme* becsülendő, amiből lehet valami, de így, ahogy kapjuk, nem elégíthet ki teljesen, mert hisz ha általánosan nem is, de egyes esetekre alkalmazható Kölcsey megjegyzése az „üres, ízetlen rímjátékról”. Mi a kelmeszerű? hazmaza azon tulajdonoknak, melyek bár a dologhoz tartoznak, annak csak a lényegen nem változtató külsőségei, mert pl. „a dal, népdal marad, habár szokás, tájszavak, élet távolról sincsenek benne megénekelve”. (U. ott 159. l.) Ezért a művészet elve nevében tiltakozik Szakáll L. törékvése ellen, aki a „Cimbalom” előszavában a tájszavak általánosítására, a tájszokások hű leírására hívja fel költőinket, ami Erdélyi szerint mind csak külsőség a lényeghez: a költői gondolathoz képest, ez pedig ugyanaz a nép-, mint a műköltészetben. Kimondja itt Erdélyi határozottan, hogy „népköltészet alatt jőzonan csak olyan költészet érthető, mely mind a mellett, hogy iskolátlan tömegből támadott, megüti a műbecsi mértéket”. (156. l.) Népi és műköltészet: „egy fának ága mindkettő; ha tetszik egy úr szolgái; az eszmé.” (U. ott 160—61. l.) A népköltészet valódi fogalmát pedig e fokon már a következőkben határozza meg: „Költészet a népből, annak legbensőbb életéből, legünnepiesb szívalkalmaiból fakad, ... erre a költészetre születni kell, míg a műköltészet a tanulmány szükséges voltát teszi ajánlatossá.” (U. ott 157. l.) Megmarad tehát az előbbi korszaknak az a felfogása, hogy a költészet e kétfelé ágazását csak a történeti fejlődés okozza, a népköltészet kezdőbb, naivabb, de eredetibb, ősbibb, mint a művelteké, ezért mondható, hogy „mióta irodalmunk a népi elemet fölvette, csak osztónyszerűségét kapta vissza” (u. ott 163. l.).<sup>85</sup>

„Egy századnegyed a magyar szépirodalomból” c. tanulmány (Pesti Napló, 1885) szintén hegeli hatásokat mutat. Ebben is elismeri, hogy a

<sup>85</sup> Nem érdektelen összevetni Gyulai Pálnak, — ki Erdélyinek némiében ellenlábasa, de másrészt munkássága több ágának folytatója volt, — éppen ezidőtájt (1855) a *Budapesti Hírlap* hasábjain közölt véleményét az Erdélyi által annyira ostromozott népiességi divattal: „Legújabb lyrikusaink mindnyájan osztoztak a Petőfi által hatalmas fejlődésnek indított népelem nyilatkozatain, hogy egy-egy téves eszmével gazdagodjanak. *Divat* lón népköltővé lenni, belső ösztön, komolyan vett élmények nélkül.” — „Tájköltőink a népi elemet nyelvi tekintetben, csak külsőségeiben tudják felfogni.” Ezt ő is Erdélyi után csak „kelmeszerű adaleknak” nevezi, melyből csak feldolgozás útján lehet valami. (Gyulai Pál: Kritikai dolgozatai. 1854—61. Akad. kiad. 1908. 182—83. l.)

népiességnek szélesebben fejlett ki árnyék, mint fényoldala (K. Pr. II. 46. l.), vizsgálja az okokat, melyek kialakulását előidézték, de éppen úgy, mint nagy értekezésében, itt is újra hangsúlyozza, hogy a népiesség, mint az élet és ízlés követelése egy magyar nemzeti költészet alapjául tekintendő (u. ott 114. l.). A hegelianus esztétikus már nem hirdetheti a népiességnek egyedül üdvözítő voltát, mint egykor a romantikusok lelkesült követője: „Nem az a fő, hogy népi legyen a költészet, hanem az, hogy legyen az, ami rendeltetése: művészet.” (116. l.) Ezt maga a nép is érzi, mikor folyvást alakítja, csiszolja, tökéletesíti dalait. A népies regeneráció jelei párosulva a művészettel, mutatkoznak már idehaza: „Megtanulunk szólani a nép nyelvén, mint a próféták, s egyszerűen, mint az evangélium. A népi és műköltészet tanulmányai közös mederbe szakadtak s áthaták egymást teljesen.” (127. l.) — Mikor pedig 1859-ben a Budapesti Szemlében *A magyar lyrá*-val foglalkozik, szintén ostromozza a népies költők túlzásait s ő, aki valaha az eszményivel szemben az egyéni mellett tört lándzsát („Egyéni és eszményi”. Szépirod. Szemle, 1847.), most az eszményiség nevében kénytelen tiltakozni „a szétfolyó egyénieskedés”, a „vidékiek terpedtsége” ellen, amely által a különböző vidékeknek csak a külsőlegest kultiváló költői „a magyar népiességet, mint nagy pénzt apróra váltották fel”.<sup>86</sup> Elítéli Szelessey nézetét,<sup>87</sup> hogy nem tartja megengedhetőnek ez alap gyengítését, hanem egyelőre az egésznek válogatás nélküli elfogadását ajánlja. Ezt nevezi Erdélyi a kelmeiség teóriájának, amellyel szemben öneki az a meggyőződés: *mind a népi, mind a nemzeti költészet magukban semmi, a költészeti eszme egyetemessége nélkül*. (90—91. l.) Ebben nyilvánul meg legvilágosabban az idealisztikus bölcselőnek az az elve, hogy a művészeti szép fölötté áll a természetinek annyival, amennyivel magasabban áll a szellem a természetnél.

Talán jobban megérthetjük Erdélyi fogalmi kialakulásának ezt a többfelé ágazódását, ha meggondoljuk, hogy módjában volt ifjú korában a túlzott idealizmus uralmát, férfikorában a petőfieskedő hóbortos egyéniségek divatját és végre élete végén, a hatvanas évek kiengesztelő költészetét végigszemlélni, „s így életévei költészetünk szellemének fejlődését mutatják a dissonantiától a harmoniáig”.<sup>88</sup> De mutatják egyszersmind esztétikájának diadalát a különféle nyugtalan irányok és elvek fölött, amelyeken átszegtette őt a fajához és nemzetéhez való szoros és feloldhatatlan hozzákapcsolódás. E legmagasabb eszmébe feloldódva, nem lephet meg bennünket, hogy utolsó tanulmányában a „Pályák és pálmák”-ban lényegileg épp úgy Kőlcsey alapján áll, mint mikor hűsz esztendőnek előtte nagy értékezőse mottójául választotta. Valóban úgy érezzük, hogy az ellentéteket kiengesztelő bölcselőnek ebben a hatyúdalában ismét felcsendülnek a hajdani, rajongó költő székfoglalójának vezérakkordjai.

*A természeti képpel való énekezdés problémája Erdélyitől maig.* Azon kérdések között, melyek népköltészetünk kutatóit hosszú időn át legtöbbet foglalkoztatták, szinte első hely illeti meg népdalaink ez egyik legtipikusabb sajátosságát: a természeti képpel való dalkezdést. Ennek is megtaláljuk eszmecsíráját Erdélyi fejtegetései között. Nemcsak észrevette, de magyarázni és méltatni iparkodott a rejtélyes jelenséget, holott előtte még népköltésünk első nagy értékelője: Kőlcsey sem értette meg, midőn könyörtelenül elítélte (Munkái, id. kiad. III. 38.); ifj. Szabó József értékezőse szintén nevetségesnek bélyegezte (Társalkodó, 1835. 283. l.) s csupán a Kisfaludy-Társaság pályatételére beérkező I. sz. pályamű kezd benne természetes hangulatindító motívumokat felfedezni, bár általánosságban szin-

<sup>86</sup> „Tanulmányok.” Kisf.-Társ. kiad. 1890. (47. l.)

<sup>87</sup> „Falu pacsírtája.” Előszó.

<sup>88</sup> *Husztiné Révhegyi Rózsa*: „Erdélyi és Hegel.” Bud. Szemle. 1917. 170. köt.

tén rimjátéknak tartja. (Kisf. Társ. Évl. III. 1841—42. 45.) Annál meglepőbb, hogy Erdélyi nagy értekezése fejtegetéseiben éppen a magyar népdalok mélységének tanuságaként hozza fel e jellemvonást, mert: „a fölindult kebel mintegy magán túl elkiárad a kültermészetre, s ennek jelenségeit magába játsza“. (Népd. és mond. II. 445. l.)

Pl. Amerre én járok  
Még a fák is sírnak,

Gyöngé ágairól  
A levelek hullnak.

(Népd. és m. I. 11. sz.)

„A természeti ember, akitől a népdalokat várjuk és vesszük, semminek sem érzi úgy közelségét, mint a természetnek. Ha benne él, mozog, ne lássék-e meg szavain annak sugallata, közelsége?“ (U. ott 411—12 l.) Erdélyi e jelenség alapokát részben a népdalok *biológiájában* keresi, még pedig azon az alapon, hogy a rendelkezésre álló dalváltozatok összevetéséből megállapítja, hogy vannak dalainknak bizonyos versbe vagy ritmusba foglalt *rendszeresen ismétlődő* eszméi, (mint pl. az aranyos eke, piros pünkösdi szépsége, a leányka álma, szerető elmenetele stb.), melyekhez „mint eredei magvakhoz“ újabb gondolatsorok és képek csatlakoznak a korok, vidékek, szokások variálódása szerint.<sup>89</sup> Ennek tudható be, hogy mivel „A népdalok emlékezetben élnek, mi gyakran hűtelen, úgy elvész belőle némely gondolat, hogy többé soha vissza nem jő. A lélek azonban még érzi a dal hangulatát, éneki oldalát, s csak hogy legyen mit énekelnie, odakölt akármely közellevő tárgyat; innen van aztán, hogy az *időt* és *helyet*, általánososan a kültermészetet beszövi gondolataiba, mi gyakran igen szerencsésen üt ki“. (U. ott 410. l.) Pl.:

„Bús az idő, bús vagyok én magam is,  
Valamennyi szép leány van, mind hamis,

Szeretete nem állandó,  
Mint az idő változandó.“

(Népd. és m. I. 113. dal.)

Amíg Erdélyi e jelenségben csak egy esetleges, de ősrégi eredetű, bár esztétikailag nem igazolható szokást lát, addig Imre S. „az ősrégi költés legigazabb módjainak egyikét“ fedezi fel benne (id. mű, 145. l.), épp úgy, mint Vikár Béla;<sup>90</sup> *Riedl Frigyes* pedig a kezdőképet a magyar népdal szerkesztéleg elengedhetetlen kellékének: bevezető részének tartja,<sup>91</sup> s mikor a tartalommal való összefüggését vizsgálja, eredményének első nyomai Erdélyiig vezetnek, amennyiben: *helyi, időbeli*, analógiás és okszerű kapcsolatokat különböztet meg, melyek mind logikus helyzetből folynak.

A *tartalommal össze nem függő kezdőképek* magyarázatát azután abban találja, hogy a kültermészetre kapcsolódás nem üt ki mindig egyforma szerencsével, éppen azért, mert többnyire csak esetleges, így azután e körülményt mentgetni akarja azzal, hogy egyéb szempontok érvényesítését kísérli meg kimutatni. Így I. a *plaszticitását*, melynél fogva a látszólagos illogizmusok *festői szempontból* néha a persepktiva szabályainak megfelelő kerék egész képet alkotnak, mint pl.:

„Magas a torony teteje,  
A juhoknak nincs mezeje;

A juhoknak kell zöld mező,  
Nékem barna szép szerető.“

(Népd. és mond. II. 247. dal.)

<sup>89</sup> V. ö. Imre S. id. mű: „van a népdalokban valami állandó, sőt örök, van változandó; amaz az eszme, az érzés lényege, ez a kifejezés.“ (113. l.)

<sup>90</sup> „A népi költemény főleg abban különbözik a közönséges beszédétől, hogy tartalmi, gondolati képekben szól hozzánk.“ (A magy. népköltés remekéi. I. köt. Remekírók képes ktára. 43. k. XXIII. l.)

<sup>91</sup> Riedl Frigyes: Az initialis a népdalban és Petőfi költészetében. L. Riedl F.: „Petőfi.“ Kisf. kiad. 1923. (96., 97., 98. l.okon.)



Erdélyinek e magyarázata nem lehet egészen alaptalan már csak azért sem, mert még az újabb időkben is (1905) e dal kapcsán éppen ő reá hivatkozik Vargha Gyula, a Vikár B. „Somogy megye népköltése” c. gyűjtemény jegyzeteiben közölt szimbolikus értelmezéssel szemben, amelyet erőszakoltan tart.<sup>92</sup> Általában elmondhatjuk, hogy Erdélyi e kimagyarázó törekvései egész lavináját indították meg a különböző irányú fejtegetéseknek; ezekbe azután természetszerűen sok túlzás is került, amikor népköltésünk lelkes méltatóinak némelyike mindenáron kapcsolatot akart kimutatni ott is, ahol ilyen nincs és ezáltal igen merész következtetésekig jutott el. Vikár Béla a legfantasztikusabb jelképeket véli felfedezni dalainkban és egész odáig megy, hogy az összefüggés fel nem ismerése miatt csak saját tudatlanságunkat vádolja.<sup>93</sup> Jelvis értelmet tulajdonít a kezdősorok képeinek Schoen Arnold is,<sup>94</sup> pedig úgy érezzük, hogy Vargha Gyulának van igaza abban, hogy „a tisztán, élesen látó magyar szem nem alkalmas az ily jelképi fel fogás közvetítésére”.

2. szempont az össze nem függés elfogadhatóvá tételére: a daloló esetleges speciális helyzetének érvényesülése, amelyre vonatkozólag Erdélyi a közmondásból eredő „A szép asszony szép lányt nevel” dalészme elé rakott képet: „Kék eres a szőlőlevel”, valamely szőlőmunkás elmetermékének véli, akinek helyzetéhez a természetnek ez a képe esett a legközelebb. Hasonló feltevést, hasonló dalkezdéssel kapcsolatban Imre S. is hajlandó esetleg megengedni (id. mű, 146. l-on) s még elfogadhatóbbá teszi az ilyen következtetéseket Beöthy Zsoltnak az a pszichológiai megállapítása, hogy nem képzelhető olyan heterogén tartalmú két sor (egyik természeti kép — másik szubjektív érzés), amely valamikor valakinek helyzetében ne lehetett volna egymással természetes kapcsolatban.<sup>95</sup>

3. feltevése Erdélyinek az, hogy a tartalommal kapcsolatot nem képező kezdőképek egyes dalok régiségének is lehetnek jelei, mivel a tudósok véleménye szerint a festés előbbi, mint az írás s jelekkel korábban írtak.“ (Népd. és mond. II. 411.) Erdélyinek ez utóbbi fejtegetése Talvj. „Versuch einer geschichtlichen Charakteristik der Volkslieder germanischer Nationen” c. munkájával mutat kapcsolatot, akire nagy értékezésében többször hivatkozik is.<sup>96</sup> Ily elmélettel igyekszik mentesíteni a következő „esetlen” kapcsolatot.

„Három alma meg egy fél, Kérettelek, nem jöttél,”

pedig a mindenáron való kimagyarázkodás képviselői népdalainkban többször előforduló alma kapcsán kísérelték meg éppen e dalkezdés értelmét is kimutatni, részben régi népszokást,<sup>97</sup> részben szimbolizmust<sup>98</sup> törekedve

<sup>92</sup> Vikár délibábos magyarázata szerint: „E versszak, mint képbeszéd, magyarázatra szorul. Népköltészetünkben az elérhetetlen, vagy alig elérhető magasság (torony, nyárfa) az épen nem vagy alig teljesülhető vágyat, a hiábavaló vagy kétes reményt fejezi ki.” Vargha szerint pedig: „Erdélyi János ugyanazt a dalt egészen máskép, festőiség szempontjából fogja fel, s úgy hiszem neki van igaza.” (Magy. népkölt. gyűjt. VI. köt. VII. VIII. l.)

<sup>93</sup> „Az ősi, hagyományos módon keletkezett népdalokban lehet és sokszor van is előttnk érthetetlen kép, de annak nem értéme miatt nem a népköltést, hanem tudásunk hiányos voltát kell okolnunk.” (Magy. népkölt. remekei id. kiad. XXVII.)

<sup>94</sup> A jelvisesség, a szimbolizmus ősi hagyományként megmaradt a szerelmi dalok kezdő soráiban. Ezekben egy természeti jelenség, kép, mint példa, mint hasonlat akarja megérzékíteni az érzelmet.“ („Palócz népdalok.” 1911. VIII. l.)

<sup>95</sup> Egyetemi ívek. 1896—97. év. II. fele.

<sup>96</sup> „Die Malerei ist älter als die Schrift.“ Einleitung.

<sup>97</sup> „Népköltési Gyűjt.” U. F. szerk. Arany L.—Gyulai P. (I. 584. l.)

<sup>98</sup> Kálmány L. „Szeged népe”: „Az almafa a magy. népköltésben a szerelem fája, virága, gyümölcse a szerelem, ill. a szeretet nyilvánulása.“ (I. k. 174. l.) A fenti „alma féle képletet a magy. népköltés gyöngyének” nevezi és magyarázza: (178. l.)

belemagyarázni. Végül is Erdélyi, a maga elég józan és korának túlzásaitól mindig többé-kevésbé szabadulni igyekvő ítélőképességével, kénytelen elismerni, hogy népdalainknak ezek a tartalommal össze nem függő kezdőképei, egyes kivételes esetektől eltekintve, „ízletlenségnek“ tűnnek fel és „kinövésnek“ vehetők. De észreveszi, ami tényleg utalással szolgál a további következtetésekre: hogy ugyancsak jelenség megtalálható más népek költészetében is, aminek igazolásául Talvj gyűjteményének egy svéd népdalát említi, bár találhatott volna ilyet Wolff gyűjteményében is, melyet szintén használt.<sup>99</sup>

Erdélyi magyarázatainak elvitázhatatlan érdemük, hogy szilárd alapot nyújtottak, melyre népköltészetünk későbbi esztétikusai építhettek. Így Imre Sándor is reá támaszkodik elsősorban és csak néhány lépéssel kellett volna tovább haladnia, hogy elérkezzék a kérdésnek majdnem végleges megoldásához. Megkülönböztetésével egyezik Riedl is, aki már az össze nem függő eseteket is felsorolja.<sup>100</sup> Főleg az ő útmutatásai szemmel tartásával csoportosítja tárgyak szerint a kezdőképeket Valter Vilmos doktori értekezése („A magyar népdal kezdőképe“ 1916).<sup>101</sup>

E munka tudtunkkal az első, amely a keleti és különösen a rokonnépek hasonló dalkezdéseit a magyarral összeveti; eredményül odajut, hogy a jelenség (az értelmi kapcsolat hiánya) közös vonás az uralaltáji népek énekeiben; eredetük is itt keresendő s csirájuk még a népek együttes élete folyamán fejlődhetett ki (id. m. 129. és 137. l.). Magyarázatát később maga cáfolja meg, mikor tovább vizsgálva az európai nem uralaltáji népek dalait (germán, román, szláv stb.) az északi és nyugatiaknál gyéribben, a déli és keletieknél azonban mind nagyobb mértékben talál rá példákat. Hivatkozik ugyan pl. Szeberényi azon feltevésére, hogy a tót népdalok e sajátosságának kifejlődésére hathattak a mi magyar kezdőképeink, de abban már feltétlenül téved, hogy a német irodalomban nem tudva rá példát, a német népek költészetéből hiányzóknak tartja a jelenséget. Csak egy forrásra hivatkozunk: ott van *Gustav Meyer* kiváló tanulmánya a „*Schnaderhüpfel*“-ekről (= az alpesi tartományok őseredetű rögtönzött népdalai),<sup>102</sup> melynek külön fejezete részletesen foglalkozik a természeti képkezdéssel,<sup>103</sup> különösen a tartalomhoz nem kapcsolódóval, amelynek magyarázatát Erdélyihez némileg hasonlóan, ő is az eredeti jelentés elhomályosulásában keresi.<sup>104</sup>

Ez az „elhomályosulás“ kissé homályos magyarázat, de valamit sejtettek alatta Erdélyi is, G. Meyer is. Szó szerint véve a két egybehangzó állítás majdnem képtelenségnek tetszik. A bekezdő sor (az alpesi német-

három alma = teljes, tiszta szeretet, fél alma, nem teljes szeretet, tehát: Igazán, tisztán szerettelek, de te nem szerettéll így. (176. l.) Erőltetett magyarázat!

<sup>99</sup> „Dass im Wald finster ist, Das macht das Holz,

Dass mein Schatz sauber ist, Das macht mich stolz.“ (Volkslieder 11. l.).

<sup>100</sup> 1. a dalnak egy véletlen látványhoz kapcsolja a költeményt, 2. a rím kedvéért tesz a költemény élére egy sort, mely annak voltaképeni kezdősorával rímel és 3. egy másik népdalból vesz át egy iniciális, amely nem ide való. (Az iniciális a népdalban és P. költészetében.) Riedl: „Petőfi tanulm.“

<sup>101</sup> 1. Tér, ill. helybeli kapcsolat, 2. időbeli, 3. oksági, 4. analógiás kapcsolat, 5. csak a rímre vonatkozó, csakis a rím által létesített kapcsolat és 6. kis természeti jelenet leírása (id. mű: 125. l.).

<sup>102</sup> G. Meyer. „Essays u. Studien“ Strassburg. 1885. c. munkájában: „Studien über das Schnaderhüpfel.“ (332—408. ll.)

<sup>103</sup> Über den Natureingang des Schnaderhüpfels“ (id. mű. 377—407.).

<sup>104</sup> „Aus den verschiedenen Varianten liess sich zeigen, wie dieser ‚Natureingang‘ allmählich in seiner ursprünglichen Bedeutung vergessen ward u. als leere Formel stehen blieb, an welche sich ein zweiter Gedanke anschloss, der mit dem in den beiden ersten Zeilen enthaltenen offenbar keinen inneren Zusammenhang hat.“ (id. mű 378. l.)

ségnél: sorpár) az éneklő előtt *értelmileg* nem lehet homályos, hiszen tiszta egyszerű tényállítás szokott lenni. Bizonyára nem is erre értették, hanem alkalmasint úgy, hogy megszokottságból, gyakori ismétlődésből az éneklő tudatában mellékessé válik, nem törődik értelmével s olyan szöveget is kapcsol hozzá, amely e stereotip kezdettel nincs összefüggésben. Bármint legyen is, az az eddigiek alapján bebizonyítottnak tekinthető, hogy a többitől értelmileg különváló első sor, mint népköltési jelenség, *mindenütt* feltalálható nem pusztá magyar sajtáság, mint Kölcsey óta hitték. Mint-hogy e szerint az össze nem függő természeti kép a dal elején *világjelenség*, következik belőle, hogy okának a népdal általános biológiájában, sajátos és mindenütt azonos életkörülményeiben kell rejtenie.

A magyarázatok ez eddig ismertetett sorát itt a *legújabbal* zárjuk, amely az utóbbi megállapításból indul ki: Veleje röviden az, hogy a kapcsolat hiánya lényegében *bomlástermék*, a szövegkopás végső stádiuma. A felkapott nótát, mint ismeretes, a nép agyonéneklí: addig ismétli, míg a szöveg mechanikussá válik, únja s rajta vagy játékos kedvből, vagy aktualitásra vonatkoztatva, változtat, új sort iktat az eredeti helyébe. Összeállított változatokból kiderül, hogy a *kopás*, a változtatás sorrendje a Charcot-féle pszichológiai törvényt követi: hátul a végén (a 4. sornál) szokott kezdődni, mint az emlékkép legkevésbé rögzített helyén. Innen harapózik előre, míg a legvégső eltérésknél már az egész szubjektív tartalmú három sor (a 4., 3., 2., ily sorrendben) megváltozott s az eredetiből csak az 1. sor: a természeti kép marad meg. Természetes, hogy ekkor már a *régi* kezdőkép s a többi új sor elváltozott szövege nem fog egymással értelmi kapcsolatban állani. Maga a természetkezdet, mint eleje az emléksornak, szívósabb a többinél, tovább fennmarad, ebben hathatósan támogatja a *dallam* is, amely ez 1. sorral egy közös emlékképpé forr össze. A dallamra mindig úgy emlékszünk vissza, hogy a szöveg 1. sorát idézzük fel, amelyről a dallam kezdete is eszünkbe jut. (L. régi szövegekben az „Ad notam:“ megjegyzést, ahol az 1. sort idézik; a cigánynál így rendelünk nótát stb.) A dallam egységesebb, kompaktabb valami a szövegnél, hűbben és tartósabban fennmarad s vele életben tartja az 1. sort, amely így is természeti kép rendesen, a többi szövegtől könnyen elváló. A folyamat végeredménye az lesz, hogy a dallammal fennmarad az eredeti 1. sor, mint külön természeti kép, a többi szubjektív sor pedig proteusi változásokon menve keresztül, értelmileg teljesen elütővé lesz az 1. sortól. Ennek a pszichikus folyamatnak minden régi dal ki lehet téve, de különösen azok, amelyek dallama tetszetős, fülbemászó, szívós életű. Az újabb keletkezésű népdalok szerzői azután látva sűrű példákon a kezdősornak a többihez nem tartozó voltát, ezek mintájára maguk is már eredetileg ilyen szövegeket készítenek.<sup>105</sup>

#### *A népdal a néplelek tükre.*

Erdélyi János egyik legérdemesebb vállalkozása az, hogy népdalainkból a *magyar nép lelkületének* jóformán minden jellemző vonását egyenkint igyekszik kiemelni s belőle törckszik a néplelket a maga egészében megismerni. A gondolat maga nem új, rábukkan úgyszólván mindenki, aki a népköltéssel foglalkozik. Herder már 1777-ben keres „*Völkerkunde*“ (népismert) a népdalokban és hozzáfűzi, hogy az eredeti formában való visszaadásuk azért fontos, mert a nép sajátos természetrajza él bennük. („*Naturgeschichte des Volks*“).<sup>106</sup> De ezt a lelket a maga tényleges mivoltában Herder még nem elemzi. Nálunk pedig már *Kulcsár* megjegyzi 1818-ban („Hasznos multságok“ 8. sz.), hogy a népdalokból „a Nemzetnek termé-

<sup>105</sup> *Solymossy Sándor* magyarázata. L. Egyetemi előadások, 1926—27. II. félév.

<sup>106</sup> Lásd: „Von Ähnlichkeit der mittlern eng. u. deut. Dichtkunst.“

szeti lényege, erkölcsi szokása s életének foglalatosságai világosan kitetszenek". *Kölcsey* is a „magyar karakteri sentimentalismust“ dalainkból iparodik elvonatkoztatni. („Nemzeti Hagyományok“ 1826. Munkái id. kiad.) Az *Akadémia* által az 1833. év november 9-én tartott nagygyűlésén tervbevetett népdalgyűjtemény 2. formája „a psychologus számára készült volna, ki az illetén eredeti néphangokból a nép characterét fogja elvonhatni“. (Akad. évkönyv. II. köt. 26. l.) *Toldy Ferenc* szintén azt vallja, hogy a nemzet dalai „tükrei a koroknak, képei az erkölcsöknek, krónikái a nyelveknek“. (Tudománytár V. k. 1835. 189. l.) Dalainknak ily szempontból való értékelésével valamivel bchatóbban foglalkozik már a Kisfaludy-Társ. 1841-ben kitűzött népköltészeti pályakérdésére beérkező I. számú pályamű,<sup>107</sup> de mindezek távol állnak attól, hogy a *lélekanalízist* ne csak óhajtható feladatnak emleghessék, hanem rendszeresen keresztül is vigyék.

Erdélyi ebbeli érdemét senki jobban nem méltányolta, mint az e téren legsúlyosabb tekintély: Katona Lajos: „Nemcsak *Wundtot*, de *Lazarust* és *Steinthalt* is jóval megelőzte a mi Erdélyi Jánosunk a *néplélek fogalmának megalkotásával*“, és amikor ez az értekezés kifejezetten „a magyar nép lélektudományának“ szempontjából boncolgatja dalainkat, az által „jóval annakelőtte, hogy a nemzetközi tudományba a néplélektan (*Völkerpsychologie*), mint többé-kevésbé szabatosan körülírt terminus technicus bevonult, nálunk már megvolt nemesak e tudománynak világosan megjelölt céljai és szükségességének élénk érzete, hanem kevés híján az elnevezés is; csupán azzal a csekély különbséggel, hogy Erdélyinél a nép és a lélektudomány még nem ötvöződtek szóösszetételbe.“<sup>108</sup>

Hogyha Erdélyi János a folklóre terén oly nagy és gazdag eredményeket produkáló német kutatókat megelőzhette abban, hogy a néplélektani következtetéseket kimélyíteni törekedett, csak természetes, hogy a mi sokkal gyérebb népköltészeti vizsgálódásaink közepette az ő úgyszólván kezdeményező munkássága súlyos jelentőségű. Az utána következő ily irányú tanulmányaink, ha nem is indultak ki mindig közvetlenül az ő eredményeiből, de kimutathatólag kapcsolatban maradtak vele és nemesak hogy soha meg nem cáfolták, hanem ellenkezőleg csak megerősítették azok lényeges részét. Így ha összevetjük velük *Imre Sándor* többször idézett népköltészeti dolgozatát („A népköltészetéről és népdalról“), mely a témát inkább nemzetközi viszonylatban tárgyalja, mégis ott, ahol a mi népünk specifikus lelkivilágának részletesebb rajzát adja, megállapításai lépten-nyomon belkapcsolódnak Erdélyiébe.<sup>109</sup>

<sup>107</sup> „A magy. nép jellemét leginkább danáiból, vigalmaiból, v. zenéjéből gondolom legkönnyebben megösmerni“ — „Népdalaink bélyegei népünknek, nemzetiségünk és gondolkozásunk tolmácsai.“ (Kisfaludy-Társ. Évl. R. f. III. k. 1841—42., 38. l.)

<sup>108</sup> „A népköltés a néplélektan tárgykörében.“ Katona L. Bud. Szemle, 1910. (141. köt. 328. l.)

<sup>109</sup> *Wasylkiewicz Victor*: „Népköltési gyűjteményeink története és értéke“ (Csíkszereda, 1899) c. munkájának bevezetésében vezérelvül jelenti ki, hogy: „a népköltészet tükör, melyben tisztán látjuk a nép anyagi és lelki életének képét“ és ennek bizottságául népmeséinkből, közmondásainkból és népdalainkból népünk képzelet- és érzelmvilágának, bölcselmének és világnézetének komplexumát, sőt életének külső körülményeit is (mint: ruházata, állat- és növényvilága, földrajzi és csillagászati ismeretei, jellemző számjegyei és színei stb.) igyekszik minél teljesebben összeállítani, munkájának e részét Erdélyi felfogásának továbbfejlesztéséül és kikerekítéséül tekinthetjük. Épp így *Röder E. Akosét*: „A magy. nép erkölcsi világa népdalainkban.“ (1910, 5. l.), aki dalainkból a magyar nép morálját szűri le, abban a meggyőződésben, hogy „A népköltészetnek egyik fő jellemvonása, az őszinteség“ — ami különösen áll a mi népünkre — „ha tehát a lélek e külső megnyilatkozásai-ból magára a lélekre akarunk visszakövetkeztetni, a lélek sajátos vonásait, érzéseit, gondolatait... megrajzolni: helyes úton járunk.“

„Mikép a füstész, midőn arcot másol, a szemet rajzolja ki legelőbb, hogy mintegy folyvást nézhessen a másolandó egyén lelkébe: úgy kerestem én azt a szemet, melyen a magyarság szellemébe láthassak.“<sup>110</sup> Erdélyi János programjának e vezérmotívuma legsűrűbben népköltészeti bűvarkodásai között zendül fel; itt is van leginkább helyén. Kifejezi itt határozott formában azt a gondolatát, hogy a népköltészeti ereklyék tanulmányozása a *nemzeti önismeretnek* legbiztosabb útmutatója: „Minden betű adat, hol a történet, hol az erkölcs, hol az ízléshez, vagyis a nép egész belsejének felvilágosításához.“ (Népd. és mond. 375. l.) Ezért úgy tudományos, mint szociális szempontból nagyjelentőségűek a gyűjtemények, mert átismerésük után szerezhetünk csak valódi fogalmat a népről. Szükségesnek tartja dalaink, közmondásaink és meséinken kívül *hazai szokásainknak* összegyűjtését is.<sup>111</sup> Sikságon elszórt falvaink, pusztáink és tanyáink mindegyike a maga hagyományos egyszerűségében századokon át megőrizhette a házi és családélet némely megnyilvánulását „egy-egy szokás egy-egy formája az életnek“, melyben „erkölcs és lélekmagyarázó adatokra találunk“.

Erdélyi a lélekbűvár átható tekintetével mélyedt bele a magyar nép arculatának mindent kifejező szemébe: költészetébe s mi az, amit onnan kiolvasott? Az eszmekör három ágának megfelelően 1. mély *vallásos* érzést, melybe a nép egészét jellemző konzervativizmus folytán még egyes pogánykori motívumok is vegyülnek: a régi vallás egyes szavai (ördög, manó, ármány stb.), a források tisztelete (pl. a Pávás leány dalában, Népd. és mond. 378. old.) és a fáké; ennek emlékéért véli felismerni a fáknak sírokra való ültetésében és a diófának, mint nemzeti szimbolumnak szereplésében. (Népd. és mond. 419. 21.) Imre S. is vallja, hogy a kereszténység nem törölhette el az ősi vallás minden nyomát a nép lelkében.<sup>112</sup>

„Nemzetiségünk valaha mélyen egybe volt forrva a vallással“ (ugyanott 425.); őseinktől származó jelenség, hogy a nemzetek közül jóformán egyedül a magyar hisz külön Istent magának. A „Magyarok Istene“ fogalmához csak jölvető tulajdonságokat köt, ő őv és véd különösen az idegenek ellen. Kisajátítja ilyenformán nemzetének a Szűzanya személyét is, akit „Magyarok Nagyasszonyául“, „királynéjául“, „édesanyjául“ dicsőít szent énekei legszebbjeiben. Vallásos hajlamú képzelődésről tanuskodnak a karácsonyi rigmusok. Bibliai eredetre vall a népdalainkban többször előforduló *megátkozás* is, amely vagy az egyest sujtja (akkor többnyire az elhagyott vagy megcsalt szerető bosszújából fakad; vagy a szerető anyja ejti ki), vagy az egész nemzetet, amire az „átok fogta meg a magyart“<sup>113</sup>féle kifejezés vonatkozik.

Tovább mélyítve pillantását a magyar ember belső arculatába, ott találja Erdélyi a 2. már tisztán emberi eszmét: a *hazát*. Mily módon alakult

<sup>110</sup> „A hazai bölcsészet jelene“ id. kiad. (170. l.)

<sup>111</sup> „Pesti Napló“ (851. év. 425. sz.); Talán *Szeberényi Lajos* kisérőlevele, melyet az általa gyűjtött népdalokkal együtt 1844-ben küldött Vieszkáról, hívta fel erre először Erdélyi figyelmét, mert a Népkölt. gyűjt. kéziratában vörös ceruzával aláhúzta a népszokások gyűjtésének szükségességét, mit a levél említ.

<sup>112</sup> „A kereszténység sohasem foglalta el egészen a nép lelkét.“ — „A pogányság... természetimádásra vonatkozó tétellei, szertartásai, szépségei, a természet hatására állandóan megmaradtak nála.“ (id. mű, 73. l.) — Ezt fejtegeti Wasylkiewicz is: „A diófa a magyarnak olyan fája, mint a németnek a tölgy, a szlávoknak a hárs, tehát bizonyos *mitológiai* vonást lehelhetünk fel benne“ (id. mű, 75.).

<sup>113</sup> Hasonlóképp Gyulai is: „Az átok népünknel szerepet játszik, nemcsak meséiben, hanem dalaiban, balladáiban is. Erdélyi gyűjteményében sokszor fordul elő az átkozódás. Népünk a közbeszédben is, ha valamit nagyon erősíteni akar, mindjárt azt mondja: verjen meg engem az Isten, ha nem úgy van.“ („Adalék népköltészetünkhez.“ Gyulai: Kritikai dolgozatok. 1854—61.ig. 325. l.)

ez ki népünk világnézetében? Jellemző sajáttságot lát abban, hogy a haza fogalmát szűkebb, csupán helyi viszonylatokban emlegeti (otthon, szülőföld, szülőház), ami természetesen is, ha meggondoljuk, hogy „a népnek csak faluja volt, melyben lakott s legfeljebb ezt érthetni alatta, mikor hazáról emlékezik“. (A magy. népköltészetéről. Regélő 1844. 9. sz.) Majd máshol: „Nép nyelvén nem is tesz egyebet a haza, mint a szülőtte földet, a falut; mi egyrészt igen természetes, mert a népnek, sem országa sem hazája tulajdonkép, hanem csak faluja, szülőhelye volt mindeddig a magyar földön.“ (Népd. és mond. 431. l.) A haza eszméje mellé kapcsolja a magyar rendesen a király személyét és vele szembe helyezi annak ellenségét, egyik vagy másik nemzetet; különösen áll ez a *katonadalokra*, melyek ugyan nem mindig népi eredetűek. A haza eszméjéhez fűzi továbbá a magyar ember lelkületének azt a jellemző vonását, melynek jelentőségét ő, mint a kaposi földműves fia, minden ízében átérzhetette: ez a *magyar föld*; a honi röghöz való mélyeséges ragaszkodás.

Ez vezet a szorosabb értelemben vett hazához: az *otthonhoz*, a családi kötelékek közé, melyek lényeges helyet követelnek maguknak a magyar ember lelkivilágában. A büszke és uralkodásra termett faj férfianak régi törvényeink értelmében patriarchális hatalma volt a családban, vérjoga volt a hűtlen feleség felett s az asszony „uramnak“ nevezte, sőt még sógorát is „kisebbik uramnak“ (pl. Népd. és mond. II. köt. 152. drb.-ban); gyermekai „cselédjei“, innen ered a cseléd és család szavak rokonsága nyelvünkben. Már töredéktanulmánya során kifejti, hogy „A magyar népdal igen kedvező fogalmat nyújt a két nemnek egymáshozí és közti viszonyáról“; gyöngédsége talán legközvetlenebbül, akkor nyilvánul, mikor legszébb szavaival nevezi a kedvest, ami ugyan megtalálható más népek költészetében is, de hogy a közbeszédben és bárkivel szemben általános használatúvá váljék a „lelkem“ megszólítás, ez nálunk páratlanul áll. (Lásd: Regélő 9. sz.)

Leggazdagabb és legváltozatosabb azonban népünk dalkincse 3. a *szerelmi* dalokban, aminthogy ez az érzés a leggyakoribb és legkülönbözőbb árnyalatú indulata a nép keblének.<sup>114</sup> Erdélyi az önérzettel telített, de mélyen, gyengéden szerető magyar szívnek talán túl is idealizált néprajzát adja nagy értekezésében: „Mind a hevet, mind a hűlést mérsékli bizonyos neme az erőnek, a férfiaságnak, mely nem hagy feledni, se sírni egykönnyen. Valami erkölcsi makacsság, parancsolóbb mindennél tartja itt a féket. A magyar szerelmi népdalokban két uralkodó vonás vagyon: egyik a *tisztelet*, másik a *megvetés*.“ (Népd. és mond. 435. l. II. köt.) Ez megfelel a magyar jellemnek, mely szíve választottját, mintegy piedesztálra, mindenki fölé helyezi, de mihelyt hűtlenségével méltatlan lesz reá, megvetéssel fordul el tőle, mint a szerelem erkölcsi eszméjének sárba tiprójától. Szíve fáj soká még, de bánatának jellege „nem nyílt, nem kitörő siránkozás, hanem a legkeserűbb elfojtódás. Az ekkép visszatartott érzelmek a kevésbé finom szívben bosszúállásnak vetik el magvait“ (ugyanott 436. l.), ez néha keserű, kemény átokban tör elő a megsebzett szívből. Fájdalmának egész jellegét burkoltan: a *dallam* sajátos formáiban fejezi ki, innen ered régi dallamaink melankolikus mélysége, nehéz szívre mutató lassúsága, melynek aztán a víg éppén ellenkezője; sajátos hajlamra mutat népünknel a „sírva-vigadásban“. Ez az erkölcsi érzés, mely ilyenformán vegyül a szerelembe „egy magasabb eszmére vezet, belsejéig a léleknek, hol a *becsületérzés* lakik, nagy szó ez a magyarban és egyik tényezője

<sup>114</sup> Az őszinte és valódi mély szerelmet tárgyaló dalok Erdélyi gyűjteményében: I. köt. 9, 14, 24, 29, 31, 33, 38, 39, 44, 52, 56, 57, 64, 74; II. köt. 7, 35, 36, 37. számú dalok.

lelkületének“ (ugyanott: 437.). Ennek parancsait a magyar a szív hajlamai elé helyezi, még akkor is, ha egész élte boldogságát kell feláldoznia érte. (Pl. Mariskám, Mariskám... kezdetű dal. Népd. és mond. I. 101. sz.)

Ez a becsületérzés a magyarázata annak, hogy népünk lelkébe az erkölcsi felháborodás helyébe a *gúny* lép, melynek minden árnyékzata (szeszély, irónia, szarkazmus, humor) képviselve van népköltésünkben. Innen magyarázható, hogy falvainkban majdnem annyi gúnydal él, mint szerelmi (lásd Népd. és mond. II. 438.). De a szerelmi csalódásokon kívül is talál magának sok gúnyolandó tárgyat a magyar népdal: a nemzetietlenséget, a magyartalanságot (I. 306.), a furcsa divatokat. Csúfolja a házasság kinövéseit, a leányok romlott erkölcsét, a rangosság túlhajtásait, a nép sorsának szüklátókörű közvetlen intézőit (I. köt. 289., 290., 299. sz. dalokban éppúgy, mint az italt szerető asszonyokat (I. 301., 302. stb.).

E sajátságokat, mint általában népünk lelkületének több tipikus vonását Erdélyi *keleti* eredetűnek tünteti fel. Fennmaradásuk igazolható azzal, hogy a nép konzervatív szelleme őseredetű eszméit és hagyományait teljesebben megőrzi, mint a műveltebb elem. E vonások kutatásában találkozik *Beöthy Zsolt*tal, aki a Volga-menti szittyia lovasnak festői képét jeleníti meg, mielőtt egész szellemi életünk vázolásához fogna, melynek egész folyamán „jellemzően nyilatkoznak azok a természeti és erkölcsi befolyások, melyek ősi életviszonyaiban érvényesültek és lelkébe gyökereztek.”<sup>145</sup> Csak abban téved Erdélyi, hogy kora általánosan elterjedt felfogása szerint a keleti nyomokban perzsa és arab hatásokat vél felismerni. Felfedezi a *magyar öltözet* pompájában és szingazdságában: aranycsipkés fejkötő, ezüstös hajtű, gyöngyös pártá, sokszínű szalagok a nőknél; kócsagtoll, veres nadrág, sárga csizma, veres bársonysüveg a férfiaknál; a *temetési gyász* pompája (pl. Népd. és mond. I. 403. dalban), továbbá a pálma, cédrus, ciprus, fügefá gyakori szereplése, a *keleti növényvilág* ugyan a szentírással került bele népünk költői képzetébe, de meghonosodása a magyar kedély iránta való hajlandóságából ered. Alakítólag hatott ez a keleti eredet a magyarság *belső* alkatának kiformalódására s ennek vetületeit ismeri fel Erdélyi dalainkban, melyekben igazi keleti képzelődés szüleményeinek tekinthető a szeretett lény szépségének részletes és színpompás leírása (I. köt. 27., 38., 47., 67. stb. dalok), melybe az arannyal, ezüsttel, drágakövekkel, gyönggyel való tobzódás vegyül (pl. I. 139. sz.); ugyanerre utal a *virágnyelv* s itt Erdélyi felsorolja gyűjteménye első kötete szerelmi dalainak elnevezéseit: rózsám, violám, virágom, kincsem, galambom, édesem, babám, csillagom stb. számszerint 53 különfélé. Egész beállításában az a fogyatkozás, hogy a „keleti” szót ő is általánosságban veszi; perzsa és arabnak gondolja, nem pedig helyes elkülönítéssel *délkeleti* és *türk-keleti* nek. Ez utóbbival a rokonkapcsolatot újabban kezdi tárgyalni (Wasykiewicz, Valter és mások), de még itt sok a teendő a nyilván gyümölcsöző részletkutatásban.

Fajunknak főképp a sikrónákon kifejtett életével kapcsolatban foglalkozik Erdélyi a magyar szellem egyik Kölcsey által is sokat emlegetett fogyatékosságával: a *képzeleőrő hiányával*. Ennek tulajdonítja, hogy nincs elég fejlett érzékünk a nagyobb szabású költői alkotások iránt s oly eszmecsirákból, melyek köré más nép képzelete egész hosszú románcokat szőtt, nálunk csak rövid lírai hangulatú kis dalok sarjadtak. (Pl. a becsületszó szentségéből a spanyoloknál románc lett, nálunk „Mariskám, Mariskám” kezdetű dal: Népd. és mond. I. 101. sz.; a meghalt anyát visszakérő árvák témája a svédben balladává kerekedett, míg a Népd. és mond. I. 399. sz.-ban kétstrófás párbeszéd az egész.) Kölcseyhez hasonlóan (Nemzeti

<sup>145</sup> Beöthy Zs.: „A Magyar Irodalom Kis Tükre.” (13–14–15. és 19. l.)



Hagyományok) állítja, hogy történeti költeményünk alig van s azok hangja többnyire nem megy túl a krónikák szárazságán. Mi lehet ennek oka? 1. „a mi költészetünk, mint a magyarság maga, *sikon* ömlik el, kimagasló nagyság szemlélete nélkül, vagy mikor alkotna bizonytalanságba kalandozó, mely mint a pusztá, körrajzok nélküli végtelenség, rámba nem fogható képeket ad, hiányzik belőle az architektonikus összeállítás, nem bírván kiválni a lyrai általánosságból.“ (Népd. és mond. II. 440—41.) 2. „Hiányzik a magyar szellem által alkotott minden oly nagyság is, mely termékenyítőleg hathatott a képzelő erőre: újabb építészetünk nem képes monumentális alkotásokat produkálni, régi nagyságunk illetén emlékeit pedig le hagyjuk omlani, amit már Kölcsey szemünkre vet, mikor a nemzet keblének a „hagyományok iránti elhüléséről“ panaszkodik.<sup>116</sup> 3. „Azon népeknek, melyek szellemében jobban kifejlődött az alkotó és képzelőerő, széles rétegei kedvezőbb politikai viszonyok között éltek, míg nálunk az általános művelődés fuvalmának egy törött sugárkája“ sem hatolt a néphez s folytonos harci zajban éltünk, továbbá a népet énekei miatt hosszú időn át testi fenytékekkel sujtották, így nem csoda, ha ilymódon sok dal örökre elhangzott. Tény az, hogy a pusztá a maga erős világításával, nagy kiterjedésével, kevés színével hatott a magyarság szellemi alkotásaira, de *nem nyomta azt el*, — hiszen akkor nem teremhetne volna meg épp ez népköltészetünk legszebb darabjait, — hanem *más irányba terelte*, amint Beöthy kifejti: „inkább szemlélő erejét, belátásának tisztaságát, felfogásának és ítéletének elevenségét és biztosságát fejlesztette, mint a vágyat az ismeretlennek megismerésére, a képzelődést és ennek hullámzásával és játékaival együtt az érzelmek árjába való elmerülést.“<sup>117</sup> Ami pedig románcaink gyér számát illeti, — ez az elnevezés nála a kisebb költői elbeszélések mindkét fajára egyaránt vonatkozik, — a csak újabban napfényre került értékes balladakincsünk beigazolta, de egyúttal mentette is Erdélyi tévedését.

## IV.

## A „Népdalok és mondák“ szerkesztésmódja.

Mikor 1844-ben a gyűjtés ügyét a Kisfaludy-Társaság kezébe veszi, átír az Akadémiához,<sup>118</sup> hogy miután „a magyar népdalok és népmondák gyűjteményét kívánja kiadni, s tudva lévén előtte, hogy a tudós társaság ezelőtt mintegy tíz évvel oly népdalgűjteményt tervezett, mely az életben levőket valamivel *nemesebb és csinosabb formában adva, az izlésnek az alnép közt terjesztésére hathasson*, s felszólítására többfelől nyert kisebb-nagyobb gyűjteményeket: másfelől egészen különböző lévén e részben a Kisf.-Társ. szándéka, t. i. a népmondákat és dalokat úgy gyűjteni, mint azok *jellemző valóságukban élnek*, s így inkább azokat a *művelt olvasóval ismertetni*, mint a népnek visszaadni; kéri a tudós társaságot, hogy a levéltárában létező ezen gyűjteményeket a nevezett társulattal használat végett közölni ne sajnálja.“ A tudós társaság a kérés teljesítése elől nem zárkózott el, csak a nagygyűlés elé terjesztendőnek ítélte, addig is *Fogarasi János* indítványára felhívta a Kisf.-Társ. figyelmét, hogy a gyűjtendő nép-

<sup>116</sup> „Azt kérдем, ha viseltettünk-e valaha tisztelettel valamely emlék iránt, mely a régiségből reánk általjött?“ — „Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondatlan unoka le hagyott omlani. — Nem mutatják-e az ilyenek, hogy a nemzeti lelkesedés hiával vagyunk.“ (Nemz. Hagyományok Munkái. III., 26—27. l.)

<sup>117</sup> Beöthy: „A Magy. Irodalom Kis Tükre.“ (14—15. l.)

<sup>118</sup> L. az 1844 jan. 2-án tartott ülés jegyzőkönyvét. (Kisf.-Társ. Évlapjai R. I. V. köt., 1844—45, 26—27. l.)

dalok zenéjére is fordítson gondot avégből, hogy „a magyar népköltészet ezen lényeges és jellemző vehiculumának több becses példányai ne csak az elfeledtetéstől megóva a mívelt közönség ismeretébe jöjjenek, hanem ahhoz érték által s tökéletes magyar szellemben szerkesztve a már nagy számban kijött s jobbára idegen hangművészek által elferdített dalok sorsára ne jussanak“. Erre a Kisf. Társ. késznek nyilatkozott és Fogarásit kérte fel, hogy segédkezzék a hangrendek szerkesztésében. Ugyancsak ez év január 15-én örömmel veszi a társaság Döbrentei azon ígérését, hogy saját gyűjtését a Kisf. Társ. nak használatul átengedi. A társaság s az évkönyv e kötete már fel is sorolja az első küldeményeket.<sup>119</sup> E beküldések mind azon felhívás visszhangjaként történnek, melyet a Kisfaludy-Társ. a hírlapok útján intéz az ország közönségéhez, az 1843. év végén, akkori titoknokai: Erdélyi János által. Miután e felszólítás a gyűjtésnek úgy céljaira, mint módjára élénk világot vet, talán nem lesz érdektelen alul teljes szövegében közölni, úgy ahogyan a *Nemzeti Ujság* 1844. évi 5. számának „Társulatok és Intézetek“ c. rovatában megjelent.<sup>120</sup>

Mutatja e felhívás a fejlődést is, melyen a gyűjtés eszméjét megvalósítani akaró törekvések keresztülmentek. Révai még főképp nyelvi célt hangsúlyoztat, *Kulcsárt* már néplélektani szempontok (megismerés) érdekében, az *Akadémia* (1833) a gyűjteményt a nép számára tervezte nemesítő szándékkal, a *Kisfaludy-Társaság* (1844) Erdélyi eszméi szerint és a demokratikus korszellem sugallatára a nemzetnek „a nép iránti öncélú érdeklődése“ felkeltésére, mellékesen a népnevelés céljainak szolgálatára óhajtja szentelni a közreadandó gyűjteményt.

Úgy látszik, az eredeti tervet, hogy a szerkesztés gondozását egy bizottságra bízzák, később elvetették, mert mint az az Évlapok 1845—46. évi VII. kötetéből kiviláglik, 1846 szeptember 27-én „akkép intézkedett a társaság, hogy az átvizsgálást, a kritikai kiszemelést, a szöveg hű előállítását, rendezést, felvilágosító magyarázattal ellátást az e nehéz munkálkodáshoz szükséges szellemi egység tekintetéből ne bizottmány, hanem egy tag eszközölje, kit a társaság tanáccsal, hol kell, szívesen segítendő“. Egy szerkesztő választása lévén ezeknél fogva elhatározva, az ülés bizalmas tétovázás nélkül *Erdélyi Jánosban* összpontosult s a társaság eddigi egész gyűjteménye munkába vétel végett neki átadatott.

<sup>119</sup> 1. Kelecsényi József úrtól 13 drb. 2. Füzesgyarmatról: *Szakál Lajos* úr beküldte Huszár Lajos gyűjtését, 17 drb. 3. Piry Czirjek prof. úrtól Érsekújvárból, 36 drb és így tovább, összesen 38 küldemény; ezután a 39—40. „A magyar tudós-társaság XV. nagygyűlése rendeléséből ennek levéltárából használatul: 12 drb-ból álló gyűjtemény.

<sup>120</sup> „A Kisfaludy-Társaság egy új vállalatra fordítá figyelmét s érezvén azon fontosságot, mellyel tekintetnek a népköltészet minden ereklýéi Európa legtöbb és legmíveltebb nemzeteitől, kivált mióta a *nemzetiség eszméje* oly erősen hat minden ágú szellemi vagy anyagi mozgalomra, elhatározá lépéseket tenni a *magyar népdalok, mondák, mesék és hagyományok* fellelvenítése, gyűjtése s megőrzése végett. Ez iránt méltó figyelmet ébresztendő, a hírlapok útján kísérti meg, s felszólít mindenkit a két hazában, mennyire népdalok, mondák, mesék és hagyományok, a népek ajkírul eltanulva értésére estek, szíveskedjék azokat papírra tenni, de úgy, mint azokat hallotta, *minden csinosság vagy nemesítés nélkül*, *puszta meztelenségben*— mert csak így lehetnek a nép szelleme — s költői tehetségének lenyomatai, jellemvonásai, — a Kisfaludy-Társaság titoknokához beküldeni. Korunkban a népnevelés eszméje már eddig is kedvességet nyert s a társaság úgy hiszi, hogy e lépés által kellő hódolatot s tiszteletet mutat a nagy gondolat létesítése iránt, s azt minden, szellemi képviseltséget pártoló, nemeskeblű hazafinak pártfogásába ajánlja. Egyszersmind kötelességéül érzendi a társaság hálás köszönetét mondani mindazon érdemes honfiaknak, kik ebbeli vállalatát előmozdítani szíveskedtek.“

Közöltetett egyszersmind vele, hogy egy nevét elhallgató hazafi egy körülbelül harmincives kötet kiadására kész segédclmet előlegezni. Ennek következtén a társaság mellőzte a szándékolt diszkiadást, csak azt kötötte ki, hogy a kiadás olcsó és csinos legyen. Akkortájt úgy látszik ily buzgó hazafi áldozatkészsége nélkül hasonló kiadvány egyáltalán nem jelenhetett meg, ékes példája *Kriza Vadrózsáinak* előszava is, aki 1843-ban már készen van kötetével, de a „Vadrózsák” csak húsz esztendő múlva (1863. Kolozsvár) jöhetett világ elé, de akkor is Mikó Imre gróf nemeslelkű pártfogolásából, kinek *Kriza* ezért munkáját is ajánlja.

Az anyagi pártolás e sívárságával szemben a gyűjtés maga élénk visszhangra talált. Az első kötet előszava már 95 küldemény beérkezéséről számol be közel 4000 darabbal; óriási haladás Révay óta, kinek felhívása pusztába hangzó szó maradt.

Beszédes illusztrációja e lelkes felbuzdulásnak az a sok fellengző hangú levél, amely a gyűjtők beküldéseit kíséri.<sup>121</sup> Kelecsényi József, Dobay János, Szeberényi Lajos, Szakál Lajos, Molnár József perkátai takácsmester,<sup>122</sup> Bitó Ferenc asztaloslegény és sokan mások.

A gyűjtők sorában valamennyinél többször szerepel *Szeberényi Lajos* neve, ki először Vieszkáról küld be saját kéziratában 24 dalt, melyekből a 15. mellett ott van Erdélyi piros keresztje:

„Kinek nincsen szeretője...”

(megvan Erd. I. 129. sz. 2. versszakában, két más variánsa pedig I. 131. első, és II. köt. 381. sz. utolsó versszakában; de nincs meg nála az itt közölt következő változat, melyet szintén kijelöl e dalban: ...menjen ki a temetőbe, — írja fel a keresztfára, hogy elhagyta az ő párja). Jellemző a kornak még mindig nem eléggé tisztult felfogására, hogy a népköltészetnek még olyan alapos ismerője és tanulmányozója, mint Szeberényi, sem tud eléggé határozott különbséget tenni eredeti népdal és műcsinálmány között, más-különben nem írhatott volna le oly hosszú és mesterkéltszerű stílusú dalokat, mint pl. a 14. e gyűjteményben: „Hold mi szépen világolsz le a csillagos kék égről...” kezdettel; természetesen ezt Erdélyi mellőzte. A 28. gyűjteményt Szeberényi Maglód és Pécel tájékaról szedi össze, ez 32 dalt tartalmaz, melyek közül 9-nek egyikét versszakát keresztelte meg Erdélyi. Itt újra csatol kísérőlevelet, melyben kijelenti, hogy ez újabb küldeménnyel még korántsem akarja gyűjtői munkásságát lezárni. A 7. dalhoz: „Bodorodik a diófa levele...” fűzött megjegyzésében, melyet Erdélyi szintén megjelöl,

<sup>121</sup> Az egész gyűjtemény kéziratai között az Akadémia levéltárában „M. Irod. Népkölt.” alatt, 8°.

<sup>122</sup> A takácsmester verses kísérőlevelét jellemző adalékul itt közöljük:

1844-ben  
17. októberben  
a csárdában össze jöttünk többen  
el kezdettem új nótám e képpen,

Ha bejöttünk ebben a csárdában,  
ne legyünk ott igen nagy lármában,  
inkább egyik a másikat értse,  
jó barátját senki meg ne sértse.

A felsőbség engem behivatott,  
a többek közt erre fel szólított,  
hogy vegyek fel annyi fáradságot,  
írjak össze menél több nótákat!

Minden ember hát értse és hallja,  
hogy itt vagyunk mi annak a célja.  
Nem más, hanem nótákat diktálni,  
és én rendre le fogom írkatlányi.

Hogy ne tudnánk régi nótát írni,  
a kettőt többször hallgatunk danulni  
Úgy csinálta ezt ki amint bírta  
Perkátai Molnár József írta.

közli Szeberényi azt a megfigyelését, hogy: „A diófa több népdalainkban fordul elő — amire példákat hoz fel —, méltán gyanítjuk tehát, hogy vala- mint a németeknek a tölgy, a szlávoknak a hárs, úgyszint a magyaroknak a diófa volt szent fajok régi mythológiájokban.“ A 41. a gyűjtők névjegyzé- kében ismét Szeberényi, 32 dal beküldőjeként, de ezek a gyűjtemény kéz- iratából hiányoznak. A II. köt. előszavában, hol a gyűjtők felsorolása foly- tatódik, a 104. megint Szeberényi veszprémi dalokkal, a 12 dal, mely a kéz- iratos gyűjtemény V. kötetében található, majdnem mind ki van jelölve s ezek után még egy „Szent Balázs katonái“ című népjáték, hozzáfűzött magyarázatokkal, de ezt Erdélyi nem vette figyelembe. 146. végül Szebe- rényi utolsó küldeményét foglalja magában: 27 dalt, melyekből azonban már csak 4 versszak mellett látható a keresztjel a kézirat VI. kötetében.

*Kecskeméti Csapó Dániel* három „Dalfüzérké“<sup>123</sup> jéről, melyek a Népd- dalok és mondákkal majdnem azonos időben jelentek meg, Erdélyi már az I. k. előszavában megemlékezik, ahol kevésszámú nyomtatott dalgyűjtemé- nyeinket sorolja fel. De előfordul neve a gyűjtők között is. E dalokat, melyek a kézirat III. kötetében az 55. sz. alatt találhatók, K. Csapó még jóval a Kisfaludy-Társaság felhívása előtt szedte össze, még pedig a „Világi dalok gyűjteményét“ 1827—30-ig (60 darab), a „Versezetek és Danák“ címűt (70 darab) pedig 1830—32-ben. Úgy mint dalfüzére dalainak, ezeknek is túl- nyomó része műdal, s ezeket Erdélyi nagyobbára törölte is.<sup>123</sup>

Az Akadémiában őrzött kéziratoss anyag 56. számú csomója: *Mindsz- szenty Dániel* gyűjteménye hatalmas anyagot tartalmaz (I. rész 189 darab, II. rész 40 darab, III. rész 57 darab), melyből Erdélyi bőven válogatott, azonkívül egy bevezető értekezést is népdalainkról; ő is rátér arra a vádra, hogy a magyar kevéssé költői szellemű nemzet. Tapasztalati tényekkel bizonyítja, hogy falvainkban a parasztleányok és leányok között a termé- szeti költőtehetségnek eklatáns példái találhatók. Történeti adatokkal igyekszik bizonyítani azt is, hogy „a Magyarok, mint *napkeletiek* szerették az éneket“. Azzal szemben pedig, hogy a magyar nemzeti muzsika főbélyege gyász és szomorúság, ő osztozik Balla Károly nézetében (Tud. Gyűjt. 1823. VII. Kisfaludy S. Regéinek előszava): „Nemzeti nótáink főbélyege nem a szomorúság, hanem: komolysággal vegyült méltóság, vidám kedv, egyszerű- ség s büszke fürgesség.“ A régi magyar muzsika nem lehetett oly szomorú, mint a mostani többnyire lenni szokott (ioculatorok, trufátorok főleg tréfás dalosok voltak); a csapások változtattak a nemzet szellemén; „hajdani muzsikája a magyarnak karakterében különböző volt a mostanitól“.<sup>124</sup> — Nyilatkozik Mindszenty a magyar népdal *kezdőképeiről* is, melyeket Erdélyihez hasonlóan keleti eredetűeknek tart s kutatja a szöveggel való

<sup>123</sup> Jelölte azonban az I. füzet „Igyunk barátim csendesen“ kezdetű dalát, található a Népd. és mond. I., 212. sz. a., majd a 27-et: „Életemmel, halálommal...“, melynek egy variánsa Erd. I. 48. sz. dala, a 33-at („Zöld halomnál zúg a malom“), ez megegyezik Erd. II. 26. verssel. Az 51. P. Horváth A.: „De mit töröm fejemet“ kezdetű dala (Erd. II. 476. sz.). Ezeken kívül közöl Csapó e küldeményben dalokat „A Sárospatakon 1826-ban kijött Dalok gyűjteményéből“ is, 11 használható verset talál közöttük Erdélyi. E füzet utolsó része néhány Kisfaludy Károlytól eredő és nevének kezdőbetűivel meg is jelölt népies dal: „Az én babám durcás leány“, „Túl az erdőn lakik rózsám“ stb. s az Erdélyinél is megtalálhatók közül: „Aki szerető- jét — igazán szereti“ (II. 487. sz.) és „Hej csicsergő kis madár“ (II. 493. sz.) kez- detű dalok.

<sup>124</sup> V. ö. Kölcsey „Nemzeti Hagymányok“: „Azonban ki fogja bizonyítani, hogy a többektől észrevételbe hozott nemzeti búsongás eredeti érzés a magyar- ban, nem pedig később az általunk ismert balesetek hosszú sorában magzott fel? A Leo császár büszke, tüzes, de magába zárkózott, kevés beszédű magyarja komoly volt bizonyosan, de ha büszke, azt ki merné meghatározólag állítani?“ (Munkái id. kiad. III. 31. l.).

viszonyukat: „A Magyar, Keleti népek példájára nagyon szereti fényes hasonlatokkal megrakni dalcizáit. Néha jól állnak a gondolatokhoz, de sokszor csak rímelés kedvéért idéztetnek fel s' a gondolatot első tekintetre összefüggetlennek képzeltek.” Azt is észreveszi, hogy népdalaink legtöbbször párbeszéd alakjában, mintegy kérdésre feleletül készülnek (pl. „Elmehetsz drága madár...” stb.). Nemcsak azokat tekintí népdaloknak, melyek a nép „alosztályából” erednek, hanem idesorolhatónak veszi, nemzeti dalok gyanánt, a „míveltebb felekezetek vigalmi köreibe felvetteket” is. Különösen figyelemreméltó, amit a gyűjtemény egyes dalainak összeállítási módjáról mond, mert itt majdnem teljesen egyezik Erdélyinek szerkesztési elveivel (I. I. köt. Előszó). *Mindszenty iparkodik a szétszórt népdaltöredékeket kerek egészszé olvasztani.* „Meg ne ütközzék senki azon, hogy némely dalokat másképp hallott, a verseit másképp olvasta, mint ahogy itt találtatnak. Hazánkban az efféle dalfüzérekkel főképp az ifjak szokták megtisztelni kedveseiket s ahhoz képest a dal értelmét aszerint módosítják gyakran hölgyeink is némi tetszetes változatokkal kiirogatnak sok dalt magoknak, — innen van a különbözőzés.” Erdélyi igen sok használható talált köztük, különösen az első csoportban levőkből. — Az akadémiai gyűjtemény következő száma is érdekes; a beküldő t. i. senki más, mint *Czuczor Gergely* lev. tag, ki 1833-ban sajátkezűleg összeírott 14 népdalt küld be, melyek majdnem minden szaka önálló kis dalnak is vehető s Erdélyi azt az utasítást is adja a dalsomó elején, hogy: „mindegyiket külön leírni” s a dalok mellett mindig megjegyzi, hogy vegyesek. — A 61. ugyancz gyűjteményben, szintén irodalmi becsű név: *Toldy Ferencé*. A dalok nagy része a „Hasznos mulatságok” régibb számaiból való. Találkozunk a gyűjtők felsorolása között még nagyobb névvel is: a 35. sz. *Petőfitől való*.<sup>125</sup> A Petőfi kézírásával beküldött 8 népdal közül Erdélyi csak a 3-nak használta fel 1. és 3. versszakát, mely a Népd. és mond. I. 206. l.-án 249. számúval egyezik. E 3 versszakos dal kivételével Erdélyi mindent kihúzott Petőfi gyűjteményében, bár több olyan versszak is van benne, melynek némileg eltérő variánsait közlik a Népd. és mond., de máshonnan származó gyűjtések alapján.

Nagyobbarányú gyűjteménnyel szerepel *Bónisné Pogány Karola* (a II. köt. clószavában 118), ki Szabolcs tiszai vidékéről és Beregből küld be lakodalmi verseket és népdalokat, 56 darabot, melyek közül csupán 7 a kijelölt, a lakodalmi versek pedig hasonlók azokhoz, melyeket Erdélyi Szelestey gyűjteményéből közöl. — A népköltészeti termékek gyűjtésének ügye különösen tevékeny pártfogót talált egy főrangú hölgy személyében, ez gróf *Dessewffy Virginia* (42 darabbal), aki a Kisf.-Tár. mozgalmában a leg hathatósabb támogatók sorában áll.

Azok között, akik Erdélyi gyűjteményéhez legtöbb anyagot szolgáltatnak, meg kell említenünk Kelecsényi mellett *Pintér Endre* praemontrci szerzetes-kanonok nevét is; első ízben szállított gyűjteményének 102 darabja (nem 107, ahogy Erdélyi tévesen jelzi!) közül 50-et jelöl ki, a második 132 dalából 51-et s ezek legnagyobb részét a Népd. és mond. közé fel is veszi, de a 3. küldemény 213 darabjának általában már csak egyes versszakait jelöli s csak igen kevés dalt vesz fel innen egész terjedelmében.

A *Pintér*-féle gyűjtések kézírata alapján vizsgálhatjuk meg Erdélyi János szerkesztési módját legvilágosabban. Feladata — tekintettel arra, hogy a gyűjtők buzgóságából nagy anyag gyűlt össze, a kötetek terjedelme pedig megfelelő anyagi eszközök hiányában csak korlátozott lehetett —, igen súlyos volt. Ügyszólván kizárólag Erdélyinek veleszületett fogékony-ságából származó helyes ítézőképességére volt bízva a nagy munka: kirostálni a selejtes vagy ide nem tartozó anyagot, a megmaradót pedig úgy

<sup>125</sup> Sebestyén Gyula: „Petőfi népdalgyűjtése” (Ethnographia, 1914).

rendezni, hogy az összetartozók lehetőleg együvé kerüljenek, az egységes kompozíciót megbontó elemek különválasztassanak, úgyhogy a dalok a lehetőséghez képest tökéletesebb alakban legyenek rekonstruálva. A feladat nemcsak nehéz, de veszélyes is, mert tág teret enged az önkényes eljárásnak. Maga Erdélyi gyűjteménye szerkesztését illetően így felvilágosítást ad: „Sok dal lesz itt, melyet senki nem hallott úgy, mint általam közöltetnek, mert némelyik három, sőt négyből is van összerakva, a különböző beküldések szerint. Ez másképp nem is lehet. Mert mint egyik beküldő írja, az ilyen dalokat egyik elkezdí, és a hány danolja, mind bővíti ujjakkal, miből természetesen következik, hogy a *különféle beküldést szabad is, lehet is összeolvasztani.*“ (XI—XII. l.) Erdélyi valószínűleg úgy gondolta, hogy a nép azon általános ismert eljárásával marad így kapcsolatban, mely szerint az folyton csiszolgatja, összevonja vagy bővíti, szóval alakítja dalait. Ő sem akart mást, mint ily módon összefüggőbb, teljesebb formákat nyerni, melyek ha talán akkor éppen nem is, de egyszer valahol így élhettek. Fontosabb ennél, amiről Erdélyi nem szól, de amit a gyakorlatban megvalósított, hogy a szerkesztő az azonos dallamú s így együtt énekelte vagy a lejegyzésnél összezavart egyveleget, a különböző változatok figyelembevételével, *széjjel tudja választani.* Erdélyi rátermettségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy igen sok esetben a legszerencsésebben sikerült ezt megvalósítania.

Pintér 15. sz. küldeményének egyes darabjait a Népd. és mond. megfelelő dalaival összevetve, találunk példát 1. az *összeolvasztásra*: a 7. sz. „Erdő, erdő, de magas vagy“ kezdetű dal 1. versszakát közli (Erd. II. 225. sz.), a következőt azonban, bár nem egészen független ettől, Erdélyi elhagyta:

„Majd eljön ő valahára  
Kirápül galamb módjára,  
Akkor veszen hív karjára,  
Mézzel folyó ajakára.“

helyette a kéziratban különálló 8. számút csatolja hozzá folytatásul: „Erdő nincsen zöld ág nélkül“ stb.<sup>126</sup>

Ennél sokkal több és könnyebben kimutatható példáit találjuk 2. az össze nem függő versrészek *szétválasztásának*, az oda nem tartozó részek törlésének, hogy ezáltal a vers egysége helyreállíttassék. Például ha Pintér gyűjtésénél maradunk: az 52.-ből, mely Kisfaludy K. „Mély a Duna közepén“ kezdetű verse (Erd. II. 490.) elhagyja a kéziratban hozzáfűzött, de ide nem tartozó 3 strófát. Szétválasztja az ott összeolvasztható másik két Kisfaludy K. verset is: „Messze fénylik a Balaton“ és „Az én kincsem noha szegény“ (57. sz. mindkettő), mely nála a II. köt. 483. és 484. darabjaként van külön felvéve. Pintér 18. szám alatt felvett további küldeményének 123-as számot viselő darabjából közli a 2 első strófát:

„Hogyha én azt tudhatnám...“ (Erd. II. k. 32. sz.)

<sup>126</sup> Egyéb példák még: 31. sz. „Nincsen széna, nincsen abrak“ kezdetű két versszakos dal megegyezik Erd. I. 257. sz.-al, de Erdélyinél még egy 3. versszaka is van („Édes lovam ne búslakodj...“), melynek szövege bizonyosan más vidékről való variánsból került ide. Hasonlóképpen a 97. sz.-hoz: „Isten adta vize!“, mely Erd. I. 188. dalával egyező, hozzávesz egy más variánsból való versszakot („Noé szent ember volt...“), de nem a végére, hanem 5. szakasznak, mely után az utolsó megint egyezik a kéziratban levővel. Ezeknél is több, bár nem lényeges változtatást eszközöl Erdélyi a kézirat 38. darabján: „Nem úgy van most, mint volt régen“ kezdetű 7 versszakos dalon, mely Erd. I. 346.-al egyező, csak a 3. strófát vette Erdélyi 4-nek, a 4-et 3-nak, az 5. és 6. sorrendjét meghagyta, de még egy 7. versszakot tödött hozzá.

a 3. nem oda valót megteszi egy másik dal kezdetének: „Boldog az a pillanás, Melyben megláttuk egymást“ (II. 14. sz.). A 40. számú küldeményének 329. darabjában az első versszakot „Olyan kerek a te szemed, A hányat lát annyit szeret“ (hasonló Népd. és mond. I. 463. sz. 2. strófája) és a másodikat: „Könnyű apró halat fogni, — De nehéz megtisztogatni“ (kezdősor = Népd. és mond. II. 219.) zárjelbe teszi Erdélyi és csak a harmadikat jelzi s innen kezdve végig a 3 összefüggőbb strófás vers egyezik Erd. I. 158. sz. dalával: „Meváltam én szeretőmtől“, a végére azonban 3 csillaggal után odatoldja Erdélyi a kézirat 319. dalának 3. versszakát, mely nem egyéb, mint az előbbi utolsójának egy hnye sorral: „Tisza, Duna, Dráva nedves“ (Nem lesznek többet szerelmes) kezdődő változata.

A névjegyzékben 4. bekezdő Szabó Dávid hegyaljai dalokkal. Nála is előfordul, hogy pl. gyűjteményének 4. dalát megjelöli Erdélyi: „Lány voltam én, vagyok is...“, közli is (Erd. II. 160.) 3 strófáját, de a további 3 szakot, melyek tényleg különállók és még egymással is csak kettő kapcsolatos, elhagyta:

Ugye rózsám igaz az,  
Hogy a legény mind ravasz,  
Alnoksággal van tele  
Valamennyi fér bele.

Tudtam én azt, tudom is,  
Hogy a lány is mind hamis.  
Megcsal biz az, akkor is  
Mikor imádkozik is.

Hej Budavár, Budavár;  
Volt szeretőm, de nincs már  
Más öleli szívesen  
Én nézem keservesen.

Ezek közül a 2. önállóan is megvan hasonló szöveggel Erd. II. 349. sz. egy strófás kis dalban. Szerencsésebb szétválasztásnak mondható, hogy ugyanazon gyűjtemény 8. darabjának: „A nyáradi utca benőhet pázsittal...“ (Erd. II. 168.) utolsó versszakát, minthogy nemcsak tartalmilag, de ritmus tekintetében is teljesen elüt az előzőktől: „Ne higgy a legénynek, A hamis lelkünk...“ itt elhagyta és a II. k. 163. sz. alatt önállóan közölte. Épp így a következő (9.) „Jaj be sokat, jaj be régen, Jártam a virágos réten“ kezdetű dalnak (Erd. II. k. 165.) igen helyes érzékkel hagyta el utolsó versszakát, mert ennek nemcsak szövege különálló, de hangja is, mely eddig komoly bánatot kifejező volt, most pedig minden átmenet nélkül hetyke dévajkodásba csap át:

„Nem messze van ide Megyes,  
Ha nem szeretsz, cserélhetsz,

Zöld a kökény majd megkékül,  
Ellehetek nálad nélkül.“

Az utolsó két sor többször előforduló dalkezdet, hasonló szövege megvan Erd. II. 247. és 248. darabjainak kezdősoraiban.

Erdélyi e sajátosság szerkesztési módjából, mely az egyéni megítélést széles alapokon érvényesíti, természetszerűleg következik, hogy a daloknak általa közölt formája nem tekinthető mindig a legjobban sikerültnek. Előfordul, hogy egyik-másik dalnak a kéziratban található szövege szorosabb logikai egységbe olvad, mint a Népdalok és mondákban közölt.

Úgy látszik Erdélyi maga is érezte ezt és talán illetékes ténylezők is figyelmeztették reá, hogy szerkesztési eljárásába némi önkényesség vegyül, mert gyűjteményének II. és III. kötetében aránylag kevesebb nyomát találjuk az eredeti szerkezet megváltoztatásának; ezekben lényegesen több oly dalt közöl, melyeknek részei nem összetartozók. Így pl. a II. köt. 44. sz., 64. sz., 70., 123., 124., 136., 152., 156., 203., 206., 215., 236., 246., 290., 311., 327. stb. III. köt. 7. sz. stb. mind olyan dalok, melyeknek minden egyes versszaka különálló, sőt a III. kötetben ilyenek már többnyire önálló dalul közöltetnek. Erdélyi ugyanis tisztában van már azzal, hogy az eredeti szö-



veg helyreállításának legmegbízhatóbb módja a variánsoknak minél teljesebb mértékben való közlése. Ad változatokat bőven és pedig adja vagy egyazon dalon belül vagy közvetlenül egymás után feltüntetett darabokban, mint pl. I. k. 22. és 23. számok első strófájában, I. k. 85.-nek 7. versszaka is mind azonos gondolatot variál („Izent nekem a gavallér...“).<sup>127</sup>

Vannak azonban oly változatok is, melyek messzebb esnek egymástól a gyűjteményben és így nem olyan szembetűnők, így pl. az I. kötetben az 57. dal 2. strófája és a 4.-nek utolsó két sora eredetileg összetartozó lehetett, mert a 150. és 151. sz. dalokban így fordul elő:

57.

Másoknak is azt ajánlom  
Szerellemnél jobb az álom:  
Mert az álom nyugalom  
De szerelem szívfájdalom.

150.

Álom, álom, édes álom,  
Édes a hajnali álom  
De édesebb az az álom,  
Melyben galambomat látom.

151. pedig:

Álom, álom, édes álom,  
Édes a hajnali álom,  
Mert az álom nyugalom,  
De szerelem szívfájdalom.

Első 2 sor 150.-ből való, másik 2 sor 57.-ből. A 166.-nak első strófája rokon a II. köt. 5. dalának I. strófájával:

I. 166.

„Az ég alatt, a föld színén,  
Nincsen olyan árva, mint én;  
Nincsen apám, nincsen anyám,  
Ki gondot viseljen rám.

II. 5.

„Nincsen apám, nincsen anyám,  
Az Isten is haragszik rám;  
Árva vagyok, mint a gólya,  
Kinek nincsen pártfogója.“

A II. köt. 123.-nak „Ágas bogas a diófa ága, — Szeretőmet nem láttam még máma“ kezdete hasonló: 156.-hoz: „Ágas bogas a diófa ága, — Elmegyek én innen nem sokára“, sőt a 200.-nak II. versszakához is: „Ágas bogas a diófa teteje, — Kebelemre lehullott a levele“. Ugyancsak a 123. II. strófájának kezdete hasonló a 180.-nak kezdetéhez:

<sup>127</sup> Hasonló esetek: „Nyitra partján nevelkedett tulipán“ variánsa a 96. „Bodrog partján nevededett tulipán...“ első strófája. 127. négy versszaka is egyazon gondolatot váltogatja: „Én fehér keszkenőt veszek...“, épp úgy mint a 140.-nek három szaka: „Szakajtottam rózsát fehérét“; a 160. pedig: „Kerek az én subám alja, de drága“. A 271.-nek: „Lóra csikós, lóra!“ kezdetét variálja a 272. A II. kötetben pedig a 47. első két strófáját a 48. más kezdő sorokkal és egy versszakká fűzve variálja. A 135.-nek I. strófája kevés átalakítással ismétlődik a II.-ban, épp így a 153.-é. A 185., 186., 187. mind csupa változat, a 199. két versszaka ismét a gyakran előforduló leány-legény változat, amitől eltekintve szó szerint azonos a kettő; a 221.-nek mindhárom versszaka azonos sorváltozatával kezdődik (I. „A Tisza a Duna zavarodik“, II. „A Tisza, a Duna hajját hajtja“, III. „A Tisza, a Duna be zavaros“), csak különböző szövegek kapcsolódnak hozzá, ezenkívül az I. és II. strófa változata megtalálható a 250. dalnak I. és III. versszakában. A 222.-nek kezdősora megint végig ismétlődik (I—III. „Kerti fán csörög a szarka“, IV—V. „Csörög a szarka kerti fán“), de mindig teljesen különálló szöveg fűződik hozzá. A 233.-nak első versszakát („Monostori sűrű berek, haja, haj!“ kezdet) ugyane vers IV. strófája variálja. A 298. két versszaka szintén variáns: „Vagyok olyan legény, mint te...“, „Vagyok olyan béres, mint te...“ A 316.-ban a III. strófa az elsőnek változata („Azért, hogy én szegény vagyok...“, „Azért, hogy én kicsiny vagyok...“), a 320.-ban pedig a II. az elsőnek. A 373. sz. „Haragszom az olyan szóra“ három strófája megint legény-leány — sőt asszony változat. A 381. „Kinek nincsen szeretője babája...“ utolsó strófája pedig az elsőnek variánsa.

„Muzsla fölött zavaros a felhő,  
Szaladj rózsám, mert megmos az eső.“  
„Berenes felől jön egy terhes felhő,  
Szaladj rózsám, mert megmos az eső!“

Erdélyit a rengeteg begyűlt *nem népi anyag kirostálása* is nem kis feladat elé állította s hogy tényleg törekedett erre, a kéziratos gyűjteményben mindúntalan nyomát találjuk. A 46. számú *Ludaics Miksától* eredő gyűjtemény első csomójára, mely tisztán műcsinálmányokat tartalmaz, ráírta: „E számban egy népdal sincs.“ *Udvardy János* akad. lev. tag gyűjteményében (52.), melyet még 1832-ben szedett össze s 246 darabból áll, közöttük sok a nem népi eredetű, utóbbiakat mind törölte, hasonlóképen *Kecske-méthy Csapó* gyűjteményéből, *Mindszentyéből* a gyanusakat irgalom nélkül áthúzta a vörös ceruza. Voltak terjedelmes gyűjtemények, melyek majdnem egészben műdalokból álltak, pl. a 89. sz. *Horovicz Fülöpé* 6 füzetből álló, alig hagyott meg belőle egy-két dalt. Sajnos, még azokban is, ahol az anyag nagyrésze bevált, nem egy kakukk-fitt mellőznie kellett. Így mindjárt *Kelecsényi József* 1. sz. küldeményében törli az „Istenem! de boldog, aki szabad szívvel bír...“ kezdetű *Bú-dalt* (határozottan műcsinálmány!). *Pintér* 15-ös küldeményében is többet mellőz, pl. „Kedves Minkám...“ (28.), a „*Sírásó*“, továbbá a „*A tünődő*“ (78.) stb. Mindezen sűrű törlések és kihagyások ellenére való igaz, hogy sok nem népi vagy félig népi anyag maradt még benn Erdélyi gyűjteményében; többet még alább is látni fogunk. Mentsége legyen e kor általános felfogása, hiszen külföldi ilyfajta gyűjteményekben is hemzsegek a nem népi eredetűek; nálunk pedig az eddig megjelent összes dalgyűjtemények vegyes tartalmúak voltak. Erdélyi ezekhez képest minden eddigi gyűjtőt messze fölülmúló mennyiségben bocsát világgá a nép ajkán tényleg élő dalokat s az összképet, melyet nagy publikációja élénk tár, rendkívül haladás amazokhoz képest. A magyar tájak egyszerű népfának lelkét az ő köteteiből van először alkalmunk megismerni, az egy-két úri zavaró hang szinte elvész ebben a naiv, tiszta és eredeti kórusban.

A nagy anyagot, mely nagyrészt a kéziratokban vagy szűkösen a régibb nyomtatott gyűjteményekben Erdélyi rendelkezésére állott, *rendeznie* kellett. Az első, ami a „Népdalok és mondák“-ban szemünkbe ötlik: a *dalok csoportosítása*, ami Erdélyinek teljesen önálló alkotása és a későbbi gyűjteményeknek alapot, sőt mintát adott.<sup>128</sup> Elsősorban *tárgy szerint* csoportosítja a begyűlt dalokat, még pedig részben ragaszkodva a bennük kifejeződő azon eszmekörökhöz, melyeket elméletében felállított. Miután ott leggyakoribb és „legnépköltőibb“ eszmének a *szerelmet* mondja, természetes, hogy mindhárom kötetben az 1. és leggazdagabb csoport: „*Szerelmi dalok*“, ezután következnek részben a családi életre való hajlandósággal, részben a magyar ember vigalmaival összefüggő: 2. *Lakodalmi*, ünnepélyi verszetek. 3. *Bordalok*. Majd a pusztai életmódból közösen eredő: 4. *Haramja és pusztai dalok*. A szerelembe vegyült becsületérzés szülte gúny és humor hangulatából eredő: 5. *Gúnydalok* és rokon. 6. *Komoly-*

<sup>128</sup> Kriza „Vadrózsák“, 1863. I. *Balladák és rokonművek*. — II. *Táncszók*. — III. *Találós mesék*. — IV. *Népsajátóságok*. — V. *Népmesék*. — VI. *Tájszótár*.

Endrődi S. *Magy. Népdalok*. (Magy. Remekírók 54. köt.) I. *Szerelem rózsái*. — II. *Katonaélet*. — III. *Pásztordalok, betyárnóták*. — IV. *Bor mellett*. — V. *Vidám órák*. — VI. *Vegyes dalok*. — VII. *Ágról-ágra*. — VIII. *Ismert szerzőktől*.

Magy. népkölt. gyűjt. új folyam 1872. Szerk. és kiad. Arany L.—Gyulai P. 1. *Karácsonyi misztériumok és vízkereszti játékok*. — 2. *Balladák és rokonművek*. — 3. *Dalok: Szerelmi dalok, Hazafiúi és katonadalok, Pusztai és pásztordalok, Bordalok és táncszók*. — Tréfás és gúnydalok. *Vegyes dalok, Dajkarimck, gyermekdalok s játékok*. — 4. *Mesék és mondák*.

neműek és rokon. A hit eszmekörénck megfelelő: 7. *Szent énekek*. A hazafiság és hősiség tárgykörébe tartozó: 8. *Történeli, nemzeti dalok*. 9. *Katonas és hadi dalok*. Az elbeszélő műfajt képviselő: 10. *Románcok*, amelyek között *balladafélék* is találhatóak, pl. „Mögöltek egy legényt” (I. 380. sz.) kezdetű, „Szücs Marcsa” (381. sz. I.) előadása balladai szaggatottságú és drámai fordulatu éppúgy, mint „Gyuri Bandiról” szóló (382. I. k.); „Barna Péter szomorú nótája” (I. 383.), különösen pedig Fehér Anna története (I. 386.). — 11. *Játék- és gyermekdalok*. 12. *Csángódalok*. 13. *Vegyések*. 14. *Mondák*. A II. kötetben új csoportok: „*Íróktul*” és *Székely dalok*. A tárgy szerint való csoportosítást tehát a csángó- és székelydalok csoportja megbontja s a később annyira elterjedt *vidék szerinti csoportosításnak* kezdetét jelzi. Erdélyi ugyanis tisztában van azzal, hogy a gyűjteményeknek ezt a szempontot sem szabad egészen mellőzniök, mert: „Nálunk a népdaloknak, mivel nyomtatva egykettőn kívül soha nem voltak, nincs még állapotott, bizonyos formája. Emec laza, bizonytalan s vidékek szerint változó élcetök azonban fölöttc nagyfontosságú, kivált azon búvárnak, ki a dalok változataiból a külön vidékek műveltségére akarna következtetni, s belőlük a nép erkölcsét, ízlésének színezetét felvilágosítani.” (Népd. és mond. II. köt. előszó.) Itt említi azt is, hogy a Kisfaludy-Társ. megbízása úgy szólt, hogy ily szellemben szerkessze gyűjteményét, de miután ő tárgyak szerint osztályozott, igen sok időbe teltt volna míg minden tárgykörhöz tartozó elegendő gyűlik össze a különböző vidékekről. A gyűjtők lelkesedését éleszteni kellett az első kötet hamaros kiadásával, mely csak ékként húzhatta rövidesen maga után a másodikat, majd a harmadikat. Sürgetett a nép érdeke is, mely azt kívánta, hogy népünk szellemi életrevalósága fölfedeztessék, nyelvünk szépségei kifürkészhetők legyenek. A csángó dalokat pedig azért adhatta már az első kötetben így külön csoportban, mert ezeket a kéziratban így együtt találta. T. i. e. „Moldvai Magy. Csángó Dalokat Petrás Ince szedte össze 1841—42-ben és küldte el Döbrentei Gábornak (lásd Akadémiai kéziratár. Népkölt. X. k.), aki, mint tudjuk, gyűjteményét a Kisfaludy-Társ. rendelkezésére bocsátotta. Ezenkívül ezek az egyetlenek, amelyek a vidék szerinti kiejtés figyelembevételével kerültek a gyűjteménybe. Nehéz lett volna a vidék szerinti való közlések pontos keresztülvitele már csak azért is, mert a beküldők, minden figyelmeztetés ellenére, sem közlik rendesen a származás helyét, mindazonáltal Erdélyi a II. kötetben pótolni akarja mulasztását, midőn a gyűjtemény végén, mintegy függékül csatolja úgy az I., mint a II. köt. dalai nagy részének, amennyire megállapítani lehetséges volt: vidékjelzését; a III.-ban pedig már minden dal végén jelzi annak vidékét is. Ennél többet tőle, akinek a kezdet annyi nehézségével kellett még küzdenie, nem várhatunk.

Feltűnő a II. köt. „*Íróktul*” csoportja, mely Erdélyi herderi hagyományokon alapuló felfogását tükrözi: t. i. szerinte művelt költő szerzeménye is tekinthető népdalnak, ha műve tartalom, forma és elterjedtség dolgában egyező a népi termékekkel s ez alapon kerültek a „*Stimmen der Völker*” közé műdalok. Erdélyi e felfogást kiszélesítette, amidőn ismert íróinknak egész dalsorozatát közli, a szerzők nevét a vidékeket jelző függékben feltüntetve, de amint Versényi tanulmánya<sup>129</sup> kimutatja: a 486. sz. (II. köt.) Kisfaludy Károlytól; az 502. sz., 505. sz. (egy hat versszakos dalnak 1. és 2. szaka), 506. sz. e csoportban Czuczortól, az 510., 511., 512. Vörösmartytól, az 518. sz. pedig magától Erdélyitől való, az 524. szerzője végül ismeretlen. Hogy ezeket miért nem jelezte Erdélyi, nem sejtjük. De még tovább is igen sok nem népi vagy félig népi eredetű dal található a gyűj-

<sup>129</sup> Versényi György: „Erdélyi János Emlékezete.” (Ethnographia 1914, XXV. évf.)

teményben, amelyek nagy részét bizonyára maga Erdélyi sem tartotta népinek, de miután az eredet kérdése nem volt oly lényeges szempont nála, habozás nélkül felvette gyűjteményébe. Hiszen némelyikből ki is szól a szerző, pl. I. 292. sz., melynek kezdete a régi hegedős énekezzetekhez hasonló: „Mostan hevertemben egy dolgot mondanék, Dolgom iránt arra mert igen rá érnék“, folytatása pedig gúnydal. A „Kádár Istvánról“ szóló (I. 344.) hosszú történeti ének, mint e csoport énekeinek nagy része általában, szintén nem népi s ebben is van célzás a szerzőre. Itt található a Toldy-féle antológiából vett nem népi eredetű történeti énekek is pl.: „Magyarország megvételéről“ (I. 339.), „Ének szent László királyról“ (I. 337.), a pesti ifjak éneke Mátyás királlyá választásakor (I. 338. sz.), „Néhai való jó Mátyás király“ kezdetű (II. 471. sz.). Továbbá az akrosztichonos „Házasságok éneke“ (I. 169. sz.), a szendrői névtelen Szilágyi és Hajmási históriája (I. 339.), a Siculicidium (II. 545.), a Nádasdy-dal (I. 343.), „Laudon győzelme“ (I. 370.), a nemesi felkelés nótája (II. 472. sz.) bizonyára nem népi eredetűek, de nyilvánvaló, hogy felvételükkel történeti távlatot, háttérrel kívánt nyújtani s a gyűjteményben a régies kezdetlegességek a jelenkorbeli népi naivitással az ő szemében jól megfértek. Hasonlóképp a szent énekek nagy része sem mondható népköltésből fakadottnak; pl. mindjárt az első: „Könyörülj istencni...“ kezdetű (I. 327.) a karácsonyi rigmusok (I. 335. sz.) közül a negyedikről kimutatja Versényi, hogy a ref. énekeskönyv 23. nyolcversszakos dicséretének két első szakasza; „A napszámos“ címűnek (I. 313. sz.) Szentiványi Mihály a szerzője, a módit gúnyoló két dal pedig Gvadányi nótáriusa gondolatának látszik némi újabb átírásban; „Hej pajtás be nevetem...“ (I. 276.) Vitkovics szerzeménye. Legszeretnőbb mindezek között Petőfi híres „Juhászlegény, szegény juhászlegény“ ének a II. köt. pusztai dalai között való szereplése (423.) Erdélyi nem sejtette szerzőjét, mert értekezésében külön kiemeli nagy szépségért, mint a juhászélet szelidségét tükröző dalt.

Ezekon kívül is akad még számos olyan dalközlése, mely valószínűen nem népi eredetű. Így elsősorban a kuruc nóták nagyrésze (Versényi szerint is) tanult emberek szerzeményei. (Pl. „Buga Jakab éneke“ I. 240. sz., a „Haramja dalok“ között, pedig inkább katonadalnak volna vehető, kerekdedsége ritmusa feltűnő, éppúgy mint I. 342., 350.-nek II. 536. sz.-ban feltűnő a Bukfal nevű ló.) Vannak iránydalok, határozott célzatossággal, ami a valódi népi produktumoknak nem szokott sajátja lenni: pl. a fonóasszonyok számára készült „Örömdal“ (I. 312.). A két párhuzamos dal, melyek közül egyik a parasztember boldogtalanságát (I. 318. sz.), másik pedig szerencsését ecseteli (I. 319.). Komolyneműek csoportjában általában kevés a nem tanult főre valló, mert vagy iránydalok, mint az előbbieket, vagy böleselkedők, mint pl. I. 320., 321., 323., 324., 325. számúak. A célzatosság bélyegét viselik magukon a II. 387., III. 256. is, melyek a honi ipart dicsérik, az I. 356. dala, mely a katonaeltre csábít. — *Sok nóta eredetéről*: diák, kántor, vagy paptól, amint első pillanatban szemünkbe ötlük: pl. latin szavakkal megrakott a III. 204. sz., a másodsonorként latinnyelvű II. 453. („Meghalt feleségem, — Satis tarde quidem“; beküldték ezt is, mint sok más műdalt). A „Hortobágyról“ c. (I. 251.) és ennek a balatoni variánsa (I. 445.) egy ismert debreceni diáknóta részlete, mely a nép ajkára kerülhetett; innen eredő diákgúnydal a III. 208. sz. dal is. *Literátus embertől* eredhet a II. 413. sz. bordal, melynek vége a lengyelekről emlékezik meg. Diákos emberrel készítették a szőlőmunkások az üdvözlődalokat ünnepükre, hisz mitológiai vonatkozások vannak bennük (III. k. 149. sz., 150.). *A bordalok nagyrésze* is műcsinálmány. *A lakodalmi és vőfélyköszöntők* nagyrésze, bár sok bennük a népies részlet, mégis diákos vagy kántor eredetre vallanak; egyes vonatkozások: a bibliában való nagymérvű

tájékozottság még lehet népi, de már a klasszikus reminiszccenciák semmicsetre, pl.: Étkék köszöntésénél I. 170. sz. (135. l.):

Én most érkeztem Szittyaországbul,  
Éneás királynak nemes udvarábul.

Hasonló eredetre vall a kánai mennyegzőről szóló bordal is (I. 182.), továbbá a céhek versei (I. 178.) s a „Konyhamester tusai“ (I. 179.); „Guthi Móricz nótája“ (I. 326.) pedig nyilván kántori búcsúztató. Néha az alak, verselés, egyes szavak kétségbevonhatóvá teszik a népies eredetet, pl. I. 347. nek versformája, rimelhelyezése gyakorlott szerzőre vall. „Belgrádra vitézseim omoljatok“ kezdetű hadi-dal (III. 238. sz.), mely Kecskeméthy Csapó küldeményében szerepel, szintén nem népi. Még a szerelmi dalok között is vannak kétségtelen műcsinálmányok: pl. II. 358. sz. „Meggzólal a kakuk madár a kenderen...“ kezdettel, ami már e helytelen megfigyelésnél fogva sem lehet népi, de egész hangja sem az, egyes szavak kirívók: „lányka“, „cselszín“; hasonló hozzá a II. 359. is, ebben is: álkép stb.

Ha tehát a dalsoportokon végigtekintünk, legtöbb tisztán népies eredetűt a „Szerelmi dalok“ között találunk, amint e tárgy körül is forog leginkább a nép képzelete. A 2. és 3. csoport dalainak nagyrésze már tanult szerzőre vall. A „Haramja és pusztai dalok“ között megint túlnyomó a népi vagy félnépi eredetű, éppúgy, mint a gúnydalok között. A komoly-neműek, szent énekek, történeti, nemzeti dalok, katonai és hadi-dalok között újra aránytalanul sok a műdal, míg az utolsó csoportokban ezekkel szemben túlnyomó az eredeti népdal.

Ami pedig mindhárom kötet utolsó csoportját a „Mondák“-at illeti, az ezekkel való részletes foglalkozás tárgykörünkön kívül csik. Így csupán annyit jegyzünk meg, hogy ez elnevezés alatt Erdélyi t. k. népmeséket ért, melyek szintén e gyűjtés alapján kerültek a szerkesztőhöz, de miután ezeknek nem lehetett oly megállapodott formájuk, mint a daloknak, a lejegyzők többnyire nem adják a szöveget hű népi nyelven, Erdélyi pedig nem akart önkényűen változtatni az anyagon. Így kerülhettek beléjük körmondatok, tudákos részletek, irodalmi reminiszccenciák, amiket Gyulai is megírt. Versényi ítélete szerint, tisztán népies nyelvű egy sincs, de sok a szép, érdekes, jellemzetes, mint pl. „A szülő szülő, mosolygó alma, csengő barack“ (II. 343. l.), „A világ szép asszonya“. De mindezek csak előfutárjai a „Magyar népmesék“ című későbbi gyűjteménynek s így itt nincs nagyobb jelentőségük.

Erdélyinek egyáltalán kevés érzéke volt a népmesék jelentősége iránt. Későbbi (1855) 20 darabból álló kiadványa is (Magyar népmesék, Pest) Gaal György hagyatékának felhasználása csupán és gyarló fametszeti-vel inkább ponyvanyomtatványnak volt szánva. Amit ő keresett: a népelet tükrözését, a néplélek érzelmi megnyilatkozását, ezekben nem találhatta meg. Nincs adatunk rá, de éber figyelmét aligha kerültk el azok a külföldön elhangzott szenvedelmes viták, amelyek a népmesék eredete, mitikus kapcsolata körül folytak s e különös, félig misztikus, félig gyermekes műfajt egyáltalán nem segítettek vonzóvá, a kutató számára lebilincselővé tenni. Hogy a mesék sajátos studiuma később oly általános emberi jelentőségűvé emelkedik, hogy bennök a mai fejlett nemzetek egykori primitív állapota, hite, világszemlélete tükröződik, hogy a változatok nemzetközi összevetése révén kiütnek az elmondók sajátos nemzeti vonásai, változtatásmódjuk, elbeszélőtehetségük, hogy tanulmányozásukból egy másik fontos új studium: a *tárgytörténet* fog egykor kiágazni, — mindezt Erdélyi a maga korában nem sejthette. Valamit homályosan talán mégis megérezett, legalább azt mutatja szerkesztő eljárásának az a látható jele, hogy gyűjteménye I. kötetébe három mesét vett

fel, a II-ba tizenkettőt, a III-ba már húsz darabot, de mindezeket inkább függelékül külföldi kiadványok mintája után, mint igaz értékük belátásából.

Erdélyi János Népköltési Gyűjteményének jelentősége irodalmi és folklore szempontból felbecsülhetetlen. Hogy erről legalább némi fogalmat alkothassunk, elég talán néhány momentumra reámutatni; egész vonalon való végigkísérése ugyanis messze vezetne, hiszen a Népdalok és mondák megjelenése és elterjedése után talán nem is akad oly népies irányú, vagy a nép külső és belső életével foglalkozó író, akinek munkáján a gyűjtemény hatása észrevehető ne volna. Maga Erdélyi látta és bizonyára élvezte azt a befolyást, melyet munkássága az irodalomra nézve jelentett: „Egy századnegyed a magyar szépirodalomból“ c. (1855) tanulmányában büszkén említi, hogy amikor 15 esztendő előtt a népköltészet ereklyéinek gyűjtésével, méginkább tanulmányozásával kezdett foglalkozni, egy barátjának azon kérdésére, hogy mit akar azokkal a népdalokkal így felelt: „azt, hogy írjatok a magatok közönségének úgy, mint a népdal van írva a magáénak“. E magyarázat akkor még bizonyosan érthetetlen volt. *Ma nem az többé.* Magyarázat jelenleg az egész költői irodalom.“ (Kisebb Prózái II. 127.) És amíg a Népköltési Gyűjtemény megindulásakor, mint Erdélyi maga említi (l. e. fej. elején), a népi elem iránt még irodalmi körökben is kevés volt a fogékonyság és megértés, most ugyanez évben (1855) azt állapítja meg, „hogy mai napság minden hűségesebb olvasónak van már némi rövid elmélete a költészet fajai körül s tisztába kezd előtte jöni, mi az a népi és mégis szép, mi az a nem népi és mégis azon módon szép, holott csak nem igen rég még a népdalnak becsületesebb neve sem volt az irodalomban.“ (Kb. Pr. I. 154.)

Sőt a népiesség „divat“ja ellen Erdélyi már kénytelen állást is foglalni és hangsúlyozni, hogy „A Kisf. Társ. által eszközölt gyűjtemény nem akart egyéb lenni, mint gyűjtemény s mindaz, ami benne ily szempontból kiadatott, egyáltalában nem akar *költészeti mintául* nézteni“. (Ugyanott 156.) Igaz, hogy a népiességi láz elsősorban *Petőfinek*, a magyar népdal legtökéletesebb interpretálójának hatása alatt emelkedett ily hőfokra, de ha vizsgáljuk a hatásokat, melyek lángelméje fejlődésének irányt mutattak, azok között a gyűjtőmozgalom kezdete, majd Erdélyi munkásságának figyelése nyilván számottevő tényező lehetett; Erdélyit, akinek a népből kisarjadzó és benne gyökerező szelleme rokon volt az övével és első megértői közé tartozott, nagyra becsülte. Sebestyén Gyula kimutatása szerint, amíg Petőfi 1842-ben csak három, 1843-ban tizenkét népdalt írt, addig 1844-ben, a Kisf. Társ. Erdélyi által indítványozott országos gyűjtésének első évében már huszonegy népdalt, három néprománcot és a „János vitéz“ című verses népmesét termelte. *Arany Jánosról* pedig maga Erdélyi állapítja meg, hogy nála Petőfihez hasonlóan „vethető ki a népi hangütés. A népdalok gyűjtése, ha nem másért, avagy csak azért is méltó munka volt“ (Pályák és pálmák 344.); ugyancsak alapul és kiindulópontul szolgál Erdélyinek a népdal külső formáját illető elméleti munkássága Aranyinak „A magy. nemzeti vers-ídom“ alapvetésében. De Erdélyi gyűjteményének legszebb népdalai belecsendülnek a nagy magyar mesemondónak: *Jókainak* szellemi fejlődésébe is, amikor a „Hétköznapok“ c. regényének minden egyes fejezete a „Népdalok és mondák“ egy-egy verskezdetének jegyében születik meg. Ha így egymás mellé sorozva látjuk irodalmunk e három legnagyobb alakját, akik egészben vagy részben a népiesség szárnyain emelkedtek magasra, nem kételkedhetünk benne, hogy nekünk minden nemzetnél többet kell ez iránnyal foglalkoznunk, mert amint Riedl Frigyes hátrahagyott írásaiban, mintegy még kiaknázandó irodalmi örökségül hagyta reánk: „A magyar irodalom az egyetlen, mely fénykorát a népies költészet alapján érte el. Mindegyikre hatott, de fénykort nem idézett elő sehol máshol“.

Ehhez csak azt tchetjük hozzá, hogyha Erdélyi gyűjteményének megjelenésekor az irodalmi szemponton kívül, a nemzeti is követelte a népi elemmel való foglalkozást, mely „egy láncszemmel, egy kötélekkel“ tovább fejlesztette a külön érdekeknek egyesítését (Népd. és mond. I. k. Előszó.); mennyivel nagyobb szükség van ma a nemzet minden rétegének vállvetett együttműködésére, amikor többet veszítettünk, mint ezeréves történelmünk folyamán valaha is. Ezért Erdélyi intése, melyet nagy értekezésének elején bele akar rögzíteni nemzete minden fiának gondolatkörébe, oly időszerű most, mintha tegnap hangzott volna el és a mának, sőt a holnapnak szólna: „Kevés szót mondék, de sokaktól akarok értetni, *mert hazánk mostani eldaraboltságában* mélyebb rokonságra van szükség, mint a külső körülmények által ránk parancsolt jogi kötelék, s ott van különösen a *lelki egybeolvadás*, melynek a kölcsönös ismerkedés, egymás érzéseinek, ha öröm megosztása, ha szomorúság elvállalása, kimaradhatlan s örökítő föltételei“. (Népd. és mond. 375—76.)

K. Posonyi Erzsébet.



## TÖRTÉNETI NÉPMONDÁINK.

(Hetedik közlemény).\*

### 6. Középkori mondák.

(A törökvilág mondái.)

(III. rész.)

A vermekbe bujt kolosiakkal áruhás törökök elhitették, hogy már elment az ellenség; akik előbujtak, azokat elfogták. (1669-ből való feljegyzés, 113:304.) Az erdőbe menekült dobsinaiaknak különféle neveket kiabáltak, hogy egyiket-másikat kicsalhassák. (26:133.) Az elbujt göcseieknek így kiabáltak: „Nani, Gyuri stb. gyertek haza, már elmentek a tatárok!” akik kijöttek, azokat elfogták. (27:95.) A szabadkaiak a ludasi nádasba menekültek; ha törököt láttak, a víz alá merültek s nádszálon vettek lélekzetet; „Kata, Bara, Mara, jertek ki bátran, az ellenség már elment!” kiáltásokkal sokat kicsálnak és foglyul ejtenek. (44:94., v. ö. 17:200.) Ugyanilyen monda él Telekfalván. (83. 1:77.) A Hétjámborok-szigetére menekült dercsikaiakat ily kiáltásokkal csalták ki: „gyertek elő jámborok, nem leszen már bántástok!” (156. 1851:772.) A csombódi várharang hangja messze völgyekbe elhallatszott; a várúr kiáltása is széthallszott a völgyben, úgy, hogyha a várkapun kihajtva egyet kiáltott, minden szekér megállott a vár alján; a tatárok ostromakor elesége elfogyott, harangját s kincseit a vár kútjába földeli, s ő maga vitézeivel az alagúton megszökik; a kincs ma is ott van s a váralji forrás vize azért vöröses; a győztes török vezér az Örömök dombján ült lakomát; a környékbeli lakosság a Hallgató tetején sáncolta el magát; néhány megkínzott magyar kiáltására, hogy lejöhetnek, elment már a tatár, sokan lejöttek s hulláik a Büdösszálláson rothadtak el; a fennmaradtak megszabadultak s az Oremusz-dombon adtak hálát Istennek. (83. 4:22., 23.)

Az ábrahामी erdő rablói elfogják az arra járókat s eladják a törököknek; Érsek pápai kapitány szétveri őket s a kiszabadított magyarokat Magyar Bálint fonyódi kapitány seregébe fogadja. (159. 1883. VI. 10.) A kézdívásárhelyi hét dombot a tatárok emelték, hogy melléjük bujva a nádasok közé rejtőzködőket megszeshessék és elfoghassák; ezeket aztán nagy váltságdíjért eresztették szabadon. (91. 18:153.) Az elfogottak közül az öregeket Eresztevénynél e parancsra eresztették szabadon: „ereszd a vént!” (60:270.; 91. 18:57.; 79. 3:403.; 18. 1921:84.) Az elfogottakat rabszíjra fűzve dióbéllal hízlalták; a nádasok fölé kitanított libucot eresztettek, amely elvisította magát, ha embert látott. (60:263.) Czapu Márton, nagyszorlenci bíró, a lugosi espereshez jártában többször ad ajándékot az ottlakó két diáknak; egyszer, midőn községe számára kegyelmet kérni megy a közeledő török vezérhez, elfogják s Viddinben elárverezik; egy basához kerül, aki oláh renegát s a lugosi papnál lakó két fiú apja volt; felismerik s kérésükre apjuk hazasereszti. (92. II. 2:300.) A zólyomi basa egy asszonyt fogad gyermeke mellé; az asszony megszereti a gyermeket, mert a magáéra emlékezteti, kit éppen olyan korában raboltak el tőle; altatódalát (A törökök beütöttek, fiút és lányt tovaíttek; ifjú anya, gyermektelen: „kicsi fiam, nem vagy velem!”), meghallja a basa s felátamad emlékében gyermekkora, amikor ugyanez a hang ugyanezt a nótát dalolta bölcsője felett: kereszténnyé lesz. (157. 1871:599.) Egy elrablott magyar gyerekből

\*. A forrásokra és idézésük módjára l. az Ethn. 37:183. l.

basa lett az Alföldön; kisfia mellé egy öreg asszonyt fogad; egyszer dallal babusgatja a kisgyereket, melyben elírja, hogy most is megismerné a balkarján levő szemölcsről ilyen korban elrabolt fiát; a basa felesége meghallja a nótát, odahívja urát; egymásra ismernek. (150. 8 : 181.) Egy alföldi asszony „megbélyegzi” gyerekeit, Ilonát és Albertet; a törökök elrabolják őket; felnövekedvén összetalálkoznak s nem ismervén sorsukat, egybekelnek; kisgyermeke mellé asszonyt vesz s lovához kötve viszi haza; egyszer az öreg asszony meglátja gazdáin a „bélyeget”, ráismer gyermekeire és sírva dalolgatja a gyermek hölcsője mellett: „Csíjjál el, bujjál el, te szép török gyermek, fiának szép fia, lányomnak magzatja! stb.”; a szolgáló meghallja a nótát, odahívja gazdait: egymásra ismernek. (144. 2 : 73.) Egy török arra kér egy hódmezővásárhelyi embert, hogy vigyenek egy kereket és tengelyt a város másik végére, hol kocsija eltörött; útközben a török valami ürüggyel visszafordul, s elrabolja az ember szép leányát; a leány kiáltását meghallja szeretője, a közelben legeltető csikós, lóra kap, beéri s pályvát vet a török nyakába; ekkorra visszaérkezik az ember is fiával, s megtudják a töröktől, hogy Szegedről küldték a leány elrablására; de megtudják azt is, hogy őt is a törökök rabolták el gyerekkorában és éppen Vásárhelyről; most a hátán levő szemölcsről az ember ráismer fiára; ottmarad velük s a csikós elveszi Juliskát feleségül. (49 : 155.) A törökök kivonulása után egyszer két török úr jelenik meg Kismartonban; hosszú nézdegélés után bemennek egy házba s elmondják, hogy gyerekkorukban onnan rabolták el őket a törökök; itt tudták meg, hogy míg ők a kocsikasban aludtak, a kashoz kötözött édesanyjuk elvágta a kötelet, észrevétlenül az árokba csúszott s visszament még apróbb árváihoz; a két fiú nagy úr lett s a látogatás után megint visszamentek Konstantinápolyba. (72 : 43.)

A magyar lányokra vadászó szántódi törököket a tihanyi őrség elfogta s a Nyársashegyen karóba húzta. (157. 1889 : 425.) Egy lakodalmas nép a Nászarlangba húzódva menekült meg az üldöző kódsi törököktől. (335 : 90.) A vadászgató Tercsy Klárát a Klára-bércen rabolták el a szécsényi törökök. (328 : 115.) A budai Szüzek-fürdőjében őrizték a basa számára rablott leányokat. (157. 1866 : 188.; 126 : 34.) A vargyasi Máté Bandi szép leányát elrabolta a török; az apa a leány szeretőjével utána ered s visszahozza; anyja a faluvégi Sirókútnál sírt és imádkozott megérkezésükig. (83. 1 : 229.; 79. 3 : 401.; 18. 1921 : 84.) A szép Dóczi Lőrincét elrabolják s Konstantinápolyba viszik; három szebellébi tót ember dervisnek öltözve utána megy, kiszabadítja s szintén dervisruhába bujtatva hozza haza. (330 : 110.) Dobai Péter Sára lányával egy hatalmas diófa ágai közé rejtőzik Mirza portyázói elől; megmenekülnek, de a másik két lány fogságba esik; mire a váltságdíjat összegyűjti, az egyik lány már a Mirza, s a másik is egy kán felesége; kisgyerekek is születvén, nem akartak hazamenni; a fát a család nem engedte bántani s bár kiszáradva, ma is megvan. (178. 1828. 6 : 96.; 62 : 74.; 180. 3 : 327.) Egy beütéskor egy tatár lova előtt hajt egy asszonyt; pajtába bujt ura így sóhajt fel: „hej tatár, ha tudnád, kit viszesz, bizony nem kapnál úgy rajta!” (Az udvarhelyi ref. kollégium könyvtárából XVIII. századvégi kézirat kiadva 336. 1898 : 587.; 141. 1904 : 81., v. ö. 144. 37 : 32.) A nagysolymosi Törökvár pasája az egész vidék szép leányait összerabolta. (83. 1 : 151.) Ali pasa egy vízért menő szép leányt elrabol; a kutat erről az eseményről nevezik Alibunárnak. (34 : 235.) A somlővásárhelyi basa két katonájával elraboltatja a kupi ref. pap szép feleségét; a pap utánuk nyargalt, mire a két török a papot is, lovat is agyonlőtte; a helyet Paplova-homokjának nevezik. (91. 60 : 249.) Az istenkúti vadászakban lakott Miklós vadász és szép leánya Csilla, Zsongor vadász jegyese; a jakabhegyi Mahmud basának meghalt Fatime nevű felesége; vadászat közben egy őzet hajtva megpillantja a virágait öntöző Csillát, nyergébe kapja s magával viszi; hosszas kutatás után megtudják, hová lett Csilla; Zsongor egy sötét éjjel fellopózik a kastélyhegy meredekén s követ dob a lány ablakára; ez kötélhágcsót ereszt alá, aztán maga is leereszkedik; sietve menekülni igyekezik, de egy villám fényénél az őt észreveszi őket; üldözőbe veszik őket s midőn látják, hogy nincs menekvésük, összeölelkezve egy szakadékba vetik magukat; e sziklát a kővágószőlősi nép ma is Zsongorkőnek nevezi. (136 : 164.) A csongrádi

basa csak nagy váltság fejében akar beleegyezni Markos Peti és Kabók Julis házasságába, amit ezek nem bírnak előteremteni; közben a basának is megtetszik a lány; Julis Petihez fut; a basa a vizen is üldözi őket s ekkor, míg a lány evez, a legény egy kenyeret vág a basához, ki elszédülve a vízbe fúl; Szeged elfoglalásáig a pásztoroknál húzzák meg magukat, akik a legényt hőstettéért bírójuknak választják. (271. 1840 : 99.) A somogy megyei aga egy szép pásztorleányt pénzzel, ruhával sem tud elcsábítani; erőszakhoz folyamodik tehát, de éppen ekkor ér oda a lány kedvese, s egy baltával leüti és mindjárt el is temeti; senki sem tudta meg, milyen réven veszett el az aga, innen a hely neve: Agarév. (337. 1861. IX. 22.; 100. 25.) A lánycsábító gyulai basát a doboziak a Basafáján lefogták, a földre kötözték; ott ették meg a férgek (s. fj.). A békéscsabai Alberthegey tetején épült templom messzelátászó aranykeresztje igen bántotta a portyázó törökök szemét, s a templom mindig csak jókora adóval menekült meg az elpusztulástól; egyszer meg éppen három szép lányt követelt a basa; egy lányt sem akartak áldozatul adni, azért valamennyit a templomba gyűjtik, hogy inkább ott pusztuljanak el a templommal együtt; éppen nagypéntek volt; a pap misét mondott s mikor az Úr testét mutatta, a lelőtt toronykereszt az áttört mennyezetten át agyonsújtotta a papot és a minisztránsokat; a másik lövés pedig rombadöntötte a templomot; valamennyi leány meghalt; azóta minden nagypénteken Úrfelmutatás idején odatűnik a pap két minisztránssával és megáldja a sirt, hova a lányokat temették. (144. 32 : 133.) A tordaiak csak úgy mentetik meg városukat, hogy három legszebb lányukat a pasának adják; ahol a pasa táborozott: Leányvárnak nevezik. (83. 5 : 127.) A szekszárdi basa kedvese a Bätta-parti sánccal kerített kastélyban lakott; az odavezető utat az öcsényiek Ördögvetetése-útnak hívják. (91. 48 : 226.) Az abai török basa utat csináltatott Soponyán lakó kedvese házáig; ez a Bikagát. (91. 16. I. 4.) A magyarpécskai erdőben egy bujdosó kuruc egy török lányra talált; az erdőrészt a pogány lányról Hitlenlányoknak nevezték el, s ebből lett a mai Hitlány. (338 : 357.) Zápolya István trencsényi várának sok török foglya közt volt egy előkelő leány is, a szép Fatima; egy nap egy Omár nevű török ifjú jelent meg a várnál bizonyos foglyok kiváltása végett; Zápolya mindenkit kiad, csak Fatimát nem, mert azt már feleségének, Hedvig tesseni hercegasszonynak ajándékozta; hiába ígér bármennyi aranyat, Zápolya csak akkor hajlandó a leányt kiadni, ha kutat tud ázni a sziklában, s akkor minden foglyot szabadon ereszt; ezek azonnal hozzáfognak, s már három év telt el, de víz még mindig nincs; Omár beteg lesz a kimerüléstől és kétségbeeséstől, s már-már halálán van, midőn társai meghozzák a hírt, hogy a víz felfakadt; így valamennyien visszamehetnek hazájukba; azért hívják a trencsényi várkutat Szerelemkútjának. (135. 3 : 529.; 68.; 162. 1828 : 1871.; 157. 1858 : 352., 1885 : 370.; 41. 2 : 105.; 74. 1 : 28.; 103. 1 : 628.; 43. 1878 : 83.; 90 : 39.; 297 : 12.; 108 : 19.; 174. 15 : 323.)

Az abai Borszigeetet egy Bor nevű jobbágy\* használta; egyszer egy török holttestet találtak a földön: a basa vele fizettette meg a vérdíjat, de a földre adománylevelet adott. (91. 16. I. 3.) Peresdülön egy agyonütött török tisztet találtak; mivel a váltságdíj miatt igazi tulajdonosa nem jelentkezett, Tiszakürt fizetett s övé lett a dülő. (91. 19 : 324.; 144. 32 : 133.) Egy magyar katona felkölti a Véghalmon szundikáló török silbakot, megvív vele, leszúrja s lovával együtt odábbáll; Sezelevény nem tudott fizetni, hát Kürt vállalta magára a bírságot s így az övé is lett a Pörös föld. (91. 19 : 48.; 144. 32 : 133.) A békésiek Ibrámfokon agyonvernek egy törököt, aztán megesküsznek, hogy a dülő a doboziaké; ezeknek nagy váltságdíjat kell fizetniök, de a dülő az övék lesz (s. fj.). A zsámboki és dányi határkocsmában meggyilkolnak egy török tisztet; egyik község sem vállalta magáénak a kocsmát, mire a kókai bíró — ki öregsege miatt már nem félt a haláltól — feláldozta magát

\* „Ha valamely faluban vagy annak határában valamely holt török találtott, a falu közönségének vagy valamely ottani lakosnak kellett bűnösnek lenni és akár ki lehetett sütni a gyilkost, akár nem, 400 frt bírságpénzt fizetni.“ (Thúry Pál egykorú levele, 162. 1826 : 139.)

a község javáért, kókainak vallotta a kocsmát; a hatvani basa kivégeztette, s a kocsmát és dülője Kókáé lett. (91. 33 : 580.) Palást és Födemes közt török holttestet találnak; egyik sem vallotta magáénak a dülőt, mire a nógrádi kádi ítélte s a földet palástinak ítélte azzal, ha ki nem adják a gyilkost, a falut megtizedelteti; Szücs István bíró, hogy a falut megmentse, magát vállalja gyilkosnak, mire karóba húzzák; a kivégzés helyén keresztet emelnek s a földet birtokukba veszik; utóbb a földemesiek a törökök sarcolásai miatt beljebb telepednek meg, s ekkor a palástiaké lesz az egész határ; mikor aztán a földemesiek földjük elvesztése s a török kegyetlensége miatt panaszkodtak, a palástiak azt vetették oda, hogy nem a török, hanem a miattuk ártatlanul szenvedett bíró szelleme űzte el őket. (157. 1868 : 371.; 43. 1881 : 33.; — 39 : 61. sz., mikor a bírakat a határ megállapítása végett Szécsénybe rendelték, a földemesi bíró előbb érkezett oda, mint a palásti, s mivel megesküdött, hogy a föld nem az övék, Konez Ambrus palásti bírót minden kihallgatás nélkül karóba húzták.) Tesmag határában agyonvert törököt találnak; a gyilkost nem tudják kinyomozni, ezért — a falut megmenteni akarván — két öreg gyilkosul jelentkezik; a falu harangszó mellett, énekelve és zászlókkal kíséri őket a határig; a nógrádi basa nem tudta elhinni, hogy a két öreg oly fiatal embert megölhetett volna s faggatására meg is vallották, hogy ők csak ártatlan községükért akarják magukat feláldozni; a basa szabadon bocsátotta őket. (157. 1868 : 371.) A kis- és nagyszellői rétek közt török holttestet találtak; egyik sem vállalta a föld tulajdonjogát s azzal érveltek, hogy ők kevesen vannak, kevés marhájukat csak falujuk körül legeltetik, s így azt sem tudják, meddig tart határuk; ekkor a török tiszt lóra ült s a hozótok miatt erre-arra téregetve kijelölte s mindjárt fel is árkoltatta a határt; ezért oly cikkekkes az. (91. 30 : 306.)

Nádasdi generális nem akarta feladni Budát, ezért az őrség tömlöcbe vetette; Szolimán kiszabadítja, megdícséri, megjutalmazza és szabadon bocsátja, becsukóit pedig felakasztatja. (228. 1 : 3.) A verebélyi ütközetben egy török basa golyója halálra sebzi Eszterházy Lászlót, aztán szétveri sisakját s akkor felismeri benne azt a magyar vitézt, ki egykor fogságában vele oly sok jót tett; eltemetteti s vasdrótból készült ingét elküldi Fraknóba, hol ma is látható. (157. 6 : 278.) A rima-szombati Pusztaszabadkán török őrség, a Rima partján pedig egy török basa kéjlaka volt, ki a városnak egy sípot adott, melynek hangjáról minden portyázó csapat odább állott. (91. 17 : 490.) Egy zsidó a szegedi mészáros üzletét megirigylve, bevádolta a basánál, hogy hamisan mér; a basa mindkettőt ismerte, azért azt mondta: állítson tanút, de ha nem tud, faráról a bőrt lenyúzatja s annyi font húst vágat le belőle, amennyit hazudott; a zsidó tanu után kérezkedett, de többet soha sem látták a városban. (210. 1 : 144.; 339. 10 : 357.) A gyulavári basa időnkint felhajókázta s rúddal felmérte a Körözsöket, s ha fatuskót talált, a határközség bíráját felakasztatta. (88. 4 : 157.; 31 : 32.) A lopást szigorúan büntették; aki dinnyét lopott, éppúgy büntették, mintha lovat lopott volna, mondván: 'te szana sziti, dugj egy vakondtúrásba egy dinnyemagot s dinnye lesz belőle'. (88. 4 : 384.) Mikor a kocsordi ref. prédikátor pünkösdi beszédében az apostolok cselekedeteiről szólván, Kappadóciát, Pontust, Mezopotámiát s Ephesust említette, az éppen templomban kíváncsiskodó basa rászólt: 'Kiskocsord, Nagy-kocsord: az a tiétek, de hántsd Mezopotámiát, mert az a felséges szultáné!' (119. 2 : 117.; 17.; 212 : 112.; 159. 1881. IX. 18.) A gyöngyösi pap erősen korholta prédikációjában híveit; a templomban bámuló török így szólt a hallgatókhoz: 'vagy ti vagytok felette rossz emberek, vagy az a nyughatatlan ott, mivel annyira kiáltoz'. (340. 1861 : 274.) A békési és dobozi nép minden évben meghadakozott egy dülő miatt; egyszer éppen ilyenkor tévedt arra a gyulai basa s azt a tanácsot adta nekik, hogy bírkózzék meg a két bíró és a győztes fél faluja használja a földet az új választásig; úgy is tettek: a dobozi bíró győzött s a jövő választásra már dombot is hánytak a bírkózóknak; így volt ez 48-ig, amikor ismét a dobozi bíró győzött s ezért a felszabadulás után övéké maradt a föld. (144. 31 : 54.) Mikor a törököt az országból kiűzték, ezt mondták: 'verjen meg az Isten benneteket rosszabb szomszédal, mint mi voltunk!' (210. 2 : 286.; 17 : 394.; 212 : 51.)

Moldvában egy szabófalvi oláhhval vezettették magukat faluról-falura. (150. 34:416.) Buda bevétele után egy csapat török a Hild-hegyekbe akarván menni, az ordasi Ványai Mihállyal mutattatták meg az utat, miért Ványai minden katonától egy „pénzt” kapott bagósüvegébe; a sebtiben hányt töltés ma is megvan Hajós mellett. (91. 33:293.) Finkensteini Fink Konrád hadnagy Buda átadása iránt a székesfehérvári basával 2000 aranyban megegyezik; a küldöncöt azonban a csizmájába rejtett levéllel elfogják s a Naphegyen nyársba húzzák; a hegyet Nyárs-hegynek s az odavezető utcát Nyárs-utcának nevezik. (88. 1:63.; 126:34.) A közszegi tanács Herman bíró indítványára kimondta, hogy a várat utolsó csepp vérig védik, s ha akad áruló, azt elevenen megnyúzzák; Herman a Jurisits háta megett egyezkedni próbál a törökkel s midőn árulása kitudódott, az erdőkke menekül; de egy forrásnál elfogják s azonnal meg is nyúzzák; a bárd és összeaszott bőre ma is a közszegi városházán van. (150. 1:220.; 6:14.; 41. 2:361.) A Vértes hét községe a szemiluki barlangba (Szemiluka, Szelimluka) menekül, s nyílását sziklával, fával elrejtik; de a török ráakad (157. 1884:734.), és pedig vízkeresés közben (126:295.), a felgomolygó füst nyomán (41. 2:23.; 174. 14:488.) s a nyílást befalazza (157.), fával betömi s meggyújtja (126.; 34:77.), hogy odafüladnak; egy másik verzió szerint a menekültek nem akarják beengedni egy várnagy feleségét és kisgyermekét, még vizet sem adnak nekik, hanem a Labancpatakhoz utasítják; az asszony bosszúból (157. 3:174.; 126:294.), a pataknál leszkődő törökök kezébe kerülve, kínzások között (34:77.) elárulja a menekülőket; a törökök gyermekeivel együtt felkoncolták, aztán a hegy tetejét beásták, hogy beomlott s a menekülőket odatemette. Míg a sellyei férfiak élelemért járnak, egy áruló rávezette a Tatárkonyhán táborozó törököket az asszonyok és gyermekek rejtékhelyére, Veszmezejére; az öregeket és gyermekeket legyilkolják, a fiatalokat rabszjira fűzik; de a székelyek a Tatárhágóban utólérik és szétverik őket s övéiket is megszabadítják. (11:207.; 83. 4:82., 95.; 174. 20:304.) A megvesztegetett német parancsnok fegyvertakarítást rendel el; a török a seregre tör s legyilkolja, azért nevezik a helyet az Ojtozban ma is Gyilkosnak (60:177.; 83. 3:128.); a garcsini várnál azonban a székelyek a törökökre törnek, leölik őket s áruló parancsnoknak aranyát megolvasztva torkába öntik (83. 6:178.); a parancsnok díja két, arannyal teli dinnye volt, s a székelyek leölt papjait a Papok-sáncán temették el. (91. 18:41.; 83. 6:70.) A lévai várromban tüzes ló ijesztgeti az arra járókat; a vár utolsó parancsnokának szelme ez, ki saját szabadságáért embereit a török kezére játszotta. (42:362.)

A csikszentmártoni Rajka néhányadmagával egy óriási cserfa odujába (Bajkavára) húzódva oly vitézül védekezik, hogy a török megfutamodik. (83. 4:84.) Diósfalva lakossága Dömös vitéz vezérlete alatt a Szilasáj barlangjába vonult s itt oly vitézül védekezett, hogy a török megfutott; ekkor alapították a körülfekvő körösberkek között Körispatakot. (83. 1:146.) A füzesgyarmati Törökölés (330:44.), a lapujtói Csatavölgy (328:72.) dülőben egy-egy török csapatot vertek agyon. A Felsősegedre szorult magyarok segítséget kapván, „segély, üsd!” kiáltással rohantak az ellenségre. (91. 35:205.) Egy magyar vitéz így szólította a falubelieket a közeledő török ellen: „ki mér, jöjjön!” s mert a törököt elverték, a falu neve Kémer lett. (91. 30:57.) A Körösön túl a törököt véresen szétverik: megbánta, hogy a békési Bánhidán átment. (91. 9:234.) Megvervén a törököket, holttestükből hidat raknak az éren, s a menekülőket ezen át előzik meg. (91. 38:148.) A Tihanynál megszorított s elfogott törököket a Nyárshegyen fanyársakra húzzák. (157. 10:25.) A balatonhenyeciek egy török csapatot megszorítottak s a Törökök-halála nevű bércekről a mélybe ugrattak. (Oláh János balatonmellyéki tudósításai a XVIII. sz. elejéről, 6. 1:229., 3:286., 4:167., 213., 5:105.; 300. 3:11.) A Buda visszavételkor ejtett török foglyokat a budaörsi Törökugratoról hányták a mélybe (126:88.); más verzió szerint a budai parancsnok ugrott le, hogy a zsinegalált elkerülje (126:88.; 163. 3:767.) A fehérmegeyi Vaskapun át a törököt az erdőbe csalják s aztán e nyílást elzárván, oldalból valamennyit agyonverik. (91. 16. 1:45.) A veszprémi Fejesvölgybe szorított törököket a hegyekről szikladarabokkal s kövekkel töltött hordókkal agyonverik. (91. 60:494.) A Torockó ellen indult törököt a Kő-

szorosban közáporral visszaüzik, aztán a Csetátye völgyében szikladarabokkal agyonverik. (83. 5 : 242.) A csepeieket kirabló 15 ezer tatár útját a bukovinai szorosban elzárják, előre befűrészelt fákat rájuk zúdítanak s kövekkel valamennyit agyonverik; sírjuk a Tatárvölgy. (157. 2 : 38.) A debreceniek az Erőslyuk völgyét levágott fákkal eltorlaszolják s a beszorult törököket a hátulról segítségül érkező gúti őrséggel agyonverik. (111 : 17.) A barcaságiak papjuk vezetésével a Papok-útján a Bodzára húzódnak, s a völgybe érkezett törököt nagy lármájukkal megzavarják, megfutatítják, nagyrészüket levágják. (83. 6 : 85.) A foglyokkal hazatérő tatárokat a Szoboszló és Ujváros közti mezőn a környékbeli magyarság megszorítja és szétveri; foglyaikat megszabadítja. (174. 7 : 287.) A kán feleségével a szárazajtai Tatárvágás sziklapadján ülve szemlét tart csapata s láncra fűzött foglyai felett; a kakucsiak rájuk rohannak, s a tatárokat levágván, a foglyokat megszabadítják; a Metsze-erdőn kínozták, metszették őket s a Házsártosmezőn ölték meg a 'házsártos' kánt. (83. 3 : 17.) A Komáromot ostromló török a Duna alatt utat akar fúrni a vár alá; az ácsi pék megtudja a tervet s az ácsiak a vizet rájuk eresztik, hogy mind odapusztulnak (s. fj.). A túriak a Legények-barlangjába húzódnak, de a tatárok feleresztett libuc-madarai sikongásukkal elárulják rejtekhelyüket; a tatárok megostromolják a sziklabarlangot, de a túriak Szónyi vezér tanácsára rudakkal visszalökdösik, kövekkel a mélybe gurítják a meredeken felkúszókat; a körülzárlás sem sikerült, mert a barlang kürtőjén felesúszva a túlodali erdőben rejtőző ködöktől köteleken vizet és élelmiszert húztak fel maguknak; majd egy felhőszakadás mind elsodorja az ostromlókat. (84 : 442.) A hazafelé tartó tatárok a Kárhágón pihenőt és szemlét tartanak zsákmányuk és foglyaik fölött; a szacsvaiaik rájuk ütnek, 'kárré' teszik őket s foglyaikat megszabadítván, a Vadalma-pusztásán győzelmi lakomát tartanak. (83. 3 : 173.) A foglyokkal-zsákmánnyal hazatérő török pihenőt tart; a székelyek a Hadútján rátörnek a bortól eltöltekre, a Veresmarton leölik őket s foglyaikat megszabadítják; vezérük e szókkal ül be a kán sátrába: 'e tetőt szeretem', s innen a Szerethető és pataka név. (83. 1 : 113.) A somoskői várból kilövik a Salgón táborozó törökök egyikének kezéből a kanalat, mire a török tábor azonnal továbbáll. (Petőfi Úti jegyzetei, 163. 4 : 203.) A kismartoni kolostor gyepején csibukozik és feketézik a várat ostromló basa; a várbeliek egyetlen rozsdás ágyújuk egy lövésével ellövik szája elől a csészét, mire a megijedt törökök azonnal odábbállanak. (72 : 15.) A Budavárra menekült székelyek íjásza Jézus nevében nyilat röpit a sátrába menekült kánra és szíven találja; a török megfut s a kán halála helyén épül a Jézus-kápolnája. (306. 1859 : 78.) A telekfalvi barlangot körülvevő tatárok kánja maga nyitja meg az ostromot csengettyűs lován; a barlangba menekültek tüzére fogadást köt, hogy első lövésre eltalálja a kánt; úgyis lett: a tatár megfut s a csengettyű ma is a toronyban van. (83. 1 : 177.) A déznai Dán-kövérről Dán egy basát ló agyon. (338 : 357.) A homoródkeményfalvi Hollóké barlangjába menekültek vezére, Lakatos, célbaveszi az üldöző tatárok veresköpenyű kánját, ki azonnal lefordul lováról s emberei pedig megfutnak. (83. 1 : 165.) A szalontai hajdúk meglesik a Váradról Gyulára tartó törököket; nagy ordítózással és csörömpöléssel rájuk támadnak; a törökök a sötétben egymást egy szálíg lekasabolják; a hely neve Vérsziget. (261 : 158.) Donát pásztor a holdvilágnál észreveszi, hogy a törökök át akarják vágni a hegyet s a Szamost a vágáson át a Nádas völgyébe akarják vezetni; lélekszakadva befut Kolozsvárra s amint elmondja a hírt, holtan összerogy; a magyarok elűzik a törököt s Donátnak öröködcé helyén, a Hója-erdő alatt szobrot emelnek; a köember minden éjjelkor leszáll talapzatáról, körülnéz, hogy nincs-e valami baj Kolozsvár körül, s aztán a Szamosban megmerítve kezében levő korsóját, visszatér helyére; az átvágni próbált hegyi út neve ma is Török-vágás. (144. 12 : 126.; s. fj.) A szentesiek Sápahalomnál szétverik a törököket; csak néhányan menekülnek meg a nádasokba bujva; innen a városba mennek, keresztények lesznek s utódaik a mai Török vezetéknevűek, kiket ez esemény emlékére ma is így csúfolnak: 'i trukomán kám vitéze búvik, búvik!' (? hé, török, mondja ké csak nékem, hogy tész a bíbic? 150. 2 : 27.)

Szendrey Zsigmond.

## KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

### Flagellánsok Magyarországon.

Vág vize mentében nagy csapat emberre  
Talált, kik üvöltve és magukat verve,  
Viszik — mint madarak költözve ha szállnak, —  
Fekete híret a fekete halálnak.

Hírdetik a gyónást, töredelmet, bűntöt,  
Mert a világ vége büneinkért eljött,  
Verik önmagukat rengeteg ostonnal:  
Toldi közéjük állt, s megyen a táborral.

Délről ez a népség indult valahonnan,  
S mint hógulya, meggyült iminnen-amonnan,  
Ki paraszt, ki műves, kinek odva szerzet,  
Mindenféle kor, nem, állapot és nemzet.

Faluról falura, városul városra,  
Éjszakra haladnak Jablunka szorosra,  
S kinnözák magukat, hogy borzad a lélek; —  
Vitéz Toldi Miklós ott vezekel, vélek!

Toldi szerelme VIII. 91 és 93.

A flagellantizmus középkori nagy lelki epidémiájának — egy időben „népbetegség”-nek is tekintette az orvosi felfogást osztó történettudomány — magyar földön is vannak nyomai. A XIV. század egy jelentős forrása: Joannes Trithemius-nak Chronicon Hirsaugiense-je (Johann von Tritenheim, Hirsauai Annales, 1462—1516, alább a bázeli kiadást idézem [1559]) a következő igen figyelemre méltó feljegyzést tartalmazza (p. 292.):

„1349. Ugyanez időben új eretnekesség keletkezett, amely Magyarországból vette eredetét, s rövidesen Németországot is megfertőzte mérgével. Balga, paraszti és tanulatlan emberek — pap ítéllete nélkül önmagukra kimért vezeklésnek ürügye alatt —, férfiak és nők egyenesen, félmeztelenül vándorolva, kezükben fakeresztet hordtak, fejüket kámzsával és kucsmával, szeméremrészeiket pedig vászonkendővel borítva be, olyan korbácsokkal, amiknek a végén három csomó és szeg volt, önmagukat a templomban és a templom kívül ismét és ismét megkorbácsolták, közben pedig megbotránkoztató vagy gyanús dalokat énekeltek; igen gyakran a kereszt figurája szerint a földre vetették magukat és nagy-kiáltozva imádkoztak. A pápák ellenben ezt a szektát nem tartották igazhitűnek (syncera) és úgy

voltak, a tévedésből kivezették és visszahívták az Igazság útjára. A megátalálték, hogy a hithű népeknek nem kicsiny kára származik majd belőle s ezért VI. Kelemen pápának tekintélyével nagysietve kiküszöbölni kívánták. Azokat, akik javulásra alkalmasak



kodottakat ellenben általadták a világi ítélkezésnek és tüzzel égettettek el. És így végre megszűnt a flagellánsoknak új és balga felfuvalkodottsága.”

Balogh József.

Arany a T. Sz.-nek e részletét állítólag Palacky Geschichte von Böhmen-jének nyomán írta; v. ö. Szinnyei Ferenc Arany Toldi Szerelmének forrásai. Arany olvasmányai e részben még megvizsgálandók. Itt és ezúttal beérhetjük ennyivel. A Képes Krónika fent közölt miniature-jére Jakubovich Emil volt szíves figyelmemet felhívni, a képet pedig Lábán Antal dr. úrnak a bécsi Coll. Hungaricum igazgatójának szíves közbenjárásával készítettük el.



### Bornemisza szentostya-babonája.

Bornemisza Péternek az „Ördögi Kisértetekről“ írt könyvében egy úrvacsorával elkövetett babonáról van szó, amelynek eredete középkori babonákon alapszik.

A szóbanforgó hely a következő: „Az úrvacsorájával is (t. i. kísért az ördög), hogy az ostyát tartsd meg a szádban és vidd a méhkasba és sok mézed lesz.“ (Ethnographia, XXIV., 203. l.)

E néhány szóban fönntartott babona a középkorban nagyon elterjedt szentostyával való visszaélésekben és ostyacsodákban leli magyarázatát. Az a mély áhitat, mellyel a kenyérszínben jelenlévő Krisztust a középkor körülvette, az emberi gyarlóság és önzés miatt hamar, már a középkor derekán babonává fajult. Visszaéltek a szentostyával, frívol anyagi módon ki akarták használni csodatevő erejét. Sokan hitték, hogy a szentostya, ha hazaviszik, annak birtosát gazdaggá teszi, bő termést ad; van emlékünk arra is, hogy valaki a hal szájába tette, hogy bő halászata legyen.<sup>1</sup> Heisterbachi Caesarnál olvassuk, hogy egy asszony a szájában tartotta és így csókolta meg szerelmesét, hogy így a szentség erejénél fogva jobban szeresse.<sup>2</sup> A babonák közt igen gyakori volt az, hogy a méhkasba tették, hogy a méhek több mézet gyűjtsenek. A visszaélések leküzdésére szigorú zsinati határozatokat hoznak<sup>3</sup> és számos példa és legenda keletkezik, melyek a visszaélések, babonák ellen küzdenek. A babonák többféle formáját éppen ezen kis irányszatos példákban ismerjük meg.

A konszekrált ostyával való babona nyomai már az első évezredbe nyúlnak vissza, de határozott formában csak a XII. századtól fogva bontakoznak ki világosabban. *Gorresi Herbert* érsek (Sardinia) több eseményt beszél el, melyben ilyen ostyababonáról van szó. Egy va-

laci a méhkasba vitte,<sup>4</sup> más a sertésölbe tette, hogy sertései egészségesek legyenek (u. o. 1373. l.), ismét más a ruhájába varrta bele, hogy szerencsét hozzon (u. o. 1374. l.). *Herber*nél a szentostya rendszeren hússá változik át.

A méhkasba rejtett szentostya-babona bennünket magyarokat nemcsak azért érdekel, mert Bornemiszanál kétségtelesen ilyen babona emléke maradt meg, hanem azért is, mert a babona ellen küzdő kis verses elbeszélések egyikének kézirata velünk közeli vonatkozásban van.

A reini (Stájerország) cisztercita-kolostor 35. számú kézirata 20 distichonban őrizte meg a méhkasba rejtett ostyacsodáját. Ezen kéziratban van Cerbanusnak Dávid pannonhalmi apát számára 1131—1150 között szt. Maximus és dam. szt. János műveiből készült fordítása, melyhez az eredeti szöveget a *páztói* bencés-kolostorban találta.<sup>5</sup> Jóllehet a XII. századi említett kéziratról teljes bizonyossággal nem bizonyítható, hogy az eredeti magyarországi példány, mégis valószínű, hogy az nálunk is ismeretes volt. Itt a legenda tartalma a következő: Egy parasztember az Oltáriszentséget a méhkasba rejti, hogy több méze legyen. Az ember rövidesen megbetegszik, titkárt felfedi a papnak. A pap megnézi a kast és ott találja a szentostyát, mely köré a méhek viaszból kis kápolnát hordtak és mintha zsoldárt dőngicséltek volna körülé. A pap a néppel együtt a templomba viszi az oltárkát és ott elhelyezi.

Jelen alakjában e kis történet még megtalálható a müncheni 17.037. számú kézirat hátsó fedőlappján.<sup>6</sup> P. A. *Weiss* azt írja, hogy e kis történet még maig is él a reini nép ajkán.<sup>7</sup> *Petrus Venenabilis* clunyi apát (XII. század) és el-

<sup>4</sup> Migne P. L. 185, 1374. I. (Franz i. m. 96.)

<sup>5</sup> *Zalán M.*: Árpádkori magyar vonatkozású kéziratok stb. Pannonhalmi Szemle. I. évf., 46—60. l.

*rabilis* clunyi apát (XII. század) is el-  
<sup>6</sup> Kiadta *Wattenbach* Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. I. 186, 607; a reini szöveggel összevetve u. o. II. 385. l.

<sup>7</sup> Beiträge zur Kunde steierm. Geschichtsquellen. XII. 35.

<sup>1</sup> Franz A.: Die Messe im deutschen Mittelalter. Freiburg i. Br. 1902, 96. l.

<sup>2</sup> Dialog. IX. 6.; II. 171., Franz i. m. 97. l.

<sup>3</sup> *Hauréau B.*: Notices et extraits de quelques manuscrits de la Biblioth. Nationale. Paris, 1890. I. 245. l.

mondja ezt az ostya-csodát, azonban más befejezéssel. U. i. nála az elrejtő parasztember kisgyermeket talál a kasban. Némi változattal megvan még *Heisterbachi Caesarnál* és innen átvéve a *Speculum Exemplorum*-ban, majd *Herolt*: Sermoneseiben. A *Speculum Exemplorum*-ban még van egy másik rokonsági történet, hol a méhek miséznek és énekelnek.<sup>8</sup>

Jóllehet Bornemisza értesítése igen szűkszavú, mégis kétségtelen, hogy nála is a kasba elrejtett, a nyugaton bőven elterjedt és üldözött szentostya-babonáról van szó.

Pannonhalma. Zalán Menyhért.

### Szarvas kappan.

Azt a manapság igen elterjedt, mondhatni, hogy a nép nyelvén kívül általános ismert szólásmódot: *szarvat visel*, valamint változatait (*fölszarvazták, szarvat rak valakinek, szarvat kapott, szarvai vannak vagy nőttek stb.*) Tolnai Vilmos magyarázza a Magyar Nyelv XVIII., 128. lapján. Fölemlíti Szirmay (Hungaria in parabolis 1807-i kiad.), Erdélyi és Czuczor-Fogarasi téves magyarázatait, azután rámutat a szólásmód biztos eredetére: a nyugati (német, holland, francia, angol) nyelvek hasonló szólásaira, melyek igen régi időtől kezdve mind máig számos adattal igazolhatók. Hozzánk ez a szólásmód alkalmassint közvetlenül a németektől jutott el azzal a szokással együtt, mely a németiség baromfinevelésének körében is alapja volt keletkezésének. Szarvat u. i. a baromfiak között a kappanok viseltek, mert a kappanozás alkalmával levágták a fiatal kakas taréját és sarkantyúját s az utóbbit a lemetszett taréj friss sebhelyébe helyezték s az ott csakhamar egybeforrt vele. A német *einem Hörner aufsetzen, Hörner tragen* nyomán keletkezhetett a magyar szólásmód, mely Tolnai szerint újabb szerzőménye nyelvünknek, mert csak a XVIII. század második fele óta mutatható ki, először Orczy és Amadé munkáiban. Gvadányi is szívesen tréfálkozik róla: „De szegény Férjeik, otthonn maradnák

nak, Mert nagy szarvok miatt, nem nyargalhatnának.” (XII. Károly élete, 173.) „Négy fekete könnyű legény itten termett. Szarvok volt ezeknek, tán házassak voltak.” (A' fal. nót. elmélkedései, 131. l.) Mindamellet lehet némi igazza Szirmay Antalnak abban, hogy a *szarvat visel* szólás általános a magyarságban. De csak akkor, ha a Hungaria in parabolis érdemes írója a magyarságon nem a régi magyarságot, még kevésbbé a köznépet, hanem a maga korának (1747—1812) és az ő ideje előtti néhány évtizednek művelt magyarjait értette.

Nagyon érdekes mármost, hogy noha ennek a szólásnak a jelzett időpont előtti irodalmunkban eddigi tudomásunk szerint sehol semmi nyoma, azonban az alapul szolgáló szokás: a kappanok felszarvazása nálunk már a XVI. századból kimutatható. A Radvánszky Béla báró által kiadott Szakács Tudomány c. régi magyar szakácskönyv — melyből adatunk származik — ugyancsak a XVII. század elején készült másolatban maradt reánk, de eredetije a XVI. század végéről való és bizonyosan jóval előbbi szokásokat rögzít meg. Ebben már ezt olvassuk a jól készített *szarvas kappan* feltalálásának mind a nagy főemberek asztalához, mind pedig az ügyes, tanult szakács tudományához illő módjáról: „Tyúk mégis (azaz ismét, mert az előző fejezetben is tyúkról volt szó), kit az németek szarvas kappannak hinak. Ugyan itt is szarvas kappannak szoktuk hini... Ezeknek is az nyakai fennálljanak, az szarvaira is reá vigyázz, hogy el ne vesszenek, mert ha igen elfő, helyéből kifő... Arannyal, ezüsttel az szarvait megékesítsed, ha kihullottak, helyére rakjad; ha az szarvai elvesztek volna is, fejér viaszból csinálj. Ezt is megezüstözd, meg ne ismerjék, hogy viasz.” (95—96. l.)

Idézetünkben világosan kitűnik, hogy a kappanok fölszarvazása német eredetű és a XVI. században már megismert szokás volt nálunk. Hogy mennyire terjedt el, azt adatok híján nem lehet eldönteni. Szórványosan bizonyára élt a legújabb időkig és talán él ma is. Legalább erre enged következtetni a Pall. Lex. X., 134. lapjának

<sup>8</sup> Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. I. 607.

még 1895-ben írt ez a néhány sora: „A hízlalásra szánt kappant leginkább 1/4 hónapos korában herélik s ez alkalommal a kappan taréját s sarkantyúját levágják, utóbbit homlokára illesztik (tréfás neve ekkor *Gyurkó*).<sup>1</sup> Ezt a *gyurkót* tudtommal csak egyetlen egy szótárunk ismeri: Czuczor-Fogarasi szótára. De ez sem külön cikkben tárgyalja, hanem csak a *kappan* címszó alatt emlékszik meg róla, és nem a felszarvazott kappant, hanem a kappan módjára metszett taréjú kakast érti rajta, mondván: „Ha a kappannak (olv.: a kakasnak) csak taréját metszik le, s kappan gyanánt adják, tréfásan *gyurkó* a neve.“ (III., 388.) Hogy divik-e még és merre szokás a kappanok illetén felszarvazása, azt nem tudom. Amerre én jártam és megfigyelni módomban állott, ott mindenfelé az volt a kappanozás külső jele, hogy a kappan taréját és szakát vagy szakállát hegyesre metszték. Előfordul néha, hogy egynémelyik ravasz kofa egy-egy vénebb kakasnak a taréját is hegyesre csípi félrevezetés céljából, hogy az avatatlan városi vevőnek kappan gyanánt, tehát jobb áron adhassa el.

Szeged.

Csefkó Gyula.

### A hajdúszoboszlói Szilveszter-est.

Az Ethnographia 1926. évi 2. számában: A „Szüzugyula-fordítás“ című közleményben Gulyás József hivatkozik az Ecsedi István által leírt hajdúszoboszlói Szilveszter-esti népszokásra, s azt írja, hogy Ecsedi szerint az törökijesztő népszokás; cikke végén viszont ama véleményének ad kifejezést, hogy e lármaverés nem törökijesztő, hanem inkább összokás. Elolvasván a hivatkozott lapközleményt, ama sejtésemnek adok kifejezést, hogy az Ecsedi által megszólaltatott „Mihály bácsi“ irodalmi forrásból merítette tudását. Ez az irodalmi forrás egy ú. n. történeti rajz, melynek címe: *Egy Szilveszter-éj H. Szoboszlón*, írója *Király Miklós*, s 1893-ban jelent meg. Ez a népszerűsítő iratka tartalmazza sok naivsággal a komoly történelem köpenyébe burkolva e szokás eredetének ilyen magyarázatát, az 1660. évhez és Nagy András személyéhez kapcsolva azt.

Magam is résztvevén gyermekkoromban ez esztendő utolsó napi lármaverésben, s akkor is, később is érdeklődvén annak eredete és értelme felől, sohasem hallottam, hogy az törökijesztés emléke volna. Több forrásból is azt hallottam róla szájhagyományként, hogy az hajdani törökverő hajdúösök hazatalálását volt hivatva elősegíteni. A szoboszlói lovashajdúk a törökvilág egyik eszterdejének utolsó napján martalóccokat kergettek el a város alól. Vissza sem érkeztek még a vitézek a török rablók kergetéséből, mikor olyan nagy köd crezszkedett a városra és környékére, hogy az utat is alig lehetett látni. Az otthoniak aggódván amiatt, hogy a törökverők eltévednek a ködben s nem találnak haza, nemcsak óriási lármát, lövöldözést kezdtek, hanem a harangokat is meghúzták, s a török martalócoktól való megszabadulás örömeire az ablakokat és a tornyot is kivilágították. Ennek emlékezetére maradt fenn e lármaverés, harangozás és kivilágítás szokása a mai napig. Így a néphagyomány.

Tény az, hogy ez a szokás Hajdúszoboszlón semmiféle farsangi szokással nincs kapcsolatban, s a leányos házakkal sincs vonatkozásban. Hogy ez valamelyes ilyen helyi eseménynek lehet fennmaradt emlékeztetője, azt bizonyítja ama körülmény is, hogy ez a szokás Hajdúszoboszlón elszigetelten van meg és sem a szomszédos községekben, sem a többi régi hajdúvárosban sem ez, sem hozzá hasonló ilyen népszokás egyáltalában nem ismeretes, összokásnak tehát aligha lehet tekinteni.

H. Fekete Péter.

### Ördögös vagy ördögös?

Ez a szó folyóiratunkban a dolog természetére szerint igen gyakori, de elég furcsán, rendszerint hibásan írva, t. i. az utolsó szótagban hosszú *ö*-vel. Ez nyilván hiba, de minthogy általában egyre jobban terjed — már ma alig lehet *ördögös*-t látni, sőt hallani sem — útját kell állani. Az *ördögös* szónak a töve *ördög*, az *ördög* régi neve (*Vrdung* 1288, *Wrdung* 1351); ehhez járul az *-s* képző, mely előtt a kötőhangzó mindig rövid, tehát *ördögös* (a

régiségben is *Vrdungus* 1295, a nép nyelvében szintén), s azt jelenti, akinek *ördöge van*, ördöggel cimborál; *ördögös* annyi volna, mint akinek *ördögöse* van, s ez nyilván képtelenség. Így *erkölcs: erkölcsös* (nem: *erkölcsös*), *gyümölcs: gyümölcsös* (nem: *gyümölcsös*), *üstökös* (nem: *üstökös*). A hiba azoknak a szavaknak hatására keletkezett, melyeknek

már a töve hosszú *ö*-vel végződik s kötőhangzó nélkül veszik fel az *s* képzőt, pl. *esztendő: esztendőös, szeplő: szeplős, felhő: felhős, erdő: erdős*. — Éppen ilyen hibás ejtés és írás: *regös, pallós, lakós*, helyesen: *regös* vagy *regés* (régén: *regus*), *pallós* (*pallós*: aminek *pallója*, kis hídja van), *lakos*. Tehát: *ördögös*, és nem: *ördögös*.

T. V.

## Magunk ügyében.

(Zárszó.)

Jelen füzetünkhöz csatolt *Értesítőben* újabb folytatását találja az olvasó annak a kevéssé épületes vitának, amely *Viski támadásával* kezdődött (aláhúzom a „támadás” szót; az illetet jámbor szemforgatásal letagadni nem lehet!) Felelőnem kellett rá rektifikációképen az *Ethnographia* rákövetkező füzetében (l. ott 127—132. ll.). Most erre ismét jelentkezik pergőtűszerűen az újabb felelet s most már két helyről is.

Érdemleges tárgyalásukba nem bocsátkozom, bár nem lenne utolsó élvezet gombostűhegyre szedni az állítólagos érveket. Nem teszem, mert új dolog a mostaniakban amúgy sincsen; de azért sem teszem, mert attól tartok, hogy onnan túlról a viszonyulás a lavinák törvényszerűsége szerint megtöltené a jövő *Értesítő* egész számát. Ezek a folyóiratok pedig talán mégsem arra valók, hogy bennük egy tudományos társaság belső ügyeinnek kevésbé örvendetes része nyilvánosság elé hurcoltasék és elvegye a szűkre szabott teret az érdemleges szakközlemények elől. Akinek ilyenben kedve telik, ám hozzákodik vele elő a *választmányi ülésen*, ott van annak az egyedüli helye! Ott, ha tetszik, folytathatjuk a vitát, bár előre látóan az is meddő lesz, mert, mint a mostani válaszokból kitetszik, túlfelől nem *akarnak* megérteni, ami minden meggyőződésre törekvést eleve is meggyűsít.

<sup>1</sup> Megjegyzem, hogy a Révai *Lex. kappan* cikkéből ezek az adatok hiányoznak.

Csak Bátky irásához volna egy szavam. Ha én Bátkynak vagyok, azt a cikket nem írom meg. Túlhajtott érzékenységnek találok azt beleolvasni az én nyilatkozatomba, hogy: *mert* nem tartom a Néprajzi Múzeumot folklorelétehely számára megfelelőnek, ezzel a Múzeumot sérelem érte s az igazgatónak miatta nyilatkozni kell. — Ha én például az állatkertet nem tartom alkalmasnak arra, hogy az Anthropológiai Intézet oda kihelyeztessék, azzal az állatkertet semmi sérelem nem érte. Csak egyszerűen nem oda való! — Ismétlem: a folklore történelmi disciplina, anyaggyűjteménye bele tartozik a levéltárak, okmánygyűjtőhelyek kategóriájába, helye tehát azok mellett van, vagy függetlenül, önállóan kell külön megcsinálni. Ezt az elvi tényt nyilatkozatokkal eldisputálni, vagy belőle hatalmi kérdést csinálni nem lehet. Egyebet nem mondtam s ezt vallom most is.

Néprajzi folyóiratban kétségkívül sok furcsaság szokott megjelenni a „Népi szövegek” között, amik a népre nézve jellemzők. De hogy az ú. n. *ikerfolyóiratok* egyikében a vele egy tető alatt megjelenő másik folyóirat szerkesztője ellen támadás induljon meg és folytatódjék egy éppen nem főbenjáró kérdés kapcsán, a folyóiratok történetében, tudtommal, példátlan eset, de ez is jellemző.

Hogy végül e nyilatkozat-háború miatt melyik félre háramlik a felelősség, annak megítélését nyugodtan rábízom az elfogulatlan olvasóra. — Több szavam nincs.

Solyomossy Sándor.

## NÉPI SZÖVEGEK.

### Régi népdalok.

*Nyiri István* nevét viselő kéziratot nótáskönyvből, amely 1850. évből és Ceglédről van keltezve. Beküldte *Ócsai István* bölcsész. — A gyűjtemény 114 dalából közöljük a szövegileg érdeke-  
sebbeket.

1.

A körösi lebuj-lebuj,  
Rózsám én előlem ne buj,  
Ládd én te tőled nem búvok,  
Ha meglátlak megújulok.

2.

Őszi harmat, hideg eső,  
Ősszel érik meg a szőlő,  
Ha megérik bornak szűrik,  
A szép leán't férjhez kérik.

3.

Suba, suba, aprószőrű suba,  
Nem a' nálak hat ökör-é oda,  
Mert az ökör csak járomba való,  
De a suba szép leán' takaró.

4.

Ne félj tőlem ne, ne, ne,  
Nem vagyok én a fene,  
Nem eszlek meg galambom,  
Csak úgy szorítlak agyon.

5.

Nem messze van ide rózsám tanyája,  
Ide látszik annak az eperfája,  
Terem rajta fehér eper, fekete,  
Az én rózsám piros barna menyecske.

6.

Nem messze van ide rózsám tanyája,  
Ide látszik annak a ruzsafája,  
Bús gelice szokott rajta meghálni,  
Jaj, de erős a rózsámtól megválni.

7.

Beköszönt már a hideg tél,  
Megcsipte a tököt a dér,

Lehullott a fa levele,  
Nincs a rózsámnak szerelme.

8.

Ablakomban pislog a mécs hamvadoz,  
Barna kis lány ott mellette szunyadoz,  
Ne szunyadozz kedves rózsám, gyere ki,  
Régen várlak mán én téged ide ki.

9.

Igen kicsi ez a csillag halovány,  
Nem is sokat segít ez az északán,  
Segíthetne még pediglen nagyon is,  
Ez a csillag ez a kis lány ragyog is.

10.

Tüzes lélek beszél hozzám szemedből,  
Benn vagyok-e, kiestem-e szivedből,  
Hej ha tunnám, hogy szivedből kiestem,  
Nincs mit nekem e világon keresnem.

11.

Jártam én már életemben eleget,  
A te lelked ád még egy kis meletget,  
Ha ennek is elfogy egyszer melege,  
Tudom, hogy megvesz az isten hidege.

12.

Ne takarj be most engemet egyibél,  
Csak azzal a gömbölyű kis kezdeddel,  
Olyan nekem a bal kezed, mint a jobb,  
Az Isten keze is csak egy cseppel jobb.

13.

Megy a fecske, megy a daru, költözik,  
Mező, erdő zöld se lesz már tavaszig,  
Rózsafáru! levél hull, a virág hull,  
Az a madár a szivem meg sem mozdul.

14.

Nem tudom én mi forgatja az eget,  
Csak azt látom mint a Nap kel meg le-  
[megy,  
Nem tudom én a szivemet mi léte,  
Csak azt tom, hogy mint a Nap jár fel  
[és le.

15.

Belyártam én ezt az egész világot,  
Nem találtam te nálad szebb világot,  
Piros virág, szerelem szép rózsája,  
Marad az én süvegem bokrétája.

16.

Esik eső, szinte folyik már a víz,  
Barna kis lány ily időbe hová mész,  
Össze ázik selyem kendőd, rokolyád,  
Tér' be hozzám, kis gunyhom enyhelyet  
[ád.

17.

Magasan száll a daru és szépen szól,  
Aszongyák, hogy rózsám reám haragszol,  
Nem haragszom, tiszta szívből szeretlek,  
Koporsóm bezártáig meg sem vetlek.

18.

Altal mennék én a Tiszán, nincs ladik,  
A galambom nem tudom, hogy hol lakik,  
Cegléd város közepibe lakik a,  
Jaj de csárdás barna leány lehet a.

### Régi sírfeliratok Szatmáresekéről:

I.

ABFRA.

Szerencsétlen a fátum.  
Szerencsétlen az eset.  
Kin megtörtént Szüics János  
Ki a fárul leesett.  
Ki 30 évcket éle  
Mint vándor a sirba tére.  
Mert a sentencia lejárt  
Ha születlél szenvedj halált.  
1840 Október 4-én.

II.

Itt nyugszik egy gyenge virág,  
Jó szüléktől származott ág.  
Mánda Ferenc volt a nevem,  
Ki csak 9 hónapot éltem.

III.

Zárja testem e sötét bolt.  
A nevem Jármí Juliánna volt.  
Már 17 éves koromba,  
Szüleim szívfájdalmára  
Tétettem setét siromba.

IV.

Óh Isteni hatalom!  
Kit takar e sirhalom:

Idősb 48-as Varga Károly testét,  
Ki is 80 évet élt.  
Csak 18 éves voltam,  
Mikor hazámért áldoztam.

(T. i. 48-as honvéd volt.)

V.

Ittnyugszom én Fábián Julcsa  
Siromon virit a sóska  
Éltemben sokat próbáltam  
De még ilyenre nem találtam.

VI.

A csekei temetőből:

Édes apám, Bóné Imre,\*  
Mikor te még itthon voltál,  
Akkor én még élő voltam,  
De már látod, hogy megholtam.

VII.

Kisnamény, 1869-ből:

Czubor János mig élt  
Mindig lovat cserélt  
De egyszer egy herélt  
Ugy megrugta  
Itt van nyugta . . . .

Közli: Luby Margit.

### A „világ“ teremtéséhez.<sup>1</sup>

Pár esztendővel ezelőtt hallottam már  
én ezt a világ teremtéséről szóló tréfát  
— igaz, hogy kissé más alakban — Ba-  
ján, egy bezdáni származású bogárné-  
mesternek azóta már szintén elhalt öz-  
vegyétől, Mormerné Radics Veronától,

\* (Az apa a világháborúban távol  
volt.)

<sup>1</sup> Az Ethnographia múlt évf.ának 154.  
lapján „A magyar tudós tudománya“  
címen egy népi eredetű anekdota jelent  
meg, melyről azt mondja a lap alján a  
megjegyzés, hogy eredeti magyar lele-  
mény, amit a világ szónak máshol elő  
nem forduló kettős értelme is igazol.  
Ehhez azonban azt az észrevételt kell  
fűznünk, hogy a világ szónak ez a ke-  
tős, t. i. *Welt, mundus; Licht, lux, lu-  
men* jelentése a szláv nyelvekben is meg-  
található, mert a szláv *světz* szó Melich  
szerint az egész szlávtságban egyaránt  
jelent *világ*-ot meg *világosság*-ot is.  
(Szláv jövevényszavaink I. k. 2. rész,  
410. l.)

aki akkor 74 éves volt. Kis unokája éppen a bibliát tanulta fennhangon: „Ísten a világot hat nap alatt teremtette.“

— Világot teremteni — vágott közbe mosolyogva az öreg asszony — assé nagy dolog. Tésis tucc, ha akarsz. Fogsz egy csempe bögrét vagy egy poharat, olajat töcc bele, tésző bele egy szál mécsbelet, meggyútod, osztán ojan világ lesz, hogy csak no!

— Hogy monta, öreganyám? Mongya no mégécc!

— Bögrét fogok, olajat vészék,  
Közepibe belet tészék.  
Égy szál gyútót érántok,  
Ugy csinálók világot!

Hogy a verset hamarjában maga penderítette — mert nemcsak szerette a rigmusokat, hanem jókedvében csinál-gatta is —, vagy szájhagyományként szállott-e rá, azt akkor nem tudakol-tam.

Ugyancsak az ő szájából hallottam ugyanazon alkalommal a „világ“ terem-tésére vonatkozó alábbi tréfás kérdést is. Egyik unokájának adta fel a szót ekképen:

— Ha csak tē voná még egy másik jármos ökör, hogyan csinánád még a világot?

— Nem tudom én, öreganyám!

— Há csak úgy, hogy az ökröt lévőg-nád, faggyát vönnéd, farkábú belet so-dorná, asztán gyertyát mártaná, meg-gyútanád, oszt mingyá annyi vóna a vi-lág, hogy sok!

Ezt az utóbbi tréfát, illetőleg ennek egy változatát azonban már ismertem előzőleg is az Arany—Gyulai Népkölt. Gyűjtemény II. kötetéből. Ott ebben az alakban fordul elő:

— Ha a világ elmulna, csak te marad-nál meg, meg egy bakkecske, hogy' sza-poritanád meg a világot?

(Levägnám a kecskét s a faggyából gyertyát öntenék.)

Rokon ezzel a Szendrey Nagyszalon-tai gyűjtésének 54. számú találós meséje, azonban ez a világ teremtésének más-féle, nem szójátékos módját ismeri:

— Ha tē még egy nőstín kecske egye-dül marannátok még, hogy tunnád meg-szaporítani a világot? Hát a kecske te-ribül tūrót csinánál, mer abba kukac te-rém. (Magy. népkölt. gyűjt. XIV, 136.)

Megjegyzem még, hogy a világ szó-nak szójátékos alkalmazása Krizánál is megtalálható a VI. és VII. számú három-székli találós mesében: „Mongya virág virágnak, Várja végít világnak“ (t. i. vá-rakozzék, míg besötétedik). „Virág! várd végít a világnak“ (azaz várd meg a nap lementét), l. Magy. népk. gyűjt. XI, 458. Ezek azonban — amint látnivaló — a világ teremtésével nincsenek kapcsolat-ban. Csefkó Gyula.

## Babonás történetek.

### I.

Szabó Sándorné, aki tiszabecsi szüle-tésű, mesélte:

Nagyapja, Zsibai István és még vagy 18 tiszabecsi ember elment egyszer sze-kérrel Mármarosba a Picsajdai Bércre. Ott nagy megitközéssel látták, hogy nincs fa. Erre elbük állt egy rongyos fiú és közéjük telepedett. Adtak neki enni s a fiú megvigasztalta őket, hogy lesz nekik fájuk, amennyi kell; csak arra kérte őket, hogy ma, amikor neki meg kell mérközni egy ellenségével, le-gyennek segítségére. Ellensége *kék láng* alakjában fogja őtet támadni, ő meg *vörös láng* lesz. Kihúzott a csizmaszár-ból két botocskát s arra kérte őket, hogy azzal csapjanak a *kék láng* felé, ha azt látnák, hogy ő, vagyis az ő lángja gyengül. Erre eltűnt. S azon éjjel óriási zivatar tört ki. Az emberek még az er-dőből is kimenekültek, mert sorra dön-tötte ki a zivatar a fákat. Látták a *kék lángot* küzdeni s feléje csaptak a *kék lángnak*, amikor azt látták, hogy az el-öli a *vörös lángot*. Reggclre volt fa, amint azt a táltos megígérte s meg-sfigyelték azt is, hogy amint a táltos mondta, az ő győzelme esetén 7 éven át jó lesz a termés, aminthogy úgy is lett. A táltos azt mondta, hogyha a *kék láng* képében jelentkező másik táltos győ-z, 7 évig rossz termés lett volna.

\* Elterjedt hazai néphiedelem szól arról, hogy ha emberi „táltosok“ (bű-bájosok, varázserejük) viaskodnak egy-mással, különféle alakot váltva küzde-nek: bika, felhő, szélvész stb. képeben; legtöbbször a levegőbe emelkednek s ott vivják haláltusájukat. A fenti *kék és vörös lánggá változás* a legritkábbak kö-



## II.

Szabó Sándorné mesélte ezt is:

Tiszabecsi határba kísértett egy lány. *Lángszekéren járt*, a lángból csak feje és lobogó haja látszott. Éjtszakákon át danolta:

Amerre én járok még a fák is sírnak,  
Gyenge ágaikról a levelek hullnak.  
Hulljatok levelek, rejtsetek el engem,  
Mert az én életem nagyon szerencsétlen.

Kósa András, aki igen büszke csikóslegény volt, váltig fogadkozott, hogy ő végére jár ennek a mesének. Egy éjtszaka meg is hallotta az énekét, lóháton utánaeredt, meg is látta s karikás ostorával elkezdte ütni a lángot. A lány sírva kérte, ne kergesse, ne hajszolja, de ő csak ütötte-verte. Már abba akarta hagyni a dolgot, de most már a lány

nem eresztette: akarva, nem akarva mennie kellett; három határon hurcolta magával a lány. Hajnalban a Sonkádi határba találta magát a ménessel, de az volt a csuda, hogy semmi kár sem maradt az egész éjjel száguldó ménes után. Délben fáradtan, kimerülten az éjjeli hajszától, ledőlt pihenni. Álma nehéz volt, a bojtárja próbálta felkelteni, de nem lehetett. Délután amint felébredt, orrán, száján jött a vér. Úgy vitték haza betegen. Attól kezdve rájárt a lány. Évekig volt beteg, hiába gyógykezelték a kórházban is. Egyszer aztán megjelent előtte álmában a lány s azt mondta: „Amíg éltem, rossz voltam, anyámat se tiszteltem, de én már megbűnhődtem. Teneked is azt mondom: eredj el háromszor Pócsra búcsúra, fogadd meg, hogy nem káromkodsz többé.

zül való. Nevezetes azonban, hogy elég sűrűn emlegetik *népmeséink*. Jelentése itt is, amott is misztikus, elburkolt s igazi értelmét a nép maga sem tudja, különben a mesék részletesebb előadásában valahol kimagyarázná, mire vonatkoztatja.

E teljesebb meseformák szerint a hős, vagy annak táltos lova a kalandok folyamán kénytelen megküzdeni valami túlvilági szellemmel (szörny, sárkány, táltos csodőr, boszorkány, halál, ördög stb.), mikor is birkózásban nem bírván egymással, az ellenfél felajánlja, változának át. „Légy te a vörös láng, én leszek a kék láng”, mire a hős, vagy küzdő lova visszafeleli: „Nem úgy; én leszek a kék láng, te légy a vörös láng!” — Ha még így sem tud egyik a másik fölé kerekedni, a szellem új ajánlással áll elő: „Légy te vaskerek, én meg leszek papírkerek.” — „Nem úgy, feleli a földi ember: én leszek papírkerek, te légy a vaskerek”... stb., míg egyik a másikat megöli. Ha láng alakjában győz az egyik, rendszeren megsejtő holló vagy varjú hoz a hős megmentésére csőrében vizet s azt a vörös lángra önti, mitől az megsemmisül. Úgy látszik, a kék láng erősebbnek van elgondolva, mint a vörös. (Közhiedelem szerint a mocsarak lidérc-lángját, pl. amely kékes színű, vízzel nem lehet eloltani.)

Nálunk a következő mesékben fordul elő: *Mailáth* „Vas Laci” (magy. ford. 193. l.), tartalmilag a „Fehérlőfia”-típushoz tartozik; — *Erdélyi Népd.* és m. III. k. 4. sz. a. „A három királyfi”, 230. l.

— *Berze-Nagy Magy.* Népkölt. Gyűjt. IX. k. 49. sz. „Szépmező szárnya” 410. l. — *Kálmány Hagyományok* I. k. 4. sz. „A kis kanász”, utóbbi három a „Sárkánycsalád” mesefajtaéhoz tartozik. — *Gaal Gy.* III. k. 27. sz. „Egy táltosról” 21. l. — Valjavec varazsdi szövegéből *Krausz S. Fr.* Südslav. Märch. I. k. 80. sz. „Der Jüngling und das Vilapferd” 349. l. e kettő a „Tejfürdő”-típushoz tartozik s a horvát szöveg is magyarból való átvétel, mert egyébként sem a mese, sem a láng-motívum a Balkánon nem ismeretes. — *Berze-Nagynál* IX. k. 36. sz. „Királyfi Jankó” 287. l. egy „Táltosverseny” jellegű mesében — és végül *Ipolyinál M. Népk.* Gyűjt. XIII. k. 43. sz. 254. l. egy ijesztő mesében.

Talán nem véletlen, hogy minde típusok ú. n. *ösmesék*, vagyis a környező népeknél ismeretlenek s csak távolkeleten (turk és ugor hagyományokban) akad másuk. Mithikus vonatkozása e lángoknak kétségtelen, de jelentése elmosódott teljesen.

A rejtélyes vonatkozás, amely európai területen *csakis* nálunk fordul elő, fölkellette külföldi mithoszkutatók figyelmét is (*G. Hüsing*: *Iranische Überlieferungen*. Wien. 1911. 63. és 230. ll.; *Fritz Röck*: „Die Farben des Feuers.” *Mitra*, 1914. évf. 79—82. ll.) Mindketten iráni parszi nyomokat keresnek benne. Minthogy a lángok színére és az alakváltozás mozzanataira megfelelő kimutatni nem képesek, érvelésük nem meggyőző. Megtejtése mindeztideig nyílt kérdés. *Szerk.*

bet és meggyógyulsz." A legény elment, bár református vallású volt s azóta egészséges, de ma sem szívesen beszéli el ezt a dolgot. Szabó Sándornénak ő mesélte.

### III.

Szatmárcsekén Bozsányi Jánosné (vulgo: Bori cigányasszony) beszélt:

Vót egy nagybátyja, „piritusos“ ember vót. Piritusos annyit jelent, mint ördögös ember, ördögi tudománnyal bírt. Ez Szt. György-nap éjjelén kifesté a keresztútra, ott fordul meg akkor minden rossz. A pénz is akkor vetődik fel.

Az ő kúnyhójukban is felcsapott a láng, az ablakon csapott be és derékon kapta az egyik lányt. Annak a dereka körül most is ott a nyoma, másutt „cigányszínű“, ott meg foltos. „De persze olyan buta instálom a cigány, hogy csak elhültünk ahelyett, hogy ruhát dobunk volna a lángra, akkor megmaradt volna a kincs, így eltűnt.“

A láng nyomán aztán ázni kezdtek a kúnyhóban. Már jó mélyen leástak, amikor rátaláltak egy ladiknak az orrára. Az ura akkor azt mondta: „Ejnye, az Isten lovát, megletem!“ Káromkodott, holott éppen az Istent kellett volna dicsérni. Meglelte a kincset, mert a ladik tele volt kincessel, de el is ment az a káromkodás miatt. De ha egy fekete kutyát ott megöltek volna azon a helyen, akkor meglelték volna a pénzt. Igen, de nem merték.

### IV.

Bóné Irma csekei leány mesélte, hogy a bátyja Tiszakóródon volt Kertész Miklósnál gulyás; a gulya másnál bérelt legelőn legelt. Itt volt egy domb, annak északi oldala nem volt gyepvel benőve. A pásztorik úgy tartották, hogy ott ajtó van, azon az ajtón őszi éjjelen egy öreg ember szokott kijönni, aki ott kincset őriz. A bátyja nem hitt az ilyen mesékben, s a kúnyhója a domb közepében állt. A pásztorok azt is tudják, hogy melyik őszi hónap 13. napján szokott a vén ember megjelenni, de ezt én már nem tudtam kinyomozni.

Denikve azon hónap 13. napjának estején a fiútól a kúnyhó ajtajában egy vén ember kenyeret kért. Az belépett

a kúnyhóba kenyérért, de mire visszafordult, a vén ember nem volt sehol, eltűnt a kúnyhó cölöpére akasztott társznya szalonnával együtt, a gulya megszüretszóródott azon nyomon. A legény elsőnek is a dombhoz szaladt s látta, hogy annak oldalán nyitva van valami ajtóféle, s három lépcsőfok is megnyílt, mintha pincébe vezetett volna. Ő azonban nem mert bemenni, s így nem lelte meg a kincset, a vén embert soha többet nem látta.

Szatmári gyűjtéséből közli:

Luby Margit.

### Az özvegyasszony praktikája.

(Népmese Udvarhelyi Szeles János XVIII. sz. kézírataiból.)

„Egy jó forma gazdag özvegy asszonynak sok kérii voltak, de okos léven tsak szóval tartotta őket. Kivált képpen négy mester legény volt, a' kik leg inkább alkalmatlankodtak, s vég választ akartak magoknak adatni, de együtt soha látogatására nem mentek.

Egykor azért el mégyen az első, s több beszédei között jelenti magát, hogy ha személye tétzenék, s velle meg elégednék, kívánná magának házas társul el venni.

Azt mondja az asszony:

— Gondolkodom még ma, hanem estve hat óraker jöjjön ide kegyelmed, s akkor választ adok.

E képpen tselekedék a' másik is, ennek pedig heted fél óraker rendelé a' válasz adásra való üdőt. Az harmadiknak hétre, a' negyediknek nyoltzad félre.

Bé telvén a' rendelt üdő, el jó az első hat óraker (már setét lévén) s így szól:

— Édes asszszonyom, a' kegyelmed parantsolattyára jelen vagyok, biztattatván a' jó reménségtől, hogy kegyelmed magát töllem meg nem vonja.

Erre, és ehez hasonló, s magát ajánló szavaira a' legénynek így felel az asszony:

— Én ugyan a' férjhez meneteltől még el nem hültem, s nem is mondom, hogy férjhez ne kívánnék menni, de én már üdős lévén, kegyelmed pedig gyenge fiatal iffiu, félek, hogy inkább a' vagyó-

nom, s pénzem tettzik kegyelmednek, mint én magam.

Fogatkozni kezd a' legény, hogy tsak egyedül magát az aszszonyt szeretné, s ha semmie nem volna is, jó szívvvel el venné.

Volt pedig ottan nem meszsze a' templom mellett a' tetem tartó,<sup>1</sup> s annak árnyéka alatt tartatott egy üres koporsó, hogy ha valami szegény hirtelen meg hal, készen légyen, a' kibe el temessék. Mondja azért az aszszony:

— Ha kegyelmed nem a' vagyonomot, hanem engem magamot igazán szeret, mennyen el, s feküdjék a' tetem tartó mellett lévő koporsóba. Én fél fertály óra alatt oda mégyek, s ha ott találok kegyelmedet, meg hiszem, hogy igazán szeret, s kegyelmedhez mégyek.

Egy avadék<sup>2</sup> lepedőt is ad neki, hogy azt magára vonnyá. El mégyen a' legény, bé fekszik a' koporsóba, s a' lepedőt magára vonnyá.

El jó heted fél órákor a' másik is, ez is úgy beszéll, mint az első, s ennek is úgy felel az aszszony, mint az elsőnek, s fel öltözteti Angyali ruhában, s azt hadja, hogy evel a' gyujtott fejeér viaszsz gyertyával álljon a' tetem tartó mellett lévő koporsónak a' fejéhez,

— Én, úgy mond, fél fertály óra alatt oda mégyek, s ha ott találok kegyelmedet, meg hiszem, hogy igazán szeret s kegyelmedhez mégyek.

Angyaloson fel öltöztetve ez is el mégyen, s a' mondott helyre áll (e' szabó volt).

Látván pedig a' koporsóban fekvő az Angyalt fejinel állani, meg ijed, reszektni kezd, s így mond magában:

— Örökké hallottam, hogy nem jó a' holtakkal tréfálódni.

De az Angyal is látván a' koporsóban az holt embert (a' mint véli vala), nagy félelmében reszketett a' gyertya a' kezében.

El érkezik a' harmadik is hét órákor (ez fazakas lehetett), ez is az aszszonyhoz úgy folyattya a' beszédet, mint a' két első, s az aszszony is úgy hozzája, mint a' két elsőhez. Hanem erre egy

szűk fejeér inget, s gatyát von, s halál módra fel öltöztetvén egy nagy fa kaszát ad a' kezébe, s el igazítja, hogy a' koporsónak álljon a' lábához, hozzá adván a' több szókat is.

El mégyen azért ez is, s oda áll. De meg látja a' holt embert a' koporsóban fekvő, az Angyalt magával szemben állani, merő késértetnek gondolja a' dolgot lenni.

A' koporsóban fekvő is gondolja magában:

— Eddig tsufolódtam az halállal, holtak tettevén magamot, de jaj, talán most valójában meg öl az halál.

Az Angyalnak is hasonló félelmes gondolatok ütköznek vala elméjében.

El jó utolszor a' negyedik (a' kováts). Ezzel is úgy folyván a' tracta, mint az három elsővel, ezt fel öltözteti ördög formában. Egy ördög fejet térsen a' fejében, egy kolontot<sup>3</sup> ad a' bal kezében, s tüzes üszöget a' jobba, s hasonló intésekkel ezt is a' koporsóhoz küldi, hogy aztot kerüllye meg háromszor.

El érkezővén az ördög, a' kolontot kongatni, az üszöget keregetni kezdi.

Meg futamodik az Angyal, utánna az halál, s a' holt ki ugrik a' koporsóból. Ezen tsudákot látván az ördög, negyedik felé futni kezd, és így egymásról semmit nem tudván négyen négy felé futva el szélyednek.

A' gazdag özvegy aszszony az alkalmatlanságtól meg menekedik.\*\*

Kisújszállás.

Eredeti kéziratból közli:

Hársing István.

<sup>3</sup> Kolont: kolomp?

\*\* A „rászedett udvarlók“ csete, mint mesetéma, háromféle történetváltozatban rögződött meg a népek elbeszéléseiben: — I. A hú nő, aki udvarlóinak egyenkint látszólagos találkát ad, sorra bezárja őket házuk egy-egy rejtett helyére, kiket aztán a hazatérő férj neje felhívására leleplez és megbüntet. Keleti eredetű (l. Chauvain bibliogr. VI. k. 185. és 329. sz. a.), amely földreszünkön már a Gesta Romanorumban (69. cap.) felbukkan s innen nagy elterjedést vett. (L. Nordenskiöld: „La femme chaste convoitée...“ Mém. de la Soc. néo-philol. à Helsingfors... 1901.; Köhler Kl. Schr. II. 444—464. ll.) Magyar mesében Horzger né (M. Népk. Gyűjt. X. 39. sz. „A

<sup>1</sup> Tetemtartó: kriptá, sírbolt. Szinnyei: M. Tájézt. II. 722. l.

<sup>2</sup> Avadék: ócska, elviselt, elnyűtt. Szinnyei: M. Tájézt. I. 62. l.

## Babonák Szatmár megyéből.

## I.

*Babonák.* 1. Ha falusi parasztháznál gyermek születik, akkor oda idegen cigányasszonyt nem szabad beengedni, mert megveri a szemével. — 2. Akinek gyermeke születik, semmit a házból ki nem ad egy hétig. — 3. Amelyik házban sejtik, hogy ki babonázta meg a gyermeket, annak a hajából és ruhájából egy darabot levágnak, megégetik s ennek füstjével megfüstölik a gyermeket. — 4. A tehén tejébe se kést se villát nem szabad mártani, mert véres lesz. — 5. Este nem szabad a tejet kiadni a házból, mert elviszik a tehénből a tejet. — 6. Ha a tehén hasa alatt átrepül a fecske, akkor véres tejet ad. — 7. Amelyik tyúk vagy csirke legelőször megdöglik, azt a kerítés alá kell ázni; a többi azután nem döglik el. — 8. Ha valaki csirkét, tyúkot vagy kakast vesz, lábát az ajtó sarkába le kell önteni vízzel, mert akkor nem megy el. — 9. Az első macskát nem szabad megtartani, mert megvész. — 10. Este a tükörbe nem szabad belenézni, mert rosszat álmodik az ember. — 11. Este szemetet nem szabad kivinni, mert kiviszik a szerencsét és nem megy férjhez a lányuk. — 12. A rendes gazda tavasszal sem keddi sem pénteki napon semmiféle vetemény magvát nem veti el. — 13. Mikor az eső esik, akkor a kúszöbre egy baltát tesznek, hogy a villám be ne csapjon a házba. — 14. A törött tükröt nem szabad a házba vinni, mert 7 évi szerencsétlenséget jelent. — 15. Ha valaki felvesz egy szoknyát vagy ruhadarabot fordítva, az szerencsét jelent. — 16. Ha valaki beüti a könyökét, akkor

pórujárt szerelmesek.) — 2. Az elfelejtett kedvesnél udvarlók jelentkeznek. A lány búbajos erejével egész éjjelre leköti őket: egyikkel ajtót nyitatt és zárat, másikkal állatot kergettet, harmadikat székhez ragasztja stb. Rendszeren az „Ördög lánya” mesetípus egyik epizódja. Magyar példái a „Rózsa és Ibolya” formulában találhatók (irodalma Ethnogr. 1917. 9—10. II.). Külf. bibliogr. *Cosquin* (Les contes pop. de Lorrains. II. 32. sz. „Cnatte blanche”-hoz) és *Köhler-Bolte* összeállításában (Zschr. d. Ver. für Volkskunde VI. 65. Gonzenbach 55.

kedves vendég jön. — 17. A szívaványra nem szabad újjal mutatni, mert megég az ujja, aki rámutat. — 18. Mikor tűz van, akkor hegyes fára azt a kenyeret kell kiszúrni, amelyiket először vettek a kemencébe; akkor a szél másfelé viszi a szikrát. — 19. Aki Szentgyörgy éjszakáján útkeresztelőre megy, az meglátja az ördögöket. — 20. Mielőtt a koporsót a sírba tennék, a hozzátartozója földet dob a megásott sírba s az idegenek, miután leeresztették a koporsót, azután dobnak földet. A hozzátartozója azért dob előbb földet, mert ha azután tenné, mikor már a koporsó a sírban van, akkor a halott életét meghiúsíthatja a másvilágon. — 21. Ha a halott sírjáról virágot vesznek, éjjel érte megy. — 22. Az idegen halottat a falun nem szabad keresztülvinni, míg nem harangoznak, mert jég veri el a határt. — 23. A halottasházból semmi tárgyat nem szabad kivinni.

Matolcs.

Gyűjtötte: a kis *Szolomájer Hedvig*.

## II.

\* A Csonka-Szatmárban éppen most folytatott folklorgyűjtésem alapján megyszerte elterjedt babonák. Kapcsolatos adatok: 2. Azon a napon, melyen a tehén megellik, az udvarról nem szabad semmit elvinni, mert ezzel ellopják a tehénből a tejet. (Opályi, Horváth László tanító.) — 3. Szemverés ellen úgy védekeznek, hogy az illetőtől egy kis haját kérnek, s azzal a gyermeket megfüstölik. (Nyiresászári, Balogh Béla, tanítójelölt.) — 4. Ha a tejbé késsel vágnaq valamit, a tehén vért ád. (Patóháza.) Tejbe késsel aprítani kenyeret nem szabad, mert

meséjéhez). — 3. A fent közölt elbeszélés, melynek magyar népmesei változata nem ismeretes, de megvan irodalmi szövegében *Andrádnál* (Elmés és mulats. rövid Anekdoták. Béts, 1790. II. köt. 291. sz. a.) Európában: *Boccaccio* IX. nap, 1. novella; *Pauli Schimpf* u. Ernst, 220. sz. (hozzá új kiad. ban Bolte jegyzetei). O angol ballada: „The Pryorys and her three Wooyrs” (Jamieson: Popular Ballads, I. 249. I.) és *Kúnos I.*: Türk. Volksmärch. aus Stambul. Leiden, 1905. 52. I. „Die schwicigende Sultanstochter.”

*Szerk.*

megrepedezik a tehén tögye. (Nagykároly.) Ha az aludttej villával eszik, meghasad a tehén tögye. (Felsőbánya.) — 5. Hogy a tejelvitelt megakadályozzák, egy csipetke sót hintenek a kiadott tejbe. (Ópályi, Horváth L.; Tiborszállás, Heidenhoffer Pál tanító; Nagykaroly, Nagybánya.) — 6. Ha a tehén teje fejskor verhenyeges, hasa alatt füstifecske repült keresztül. (Nagykaroly, Nagybánya.) — 11. A szemetet nem jó naplemente után kivinni, mert a gazdagság is kimegyen vele. (Nagybánya.) Naplemente után szemetet kivinni nem szabad, mert a házban levők nem fognak tudni aludni. (Nagykaroly.) — 12. Amit pénteken kezdenek, az sohasem sikerül jól. (Felsőbánya, Szmik 371.) Péteken vetést, aratást nem kezdenek, mert az szerencsétlen nap. (Kocsord, Borbély Imre tanár.) Kedd szerencsés, péntek szerencsétlen nap. (Szatmár m. monogr. 269.) Szerdai nap nem ültetünk, nem palántolunk, mert üres nap, nem fakad meg. (Kocsord, Borbély I.) — 13. Ha nagy felleg jön, a fejszét élivel kiteszik, hogy jég ne legyen. (Bodpalád.) Ha jégeső fenyeget, a baltát vágják be a földbe a ház előtt, az eloszlatja a zivatart. (Nyíresászári, Balogh B.) Jégesőkor dob ki a fejszédet az udvarra, de úgy, élével legyen felfelé; ha egy jég úgy talál leesni, hogy a fejsze éle ketté vágja, a fellegnek is azonnal ketté válnak és megszűnik a jégeső. (Nagybánya.) Villámlás-

sok és mennydörgések alkalmával az udvaron fejszét helyeznek el élével fölfelé, hogy a villám a házba ne csapjon. (Ópályi, Horváth L.) — 14. Törött tükröt nem szabad a házban tartani, mert a leány 7 évig nem megy férjhez. (Nagykaroly.) — 15. Aki fonákul öltözködik, aznap szerencsés lesz. (Tunyog, Illyés Zoltán tanító; Ópályi, Horváth L.; Tiszacsécsé, Orosz Kálmán ref. lelkész.) Ellenben: Fonákul öltözködni: megfognak verni. (Fehérgyarmat.) — 17. A szivárványra mutatónak nem megégn, hanem elszárad az ujjja. (Nagykaroly.) — 18. Tűzvész alkalmával a kenyeret a házra a hegyesfára húzzák; háromszor megkerülik meztelenül a házat, hogy a szél megforduljon. (Bodpalád.) Megfordíthatjuk a tűz irányát úgy is, ha az utcára egy abrosszal leterített asztalt s arra szita alá egy egész kenyeret teszünk. (U. o.) Ha tűz van házadhoz közel, akassz a kapufélfa mellé egy hosszú póznára egy szitát, így elhárítottad a veszedelmet. Nagybánya, Nyr. 8:182.) — 20. A halottra a hozzátartozója nem hajít földet, mert az nehezebb akkor a halottnak; idegen azért hajít, hogy vissza ne jöjjön. (Nagygéc.) — 22. Halottat a határon harangszó nélkül keresztülvinni nem szabad, mert a jég elveri a határt. (Szatmár m. Ethn. 6:309.) A hótt embert nem jó egyik határból a másikba átvinni, mert elveri a jég az egisz határt. (Nagybánya.) Szendrey Zsigmond.

## IRODALOM.

**Thomsen Vilmos †**  
 (1842—1927.)

A kopenhágai dán egyetem nagyírú tanárában Társaságunk tiszteleti tagját vesztette el. Thomsen az újabb európai tudományosság egyik legnagyobb alakja volt, aki bámulatos széleskörű filológiai munkásságába bekapcsolta a magyar nyelv és magyar őskor tárgykörét is. Ilyennel indul sikerekben oly gazdag pályájának már elején is. Huszonötéves, mikor első nagyobb értekezését: „*A magyar nyelvről és fajrokonairól*” (Det magyariske sprog og dets stammeslaegtskab, 1867.; majd összegyűjtött értekezései közt: Samlede Ahandlinger, II. 1920.) közzéteszi. Már ekkor finn-ugor eredetűnek hirdeti nyelvünket, fejtegeti a magyar őskort s a rokonsági kapcsolatokat. Később kutatásterülete egyre bővül: a finn-ugor problémák rávizsik az indogermán, különösen a skandináv és balti nyelvek tanulmányozására s azok egymásra hatását világítja meg. Majd az ugorokkal való beható foglalkozás rátereli a török nyelvekre, hogy az egész ural-altáji egységet ismerje. Hervadhatatlan érdeme a *jeniszszeji és orkhoni ótörök siremlékek* ismeretlen jegyű feliratainak megfejtése. Előbbiek már Strahlenberg felfedezte (1730), utóbbiak csak Jadrincev óta (1887) lettek ismertekké, de olvasásuk rejtély maradt. Thomsen a székely-magyar rovásírás alapján fogott hozzá kibetűzésükhöz; kísérlete, bár a két írásjelleg lényeges eltéréseket mutat, sikerre vezetett, meglelte bennük a legősibb kők-török szövegeket (732. és 734. évekből) s ezek alapján rekonstruálta az újgur hangtörvényeket, melyek a mai összes turk nyelvek őskorára és rokonsági elágazásaira vetnek fényt.

Hozzászólt természetesen *rovásírásunk* kérdéséhez is, amelyről eleinte pesszimiztikusan nyilatkozott, de később ő hangoztatta leginkább írástörténeti fontosságát, miután előkerültek annak hitelesebb és aránylag kevésbé

elmosódott emlékei (Marsigli naptára, Dernschwam konstantinápolyi másolata). Ugyancsak megkísérelte a nagy-szentmihályi aranylelet (*Attila kincse*) feliratainak megfejtését, közülük is sikerült megállapítania, hogy a rajt található görögbetűs írás bolgár-török szövegű. Külföldi tudósok közül alig tett valaki hozzá fogható szolgálatot a magyarság ügyének emlékeink és nyelvünk fontosságának propagálásában. Mindehhez természetesen ismernie kellett a magyar nyelvet; olvasott és értett jól magyarul, csak írásban restelkedett nyelvünket használni az esetleges hibák miatt (I. levelezését Hunfalvy Pállal). Annak idején igen meleg hangú levélben köszönte meg Társaságunknak tiszteleti taggá történt megválasztását. Halálával nemzetünk egyik legtekintélyesebb külföldi pártfogóját vesztette benne.

**Kaarle Krohn:** *Die folkloristische Arbeitsmethode*. Begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern. (A norvég: „Institutet for Sammenlignende Kulturforskning” kiadása, Serie B. V. kötet) Oslo, 1926. 168 l.

A nemzetközi folklore legmodernebb kutatómódszerét, az ú. n. „földrajz-történeti eljárásmodot” finn és skandináv szaktudósoknak köszönhetjük. Megteremtője ezelőtt négy évtizeddel Krohn Gyula volt, a helsingforsi egyetem finn népköltési tanszékének professzora, aki a Kalevala-énekek szövegkritikája nyomán a népköltési termékek vándorlása módját, a változatok keletkezésének törvényeit először állapította meg biztos adatok tanuskodásából. Az így nyert eredmények megbízhatóságát ellenőrizendő, két állatmesén tett velük próbát („A medve és az ember”, „Farkas és róka”, alapvető monografiák), ahol azok teljes igazolást nyertek. Az új eljárásmodnak fontosságát először Gaston Paris, a híres tárgytörténész, vette észre („une méthode nouvelle et rigoureusement scientifique...”; a módszer: „ingénieux et en certains points très

sür." I. Journal des Savants „Le roman de Renart" tanulmányban, 1894—95. évf.) — A módszert a folytatók (első sorban fia és utóda: Kaarle Krohn, Antti Aarne, Sydow, Axel Olrik és mások) tökéletesítették s ma teljesen kiépítve, a fenti mű rendszeres feldolgozásában áll előtünk. Sajnos, e helyen a gazdag tartalomnak még megfelelő ki vonatát sem adhatjuk helyszüke miatt. Szakembernek amúgy is nélkülözhetetlen lesz, távolabb álló érdeklődők számára megkísértjük itt a fő irányelveket s azok alkalmazásából kivonható tanulságokat vázolni.

Népi elmetermékek *vándorlásával* feltétlenül számolni kell a kutatónak (szemben az előző angol teoriával, amely az eltérő változatokat önálló keletkezéseknek, független találmányoknak nézi); a szövegtérítések e vándorlás folyamatai. Minél előtőbb a variáns (a sok között fokozatos sorrend állapítandó meg), annál messzebb esik kiinduló pontjától. Ez alapon rekonstruálható az őstípus, az eredeti lelemény szövegformája. Itt a motívumok a legodaillőbb helyen vannak alkalmazva. Általában (s ez főképp az epikumokra áll) az ily típusok nem véletlen összerakódásai előzőleg ismert motívumoknak, hanem tudatos kerek kompozíciók: egyszerűbbek a mondák, gazdagabb tagozódásúak a mesék. A motívumok ősvallási hagyományokból erednek, tehát régebbiek a típusnál s mint hitbeli elemek, alig változnak. Mondákká, mesékké akkor állnak össze, vagyis akkor használatnak fel a típus megkomponálója részéről, mikor már hitbeli jelentőségüket elvesztették; így állnak elő a részben helyi jelentőségű vagy hősi személyhez fűződő történetek (mondák), részben a pusztán szórakoztató, képzelgetet foglalkoztató elbeszélések (mesék). Hogy több eltérő típusban azonos motívumok találhatók, oka az, hogy a már egységessé tömörült típusból az illető elem másjellegű kompozícióba is átvette; a motívumok e felszabadulása és máshol történő alkalmazása tehát későbbi fejlemény, mint eredeti típusának keletkezése. A motívum, mint mondai vagy meseci elem, e szerint eredetileg mindig valahova tartozik s a kutató hivatása ezt az eredeti helyét megtalálni, ami az őstípus visszaállításával egyidejűleg kell, hogy elvégeztessék. Más, külön feladat viszont a motívum eredeti ősvallási jelentésének kikutatása, ami már tisztán ethnologiai munka s a folklorista hivatásától távol áll. A vázolt folklor-eljárás csak látszólag bonyodalmas és

bizonytalan eredményű; elvégre is monda- és mesetípus az egész világon nem sok van, azok népenként untalan ismétlődnek s csak az Antti Aarne összeállította típusjegyzéket kell ismernie, hogy a kutató az anyagban el tudjon igazodni.

Más és némiképp kényesebb feladat a *lírai költés* népi termékeinek tudományos feldolgozása (népdal-szövegek!). Az egyes dalokat külön kell önálló kisebb monográfiaként feldolgozni. Ennek keretén belül az összevető munka annál biztosabb eredményekre vezet, minél gazdagabb változatanyag áll belőle rendelkezésre. Szól ez a laikus gyűjtőknek is: ha a hallott éneket közismertnek, elcsépeltnek találják is, fel kell jegyezni: a feldolgozó esetleg fölfedez benne egy csekélynek tetsző eltérést, amely neki becses áthidalást nyújthat távolabbi változatokhoz. A variánsok e sorozatából összeantandó a népdal fejlődéstörténete; kikövetkeztetendő az ősalak, vagy az ahhoz közelebb eső szövegszerkezet s fokozatonként sorba állítandó a változtatások rendje. Ideális megoldást az a dal nyújt, melynek változataiból a dal egész élettörténete kiolvasható. Számos ily kis monográfia hasonló tapasztalatokat fog nyújtani, amelyek a változtatások törvényszerűségeit foglalják magukban s később mind könnyebbé teszik a kutató munkáját. Belelát a módosítások pszichológiájába, a népi gondolkodás és költési mód rejtélyes műhelyébe. Idővel kialakul e tapasztalatok nyomán egyes népfajok sajátos észjárásának, ízlésformáinak teljes képe.

Kaarle Krohn műve a fejtegetések és utasítások tömegét mindenütt tanulságos példákkal világítja meg. Ezek magukban is a kezdő búvárkodónak annyi becses anyagot szolgáltatnak, hogy általuk észrevétlenül bepillantást nyer, sőt beavatódik a folklor tudomány műhelytitkaiba. S. S.

**Babona-szótár.** A németországi és svájci folkloristák együttesen egy nagyterjedelmű, 4 kötetes kézi szótár megindítását jelentik, amely a germán népi babonáinak rendszeres betűsoros összeállítását fogja tartalmazni. A hatalmas anyag már feldolgozva várja a megjelenést. A szótár (*Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*) 80 oldalas füzetekben kerül kiadásra (ára 4 márka) s az e téren kitűnő nevű *E. Hoffmann-Krayer* professzor közreműködésével *H. Bächtold-Stäubli* baseli egyetemi tanár



szerkeszti; kiadója: Walter de Gruyter et Co. Berlin-Leipzig.

A magyar néphagyományokkal foglalkozókat közelről kell hogy érdekelje ez a kimerítő forrásmunka, amely lehetővé teszi honi hagyományainkra vonatkozóan annak megállapítását, mi közös a mi babonáinkban a nyugati szomszédokéval, mik kerültek át főképp a német települések révén hozzánk? Mindezenre közelebb segít az átvett idegen elemek kiselejtezéséhez, ami rá fog vezetni credeti népi hiedelmünk ideológiaiának megismeréséhez.

**P. Saintyves: Les contes de Perrault et les récits parallèles.** Paris, E. Nourry. 645 o.

A hatalmas könyv lényegében Perrault Károly híres gyermekmeséit adja az eredeti kiadás (1696) nyomán. Összesen 11 mesét közöl s ezek mindegyikéhez 50–60 oldalas összevető fejtegetést fűz. Az anyagot e mesekompozíciók eredete szerint csoportosítja.

I. *Időszakok ritusaiból eredők:* 1. „A tündérek“ (Holle-típus, vagy: A jó lány és rossz lány meséje); szerinte újévi jóvót jósló szokásból állott elő. — 2. „Hófehérke“ ugyancsak évfordulói eredetűnek látszik. — 3. „Hamupipóke“ bőjti hamvazó szokás származékának mutatkozik. — 4. „A számbőr“ (Ámor—Psyché-típus), melyet szerző a farsangi királynő népszokásából valónak tart. — 5. „A piros sipkás kisleány“ pedig szerinte a májusi kis királynéval azonos.

II. *Felavató, beiktató szertartásokból származottak:* 6. „Hüvelyk Matyi“, amely primitív törzsek serdülő gyermekeinek férfivá avató szokásait rögzítette meg epikumban. — 7. „Kék szakáll“ rituális próbáratevés. — 8. „Riquet“ a szerelem hatalmát (?) példázná. — 9. „A csizmás kandúr“ királyi beiktatás szimbólumait tartotta légyen fenn.

III. *Szerzetesek alkotta mesék:* 10. „Griseldis“ a női engedelmesség apotheoza. — 11. „A három kívánság“ a balga fohász következményei.

Saintyves, mint látható, eredetmagyarázatokat kísérel meg. Összevető eljárás módja elárulja, hogy Cosquin-tanítvány, aki azonban mesterének fő tételét: a meséknek Indiából származtatását elveti s helyette az angol iskola (Frazer,

Hartland stb.) nyomdokait követi. Kutató rendszerének megkonstruálásában helyesen indul; eljárása legalább is elfogadható, midőn fejtegetései középpontjába nem a teljes mesetípusokat állítja, hanem a változásnak kevésbé kitett alapelemeket: a motívumokat. Hasonló eljárás ez a sejtkutatóéhoz az orvostudományban; a titokzatos ősi élet-erő ezekben van s az egész élő szervezet belőlük épül fel. Tovább haladásában azután nem maradt a kiinduláshoz következetes. Ha már egy-egy motívumot kiszakít az összefüggésből és végigkeresi, vagyis inkább végig kiemeli a különböző mesecégek közül s egymás mellé téve kalcidoszkopszerűen felsorakoztatja előttünk, első eredményként azt várják, hogy belőlük a motívum egykori ősalakját, archetipusát fogja megállapítani, legalább is megjelöli, melyik teljes mesekompozícióba tartozott eredetileg és hogyan vétetett át több-kevesebb alakmódosulással a többibe. Ezt azonban használnak várjuk, amint hogy könyvében a legújabb kutatóeljárásnak (az Antti Aarne-félenek) nyoma sincs, hanem e helyett bizonytalan eredetutalásokat kísérel meg. Célzásokat tesz bizonyos ősi ritusokra, honnan az illető mesének származnia kellett. Ez is helyes volna, ha utalásai meggyőzők lennének, de nem is lehetnek azok, mert részletes összevetésbe scholsem bocsátkozik, csak utal rájuk. Ma az iniciációs és egyéb primitív ceremóniák minden mozzanatukban ismereteselek előttünk s mi ez utalások nyomán közöttük és az illető mesemotívumok között szorosabb rokonságot scholsem tudunk felfedezni.

Teljesen önkényes az eljárása, midőn a „Kékszakáll“ mesefajtából (a tömeges nőgyilkos rémtörténete) kiragad egy annak cselekményében mellékes elemet: a tiltott szobába lépést s mert erre némi ősi ritus emlékeztet, az egész mesetípust ily primitív szokásformából származtatja. Maguk a szertartások férfivá avató ceremóniák, melyeken nőnek jelen lenni tilos (maga mondja: Les femmes en sont toujours exclues. 378. l.). Hogy válhatik belőle mégis szerelmi történet?

Beletéved a rég levitézett *szoláris* magyarázatokba is. „A pirosbóbítás kisleányt“ azonosítja a májusi királynéval

pusztán azon az alapon, mert ennek szoktak piros rózsákból koszorút tenni a fejére! A sasoktól elrablott gyermeklánykát 7 vasajtó mögött tartják elzárva; ez Saintyves szerint a karácsony utáni 7 nap újévig (78. l.). Az idézett mese hindu származású Dekkánból. Sze-

rény kérdés: a hinduk is Gergely-naptár beosztása szerint élnek? — De ne folytassuk tovább. A francia szerző lehet bármily jártas a folklóre nyersanyagának ismeretében, ilyen módszerrel a mesekutató terén mindig előkelő idegen fog maradni. S. S.

## TÁRSASÁGI ÜGYEK.

### Beküldött könyvek (folyóiratok) 1927. VII. 1—IX. 30.\* *Laczkó Dezső.*

Évi jelentés a Veszprémvármegyei Múzeum és Múzeumi Könyvtár 1926/27. évi fejlődéséről és évvégi állapotáról. Összeállította: ( ——— ) Veszprém, 1927. — *A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1925/26. tanévről.* Debrecen, 1927. — *A Falu.* VIII. évf. 5—7. száma. Bpest, 1927 máj.—júl. — *A Tenger.* XVII. évf. 4—9. száma. Bpest, 1927. — *Athenaeum.* Új Folyam. XIII. évf. 3—4. száma. Bpest, 1927. — *Földrajzi Közlemények.* LV. évf. 4—6. száma. Bpest, 1927. — *Hadtörténelmi Közlemények.* XXVIII. évf. 3. száma. Bpest, 1927. — *Irodalomtörténet.* XVI. évf. 5—6. száma. Bpest, 1927. — *Katholikus Szemle.* XLI. köt. 7. száma. Bpest, 1927. szept. — *Kárpáti Lapok.* III. évf. 7—8. és 9. száma. Bpest, 1927 júl.—aug. és szept. — *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új Folyam. XXXI., XXXII. és XXXIII. évf. Bpest, 1923, 1924 és 1925. — *Magyar Zsidó Szemle.* XLIV. évf. 4. és 5—6. száma. Bpest, 1927 júl.—aug. és szept.—dec. — *Protestáns Szemle.* XXXVI. évf. 7. száma. Bpest, 1927 szept. — *Társadalomtudomány.* VII. évf. 3—5. száma. Bpest, 1927. — *Technika.* VIII. évf. 6. és 7. száma. Bpest, 1927 jún. és szept. — *Turistaság és Alpinizmus.* XVII. évf. 7—8. száma. Bpest, 1927 júl.—aug. — *Új Élet.* II. évf. 5—6. száma. Bpest, 1927 máj.—jún. — *Bulletin of the New-York Public Library.* Vol. 31. Nr. 6., 7., 8. és 9. New-York, 1927 jun., july, aug. és sept. — *Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes.* Année 5. No. 1—2. Paris, 1927 jan.—jún. — Továbbá a moszkvai „Société des relations culturelles entre l'Union des R. S. S. et l'étranger“, illetve a budapesti „Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ“ útján hatféle orosz és egyéb nyelvű tudományos könyv és folyóirat az orosz szovjetek területéről.

**Adományok, (segély, felülfizetés) 1927. év III. negyedében.\*\*** *Dura Máté* 2 P. — *Alföldi Rezső* 3 P 60 fillér. — *Dr. Horger Antal* 10 P. — *Dr. Littke Aurél* 8 P.

\* Ezen kimutatásban foglalt könyvek (folyóiratok) megállapodás értelmében átadtak a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának.

\*\* Választmányi határozat értelmében, további intézkedésig, költségkímélés céljából a rendes tagsági és előfizetési díjakat nyilvánosan nem nyugtázzuk; azonban a rendes tagsági és előfizetési díjakat legalább 10 fillérrel meghaladó összeget, mint adományt (felülfizetést) nyugtázzuk.

## INHALT DER SELBSTÄNDIGEN MITTEILUNGEN.

**Johann Berze Nagy: Die ungarische Sage von der verfolgten Hinde. II. (Schluss.)**

Aus der vorhergehenden Untersuchung ergibt sich der sichere Schluss, dass die überlieferten internationalen Texte der Sage sich um zwei, von einander merklich abweichenden Fassungenstypen gruppieren: einem orientalischen und einem occidentalischen. Der Erste weist Züge auf, die auf eine frühere Märchenform schliessen lassen. Die Hinde, die der Jäger verfolgt, ist eine verliebte Fee, die den begehrten Jäger in ihr Land lockt. Der Zweite, christlich-legendenhaft, zeigt Christus in Gestalt eines (goldenen) Hirschen, der den heidnischen Jäger über seine Verfolgung Vorwürfe macht und ihm bekehrt (Placidus-Eustachius-Legende). — Ein Grenzwasser, welches in beiden Fassungen vorkommt und in der Legende ein überflüssiger Zug ist, während er ins orientalische Feenmärchen hineinpasst, verrät den Zusammenhang der beiden Fassungen. Die Urfassung ist demnach die orientalische. Damit ist ein Endergebnis gegeben. Das Hindemotiv der ungarischen Stammes-sage gehört entschieden zum orientalischen Märchentypus, kann demzufolge aus der christlichen Legende nicht entstanden sein. Es ist in Verbindung mit den übrigen Motiven der Stammes-sage als ein einheitliches, originelles und aus dem Orient mitgebrachtes Gut des ungarischen Volkes zu betrachten.

**Frau Elisabeth K. Posonyi: Johann Erdélyi und die ungarische Volksdichtung. II. (Schluss.)**

II. *Joh. Erdélyis Lebenslauf und literarisches Wirken.* Geboren 1814. zu Kis-kapos (Oberungarn), entstammt der Dichter und Gelehrte J. E. aus einer Bauernfamilie. Die ersten 12 Jahre in der abgesehenen Welt des Volkes verlebend, bleiben ihm die Kindeserinnerungen bis ans Ende seines Lebens treu. Mittelschulen absolvierte er in Sárospatak; wird Erzieher bei einer Magnatenfamilie; bereist mit dem Zögling fast ganz Europa; kehrt schon als angesehener junger Poet heim, wird Schriftsteller in der Hauptstadt, wo er eine ungemein reiche und literarisch vielseitige Tätigkeit entfaltet. Politisch kämpft er gegen die veraltete und ungesunde Leibeigenschaft; als Dichter versucht er sich der Formen der Volksdichtung anzupassen; als Gelehrter befasst er sich eingehend mit den dichterischen Ausserungen der Volksseele. 1846—48 lässt er die drei grossen Bände der ungar. Volksdichtung erscheinen („Volkslieder und Sagen“). Nach den Freiheitskämpfen Professor für Philosophie und Aesthetik auf der Hochschule zu Sárospatak, wo er bis zu seinem Lebensende (1868.) verbleibt; wird in dieser letzten Epoche Anhänger der hegelianischen Geistesrichtung, philosophischer Essayist und ein strenger Kritiker der neuen, das Völkische in seiner Roheit nachahmenden, Jung-Petőfianischen Dichterschule.

*J. E.s Dichtkunst.* Entwicklung und allmähliche Anpassung an Formen und Stoffe der ungarischen Volkspoesie.

IV. *Prinzipien und Verfahren bei der Redaktion seiner Sammlung ungarischer Volksdichtungen.* J. E. gibt über seine Methode in einer grossangelegten Studie Rechenschaft. („Über die Volksdichtung.“ Bd. II. S. 376—487.) Einzelne Gesichtspunkte: Der Begriff des „Volkes“. Seine Poesie verschieden von derjenigen der Naturvölker. Wer dichtet die Volkslieder? Beziehungen zwischen Kunst- und Volkspoesie. Der Natureingang der Volkslieder. Zersingen der Lieder. Volkspoesie ein Spiegel der Volksseele. Inhaltliche Kategorien der ungarischen Volksseele. Redaktionelles Verfahren. Gruppierung nach inhaltlichem Zusammenhang. Was wurde gestrichen?

**Sigmund Szendrey: Unsere historischen Volkssagen. (VII. Folge.)**

Locale Sagen aus der Türkenzeit in kurzen Inhaltsangaben. Volksetymologisches im Zusammenhange mit den Türkenkriegen: Benennung von Städten, Dörfern, Fluren. Geraubte christliche Kinder, die sich als türkische Krieger ihrer Kindheit erinnern, etc.

A szerkesztésért felelős: Dr. Solymossy Sándor.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1877—1927. — (Dr. Czákó Flemér.)



## A Magyar Néprajzi Társaság kiadványaiból még kapható:

**Ethnographia** 1890—1891 (I—II.) évf. 1—10. száma; 1892 (III.) 1—6, (7—10. elfogyott!); 1893 (IV.) 4—6. (1—3., 7—12. elf.); 1894 (V.) 1—2. (3—5. elf.); 1895 (VI.) 3—6. (1—2. elf.); 1896 (VII.) 1—6.; 1897 (VIII.) 3., 5—6. (1—2., 4. elf.); 1898 (IX.) 1—6.; 1899 (X.) 1., 3—6. (2. elf.); 1900 (XI.) 3., 6., 8. (1—2., 4—5., 7., 9—10. elf.); 1901 (XII.) 1., 3—8., 10. (2., 9. elf.) 1902—1904 (XIII—XV.) 1—10.; 1905—1922 (XVI—XXXIII.) 1—6. **Népelet (Ethnographia)**. 1923/24 (I/II—XXXIV/XXXV.) 1—2.; 1925 (III—XXXVI.) 1—12. Számonként: 1 pengő.

**Néprajzi Füzetek.** 1. *Munkácsi Bernát*: A magyar népies<sup>7</sup> halászat műnyelve; 2. (elfogyott!); 3. *Nagy Géza*: A szkithák nemzetisége; 4. (elfogyott!); 5. *Alexics György*: Vadrózsapör; 6. *Krausz Sámuel*: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai; 7. *Huszka József*: Tárnyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai; 8. (elfogyott!); 9. *Galgóczy János*: Újabb sumir szöszedet. Füzetenként: 1 pengő.

**Magyar Néprajzi Könyvtár.** 1. *Strausz Adolf*: Bolgár néphit; 2. *Sebestyén Gyula*: Rovás és rovásírás. Kötetenként: 4 pengő.

**Néprajzi Könyvtár. Új folyam.** 1. *Tagányi Károly*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ara: 2 pengő.

**A Magyar Néprajzi Társaság Propaganda-Bizottságának kiadványai.** 1. *Gróf Teleki Pál*: Néprajz és földrajz; 2. *Solymossy Sándor*: Mi a folklóre?; 3. *Herrmann Antal*: A néprajz és a néptanító; 4. *Szendrey Zsigmond*: A néphagyományok gyűjtésének módszere; 5. *Viski Károly*: Néprajz és néprajzi kutatás; 6. *Solymossy Sándor*: A magyar népköltés értékei. Egyenként nem kapható; az egész sorozat ára: 1 pengő.

Az összes fenti kiadványok árából a Magyar Néprajzi Társaság tagjai és hivatásos könyvkereskedők 25 százalék kedvezményben részesülnek. Postai kézbesítés esetében a csomagolást, valamint szállítást külön felszámítjuk.

### MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG TITKÁRI HIVATALA

Budapest, X, Tisztviselőtelep, M. Nemzeti  
Múzeum Néprajzi Tára.  
(Hivatalos órák: Hétköznapon 9—14-ig).

---

## MEGJELENT

### A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

I-só kötetül Dr. RÉTHEI PRIKKEL MARIAN bencés tanárnak

## A MAGYARSÁG TÁNCAI

című néprajzi és művelődéstörténeti monográfiája, számos képpel, hangjeggyel és hat műmelléklettel. Kapható a kiadó „Studium“ R. T. könyvesboltjában (Budapest, IV, Múzeum-körút 21) és általa minden hazai könyvkereskedésben. Ara 6'60 pengő.

(Kemény kötésben, famentes papíron, a szerző aláírásával, 10 pengő.)

---

**Kerese**m pénzért az „Ethnographia“ 1892. (III.) évfolyamának 7., 8., 9., 10. — 1893. (IV.) évf. 1., 2., 3., 7., 8., 9., 10., 11., 12. — 1894. (V.) évf. 3., 4., 5. — 1895. (VI.) évf. 1. — 1897. (VIII.) évf. 1., 2., 4. — 1900. (XI.) évf. 1., 2., 4., 5., 10. — 1901. (XII.) évf. 2. számait. *Dr. Hóman Bálint* egyetemi nyilv. r. tanár, a Nemzeti Múzeum főigazgatója, Budapest.



# Tagtársainkhoz és előfizetőinkhez!

Az „Ethnographia — Népélet“ 1927. évi 4. (befejező) számát legkésőbb 1928. március közepéig szétküldjük. Ezen számunkhoz postatakarékpénztári befizetőlapot mellékelünk az 1928. évi tagdíj, illetve előfizetési díj beküldésére. Az 1928. évre megszabott rendes tagsági díj belföldre 8 pengő, külföldre 10 pengő, melyért az „Ethnographia — Népélet“-et díjtalanul küldjük. (Az egyszersmindenkorra szóló alapítótagsági díj 200 pengő, jogi személyek részére 400 pengő.) Nem tagok részére az előfizetési díj belföldre 10 pengő, külföldre 12 pengő. (Az „Ethnographia — Népélet“ 1928. évfolyamának bolti ára 12 pengő lesz!) Kérjük tagtársainkat és előfizetőinket, hogy a tagdíjat, illetve előfizetési díjat a jelzett füzetünkhöz mellékelt postatakarékpénztári befizetőlap útján fizessék be. Akik a díjat már előbb óhajtanák beküldeni és nem volna kezüknél befizetőlap, úgynevezett „biankó-befizetőlap“-ot minden postahivatalnál kaphatnak 3 fillérért. A Magyar Néprajzi Társaság csekkszámolója a m. kir. postatakarékpénztárnál: 3019. Esetleg postautalvánnyal küldött tagdíjak, illetve előfizetési díjak mindig a **MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG PÉNZTÁRA** címére (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14—16, Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala) irányítandók.

---

## Tudnivalók a Magyar Néprajzi Társaságról.

A Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben alakult; célja a néprajzi tudományt általában, különösképpen pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelviileg rokon, valamint a magyarsággal együttélő idegennyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjeszteni. Evégből tudományos kutatásokat indít, irányít és támogat; nyilvános felolvasásokat és vándorgyűléseket tart, folyóiratot, összefoglaló monográfiákat ad ki. Hivatalos közlönye az 1890-ben indult *Ethnographia — Népélet* c. évnegyedes folyóirat, a *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője* c. gazdagon illusztrált állandó melléklettel. A hivatalos folyóiratot a Társaság tagjai minden külön díj nélkül, az egyéb társulati kiadványokat pedig nagy kedvezménnyel kapják. A Társaság tagja lehet minden nagykorú, feddhetlen jellemű egyén, aki ebbeli óhaját a Társaság valamelyik tagjának ajánlatával a *Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatalához* (Budapest, X, Tisztviselőtelep. Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára) bejelenti. A tagság legalább 3 évre kötelező. (Külföldi állampolgárok tagságához a m. kir. belügyminiszter jóváhagyása szükséges.) A Társaságba vagy alapítótagul, vagy évdíjas rendestagul lehet belépni. Alapító tag az, aki a Társaság pénztárába egyszersmindenkorra szóló, az alapszabályokban megállapított bizonyos összeget lefizet; az évdíjas rendes tag az alapszabályokban megállapított évi tagdíjat fizeti. Jogi személy (hatóság, intézet, társaság stb.) csak mint alapító tag léphet a Társaságba. Az alapítótagsági díj egyszerre, egy összegben előre, a rendestagsági díj pedig minden év első negyedében befizetendő. (A szeptember végéig be nem fizetett rendestagsági díj után felszólítási, illetve beszédési díj jár.) Az *Ethnographia — Népélet* előfizetője lehet bárki, aki az évről-évre megállapított előfizetési díjat a Társaság pénztárába beküldi.



# ETHNOGRAPHIA

---



## NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG  
FOLYÓIRATA  
ÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM  
NÉPRAJZI TÁRÁNAK

## ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTIK:

SOLYMOSSY SÁNDOR ÉS BÁTKY ZSIGMOND

XXXVIII. ÉVE.

BUDAPEST, 1927

4. SZÁM

---

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT



## NÉPÉLET 1927. 4. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Solyomossy Sándor</i> : A „vasorrú bába“ és mítikus rokonai .....	217—235
<i>Harsányi István</i> : Új adatok a Cserebogár-nóta korához és változataihoz .....	236—240
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Szatmár megye néphagyományai (I.) .....	241—250
<i>Kessler-Balogh Edgar</i> : A szüzgulyahajtás .....	251—256
<b>Kisebb közlemények</b> : <i>Zalán Menyhért</i> : A nagypénteki mosakodás. — <i>Csefő Gyula</i> : A Medárd-napi esőhöz. — <i>Magyar Adorján</i> : Villő. — <i>Ernyey József</i> : Építőáldozat emléke .....	257
<b>Népi szövegek</b> : <i>Luby Margit</i> : Népdalok (Tunyog és Matolcsról, Szatmár megye). — <i>Kiss Lajos</i> : Csúfolódó versrészlet. — <i>Dömötör Sándor</i> : A halál órszága (monda-mese). — <i>Csefő Gyula</i> : Négy kis monda Mátyás királyról .....	262
<b>Ki tud róla?</b> (III.) 8. Kimuzsikálás ( <i>K. Gy.</i> ). — 9. Falucsúfolókhöz ( <i>Triebniggné P. Ella</i> ). — 10. Tótágas ( <i>Tolnai Vilmos</i> ). — 11. A Szilveszter-esti kolompoláshoz ( <i>Gulyás József</i> ). — 12. A vásárhelyvidéki oláhok „Ördög-tánca“ ( <i>Balogh József</i> ). — 13. Szálláskeresés a Betlehemekben ( <i>László Gyula</i> ) .....	269
<b>Társasági ügyek</b> : Tagfelvétel. Adományok (IV.). Beküldött könyvek .....	274
<b>Német kivonatok</b> .....	276

## ÉRTESITŐ 4. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Dr. Pavel Agost</i> : Nyilttűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál (10 ábra) ..	129—144
<i>Luby Margit</i> : A gubakészítés módja és a gubásmesterség (3 ábra) .....	144—154
<b>Kisebb közlemények</b> : <i>Ébner Sándor</i> , Kaminkéményes konyhák Bugyi, Sári, Dabas és Gyón pestmegyei községekben (7 ábra) .....	155—160
<b>Régi följegyzésekből</b> : 160—165. — <b>Irodalmi szemle</b> : 166—169. — <b>Múzeumi hírek</b> : 169. — <b>Beérkezett könyvek</b> .....	170—172
<b>Anzeiger</b> .....	173—174

## INHALT DES »NÉPÉLET« (VOLKSLEBEN) 1927 Nr. 4.

	Seite
<i>Alexander Solyomossy</i> : Die „eisennasige Hexe“ und ihre mythischen Verwandten .....	217—235
<i>Stephan Harsányi</i> : Neue Beiträge zur Entstehung und zu den Varianten des Volksliedes: „Cserebogár“ ... (Maikäferlein ...) .....	236—240
<i>Sig. Szendrey</i> : Volksüberlieferungen im Komitate Szatmár (I.) .....	241—250
<i>Edgar Kessler-Balogh</i> : Umkehrung des Rinderheerdes .....	251—256
<b>Kleinere Mitteilungen</b> : S. 257. — <b>Folklore-Texte</b> : S. 262. — <b>Rundfragen</b> : S. 269. — <b>Vereinsangelegenheiten</b> : S. 274. — <b>Deutsche Auszüge</b> .....	276

## INHALT DES ÉRTESITŐ (ANZEIGER). JAHRG. XVII. Nr. 4.

	Seite
<i>Pavel, A.</i> : Küchen mit offenen Herden bei den Wenden Ungarns (mit 10 Abb.) .....	129—144
<i>Luby, M.</i> : Der „Guba“ u. dessen Herstellung (mit 3 Abb.) .....	144—154
<b>Kleinere Mitteilungen</b> : <i>Ébner, S.</i> : Küchen mit Kaminrauchfängen in einigen Dörfern des Pester Komitates (mit 7 Abb.) .....	155—160
<b>Aus alten Aufzeichnungen</b> : 160—165. — <b>Literatur</b> : 166—169. — <b>Musealangelegenheiten</b> : 169. — <b>Eingelaufene Bücher</b> 170—172. — „Anzeiger“ (Deutscher Auszug) .....	173—174



---

# ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖZLEMÉNYEI

---

1927

---

## A »VASORRÚ BÁBA« ÉS MÍTIKUS ROKONAI.

A félszázaddal ezelőtt még annyira kedvelt mythológiai kutatások újabban mintha elvesztették volna népszerűségüket. Nem a szélesebb rétegek érdeklődése lanyhult el; ősvallási kérdések iránt ma, a misztikus és okkult jelenségek divatja idején, a fogékonyság talán élénkebb, mint bármikor volt; hanem a kutató tudomány részéről észlelhető az elkedvetlenedés. Mikor az utolsó nagy mythológus iskola (Müller Miksa, Kuhn, Lazarus, de Gubernatis, stb.) büszkesége: az *égi jelenségekkel* — szoláris allegoriákkal — magyarázás közben felmerült néplélektani tapasztalatok nyomán délibábként szertefoszlott s a folytatók sikertelenül kísérleteztek egyéb, újabbfajta megfejtésmódokkal, a meddő próbálkozások a tárgy elhanyagolását vonták maguk után.

Ennek előidőzéséhez járult egy kezdettől fogva táplált téves felfogás is, aminek megtévesztő gondolatától szinte legutóbbi időkig nem tudtak egyesek szabadulni s ami a köztudatban ma is kísért. Mindenki azt várja a tudománytól, hogy tárja fel végre-*valahára* az egykori ősvallásnak, ha nem is minden részletét, — hiszen ezek legtöbbje az idők homályában elmerült nyomtalanul, — de legalább a meglévő törmelékek mozaikköveiből annak vázlatos rendszerét, alapelveit, világszemléletét, szellemhitét bármi elnagyolt körvonalakban is. Valóban ezt a *rendszert* keresték a kutatók s keresik kalandos fantazmagóriákban egyesek ma is. Az alap-*tévedés* abban van, hogy a régmúltak vallásos hiedelmeit éppoly egységesen fölépített, szerves hitvilágnak gondolták, mint az utóbb helyükbe lépett tételes vallásrendszerekét.

Az ethnológia, ez az aránylag új keletkezésű tudomány, a primitív lelki élet megnyilatkozásait kutatva, azóta rájött arra, hogy kezdetleges fejlettségű népeknél a hiedelmek maguk is kezdetlegesek, helyzetekhez fűződők, szétszaggatottak. Egyes eljárásmodok rítusokba rögződnek, adott esetekre külön kultuszok keletkeznek, de a maguk elszigeteltségében, önállóan; magasabb egységbe nem olvadnak össze. Nem is olvadhatnak, mert többnyire ki nem egyeztethető ellentmondásban állnak egymással. Mindebből önként következik, hogy rendszeres ősmithológiát akár a görögök, vagy egyiptusiak mintájára ama kezdetleges fokokon hasztalan keresünk. Egyes mithikus jelenségek vannak csupán; ezeknek fejlődésfolyamatát esetleg igen, de rendszerbe állását nem leszünk képesek soha kimutatni.

Bennünket természetesen elsősorban a magyarság régi hitvilága érdekel. Kérdés, vajjon ősvallásunk hasonló primitív fokú volt-e közvetlen a kereszténység felvétele előtt, vagy foglalt magában már haladottabb, kozmikus világegységgel kapcsolatos formákat? — Bármilyen nagy vívmányai vannak is az ethnológiának, eddig csak az egészen elmaradt néptörzsek hiedelmeire volt képes világot deríteni; ugyancsak megbízható eredményeink vannak a tételes vallások előtörténetéről; de épp a közbüleső félbarbár, félfejlett vallási ideológiák terén nem látunk még tisztán. Pedig valószínű, hogy a mi honfoglaláskori pogányságunk idetartozott. Nyilván volt benne egy csomó primitív hagyomány, viszont nem képzelt

hető, hogy évszázadokon át turk népelemekkel érintkezve, azok kozmikus világvilágából ne vettek volna át egyet-mást.

A magyar ősvallás problémájában külön nehézséget okoz a rávonatkozó emlékek feltűnő szegény volta. A nemzet az évszázados vándorlás, az otthontalan élet után a letelepedést végre sem hajthatta, midőn a kereszténység már éreztetni kezdte befolyását. Nem volt idő és mód az ősrítusok szerint való berendezkedésre. A régi hitvilág emiatt az új élet és új vallás felmerültével egyszerre mosódott el. Ami esetleg ez első időszak után tűzhelyszokásokban, babonákban fentmaradt, a térítés kérlelhetlen irtóháborúja semmisítette meg, ami után szinte irmagja sem maradt a régi hitbeli emlékeknek. Mindazok, akik azóta e téma felé fordultak, költők, tudósok, érezték a hiábavaló keresés leverő hatását.

Csak most legújában kezd a tudomány arra eszmélni, hogy nem sejtett helyein a hagyománynak, elszigetelt, félrecső s hitélettel kapcsolatot nem tartó területeken még lappang egy s más utalás reá. Nyomok maradtak pl. *nyelvhasználatunkban*. Szókincsünk tetemes része u. i. honfoglalás előtti elemekből áll. Ugyanílyen elszigetelt tartalékra bukkantunk újában a magyar *népmesékben*, melyek közül nem egy kimutathatóan még keleti örökségünk s mint amolyan gyermekes, szórakoztató mulatság, elkerülte az egyház figyelmét. E kettős forrás valóban nyujt megfogható adalékokat, bár csekély, de biztos nyomokat. Ezek majdan összevetve más, hasonlóan félbarbár, félfejlett hitvilágú rokon népekével, módot adhatnak az egykori ősvallásnak, ha nem is teljes, nagyjában mégis elég hű rekonstruálására.

A helyzet természetéből következik, hogy a végeredményt egyes részletkutatásoknak kell megelőzniök. Ezek közé kíván tartozni az is, melyről a jelen beszámoló szól.



A *vasorrú bába* kifejezés mai nyelvhasználatunkban közeli, vagy talán egészen azonos jelentésű a „boszorkány” elnevezéssel. A két fogalom, amelyről pedig a kétféle kifejezés alapján feltehetjük, hogy valamikor egy-mástól különbözött, újában eggyé olvadt. Legfeljebb erősítő, vagy tréfás árnyalattal mondunk néha „boszorkány” helyett *vasorrú bábát*. A használatos szóalakok rendes sorsa az, hogy idővel mechanikussá válnak; eredeti jelentésükre, ha azok nem szembeszökők, senki sem gondol. Esetünkben ha figyelmünk ráterelődik is az elnevezés alakjára, csak annyit sejtünk, hogy a *bába* valami gyógyjavas, misztikus erejű vénasszonyt jelenthetett, míg a különös, bizarr jelző (*vasorrú*) legfeljebb mosolyra készlet, egyebekben pedig kész rejtély. A kép, melyet bennünk ébreszt, sehova sem kapcsolható, magyarázatot sehol sem talál. Ez volt nyilván oka annak, hogy magával a szóalakkal érdem szerint a kutatók sosem foglalkoztak. — Sőt az alak, mint élő lény iránt is a meglévő hagyományok nyomán aránylag későn kezd a kutatás érdeklődni.

A Kisfaludy Társaság 1846-i egyik pályakérdése, amely a régi pogány magyar vallás kiderítését kívánta a pályázótól s többek közt a manó, boszorkány, garabonciás és lidérc nevek fogalmait is tisztázandóknak jelezte, a *vasorrú bábáról* még nem tesz említést.<sup>1</sup> — Rákövetkező évben jelent meg *Henszlmann Imre* jelentős tanulmánya „A népmese Magyarországon” címmel (Szépirod. Figyelő 1847. II. köt. 11 folytatásos cikkben), amely népmeséinket összeveti a nyugateurópai, tüzetescsben a Grimm-testvérek kiadta német mesékkal. Eredménye, hogy a miénk a külföldiek-

<sup>1</sup> A pályázók igen gyarló, kalandos képzelgéssel teli magyarázatait, bár az akkori felfogásra fölötte jellemzők, itt bizvást mellőzhetjük.

nek egyszerű visszhangjai, de meglát bennük néhány eredeti alakot: a Tündér Ilonát, táltos lovat és a vasorrú bábát. Nem habozik róluk kijelenteni, hogy ezek bizonyára ősvallásunkból való maradványok.<sup>2</sup>

*Ipolyi Arnold* hatalmas művében: a „Magyar Mythológia“ban (Pest, 1854. 67. l.) már behatóan foglalkozik alakunkkal. Szembe állítja a szép, fiatal és jótermészetű tündérekkel. Szerinte a vasorrú bába „rút öreg nő; vasorrú, mohosképű, orra földig ér, szeme a vénségtől megmohosodott (Erdélyi: Népd. és m. III. 231. 240. ll.); borzas ősz haja feláll, mint a serce, nagy zöld fogait vicsorítja (Gaal 4).“ Nem egy magában álló alak, több van belőle. „Lakuk sötét erdőben elhagyott rom vagy kunyhó, máshol háza csupa halálfölből épült, rendszeren egy fej hibázik és kárörömmel üdvözli a betérő vándort; — emberevő, aki a mondahöshöz ugrik és „ham“ kiáltással leharapja fejét (68. l.). A táltos ló az ő birtokában van. Zivatart tud támasztani; lábdobbantással földrengést idéz elő. Egyik leánya rendszeren ellene támad és vele szemben a mesehőst segíti...“ stb. Mithikus vonatkozásait *Ipolyi* adatok hiányában nem fejtegeti. Összeállításai egyébként sem hű, a vonásokat hozzá kritika nélkül mindenholon veszi, nemcsak hazai nemzetiségi (tót, rutén, oláh) vidékekről valókat, de külföldieket is belekever. — Az övé után időrendben a *Czuczor—Fogarasi*-féle Nagy szótár tesz róla említést. Az alakot úgy magyarázza, hogy: „a népmesékben nagy szerepet játszó boszorkányféle bűvös banya, kinek túhegyes vasorra van s ha a vasfalt ostromolja, hét mérföldnyiről ugrik neki; 12 lányát képes rézlovakká változtatni...“ stb. A szótárírók a vasfal-ostromlást *Mailáth*: „Vas Laci“ című meséjéből vették s ily beállításban csak ez egy helyen szerepel, míg az illető típus egyéb változataiban reszelős élű vasnyelvével lyukat fúr a vaskapun (az ú. n. „Sárkánycsalád“ típusban<sup>3</sup>); lánya is rendszeren csak három van, ezeket azért változtatja kancákká, hogy a hős, kire őrzésüket bizza, ne tudjon nyomukban járni. A kép egyébként is hiányos, a nép közt élő fogalmat róla nem adja híven vissza.

Az első s mint ilyen egyetlen kutató, aki külön tanulmányt szentel az alaknak, *György Aladár*. „A vasorrú bába, mint magyar istenség“ címen (*Szana T.* „Koszorúja“ban, 1881. 422—436. ll. májusi füz.) értekezik róla. Felpanaszolja, mennyire mellőzték eddig e fontos és érdekes alakot. Elég felkészülten fogott feladata megoldásához. Észreveszi, mely vonásokat kölcsönözött *Ipolyi* a német, melyeket a szláv mesekincsből. Szerinte a vasorrú bába nem feltétlenül gonosz szellem. Fontos vonásnak tartja, hogy otthona ismeretlen messzi földön van, hajléka kacsá-, lúd-, vagy kakaslábon forog; vihart támaszt és haragjában elrabolja a napot és a holdat. A bába név megvan ugyan a szlávoknál („Bába Jagá“, „Ježi Bába“), de nem kellett tőlük kölcsönöznünk, mert ugyanily névvel illetik a mordvinok és osztyjakok is. Magyar népmesékből kitetsző szereplését részletezve, megállapítja, hogy viselkedése megegyezik a finn *Kalevala Louhi* nevű, pohjolai varázsló

<sup>2</sup> Henszlmannak akkoriban kevés és rosszul lejegyzett mesecanyag állt rendelkezésére; *Gaal György* és *Mailáth János* német nyelvű gyűjtéseiből és *Erdélyi: Népdalok és mondák* I. kötetének darabjaiból összesen 32 szövegtípust ismert. Tévedése meséink eredetéről nem vehető tőle rossz néven.

<sup>3</sup> Magyar előfordulásai: *Erdélyi: NM* III. 4. „A 3 királyfi“. — *Merényi: Sajóv. I. 1.* „Olombarát“. — u. ő: *Dunam. I. 98. 1.* „Világszép Sárkányrózsa“. — *Lázár: Palóc népm. 100. 1.* — *Pintér S.: A népmeséről. 6. sz.* „Mese a setét ország királyáról“. — *Kálmány: Szeg. IV. III. 1.* „Nap, Hold, Csillag“. — u. ő: *Hagyományok I. 1.* „Kölc“. — u. o.: *II. 3. sz.* „A pingált szobák“. — *Berze Nagy: MNGy IX. 7. sz.* „Csinos Ágrágyi“. — *Horger: MNGy X. 45. sz.* „Ambrus“. — u. o.: *49. sz.* „Szépmező szárnya“. — *Nyelvőr XXIX. 534. 1.* „A szép királyfi“. — *Gaal Gy.: M. Népm. Gyűjt. III. 27. sz.* „Egy táltosról“ — *Ipolyi A.: MNGy III. 20. sz.* „Juhenes“.

asszonyával, ami ősi voltának egyik fontos bizonyítéka.<sup>4</sup> Mithikus vonatkozásait boncolgatva, a természeti jelenségek változatos képei közt keresi a hozzá való magyarázatot. A természeti erők háromféle megnyilatkozása állhat vele kapcsolatban: 1. a *tél*, amely megdermeszti az élő világot (a mesében kövé változtat); 2. az *éjszaka*, a sötétség ideje (v. ő. a sötétség országával, amely azért áll elő, mert elrabolta a napot); 3. a *felhők*, mint a zivatarok okozói, melyek mindig mozgásban vannak (mint a kacsalábon forgó ház, melynek rézteteje a felhőknek alkonyatkor megvilágított szélé!). A győztes hős vele szemben mindhárom esetben a *napsugár*, amely fel szabadít a tél bilincsei alól, eloszlatja az éjjeli sötétséget s elűzi a felhőket... és így tovább. Mint ezekből látható, György Aladár az akkor divatos allegóriás szoláris magyarázgatások lelkes híve. Közelebbit ő sem tud; a banya vagy ezt jelenti, vagy amazt a káros égi jelenségek közül. Leginkább a felhőalakulatokra gyanakszik, mert ezek a napot elnyelik s a vasorrú bába is mindent felfaló természetű. De hogy honnan a varázssereje, miért van mohos szempillája és vasorra? Vagy: hogyan keletkeztek a hozzáfűződő mesés történetek, és miért épp ezek és nem mások? — arra sem ő, sem felfogásában társai, a külföldi kutatók (pl. a „Mitra“ folyóiratban Rob. Bleichsteiner, 1914. 65—71. ll.) nem képesek megfelelni. Kísérlete csak egy tekintetben komoly lépés előre: t. i. ő törekszik először, ha hamis analógiákkal is, a finn-ugor hagyományok bevonására.

*Sebestyén Gyula* viszont arra gondol („A regösök.“ M. Népk. Gyűjt. IV. köt. 1902. 253. l.), hogy e képzeleti alakot szláv közvetítéssel kaptuk *németből*. A XIV. századi Martin von Amberg vassorrú Berchtát említi („Percht mit der eisnen nasen“, l. Grimm: Deut. Mythol. 1875. I. 231. és jegyz.), így „nagyon valószínűvé válik, hogy a magyar népmesékben szereplő Vasorrú Bába eredetileg egy karácsony-vízkereszti vasorrú Berchtát, vagy egy szalmába burkolt *vasorrú báb*-ot jelentett.“ A népmesék teljes félreismerése kell annak feltevéséhez, hogy egy időhöz kötött (naptári) akciós szokásból valami mesemotívummá válhatott; ilyenre analóg példa még nem fordult elő. A karácsony-vízkereszti bábuknak ezen kívül sehol sincs vasorra. Különben is az idézett XIV. századi adat az egyetlen az egész német irodalomban, sőt magában álló a német folklórebán is.<sup>5</sup> — *Katona Lajos*, legmértékadóbb kutatónk, nem nyilatkozott témánkról bővebben. Néhány megjegyzése azonban elárulja, hogy nem tekinti eredeti magyar

<sup>4</sup> A „foghíjas öreg anyó“ (Louhi)-hoz fűződő történet valóban megvan a mi meséinkben is. A három hős testvér: *Wäinämöinen*, *Lemminkeinen* és *Ilmarinen* felkeresik őt éjjeli országában, hogy elhozzák az anyó csodaszép leányát. Ez három próbát tétet velük. Az első feladatnál a két idősebb testvér kudarcot vall, csak a harmadiknak sikerül és viszi haza a lányt. A „szampo“-t (a csodamalmot) már csak csellel és varázslattal tudják tőle megszerezni. Ez homályosan emlékeztet a mi „Táltospárhaj és kancatejfürdő“ típusú meséinkre (l. bővebben tölcsm Ethnogr. 1922. 32—38.) De utána mindjárt az következik, hogy Louhi bosszúból csapásokat bocsát rájuk s végül *elrabolja tőlük a napot és a holdat*. Ez viszont nálunk *másik* típusban („Sárkánycsalád“) fordul elő s nemcsak nálunk, hanem az összes turkátár népeknél így van meg. Vagyis a mi szerkezeteink a finn alakulattal szemben *elsődleges* formák, míg a két heterogén vonásnak a finnben történt egybefűzése feltétlenül *későbbi* fejlemény.

<sup>5</sup> *Johannes Bolte* írja tudakozódásomra: „eine Frau Eisennase ist mir in deutscher Ueberslieferung (ausser bei Martin Amberg) nicht erinnerlich. Wohl aber die *Eisenbertha* in einer Kuhhaut mit Hörnern (F. Panzer: Beitr. zur deut. Mythol. II. 117. 1855.). Berchta mit dem eisernen Handschuch (I. Zingerle: Sagen aus Tirol.<sup>2</sup> 1891. nr. 39).“ — Ezek a vonások elütők a mi varázsserejű banyánktól. Ami közös jellemvonás boszorkányaink és a német Hexe, Berchta között észrevehető, az XVI. századi eredetű s az egyház egyöntetű eljárására vezetendő vissza a boszorkányüldözések közös elbánásmódja nyomán.

mitikus alaknak (Pallas Lexik. címszó a.<sup>6</sup>), hanem szláv jövevénynek; általános utalásai különben arra vallanak, hogy még korainak tartotta az efféle kérdések megbolygatását. (l. kivált Irod. tanulm. II. 199. l.) — *Kandra Kabos* „Magyar Mythológiá”-jában (1897. 200. l.) a magyar népi monda és babona adalékokat lelkiismeretesen feldolgozta; nevezetes azonban, hogy nála a név egyetlen egyszer fordul elő (valami kútszellemről, amely a gyermekeket behúzza magához, az Ethnogr. V. 112. l. alapján), bizonyosságul annak, hogy mondában és babonában a boszorkány igen gyakran, de vasorrú bába nem szerepel, viszont a tőle figyelembe nem vett népmesékben annál inkább. — Végül megemlítendő *Kertész Manó* alapos tanulmánya a boszorkányokról („Szokásmondások“ Bpest, 1922. 68—102. ll.) bár itt sem találjuk meg a „vasorrú” jelző magyarzatát. Egyébként főképp a boszorkány-hiedelem eseteit tárgyalja és mítikus vonatkozásaira nem tér ki.

Az alak, ahogyan jellemképe ma a köztudatban él, kétségtelenül azonos a boszorkányéval; babonában, mesében a két nevet felváltva, egymással cserélgetve alkalmazzzák. Az ismert „Csizmás kandúr” mesetípusban pl. a banyát, kit a ravasz kandúr rászéd, Kálmány L. szegedi népmeséje (Szeg. Népe I. 6. sz. „A kis ürge.” 124. l.) *vasorrú bábának* nevezi, ugyanezt Krizánál (Vadrózsák 17. „Csihán királyúrfi”) *vasfogó bábának*, egy csongrádi mese (Kálm. Hagym. I. 86. „A kis macska”) pedig *boszorkánynak* nevezi. Sőt Horger csángó meséjében (M. Népk. Gyűjt. X. 294. „A tizenkettedik fiú”) meg éppen kontaminálva „*vasboszorkány*” alakban jelentkezik.<sup>7</sup> A két alak egybeolvadásának, ha előbb nem, a XVI. századi boszorkányüldözések idején kellett végbemennie, amikor a keresztényvilág egyseges boszorkánytípusa hozzánk is átszármazott. Így aztán a vasorrú bábáról fennmaradt, sokféle össze nem illő jellemvonások közül elsősorban ezeket az ismert és Európaszerte közös vonásokat kell eltávolítanunk, hogy a megmaradókban *régebbi*, eredetibb alakot ismerhessünk fel.

Ahol tehát sötétben tűzvilág mellett táncoló női alakok szerepelnek (Ipolyi MNGY XIII. 71. sz.), ahol keresztelés előtt elhalt csecsemő zsírjából készült kenőcsöt használnak (Komáromy: Boszorkányperek, 1910. XIX. l.), hogy boszorkányok szombatján a kürtön keresztül késő éjjel kirepülhessenek (Kálm. Szeg. N. I. 7. sz.), azután seprőn, pemetén, piszkafán tovaszállva (Kálm. Sz. N. I. 10. sz.) hegy tetején összegyűljenek s ott mint a sátánnak főlesküdt hívei panaszokkal álljanak elő, felhatalmazást nyerjenek rontásra, betegség és halál küldésére, vagy hogy valakinek nyakába kantárt vethessenek s ezzel áldozatukat lóvá varázsolva, rajta száguldozhassanak hajnalig (Merényi: Er. népm. II. 7. sz.), — minde mozzanatok egyéb más rokon mondai elemekkel együtt *késői* járulékok. Más eltérés is megfigyelhető a két alaktípus között. Az újabb, keresztény korból való boszorkányokat sűrűn nevezik *ijasszonyoknak*, *szépasszonyoknak* (Ethnogr. 1927. Téglás G. közl.-ei és Kertész M. id. m. 83. l.). Magyarázhatnók e hízogó kifejezéseket névmágiával, félelemből származóknak a vén banyák odaidézése ellen (l. Solymossy: Névmágia, Szinnyei-album. 1925.), de gondolkodóba ejtenek a boszorkánypörök jegyzőkönyvei (Komáromy id. m. a ben ötödfélszáz darab); ezek szerint az ott szereplő szerencsétlen áldozatok valóban majd mindnyájan fiatal menyecskék voltak, szóval közelebb járunk az igazsághoz, ha a *boszorkányt* általában eredetileg inkább *fiatal* alaknak fogjuk fel, amely azután a vasorrú bába régibb alakjának hatása

<sup>6</sup> V. ö. Katona Lajos cikkével: „Zur Litteratur und Charakteristik des magyarischen Folklore.“ (Zschr. für. vgl. Litt. gesch. Neue Folge I. 43.)

<sup>7</sup> Hasonló eset: a *Holle* vagy „*Jó lány, rossz lány*” típus meseváltozatai közül M. Nyelvőr XII. 524. a. („A bába és az öregember”) *vasfogó bába*, u. o. XIV. k. 91. a. („Az édes meg a mostoha lány”) *vénasszony*, u. o. XVI. k. 188. a. („A két mostoha testvér”) *vénbanya*.

alatt vált vén, visszataszító külsejű banyává. Ugyancsak hozzájárultak a fogalmi átalakuláshoz azok a nyugateurópai mesék, amelyek aránylag későn szüremlettek be folklóreunkba s ahol a Hexe, Berchta-alakok mindig vének. Ilyen nyugati, főképp német eredetű mesék nálunk a Hamupipóke-történetek női főhőssel, a Jancsi és Juliska-típus, az Özike mese, az elátkozott várban hőst ijesztgetők... stb.-ek.<sup>8</sup> Kiegészíti mindezt az a tapasztalat, hogy a Nyugat-Európából átjött mesetörténetekben szinte kivétel nélkül *boszorkány* elnevezéssel találkozunk a Hexe jelölésére; viszont a keleti, turk-tatárokéval megegyező meséinkben, amelyek folklóre-kincsünknek régebb alkotóelemei, többnyire *vasorrú bába* elnevezés szerepel a neki megfelelő alakkal és ősibb vonásokkal.

Ugyanezt támogatja meséink tárgykörén kívül a régi magyar nyelv feljegyzések tanuskodása. A „boszorkány” szó aránylag későn, először Heltainál fordul elő (1570. Bibl. IV. 57. „Az ő palotaiokba sarkanyok es bozorkanyok is laknac”), míg már 1111-ből a zobori oklevél: „quod *baba* pars vocatur“ (= vetula, altes Weib, az Etym. Szót. szerint kétes adat, de a XIII. sz. végénél mindenesetre korábbi), a Besztercei Szójegyzék (XV. sz. elejéről) mint az obstetrix, Hebamme megfelelőjét jegyzi fel. Régi prédikációk az akkor nyilván használatosabb *bábát* emlegetik korholó nyilatkozataikban; Meliusnál (Sam. 4.) „Az pogani es *babakhoz* illendő beszéd mennyen ki”; ugyanezt a helyet Félegyházinál így találjuk (Bibl. II. 112.): „Az pogani es *babakhoz* illendő beszédeket el taosztassad“ (= ineptas autem *aniles* fabulas devita). A Nyttört. Szót. szerint: „báboskodik” annyi, mint boszorkányságot üz... stb. — Bár a „boszorkány” szavunk nyelvészletünknek szintén régi tulajdona (eredeti jelentésében mint *lidérc*, megnyomó, annyi mint lemur, strix, incubus < török \**basyrkan*-ból = Alp; votjában: *busturgan* < csuvasból = házi manó, kobold; v. ö. Nyttört. Szót.), fenti adataink szerint csak később válhatott általános elterjedésűvé.

Ami e kormeghatározáson kívül a két alakot legbiztosabban megkülönbözteti egymástól, az szereplésükből tűnik ki. A *boszorkány* mindenkor élő *emberi lény*, földi halandó, azok között él, akik róla beszélnek; a *vasorrú bába* pedig túlvilági *szellemalak*. Erre a mesékből kiolvasható viselkedése kétségtelen adatokkal szolgál. Bár a népmese nem szokott leírni, alakjairól sem ad jellemrajzot, egy-egy vonás, jelző, vagy tetteiből kiolvasható tulajdonság meg-megakad a szövegekben. A mi nem különösen bő feljegyzésű népmeséink között 15-ben fordul elő rendes nevén (*vasorrú bába*), kettőben „*vasfogú bába*”, egyben pedig mint *vasbába* van említve.<sup>9</sup>

<sup>8</sup> Hadd álljon itt belőlük néhány tipikus példa: — *Hamupipóke* mese (Grimm 21. sz.) MNGy IX. 10. sz. „Hamupipóke”, u. o. 11. a. „Királylánya Enczella”, — *Holle*-típus (Grimm 24.) Ipolyi MNGy XIII. 282. „A mostoha leány”, — *Jancsi és Juliska* (Grimm 15.) Berze Nagy MNGy IX. 46. „A két testvér.” — *Özike* (Grimm 11.) Ipolyi 62. sz. „Az aranyhajú.” — *Vízet-vízet*-típus (Grimm 88.) Horger MNGy X. 11. „A három ágú tölgyfa tündére.” — *Elátkozott várban ijesztgetők* (Grimm 121.) Mailand MNGy VII. 467. „Átkozott ruca”.

<sup>9</sup> *Vasorrú* néven: 1. „A tátos” (Ipolyi MNGy XIII. 5. sz. 26. l.). — 2. „A fekete királykisasszony” (M. Nyelvőr XXVIII. 418. l.). — 3. „Szép Ilonka” (Ipolyi 57. sz. 294. l.). — 4. „A hét holló” (Berze Nagy MNGy IX. 28. sz. 216. l.). — 5. „Csinosomdrága” (Kálmány: Hagyományok I. k. 23. l.). — 6. „A vasorrú bába” (M. Nyőr XXVIII. 42. l.). — 7. „Tündér Ilona” (Mailáth magy. kiad. 237.). — 8. „A vasorrú bába” (Ethnographia 1927. 53. l.). — 9. „Hamu Jankó” (Népelet 1925. 65. l.). — 10. „A 3 királyfi, a 3 sárkány és a vasorrú bába” (Erdélyi Népd. és mond. III. 225. l.). — 11. „A férfi vasorrú bába” (Kálm. Hagyom. II. k. 48.). — 12. „A kis ürge” (Kálm. Szeged népe I. k. 124. l.). — 13. „A vasorrú bába” (Népelet 1923—24. 181.). — 14. „A három fiú” (Ipolyi 70.). — 15. „A csingember felesége” (Ethnogr. 1902. 296.). — 16. „A bába és az öregember” (M. Nyőr XII. 524. l.; *vasfogú*). — 17. „Csihán király úrfi” (Kriza: Vadrózsák 17. sz.; *vasfogú*). — 18. „A tizenkettedik fiú” (Horger MNGy X. 294.; *vasbába*).



Mesealakunk a szövegek közül az ú. n. *Sárkánycsalád*-típushoz tartozókban szerepel legtöbb jellegzetes vonással (l. a 9. jegyzetben felsoroltak közül az 5., 9. és 10. számúakat). E kevésbbé ismert mesetípusnak vázlatos tartalma a különböző töredékes változatokból összeállítva, a következő:

Egy király országában váratlanul teljes sötétség támad. A nap nem süt, a hold sem világít, csillagok sincsenek az égen. Valami gonosz varázslás elrabolta az égitesteket. A királynak három fia van; ezek paripái arany-szőrűek s ha megdörzsölik, világítanak; de ez sem sokat használ, mert az emberek fáznak mellette. Egy megoldás van csak: a fiúkat el kell küldeni a rablók után. (Vagy: a királynak nincs gyermeke; szegény emberpár három fia jelentkezik az égitestek visszaszerzésére.) A legfiatalabbnak táltos lova van, maga is erősebb, vállalkozóbb a bátyjainál. Neki a kis táltos elárulta, hol kell a rablókat keresni. Nagy út áll előttük; el kell menniök a föld széléig, a határvízig. Az innenső parton kúnyhót építenek, mert a másik partra átvivő hidat kell szemmeltartaniok. Éjjelenként kötelesek volnának felváltva virrasztani, de a két idősebb a maga éjjelcin elalszik s helyettük is a legkisebb őrökdi a hídfőnél. Mikor első éjjel meghallja túlnanról az egyik sárkány (az egyik elrabló) közeledtét, a hid alá búvik és kardját a palló résén át feltartja. A közeledő hatfejű sárkány (mesénkben *nem* a rendes szárnyas gyík, hanem emberi alak) lóháton nyargal a hídra; lovára vannak kötve a *csillagok*. A hídon paripája belelép a kardba, megtorpan és botlik (keleti lovashicdelem szerint rossz jel, mert halált jelent lovasának). A sárkány káromkodva fordul lovához: „Mit botlasz, erre meg arra? Csak a kis királyfitól kell félnem, az pedig még meg sem született!” — „De biz az megszületett, itt is van!” — kiáltja a hős a hid alól előugorva. Kardra mennek, majd birokra. A sárkány gyengébb nála s a királyfi lemetéli a fejeit; azután lováról leszedi a ráaggatott csillagokat, szabadjára ereszti őket s ezek fellibbennek az égboltozatra. Második éjjel a jelenet szószerint ismétlődik a 9 fejű sárkánnyal, kinek lovához a *hold* van kötve. Ez is felszabadul s az égen terem. Harmadik éjjel kezdetén a hős felszólítja bátyjait, maradjanak ébren s ha kiált utánuk, jöjjenek segítségére, mert a 12 fejű sárkánnyal egymaga aligha fog bírni. Éjfélkor jön a leghatalmasabb sárkány. A küzdelem közöttük sokáig tart, pihenniök kell. Ezalatt a királyfi bátyjait kiáltja hasztalanul, mert azok elaludtak. Második pihenőnél eszmáit dobja a kúnyhóhoz, de erre sem ébrednek. A végső küzdelem alatt egy öreg holló repül el felettük; ezt a két viaskodó fél külön-külön kéri, hozzon csőrében vizet és öntse rá, hogy lehülhessen. (Vagy: a küzdők nem bírva egymással, megállapodnak, hogy átváltoznak kerekékké: egyik lesz a vaskerek, másik a papírkerek. Így sem boldogulnak. Újra átváltoznak kék lánggá és vörös lánggá és így akarják egymást elemészteni. A holló hozzon vizet, de öntse a másikra, hogy elaludjon!) — A holló nagyobb zsákmányt látva a sárkányban, a királyfinak engedelmeskedik, mire ez daldalt arat az utolsó sárkányon, megöli és a lovára akasztott *napot* felszabadítja. A három testvér a sárkányok lovait magával viszi s vígan kocognak haza.

Ütközben a hős bátyjait hazaküldi azzal, hogy neki még dolga van és visszafordul. Felkeresi a sárkányok otthonát. Ez rézvár, amely kacsa-(lúd-)lábon forog. Táltosát hátrahagyva, léggyé (macskává) változik; észrevétlen berepül a házba, ahol a vasorrú bába, a *sárkányok anyja*, jajveszékelve újságolja három menyének, mi történt férjeikkel. A három asszony, bízva varázserejükben, bosszút esküsznek a hős ellen. Az egyik megfogadja, hogy a hazatérőket megelőzi és újtokban körtefává lesz. Azok el lesznek tikkadva s majd szakítanak róla, de a gyümölcs mérges lesz és el fognak tőle pusztulni. A másik ígéri, ha annak nem sikerül, ő patakka változtatja magát; ha a testvérek inni fognak belőle, megmérgezi őket. A harmadik pedig

hiddá fog válni s amint átmennek rajta, meg fog gyulladni és odaégnék. Ezeket kihallgatva, a hős visszarepül, majd rendes alakját véve fel, útban levő bátyjaihoz csatlakozik. Mikor a körtcfához érnek s a két idősebb szakítani akar róla, kardjával belevág a fatörzsbe, a vágás helyén vér csurran ki. A patak vizétől is hiába óvja bátyjait, ezek inni akarnak; eljűk vág, a víz a kardvágás nyomán véressé válik. Éppígy járnak a hídnál s inkább átgázolnak a vizen, míg a híd fölöttük kezd égni. Az otthonmaradt vén banya erről is értesül s most már maga cred a testvérek után. Viharos szélben felhőbe burkolózva vágat utánuk. A legifjabb észreveszi a veszedelmet és sietésre nógatja bátyjait. Lóhalálában, de még idejekorán elérnek egy kovácsmester házához. A hős sietve becsukatja a ház vaskapuját s az átkozódó vénség nem tud közelükbe férközni. Bent vasat vetnek a tűzbe, izzóvá olvasztják s a bosszútól lihegő vasorrú bábát, aki ráspolyos nyelvvel már lyukat fűrt a vaskapuba, nyelvénél fogva a kapuhoz rántják. Nyelvére öntik az izzó vasat, amitől meggyullad és elég. (Vagy: a banya a kapu alatt lyukat fűr, fejét ott átdugja s nyakával a kaput ki akarja emelni sarkaiból. Ekkor öntik rá a forró vasat, amitől kiműlik.) A három testvért pedig, hazaérve, rendes világosság és nagy öröm fogadja. (Az összeállítás főként Pintér Sándor 6., Merényi: Sajóvölgyi népmesék I. 1. és Horger Csángó meséi 49. számai szerinti.)

Aki mesékkal foglalkozni szokott, észre fogja venni, hogy ez a különös történet elüt a mesék szokványos jellegétől. Utóbbiakban ugyanis nagy szerelmi történet van elmondva, melyben két egymáshoz illő lény kalandorozaton, szenvedéseken keresztül végre egy pár lesz, akik „most is élnek, ha meg nem haltak”, — vagy valamely csodákkal fűszerezett, morális tanulságú eset kis és nagy gyermekek számára. A „Sárkánycsalád”-típusban sem szerelm, sem erkölcsi tanulság nincsen. Inkább emlékeztet azokra a keleti turk-tatár, sőt ugor hősöncekre, amelyek túlvilági szörnyekkel, félistenekkel harcban álló hősökről szólnak. Csodás eleme is nem mesei, hanem *mondai, mítikus* színezetű, ugyanilyenek a benne szereplő alakok. A sárkányok emberi módon élő lények: lovagolnak, karddal viaskodnak, feleségeik vannak; eredetileg anthropomorph képzeleti alakulatok, akik tetszésük szerint átváltozhatnak *igazi* sárkánnyá, vagy egyéb szörnyalakká, mint feleségeik is. A vasorrú baba itt a sárkányok anyja; vagy ő, vagy fiai rabolták el az égitesteket; madárlábon forgó kastélyban lakik túl a föld határvizén. Mikor fiai halálát meggy megbosszulni, vésztes viharfelhőben nyargal a hős után; vasorrával, vagy vasnyelvével akar a vaskapun keresztülhatolni. Ezek a vonások lényegesen mások, mint a babonás történetek boszorkányaié.

Tárgyra hasonló, többi keleti jellegű meséinkben találunk jelleméhez tartozó egyéb vonásokat is. „Emeljétek fel szempillámat, mondja az egyikben (9. sz.), mert idegenszagot érzek.” Ezt egy másik szöveg úgy magyarázza (2. sz.), hogy „szempilláját csapófával kellett felemelni, hogy lásson”. Ismét máshol (18. sz.) emberevő, mindent felfaló jelleme jut kifejezésre. A „Csizmás kandúr” keleti formáiban (ahol nem kandúr, hanem *róka* a megsegítő) az alak méretei emberinél nagyobbak, óriási szörnyasszony, kinek clégetéséhez több szekényi fából kell máglyát rakni (17. sz.), vagy az akadályul eléje varázsolt egész tavat kiissza, hogy üldözését folytathassa. (6. sz.)

Ahogy an előttünk e szörványos vonások után egyéni volta kialakul, mindinkább túlvilágivá, szellemalakká, mítikus lényvé válik.

Csak egy tulajdonságának nincs sehol magyarázata: állandó jelzőjénck (*vasorrú*). Pedig hogy egész valójának e jelző lényeges járuléka, bizonyítja elmaradhatatlan volta a név mellől. Egyáltalán *kellott* egykor valamit jelcnetic; annyira sajtátszerű, speciális kifejezés, hogy alaptalanul, nyomós ok

nélkül nem állhatott elő, még kevésbé válhatott állandó járulékká, sőt az alak nevévé. Ha tehát nem kaptunk rá feleletet itthon, tovább kell nyomoznunk külföldön. Nyugaton, amint láttuk, a keresett jelző, egyetlen adalék kivételével ismeretlen. (Az az egy is arra vall, hogy magában maradt, nem tudott a tőle clütő szellemvilágban gyökeret verni.) Arra tehát nincs tovább mit keresnünk. — Kelet felé fordulva, az orosz folklórcban könnyű megállapítanunk, hogy a „vasorrú“ jelzöt az ott ismert bűbajos banya nem viseli. Náluk ez alakot *Bába Jagá*-nak hívják (lengyelben és kisoroszban: „Ježi Baba“). Nevében a miénknek megfelelő *bába* szót megtaláljuk, de jelzője nélkül.<sup>10</sup> A mi „Sárkánycsalád“unkkal azonos orosz mesében *Bába Jagá* bekiált a kovácshoz: „Add ki őket, mert mindent elnyelek!“ (Afanaszjeff 76. sz. v. ö. Arch. für slav. Philol. XXXI. 266.) A két idősb testvért el is nyeli, de később kényszerítve kiadja magából s azok elevenen kerülnek gyomrából elő. Kúnyhója tyúklábon forog (Rudesenko: Narod. juzsno-russzk. szkaczk. II. 99.), bent a banya „a kemence tetején fekszik, csontlábai lelőgnak a padkára, orra a mennyezetig ér“. (Kurszkij Szbornik IV. 87. „Olecska“ mese); majd máshol: Vanyka hős azt az országot keresi, ahol szűzlány a cár; betér egy kúnyhóba, amely orsólábon forog, „ott talált egy vén anyót, aki orrával piszkálta a tüzet“. (Zsivaja sztarina, VII. 113. Olonec kormányzóságból.)<sup>11</sup> Az adalék figyelmet érdemel; a tüzet a banya nyilván csak vasorrával piszkálhatja. Ez a motívum, ha egyebet nem, csak megerősíti azt a megállapítást, hogy a magyar és az orosz mesealak lényegében azonos. *Bába Jagá*ról egyébként az orosz néphagyományok legjobb ismerője: Afanaszjeff ezt az összefoglaló képet adja: „Egy erdei kúnyhóban élő vén banya az orosz mesék gyakori szereplő alakja, többnyire *Bába Jagá*nak hívják. Kúnyhója tyúklábon áll, háttal az erdőnek, bejárójával a jövevény felé. Az anyó vastörzsökön lovagol és nyomát seprével súrolja el. Tüzet fújó lovai vannak, sebesen járó csizmái, repülő szőnyege, magától játszó hárfája és magától sujtó kardja (a két utóbbi vonás hiányzik a magyarban!). Ha jön, súvít a szél, reng a föld, recsegve hajladoznak a fák. Fekete felhőben rohan az üldözött hős után. Lábai puszta csontok, mellei és fogai vasból valók. Feje buzogányformájú, kusza haja repül utána.“ (Poeticszékája voszerenija Szlavjan na privodu = A szlávok költői természeteszemlélete. III. 587. stól.)

Eszerint európai orosz területen a mi vasorrú babánknak megfelelő alak megvan, de a keresett jelző (*vasorrú*) a név mellett ismeretlen. Tovább nyomozva azután kelet felé: az ázsiai türk népek folklórcjában a miénkkel egyező név *varatlanul felbukkan*. Radloff nagy gyűjteményében (Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens. St. Petersburg, 1866—86. I—VI. köt. németül is, további VII—X. köt. csak oroszul) az Altaj-környéki *sor-tatár* nép egyik hőse néke szerint („Taktábái Märgän“ I. 31—59.) Ai Kán cladó leányának kérői akadnak, köztük van az ének hőse is elváltozott igénytelen alakban. A lány gyanút fog és bűbajos erejű öreg dajkjáját akarja megkérdeni, melyik kérő közöttük az igazi? (479—482. sor:)

„Ai-kán középső leánya  
Jurtájukhoz hívta

A rézorrú banyát és  
Szólott a rézorrú anyóhoz.“

Az énekben valahányszor a varázshatalmú dajkáról van szó (később még négy ízben 489—497. sorokban), neve állandóan ugyanaz. — Ismerik

<sup>10</sup> Névhasznosság azonban itt is fordul elő. A. A. Erlenwein gyűjteményében (Narodnija szkaczk. — Moszkva, 1863. I. sz. a. egy „állatsógorok“ típusú mesében) a három kérő egyike egy *vasorrú madár* (Seljesznij-nósz pticza).

<sup>11</sup> Finnben is előfordul nyilván orosz kölcsönzés révén: a hős tündérvárba kerül, ahol egy vén szolgáló „orrával piszkálja a tüzet“. (Krohn—Lilius: Kuninkal-lisia satuja, Helsingf. 1893. 259. „A katona meg a batyuja“ c. mesében.)

tovább a *teleuta-tató*roknál, kiknek külön kis éposza szól Ai-Kánról; ebben egy állattá varázsló boszorka szerepel, kinck állandó jelzői vannak: „A léglábú, az orsólábszárú, a *rézorrú* banya“ (eredetiben: яс түшчүкүтү = rézorrú. L. Radloff orosz kiad. I. 107. és végén, ahol a banya bűnhődik: 116. l. 916—19. sorokban.). Ugyancsak megtaláljuk az *Abakán-tató*roknál (szagáj dialektus). Itt Kan-Märgän hősről tudnak epikus éneket (Proben... II. 171.-től); benne egy fejedelemlányt tart a banya fogva, akit bátyja keres:

„Bátyja a jurtába lépett; . Ólmos szemekkel  
Bent a tűz oldalán Rézorrall egy banya ült. (381. sor.)

Hogy ez a rendes meselak is azonos a miénkkel és az orosz Bába Jagával, igazolja egyebek közt az a tjümeni tatár mese (Radloff: Proben... IV. 454.-től), ahol a banya így van leírva: „óriás vénasszony, feje a ház egyik falán, lába a másikra támaszkodik, orra a mennyezetig ér“, ami szó szerint egyezik a fent idézett orosz „Olecska“ mese leírásával.

\* \* \*

Vizsgálódásunk eddig oda vezetett, hogy a mi mesebeli banyánk alakját megleltük határunktól kelet felé az orosz területeken és tovább az ázsiai turk-tatár népek hagyományáiban. A jellegzetes névjelzőt viszont csak nálunk és csak a nyugatázsiai nomád népeknél. A *vas* és *réz* eltérése a két elnevezésben lényegtelen különbség. Ismeretes nyelvi tapasztalat az ural-altaji népek egykori kifejezésformáiban, hogy a fémneveket összezcserélik.<sup>12</sup>

A *réz*zel kapcsolt elnevezések valószínűen korábbiak, amelyek áttérve a kezdetlegesről a vaskultúrára, áttétettek *réz*ről *vas*ra.<sup>13</sup> De meg kell állapítanunk azt is, hogy miként állunk, úgy a turk-tatár hagyományokban a *réz*-(*vas*-)orrú jelzőnek eredetére, magyarázatára célzást schol sem találunk. Nyilván úgy itt, mint amott eredetileg oly természetesnek, közismertnek tetszett a jelzés, hogy nem volt szükség magyarázatra, később pedig a kifejezés megrögződésével a szó mechanikus használatúvá lett s az emlekezetből lassankint annak nyoma is kitorlódott, hová való, mihez kapcsolódott egykor? Ez utóbbi fokon kellett közösséget tartanunk a turk-tatár népekkel, mert csak ez magyarázza meg a jelentés egyezését és keletikezésének nemismerését mindkét részen.

Lényegében tehát nyomozásunk főcélja: „a *vasorrú*“ jelző megmagyarázása, az eddigiekben nem vezetett eredményre. A kutató módszer azonban, ha egyenes úton cserben hagy is, még mindig ad módot *analógiák* keresése révén a probléma megoldására. Vissza kell tehát térnünk a magunk meseanyagához s annak adalékai közt keresni hasonlóságokat, megfeleléseket.

Eddig nálunk tudtommal a mesekutatás nem vette figyelembe, hogy van a mi mítikus jellegű mesetörténeteinkben egy *más*ik rejtelmes alak is, még elmosódottabb s ezért félelmesebb, mint a bűvös banya. Nem egy állandó néven szerepel, de viselkedése, magatartása mindenütt ugyanaz: egy *férfiszellem*, szintén átváltozásokra képes, a hősnék mindig ádáz ellensége; rémes és vad alak, aki rendszeren földi nőt rabol el és aki amellet hal-

<sup>12</sup> L. Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig (M. NyTud. Kézik. 5. füzet) 1923. 19. „Figyelemreméltó, mennyire ingadozó fémneveink elnevezése (magyar-ugor korban). A *vas* megfelelői finn, lapp, vogulban *rezet*, az *ón* pedig *ezüstöt* (*pénzt*) jelent. Az *ólom* a vogulban is *ólom*.”

<sup>13</sup> Nevezetes bizonyíték különben népmeséink ősi volta mellett, hogy a fémek sorozatában *nem ismer még vasat*, hanem *réz*, *ezüst*, *arany* az értékfokozás (egy-másután a három *kastély*, három *hid*, három *díszruha*, stb.).

hatatlan. Testét meg lehet ölni, de lelkét nem, mert az rajta kívül valahol gondosan el van rejtve s ennek titkát csak ő maga tudja.<sup>14</sup>

Legsűrűbben a „Leabroncsolt szörny“ elnevezésű típusban fordul elő. Fiatal földi halandó, a mese hőse, hallomás után beleszeret egy messze távol lakó királylányba (túlvilágon tündérbe). Kalandos utazással eljut odáig; a nő megszereti, ott tartja s kastélyában rábíz mindent egy lezárt szoba kivételével. Az ifjú nem bír kíváncsiságával, benyit s ott vasabroncsokkal falhoz bilincselve óriás szörnyalakot pillant meg. Ez vizet kér tőle. Három ízben hoz neki inni, minden ivás után abroncsok pattannak le róla, harmadszorra felszabadul, kiröppen az ablakon és magával viszi a hős feleségét. A férj hosszas vándorlás után felkutatja, hol él a rabló s hol tartja nejét. Jó futó lován három ízben visszarabolja nejét, de a szörny csodalovával mindannyiszor utóléri s a nőt ismét elragadja tőle. Az ifjú hős valakitől azt a tanácsot kapja, szerezze meg a csodaló leszármazottját, egy csikót, amelyet egy banya tart hatalmában, mert csak ez gyorsabb a szörny ménjénél. Szolgálata díjául a táltos csikót megkapja, azzal nejét elhozza; a szörny hiába üldözi, végre saját lova veti le és tapossa halálra. — Van a típusnak másik változata, ahol a vége ettől eltérő. Mikor a férj másodszor a szörny kastélyához ér, neje elrejtje. Ura kioktatja feleségét, faggassa ki a szörnytől lelke rejtekhelyét, mert mindaddig nem lehet vele bírni, míg az oda rejtett lelket nem sikerül hatalmába kerítenie, addig legyőzhetetlen és haláltalan. A terv többféle ravasz csel után sikerül, a férj megtudja, hol keresse az eldugott lelket. Rendszeren fantasztikus módon van messze valahol elrejtve: vadkanban nyúl, ebben galamb, ebben tojás, ha ezt feltöri, a szörny kiműlik. (Az elskatulyázásnak más-más fondorlatú formája is szokott lenni.) A férj ezt végrehajtja s vele visszanyeri nejét. (L. alább a 15. jegyzetben az 1., 2., 3., 6., 10., 16., 18., 19. és 21. számú meséket.)

Egy második szövegcsoporthban viselkedése eltérő, de szintén misztikus. Itt egy bajba került fiatal legényen segít, cserébe azt kívánja tőle, hogy soha meg ne házasodjék. A legény szülei jómódba jutnak, ösztökélik fiukat a házasságra s ez végre rááll. Lakodalom estéjén megjelen a szörnyember, akitől a legény, ijedten lóra kapva, elmenekül. Utjában varázstárgyakhoz jut, segélyükkel határtúzon tud átjutni. Idáig a szörny kergeti, de a tűzön nem tud keresztülhatolni, ott letelepszik és vár áldozatára. A legény eljut egy hajlékhoz, abban öregasszony él szép lányával; ezekhez beáll szolgálni. A lány nem hiszi el neki, amit sorsáról elmondott; titokban kimegy a varázstárgyakkal a tűzhöz s az csakugyan széjjelválik érintésükre, a szörny felszökik, átrohan a nyíláson és betelepszik a házba. De három házi kutya ráront, lefogja. A legény hazatérve észreveszi üldözőjét, menekül s egy magas fára felmászik. A kutyákat otthonólba csukják, a szörny felszabadul s a legény után veti magát. Ez csak annyit kér tőle, hogy hármat kiáltasson; kutyáit kiáltja, ezek harmadszorra kiszaladnak óljukból, odarohan-

<sup>14</sup> A rejtett külső lélekről és jelentőségéről a primitív hiedelmek közt I. Frazer: „The Golden Bough“ 2. kiad. III. 351. — és u. o. 3. kiad. VII. 2. rész, 95—152. ll. „The external soul in folktales“; úgyszintén Macculloch: The childhood of fiction, 1905. 118. „The separate soul.“ Legújabb adat arra, hogy még némely belsőázsiai turk népelemlnél ma is él e hiedelem, egy volt alár-burját ethnológus írásában található (Garma Sandschejev: Weltanschauung und Schamanismus der Alaren-Burjaten. Anthropos, 1927.). Egy Baikal-tó melléki samánról beszéli, akit maga is ismert, hogy elküldte hét fiát halászni, meghagyva nekik, hozzanak 8 halat, de az utolsót hozzák élve haza. A fiúk megfélemlkezve, ezt is élettelenül adják át. Apjuk kétségbeesve riad rájuk: „Miért öltetek meg ezt az utolsót is, cvvel megöltetek engem; mert ebben volt az én lelkem!“ S rá mindjárt meg is halt. (Anthrop. 599.)

nak s a szörnyet széttépik. A legényt a szülői háznál mátkája hasztalan várja; bánatában meghal; mire a legény hazatér, megtudja, mi történt. Visszamegy az öregasszony lányaért és hazaviszi feleségül. (L. itt a 15. jegyzet meséi közül a 8., 11., 14., 15. és 17. számúakat.)<sup>15</sup>

Ennek az embereket üldöző, de földi nők után áhítózó szellemnek a magyar mesékben többféle különös, szinte érthetetlen neve van. Hívják *ólmofejű barát*nak (a 15. sz. jegyzet 1. és 2. sz. meséiben), vagy a név leegyszerűsítésével *ólombarát*nak (3., 10., 12., 13. és 19. sz.), majd *vasfejű ember*nek (11. sz.), *vassógornak* (4.), *nagyorrú barát*nak (7.), *kanbarát*nak (16.), sőt férfi létece *vasorrú bábának* (8., 18.). Másik névcsoportban *vasfejű farkas*nak (5., 14., 15. sz. a.), vagy *részfarkas*nak (17. a.)... s. í. t. Minde változatok, melyek kétségtávol egy azonos alakra vonatkoznak, szemmel láthatóan két alapjelentésre, mint *credetire* mennék vissza, az egyik az *ólmofejű barát*, másik a *vasfejű farkas*. Maga a *farkas* elnevezés, minthogy a szövegek viselkedését emberi formájának mutatják, nyilván a világszerte ismert *lykanthopia* (Werwolf, Küldött farkas, Tompa M. nál „Szakálás farkas”)ról szóló mondai babonával függ össze. Bennünket azonban most e különös szellemalak névjelzői érdekelnek közelebről: *ólmofejű*, *vasfejű*! Ezeknek valamiképp össze kell függniök a mítikus banya *vasorrú* jelzőjével. Amazok férfialak jelzői, emez nőé, mindketten öregek. Nem kell merész kombináció hozzá, hogy a kettőt egy párnak tekintsük, amint hogy több mesében valóban ilyenek.<sup>16</sup>

Előfordulásuk szerint is megfelelnek egymásnak. A férfialakot tőlünk nyugatra sem hasonló néven, sem jellemileg nem ismerik; megerősíti ezt az a körülmény is, hogy a mi hazai meséink közül azokban, amelyek nyugatról származtak át hozzánk, sem a látszólag össze-vissza használt neve, sem az alak maga nem fordul elő. Míg kelet felé találkozunk nevével: *vas-homlokú* Oncsukoff orosz gyűjteményében (112. sz. 274. old., ismételt u. o. a 150. sz. a. 358. l.), örményben: *vasfejű* (Macler ford. Servanstians: „Hamov Hodov“ után 121. l.); egy irtisi osztják énekben szintén, ahol a világügyelő hős átváltozik és „*vasfarkas* képében üldözi a rénszarvasokat“ (Patkanov II. 88. után idézi Munkácsi B. Vogul Népkölt. Gyűjt. II. köt. 2. rész O 310. l.). Radloffnál az abakán-tatárok „Kara Kükül“ hősenekében a főalak ellenfele *vas-hős*, óriás szörnyalak (Proben... IV. 109–115. ll.). A név mindazáltal szórványosan jelentkezik. Annál gyakoribb, lépten-nyomon felbukkanó az alak maga. Az oroszban *Koscsej* a neve, ami „kísér-

<sup>15</sup> Idetartozó és nevet tartalmazó meséink a következők: 1. *Kálmány L.* Hagyományok I. 1. sz. „Köles“ 1–13. ll. — 2. *Pintér S.* A palócokról. 35–43. „Kis Miklós.“ — 3. *Kálmány.* Szeged népe III. 1. sz. „Nap, Hold, Csillag kiszabadítása.“ — 4. *M. Nyelvőr* XVI. 377. „A király és három fia.“ — 5. *Kálmány.* Koszorúk. II. 9. sz. „A puskás“ 214. l. — 6. *Kriza.* Vadrózsák 13. sz. „Mirkó királyfi“ MNGy XII. 141. — 7. *Kálmány.* Hagyományok II. 8. sz. „A kanalas tót“ 55. l. — 8. *U. o.* II. 7. sz. „A férfi vasorrú bába“ 48. l. — 9. *Kálm.* Szeg. Népe I. 2. sz. „A tűzmadár“ 118. l. — 10. *Merényi L.* Sajóvölgyi népmesék I. 1. sz. „Az ólombarát“ 3–62. ll. — 11. *M. Népk.* Gyűjt. II. 1. sz. „A vasfejű ember.“ 375. — 12. *Ipolyi A.* 22. sz. „A király és a fogadott fiú.“ MNGy XIII. 163. — 13. *Mailand O.* 12. sz. „Világ két szépje.“ MNGy VII. 534. — 14. *Berze Nagy I.* 16. sz. „A vasfejű farkas.“ MNGy X. 85. — 15. *Horger A.* 10. sz. „A vasfejű farkas.“ MNGy X. 85. — 16. *Ipolyi A.* 20. sz. „Juhenes.“ MNGy XIII. 142. — 17. *Horger A.* 2. sz. „A tatos ökör és gazdája.“ MNGy X. 26. l. — 18. *Erdélyi I.* „Népdalok és mondák.“ III. 4. sz. „Három királyfi, három sárkány és a vasorrú bába.“ 225. l. — 19. *Népkölt* 1925. évf. 65. l. „Hamu Jankó.“ — 20. *Ipolyi A.* 32. sz. „Vasember.“ MNGy XIII. 217. l. — 21. *M. Nyelvőr* VIII. VIII. évf. „Cserneki.“ 373. l.

<sup>16</sup> Csak egy szövegről tudok, ahol a vasorrú bába a vasfejű farkas *édes anyja*: *Berze Nagynál* 16. sz. „A vasfejű farkas“ (MNGy IX. 125. l-től), de a szoros rokonság itt is meg van tartva.



tetet, csontvázat, halálalakat“ jelent, máshol népenként más-más nevet visel, de mindahány megegyezik egymással abban, hogy bőszi nőrabló szellem, aki halhatatlan, mert lelke máshol van elrejtve; ébbseli titkát rendszeren az elrablott nő faggatja ki belőle s a hős ily módon végezni tud vele.

Ezek szerint van két mítikus mesealakunk: férfi és nő, akik rokonértelmű jelzőkkel rendelkeznek, egy párnak tekintendők; az egyik *vasfejű*, másik *vasorrú*.

Idáig eljutva, szinte önként ráterelődik figyelmünk egy valamikor közös ural-altaji ősvallási ritusra, amely közülök a haladott kultúrájú, nemzetekké érett népeknél (magyarok, finnek, észtek) végkép kiveszett, a félfejtett fokúaknál (turk-tatárok) csökevényekben maradt, az egészen elmaradt néptörödékek (vogul-osztjákok = obi ugorok) azonban, a világ-háborúig legalább, élő kultuszként üzték.

Ismeretes, hogy a vallási hiedelmek primitív alakulatai a természeti környezet megfigyelt jelenségei közül azokból indulnak ki, amelyek szokatlanok, meglepők, amiknek rendes magyarázatát nem tudják adni; ezek az őszállapotú emberre ijesztő benyomásúak, félnek és rettegnak tőlük (*praeanimisztikus* réteg). E váratlan jelenségek közül legjelentősebbé vált a *meghalás* látványa, a rémes rejtély, amely elviszi hozzátartozóját, elragadja azt, akit leginkább megszokott maga mellett látni. Tylornak még ma is érvényes (mert mindaddig legelfogadhatóbb) magyarázata szerint (Primitive Culture I. chap. 11.) a primitív gondolkodó ezt ösztönösen összekapcsolja a már előtte ismert *lélekhiittel*, azzal a belső valamivel, amely belőle *lélekzész*or láthatatlanul ki-s bejár és alvás idején messze elkalandozik tőle (álomképek), míg ébredéskor belé ismét visszatér. Mi történik halálesetkor az elhalt e belső szellemi énjével? Minthogy előbb is el tudta hagyni porhüvelyét, most, a meghaláskor is kiszáll belőle, életben marad és mindaddig, míg testi tartózkodó helye: a tetem el nem porlott, az ősi okoskodás szerint, oda még a sírba is vissza-visszatér; többi idejét pedig mint láthatatlan szellem tovább is háza körül, övéi között otthonában tölti. Kint a sírban, bár eltemetéskor mindenét vele adták, táplálkozni nem tud. Ezért otthon ékezik, rendes helyét megtartja, el kell őt látni. Mindez addig tart, míg teteme ott kint végkép el nem porlott. Ezzel rendes hüvelyét, pihenő otthonát elvesztve, kénytelen a lélek övéit is itthagyni és hosszú vándorlás után felkeresni a már régebben elköltözötték örök tartózkodóhelyét: a túlvilágot. (*Animisztikus réteg*.) De mindaddig, míg e végső búcsúzáshoz el nem ért (elhúnytá után 4 hó—1 évig), övéi úgy tekintik, mint köztük élőt, otthonukban jelenlévőt.

Az ősokoskodás ez általános menetét ismernünk kell, ha az ugarság különös szertartású szokásait meg akarjuk érteni. Az elköltözött ősök e kultusza a földkeresség legkülönbözőbb népeinél föllelhető, de helyenkint más és más eljárásmodot értelt ki. Sehol sem elégszenek meg azzal, hogy az elhaltnak helyet hagynak az asztalnál, terítnek neki és ételeket juttatnak képzeletbeli jelenlétekor, hanem további különféle eljárásmodok alakulnak ki belőle. Ilyen sajátos fejlemény az ural-altajiaknál az a kultuszforma, hogy az elhaltnak képviselőjéül, lelkének az otthoni tartózkodás alatt hüvelyéül, kisméretű *faragott bábút* tartanak a házban. Elnagyolt, durva faragású báb ez, melynek nem külseje, hanem a beleolvasott szerep ad jelentőséget. Az özvegy ezt elhúnyt ura gyanánt dédelgeti, öltözteti, lefekteti stb. A bábúnak a bejárástól balra állandó helye van, előtte minden belépő meghajol, mint a ház őrszelleme előtt. A család abban a tudatban, hogy nem követett el vele szemben mulasztást, nem fél tőle, védő mentorának tekinti. Ellenben mindazok, akiknek okuk van tartani tőle, kikkel a háziak nem állnak jó lábón, bizonytalan rettegést éreznek iránta. Ebből vonta le *Castrén* azt a helyes elvet, hogy minden olyan mítikus alak,

aki esetenként jó és rossz is, *nem* természeti erők megszemélyesítéséből eredt, hanem egykor élő lényből az ősök kultusza révén jutott túlvilági jelentőségre. (Nord. Reisen und Forschungen. I. 59. l.) *I. Krohn* szerint a finn-ugor népek eredeti felfogásából fakadt szellemalakok közül egy sincesen feltétlenül rosszindulatú, ami arra vall, hogy mindahánynak emberi eredetűnek kellett lennie. (Suomen suv. pak. jumalanpalvelus. 24. l.)

Ez a legkezdetlegesebb időig felnyúló ritusforma: *fabáb, bálványkép* állítása, idők folyamán fejlődési fokozatokon ment keresztül. Míg a családi, kis érdekkörű idolbáb muló jellegű, a tetem elporladása után szerepe megszűnik, mert a szellem többé nem jár haza, hanem végleg őseihez költözött, — az olyan bálványkép, amely *kiváló* egyén emlékéhez fűződik, egyes nagyobb telepek vezérembereit örökíti meg, vagy híres samánt jelképez, kikerül a szabadba, ligetek és erdőségek egy-egy csendes helyére. A hozzáfordulás, áldozatok bemutatása állandó szokássá rögződik; nem egyéni halott bábú többé, hanem permanens bálványkép, amely lassankint helyi istenséggé magasztosul. Az ural-altajaiaknál általában már elhomályosult, de a vogulok és osztjákoknál, dacára az orosz részről elszenvedett vallás-üldözésnek, századunkig fennmaradt szokás ügycs-bajos dolgaikban a bálványképhez fordulni: sikeres vadászatot kérnek tőle, betegség elhárítását, kedvező időjárást, amikért ajándékok járnak: kisebb kéréseknél színes szalagok, becses prémek, közös nagyobb ügyekben állatáldozatok, melyek kiemlő vérével a báb száját bekenik. Ezek az idolbábok a világháborúig megvoltak, kutatók nem egyszer látták és pontos leírást adtak róluk. *Noszilov* (y BOГУЮБЪ = A voguloknál. 1904.) az Uralon túl a Szigva forrásvidékén látta a vidék nagyhírű bálványát és az őrző samánnal együtt mutatott be neki állatáldozatokat. A bálványbáb az ú. n. Szent-tó (Jelpigy túr) fölött emelkedő cirbolyafenyőerdő egy tisztásán állt farudakra épített bálványházikóban. „Maga az idolkép egy durván faragott fabáb, melyen az orrot egy kiálló faág, a szemeket ólomserétek jelezték; keze két hozzáillesztett botocska, lába hiányzott, az alak fatuskón ült.”<sup>17</sup>

Maga a báb faváza a fejen kívül nem látható a vastagon köréje kötött drága prémektől, amelyek fölé húzzák a ruháját, úgyhogy az egész, nyaktól lefelé, egyetlen pufók göngyöveget alkot. Nagyságra is különbözök:  $\frac{3}{4}$  méter-től embernagyságig. Igen gyakran *ketten* vannak egymásmellett: *egy férfi és egy női alak*, sőt többfejű (7 fejű) is akad köztük. Ezeket samánok faragják ki több-kevesebb ügyességgel. (Karjalainen id. m. II. 64—67. ll.) Legkülönösebb azonban a *fejük*. Amely bálványoknál a gömbalakú fej faanyaga az arcon is meg van hagyva, ott kezdetlegesen faragású merev arcot mutat, amelyből csak az orr ugrik előre; ezt külön illesztik hozzá, oda ragasztva, vagy nyílásba erősítve. Ugyanez az ábrázolási mód látható a vogul színjátáshoz szükséges álarcokon, melyek *A. Kannisto* tanulmányának képmellékletein láthatók. (Über die wogulische Schauspielkunst. F. Ougr. Forsch. VI. 1906. 213—237. ll.) A faanyag azonban a fej elülső oldalán legtöbbször nem látszik, hanem el van *fémleppal* fődve (cín, ólom, bádog, réz vagy ezüst, sőt néha tükörüvegdarabbal). Ennek természetes oka az, hogy az állatáldozatok alkalmával rákent vért utána le lehessen

<sup>17</sup> Az orosz források teljes sorozatának könyvceinét l. *Munkácsi Bernátnál* (Vogul Népköltési Gyűjtemény I. 1892—1902. 127—175.). Részletekig kimerítő kitérő adatfeldolgozásának köszönhetem ide tartozó bizonyítékaim javarészét. Kivüle *Pápay József* professzor barátomnak tartozom hálával; nemcsak osztják tanulmányútjából fakadt műveiben találtam sok támogató adatot, de magánlevélben is hathatós segítségemre volt. A finn irodalomból két alapvető művet használtam: *K. F. Karjalainen: Die Religion der Jugra-Völker. I—II.* Porvoo 1921—22. (F. F. Communications 41. és 44. kötetei 204. és 386. ll.) és *Uno Holmberg: Die Religion der Tschermissen.* Porvoo, 1926. (F. F. Comm. 61. kötete 207. l.)

róla törölni, nélküle a fa mindig nedves és piszkos maradna. Az ábrázolásnak e módja igen régi lehet. A legkorábbi adat, *Witsen* feljegyzése 1672-ből már ilyennek írja le: „A szurgut-vidéki osztjákok bálványai rongyokból és posztóból készült bábuk; képük sárgaréz, fából, vörösrézből vagy valamely más ércből való. Azt mondják, megvan nekik régi időkből hagyva, hogy ilyeneket tiszteljenek.“ (Munkácsi B. I. 66.) A szentén régi leíró *Novitzkij* szerint (1713): „A sokori jurtákban egy emberi hasonlatosságra faragott bálvány állt ezüst ábrázattal.“ A kondai vogulok nachracsi jurtái mellett állott messze vidék egyik főistensége (Népetnéző-Világügylő = *Parâxt'ä*), ez „fából volt faragva, zöld ruhába öltöztetve, arca *fehér bádog*-ból készült“. (Munkácsi II. 2. 55.) A šerkalai szellemé: „Körülbügyölált fatuskó, egy pléhlap a fején arc gyanánt.“ (Karjalainen II. 63.) Ez az állandó megjegyzés végigkísérhető szinte napjainkig. *Poljakov* szerint: „Bádog vagy ezüstarcú kisebb-nagyobb bálványok az északi osztjákok és vogulok vidékén mindenfelé található ma is.“ (Munkácsi II. 056.) Pápay József 1904-ben látta a poluji osztjákok két bálványát; férfi és női istenség volt: „az arcot mindegyik bálványnál *cintányér* pótolta“. (Nyelv. tanulm. utam. Budapest. Szemle 1905. 345. sz. 381. l.) Ez nyilván már leegyszerűsödött forma a régi gondosabb helyett, ahol a kiálló orrot is fémből illesztették rá.

Még a régi *Novitzkij*-féle leírás megemlékszik róla. Az osztják „Obi öreg fejedlem“ bálványképe az *Irtis* torkolatánál *Szamarov* mellett volt felállítva. Ennek a pogány bábúnak ilyen volt a formája: alakja valami deszka, *orra mint egy bádogcső*, szemei üvegből valók...“ stb. (Munkácsi II. 2. 0189.) Ehhez a későbbi *Joh. Bert. Müller* magyarázatul hozzátette: „a *vascső arra való*, hogy avval a halak ez uralkodó szelleme a tengerből visszaszívja halait az *Ob* folyóba. Hálából rendszeren bekenték a bálvány orrát halzsírral“. (U. o.)

Hogy e fémből való kiálló hegyes orr kultuszba tartozó rendes járulék volt, igazolja az ugorok egy másnemű szertartásos eljárása is. Az ú. n. „medve-színjátékok“, mint ismeretes, egy-egy elejtett medve tisztelésére, haragvó lelkének kiengesztelésére adattak elő. Ez állítólag népi jeleneteket az elejtett és élőként felpolcolt medvének végig kellett néznie. Az életelen állat ilyenkor már bálványként szerepelt s e minőségében „*orrára meghajlított bádoglemez volt téve*; ezt a lemezt (amely a tetemet fémorrú bálvánnyá avatta) a széleibe fűzött fonállal a füléhez kötötték, hogy le ne essen“. (A. Kannisto id. m. 213. l.)

Azt hiszem, hogy az előző fejtegetések alapján nem lesz merész az a következtetés, hogy a hazai *vasorrú* s az ázsiai turk-tatár *rézorrú* anyó őseit itt kell keresnünk. Hogy a sok és vidékenként különböző bálványidol közül melyiknek lehet szorosabban leszármazottja, arra is van módunk rámutatni. A *vaszjugáni* (keleti) osztjákok hiedelmei közt ma is él egy szellemalak: szerintük *Törəm* isten leánya („*Pūras*“ nevű) öreg, bűverejű nő; ő őrzi az aranytejű házban (= a mennyben) a meg nem született gyermekek lelkeit egyenként külön bölcsőkben; földi halandók gyermekszületekor ő játssza az *isteni bába* szerepét. (Karjalainen I. 52. és II. 308.) Ennek olomból öntött bálványképét a kiálló orral *Sirelius* még nemrég látta. (Karj. II. 308.)

Eredetszármaztatásunkból, bármily tetszetősnek is mutatkozzék az, — tegyük mindjárt itt hozzá, — nem szabad többet kiolvasnunk, mint amennyit az adatok megengednek. Súlyos tévedés lenne ez credmények alapján a problémát végkép elintézettnek tekinteni. A képzelet ilyenkor gyorsan jár s a két kiderített végpontot szereti egy szakadatlan eggyenessel összekötni; mintha a mi öreg szellemanyónk amaz ugor bálványalaknak egy közös családfán lefelé vérbeli utóda lenne. Az ilyen perspektíva visszafelé csak látszik egyenesnek; a behatóbb vizsgálat ez egyszerűnek képzelt megoldásra rendszerint rácsafol. Kacsaringós, szeszélyes, szemünk elől el-

eltűnő az a hosszú út, amelynek végpontjait meglátnunk sikerült. Sok még közbül a kideríteni való. — Az már most sem kétséges, hogy szellemalakunk jelleme, viselkedése az idők évezredes folyamata alatt gyökeres átalakuláson ment keresztül.

Ott, az ősi végponton, még teljes érvényű mítikus lény, akit eleven hitbéli meggyőződés környez, nálunk elmosódott mesealak; ott inkább jó, mint rossz, nálunk emberévő ijesztő szörny. Az átalakulás folyamán, — ez egyet már most is látjuk, — át kellett mennie azon a hagyományfokon, melyet ma a turk-tatár emlékek tükröznek, amely az eredetinek ritusát és hozzáfűződő *mitoszait* az időközben elmosódott ősvallás világából átmentette és *mondaivá*, emberivé formálta. A mi alakunk, úgy ahogyan ma ismerjük, eszerint nem a régi ősmítikus többé, hanem a turk-tatárokénak megfelelő alakulat: a bűbajos crejű, a mindent felfaló, különösen emberhúsrá éhes, félelmes öreg anyó, a madárlábon forgó kastély lakója, a sárkányok anyja, akinek egykori hitbéli emlékvonásaiból csupán *rész (vagy vas) orrú* volta maradt meg, az is csak nevében.



Fejtegetésünkhöz szorosan kapcsolódik néhány függő kérdés. Tárgyalásuk voltaképp itt, az előzőkkel összefüggésben volna helyén; vele az egész kép kikerülne, érthetővé és világossá válnék. Sort kellene keríteni mindezek előtt a *madárlábon forgó kastély* magyarázatára, amely enélkül szintoly fantasztikusnak tetszik, mint a „vasorrú“ jelző. Ki kellene fejteni a *mindent felfaló* tulajdonság mítikus értelmét, valamint a szörnyanyót körülvevő család tagjaiét: miért sárkányok a fiai, tündérhatalmúak a leányai? Feladatok, amelyek külön-külön egy-egy tanulmány terjedelmét igénylik. Remélhetően sor kerül még rájuk annál is inkább, mert megoldható problémák; a fennmaradt anyagot beszéltetve, megfejtésük aránylag nem jár nehézséggel.

Sokkal bonyodalmasabb, szinte megoldhatatlannak tetsző azonban egy még ezek után fennmaradó kérdés, amely pedig elodázhatatlan, mert az elmondottak után mindenkinek önkéntelenül eszébe ötlük. Ha már a „vasorrú“ jelző, magyarázatunk szerint, ilyen reális értelmű ősrégi örökségünk, vajjon a vele egy kifejezésbe összeforrt *bába* szó eredeti jelentése, származása és története szintúgy kihámozható-e? Együtt jár-e kezdettől fogva jelzőjével? Ha nem, hogyan és mikor kerültek össze? stb. — Esetünkben a szónak kétségkívül azt a jelentését kell szem előtt tartanunk, amelyet a szörnyanyó mesei alakja főd; nem elvonatkoztatva tőle, mint általában használt, különálló szóét (*strix, obstetrix, stb. jelentésben*). A nyelvtudomány megállapítása szerint a „bába“ szavunk nem eredeti, hanem *szláv jövevény* (l. Etymol. szótár, címszó a.);<sup>18</sup> vagyis nem lehet ősrégi, mint a jelzőjéről állítottuk. Az észak-szláv (oros, lengyel) mesék megfelelő alakjának valóban *bába* a neve. Az is nyilvánvaló, hogy ha a mi *bába* szavunkat tőlük vettük, úgy az alakot szerepeltető meséink is csak az átvétel után kerülhettek hozzánk, legfeljebb vele egyidőben. Feltett esetben a vasorrú bábával kapcsolatos meséink maguk is szükséggépp észak-szláv jövevények lehetnek csupán. Ez a felfogás az orosz mesékkal való igen sok tartalmi egyezés miatt folklorunkban évtizedeken át valóban kísértett is. Ha azonban tüzetes összevetést hajtunk végre az észak-

<sup>18</sup> Bernecker (Etym. Wörterb. der. slav. Spr.) délszláv jövevénynek tartja; a mi kifejezésünk (a mesei alaké) délszláv nem lehet, mert a Balkánon a mienkkel egyező alak ismeretlen. Kérdésünkben csak az észak-szlávokéval kell számot vetnünk.

szláv és a mi meséink közt, kiderül, hogy a mieink az orosz-lengyelekből<sup>19</sup> egyáltalán nem származtathatók.

A mieinkkel rokontartalmú orosz mesék egyes vonásai világosan elárulják, hogy későbbi, fejlettebb alakulatok a mieinknél. Félreismerhetetlen rajtuk a perzsa-arab (1001 éj jellegű, mohamedán) mesekincsnek erős hatása, míg ennek nálunk nyoma sem mutatkozik. Jellegzetes vonás náluk a 40-es szám, mint stereotyp kifejezés a „sok“ jelzésére. Roscher kutatásai óta elismert tény, hogy e szólásforma a Korán révén terjedt el a tatárság, majd a dél-orosz lakosság között.<sup>20</sup> E sajátos vonás nemcsak meséikben lép fel, hanem egész folklorcjukat áthatja; a híres orosz „bylina pesznja“ (hőseinek) tele vannak velük.<sup>21</sup> Ez a mohamedán beszűremlés náluk a XI. század eleje előtt nem mehetett végbe, sőt tekintettel a tatárjárásra, valószínűbb, hogy csak a XIII. század végétől datálható. Vagyis ha orosz szűrőn át jutottak volna hozzánk a vasorrú bábát szereplőtű meséink, az átvétel csak ez időpont előtt történhetett volna meg; meséinkben u. i. a 40-es szám schol elő nem fordul. Ugyanezt igazolja az idézett zabori oklevél, melynek „baba“ (strix) szava régibb a XIII. század végénél. — Perzsa-arab eredetre vallanak az orosz mesék egyéb elemei is: ilyenek: az „Üss még egyszer“ motívum,<sup>22</sup> a tiltott szobába zárt, vagy sötét zárkában láncokon tartott táltos, melyet a hős szabadít ki<sup>23</sup> (nálnak szeméten leli), a Baba Jagának az a viselkedése, hogy korsón, mozsáron nyargalva repül,<sup>24</sup> seprűt, mozsártörőt vonva maga után. Mindennek nálunk természetesen nyoma sincs.

Mélyre ható különbség végül a mesékben használatos állandó mondasók és szólásformulák heterogén volta. A mi járatos meseci közhelyeink (*Hol volt, hol nem volt, — Hol jársz itt, ahol a madár sem jár?* —

<sup>19</sup> Kérdésünkben inkább az orosz mesék a döntők, velük a mi meséink egyes vonásai sokkal inkább egyeznek, mint a lengyeleké, mely utóbbiakban túlnyomó a nyugati germán hatás.

<sup>20</sup> Íme néhány példa a meseszövegekből: *Afanaszjeff* 116. b) sz. meséjében („A vak meg a sánta“); 40 kovácslegény szerepel, Szerda és Péntek planétaszellemeknek 40—40 lányuk van; *Rudcsenko* gyűjt. II. 25. sz. („A repülő hajó“); 40 kemence, 40 hordó, 40 akó; *Goldschmidt* ford. 12. sz. mese címe: „Negyvenszer negyven“, stb.

<sup>21</sup> Ilja hőst 40 rabló támadja meg; a bűvös banya foglyai: 40 császár, 40 király és 40 vitéz; a buzogány 40 pud nehéz; a hős találkozik 40 zarándokkal, stb. (*Wollner*. Untersuch. üb. die Volksepik der Groszrussen. Leipz. 1879. 14.)

<sup>22</sup> A hős az őt megtámadó szörnyre varázspálcával vagy karddal halálos csapást mér; a rém haldokolva kéri, sujtson rá még egyszer. A hős nem teszi; előre figyelmeztették, vigyázzon, mert második vágásra újból életre kelne és pedig kettős alakban. L. *Afanaszjeff* VIII. 6. sz. 79. l.; u. ő nála: I. 28. sz. és 56. sz. a. — *Chudjakoff*nál (Velikorusszk. szkaczkai) I. 7. sz. stb. — Az 1001 éjben (Henning kiad.) *Szeif el Mutuk* történetében. 772. éj. XIII. köt. 114. l.; *Morhagian sárkány* meséjében (u. o. XX. köt. 142. l.), — v. ö. *Chauvin*: Bibliogr. des ouvr. arabes VII. 69. sz. a. — Az erős arab hatást mutató Balkánon is: *Hahn* Griech. u. albanes. Märch. II. 49. l.; bulgárban (Szbornik XVI—XVII. 220. l.); Kis-Ázsiában *Carnoy-Nico* aides (Tradit. popul. de l'Asie-Mineure. Paris, 1889.) 75. l. u. o. egy leszboszi mese. A spanyol mórok révén itt-amott nyugaton is (l. *Felix Liebrecht* zur Volkskunde 333). Nálunk ismeretlen.

<sup>23</sup> Orosz helyek felsorolva: *A. Dietrich* Russ. Volksmärch. XVIII. 1. — Az 1001 éjben (Henning kiad.) I. 116. és 133.; VII. 163.; XXIV. 161. — L. még *Chauvinnél* V. 117. sz. és VI. 181. sz. — A *Sahnáméban* Rosztan így leli fel lovát, Rekset (róla bővebben nálam: Ethnogr. 1922. évf. 35. l.).

<sup>24</sup> Oroszban: *Chudjakof* gyűjt. II. 60. sz. („Az anyósról“), *Novoszielszki*: Lud Ukrainyszki. Wilna, 1857. 305. sz. V. ö. *Leskien-Brugmann* Littau. Märch. 545. l. *Wollner* jegyzeteivel. — Az 1001 éjben boroskancsón, mozsáron, stb. nyargaló boszorkányok (Henning kiad.) X. 176., XXI. 152., XXII. 67. l.

Szerencséd, hogy anyádnak neveztél, mert vége lenne életednek! — Jó tef helyébe jót várj! — Hunyd be a szemed, nyisd ki a szemed! ... stb.) az oroszban ismeretlenek, viszont az övéik (pl. *Aludj egyet rá; a reggel okosabb, mint az este! — A mese gyorsan mondódik, a cselekvés lassan tevődik. — Olyan szép volt (a nő), hogy átlátszott a bőrén, hogyan csörgezik egyik csontocskájából a másikba a velő... stb.*) nálunk hiányznak teljesen. Ahhoz, hogy hagyományok tömegesen átvétessenek, évszázadokig tartó ethnikus érintkezés kell, amely alatt bizonyára nagyobb mennyiségű orosz szó is áttelepült volna hozzánk, pedig a régi magyar nyelvkincsben alig elvétve akad ilyen; a történelem is ellentmond a huzamos egymásmellett tartózkodásnak.

Mindezeket figyelembe véve, megdőltnek kell tekintenünk azt a többször felmerült teóriát, amely meséinknek épp legrégebbi rétegét orszból volt hajlandó származtatni. Ami ősi közösség a kettő közt mutatkozik, az visszanyúlik azokba az időkbe, mikor a dél-orosz síkságot még turk-tatár népfajok lakták, akik később eloroszosodva, népi hagyományaikat (mondák, mesék, babonák) áttették orosz nyelvre. Nem titok, hogy a középső és dél-orosz nép voltaképp turk-tatár fajta; jellemében és életmódjában nagyrészt ma is az, ami ezer év előtt volt; csak nyelvet és vallást cserélt azóta (v. ö. Turgenyeff híres mondásával: „Kapard meg az orosz, előbújik a tatár!”) A mi magyar folkloreunk minden adata arra vall, hogy közösségünk a tatár epikus hagyományokkal régebbi, mint amily állapotot az orosz mesék tükröznek, ahol egyebek között kiveszett a „bába” mellől az egykor velünk közös tatár „vas(réz)orrú” kifejezés.

Ami magának a *bába* szavunknak származtatását illeti, eddigi feltevéseink alapján mindaz, amiről tárgykörünk adatai tanuskodnak, ellentmond a szó szláv eredetének. A legegyszerűbb onomatopéitkus szavak hangzásbeli azonossága nem lehet döntő a kölcsönvétel kérdésében. Részünkről nem tartjuk kizártnak, hogy a régi turk *bába* szó, amely apát, öregot jelent, idők folytán úgy az orosz sztyeppek lakóinál, mint nálunk áttevődött *női alakra*. Ez talán erőszakolt magyarozatnak tetszik, de a néphagyományok története számos analóg esettel szolgál. Épp a népmesék világában gyakori jelenség, hogy valamely típust itt férfi, amott női hősről beszélnek. Az is ismeretes, hogy ugyanegy történet-típus hőse keleten férfi, nyugaton nő. *A Cinkotai kántor* és az *Okos leány* azonos tartalmú mesék, végső gyökereik keleti eredetre vall, ahol férfi volt a talpra esett válaszok hőse (a nő alárendelt szerepe meg sem engedte a hősként való szereplést), nyugatra átterülve, nőalak lépett helyébe (I. W. Anderson monografiáját: „Kaiser und Abt.” FF. Communications 42. köt. Helsinki, 1923. 381., 411. ll.). — *Az aranyhajú királyfi* (Goldener, Grimm 136. sz.) háromszori átlöltözékes megjelenése szintén keleten termett, sőt már itt két változattípusra ágazott (1. *hegyre ugrató*. 2. *Kertészbojtár, aki sógorain bosszút áll!*); belőle keletkezett nyugaton a *Hamupipőke* mese a háromszor, inkognitó megjelenő leányhőssel (Bolte jegyz. III. 94—114.). — Az állattá elvarázsolt nőt férfi váltja meg az átok alól, de elveszti ismét és neki kell a tündért túlvilági otthonában feltalálni (*Argirus* tip.); ugyanennek nyugati alakulata az *Amor és Psziché* mese Apulejusznál (Grimm 1. sz.) nő zarándoklásával ura felkeresésére ... és így tovább.

Ez a szimptomatikus átfarmálódása a meséknek keletről nyugatra történt vándorlásuk folyamán nem egyszer megtartja az eredeti neveket is. A *Hamupipőke* elnevezés eredetileg a keleti változatok legényhősé volt (Iusta, bamba, hamubanülő), nevét átvette a leányhősös forma is. Így az sem lehetetlen, hogy ugyanilyen átalakulási folyamat ment végbe megtartott eredeti névvel (eleinte bizonyára *vasorrú bába* formában férfi bálványképről), amely áttétetett a bálvány pár-képére: a női bábúra.

A vallásfejlődés pedig az egykori bálványképes primitív formáról áttérve a fejlettebb samanizmusra (ahol a bábképek eltűnnek), a régi férfiudol nevét átruházta a gyógyjavas, rontásra képes női mására s így maradt meg a *bába* szó a nyugati tatárságban (melyből a dél-oroszág állt elő) és nálunk, akik még egykori jelzőjét is megtartottuk éppúgy, mint a keleti tatárság is (l. fönt a Radloff-adatokat).

Hogy a *bába* egyszersemind *bábút*, *bábót* is jelent nálunk, arra Horger állított össze tanulságos adatokat (Magy. Nyelv VII. köt.), arra emlékeztetve, hogy a gyermekek játékbábúja csak újabban és városokban az a díszes ipari holmi, aminőnek ismerjük. Vidéken ma is valami összecsavart kóc vagy rongygöngyöleg az, aminek „vénasszonyokhoz hasonló külseje“ van. (Horger u. o. 120.) A M. Tájszótár szerint *bába* névvel illetik Csongrád környékén azt a „nedves agyaggombócba szúrt fácskát is, aminek felső végére fej gyanánt zsíros rongyot tesznek; kenyérberakásnál fönt meggyujtják, hogy a kemencébe világítsanak vele“... stb.

Az egészből pedig az a végső tanulság, hogy nyelvi és néphagyományi emlékeinkben csodálatraméltó régiségek lappanganak, amelyek fokozatos feltárása és egykori jelentésük kihüvelykezése ősvallásunk felderítésében még fontos szerepet lesznek hivatva játszani.

Solyomssy Sándor.



## ÚJ ADATOK A CSEREBOGÁR-NÓTA KORÁHOZ ÉS VÁLTOZATAIHOZ.

### I.

Tolnai Vilmos, a Magyar Néprajzi Társaságban, 1926-ban egy rendkívül érdekes és értékes tanulmányt olvasott fel egyik legkedvesebb és legelterjedtebb népdalunkról: a *Cserebogár, sárga cserebogár*-ról. S bár tudomása van arról, hogy „a köztudat szerint a *Cserebogár* legrégebb, talán a kuruc időkbe visszanyúló történettel dicsekedő dalunk”: mégis —, mert pozitív adatokat, írott vagy nyomtatott följegyzéseket nem talált irodalmunkban e köztudatbeli tény igazolására — ekkép foglalta össze beható, tudományosan módszeres vizsgálódásának eredményeit: „A *Cserebogár, sárga cserebogár* szövege és dallama nem eredeti népdal, hanem műtermék, mely a múlt század folyamán országosan ismert népdallá lett, talán inkább a középosztály, mint a nép tudatában. A szöveg szerzője az 1810—20 közt fennállott vándorszíntársulatok tagjai közt kereshető, talán Déryné társa volt. Talán dallamának ismeretlen szerzője is e körben kereshető. Kazinczy kakukdala nem a *Cserebogár, sárga cserebogár* megnevezése. Ha biztos adatunk volna rá, hogy a *Cserebogár* nem 1815-ben keletkezett, amint Déryné írja aggkorában szerkesztett naplójában, akkor azt a hozzávetést lehetne kockáztatni, hogy Kazinczynak 1821-ben megjelent kakukdala szolgált ösztönül a dal keletkezéséhez.” (Ethnogr. 1926:168. 1.)

\* \* \*

Kazinczy F. levelezésének első pötlékkötetéhez készítvén folyó évi május havában a jegyzeteket, a Decsy Sámuel és Pántzél Dániel által szerkesztett *Magyar Kurir* 1808-iki évfolyamának egyik tudósítására volt szükségem s a kötet lapozgatása közben megakadt szemem az április 26-iki 34-ik szám 544. lapján olvasható s a *Cserebogár*-nótára nézve igen értékes adatot tartalmazó, itt, a szükséghez képest, csak néhány sorában idézett, következő című és szövegű versen:

#### „Panasz az időre.

Alfzik a' Termézfet; a' Nap Aprilist jár.  
Mond meg nékem Cserebogár mikor lejz/z nyár?<sup>1</sup>  
Miként váraozik a' rendelt orára  
A' hajadon leány jegyzett mátkájára;  
De hijába várja, megtsalattatott: Jaj!  
Várni még sem jöni, ennél nints nagyobb baj.  
Ugy várjuk mi is a' kellemetes tavaszt,  
Várjuk mert elhozta az idő rendje azt:  
Elhozta, vagy inkább azzal tsak ketsegtet.  
Várjuk, nints völegény, hideg ágyba fektet.  
Elhozta, mert a' Nap a' Kos jegybe jött már,  
És az Egyenlítő lincán innen jár...

---

Oh fzerencsétlen Kos! 's mi fzerencsétlenek!  
A' Bak gyapjával béfedettek mindenek<sup>2</sup>

Hijába jött által a' Nap, Aprilist jár,  
Ne rémíts Tél! Jöjj-el oh kies Tavafz már."

György László.

<sup>1</sup> Ez egy régi Magyar énekből vett kitétel.

<sup>2</sup> A' Bak' gyapja telzi a' havat.

P. D. [Pántzél Dániel.]

Ime György László, a Magyar Kurir „érdemes levelezője“ a „Sajó vidékéről“, tavaszváró, április 1-én beküldött versében van egy nagybecsű s Pántzél Dániel szerkesztő által csillagos jegyzetben forrás-utalással is ellátott tájékoztató s kormeghatározó adatunk, amely szerint a „*Mond meg nekem Csere-bogár mikor leszsz nyár?*“ kedvelt népdal 1808-ban már oly általánosan ismert volt, hogy György László annak első sorát mint közkeletű kifejezést használja fel alkalmi verszetében, sőt mi több, az újság egyik szerkesztője az olvasók tájékoztatása céljából megjegyzi, hogy a vers második sora „*egy régi Magyar énekből vett kitétel*“ (kifejezés) s nem a versíró György László szövegezése. Pántzél Dániel tehát jól ismerte ezt a régi magyar éneket (költeményt), amelyből György László egy sort beszótt egyetlen ránk maradt versébe.

Ki volt György László? Szinnyi nagy írói lexikona szerint (4:99) iklándi előnévű, tehát erdélyi, marostordai származású családból való, jószágigazgató Bethlen János gróf dobokamegyei Árokalyja birtokán. Utal a Magyar Kurir 1808-iki évfolyamában megjelent, most idézett költeményére s ezenkívül még két nyomtatványát említi (Árokalyi énekek. Kol. 1811. Találmányok. Kol. 1811. 1—2. k.)

György L. verszetetének második sora s Pántzél D. nagybecsű, forrásjelző jegyzete kétségtelenül igazolják, hogy a Cserebogár-nóta nem 1815-ben, Déryné idejében, keletkezett s így szerzője nem az 1810—20 közt fennállott vándorszíntársulatok tagjai között keresendő: hanem jóval korábban, legalább is 40—50 évvel előbbi időben, mert ha Pántzél D. „*egy régi Magyar énekből vett kitételnek*“ nevezi, akkor e régi ének keletkezési idejét — e szilárd alapra támaszkodva — nem 10—15 évvel korábbra, hanem legalább is a XVIII. század közepére kell tennünk. Így állván a dolog, már csak egy lépés kell ahhoz, hogy igazolva legyen az a köztudatban fennmaradt hagyomány, melyet Tolnai említ, t. i., hogy „*a Cserebogár legrégibb talán a kuruc időkbe visszanyúló történettel dicsekedő dalunk.*“

Én a magam részéről — ez adatok alapján — máris igazolva látom e kérdésben a hagyományból táplálkozott eme magyar köztudatot, mert hiszen tudott dolog, hogy a hagyomány sokszor éppen olyan hiteles adatot őrzött meg az utókor számára, mint az írott emlékek. Krohn. K. a néphagyományok értékéről egyik munkájában így ír: „Ausser der literarischen Überlieferung gibt es eine mündliche, die nicht weniger dauerhaft und oft noch getreuer ist.“ (Eine uralte griechische Tierfabel: Am Ur-Quell. III., VI.) Harnack Adolf, berlini ny. egyetemi professzor, a porosz állami könyvtár igazgatója egyik értekezésében a hagyománynak bizonyos esetekben éppoly forrásértéket tulajdonít, mint az írott emlékeknek. Dr. Révész Kálmán ref. püspök, egyháztörténész, is erélyesen hangsúlyozta 1903-ban, a Kopácsi István és Sztárai Mihály sárospataki reformátorok szereplésével kapcsolatosan Karácsonyi Jánossal folytatott vitája alkalmával, hogy: „Tessék a hagyománnyal ellenkező, kétségtelen adatokat produkálni s teljes készséggel meghajlunk előttük. Míg azonban kétségtelen adatokat nem látunk, fenn kell tartanunk czekek a százados hagyományokat,

melyeket olyan könnyedén keresztülhúzgálni nem lehet, nem szabad.“ (Századok. 1903. 83. l.)

A fentebb ismertetett s idézett új adatok alapján szilárd meggyőződésemmé vált, hogy a Cserebogár-népdalra nézve fenn kell tartanunk a köztudatban levő ama hagyományt, hogy e dal valóban a kuruckorban keletkezett. Ezt a százados hagyományt íme nem lehet keresztülhúzni, egy tollvonással megsemmisítenünk.

Id. Ábrányi Kornél A magyar zene a XIX. században című, 1900-ban megjelent könyvében határozottan *Lavotta János* († 1820) híres magyar hegedűművész népdalának tartja. „Ha (Lavotta) soha mást nem írt volna — írja —, mint a Cserebogár-népdalt: akkor is halhatatlanná tette volna magát.“ (29. l.) Fabó szerint (A magyar népdal zenei fejlődése. Bp., 1908. 278—79. l.) nem valószínű, hogy Lavotta írta e dalt. „... de nem valószínű, hogy élete utolsó éveiben írt volna ilyesmit.“ Megjegyzi Fabó, hogy e nóta dalcírájája megismerszik a kurucok „Te vagy a legény Tyukody pajtás“ tábori nótájában, különösen annak első sorában. Ugyancsak rá emlékeztet a „Bécs városán nyugatról keletre“ kezdetű hazafias nótának második része. — Borbély István irodalomtörténetének egyik lapján (II. 14.) Lavottának, másikán (II. 19.) Bihariénak tartja. — Horváth János legújabb könyvében (A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1927. 118. l.) lehetségesnek tartja, hogy az 1824-től fogva ismeretes műdal két korábbi népdalnak, vagy egyazon népdal két változatának összeforrasztása s úgy aztán tovább költése.

A Cserebogár-nóta eredeti alakját, kezdősorát, szerintem, a György László versében levő második sor őrizte meg leghívebben. Ezt igazolja az, hogy sok régi népdalunk kezdődik e kifejezéssel, hogy: „*Mondd meg nekem*“, vagy: „*Mondd meg*“ stb. Pl.: *Mondd meg nekem kis galambom* (Limbay. VI. 187.). *Mondd meg nekem Péter Ferenc* (Mailand. 241.). *Mondd meg szegény árva* (Vásárhelyi daloskönyv. 16. l.). *Mondd meg rózsám* (Váci énekes gyűjtem. I. drb. [1799] 52. sz.). *Mondd meg édes rózsám* (Krizsa I. 74., Bartalus. IV. 77.). *Mondd meg kislány* (Limbay. II. 267.). Abafi: *Trefás dalok*. 43. l. Bartalus. V. 151. VII. 185. stb. V. ö. Thaly: *Adalékok*. II. 433. Erdélyi 3: 106. Abafi: *Göcseji népdalok*. 80. l. Kálmány: *Koszorúk* I: 91. Nyelvtör II: 527.

Fölvehető az a kérdés itt, hogy Pántzél a második sor végéhez csatolt jegyzetben a régi magyar énekből vett „kitétel“ alatt csupán csak a második sort értette-e, vagy pedig az első és második sort együtt, mivel az első sor után vonás és nem pont áll? Ez esetben a Cserebogár-nóta nem *Mondd meg nekem* szavakkal kezdődött volna a XVIII. században, hanem *Alszik a Természet* kifejezéssel. Ezt a föltevést azonban semmi komoly érv nem okadatolja s így bátran mellőzhető. De ha Pántzél Dániel nem látta volna el jegyzetével a „rég Magyar énekből“ vett kitétel, akkor mi kutatók azt mondtuk volna, hogy a György László verse alapján keletkezett e nevezetes dal.

A György László idézte sor az eddig ismert *Cserebogár*-szövegek közül a Pálóczi Horváth Adám által lejegyzett csúfondáros szöveg első sorához (Ethn. 1926: 163) áll legközelebb, illetőleg azzal azonos, némi szórendi eltéréstől s a cserebogár szó ismétlődésétől eltekintve.

Az eredeti, XVIII. századi *Cserebogár*-dal tehát *nem érzékeny, epedő szerelmi költemény volt*, hanem valószínűleg egyszerű, a nép ajkán élt, *nyár-váró dal*, melynek kérdező első sora után nyomban következett a válasz, a felelet, melyben — mint a ránk maradt töredékek bizonyítják — az volt kifejezve, hogy majd akkor lesz nyár, ha ez s az megtörténik, pl. mikor a pap mezitláb jár (Ethn. 14: 309. 1903; 37: 164. 1926), mikor a tők

virágozik (Ethn. 1926 : 163), mikor apád fürödni jár (Abauj megyében), vagy ahogy a gömörmegeyi Alsószuhán ma is dalolják:

„...ha a kaszás  
A rend végén megáll  
Köszörülni, akkor lesz nyár.“

Ebből a nyár-váró, a nép ajkán fakadt s élt egyszerű dalból képczettek aztán a XIX. század első negyedében a színpadi hatásra törekvő s néha sikamlós betétekkel is ellátott műtermékek: a cserebogárral kapcsolatos, eltérő tartalmú szerelmi költemények.

Új adalékunk tanuságtétele folytán most már kétséget kizárólag megállapítható, hogy Pálóczi Horváth Adám gyűjteményében a Cserebogár-nóta az ó (és nem új) énekek közé tartozik. Továbbá megdőlnék mindazok a föltevések és következtetések, amelyek eddig e dal eredetére s keletkezésére nézve fölmerültek. Pl., hogy Gál Dániel ref. lelkész szerezte a szöveget 1822-ben, másik föltevés szerint úgy a szöveg, mint a dallam Szücs Ábrahám gombai birtokostól való. (Ezekre már Tolnai helyesen jegyezte meg, hogy jóval későbbi adatok a Déryné naplójáénál, ahol a Cserebogár mai alakjának első nyomai találhatók irodalmunkban [1815-ből.]) Megdől az a föltevés is, hogy Szathmáry Király János szerezte volna 1810 körül. (It. 1927 : 259. V. ö. Magyarság. 1927 február 27-i sz.)

Az a feltételelesen megkockáztatott hozzávetés, hogy Kazinczy 1821-ben megjelent kakuk-dala szolgált ösztönül a dal keletkezéséhez, szintén megdől, mert ime e dal keletkezése visszamegy a XVIII. századba s így éppen megfordítva áll a dolog: a Cserebogár-nóta motivuma szolgált ösztönül Kazinczy kakuk-dalának keletkezéséhez. Kazinczy ama följegyzése (Nemz. Ktár I. 179), hogy e dalát 1781-ben készítette a telkibányai erdőben, míg lovai füveltek, szerintem hitelreméltó. Az a körülmény, hogy a Magyar Hírmondó 1784-i évfolyamában jelent meg, egyáltalán nem teszi valószínűvé azt, hogy az 1781-es évszám az emlék elmosódásából származik s a versike 1784-ben, a beküldés idején keletkezett. Kazinczy följegyzése és kakuk-dala újabb bizonyíték amellet, hogy a dal 1781-ben általánosan ismert és közkedvelt volt. Ennek hatása alatt keletkezett a kakuk-dal. A Szathmáry Király Antal-féle (1825) és a sárospataki dalgyűjteménybeli (1826) változatban az 5., illetőleg 8. versszakban szerepel is a kakuk. Lehetséges, sőt valószínű, hogy a Pántzél D. által ismert XVIII. századi „rég Magyar énekekben“ is ott kakukol vagy kukukol valamelyik versszakban.

Figyelemreméltó jelenség a Cserebogár-nóta eddig ismert fejlődésében és változataiban az, hogy a XVIII. századbeli régi, eredetinek tekintendő szöveg a cserebogártól kérdezi (Mondd meg nekem...), hogy mikor lesz nyár, míg a XIX. századi változatok (műtermékek) éppen megfordítva: nem azt kérdezik tőle, hogy mikor lesz nyár, hanem azt, hogy: Rózsámé (Málimé) leszek-e?

Nem lehetetlen, hogy a László György idézte verssor egy hosszabb, több versszakból álló költeménynek a nép körében közkedvelté lett (első) versszakából való sor, amely ítéletem szerint éppen a költemény kezdősora volt, éppúgy, mint a *Mikor még én legény voltam* kezdetű, sok változatban ismert dal eredeti forrása, szerintem az a Keszerves Tudomány című kuruckori ének, melynek szövegét (1—35. versszak) Dékány Kálmán adta ki s jegyzetekkel én láttam el. (IK. 1918 : 391—92. l.) Az említettem, kedvelt népdal e terjedelmes kuruckori ének 1. és 7. versszakából formálódhatott a nép ajkán. Meg kell azonban jegyeznem, hogy az ellenkező eset sincs kizárva, t. i., hogy a nép ajkán élt népdalból ment át e két versszaknyi gondolat az ismeretlen szerző Keszerves Tudomány című verszetébe. Ez az eset fennállhat a Cserebogár-nóta eredetére nézve is, t. i. a nép ajkán

élt egyszerű, nyár-váró dalból ment át a közkedveltté lett sor („Mond meg nékem Cserebogár mikor leszs nyár”) a Pántzél D. és György László által jól ismert régi magyar énekbe. Szerintem ez az utóbbi eset a valószínűbb. Egy „szerencsés véletlen” valaha még erre is világosságot deríthet. Figyelemreméltó, hogy a György Lászlóék által ismert XVIII. századi Cserebogár-nóta ütemes, 12 szótagú dalsorokból állt, míg a dal sorai, mai alakjukban, 10 szótagúak s más ritmusúak.

\* \* \*

A Cserebogár-nóta eddig ismert, legrégebb, 1—4. versszakos szövege a sárospataki főiskolai könyvtár 1824-ből való *Felvidító* című gyűjteményének *Nóták* alcímű kötetéből való. Ezt közölte is Tolnai. Azonban ugyancsak kötetben később megtaláltam e dalnak eddig ismeretlen legterjedelmesebb továbbköltését is, mely 1—11 versszakból álló érdekes változat. Ez az előbb említett 4 versszakos változatot teljesen magában foglalja. Az 1825-ben nyomtatásban megjelent 6 versszakos változatnál e most megtalált változat 5 versszakkal, a sárospataki 1826-os dalgyűjteménybelinél pedig 2 versszakkal terjedelmesebb.

Az a tény, hogy 1824-ben e dalnak egy és ugyanazon dalgyűjteményben már két változata fordul elő: világosan mutatja e dal közkedvelt és régi voltát, mert ahhoz, hogy egy dalnak több változata alakuljon ki, nem egy-két évre, hanem évtizedekre van szükség.

Ez a most megtalált, legterjedelmesebb változat így hangzik:

### XXXII.

- |   |  |
|---|--|
| 1. Bogár bogár sárga tserebogár<br>Nem kérdem én tölled mikor leszs nyár<br>Azt se kérdem sokáig élek-é?<br>Tsak azt kérdem rózsámé leszek-é? | 3. Tarka hátú katóka bogárom<br>Nem kérdem én tölled hol a párom.<br>Nints nekem szükségem vak vezérre<br>Mert szívem rá talált kedvesére.     |
| 2. Nem kérdem én tölled te kis madár<br>Derül é még életemre több nyár<br>Ugy is hév nyár epezti keblemet<br>Miólta rózsám bírja szívemet.    | 4. Te a Tavasz friss virágít járod<br>Minden bokron nyomba követ párod<br>Én meg bokrot ligetet fel verék<br>Nintsen Rósám! üres minden berek. |

5. Te a rózsák édes mézét szívod  
Katsintasz párodra hozzád hívod  
De nékem nints jó ízű falatom  
Mert páromat ritkán tsokolhatom.

A további 6., 7., 8., 9. versszak nyilván későbbi, hangban, tárgyban elütő deákos, csípős értelmű toldás. Régebbinek látszanak azonban a végső szakok:

10. Jaj de felleg borúlt vig napomra  
Nem virit már több öröm számomra  
Mert el hagyott a rózsám engemet  
Semmibe se vette hívségemet.

11. Vissza vette nekem adott szívét  
Alnokul tsalta meg igaz hívét  
Más kedvéért engem elfelejtett  
Bús szívemen mérges sebet ejtett.

(*Felvidító*. VI. *Nóták* 2. [1824.] 29—31. lap.)

Dr. Viski Károly szíves volt megküldeni a Cserebogár-nótának egy szintén 1824-ből való kéziratos dalgyűjteményben talált 5 versszakos változatát, melynek szakai az imént bemutatott sárospataki 11 versszakos, legterjedelmesebb változatban mind megvannak, mint annak 1., 2., 5., 4. 9. versszakai.

Harsányi István.

## SZATMÁR MEGYE NÉPHAGYOMÁNYAI.

(Beszámoló a Magyar Néprajzi Társaság megbízásából 1927 nyarán végzett néprajzi gyűjtésről.)\*

A *bellehemezés* ma is megeszerte szokásos; de bárha még a legkisebb faluban is három-négyféle szöveg használatos, a 900-as években feljegyzett őseikhez képest (NGy. 1: 38—46., 1: 58—63., 64—69., Szmik 335—363.) terjedelemben, tartalomban degenerálódtak. Mert amíg a 900-as évekig feljegyzett szövegek rendszeren több nyomtatott oldalnyiak (pl. a Szmik-féle éppen 28 nyomtatott oldal), addig a mostaniak alig tesznek ki 2—3 oldal nyomtatásban. S amíg a 900-as évekig feljegyzett szövegek — néhány hibás feljegyzést leszámítva — tartalmilag teljesen kerek és összefüggő értelmet nyújtanak, addig a mostaniak hézagos, zavart, értelmetlen töredékek, amelyekben éppen csak halvány nyoma csillan fel az eredeti tartalomnak. Az eredeti szöveg tehát a feledés csúszós lejtőjére került s ma már alig egyéb, mint: a belépést kérő bevezető, egypár karácsonyi ének Krisztus születésének bejelentésére, a humor kedvéért az öreg juhász többnyire trágár félreértései s végül a búcsúzó és ajándékkérő befejezés. S csak egyik-ben-másikban akad még más részlet is, pl. a fáradt pásztorok lefekvés előtti panaszkodása a hideg és farkasok miatt, az álmából felserkent pásztor elbeszélése a csodás látományról, megindulásuk s a betlehem elé érésük, hódolás az isteni kised előtt, ajándékaik átadása.

A nagymérvű romlás ellenére is megmaradt azonban a szatmármegyei töredékekben egypár olyan adat, amelyet a magyar bellehemezés történetében fontosnak kell tartanunk. Ilyen az, hogy Écseden a betlehemet vivő négy angyal többnyire leány volt s némely truppban ma is az. — Felsőbányán a pásztorok jöttét a régi bábtáncoltatók fullajtárja, a kengyelfutó jelenti be (Szmik 335.), Fehérgyarmaton ugyanilyen szerepe van a pandúrok kezéből szabadult betyárnak, — a betlehemet Heródesnek vagy hadnagyának halvány emlékeként Csengerben huszár (NGy. 1: 38.), Nagybányán pedig még ma is a bábtáncoltatók *vezetőjének*, a csausznak emlékeként egy török őrzi. (NGy. 1: 58.) Legérdekesebb azonban a csengeri betlehem: két mozgatható báb áll benne s ezeket a betlehemtartó a szenténekek éneklése idején megtáncoltatja. (NGy. 1: 38.)

Igen érdekesek azután azok a népdalstrófák is, amelyek itt-ott a pásza-

\* Felolvastattam a MNT. 1928. évi január hó 25-én tartott rendes gyűlésén.

S itt elsősorban köszönetet kell mondanom Streicher Andor alispán, Nemes-tóthy Szabó István főszolgabíró, Fábián Sándor szerkesztő, Fesztóry Ottó Géza népművelési titkár, Borbély Imre és Kőműves Géza tanár, valamint az összes lelkész, tanító és jegyző uraknak, akiknek megértő és buzgó támogatása nélkül gyűjtésem igen természetesen csak néhány községre szorítkozhatott volna, holott így egész Csonka-Szatmárt felöleli. Kérésemre többen gyűjtöttek a megszállott területen is: Nagykároly, Szatmár, Szinyérváralja és Nagybánya környékén.

Idézett művek és hírlapok: Ethnographia, Magyar Nyelvőr, Nagykároly és Vidéke, Nagybánya és Vidéke, Szatmár és Bereg, Magyar Népköltési gyűjtemény, Szatmár vármegye Monographiája, Szmik: Felsőbánya monographiája.

tortáncok s az elmenetel alkalmával a szövegbe kerülnek, mert oly régiek, hogy mint népdalokat már nem is éneklék őket; pl. Nyírcsászáriban:

Jó dolga volt Jakabnak, amíg ifjú volt,  
tölgyfa, nyárfabokrokat könnyen átugort;  
de már vénségére jutott nagy inségre  
az öreg Jakab, a szegény Jakab.

Különösen meglepett azonban ez az ököritői és mátészalkai belépő:

Jóestét, jóestét idebenn mindennek,  
az én pásztorserégim odakinn hevernek;  
ők is szeretnének velünk idejönni,  
Jézus születését velünk megtartani,

mert külső alakja és dallama teljesen egyezik a *Kodály Zoltánnal* együtt Szalontán feljegyzett „Jóestét, jóestét Csáki bíróasszony” kezdetű balladával. (NGy. 14:268.)

A *vizkereszti játékok* tudvalevőleg a három királyok hódolását jelképezik s a szitából készült csillag annak a csillagnak szimboluma, amely őket a biblia szerint Krisztushoz vezette. Valamikor Szatmár megye katólikus falvaiban is élhetett ez a forma, mert pl. Nyírcsászáriban ma is Gáspár, Menyhért és Boldizsár viszik a csillagot, de a szöveg teljesen elváltozott: Gáspár bejelenti Krisztus születését, Menyhért boldog ünnepet kíván s Boldizsár ajándékot kér. Másutt pedig, mint pl. Opályiban, egyszerű verses köszöntővé kopott, amelyben bejelentik Jézus születését, áldását kéri a házra, maguknak pedig ajándékot kérnek a gazdától.

A *kántálósok*: vagy karácsonyi énekek, vagy betlehemes töredékek, pl. a Jézus születését jelentő vagy elbeszélő részlet, a pásztorok Jézus előtt stb., vagy hasonló tartalmú népi versek, végükön áldást és ajándékot kérő toldalékkal. Különösen sokféle él Nagy- és Felsőbánya vallásos bányásznepe között. (NBV. 1899 dec. 25., Szmik 332—335.)

A *karácsonyi köszöntő versek* közül sok országzerte ismeretes, de van több egészen ismeretlen is. Valamennyi tréfás tartalmú. Egy részük a 10—12 éveseké, a többi pedig a nagyobbaké. Amazok kedves tartalmú és nyelvezetű népies rigmusok: a karácsony elérkeztének, Krisztus születésének bejelentései pénz-, kalács- és hurkakérő toldalékkal, emezek pedig betlehemes sorokkal tarkázott, tőbnyire tudákos csinálmányok, tele elferdített idegen nevekkal s a végükön pálinkát kérő befejező rigmussal. A legeredetibb ez a tiszabecsei:

Bejártam Ázsiát, Motepozsániát,  
hétszer apelláltam a filezsófiát,  
jól is tudtam én már a napoknak számát,  
mástól hallottam meg nagykarácsony napját.  
Megvallom, asszonyom, hogy jártam az úton:  
egy tetű ugrott rám egy koldusról Gúton;  
sohasem volt több ez egyetlen tetvemnél,  
az is elhalt tegnap éhen a fejemnél.  
Temetésére több jött el hét egérenél,  
jöttek, maradtak a gubám környékénél;  
landulár gatyámban meg nem maradának,  
az úton szanaszét elhulladozának.  
Csepü-csákányukkal úgy verének hátba,  
hogy egy esztendeig feküdtem az ágyba:  
ennek kén valami meggyógyítására!

Az esti kántálás és reggeli köszöntözés *Szilveszterkor* és *újévkor* is szokásos. Az énekek és versek nagyrészt ugyanazok, mint az egész országban; az újszerűbbek diákosak: Debrecen felé mutatnak.



A húsvéti köszöntők is kétfélék: az egészen kisgyermekeknek való rövid versikék és a nagyobbak virágosabb, mesterkétebb versei. Jézus feltámadásának elbeszélései.

Hasonlóképp ilyen kétfélék a *locsoló versek* is: engedélyt és tojást kérők, vagy pedig húsvét napjának, a feltámadásnak bejelentései, a leányt kikérő és tojást követelő záradékkal. Nagyon elterjedt lehetett valamikor egész Szatmárban az — mert töredékei úgyszólván megyszerte (Nyírcsászári, Opályi, Nagyecsed, Rápolc, Szatmárcseke) élnek —, amelyet pl. Vitkán, Kocsordon, Angyaloson és Kóródon még ma is első napján este s énekelve adnak elő. (L. még ugyancsak Szatmár megyéből MNyr. 15 : 517.) Bejelentik a húsvét megérkezését, elmondják a locsolkodás és tojásadás eredetét:

Tudom, nem tudjátok, ez a paráholás  
honnan kerülhetett, ez a locsolódás:  
onnan, mert amikor a zsidók és pogányok  
keresztzénné lettek, nőtt a tudományok  
a zsidó vallásban megmaradtak előtt,  
s ha mentek azoknak kitárt házuk előtt,  
utálatból az ily új keresztényeket  
leöntötték, csúffá így tették ezeket.  
Hát a hímestojás honnan kerülhetett,  
nálunk ily nagy becsbe miképen léphetett?  
a hétheti börtben az őskeresztények  
tarkára megfestett tojással élének.

Aztán a lányhoz fordulnak: keljen ki ágyából, hozza a hímest:

mert ha így nem léssen,  
vizi-puskánk készen  
számotokra,  
ablakon betartjuk,  
reátok bocsátjuk,  
összeáztok!

Ekkor megnyílik az ablak és kiadják a tojásokat. Locsolódás azonban most nincs, csak másnap délután. Közben-közben egy-egy népdalstrófa is beleszúszik a locsoló szövegbe; pl. a leányköltőgetőt ezzel kezdik:

Ugyan édes párnám csúcsa,  
mit álmodtál az éjszaka?  
én egyebet nem álmodtam,  
véled, rózsám, mulatoztam.

Búcsúversül pedig ezt danolják:

Csendes folyóvizet igyál,  
ott is rólam gondolkozzál;  
hogya elmész lánybékével,  
könnyedző két szememmel.

Szándékosan ismertettem hosszabban ezt a locsoló verset, mert nem ismerem máshonnan közölve és mert nem ismerek máshonnan közölve karban énekelt locsoló szöveget sem.

*Ballada-költészetük* olyan, mint — a székelységet és a Dunántúl egyes vidékeit kivéve — általában az egész Alföldé. A régibb jellegű balladák közül mindenütt ismerik: A három árva, A megcsalt férj, A halálra táncoltatott leány, Fehér László, Megöltek egy legényt, A beteg juhásznő, Kéreti a német, a Síró Jancsi s az anyját vízért küldő Sári Mária címűeket; az újabbak közül a Hol jár kend itt Pista bácsi, A báróné, a szappanvevő Julcsa és Mózes, a Tiszaparti kisleány, Szücs Marcsa, a dobba esett Farkas Julcsa s A kisasszony Pozsonyban címűeket, meg a cserénybe égett gulyás-

bojtár s a cédrusfaerdőben elveszett hat ökör történetét, aztán a katonaszkodás révén az ország úgyszólván összes katona-balladáit, pl. Seprik a pápai utcát, Nyitva van a százados úr ablaka, Mikor masírozunk kapitány uram, a szigorú kapitányról szólót s végül Jármiből azt a töredéket, amely így kezdődik:

A katonák regimentje igen cifra,  
benne forog Sándor Marsa, igen nyalka...

A betyár-balladák közül ismerik A kismargitai csárdásné, Pápainé (lásd Tyukodról MNyr. 8:191. is), Szabó Vilma, Angyal Bandi, Fábrián Pista, Rózsa Sándor, az 1862-ben Pesten felakasztott Bogár Imre, a híres nyíri betyár Geszten Jóska, Farkas Béni gombáserdci betyár történetét s abban a munkácsi börtönben huszonnégyen ítélkező bírónak több szétvált és különfejlődött történetét.

A verekedő balladák közül általánosan ismert a Barna Jancsi története, aki egy kis lányért babáját megölte, aztán az egész országban a mátészalkai Gacsály Pistához fűzött eset, meg aztán az az egynéhány teljesen helyi érdekességű csemény versbefoglalása, amely éppen ezért nem ment át a megye határain, mint például a paládi kukoricásban lelőtt Gebe Jóska esete, akinek:

piros vére úgy folyt el, mint a patak,  
édesanyja siratná, de nem szabad.

Meg aztán a felsőbányai Ince Száliról szóló, akinek szerelmesét és gyilkosát a hatvanas években ítelték húszévi súlyos börtönre. „Az akkori időben több nóta járta Ince Száli felől, amelyek azonban már mind feledésbe mentek”, írja Szmik (307. l.) s most sem lehetett többet megtudni annál a négyesornyi népi közhelynél, amelyet ő is feljegyzett:

Ince Száli mit gondoltál,  
mikor a gyertyáért voltál?  
gondoltad-é, valahára  
érted jutok az akasztófára?!

Valamikor az eszlári esetnek is meg lehetett a maga verses története s talán Szabolcsban ma is meg lehetne találni, mert a szatmári Nyírségben még ma is széltében élnek az efféle töredékek:

Kiseszláron a faluban mi történt?  
hogy a zsidók a magyar lányt megölték!  
ha megölték, majd megszenvednek érte,  
megveri az Isten őket az égbe!

Az eszlári zsinagóga,  
rászállott a csóka fia;  
a nyakában aranykereszt,  
jön a sakter, be ne ereszd!

(Kántorjánosi.)

(Nyirparasznya.)

Eppen ilyen helyi történet a penyigei aratólányok esete is:

Ezerkilencszázötödik évbe  
kilenc kis lány belehalt a vízbe;  
Szenke vize, száradj ki, apadj ki,  
de sok anya könnyeit csaltad ki!

Egészen újkeletű a Nyírségben a Rongyos Jankó története. A kommunizmus idején garázdálkodott, rabolt, gyilkolt, míg az oláhok agyon nem lötték; róla szól:

Nádfedeles a mi házunk teteje,  
Rongyos Jankó kikönyökölt belőle;  
háromszor is mondtam neki: „Jaj, Jankó, ne öl meg!”  
de ő arra azt felelte: „Megöllek!”

(Nyírcsászári.)

Érdekes népballada végül a Bokorban eprésző kis leány szentimentális szerelmi esete. Mindenütt elterjedt, ahova a Rákóczi-kor után németeket telepítettek. Így jutott el Szatmárba is. Az 1700-as évek „széplelkű” kissasszonyaitól aztán cselédszájra kerülve mindmáig fenmaradt a fiatal leányok és menyecskék ajkán.

*Verses mesére* csak egyre akadtam, az egész országban ismert Egyszer egy királyfi mit gondolt magában kezdetűre; de ezt aztán az egész Szatmárban tudják. (L. Nagybányáról MNyr. 8:288. is.)

*Koldusénekek* ma már nincsenek; sőt gyermekkoromból is csak effélékre emlékszem Nagybányáról, Nagysomkútról:

Gyű lovam, gyű lovam más háza clibe,  
tán adnak valamit az Isten nevibe!  
Adjatok, adjatok, amit Isten adott,  
megadja az Isten, tik is megvakultok!

A *dalokra* térve idézem Szatmármegye monografiájának szavait: „Az ország egyetlen vármegyéjében sem dalolnak többet, mint itt... Az ecesdi láp környéke, a Tiszahát, az Érmellék, a Nyírség mind daltól zeng. Gacsályban, Nyírmeggyesen, Irinyben, Nagypaládon, Magosligeten, mindenféle találni nótafákat, akik egysorjában 2—300 dalt tudnak elmondani.” (270. l.) S így van ez ma is: a szatmári fiatalság talán egy kézmozdulatot sem tud nóta nélkül tenni. S ezek között még ma is sok a nagyon régi:

Három alma van a szűröm újjába,  
barna legény, mit válogatsz a lányba?  
hiszen te sem vagy a világ eleje,  
verjen meg a komiszárus vesszeje!

(Csenger.)

Én vagyok a betyárgyerek, nem más,  
ostor fityeg vállamon, karikás;  
most vettem a túri vásár elején,  
nyiri bicskás betyár fickó vagyok én!

(Mátészalka.)

De éppen annyi a most termett új is:

Most építik a császári iskolát,  
kilenc kis lány hordja oda a téglát;  
kilenc kis lány kilenc barna legénnyel,  
mindegyik a maga szeretőjével.

S ezek között a szerelmi dalok között különösen azok az érdekesek, amelyek foglalkozás vagy alkalom szerint is csoportosíthatók, mint pl. a szántóvető, aratók, halászok, fonók szerelmi dalai, mert ezeknek egészen más a tartalmuk, más a szókincsük, mások a fordulataik, tehát creditibbek és jellemzőbbek, mint a szél szárnyán is terjedt pusztán szerelmi dalok.

Egészen külön kell vennünk a fonók költészetét. Igaz, hogy a mesék, balladák, találós kérdések itt élnek igazán, s hogy itt minden tudott dalra sor kerül, de nagy számban vannak olyan dalok is, amelyeket a fonón kívül sohasem hallani. Pl. ha a fonó ablakán legényt látnak kukucskálni, Ópályiban ezt danolják:

Este van már a faluba,  
fon a leány a fonóba;  
megy a legény az ablakra,  
odafigyott az ajaka.

Tartsd ki, kis lány, azt a gyertyát,  
engeszteld fel az ajakát!  
„Bomoljon meg az ajaka,  
mért tartotta az ablakra!”

Fonás közben külön mulatság a házasítás; a sok *házasítónóta* közül ime a legszokottabb Túrístvándiból:

Szabó Julcsa fehér ágycát magosra vetette,  
Kézdi Miska a kalapját rajta felejtette;  
vidd ki, Julcsa, a kalapját, hadd tegye fejébe,  
hogy ne nézzen minden kis lány ragyogó szemébe!

A fonáson kívül a *fejés* is olyan alkalom, amely éppen az egyhangú munka miatt nem folyhat le nóta nélkül. Nem volt időm az ekkor elhangzott nótákat különösebben megfigyelni, pedig talán ha tartalmuk nem is, de ritmusuk esetleg mondana valamit. De feltűnő, hogy fejkor úgyszólván mindenütt hallható ez a különös ritmusú nóta, amely a benne előforduló nevekkel Ökörítőről való:

Aki tejet, aki tejet akar venni,  
Bürösékhez, Bürösékhez menjen venni;  
ott mérik az, ott mérik az olcsó tejet,  
hárman fejnek, hárman fejnek egy tehenet.  
Mari feji, Mari feji a tehenet,  
Juli fogja, Juli fogja a kötelet,  
a vén Bürös, a vén Bürös simogatja,  
hogya a tejet, hogya a tejet, jól le adja.

Végül felemlítem még szintén Ökörítőről ezt a *gyászdalt*, amely mindjárt az 1910 március 27-i nagy tűz után keletkezett, amikor a szabadságos katonák egy táncmulatsága alkalmával a falu majdnem egész fiatalsága odapusztult:

A temető árka mélyen ki van ásva,  
háromszáz elégett hullát visznek által rajta;  
nem vihette haza senki a halottját,  
mert nem ismerhette összeégett arcát.  
A temető árka mélyen ki van ásva,  
rózsát ültetek a közös sir dombjára;  
hervadj, rózsá, hervadj, hervadj, ó virágszál,  
mert ahol te hervadsz, az szénné égett már!

*Hazafias dalaik* közt még XVIII. sz. eleji is akad, mert pl. Ecseden még néhányan eltudják danolni a Rákóczi kesergőjét; Óváriban, Csengerben, Szatmáron pedig még a bugyogós németről szóló gúnyját is el-eldanolgatják:

Ne szeresd, galambom,	Inkább szeresd, rózsám,
a nímét hadnagyot:	a bajuszos magyart;
bugyogója vagyon,	a bajuszos magyar
mennykő csapja agyon!	subájába takar!

A Kossuth-strófák közül is sokat ismernek és énekelnek ma is, pl. Mátészalkán. Újabban pedig igen sok *Horthy-* és *levente-nóta* termett és alakult a régi katonadalokból. Ime, mindenikre egy-egy:

Horthy Miklós ha felül a piros pejlovára,  
úgy vágtat be, úgy vágtat be Nagyromániába;  
a két szemé ragyog örömeiben,  
lova lába habot ver a piros oláh vérben!

(Ökörítő.)

Nyircsászári barna kis lány vagyok én,  
kinek csók kel, jöjjön ide, adok én;  
adok csókot, százat is a legénynek,  
de csak annak, de csak annak, ki beáll leventének!

A tulajdonképeni *katonadalok* a trianoni igazság és józanész következtében már csak a volt katonák emlékezetében élnek. Nincs is sok mondani valóm róluk: az egész országban ismert katoná-, kaszárnya-, harci és kórházi nóta valamennyi.

*Pásztor- és betyárnóta* nem sok akadt s ami akadt is, pl. a menyecske-vel játszó kanászról, amelynek fájából készített hegedű teremti a betyárt, stb. közismertek.

A *bordalok* is legnagyobb részt ugyanazok, mint más borvidéken, pl. a „Meg ne mondja komámasszony az uramnak“ kezdetű összes strófái-  
val, de Mátészalkán még e kevés más helyről ismert harmadikkal is:

Odaáltal a kocsmában jó bort mérnek,  
jöjjön, kedves komámasszony, igyunk egyet;  
egy-két icce piros bor  
lecsorog az mindenkor, komámasszony!

Ugyancsak mátészalkai feljegyzésű ez a mulatónóta is:

Halnak a papok, én is bekapok, eklézsiából vagy borból,	ahogy a szerencse fordúl; mert hát nem lehet az ember fából, ki kell rúgni a hámfából!
---	--

De legáltalánosabb elterjedésű ez a részegesen, dadogva énekelt *bordal*.

Rektor uram ká-káposztája,  
tő-tővig édes a torzsája;  
a-azért vagyok na-nagy vitába,  
ne-nem kaphatok a magvára!

Csak éppen Szatmárhegyen és Nagybányán élnek helyi érdekűek is; pl.:

A szatmári öreg hegyen  
jó bort isznak a pincében;  
ritkának van jó teteje,  
mégis egyre isznak hennel!  
(Szatmárhegy.)

Fehérvári sűrű pince,  
ritkának van teteje,  
de bor ugyan jó van benn,  
galambommal ittam benn  
tegnap este.

(Nagybánya.)

A következő pedig akkor született, amikor 1906-ban a nagybányai szőlőket  
a fekete tücsök tönkrepesztította:

Három fehér szőlőtöke, három fekete,  
nem szüretelünk az idén: tücsök megette;  
átok rátok, vakapátok, hejretyú,  
a sok jó bort felfaltátok, helyretyutyutyú!

A *kortesdalokat* a szatmármegyei egykorú lapokból gyűjtöttem össze;  
ma már nem élő s különben is csak alkalmilag élő nóták.

Éppily csak emlékezet-életet élnek ma már a *bakternóták* is, de azért  
mégis sikerült belőlük egy teljes kollekciónak megszerezniem Sárközüjlakról,  
néhány töredéket Batizról (Ethn. 1925:179.) s egy 1899-ből való Szilveszter-  
éjfélit Nagybányáról:

Tizenkettőt üt az óra,  
a rossz fordulhat még jóra;  
megértünk már ezer évet,  
hála legyen a nagy égnék!  
Filokszéra, török, tatár,

s tudja Isten, milyen bogár  
hazánkat mind pusztította,  
de reményünket meghagyta.  
Várhatunk még szebb jövődőt  
mondok boldog újesztendőt!

Se szerük, se számuk a *tréfásdaloknak*; néhányat leközöltem már az  
Ethn. 36:178.

Igen sok a *mesterség-csúfoló* is. Ilyen pl. az a közismert Gyöngyöm,  
gyöngyöm, gyöngyömnek gyönyörű virága kezdetű igen régi, de még mindig  
nagyon eleven életet élő nóta is, aztán az a sok csizmadia-, szabó- és kovács-  
csúfoló, amelyek azonban már máshonnan is ismeretesek. S Nagybányán  
meg, ahol igen sok a fazekas, igen sok fazekas-csúfoló nóta is található, pl.:

Már én többet nem szolgálok, kapálok,  
fazekasinasnak állok, hajaha;  
rikigetek-rakogatok,  
apró csuprot csináljatok, hajaha!

Nincs szebb madár a fecskénél  
a fazekas legényeknél;  
sáros kötő van előtte,  
csörög a pénz a zsebébe!

A csufolódnóták közé sorozhatók az *átkozódónóták* is. Van belőlük jó csomó. A híres szatmári botosnemesek t. i. kettőhöz mindig igen jól értettek: a verekedéshez és káromkodáshoz. Az efféle nóták közül azonban csak keveset bír meg a nyomdafesték. Mintának hadd álljon itt közülök ez az egészen „fehér” stílusú szatmári átkozódó:

Nem átkozlak, rózsám, nem szokásom: a nyavalya holtig törjön-rázzon!  
de a mosdóvízed vérré váljon, Száradj, szikkadj, lohadj, dagadj,  
törölközőkendőd lángot hányjon, ahol most ülsz, rózsám, odaragadj!

Mindenfelé igen szeretik a verses *névnapi köszöntőket*; de bármennyi is van belőlük, eredeti és új még sem igen akad. (Egy párat közölve l. az Ethn. 37:152.) Úgy látszik, Debrecen a végső forrásuk a maga múzsáival, Főbuszával és Parnasszus-hegyével.

A *lakodalmas versek* is mindenütt élnek, de mint az egész országban, úgy itt is csupa közhelyek, közben-közben némi helyi érdekű népi szellemességgel. Vacsora után felhangzik a csárdás és vele együtt felhangzanak a bizony nem mindig szalonba illő *tánckurjantások* is.

Éppen semmi újságot sem nyújtott a *gyermek-folklore*. A kiolvasók, játékok és szövegük, a gyermekversikék és dalok, a név-, nemzetiség- és egyéb gúnyolók, az állathivogatók és csúfolók éppen csak változatai a más-honnan is ismerteknek. A számtalan adatból azonban kétségtelenül megállapítható, hogy gyermekjáték-szövegeink folytonosan és fokozatosan keverednek és romlanak; a most ugyanazon a helyen több játszó trupptól felvett azonos szövegek már csak halvány másolatai a 20—30 évvel ezelőtt nyomtatásban megjelent párjaiknak. De igen csinos népdalok maradtak éppen bennük, pl.:

Csillagokban látom a szemedet,  
érted vagyok én halálos beteg;  
vesd rám, rózsám, fekete szemedet,  
arról tudják, hogy szeretsz engemet!

Vén az uram, nem szeretem,  
vén a csókja, nem kell nekem;

ifjúi csók kéne nekem,  
barna legény szeret engem!  
Bár szeretne, bár elvenne,  
a másiktól búcsút venne!  
olyan édes minden csókja,  
mintha csupa cukor volna!  
(Tiszabecs.)

A népi eredetű *halotti búcsúztatók* és *síratók* már csak adomákban élnek. Az előbbire Jármban beszélnek, hogy a híres verekedő Kulin-család egyik tagjának halotti búcsúztatója emígy kezdődött:

Botra termett nemes Kulin-familia,  
búcsúzik tőletek egy atyátok fia!

Az egyszeri tiszacsécei özvegy pedig férje koporsójára borulva egyre csak azt hajtogatta:

„Ajtómon van egy lyuk, —  
ki mondja már, hogy kukk!”

A *fejjaversek* közül közöltem már egynéhányat az Ethn.-ban; újabban Luby Margit is adott hetet ugyanott. (1927:205.) Kétségtelen, hogy a sok érzelmes mellett van és volt sok humoros is, de a legtöbb fajta mégis csak a népi humor terméke lesz, mint az a „*Még így sosem jártam!*”, „*Itt nyugszom én, olvasod te; olvasnám én, nyugodnál te!*” és „*Itt nyugszanak a községünkben élő hősi halottak!*” feliratú fejfák, amelyek állítólag az ország majdnem minden falujában megvannak, de azért mégsem látta őket senki. Meg kell azonban egyszer végre már a florklore-tájékoztatók számára is állapítanunk, hogy nemcsak *sírfa-költészet*, hanem tudatos *nevetőfejfa-költészet* is van a népnél. Természetes, hogy ez utóbbi az előbbinek a

furcsaságaiból fejlődött ki. Mert néha igazán furcsán festenek ám ezek a komoly fejfák! Pl.:

Ó halandó, ki e síremléket vizsgálod,  
Kósa Bálint nyughelyét itt találod,  
kit véletlenül talált a halál,  
ő halandó, magadra jól vigyázz!

a szegény megboldogultat t. i. a tiszacsécei erdőben egy fa ütötte agyon.

Itt nyugszik Szabó Pál,  
a dobi vén csordás,  
lábától pediglen  
unokája, András.

(Nagybánya.)

Sulyok Borbálának két eladó lányát  
rejtí e sírhalom;  
három évig némán hordozta bánatát,  
s akkor a csűr padján felakasztá magát.

(U. o.)

Temető árkába  
vagyok én elásva,  
mert hogy tavaly nyárba  
szörnyű akasztásba

a páram kiszálla;  
mi is lesz belőlem:  
mikor embert öltem:  
azt a veres árendást!

(U. o.)

Ott Szatmárban valahol Mátészalkától egyrészt Hodászig, aztán fel a Tiszabecs, Tiszacséce és Szatmárcseke háromszögéig *valami nevetőfejgyárnak kell lennie*, mert éppen ebből a két vonalból az én gyűjtésembe is került egy pár tucat. Mindjárt be is mutatok közülök egynéhányat.

A következőt a tiszabecsei jegyző küldte be:

Szerencsétlen itt a fátum,  
szerencsétlen az eset,  
mely megesezt Nagy Andráson,

kire egy kő ráesett;  
mire felemelték róla,  
meghalva bújt ki alóla!

Mert hát sok humort termel ott a Tiszamentén a jó halászlé után következő savanykás „nerángass!” Alighanem ennek a termései a következők is.

Míg én álltam, ez nem állott,  
de hogy lelkem sírba szállott,  
most ez áll itt:  
több pasasirt már nem szállít  
Fenyő Bálint.

(Nagybánya.)

E sir alatt nyugszik néhai Kiss Ferkó,  
akit megrúgott egy nekivadult pejtkó,  
János volt a neve szegény számadónak,  
csak a rím kedvéért iratott Ferkónak.

(Tiszabecs.)

E sötét sírhantnak mélységes fenekén  
nyugszik Kárász Mihály a saját fenekén:  
„Gyuladás okozta vesztem,  
mindent gondoltam, csak ezt nem!  
meggyúlt bennem a spritus,  
verje meg a Jézus Krisztus!”

(Tiszabecs.)

Itt nyugszik Nagy Károly,  
de nem békességgel,  
mert egy sírba tették  
a feleségével.

(Mátészalka.)

Itt nyugszik Varga József  
felesége, Szabó Ágnes.  
Az Úr adta, az Úr elvette,  
áldassék érte szent neve!

(Nyircsaholy.)



A tiszabecsi jegyző ugyan hivatalos szám alatt küldte el nekem az övéit, de ha komolyan firtatnám a dolgot, nem tudom, nem járnék-e úgy vele, mint ezzel a hodászi fejfával:

Itt e sírban nyugszik Bálint Ferenc teste,  
kit elhagyott lelke, csütörtökön este;  
az ajtóban állva a pulykákat leste,  
mikor a halál nekie befeste!

melyre Müller János körjegyző 2511—927. sz. alatt a következő értesítést küldte: „Tisztelettel közlöm, hogy hasonló sírversek Hodászon fel nem találhatók, sőt nyomozásom alatt már a fenti sírvers fejfáját sem találtam meg...” *Eredmény: van humoros sírfelirat, de van a népnél nevetőfejfa-költészet is.*

*Szendrey Zsigmond.*

(Vége következik.)

---

## SZÜZGULYAHAJTÁS.

1927 nyarán bejártam a Felső-Tisza vidékének a csehszlovák köztársasághoz csatolt részét és hat helyen is egy érdekes húshagyókeddi szokásra bukkantam. Már a Nagykapos közelében fekvő kétvallású (katholikus—református) Csicsér községben emlegette a katolikus pap, hogy húshagyókor faluszerte kürtölnek és kolompolnak. Többet azonban itt nem tudtam meg, informátorom nem ismerte a szokást. A bodrogközi és ruszinszkói reformátusok között járván azonban részletesebben is kibontakozott előttem a farsangot bevégezõ népszokás, hogy végül is egy görög katolikus faluban találjam meg legépebb élő formájában.

Salamon tiszamenti község gyermekei a hamvazószerda előtti estén sorra elmennek a lányos házak elé, ahol a farsang alatt is pártában maradt a nagyobbfajta — 18—20 éves — eladólány. A ház előtt „kongóznak“, ostorral pattogtatnak, meg mindenféle más szerszámmal is éktelen macskazenét csapnak. Közben egyre azt éneklik, hogy:

Húshagyó, húshagyó,  
Itt maradt az eladó.

Palágy községben már nem is igen akarnak tudni erről a szokásról. A mai egyszerű gazdaemberek szerint „ez csak olyan tempó, csak olyan figura volt“. De azért mégis csak elárulják kérésemre, hogy valamikor itt is divott a *kongózás*, ahogy a húshagyókeddi leánygúnyolást itt nevezik. Tíz-húsz legény kongót (kolompot) kötött a nyakába, kettő-három pedig ostorral pattogtatott és beszólt a házakba, hogy „van-e lány eladó?“ Ahol volt, ott mindnyájan rázendítettek arra a kétsoros rigmusra, melyet már Salamonban is följegyeztem. Ennek egyik változata Bátor községben a következő:

Húshagyó, húshagyó,  
Leányokat itthagyo.

Barkaszó református papjától már egy olyan rímelő kétsoros mondókát halottam, mely világosan megmagyarázza a felhagyott palágyi szokás furcsa értelmét. Barkaszón ugyanis azt mondják húshagyókor:

Kinek van eladó lánya,  
Hajtsa ki a szüzigulyára.

A szokás teljes egészében ma is él az ugocsamegyei Batár községben, melynek görög katolikus papja, Rákóczi Ferenc volt szíves velem azt megismertetni. A húshagyókeddi tréfának itt *szüzigulyahajtás* a neve. Aki farsang végéig sem ment férjhez, azt akarják „kihajtani a gulyára“. Evégből a gyerekek kongót kötnek a nyakukba és a szokás keretében mint gulya szerepelnek. A legények ostorral hajtják őket, mintha pásztorok volnának, közben zajt csapnak az ostorokkal és sípolnak is. A gulyát maszkirozó gyerekhadat „itatni“ hajtják be a legények egy-egy gazda udvarába, ahol megmaradt az eladó. Míg a gyerekek a kút körül kongatnak, a legények bemennek a gazdához és azt követelik tőle, hogy „engedje ki a szüzigulyába valót“. Természetesen ez sohasem történik meg, a kicsúfolt lány inkább elbújik a ház legelrejtettebb zugába a legények elől.

Batár község lakossága szintiszta magyar anyanyelvű, bár kétségtelen, hogy régebben a község ruszin jellegű volt. Ennek egyik bizonyítéka az itt uralkodó görög katolikus egyház is, ellentétben a környékbeli eredeti magyar települések-

kel, melyekben nem az „oros”, hanem a „magyar” vallás, a kálvinizmus otthonos. Balogh Pál szerint (A népfajok Magyarországon. Budapest, 1902.) Batár „az utolsó félszáz év alatt magyarosodott meg s az orosz vallást máig megtartotta”. Az elmagyarosodást rögtön megértjük, ha betekintünk a lelkészi hivatalban őrzött egyházi anyakönyvbe, mely az 1836. esztendőben vette kezdetét. Ennek tanúsága szerint Batár a múlt században állandó magyar-ruszin vérkeveredés színhelye volt. A környékről állandóan folyt a magyarság beházasodása, főként Forgalány nemesi családjaiból. Magyar családnevek már 1836-ban is szerepelnek a ruszin családnevek között. Bár az állami hatalom változása óta ruszin a népiskolai oktatás nyelve, a gyermekek maguk közt ma is magyarul beszélnek s az anyanyelv megőrzésében nem kis szerepe van az eredeti gyermekjátékoknak, daloknak és népszokásoknak is. Mindezt tudnunk kell, ha meg akarjuk érteni, hogyan maradhatott fenn a szüzgulyahajtás magyar szokása a magyar nyelvterület szélén fekvő Batár görög katólikus lakosai között.

A Felső-Tisza táján divó farsangvég nem áll egyedül a népszokások bonyolult tömkelegében. Több, máshonnan már ismeretes szokás található benne és kiterjedt, változatos rokonsága van. Már az is, hogy a pártában maradt hajadonokat megtréfálják, ismert tárgya a népkutatásnak. Az a jelenség, hogy cladóányok nem jutnak kellő időben férjhez, természetszerűleg rendellenességnek számít a falu családias társadalmában. Nem is csoda, hogy sokhelyütt visszatetszést szül, mely a durva sértés és megtorló gúny alakjában is megnyilatkozik. A vas megyei Jakobs-hof (Jakabháza) húshagyókor durva tréfálgodással fűszerezett álesküvő színhelye. Miközben az álpap összeesketi az egyik pártában maradt lányt egy legénnyel, beszédet intéz a falu legényeire és lányaihoz és felszólítja őket, hogy sűrűbben kössenek házasságot a falu becsülete érdekében. Az álmatkapárt a legények egy szekérrre szerelt hatalmas fatörzsre ültetve, végigvontatják a falu utcáján. Innen a szokás neve: *Blockziehen*. (Csávásy Alice: Tuskóhúzás a hiencknél. Ethnographia, 1922.) Ez a szokás, bár szintén a lányok pártában maradása ellen irányuló tréfa és idejében is egybeesik a mi szüzgulyahajtásunkkal, merőben más tartalmánál fogva semmiképpen sem hozható ezzel kapcsolatba. Oka ennek abban rejlik, hogy a jakabházai német szokás a tuskóhúzás csupán egyik újabb keletkezésű oldalágának tekinthető. Sokkal ősbib a karintiai német tuskóhúzás, melynek rokonsága a szüzgulyahajtással — igénybevéve az átmenetül szolgáló magyar változatok ismeretét — egyenes úton kimutatható. (A karintiai adatokat Francisci Ferenc idevágó néprajzi tanulmányából idézem Katona Lajos fordításában. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képbén. VI. Karintia és Krajna.) „Ha a Gail-völgyben valamely falu leányai közül egy sem kerül az egész éven át főkötő alá, a falu minden cladóányának büntetés terhe alatt — ez abban áll, hogy kizárják őket a táncból — kötélen fogva kell húznia egy súlyos fatuskót, miközben a legények ostopattogtatva kísérik. A gailvölgyi Dellachban e tuskón egy szalmabáb ül, amelyet végül kútba dobnak.”

A tuskóhúzásnak a Gail-völgyben fennmaradt eredeti jellegű szokása már első pillantásra elárulja összefüggését az ugocsamegyei szüzgulyahajtással. Mindkét esetben az a cél, hogy a pártában maradt lányok alacsonyabbrendűségüket elismerve, szimbólikusan az állat rangjára süllyedjenek. A karintiai lány az igavonó barom megalázódó szerepét játssza. (A jelképes meghódolás ilyesfajta eseteiről megemlékezett Bindér Jenő a francia Henri Gaidoz egyik tanulmányával kapcsolatban. „A fű, mint a hódolás jelképe.” Ethnographia, 1902.) A dellachi szalmabábbal a tuskóhúzás a farsangvégi pogány eredetű télkiüzések szokáskomplexumához kapcsolódik.

Az eredeti szokás továbbfejlődésére jellemző a másik karintiai adat, mely szintén farsang keddjére vonatkozik: „A szlovén vidékeken a tuskóvontatás („Blockziagn”) szokása járja; amely nem igen lehet ínycikre a férjhezmenni vágyó, de pártában maradt, vagy a kérőkben nagyon válogatós leányoknak. A tuskóvontatás akkép történik, hogy több, leányruhába bujtatott ifjú egy fatörzset, vagy ami

még szokásosabb, egy disznóvályút s abban egy vénasszonynak öltözött legényt vonszol az illető leány háza elé, ahol gúnydalokat és csipkedő mondókákat hallatnak. Természetes, hogy a legokosabb, amit a leányzó ilyenkor tehet, ha jól elrejtőzik, mert jaj neki, ha megpillantják! Ekkor ered csak meg a csüfolkodás és bosszszantás zápora." Rögtön megállapíthatjuk, hogy a ruszinszkói magyar szokás ugyan abban a fejlettebb stádiumban él, mint a karintiai szlovén. A lányok már nem játszanak aktív szerepet. Karintiában a lánynak öltözött legények, Palágyon, amíg a szokás divatban volt, a kongós legények, Batáron pedig a gulyát játszó gyerekek helyettesítik őket. Érdekes, hogy miként a német szokás másodfokú alakját a német elnevezéssel együtt a szlovének őrizték meg, úgy a magyar szűzgulyahajtás is úgy látszik csak Batár ruszin-magyar keverék népénél maradt életben.

A disznóvályuban húzott vénasszonyalak, bár ez a kép lehet célzás az aggszűzességre is, rokon a gailvölgyi szalababúval s így a szlovén Blockziagn is összefügg a farsangi téltetetés és a pogány tavaszi játékok honyolult szokásrendszerével. A szokás romlásának jellegzetes bizonyítéka az az adat, melyet a Honderü 1847-i évfolyamában találtam „Népszokások“ gyűjtőcím alatt. „Húshagyókedden, leginkább németes helyeken, a fiatalság zenekísérettel bejárja a falut; azon háznál, hol hajadon leány van, megállapodnak és táncolnak, ezalatt egypár közülük — nyársakkal ellátva — betér a háziasszonyhoz s szalonnát, kalácsot és egyéb enni-valót kunyorál tőle, más felekezett pedig a gazdától kulacsaiha bort kér. Midőn már kielégítették, tovább ballagnak s más leányos háznál ugyanezt teszik. Így bevégezvén a koldulást — mit ők *schampolás*nak neveznek —, a beszédett enni- és innivalókból estve lakomát csapnak s így víg kedéllyel reggelig táncolnak.“ A lealacsonyítás, a kigúnyolás eltűnt, a pártában maradt lányok egyszerű meglátogatása lett belőle és falatozással, ivással egybekötött utolsó farsangi táncalkalom. A romlás ilyen iránya sok más szokásnál is ismeretes.

A Blockzichen és a szűzgulyahajtás közti rokonságot minden összegegyeztetési igyekezetnél világosabban beigazolják a magyar tuskóhúzás emlékei. A szlovén vályúvontatásra emlékeztet a dunántúli Göcsejben élő hamvazószerdai szokás. „Oly háznál, ahol az eladóleány nem ment a farsangon férjhez, e napon — megtréfálásból — a legények disznóvályút dugnak a kályhába.“ (Gönczy Ferenc: Göcseji népszokások. Ethnographia, 1895.) Közelfekvő ugyan az a feltevés, hogy ez a szokás csupán a tuskót helyettesítő vályúvontatásának romlott csökevénye, annál is inkább, mert a tuskóhúzás egyik magyar változatában is előfordul, hogy a mulatság végeztével a fatörzset az egyik főkötő nélkül maradt lánynál hagyják, nem lehetetlen azonban a szokás önmagában való eredetiségének feltételezése sem. A lányok vályút kapnak: ez ugyanolyan közvetlen egy sorba helyezés az állatokkal, mint a tuskóvontatás a Gailvölgyében.

Gulyás József az Ethnographia 1926. évi kötetében közzétette Csokonai egy ismeretlen versét, mely határozottan a Blockzichen magyar alakjára, a *tőkehúzás* szokására utal. A vers kéziratát a debreceni kollégium őrzi, alkalmasint tehát Debrecenben íródott. Figyelemreméltók a következő sorok:

Már se hintó, már se szánka  
Néked kérőt nem hoz, lám,  
Tőke, tőke, szép leányka  
— — — — —  
és a férjhez nem menőkét,  
Tőkét, húzzad a tőkét.  
Főkötőt már nem tevé,  
Nekem társam nem levél.

A vers többi soraiban is történik még célzás a tőkehúzásra. A vers közlését csillag alatt szerkesztői megjegyzés kíséri, mely szerint a töredékes versben említett népszokás csak Dunántúl ismeretes, főképp annak sváb falvaiban, és Csokonai alkalmasint huzamosabb ott tartózkodása idején vett tudomást a szokásról. Van azonban egy adatunk, mely amellettt szól, hogy a tuskóhúzás az Alföldön is járatos

volt s így Csokonai odahaza is megismerhette. Még a neve is csokonai versére üt: „tökét húzó“. Feljegyezte Kálmány Lajos. (Szeged népe. I. Ós-Szeged népköltése. Arad, 1881.) E feljegyzés szerint a Felső városban a következő szokás divik: „Hajn-vazószerdán szoknyába öltözött legények, váltakozva olyanokkal, akiknek a fél lábukon magyar nadrág, a másik felén pedig bugyogó, fejükön kakastoll van s arcuk tűz-színűre van festve, járnak le s föl a városban. Egyiknek lámpás van a kezében, a másiknak bogrács, benne víz és meszelő, ezzel csapkod jobbra-balra; a harmadik meg húzza a tökét tambura, „czitora“, cintányér, rossz bogrács verése mellett; a negyedik pedig ostorral hajtja a tökést, hol a tökérc, hol a tökérsre vágva; menetközben kiabálják:

Ij, ju — ju!  
Vén ju!  
Kimaradtam  
A farsangbú!

Amikor pedig már megúnják a mulatságot, akkor a tökét oly ház ajtajába húzzák, ahol elég idős leány van s akit nevetségessé akarnak tenni.“

Az alföldi magyar tökehúzás emléke nemcsak, hogy földrajzi és népi viszonylatban hozza közelebb a karintiai és ruszinszói leánygúnyoló húshagyókeddi szokását, de különös fényt vet egyúttal a két szokás tartalmi rokonságára is. A szegedi gúnyos mondóka nyilvánvalóan kihangsúlyozza a megszégyenített lányok — ebben a másodfokú esetben már csak lánynak öltözött legények — állati alakos voltát.

Tételezzük fel, hogy a szokás éle a további fejlődés folyamán is változatlan erősséggel az állatokhoz való lealacsonyítás célzata marad: a tuskóhúzás ténye ebben az esetben akár mellékessé is válhatik és adott körülmények között el is maradhat, a leánygúnyolás pedig könnyen magára öltheti a gulyahajtás, sőt a nemi kép teljessége érdekében a „szüzgulyahajtás“ jellegét. Ennek a folyamatnak éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk a jakabházi németeknél, ahol a lányok állati sorsba hajtása teljesen elfelejtődött, de annál nagyobb szerepe van a fatörzsek a tréfaházassággá polgáriasult népszokásban. Az állattenyésztés elsőbbsége a magyar vidékeken a favágással szemben különösen jó alkalmat szolgáltatott arra, hogy a farsangvégi tréfa — melynek magyar változatában is a gúnyos leállatiasítás célzata az eredeti mag, nem pedig az eszközül szolgáló tuskóhúzás — a tökevontatásról a gulyahajtásra tolódjék át. Ebben talán az erdőhiány is szerepet játszik. A Felső-Tisza vidékén még a mult században is hatalmas erdőség terült el, melyből ma már csak itt-ott akad maradvány. Bátyuban még ma is emlegetik, hogy az idevalósiak azelőtt a nagy fatörzsekből „kútnak csináltak“ és a munkájukat levitték a Nyírré értékesíteni. Manapság már drága a fa és a fatörzsek állati erővel való vontatása szinte ismeretlen. Pedig ez a kép adja a húshagyókeddi tuskóhúzás gondolatát és táplálja is a szokást, ameddig csak az eredeti értelem — a lányok azonosítása az igavonó állatokkal — el nem homályosul. A farsangvégi hajadongúnyolás csakis úgy maradhatott fenn nálunk, hogy a mai miliónék is megfelelő alakot öltött, vagyis, hogy megőrizvén ősi célzatát a barmokkal kapcsolatos olyan falusi magyar képpel párosult, amely nálunk ma is a legáltalánosabb: *ez a gulyahajtás.*

A leányokat megtréfáló *szüzgulyahajtás* annak a körülménynek köszönheti kialakulását, hogy minden valószínűség szerint létezett egy másik szokásunk, mely egyes elemeiben a húshagyókeddi tréfába beleolvadva annak különös magyar tárgyi tartalmat adott. Ez a feltételezhető szokás a szüzgulya hajtása önmagában, mint pogány eredetű ünnepi tavaszköszöntő.

A pártában maradt leányok lealázásának összekapcsolódása a tél-tavaszi játékok maradványaival már a karintiai tuskóhúzás eseteiben is nyilvánvaló. A két szokás egy napra esik és könnyen egymásba keveredik. A hajadong-megtréfálás szokása részről tehát mindenképen adva volt a lehetőség egy tavaszt bevezető

szokás, mégpedig a leánygúnyolás alapeszméjének is megfelelő gulyakihajtás beolvasztására.

Ama népszokás felkutatásánál, melyet a mai tréfálkozó szűzgulyahajtás egyik forrásának sejtünk, rendkívül kapóra jön a *nyájfordítás* ismeretanyaga. Ez a szokás szintén a Tisza vidékén, Zemplén megye déli részén divatos. Virter Ferenc „Zemplén vármegye népe“ című tanulmányában (Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye) megemlíti, hogy Mezőzombor vidékén Szilveszterkor „nagyobb fiúk végigjárják a falut, bekocogtatnak a házakon és kérdik: Szabad-e megfordítani a nyájat? Ha erre engedélyt kapnak, éktelen kolompolással ostort pattogtatnak, hogy a nyáj fölriadjon és „megforduljon“. Ezért a szívességért persze ajándék jár.“

A nyájfordításról olyan adatunk is van, mely még jobban sejteti velünk ennek a szokásnak a leánygúnyoló szűzgulyahajtással való rokonságát. Gulyás József (A „Szűzgulya-fordítás“, Ethnographia. 1926.) a Zemplén vármegye monografiájában közölt adathoz kiegészítést fűz. E szerint Tiszakarádon újév vigiliáján kürttel, tülökkel, ostorral, csengővel, kolomppal mennek ablaktól ablakig s éktelen lármát csinálnak. Ezek előtt cigányok járnak. Ez a *szűzgulya-megfordítás*. Szűzgulya helyett rézgulyát is mondanak. (Ez valószínűleg részgulyát jelent, hiszen a gulyát tényleg nem egyszeribe, hanem családi részenként „fordítják“, egymás után véve a jószág-tulajdonosok házeit). Taktaszadán a szokás elnevezése egyszerűen *gulyafordítás*. A szokás előfordul még Berzék és Mád községekben is, továbbá az Abauj vármegyei Zsujta faluban. Gulyás József hallott valamit a farsangvégi szűzgulyahajtásról is, mert feljegyzi, hogy „Tarpán húshagyókedden kolompolnak, főleg, ahol nagy leányok vannak.“ Ennek a szokásnak azonban nem ismeri a lényegét s ezért összekeveri a zempléni nyájfordítással. Tarpa a beregi Tiszaháton fekszik. Kétségtelen, hogy itt ugyanaz a hajadon-gúnyolás szokásos, mint más beregi községekben, vagy Ugocsában.

A szilveszteri nyájfordítás a tavaszt bevezető ősi szokások közé tartozik. Tavasz felé tulajdonképpen a téli napfordulástól kezdve közeledünk s így a telet előző és a tavaszt, az esztendő megújhódását ünnepi örömmel fogadó játékok számos csökevénye a karácsonyi időszakban tartotta fenn magát. A nyájfordítás előjátéka mintegy a tulajdonképeni tavaszi gulyakihajtásnak. Mint szilveszteri szokás, különösen megőrizte télbücsűztató, illetőleg tavaszköszöntő jellegét és beletartozik ama — főleg szláv vidékeken divatos — szilveszteri szokások láncolatába, melyek mindegyike „az idők folyamán más időszakhoz, a természet új évének kezdetétől a mondvacsinált polgári újév kezdetéhez szegődött.“ (Semayer Vilibáld dr.: Turkajárás Szolnok-Dobokában. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. 1902.).

A nyáj szerepe a téli napforduló körüli játékokban bizonyára elsődleges, ősi eredetű. Van rá adatunk, hogy a karácsonyi pogány szokások szerves része a nyáj, sőt, az elmosódás alól az is kicsillan, hogy ez a szokás eredeti tárgya. Czárán Gyula szerint („Aradmegyei kolindálás és turkatáncoltatás.“ Ethnographia. 1901.) az aradmegyei Somoskés oláh községben a karácsonyi kolindálók éneke magyar fordításban a következő: „Azon a szép virágos réten — Urunk, istenünk! — micsoda juhkarám támad? — Urunk, istenünk! — Hát a juhoknak ki a pásztora? — Urunk istenünk! — Hát a pásztor az úr isten — egy szögletes baltával — és egy vasalt furulyával. — Furulyája úgy szólalt meg, — hogy minden juh sirna. — Csak a vezérürü mondja: — Urunk, drága urunk — *vezess ki bennünket a télből* — mert mi jól megbeesülünk — Szentgyörgynapkor szép báránnyal, — Virágvasárnapkor meg sajtot adunk — Urunk, istenünk!“

A tavaszi játékok nagy része farsangkor járja. Olyik tavaszjáték karácsonytját is, meg húshagyókor is. Így a turkajárás Semayer Vilibáld dr. megfigyelése szerint katolikus vidékeken a szent karácsony tájékán, a protestáns vidékeken ellenben inkább farsang utóján divatozik. Ha a nyáj, a gulya decemberben szerepet játszik a tavasszal kapcsolatos ősi szokások között, mi sem valószínűbb,

hogy a farsangi időszak hasonló ünnepi játékmagyarázatok közül sem maradhatott ki. A szilveszteri gulyafordítás analógiájára bátran feltételezhetjük a húshagyókeddi gulyakihajtást, mint önmagában való külön szokást, mely azonban ma már csak a leánygúnyolásba olvadt maradvány alakjában él.

A farsangvégi szűzgulyahajtás, amíg csak egy másik szokásba bele nem oltódott, bizonyára a hajdani ünnepélyes első tavaszi gulyakihajtás emlékét őrizte. Az állatok tavaszi első kieresztése sokhelyütt ma is különféle ünnepélyességgel kapcsolatos. Az ungvármegyei Nagygejőc községben például zöld gallyal hajtják ki legelőször az állatokat. A szokás eredeti íze már elveszett, most már csak azért csinálják, hogy „le ne fogyjon az állat.“ A tavaszi ünnepeket megzavarta, szinte szétrobbantotta az egyházi üldözés és a keresztény naptár. A téltemető és a tavaszköszöntő szokások egy része csakis úgy tudta magát fenntartani, hogy eltolódott húshagyó keddjére. A gulyakihajtás is ide sodródott a többi tavaszi ünnepi szokással együtt, de most már csak jelképes szokásként, színleges gulyaterelésként szerepelhetett. A nyájfordítás és a gulyakihajtás annyiban rokonok, hogy mindkettő a pogány jellegű tavaszi ünnepség pásztori magvát tartotta fenn, de míg a nyájfordítás a tavaszi ünnepek téli napfordulói előjátéka, a farsangi szűzgulyahajtás nem más, mint a tulajdonképeni kihajtás ünnepélyes voltának eltolódott és szimbólikussá romlott emléke.

A két különös elnevezés: szűzgulyafordítás, szűzgulyahajtás, szintén az ősi tavaszi ünnepekre utal. Szűzgulya ugyanis az Alföldön „a tenyésztésre még nem bocsátott 1—3 éves üszők gulyája.“ (Herman Ottó: A magyar pásztorok nyelvkincse. Budapest, 1914.). Az állatok zsengejének emlegetése feltétlenül ősi rituális vonatkozású.

Összegezve az elmondottakat: a Felső Tisza vidékén talált „szűzgulyahajtás“ tulajdonképen két szokásmagyarázat egymásbaolvadásából keletkezett. Az egyik szokás, mely főforrásul vehető, a pártában maradt leányok gúnyos egy sorba helyezése az állatokkal. Eddig ismert német, szlovén és magyar változataiban a tökehúzás szerepelt. A most ismertetett szokás csak az eredeti célt: az állattá degradálást őrizte meg. Az ennek a célnak megfelelő eredeti szimbólikus tartalmat, a tökehúzást a szűzgulyahajtás szorította ki, mely az adott körülmények között alkalmasabb képszerűséget tudot nyújtani. A szűzgulyahajtás a pogány tavaszköszöntés szokáscsoportozatából származott s mint elmosódott értelmű csökevény könnyen anyagául szegődhetett egy még eredeti céltában erős másik szokásnak, lévén az szintén húshagyókeddi. A batári szűzgulyahajtás, bár egyes motívumai nemzetközies, a maga különösen kevert, kettős származék alakjában sajátosan magyar szokás. Ma már nagyon elhomlik. A leányokat alakosok helyettesítik és a szokás ma-holnap a gyermekek csúfolódó farsangi rigmusa csupán.

Kessler-Balogh Edgar.



## KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

### A nagypénteki mosakodás.

A nagypénteki kora reggeli mosakodás egykori kiterjedtebb voltát a most is meglévő emlékeken kívül két szólás is őrzi. Az egyik a magyar népdal: „Nagypénteken mossa holló a fiát”, a másik ezen leszólás: „Te, nagypénteki mosatlan!” Mindkét hely arra utal, hogy valamikor a nagypénteki mosakodás ismeretesebb volt, sőt a mosatlanság hiba is. Ez a homályos eredetű népszokás már erősen kiveszőben van, de emléke, töredéke egyes vidékeken még most is él. Némely helyen bizonyos vallási színezet, imádság kíséri, másutt pedig csak a mosakodás van meg. Majdnem mindenütt, ahol emlékét találjuk, megvan az, hogy azért végezték, vagy végzik, hogy az egészségesek, az állatok frissek, épek legyenek, a betegek pedig valamilyen bajtól megszabaduljanak. Általános az is, hogy a mosakodásnak napfölkelte előtt kell történnie és ahol élővíz van, ott végzik.

Adataink a következők:

**Péren** (Győr m.) napfölkelte előtt a gyermekeket felkeltették és kifuttatták mezitláb a patakra (Bakonyér), hogy frissek és egészségesek legyenek.<sup>2</sup>

**Györszentmártonban** nemcsak az emberek és gyermekek mosakodtak meg, hanem a lovakat és szarvasmarhákat is megúszatták. A falu egy része elvezette állatait a pázmándi tóhoz és ott megúsztatta őket és ő maga is megmosakodott, vagy megfürdött. A másik része a Pánzsán lévő malomhoz ment ugyanezért.<sup>3</sup>

**Bény** községben (Esztergom m.) nagypénteken elviszik a lovakat a „Garranyra”, hogy tüzes vérük legyen.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> *Móra F.*: Ethnographia 1913. 81. 1.

<sup>2</sup> Endrédi Sándor, Pér (41 éves).

<sup>3</sup> Gyurkovics József 81 éves, Boros József 62 éves. Györszentmárton.

<sup>4</sup> Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője XIV. (1913.) 52. 1.

**Ravazdon** (Győr m.) napfölkelte előtt gyerekek, asszonyok, leányok, férfiak a forrásnál megmosakodtak (némelyek még most is teszik), hogy betegek ne legyenek. Ez való szemfájás, fogfájás, fejfájás és minden más betegség ellen.<sup>5</sup>

**Karakón** (Vas m.), **Nagykamondon** (Veszprém m.) nagypéntek hajnalán a Marcalban történt a fürdés. Többen hajnalban a hídról ugráltak bele a vízbe, sőt az állatokat is kihajtották és ott megúsztatták. A kisborsjúkat otthon az istállóban mosták meg a folyóból bevitt vízzel. Egy öreg asszony kis unokáit a kúthoz szokta vinni és ott megmosdatta. Az is megtörtént, hogy a lovakat ott hon locsolták meg. Mindezt azért tették, hogy frissek legyenek, hogy kezevényt, ragadós betegséget (bőrbajt) ne kapjanak. De mint ők állítják, az is megesett, hogy éppen akkor kapott valaki ragadós betegséget, mert sokan fürödtek a folyóban esetleg bőrbajosok is.<sup>6</sup>

Ezen helyek közül még most is akad olyan ember, aki megmosakodik nagypéntek reggelén. 1927 nagypéntekjén egy megbízható öreg emberrel megfigyeltettem a Marcalt és Karakónál egy asszonyt talált, aki derékig beleállt a vízbe.

Vannak helyek, hol a mosakodás bizonyos vallásos ténykedéssel, imádsággal, letérdeléssel kapcsolatos.

Egy **györsági** születésű asszony így mondotta el az ő házuknál gyermekkorában szokásban volt mosakodást: Az édesapa korán reggel fölkelt, az egész ház körül a fal mellől elsöpörte a sze-

<sup>5</sup> Pammer Odilo dr. plébános úr közlése.

<sup>6</sup> **Lázi** községben (Veszprém m.) azt tartják, hogy korán reggel, mikor a kálváriáról megjönnek, jó elsöpörni a ház környékét, hogy férgek ne legyenek. Reggel korán hideg vízben kinn meg kell mosakodni, akkor „nem lesz ámos az ember”. — Kemény Károlyné (47 éves), Lázi.

metet, azután fölkelte a gyermekeket, kihívta őket az udvar közepére, azután ott gyermekeivel együtt letérdelt és imádkozott. Imádság után mindenkinek meg kellett mosakodnia és végül az édesapa is megmosakodott.<sup>7</sup>

*Bakonybélben* ezelőtt mintegy húsz évvel még szokásban volt nagypénteken korán reggel megmosakodni. Az idősebb férfiak, de nagyobb számban az asszonyok kimentek a patakra. A Borostyán-utcában lakók a Gerence-patak, az Új- és Dombóvári-utcaik lakói pedig a kertjeiken átfolyó esermely közelében szoktak imádkozni. Az imádság elég hosszú ideig tartott; háromszor letérdeltek és háromszor keltek föl és mindannyiszor imádkoztak; a harmadik fölkelés után az illető megmosakodott, azután vizet vitt haza, melyben a ház népe is megmosakodott és még az állatokat is lelocsolták vele. A szokás már nincs meg Bakonybélben.<sup>8</sup>

*Kajáron* (Győr m.) nagypénteken korán reggel az asszonyok kimennek a kereszthez és ott térdenállva rózsafüzért imádkoznak, azután megmosakodnak a patakban (Bakonyér) „az Úr Jézus emlékezetire“.

Egy *iváni* születésű (Vas m.) asszony szokta volt mondani családjának, hogy nagypénteken hajnalban mossák meg kezüket és arcukat, mint Pilátus is megmosta kezeit, mikor Krisztus urunkat elítélte. (Hosszúperesztegen, ahol ez az asszony lakott, nincs emléke a mosakodásnak.)

*Bársonyoson* (Veszprém m.) nagycsütörtökön este napnyugta után az asszonyok és kisebb számban férfiak kimennek a keresztkehez imádkozni. Mikor a körmenetben a „mocsolyához“ (tó) érnek, ott megmosakodnak. Aki mezítláb van, az a vízbe, aki lábbeliben, az a parton állva mosakodik meg. A mosakodás célja, hogy elkerüljék a kelevényt, veszedelmes sebeket, fülfájást, szemfájást és más betegséget. Itt a jámbor néphit a vízbe való belépést azzal a hagyományal is összefüggésbe hozza, hogy az Údvözítőt, midőn a Cedron-patakon

átment, a patakba beletaszították. Éppen azért szokás volt az is, hogy valakit vagy többet is belelöktek a vízbe. Más verzió szerint a mosakodás azért van, mert Krisztus urunk hétszer fürdött meg a Jordánban.<sup>9</sup>

A mosakodás és fürdés az előadott néhány példa szerint, melyeket még a Dunántúlról lehetne szaporítani, rendszeren az élővizek mellett történt. Ez összefügg az élővizek tisztetével és a gyógyító hatásukba vetett lappangó hittel. Az élővizekben való reggeli mosakodás még némely helyen újhholdkor is szokásos. A rokon népek közül a mordvinoknál találunk példákat a forrásfőknél, pataknál, vagy más víznél való mosakodásra az egészség vagy frissesség megnyerése végett,<sup>10</sup> vagy azért, hogy szerencsét kérjenek. Népünknel a nagypéntekhez való rögzítés azonban határozottan vallásos színezetet is ad neki. Azonban liturgikus és kultúrtörténeti emlékeinkben semmi nyomát sem találjuk. Nem valószínű, hogy összefüggésben lenne a templomi ruháknak és szereknek megmosásával, melyet már régi utasítások szerint nagycsütörtökön le kell szedni, mivel a nagyhét három utolsó napján a rendes istentisztelet szünetel, és csak nagyszombaton kellett tisztába hozva oda visszatenni őket. Egyházi eredetét kétségessé teszi az, hogy némelyik helyen csak profán elemek vannak, de viszont feltűnő a szokásnak nagypéntekhez kötött volta. Majdnem bizonyos, hogy itt profán elem került össze egyházzal és csak úgy lehet igazán megérteni, ha az eredeti elem fölé rakodott törmelékcréteget az összehasonlító néprajz világánál minél több adat összegyűjtése után eltakarítjuk.

Az kétségtelennek látszik, hogy a szokás a népdal említett sorával kapcsolatban van. A hollónak és a varjúnak, melyet népünk szintén sokszor hollónak nevez, nagypéntek táján pelyhes fiai vannak. Ezt élesszemű népünk nagyon jól tudja.<sup>11</sup> Az is igaz, hogy a varjú igen

<sup>9</sup> Kiss Istvánné és Miskó Boldizsárnétól.

<sup>10</sup> А. А. Шахматовъ: Мордовскій Этнографическій Сборникъ. 1910. 166, 155–6. l.

<sup>11</sup> Chernel J.: Magyarország Madarai. Bpest, 1899. II. 548.

<sup>7</sup> Boros Józsefné (57 éves), Győrszentmárton.

<sup>8</sup> Matkovich Jenő ig. tanító úr közlése.

szívesen tanyáz ároksípartok mellett és ott a vízparton is keresgél. Ez a megfigyelés adhatta a nép lelkébe azt a gondolatot, hogy megmossa nagypéntek táján a fiát, mert hisz akkor már fehérek a pehelytől, pedig előbb csupasz, fekete fiókák voltak.

Pannonhalma. Zalán Menyhért.

### A Medárd-napi esőhöz.

Az Ethnographia XXXVIII. 40. lapján Zalán Menyhért egy 1462-ből való, erdélyi származású és jelenleg a németújvári ferencrendi kolostor könyvtárában őrzött kéziratos breviárium naptárából idézi annak a ma általánosan ismert, de hozzánk valószínűleg idegenből származó időjósálsnak első előfordulását, hogy: „Ha Medárd napján esik, akkor negyven napig esik.“ Maga a keltezetlen bejegyzés a közlő szerint fiatalabb a naptárnál, mert XVI. századi kézre vall. Ebből Zalán azt következteti, hogy ez az időjósítás a XVI. században már ismeretes volt Erdélyben. Azonban nézetem szerint pusztán csak az a körülmény, hogy az írás a XVI. századra mutat, egymagában még nem bizonyítja kétségtelenül, hogy a bejegyzés valóban a XVI. században történt, mert történelhetett esetleg a XVII. század első felében is, azaz írhatta pl. egy olyan öreg ember, aki még a XVII. század második, harmadik évtizedében is élt, írni azonban természetesen már valamikor a XVI. század ötvenes, hatvanas éveiben megtanult, ennél fogva betűvetése még XVI. századi jellegű.

De hogy a fenti népies időjósítás a XVI. században már valóban ismeretes volt nálunk, annak kétségtelen bizonyítéka olvasható abban a pontosan keltezett adatban, melyet nagydémű művelődéstörténésirónk, Takáts Sándor említ A régi Magyarország jókedve c., néprajzi szempontból is fölöttébb értékes munkájában. Takáts szerint u. i. Bejczy Gergely uram, Vas megye dicatora, majd alispánja, 1575 június 8-án, tehát éppen Szent Medárd napján, ezt írja nyers tréfával — „hajdúbészéd módjára“ — Batthyány Boldizsárnak: „*Sanctus Medardus permerdavit se nunc 40 dies postquam minxerat.*“ (Id. mű 23. l.) Bi-

zonyos, hogy ezen időjósítás komoly formájú használatának már előzetesen is ismeretesnek kellett lennie, mert máskülönben nem lett volna lehetséges ilyenféle tréfás alkalmazása, hiszen a kissé vaskos mókázást a címzett meg sem érthette volna.

A Zalán közölte adat a szóbanlevő népies meteorológiai prognózist német eredetűnek mondja. Talán nem egészen véletlen, hogy Takáts fenti közlése is a nyugati magyar székelyről való, ahol a németességgel, jelesül a bajor-osztrák nyelvterülettel való érintkezésünk a legrégibb és a legközvetlenebb. És talán az sem lehetetlen, hogy az erdélyi származású, de alkalmasint már több század óta a vas megyei Németújvárott őrzött breviárium naptárába nem is erdélyi, hanem dunántúli kéz jegyezte be a Zalán idézte népi időjósítást. S ha az említett breviárium esetleg azok közül a régi könyvek és kéziratok közül való, melyeket a németújvári ferencrendi kolostor alapítója, gróf Batthyány Adám nagyatyjának, Batthyány Boldizsárnak híres könyvtárából ajándékozott a kolostornak (v. ö. Karácsonyi J.: Szent Ferenc rendjének tört. Magyarországon I. 213. és II. 590.), akkor föltevésünk már egy kissé valószínűbbé válnék. Meg kell azonban jegyeznem, hogy Fejérvataky L. a Magy. Könyvszemle VIII. 108—110. lapjain közölt ismertetésében ezt a breviáriumot nem mondja Batthyány Boldizsár könyvei közül valónak. De arról se szól semmit, hogy honnan és mikor került a németújvári kolostor könyvtárába. Csefkó Gyula.

### Villó.

Miután évek óta őscink pogány vallásával foglalkozom, néhány olyan kérdésre is reá bukkantam, amelyre szeretném nyelvészeink és mythológusaink figyelmét még egyszer felhívni, egyúttal az így felvetett kérdésre dr. Sebestyén Gyula, Tolnai Vilmos vagy mások szíves fölvilágosítását, illetve választát kikérni.

*Pillog, villog, villan, vagy villong* szavaink közvetlen azonosulnak a *villám*, mint *pillanatnyilag felvillanó világoosság*, továbbá maga a *világoosság* magyar nevével, míg viszont a finnben is a

*vila*-szótól<sup>1</sup> — ugyanaz tehát, amit villan és villám szavainkban is bírunk — jelent pillanatot, pillanatnyit; hogypedig a *p* és *v* hangok egymással mily könnyen cserélődnek fel, azt tudjuk. Továbbá a finnben *valkee* jelent ragyogást, villogást, *valo* jelent világosságot, *vilkku* és *vällky* villogást és ragyogást.

A szentjánosbogár igazi, régi magyar neve *villáncsó* és *éjjeltündöklő* volt. (Brehm, Tierleben. Leipzig u. Wien, 1900, 115. old.)

A sárközi magyarok nyelvén a nép által himzéseken gyakran alkalmazott kerek, felvarrható, csillogó fémlemezkek neve iszláng vagy *pillangó* (Érdekes Újság 1914 június 25-i sz.), ami kétségtelenné teszi azt, hogy a *pillang* vagy *pillong* igénk régebben fénylik, csillog, villog értelemmel is bírt.

Hogy a tündérek fényes, előtűnő, majd eltűnedező lények, azt a tündér szavunk maga, továbbá az ezzel rokon: tündelvény = Irrlicht, éjjeltündöklő = szentjánosbogár és a tündököl, tündörög = erősen fénylik, világlik, továbbá: eltűnik, előtűnik szavaink is bizonyítják, amelyek mind világító fényjelenségre, el- vagy előtűnésre alkalmazhatnak, amelyek tehát a *villog* és *pillog* szavaknak más szótóbeli tökéletes párhuzamai; úgyhogy ezekután azt kell következtetnünk, hogy a szláv *vila* = tündér szó vagy egyenesen tőlünk, vagy pedig valamely más ősturáni néptől származott a szlávokhoz.

A *vila* szó ugyanis nyelvünkben *villő* és *villi* alakban (dr. Sebestyén Gyula: A regösök 267. old. és Ethnographia 1920. évf., 110. old.) napjainkig főn maradt, amely szavakat azonban szép irodalmunk, nyilván mert szláv eredetűeknek tartatnak, kerüli

A szlávok a boszorkányt „*ježi baba*”-nak is nevezik; már pedig a *jez*, *jaz*, *jaszna* szótöveknek, illetve szavaknak a szlávban „tündököl, fénylik, világlik” értelme is van, úgyhogy a *vila* = tündér szó értelmére ez is reávezet, illetve be kell látnunk: hogy a „*ježi-baba*” névben a „*ježi*” szó csak a finn-magyar *vila* = világosság, villogás szó szláv for-

dítása. Azonban nemcsak a finnben jelent *vilkku*, *vällky* világosságot és ragyogást, hanem a sokezeréves ősturáni szumer nyelvben is *vul* = csillag, *vil*, *bil* = tűz (Kimmach Ödön: Magyar-sumir kis kézi szótár. Karcag, 1905. 26., 27. és 111. old. és Galgóczy J.: Újabb szumir szószeret. Ethnogr. 1903, 7. sz.), úgyhogy szinte érthetetlennek tűnik föl előttünk, hogy villi és villő szavainkat miért tartják mégis szláv származásúnak, holott szerintem az említett nyelvi jelenségek magukban véve is kétségen kívül helyezik, hogy: ellenkezőleg, a szláv *vila* szó származik a mi világosság, világít, villog szavaink *vil* szótövéből. *Magyar Adorján.*

### Építőáldozat emléke.

A Privigye melletti Chrenóc község (1243. Hyreneuch néven: Kubinyi Magyar tört. eml. és Fejér Codex diplomatic. IV/1. 284.) gótikus temploma tornyának déli oldalán kb. félmagasságában térdomborművű kőfaragás pólyás gyermek életnagyságú képét mutatja. A néphagyomány szerint ennek helyén a falba valószínű gyermekét falazták be élve — ugyanolyan körülmények közt, mint a „magos Déva várában” dolgozó kőművesek.

Ipolyi Arnold (Schematismus historie dioecesis Neosol. 1876. 375.) a templom leírását adva, erről a képről is beszél, még pedig a plébánia emlékkönyvének 1821-i bejegyzése nyomán. A canonica visitatio szerint 1331-ben, mikor a templom tornya épült és már hat ölnyi volt, egy anya hathetes csecsemőjével járt az emelvényen és azt elejtette. A gyermek, bár a kőrákásra esett, nem sérült meg. E csoda emlékét hirdeti a kép.

Ipolyi jegyzete: Izetlen mese, csak e szokatlan kép és szokatlan helyzet magyarozatára találták ki. Hihetőbb, hogy e kő dísz, esetleg gyámkő, consol lehetett valahol a templomban és helyéből kimozdítva, utólag ide falazták...

Ipolyi alig látta e követ, mert az tartónak, consolnak nem alkalmas, mérete, szerkezete szerint akár fektetve, akár felállítva, támasztófelületet nem ad. Dísznek — legalább a csinos pastophoriumhoz képest — igen durva, bár egy

<sup>1</sup> A finn szavak: Szinnyei József. Finn-magyar szójegyzék. Bp. 1926-ból vették.

anyag. Különben más faragványnak, dísznek nyomát sem a templom, sem a torony nem mutatja, ellenben az építőáldozat emléke, más épületekkel kapcsos

latban, a tót nép körében még Liptóban is tartja magát. Inkább jelkép lehet, a valóságos gyermek pótlására.\*

*Ernyey József.*

\* Újabban beküldött építőáldozati adalékok közül itt adjuk a következőket *Luby Margit* gyűjtéséből:

*Tunyogról:*

Új ház építésének kezdetén az első ásólyom helyére a fundamentomba, lehetőleg mélyen, befalaznak egy leölt tyúkot vagy macskát. Azt mondják, hogy ezzel „vámot adnak“.

A kész új házba első éjszakára először kutyát zárnak.

*Porcsalmáról:*

Azt mondja egy odavaló asszony, hogy a zsidó pénzt fizet azért, hogy az új házban töltsön valaki egy éjjelt, mielőtt ő beköltözne. Kérdeztem tőle: muszáj-e ennek kereszténynek lenni? Azt felelte,

hogy: nem muszáj, de rendszeren keresztény hál benne elsőnek. „Mert tetszik tudni, az olyan pénzéhes.“ (?)

*Nagyécsről:*

Ha új, eddig nem lakott házba akarnak költözni, mielőtt bemennének, beadobnak egy macskát vagy csirkét. Ez azért van, mert az új házban valakinek hamarosan meg kell halni, tehát nehogy ember legyen az, állattal helyettesítik. Az ilyen házban macska aztán meg nem marad, nem állja!

*Szatmárcsekéről:*

Új házba, azaz hogy annak fundamentumába macskát vagy csirkét kell befalazni, mert az ilyen ház áldozatot követel.

*Szerk.*

## NÉPI SZÖVEGEK.

### Népdalok.

Péntek este megkértem a babám,  
Mégsem adott hozzám az édes anyám.  
Most bánja már, mért nem adott  
[hát engemet hozzája,  
Fáj a szívem, majd meghalok utána.

Köröskörül piros az ég alja,  
Szeretőmnek nem tudom mi bajja.  
Akármerre fordítom az ölembe,  
Nem szól semmit, bánatos a két szemem.

[Fekete cserepes:] a tunyogi bíró háza,  
[Sírva sétál benne:] a tunyogi bíró lánya  
Minden lánynak van babája,  
Kivel mulat a csárdába,  
[Hej de csak az enyém:] hervad el a  
[kaszárnyába.

Végigmegyek a tunyogi nagy uccán,  
Csipkebokor megakadta a szoknyám.  
Csipkebokor creszd el a hacacérés ru-  
[hámat,  
Had öleljem meg a kedves babámat.

[Ledülött:] a szénaboglya teteje, [löle.  
Gólyamadár, sej haj, fészket rakott be-  
Gólyamadár, sej haj, szépen kepel a  
[háztetőn,  
[Elhagyott:] engemet a szeretőm.

Nincsen magosabb az égnél,  
Nincs kutyább a szerelemnél;  
Ki nem hiszi, próbálja meg,  
Magam is úgy tanultam meg.

Az én sírom nincs már messze,  
Nem lesz, aki felkeresse,  
Hulló levél eltakarja,  
A rózsám meg megsiratja.

Ha bemegyek a tunyogi csárdába,  
Leülök a cseresznyefa lócára,  
Jobbkezembe a pohár,  
Balkaromba a babám,  
A fülemben szépen húzza a cigány.

De szomorú sorsa van egy leánynak,  
A panaszát titkolni kell,  
nem mondhatja el másnak  
Legénynek ha bánata van,  
borba, táncba temeti,  
Alkonyattól virradatig a cigány húzza  
[neki.

Nem az a jó gazda, kinck hat ökre van,  
Csak az a jó gazda, kinck szép lánya van,  
Mit ér a hat ökör, meg az az istálló,  
Ha nincsen szeretőm, jókedvemre való.

Sárga csikó, sárga rajta  
a nyereg, a nyereg, a nyereg.  
Járnék hozzád minden este,  
nem merek, nem merek, nem merek.  
Ha nem szeretsz, ne gyere,  
Ha meg szeretsz, gyere be,  
Nyitva van a kicsi szobám ablaka,  
Este gyere, késő este,  
iccaka, iccaka, iccaka.

Csak, csak, csak, csak,  
csak az esik keservesen,  
Büszkén ment el mellettem  
az én kedvesem.  
Olyan büszkén, mintha sose  
látott volna,  
Mintha szeretője sose  
lettem volna.

Ne nézz rám, ne neved,  
Mert megtudják a szomszédok  
hogy szeretsz.  
Rámnéztél és neveltél,  
Megtudták a szomszédok,  
hogy szeretted.

Kimegyek a temetőbe,  
Annak is a közepébe.  
Elpanaszolom a földnek,  
Az nem mondja el senkinek.

Meg kell a búzának érni,  
Hogyha mindig a nap éri;

Meg kell a szívnek repedni,  
Ha mindig csak bánat éri.

Nincsen nekem semmi bajom,  
csakhogy szegény vagyok;  
Ha be megyek a korcsmába,  
rögtön részeg vagyok.  
Feleségem sincsen,  
Jóemberem sincsen,  
Ha a pénzem megszámolom,  
egy fillérem sincsen.

Tunyog és Matolcs (Szatmár megye).

Lejegyezte: *Luby Margit*.

### Csúfolódó versrészlet.

Az Ethnographia 1927. évf. 1. számában Szendrey Zsigmond által közölt falucsúfolóink juttatták eszembe azt a csúfolódó verstöredéket, melyet egy régi írott füzet elszakított lapján találtam Hódmezővásárhelyen két évtizeddel ezelőtt. A füzetben levő céhszokásokat, lakodalmi verseket, köszöntőket és népdalokat 1832—47. években írta le a füzet tulajdonosa, melybe 1846—47. évi számadásait is bejegyezte. Az alább között töredék 18 sorát nemcsak humoros voltaért tartom közlésre érdemesnek, hanem mint a nép meglátását, eszejárását, erkölcsi érzékét jellemző adalékot.

1. Kifúttam az orromat Elek Sándoréknál;
2. Elköhentém magamat öreg Papinééknál;
3. Fenekelik a hordót Bartha Sándor úrnál;
4. Szűrök belé a jó bort Szabó Istvánéknál;
5. Nagy kan egér a kutzkóba Pálinkó Istvánéknál;
6. Motskos orrú kis kanász Bartha Mátyáséknál;
7. Tzifra földő, nagy kalán Tóth Mihály uramnál;
8. Tiszta udvar, tsupa sár Mérgek Istvánéknál;
9. Kidült-bedült kemöntze Papi József úrnál;
10. Tsula tehén, kényös lány Kristó percekornál;
11. Hosszú kémény, kitsi ház Fitsér Kónyáéknál;
12. Kásafőző nagy kalány Kánya Pál uramnál;
13. Árpa bodag, nagy sipka Deák Nagy Istvánnál;

14. Tetűhátú istálló Faragó Ferentznel;
15. Fényős eke, hat ökör Dongó Juhász Pálnál;
16. Gólyafészkes istálló Balogi Samunál;
17. Uri bunda, rossz konyha Bárdfai úrnénál;
18. Nyoltz eke, harmintz két ökör Orovecz Jánosnál.

\*

1. Olyan csunya betyár fősvény volt Elek Sándor, hogy se enni, se inni nem adott napszámosának. Lépten-nyomon a sarkában volt. Csupán annyit engedett meg a nála dolgozó szegény embernek, hogy kifúhassa az orrát, mert ehhez nem kellett hozzájárulni semmivel se. Ezzel az orrfúvással azonban meg volt gyalázva a ház gazdástól. Susán városrészén (ma Klauzál-ú. 11. sz.) lakott.

2. Valamikor gazdag asszony volt öreg Papiné, de tönkrement. Meghibbant. Allandóan a pénzt kereste. A gyerekek csapatostól kísérték az utcán. A köhintés itt, engedelemmel legyen mondva, nem az igazit jelenti. Azért „köhinthett“, mert süket is volt az öreg Papiné. A 9. sorban szereplő Papi Józsefnek távoli rokona.

3. Nemes Bartha Sándor úr (1815—1900) fiskális volt, a jelenlegi Andrásy-utca 4. sz. alatt lakott. És bár a hordót önála fenekelték, de a kliens... (l. 4. alatt).

4. Szabó István szűrte tele borral.

5. Nagy, léhűtő, lusta legény, aki kucskóban hencsereg örökétig, csak az vert lelket bele, ha fehércselédet érzett a közzeiben. Szentesi-utcán lakott.

6. Arról ítélték meg a gazdát, milyen a cselédje. Bartha Mátyáséknál a kis kanásznak olyan mocskos orra volt, mint a malacé, melyet őrizett; annyival volt különb, hogy két lába volt. Bartha Mátyás a nagy utca félen, a mostani Lánca-utca sarkán lakott. Egy másik rigmus szerint: Egymás mellett Berecz, Bartha, Kicsit feljebb öreg Falta, Aki egymást falta-marta.

7. Tóth Mihály uram a „vöröskörösz“ mellett (Wlassics-ú.) lakott. Jóravaló ember volt. Házatájéka rendes. A pitarban szembetűnően kicsifrázott, szépen díszített eszerépfödök voltak madzagra csüngtetve felakasztva, a földök között a fehérre síkált, nagy főzőkanalak.



8. Tarján városrészen laktak a Mér-gesek, így Mér-ges István is a Szegvári-utcában. Kapuján nem lehetett a tiszta udvarba belépni, mert lépten-nyomon tehén-, ló-, tyúktrágyába tapisgált a be-lépő. Drága volt a seprű, meg — a se-perő.

9. Papi József ügyvéd, majd megyei táblabíró (Andrássy-u.). Kutya fősvény, zsugori ember, azért volt nála kidült-bedült kemence. De — szerzett 400 hold földet Kútvolgyön.

10. A csula tehén: lekonyult szarvú, ami leggyalázóbb egy tehenre; a szóban-forgó jószág azonkívül elkényeztetett, rossz tehén volt, amelyik leereszti fülét-farkát. Ellentétbe van állítva a nagy-lánnyal, ki gangos, kényes, felfuvalko-dott. Kristó János adószedő 1807—1849-ig élt.

11. Ficsér Kónya halászgazda volt, a Szentesi-útfélen lakott hosszú kéményű kicsi házában.

12. Kánya Pál uramék Tarján város-részen laktak. Nagyon élték a kását. Megfőztek egy nagy fazékkal és hét-számra jártak rá. Ehhez kellett a nagy kanál.

13. Azzal tartják, hogy a lónak az árpaszalmától megnő a feje. Embernek az árpabodagtól. És így nagy sipka kell a nagy fejre. Deák Nagy István a Lóger városrészen lakott. Az árpabodag árpa-lisztből készült pogácsaszerű, kemence-fenekén vagy tepsi-ben sült tészta. Még a léhája is bele volt örölve, hogy szapo-rább legyen. Egy kis avas zsírt is tettek bele. Kenyér után sütötték. Az árpa-bodag jó horpasztöltelék. Aki azzal jól lakott, nem éhezett meg egyhamar, de itallal is alig győzte magát. A 60-as években használták legjobban.

14. Tetűhátú: lapos, giz-gaztetéj, ami nem veti le a vizet csós időben, hanem becsurog. Faragó Ferenc tehetős jó gazda volt, aki jó istállót is cseleked-hetett volna, de — nem cselekedte.

15. A sok szántásban kifényesedett az eke, az ökör meg leromlott. Azért hív-ták *dongó* Juhásznak, mert szuszka volt és dunnyogva beszélt.

16. Balogi Soma bíró élt 1823—1893. Háza a Vasút- (ma Kállai-) utcán, hol az istállón gólyafészek volt.

17. Bárdfai Sámuel grófi számtartó.

Kis ideig a városban élt. Fősvény em-ber. A külsőre sokat adott, a hasra nem.

18. Olyan nagy gazda volt Orovecz János, hogy nyolc ekébe harminckét ök-röt foghatott. Az Újsoron, a vásártér szélén lakott.

Éltes emberek szerint a csúfolódó versrészlet szerzője az öreg Tati cigány. Családi és keresztnévét elfelejtették. 1868 vagy 69-ben halt el 70 éves korá-ban. Olyan udvari bolondféle, ki bejára-tos volt majd minden házhoz. Az egész város szerette. Leggyakrabban a jó gaz-dákhoz járt, kik honorálták nótázásaiért. Lakodalom, kállató, névnap, disznótor nem eshetett meg nála nélkül. Az öreg kis töpörödött emberke hegedűjére ha-jolva énekelt és muzsikált. Jeles gaz-dákra, közismert egyénekre összerótt versezetét, rigmusait az akkori nóták dallamára mondta el, melyben a szerep-lők kirívó tulajdonságait, szokásait, fél-szégsegeit, erkölcsi fogadkozásait, va-gyoni helyzetét, házat és házatájékát feltüntető ferdeségeket figurázta ki. E megkapó és sikerült mondásain város-szerte jót mulattak. Nem egy közmon-dássá vált. A legszegényebb helyen is kapott pár krajcárt. A tehetős gazdák-tól minden héten megkapta a kommen-cióját: kis lisztet, szalonnát, tojást, szappant, miért aztán elszolgált a piros-betűs ünnepek köszöntőjét. De talált naponta alkalmat és jogcímet a köszön-tésre. Nagyon alázatos, jómodorú ci-gány volt és sohase kiállhatatlan részeg. Németh István, a híres gazda volt fő-patrónusa. A köszönésébe is belefoglalta a nevét, mert így köszönt mindenkinek: „Adjon Isten jó napot! Éljen Németh István Isten kocsival!”

A húsz év előtti öregek egybehangzó véleménye mellett is régibb szóbeli ha-gyomány satirikus elemeinek tartom e töredéket, az öreg cigány valószínűleg csak ráhúzta azokra a személyekre, akikre ráillet. Már akkor is közmondás volt a legtöbb része, mikor a fentmaradt töredék egybeszerkesztett.

Tati cigánnyal egyidőben több vers-i-záló ember élt Hódmezővásárhelyen: Kosár Pista a postás, Matók József (1820—1878) a sánta szabó stb. Vala-mennyi között legnagyobb kedveltség-nek örvendett Nótás Szabó Pál a nép-

költő (1790—1869), kit ma is emlegetnek és akinek tehetsége, ismerete, érzéke, komolysága messze túlhaladja kortársaiét. Nótás Szabó verseit Vetró Lajos Endre gyűjtötte össze, helybeli és fővárosi lapokban többet közzé is tett. Dalait közöltem vásárhelyi nótagyűjteményemben, hol róla is megemlékeztem. (Magyar föld és népe. 1. sz. Szerk.: Dr. Milleker Rezső. 1927.)

Kiss Lajos.

### A halál órszága.

(Elmondotta Szabó József 69 éves földműves, Dunaszentgyörgy 1927 augusztusában.)

Éccé vót é legén, ú hitták hó Fekete Jóska, mer ujan area vót, mint a cigának. Ez a legén éccé ja fejibe vëtte, hogy émégy a világba feleséget keresni, mer é lán sè akart néki mégfaráni ja faluba. Aszongya jaz annyának:

— Émék écs anyám világgá.

Sirni kezd az anyja, hogy úgy még úgy édes fiam, né juttaszd árvaságra szegény anyádat öreg napjaira, de ja Jóska csak vëtte ja bottyát, szép sudaras furkaja vót, vállára vëtte ja jobbik tarisznyát, mégcsókúta jaz annyát, asztán émént. Az anyja ú ritt búbanatában, hogy assè monta neki: Isten á!

A legén még vándorút hégyen-vögyön, tüzőn-vizen kerészti. Szép virágok vótak az ut szélin, azokat nézdelötte. Égondúta szegén lelke, ha jez a sok szép virág mind léján lenne, mijen jó lenne. A szebbjibül ékettőt el is akart tenni ja tarisznyába. Há mikó még akarja fogni, nem tuggya mégfogni, pedig a tulajdon szemévé látta, hogy ott a virág, asztán mégiscsak a markát fogta.

— Hú jaz anyja t... it mi a csuda szát ezékbe ja virágokba? — vakarja ja fejít.

Mék talán most is ott gondúkonna szegén feje, ha még nem lát égy gyönyörűségés léjánt. Kiugrott röttön a szíve a keblibü ja legénnek, osztán ott keverözött a porba, a testit még ú rászta ja hideg, mint a fene. Mégajnáta ja szépséges léjány a legént, mer hogy égyvik szavam a másikba né öccsem, az éso szémpillanatha mégszeretete. Fövëtte ja fődrü ja szivet, visszadukta ja legén

keblibe. Nagyot nevetétt, mire ja legénnek is méggyütt a beszélökéje:

— Má három éjjé, három nap utazom ebbe ja csudás világba, ahun é teremétt lélekké sè találkoztam. A virágok is ujanok, hó mégfogja jaz embërfija, asztán mégse fogja még.

— Ez a halál órszága. Ezek a virágok a halott embërek lelkeji. Mikó éhërvannak, másik embër születik belülle...

Nagyon csudákozott a legén, hogy ijen bogár is van a világon, de jaz esze csak a léjányon járt.

— Ki vagy szép léján? — mongya ja legén.

— Én vigyázok apám hejétt erre ja kertre.

— Akkó vigyázz réjám is, mer szeretnék lépihenni.

— Gyere ja palotába, maj léfektetlek é szép szobába, ahun nem bánt senki.

Mént is a legény a lány után. Evétt, léfekütt, el is alutt.

Éjjé gyün haza ja lány apja, kaját a lányának:

— Embërszagot érzek!

Mégijed a léján, fél, hogy az apja maj bántya ja legént, mindétt főszukszémál, de nem hasznát sèmmisè annak a nédinges apjának. Férelökte léjányát, aszt a gyöngé lilijomszálát, kutattya ja szobákat, még is talájja ja legént a legislegutósó szobába, amint násörényen fujja ja kását. Ésszecsikoríttya ja fogát, zuhi ja léánnak:

— Í vigyázó hejéttém té rusnya dög? Má helbertre sè méheték é? Megájji, eszt mékkeserülöd!

Ékapta, asztán hajde ki! Ú kidopta, mint a szómaszálát. Fökapta ja levegő ja lánt, fővitte magosra, asztán léengétté. Épp a Duna közepibe jesétt, le ja fenckire. Mégfokta ja halak kirája, még is teccétt neki:

— Mégmentém! Jó lész feleségnek!

Vitte ja palotába sok-sok vizijasszon közé:

— Ébresszéték föl!

A legén csak réggé ébrett fő, mikó mán a nap is hasára sütött az ablakon, mer a vén csósz mégfeletkezétt rúla. Végigjárja ja szobákat, a lánt sèhunsé talájja. Éccé csak hall valami susogást; hijába néz, nem tuggya hunnan gyün. Asz hajja hogy:

— Menny fő legény a pallásra, ott az a ná ménkü ember. Az éjjé mijattad rukta ki ja lányát.

Megy a legény a ház tetejire, be ja pallásra, ott vót a randa cafat. Fogja ja legény a bottya végét: Nesze rühes! Csitt-csatt üzsd nem apád!

Letérgyepüt a ná fene embër, aszt ü kérte ja legént:

— Nè jüss egészen agyon a Kirisz-tusra kéllek!

— De jaz anyád..., hun van a lányod?

— Mègmondom hun van, hugyan szabadítottod ki, nekèd adom feleségül, még a sok aranyom, csak nè jüss tovább édes fijam!

— Most az èccè elèngellek!

— Nesze jez a kis aran sip. Akazd ezèn az ezüst láncon a nyakadba. Menny ki ja fojöviz partýára, fujj a sibba erösen, de ja láncot ki nè védèd a nyakadbul. Akkó kigyün è szép leján, asztán mond neki, hogy én a halál órszágának a csösze kérem vissza ja lányomat és ő főhözza ja vizbül.

Megy a legén fütýöréssze a visszélhő, hō kiszabadíjja ja lánt. Èccè csak gyün è fekete madár. A leján nagyannya vót, azé gyütt így hogy évégye ja sipot, mer nem szivesen látta vóna vejének eszt a kituggya micsoda legént. Lè jis szakította ja legén nyakárú. Èbusúl a legén:

— Nem élek én annékü ja lán nékü. Ha itt van a vizbe, még is találom.

Beleugrott a Dunába, ő jis odaesött, ahuva ja leján. Mègin ott vót a halak kirája. A legény éppen a halkiráj fejire jesött.

— Jaj mëghalok! — kajdászott a halak kirája, de nem pártóta még sènki.

— Elèngellek — monta ja legén — ha mëgmondod, hun az a lány, akki az éjjé kerüt ide.

Èngedi ja legén, à még nagyot nevet.

— Nèm kapod ám még a lánt!

— Maj megfèrsz a késem hëgyin a tahó istenèdet! A zsebëmbe tészlek té sz...!

Mègijett a nagy átkozódástú a halak kirája. Fét, hō valami kárt tesz benne èz a ná száju bolond, aszt odatta ja legének a lánt. Mingyá még is csókúták èmást, asztán mëntek halálórszágába. Monta jám a legén:

— No mos má dèrèkadba ja szivem. Asó-kapa së választ el èmástú.

Fülire vákta ja kalapot, mëntek a paphó, még is esküttek szerencsèssen. Vót ná lakodalom, ègyütt a halak kirája jis. Huszonnégy nótán táncót a mënyasszonyá. Huszonöt aran pengő vót a zsebibe. Huszonnégyet pecázott ki az asztára táncközbe, fizette ja bárány árát. A huszonötödiket még a cigányoknak atta. Így akarta mëgnyerni ja fíjatalok becsülèsit.

Ègyütt a legény anyja jis. Örömèbe sirni kezdett. Könnyek hejètt gyöngyek gurútak a jó asszon szemébül. Mikó még nevetni kezdett, rúzsák estek ki a szájabul. Asse tutta, mi csinájjon örömibe.

Mindènkinek jókedve vót, csak a sárkányok lejányának, a halálkertès embër anyának vót nehesztelèse ja fíjára, hō mér atta ujan sëmmi embèrhöz a lányát. De jaz is mëgbéküt idövè, mikó látta, hō mijen dèrèk embër az a Fekete Jóska, mer má tuggya ja boszorkánmesterséget is, pedig nem abba született. Ujan jó èggyetértèshe étek, azután, hogy öröm lett vóna üket nézni ebbe ja földi világba. Most, is ének, ha ugyan étek; diridomb.\*

Feljegyezte: *Dömötör Sándor.*

## Négy kis monda Mátyás királyról.

### I.

*Mátyás kiráj horgya a kölezzsákokat.*

Èccó Mátyás kiráj möndögét az országúton. Utójerte két kocsi, amejjik

\* Közleményünknek népmesei típus-témája nincsen. Inkább mesei elemek laza sora, melyek egy *mondai* történet szálára vannak füzve. Ilyen elemek: a *halál országa*, ahol a tárgyak meg nem foghatók, a fák törzsén keresztül lehet menni, ködalakzatok, (nevezetes, hogy itt ki van mondva a hősnek a „halál országában” járása, míg a mesékben csak mint: bündörország, gonoszlelkű szellemek bírodalma szokott a prim. fel-fogás szerinti halál országa szerepelni!) — *víz alatt palota* tündérlányokkal, sel-lökkal, — *láncot nyakból nem kivenni* Lohengrin hattýús történetéből vett elem, — *gyöngyöt sir és rózsát nevet* keleti mesevonás (I., „A szép ember meséje” c. tanulmányt Èthnogr. 1916. 254. l.tól). Szerk.

kölessé vót mögrakvá. Mátyás kirájt az egyik kocsi éhatyta, de a másikon kiszúrt a bicskájává egy kölezsákokat, asztán tovább mönt a kocsi mellett. No éccő csak asz kérdőzi, hoty hol löhet munkát kapni. Monygya néki a kocsis, hogy gyújön csak abba a faluba, ahuvá ü mögy, és abba a malomba, ahuvá ü viszi a kölest, maj ott behorgya a kölczszákokat. Hát jó van. Amind a malomhon érnek, hát kezdi behordani a szákokat a kocsisá égygyütt. Hú de mos mögijed ám a kocsis, mer láttya, hogy égy zsákbú kifoijt a köles, mer mos néki kö mögfizetni. Mikó a gazda látta, hogy mi történt a zsákká, háromszorossan fizettette mög a kocsisá a zsák kölest.

Másnap hívattya ám az előjáróság a malmost mög a kocsis. Itt mögmonta Mátyás kiráj, hogy ü szúrta ki a zsákokot. A kocsisnak mögfizette a köles háromszoros árát, azonföllü még égy zacskó aranyat is adott néki, a malmost pedig mögbotosztatta, merhogy annyit kövesztöt a szögény kocsison.

## II.

*Mátyás kiráj napszamba dógozik.*

Amin Mátyás kiráj városra vándorót, hát az égyik városba építöttek egy nagy házat. Ü izz beát napszamosnak. A pallér mikó lövette, aszonta néki, hoty té naplopó, ha nem dógozó, akkó mögbotozlak, osztán ékergetlek innét. Mátyás kirájt az aláscsinálókthon tötte és a nehéz görgő landénát [= állványozáshoz való fenyőszálat] köllött néki cipéni. Maj mögszakatt. A többijek csak keveset dógosztak, csak nevelték, oszt aszonták, hogy emmég nem tuggya, hoty hoty kö a napot lopni. Émút a hét, fizettek, ütét is kifizették. De a pallér gazembör vót, kevesebbet fizetött néki, a többit zsebreváкта. Mátyás kiráj kevesöte a pészat, akkó a pallér aszonta, hogy ijen naplopó, min té, még annyiccsé érdemösz. Mátyás kiráj két nap múva mögén ott vót az építésné és émonta, hogy mit tapasztát. A pallér vátig bizonykodott, hogy mindönkit munkája szerin fizetött. Híjába, mer Mátyás kiráj mögbüntette a pallért, de a dolokkerülőket is.

## III.

*Mátyás kiráj mögbünteti a gazdag embört.*

Mátyás kiráj rongyos ruhába, kocsvá, lóvá járt égyik falubul a másigba. Utközbe étört az égyik kerék. De abba a faluba nem vót bognár, hát évitte a hástán égy másik faluba, ott jó pézé mög is csináták. Osztán mögén visszagyütt. Estelödött, émönt szalást keresni éty fark gazdag embörhön. De ja gazdag embör aszonta néki, hogy én nem is üsemöröm kendöt, kend ojan csavargónak nész ki, hogy nem is annék kennek szalást. No köszönöm. Tovább mönt Mátyás kiráj és beszöt éty kis viskóba, hoty kaphatna-jé szalást. „Kerüj bejjebb, atyámfija, hallám, ki vagy!” monta a szögény embör. Mátyás kiráj mikó be-mönt, aszonta a szögény embör: „Nézd, kedves barátom, égy ágy van, de beteg van benne. Ha az eresz alatt jó lösz mellettem a szalmán, akkó marathacc.“ „Jó lösz, jó lösz!” Léfeküttek, aluttak. Mikó mögvirratt, Mátyás kiráj mököszönte a hálást és émönt. Hát mikor a szögény embör viszi a szalmát az isztálóba, a szalma közü kicsik égy zacskó arany. Mögijed a szögény embör, keresi a szaláskéröt, de nem tanája séhun. Csak mikó a Mátyás kiráj mögbüntette a gazdag embört a fukarságáér, akkó tutta mög a szögény embör, hoty ki hatyta nála a zacskó aranyat.

Elmesélte özv. Ördögné Király Agnes, Szeged (Alsóváros).

## IV.

*Mátyás kiráj mög a szalásadó cigányok.*

Mátyás kiráj kiatta, hoty szalást nem szabad anni sénkinek, csak a vármögyeházába. Akkor osztán Mátyás kiráj hoty tögjön éty próbát, fölötözött mind égy muzsikás cigány. Hát vött a honya alá éty hegedüt, osztán mönt a faluba. Hát mös huva mönnyön? Bevetödött éc cigányházhoz. „Jó estét, sógorasszonkám!” monygya. „Hát a sógorkám hun van?” „Odavan basabélni“ (= hegedülni). „Sógorasszonkám, itt hánék én magukná!” „Jaj, sógorkám, id bizony nem löhet! Mátyás kiráj ha möktuggya, föl akasztad bennünket.“ „Égyalok (= elmegyek) én korán röggé, sógorasszon-

kám.“ Hát akkó micsinájunk, sógor-kám!“ Vid be neki szalmát és lefekütt. Hajnalba hazamönt a cigány. „Hát e kicsoda, asszony, itten?“ „Hát a sógor-kám.“ Osztán a cigány főkötötte és monta a feleséginek: „Hozd a káposztát mög a bokdit (= bodag)!“ Osztán öttek józút. Utána mögen aluttak, mer még hajnal vót. No asztán mikó világosodott, Mátyás kiráj êköszönt tőlük: „Isten ágyon sógorkám mög sógorasszonkám!“ „Osztán ê nê árújá bennünket, sógorkám, hogy itt hátá!“ „Isten menes! Mök se állok ên ebbe a faluba, mék tovább.“

Nohát mos mög is vótak egy darabik pihenten a cigán mög a cigányasszony. Êccő gyün ám egy levél, hogy egy bizonyos napon mögjelönnycnek Mátyás kiráj előtt. „Jaj nekünk, most mögötte a sógorkád a fejünket! Fölakasztat mos bennünket Mátyás kiráj!“ Mit vót mit tönni, bemöntek hozzá egy nap. Mikor osztán főmentek Mátyás királyhon, minnyá lécsukatta űket êty tömlöcbe. De mostan vizik ám be Mátyás kirajt is közébük. Ugyanabba a ruhába, ugyanavvá a hegedűvé. Aj, de mikó möglátta űtet a cigán mög a cigányasszony, nekiestek Mátyás kirajt űtni, verni, piszkóni. „Fene ögye mög aszt a nagyorrú anyádat, mos tē mijattad fölakasztat Mátyás kiráj!“

Nohát osztán Mátyás kiráj nem maradt bent sokáig. Úgy vót, hogy minygyá kivigyék. Mer máskülönbén talán agyon is verték vóna. Êccör osztán hívatyák űket Mátyás kiráj elejibe. Nohát mos mán átak a kiráj előtt. Kérdözi a kiráj tülük: „Hát nem tuttátok tik, hogy nem szabad szálást anni sênkinck

sē?“ „Jaj, fölségös kirájunk, odagyütt a szögény sógorkánk, fájt nagyon a lába, osz mögsajnatuk. Nem bírt szögény tovább mönni mán.“ „De még vacsorát is attatok neki!“ „Aláson mökkéröm a fölségös kirájunkat: attunk neki“, monygya a cigányasszony. „Hát mit attá neki önni?“ „Hát fölségös kiráj, êty kis káposztát mög bokdit.“ „Osztán tunnájé most ojan káposztát főzni, mög bokdit sütni?“ „Ó uram, kirájom, tunnék ên, csak vóna mibű!“ No minygyár a cigányasszony lött a szakács. Mátyás kiráj kiatta a főszakácsának, hogy mindönt, amit a cigányasszony kér, aggyanak neki. Nohát mikó mökfött a káposzta, möksüt a bokdi, Mátyás kiráj összehíjta az ű miniszterjejit, oszt öttek. Mikó jólaktak, aszonta a cigányasszonkának: „Süss most egy akkora bokdit, mind êty taligakerék!“ No mikor osztán mögsüt a bokdi, Mátyás kiszötte mind a bélit a bokdinak, osztán tele rakta arannyá. Osztán átatta a cigánnak mög a feleséginek és rájuk parancsót: „Esz a bokdit csak úgy szegjétek mög, hogy sênki sē lássa csak ketten magatok. Mer ha möktudom, fölakasztatlak bennetöket. És mihánt hazamöntök, minygyá szegjétek mög!“

No osztán mikor emmind mögvót, Mátyás kiráj kocsiba fogatott, a kocsit mögrakatta önnivalóvá és hazavitette űket. Mikor osztán hazajértek, a kocsist êkütték. Osztán mökszekték a bokdit, amibű osztán kidűt a sok arany. A cigán mög a cigányasszony hóta napjáig emlögette Mátyás kirajt.

Elmesélte Oláh József 72 éves magyar cigány Szegeden (Alsóváros).

Közli: Csefkó Gyula.

## KI TUD RÓLA?

8.

### Kimuzsikálás.

Kérdés:

K. Gy. úr Szécsényből írja:

„Nógrád megye északkeleti csücskében a palóc lakosság között különös szokás dívik. Ha a falubeli legény valamelyik rátartós lányra megharagszik, mert nem akar vele táncba menni, végső elkeseredésében megtorolhatja a megbántást. A cigányokat magához parancsolja s elkezdí járni egyedül az illető lány körül. A banda elérti a szándékot, loppal odasettenkedik a lány köré s a táncos legény lassan a kijárási felé közeledik; a banda a közrefogott lánnyal utána! A kijárási előtt a legény félreszökik, a cigányok pedig a lányt folytonos muzsikálás közben kitudszkolják. A megszegyenyítést súlyosnak tekintik s ha akad a lánynak védője, az a kimuzsikáltatással olyan verekedést kezd, hogy közülök az egyik vagy ott marad, vagy harc képtelen lesz, mire a győztes bosszúálló a kint síró lányt zeneszóval visszahozza az ivóba s vele járja mindvégig. Ha a bosszú nem sikerül, a lányon szinte örökös szégyenbélyeg marad.“

Hol ismerik még e szokást? Van-e módosulása és milyen?

9.

A **Falúcsúfolóink** cikkhez hozzájárulhatok egy szelvényben talán nem ismeretes adattal Tolna megyéből. Ott körülbelül negyven évvel ezelőtt az a tréfás szöveg volt használatban: „*affektál, mint a Moldoványiék malacal!*“ Eredete pedig az, hogy az általánosan kedvelt doktor Moldoványi szekszárdi járásbírónak serdülő leánya az ebéd alatt igen kínáltatta magát, miért rápirítottak, hogy: „No ne affektálj!“, vagy „Már megint affektál!“ Meghallotta ezt a falusi szobalányuk. Egyszer vendég van ebédnél és

az étkezés alatt bejön a szobalány valami gazdasági dolgot jelenteni. „No mi baj?“ kérdik tőle. „Kérem, affektál a malacunk!“ mondja. „Nem akar enni!“

Bécs.

*Triebniggné Pirkhert Ella.*

10.

### Tótágas.

Miskolcra! kapjuk e sorokat:

Mi a „tótágas“ kifejezés eredete? — Hogy a fejtetőre állásnál a két láb ágast mutat, az érthető. De honnan került bele a *tót*? Nem valami adomához fűződik ez a mi népszerű mondásunk?

Felelet:

Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a *tótágas* szó az élő nyelvben nincsen meg, csak mint szótári elvonás Czuczor—Fogarasi szótárában (I. 243); közismertté pedig csupán azóta lett, hogy ez év májusának végén Szegeden egy szatirikus vigjáték címében megjelent, innen pedig egyes napilapok (pl. Magyarország) rovatcímül használják a közéleti fonákosságok kigúnyolására. Az élő nyelvben a szó csak *st* raggal fordul elő s rendszeren a *tótágast áll* szólás állandó kapcsolatában; a *tótágas* elvonás belőle, mint az *egyetem* az *egyetemben*, a *heveny* a *hevenyében*, a *tönk* a *tönkremegy* kifejezésekből. A *st* rag pedig nem a *mit?* kérdésre felelő tárgy ragja, hanem a *hogyan?* kérdésre felelő módhatározó ragja, mint a *lépést hajt, futást hozza* kapcsolatban. Világosan mutatja ezt Arany pompás rajza Vojtina Ars poétikájában:

A délibáb, midőn vizet csinál,  
Melyben torony, fa kettészelve áll,  
Lebegve orma, *tótágast* az alja...

Szótáraink nem régen vették föl kifejezésünket: első adatunk *Kassai: Szószkönyvében* (1833, I. 126): „*Tóth ágast áll: az az, fejénn áll lábaival fel-felé.*“

Ami a tárgyi magyarázatot illeti, előbb tudnunk kell, mi az *ágas*: cölöp vagy oszlop, melynek tetején két ága van, mint a nagy Y betűnek; ilyen a *kút-ágas*, melynek ágai közt a kútgém forog; vagy tartóoszlopa, dúca pajtának, színek, mikor az oszlop felfelé folytatódik, a két ág pedig oldalába van eresztve, úgyhogy három ponton támasztja a ráfekvő koszorúgerendát.

Ilyennek támaszkodik neki Bolond Istók:

Játék után egy este, vacsora  
Helyett, Bolondunk a *szin ágását*  
Künn támogatta...

(Arany, Bol. Ist. II. 101.)

Vagy Toldi:

Fejének párnája a *szin ágasa* volt...

(Arany, Toldi, IX. 11).

A *tótágas* mármost ennek fordítottja, visszája. Gyerekemlékeimből három formáját ismerem. Az első a legkönnyebb: az ember fejére és két tenyerére, tehát három pontra, támaszkodva nyújtja egésznek a lábát; a másik: karját szétvetve, csak két tenyerére áll, két lábaszárát összecsuksva, mint a fordított X betű; a harmadik (a legnehezebb): zárkózott és nyújtott karral áll tenyerén, két lábát szétterpesztve, mint az álló Y betű. A lényeg az, hogy a helyzet mindenképen visszas, t. i., hogy a fej, meg a karok alul vannak, a lábak meg ég felé.

Hogyan kerül a *tót* ebbe a szólásba, ez egyetemes emberi sajátságon alapul. Az egész világon mindenütt, ahol két nemzet vagy nemzetiség egymással érintkezik, egymást lenézi, kicsinyli, csúfolja. A görög előtt minden nem görög *barbár* volt, Itáliában ugyanezt jelentette a *gót* népnév. Ha német, tót, oláh, szerb szó-lásgyűjteményeket forgatunk, ugyancsak torz képét kapjuk a magyarnak: viszont a magyar szóláskincs épp ilyenek tüneti fel a vele együtt vagy szomszédosan élő nemzetiségeket. *Cigányabrak*: verés, *cigánykerék*: szétterpesztett kőzen és lábón való forgás; *cigányló*: rosszló; *cigányutca*ba kerül a falat, ha a nyelőcső helyett a légzőbe kerül és csihákólásra kényszerít; *cigányhal*: rossz, szálkás hal; *cigánylakodalom*: ahol étel, ital nincs; — *oláhnevetés*: sírás; — *zsidó*: a kártyakeveréskor megfordult kár-

tya; *zsidóbőr*: főtt tapló, miből sapkát készítenek; — *némethas*: hasmenés; *német rák*: béka; — *tótrépa*: csicsóka; — *tótalma*: vackorszérű, rossz alma; *tótorgona*: duda (v. ö. Tolnai, A közmondás néplélektani tekintetben. Társadalomtudomány. 1921. 219; Melich János, Tót, szlovák. Magyar Nyelv. 1921. 212). Szóval rendesen a silány, hitvány, visszazás, fonák jelentést fejezi ki egyegy nemzetiségi név mint jelző. Ide tartozik a *tótágas* is, azaz fordítottja, visszazája az *ágasnak*, mikor a *fent lent* van, a *lent* meg *fent*. A nóta is azt mondja (a „Kertem alatt faragnak az ácsok“ dallamára):

Kék a kökény, zöld a petrezselyem,  
*Tótágast áll* bennem a szerelem,  
Én Istenem, már most mit csináljak:  
Szeressek-e, vagy *tótágast* álljak?!

Tolnai Vilmos.

11.

### A Szilveszter-esti kolompoláshoz.

H. Fekete Péter az Ethnographia múlt számában (202. l.) azt írja, hogy ott (Szoboszlón) a Szilveszter-esti kolompolás semmiféle farsangi szokással nincs vonatkozásban s a lányos házakkal sincs kapcsolatban. Tanítványaimat újra megkérdeztem s megállapítottam a következőket: Gulácson *húshagyókedden* bemennek a legények az udvarba, egy ember egy nagy ostorral pattogat s ezt mondja: „Budáról jöttem, hat ökröt hajtok, meg szabad-e fordítani az udvarban a gulyát?” — Másik tanuló szerint csak az ablak alatt pattogtatnak. Egy másik szerint csak olyan házhoz mennek, ahol *férjhez nem ment eladó lány van* s a lánynak ki kell menni (Bodrogfalom). Kisgejőcön azt mondják az ilyen lányos házak ablaka alatt:

„Húshagyó, húshagyó,  
Itt is van egy vén tinó (vagy)  
Itt maradt az eladó.”

Zádorfalván az öregek megkergetik a Szilveszter-esti lármázókat. Bodrogkisfaludon verset mondanak: „Meg szabad-e az udvarban fordítani a gulyát? Adjon Isten boldog új évet, örvendesebbet, mint a mostani, bort, bűzát, békességet!”

Sárospatak.

Gulyás József.



12.

### A várhelyvidéki oláhok „Ördög-táncá”.

Az Ethnographia múlt évi folyamában megjelent „Ünnep és ünneprontás” című dolgozatom felhasználatlan jegyzetei között van egy, amelyet abban a feltevésben adok közre e helyen, hogy az erdélyi oláh népszokások ismerőitől felvilágosítást kaphatok. John Paget angol író, aki 1835-ben bejárta Magyarországot és Erdélyt s útítapasztalatait két pompás kötetben tette közzé (Hungary and Transylvania; with remarks on their condition, social, political, and economical. London, Murray 1839, — később német kiadásban is), néhány évvel utóbb pedig — tudomásom szerint — elvette Wesselényi Polixéna bárónőt és Erdélyben telepedett meg, ahol leszámazottjai Paget-Wesselényi néven maig is élnek, — művének II. 225. lapján ezt írja:

„Az oláhok, különösen a várhelyvidékiek, olyan szokást űznek, amelyről egyebütt sohasem hallottam. Munkátlan fiatal legények kis csoportja, eladja magát, mint ők mondják, 'az ördögnek', három, öt, vagy hét esztendő időtartamára, — az évek számának páratlannak kell lennie, különben az ördög nem állja majd az alku, — s azt vállalja, hogy megszakítás nélkül táncol ez alatt az egész idő alatt, kivéve, amikor alszanak; ezzel szemben azt várják, hogy pokoli vevőjük bőkezűen ellátja őket étellel és itallal és ellenálhatatlanná teszi őket a falu szépei számára. Ennek megfelelően magukra öltvén legvigább ruhájukat, ezek a duhaj csavargók elindulnak szülőfalujokból és a szó szoros értelmében végigtáncolják az országot. Mindenfelé tárt karokkal fogadják őket; a férfiak, mert örülnék a vigadozás alkalmas ürügyének, a nők talán azért, mert vonzóerejüket kívánják beigazolni, — mindnyájan összegyűlnek, hogy az 'ördög táncosait' tessék és ünnepeljék. Így aztán nem

is csodálatos, hogy ilyen vig rabszolgaság könnyen találja meg a rabjait. Ha idejük lejárt, hazatérnek és életük végéig békés parasztokká válnak.”

Érdekes volna megtudni, vajjon ez a szokás él-e még; ha igen, ismeretes-e az eredete; feljegyezték-e már s vajjon a székelységekre átkerjedt-e, avagy olyan szokással van-e dolgunk, amely a mai regátban gyökerezik és amelynek számai keleti talajra nyúlnak vissza?

Balogh József.

13.

### Szálláskereső és a Betlehemekben.

Az Ethnographia 1927. évi 2. számában megjelent 7. sz. kérdésre ezt felelhetem:

Az 1880-as években még szokásban volt Udvarhely vármegye homoródi járásában, így Abásfalván is az, hogy karácsony szombatján este a gyermekek házról-házra jártak, verset mondtak, amiért diót, almát, mogyorót, aszaltszilvát, pénzt vagy kalácsot kaptak jutalmul. Ezek a betlehemes énekek nyilván a szomszédos Lővéte községből származnak, mert annak róm. kath. népe a betlehemesdit állandóan kultiválta, nemcsak otthon, hanem a szomszédos unitárius vallású községekbe is elmentek betlehemesdit játszani (Keményfalva, Almás, Abásfalvára), ahonnan igen szép jövedelemmel tértek haza, akár hónapokig megélhetek belőle. Tehát minden valószínűség szerint a lövétei betlehemesektől származik ez a vers is:

„Elindula József Bethlen városába,  
Szállást kérögetni. Szállást nem adának,  
Szállást nem adának, de még es adának,  
De még es adának, a városon küjjel,  
A városon küjjel, rongyos istállóba,  
Rongyos istállóba, a barmok jászjába.”

Ezt így mondták Abásfalván még a 80-as években, amely vers tehát minden valószínűség szerint az idézett maratonosi székely asszony énekes szövegével egyszerűsítés.

Budapest.

László Gyula.

# NÉPHAGYOMÁNYAINK GYÜJTŐÍVE.

## I. Népköltészet.

1. *Lirai fajok.* Szerelmi, házassító, hazafias, katona-, harci, pásztor-, halász-, földműves-, béres-, mester-, betyár-, kortes-, tréfás, gúny- és vegyes dalok. A világ-háború, kommunizmus s a fogságból hazatérők nótái; Károly-, Horthy-, Ottó-, irredenta- és levantedalok. Bor-, mulató és itató dalok, koccintók, köszöntőversek, kulacsfeliratok; táncrigmusok, lakodalmi kurjantások. Találós kérdések. Bakter-versek. Koldusénekek. Ház-, kapu- és kocsmafeliratok. Halotti siratók, verses sírfeliratok; nevetőfejfa-költészet. Imádságok. Altató és szoptató rigmusok, játszós-versek; gyermek-, csúfoló és kiolvasó versek, játékszövegek. Ünnepi és névnap-i köszöntők, locsolóversek.

2. *Epikai fajok.* Régi balladák és románcok; betyárhistóriák és rabénekek; újabb eseményeket tárgyaló epikai dalok; vásári képeket mutogató versezetek. Verses mesék, mondák és legendák. Tündér-, állat-, tréfás és csalimesék. Mese-kezdők. Legendák Krisztusról, Máriáról, az apostolokról, szentekről, a világ- s a világon levő dolgok teremtéséről, az özönvízről. Csillagmondák. Az égből hullott tárgyak mondái. Állatok és növények teremtését magyarázó mondák. Történelmi események és személyek, helységek, építmények, várak, templomok, templomi képek, kegyszcrek, kőképek, szobrok, kereszték, utak, hidak, dülök, hegyek, dom-bok, sziklák, barlangok, források, kutak, lolyók, tavak, mélységek, nemesség, cím-cserek, birtok, szokások, feliratok mondái. Család- és ragadványnevek magyarázatai. Falu-, nemzetiség-, vallás- és mesterségcsúfolók. Adomák. Közmondás- és szólás-magyarázatok. Káromkodások, átkok, áldások.

3. *Drámai fajok.* Betlehemezés. Regölés. Csillag-, Balázs- és Gergelyjárás. Farsangi, nagyböjti, virágvasárnap, nagypénteki, húsvéti, pünkösdi stb. játékok. Lucázás. Aprószenteknap-i korbácsolás. A kánaeni mennyekző, a bibliai Zsuzsánna históriája, stb.

## II. Néphit és népszokások.

A születést megelőző jóslások és tilalmak az anyára és a gyermek nemére, számára és sorsára vonatkozólag. A szoptatás és fűrésztés babonaköre. Védekezés a rontás, szemverés és igézés s más ártó hatalmak ellen. Gyermekbetegségek, ijedtség és gyógyításuk. Keresztelési szokások és babonák. Avatás. Iskolai és játék-babonák.

Legényavatás. Legénybíró. Rózsaleány-ünnep. Legény- és leánybabonák. Szerelmi jóslatok, varázslatok és bájitalok. Komatál. A jövődöbéli megjóslása. Leány-vásár. Leánykérés. Jegyváltás. Legénybúcsú, leánytor. Lakodalmi versek, babonák és szokások. A lakodalomtól másnapig. Héreszés. Letyétár-(agglegény-)ünnepség.

A kenyér, hagyma, só, tojás, élelmiszerek, konyhaeszközök, varrás, fonás, szövés, mosás, seprés, szemét, motolla, cséve, orsó, tű, gyűszű, olló, seprű babonái. Tejbabonák, fejő- és köpülőrigmusok.

Ruha- (ing-, nadrág-, gatyá-, kapca-, cipő-, kötő-, szoknya-)babonák. A fonáku-l öltözködés szerepe s a mezítelenség jelentősége.

Építési szokások és babonák. Bokréta-ünnep, házszentelés. A kemence, kémény, küszöb, ablak, mestergerenda, kerítés, sövénykaró, határfa babonái. Építőáldozat.

Babonás hiedelmek és szokások az istállóra, ólakra, szántás-vetésre, adá-s-vételre vonatkozólag. Cselédvásár. Határjárás. Határhányás.

Kaláka, aratóünnep, szőlőőrző lányok, szüret, kukoricafosztás, kendertörés, fonó.

A csordások, pásztorok, halászok, vadászok babonái. Karácsonyi csordás-járás, vesszőzés. Dömötörözés. Első kihajtás. Szüzugyula-fordítás, kongózás. Halász-

lakomák, Tisza-*verés*. Mesteremberek, varrodák s bányászok babonái. Céhszokások, céh*lakomák*, mesterlegények avatása és lakozása, táncmultságai. Bányászünnepek, ládahordás. Kaszárnyák, katonák s a világháború babonái.

Tolvaj-, szerencse-, vásáros-, kereskedő- és kocsmababonák.

Az emberi és állati betegségek gyógyítása. Tejelvitel, véres tej. Ráolvasások. Állati és növényi gyógyszerek. Gyógyító füvek és tündők. Öntés, rontás. Köröm, vér, nyál, köpés, sár, ürületek.

Az életkorra vonatkozó jóslások. A halál előjelei: születéskor, kereszteléskor, esketőkör, temetéskör, álomban, állatok és természeti jelenségek által. Szokások és babonák a haldoklás, a halál beállta, koporsóbatétel, ravatalozás, kivitel, temetőbe menet, elhantolás idején. A temető és a sír lekvése. A halott elhelyezése a koporsóban. A koporsóba tett tárgyak. Halotti tor.

A másvilági életre, hazajáró lelkekre, kísértetekre, vámpirokra, halvaszülottekre, kereszteletlenül elhalt kisdedekre, akasztottakra, meggyilkoltakra, vízbe-fultakra, öngyilkosokra, sírfejfára vonatkozó hiedelmek és történetek.

A tudósszonyokra, javasokra, bábákra, jóvendőmondókra, táltosokra és táltosállatokra, garaboncásokra, boszorkányokra vonatkozó babonás hiedelmek és történetek. A boszorkányok ártalmai. Keresztút. A boszorkánykodás segédállatai. Ólomöntés, álomfejtés, rostaforgatás. Dobon, szitán, rostán, gyűrűvel, stb. végzett varázslatok. A tükör, krajcár, kés, patkó, kantár, kulcs, lakat, fejsze, sarló, vasvilla, fúró, harang, koporsószeg, vas babonaköre. Kincsásás.

Miféle szokások és babonák fűződnek a hét s az év egyes napjaihoz? Pl. András, április 1., Gyertyaszentelő, Hamvazószerda, Húshagyókedd, Kétasszonyköze, Luca, május 1., Márton, Márk, Miklós, Nagyhét, Szentgyörgy, Szentiván, Szilveszter, Újév, Urnap, Virágvasárnap, stb. Farsangi, húsvéti, pünkösdi, karácsonyi babonák és szokások. Pl. farsang-temetés és farsangi kolompolás, kiszebábú-*fullasztás*, tökeházás, követválasztás, májusfa, nagypénteki Pilátus-*verés* és Judás-*égetés*, húsvéti kokányozás, kakas-*ütés*, esztendőtemetés, Jakabnap-i zöldág-*verés*, stb. Majális; farsangi, húsvéti, pünkösdi, vasárnap-i táncok. Kimuzsikálás, kitáncoltatás. Vasárnap-i séta és cicázás.

Harangozás, körmenet valamely történeti esemény (győzelem, vereség, pestis) emlékére. A jobbágság alól való felszabadulás emlékünnepe.

A templomi szerek babonái. Szenteltvíz. Búcsú, a templom ünnepe.

Bíróválasztás. Fertálmesterek, stb. A bírói pálca átadása.

A színek, számok és virágok jelképes jelentősége.

Jóállatok, állatjóslás. Állatbabonák. Tojásválogatás, tyúkültetés, aprómarha-nevelés. Madarak és férgek üzése. Fehérló, feketebika, feketekakas, stb.

Növények és fák ültetésével, oltással kapcsolatos babonák. Jósló növények. Termésjóslás. A búza, kender, szőlő, nyírfa, fűzfa, s egyéb növények babonaköre. Termésvarázslás. Fára aggatott rongyok.

A tüzre, szénre, hamura, füstölésre, gyertyára, vízre vonatkozó babonás hiedelmek. Jósló és gyógyító erejük. A tűz keletkezése, elhárítása és oltása. Lidérc láng, szentgyörgynapi tűzláng; tüzesember. Szenesvíz. Vízi lakók.

Földet tartó állatok. A barlangok s hegyek belsejének lakói.

A hold udvarának, változatainak, állásának, színének jelentősége. Betegséget okozó és gyógyító ereje. A hozzáintézett varázsigék és bájoló imádságok. A hold lakói.

Jóslás a naptól. A hajnal babonaköre. Csillag-babonák, csillagjóslás. A dörgegre, mennykőre, viharra, felhőre, harmatra, esőre, jégre, szélre, szivárványra, délibábra s egyéb égi tüneteményekre vonatkozó babonás hiedelmek. Időjóslás, időcsinálás.

A tündérek, törpékről, óriásokról, Boldogasszanyról, Szépasszonyról, Kedd asszonyáról, az erdei, vízi és földalatti emberekről, lidércről, bányarémről, ördögökről s mindenféle gonosz szellemről (pl. a rosszak, a fehér- és feketeasszony, csordás-farkas, stb.) szóló babonás történetek. A sárkányok, a kígyókirály, házikigyó, kígyókő, halálmadar, csodaszarvas, istenfa s efélék mondái.

Sz. Zs.

## TÁRSASÁGI ÜGYEK.

**Nyilvános felolvasások 1927. év IV. negyedében.** Október 26-án délután 5 órakor az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum dísztermében. Elnökölt: **Dr. Solymossy Sándor** alelnök. Előadott: 1. **Dr. Zoltai Lajos:** A debreceni temetők népi művészete. (Vetített képekkel.) 2. **Undi Mariska:** A magyar népi hímzés technikája. (Vetített képekkel.) — November 22-én délután 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: **Strausz Adolf** tisztelettag. Előadott: 1. **Dr. Schwartz Elemér:** A Szentjános-áldásról. 2. **Harsányi István:** Új adatok a Cserebogár-nóta korához.

**Tagfelvétel 1927. év IV. negyedében.** Évdíjas rendes tagul: 1. **Kankovszky Ervin**, magántisztviselő, Budapest. — 2. **Kornya Sándor**, főgimn. tanár, Debrecen. — 3. **Kránitz Lajos**, róm. kath. lelkész, Mánfa, Baranya megye. — 4. **Kiss Géza**, ref. lelkész, Kákics, Baranya megye. — 5. **Friedländer Ilona**, egyetemi hallgató, Budapest.

**Alapítványi díjak 1927. év IV. negyedében.\*** **Dr. Bátky Zsigmond** 8 P (kiegészítésül).

**Adományok (segély, felülfizetés) 1927. év IV. negyedében.\*\*** **Magyar Adorján** 99 P. — **Harsányi István** 10 P. — **Frühauf Antal** 4 P. — **Dr. B. Kiss Endre** 25 P. — Vall. és közoktatásügyi m. kir. miniszter 400 P.

**Beküldött könyvek (folyóiratok) 1927. év IV. negyedében.\*\*\*** **Hornyik János:** Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. (A „Kecskemét th. város Múzeumának kiadványai“ I. kötetel) Kecskemét, 1927. — Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1926—1927. évi jelentése. Bpest, 1927. — *A Falu*, VIII. évf. 8—12. száma. Bpest, 1927 aug.—dec. — *A Gyermekek (Das Kind—The Child)*. XX. évf. 4—7. száma. Bpest, 1927. — *A Tenger*, XVII. évf. 10—12. száma. Bpest, 1927. — *Athenaeum*. Új Folyam. XIII. évf. 5—6. száma. Bpest, 1927. — *Föld és Ember*. VII. évf. 1—2. száma. Bpest, 1927. — *Hadtörténelmi Közlemények*. XXVIII. évf. 4. száma. Bpest, 1927. — *Irodalomtörténet*. XVI. évf. 7—8. száma. Bpest, 1927. — *Katholikus Szemle*. XLI. évf. 8—10. száma. Bpest, 1927, okt.—dec. — *Kárpáti Lapok*. III. évf. 10. száma. Bpest, 1927 okt. — *Napkelet*. V. évf. 9—13. száma. Bpest, 1927 okt.—dec. — *Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz*. LIX. évf. 1—3. száma. Bpest, 1927 jan.—szept. — *Protestáns Szemle*. XXXVI. évf. 8—10. száma. Bpest, 1927 okt.—dec. — *Társadalomtudomány*. VII. évf. 6—8. száma. Bpest, 1927. — *Technika*. VIII. évf. 8—10. száma. Bpest, 1927. okt.—dec. — *Természettudományi Köz-*

\* Alapítótagoktól érkezett pénzküldeményt csak abban az esetben könyvelünk alapítvány, illetve alapítványkiegészítés címén, ha az illető ezt kifejezetten kívánja.

\*\* Választmányi határozat értelmében, további intézkedésig, költségkímélés céljából a rendes tagsági és előfizetési díjakat nyilvánosan nem nyugtázzuk; azonban a rendes tagsági és előfizetési díjakat legalább 10 fillérrel meghaladó összeget, mint adományt (felülfizetést) nyugtázzuk.

\*\*\* Ezen kimutatásban foglalt könyvek (folyóiratok) megállapodás értelmében átadattak a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának.

löny. LIX. évf. 1—12. száma. Bpest, 1927 jan.—dec. — *Turán*. X. évf. 3—4. száma. Bpest, 1927. — *Turistaság és Alpinizmus*. XVII. évf. 9—12. száma. Bpest, 1927 szept.—dec. — *Spreckelsen A.*: Das Gräberfeld Laakt (Lagedi), Kirchspiel St. Jürgens, Harrien, Estland. (A „Verhandlungen der Gelehrten Estnische Gesellschaft“ XXIV. kötete!) Dorpat, 1927. — *Wiklund K. B.*: Ur skidans och snöskons historia. (Hely és év nélkül!) — *Kosiński Karol*: Znaczenie badań nerwów skórnych kończyn dolnych dla antropologii. (Az „Archivum Nauk Antropologicznych“ II. köt. 4. száma!) Warszawa, 1926. — *Bulletin of the New York Public Library*. Vol. 31. Nr. 10—12. New York, 1927 okt.—dec. — *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*. Band LVII. Heft. 5—6. Wien, 1927. — *Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes*. Ann. V. Nos 3—4. Paris. 1927. — *Turistik. Alpinismus, Wintersport*. Jahrg. LI. Folg. 4—6. és Jahrg. LII. Folg. 1—7. és 10—12. Keszmark, 1925. Okt.—Dez. és 1926. Jänn.—Juli. és Okt.—Dez. — Továbbá a moszkvai „Société des relations culturelles entre l'union des R. S. S. et l'étranger“, illetve a budapesti „Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ“ útján 17 drb orosz és egyéb nyelvű tudományos könyv és folyóirat az orosz szovjetek területéről.

## INHALT DER SELBSTÄNDIGEN MITTEILUNGEN.

### Alexander Solymossy: Die „eisennasige“ Hexe und ihre mythischen Verwandten.

Eine Geistergestalt wird in den ungar. Märchen: *Vasorrú bába* (= eisennasige Alte; „bába“ heißt auch obstetrix, im völkischen Sprachgebrauch noch: Puppe) genannt; ist merklich verschieden von der üblichen Hexenfigur (boszorkány), die menschlich, im Dorfe lebend, Zauberspuck treibend bekannt ist und deren Charakterzüge meistens im XVII—XVIII. Jahrh. (Hexenprozesse) entstanden sind. Im heutigen Sprachgebrauch werden beide mit einander verwechselt. Nur in den ung. Märchen (überwiegend östlichen Ursprunges) ist die eisennasige Alte noch frei von christlichen Hexenzügen und weist verkümmerte mythische Elemente auf. In West-Europa unbekannt, ist die Gestalt der Alten in östlichen Ländern (Polen, Russland etc.) eine ständige Figur, der ungarischen vollkommen entsprechend (*Bába Jagá*; *Louhi* im Kalewala nur entfernt verwandt). Das Beiwort „eisennasige“ findet sich bei den Nordslawen nicht vor, taucht aber weiter östlich in West-Asien (türk.-tartarische Völker; bei Radloff) als „kupfernasige Alte“ wieder auf. Die ursprüngliche Bedeutung des eigentümlichen Beiwortes lässt sich aus den Märchentexten nirgends enträtseln. — In den ung. Märchen spielt ferner eine andere Schreckgestalt eine verwandte Rolle: ein Mann, meistens der *Bleiköpfige*, der *Eisenköpfige* genannt, der den russischen „Koschtschej“ entspricht. Mann und Frau sind parallele Gestalten. Sie weisen merklich auf die uralten *Idolpuppen* der ural-altaischen Völker hin, die heute nur noch mehr bei den Wogulen und Ostjaken im Gebrauch, in abergläubischen Überresten aber auch bei den vorgeschritteneren Völkern nachweisbar sind. Die *Idolpuppen* werden aus Holz roh geschnitzt; ihr Antlitz mit einer *metallenen* (*Kupfer, Zinn, Messing*) *Platte* bedeckt um das Opferblut, mit welchem ihr Mund bei Tieropfern beschmiert wird, abwischen zu können; aus dem Antlitz ragt beständig eine metallene *Röhre als Nase* hervor. Bei Bärenfesten bedeckt man die Nase des getöteten Bären ebenfalls mit einer metallenen Platte. Der Brauch muss demnach einstmals stereotyp gewesen sein. *Idolpuppen* kommen in der Regel doppelt vor: Mann und Frau (göttliche Wesen), die augenscheinlich für die Urgestalten unserer „eisennasigen“ und „kupferköpfigen“ Märchengestirnen zu betrachten sind.

### Stephan Harsányi: Neue Beiträge zur Entstehung und zu den Varianten des Volkliedes: „Cserebogár...“ (Maikäferlein...).

In der *Ethnographia* (Jahrg. 1926) hat Wilh. Tolnai über die Entstehung des populären ungar. Liedes: *Cserebogár*... , gehandelt und stellte fest, daß es aus den Anfangs-Dezennien des XIX. Jahrhunderts entstammend wahrscheinlich von einem wandernden Schauspieler der Truppe Frau Déry's gedichtet worden ist. Ein älterer Beleg aus 1808, wo eine Zeile zitiert und als „altes Volkslied“ gekennzeichnet wird, zeigt, daß die Entstehung mit wenigstens 50 Jahren zurückdatiert werden muss.

### Sigismund Szendrey: Volksüberlieferungen im Komitate Szatmár. (I.)

Verf. berichtet über seine folkloristische Sammlerarbeit, die er in Nord-Osten Ungarns ausgeführt. Die wertvollsten Stücke des Ergebnisses werden hier publiziert.

### Edgar Kessler-Balogh: „Umkehrung des Rinderheerdes“.

Ein Faschingsscherz wird in Ungarn so benannt. Junge Leute gehen lärmend, läutend mit Rinderglocken am letzten Faschingstag durchs Dorf und kehren bei Häusern ein, wo die mannbare Tochter keinen Bräutigam gefunden. Sie wird angeschlossen und verhöhnt, bis die Leute fortgejagt werden. Ein Zusammenhang mit dem „Winteraustreiben“ und „Blockziehen“, an ungar. Lebensverhältnissen angepasst, wird zu beweisen versucht.

---

A szerkesztésért felelős: Dr. Solymossy Sándor.

---

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1928. — (Dr. Czákó Elemér.)



# Tudnivalók a Magyar Néprajzi Társaságról.

A Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben alakult; célja a néprajzi tudományt általában, különösebben pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelvileg rokon, valamint a magyarsággal együttélő idegennyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjeszteni. Evégből tudományos kutatásokat indít, irányít és támogat; nyilvános felolvasóületeket és vándorgyűléseket tart, folyóiratot, összefoglaló monográfiákat ad ki. Hivatalos közlönye az 1890-ben indult *Ethnographia — Népelet* c. évnegyedes folyóirat, a *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője* c. gazdagon illusztrált állandó melléklettel. A hivatalos folyóiratot a Társaság tagjai minden külön díj nélkül, az egyéb társulati kiadványokat pedig nagy kedvezménnyel kapják. A Társaság tagja lehet minden nagykorú, feddhetlen jellemű egyén, aki ebbeli óhaját a Társaság valamelyik tagjának ajánlatával a *Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatalához* (Budapest, X, Tisztviselőtelep. Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára) bejelenti. A tagság legalább 3 évre kötelező. (Külföldi állampolgárok tagságához a m. kir. belügyminiszter jóváhagyása szükséges.) A Társaságba vagy alapítótagul, vagy évdíjas rendestagul lehet belépni. Alapító tag az, aki a Társaság pénztárába egyszersmindenkorra szóló, az alapszabályokban megállapított bizonyos összeget lefizet; az évdíjas rendes tag az alapszabályokban megállapított évi tagdíjat fizeti. Jogi személy (hatóság, intézet, társaság stb.) csak mint alapító tag léphet a Társaságba. Az alapítótagsági díj egyszerre, egy összegben előre, a rendestagsági díj pedig minden év első negyedében befizetendő. (A szeptember végéig be nem fizetett rendestagsági díj után felszólítási, illetve beszédési díj jár.) Az *Ethnographia — Népelet* előfizetője lehet bárki, aki az évről-évre megállapított előfizetési díjat a Társaság pénztárába beküldi.

## Tagtársainkhoz és előfizetőinkhez!

Az „*Ethnographia — Népelet*“ jelen, 1927. évf. 4. (befejező) számához postatakarékpénztári befizetőlapot mellékelünk az 1928. évi tagdíj, illetve előfizetési díj beküldésére. Az 1928. évre megszabott rendes tagsági díj belföldre 8 pengő, külföldre 10 pengő, melyért az „*Ethnographia — Népelet*“-et díjtalanul küldjük. (Az egyszersmindenkorra szóló alapító tagsági díj 200 pengő, jogi személyek részére 400 pengő.) Nem tagok részére az előfizetési díj belföldre 10 pengő, külföldre 12 pengő. (Az „*Ethnographia — Népelet*“ 1928. évfolyamának bolti ára 12 pengő lesz!) Kérjük tagtársainkat és előfizetőinket, hogy a tagdíjat, illetve előfizetési díjat, ha még be nem küldték volna, a jelen füzetünkhöz mellékelt postatakarékpénztári befizetőlap útján fizessék be. Ha a befizetőlap valamely oknál fogva elveszett volna, úgynevezett „biankóbefizetőlap“ minden postahivatalnál kapható 3 fillérért. A Magyar Néprajzi Társaság csekkszámója a m. kir. postatakarékpénztárnál: 3019. Esetleg postautalvánnyal küldött tagdíjak, illetve előfizetési díjak mindig a **MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG PÉNZTÁRA** címére (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14—16, Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala) irányítandók.



## A művelt magyar

nemcsak hazájának és nemzetének sorsa, az ország művelődési és gazdasági életének kérdései iránt érdeklődik, hanem tájékozást keres a nagyvilágot foglalkoztató minden fontosabb problémakörben. Ezt a tájékoztatást a hírszolgáltató napisajtó egymagában nem adhatja meg. A

# MAGYAR SZEMLE

— ez a fél éve megindult nagy magyar értelmiségi folyóirat — ezt az érezhető hiányt kívánja pótolni. Élükön szerkesztőbizottságukkal — elnöke: Bethlen István gróf, tagjai: Gombocz Zoltán, Gratz Gusztáv, Gyalókey Jenő, Herczeg Ferencz, Hóman Bálint, Jancsó Benedek, Kenéz Béla, Kornfeld Móric báró, Kornis Gyula, Lepold Antal, Magyary Géza, Petrovics Elek, Ravasz László — a szerkesztő: Szekfü Gyula és a kiváló munkatársak egész sora azon fáradoznak, hogy a magyarság és a külső világ mozgalmas életét jeles cikkekben írják meg a művelt olvasóközönség számára. Ez a folyóirat a művelt magyar folyóirata: meglepően olcsó ára minden magyar középosztálybeli embernek lehetővé teszi előfizetését. Évi 12' — pengőért tizenkét gyönyörű kötetet kap az előfizető, a legszebb papíron, pompás betűkkel, tartósan kartonirozva. Minden egyes Magyar Szemle-cikk Önt is érdekelni fogja. De a Magyar Szemle Társaság, amely ezt a szép folyóiratot áldozatkészen fenntartja, nemcsak azt kéri Öntől, hogy a folyóiraatra előfizessen, hanem kéri propaganda-munkáját, támogatását, segítségét, tanácsait is. Ha öt egész éves előfizetőt szerez a Magyar Szemlének, egy éven át ingyen kapja a folyóiratot.

**Szerkesztőség és kiadóhivatal:**  
**Budapest V, Tükör-utca 5. sz.**

M. Sz. 3. sz.